МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 18

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 3 від 21.10.2021 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 23097-12927Р, видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

Zymomrya I.M., Zhovtani R.Y., Zymomrya O.M. ПАРАДИГМА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: СЛОВО ДО 75-РІЧЧЯ МИКОЛИ ЗИМОМРІ……9

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Бондаренко Л.І., Заваруєва І.І., Федько О.М. РОЛЬ І ПОЛІСТИЛЬОВИЙ ХАРАКТЕР ПОЯСНЕННЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ МЕТОДІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ……17

Ботвин Т.М. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЇ СТРАХУ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ……25

Гавриш І.П., Коновченко О.В., Медведь О.В. «ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ УКРАЇНОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА У СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ……31

Галайчук О.В., Трумко О.М. ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ЯК ІНОЗЕМНОЮ……36

Мамчич І.П. ПОТЕНЦІАЛ СИНОНІМІЧНИХ ПАРАДИГМ У РЕТРОРОМАНАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ……41

Масло О.М., Демченко Н.Д., Волкова І.В. ПСИХОМЕНТАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЗЕМЛЯ* У НАРАТИВАХ ЖИТЕЛІВ КУП'ЯНЩИНИ……46

Ментинська І.Б. ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ……51

Мицан Д.М. УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМ *СІМ ДНІВ НА ТИЖДЕНЬ*……57

Мушировська Н.В. КОГНІТИВНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «ДУША» У ПОЕЗІЇ РАННЬОГО УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ……61

Наконечна Г.В. ПОЗИЦІЙНЕ ЧЕРГУВАННЯ *У/В* ЯК СКЛАДНИК МИЛОЗВУЧНОСТИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ……70

Намачинська Г.Я. УКРАЇНІЗМИ У «ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ РУССКОГО НАРОДА» В. ДАЛЯ……75

Онисенко С.В. ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ГРУПОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ……79

Шабат-Савка С.Т. СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕМОТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (КОНТЕКСТ «ЩОДЕННИКА СТРАЧЕНОЇ» МАРІЇ МАТІОС)……85

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Arkhipova I.M. PRAGMATIC PROPERTIES OF AUTHOR'S DIGRESSION IN ENGLISH LITERARY PROSE……91

Бакуменко О.О. МОДИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ ВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ AB-, AN-, AUF-, AUS-, EIN- У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ XVI СТ.……96

Білецька І.О., Лаухіна І.С., Паладьєва А.Ф. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН У СУЧАСНІЙ ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ……101

Гайденко Ю.О., Тищенко М.А. СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ З ПОРУШЕННЯМ ЗАМКНУТОСТІ РЕЧЕННЯ У РОМАНАХ ШАРЛОТТИ БІНҐХЕМ……106

Hlavatska Yu.L. ONLINE ENGLISH SCIENCE NEWS: CONTENT, COMPOSITION AND LINGUISTIC PECULIARITIES……111

Denysova N.B. *SCHOOL* IN BRITISH AND AMERICAN MEDIA DISCOURSE: A CORPUS STUDY……115

Макухіна С.В. ПСИХОЛОГІЯ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ……121

Мельник Н.М. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВПЛИВУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ……125

Полєжаєв Ю.Г. АВСТРАЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З АВТОХТОННИМ КОМПОНЕНТОМ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТИ……129

Савка А.А., Карамишева І.Д. ВЛАСТИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ ДЖОДЖО МОЙЄС……..136

Савчук І.І., Соловйова Л.Ф. СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ТУРИСТИЧНОГО БЛОГУ У РОЗРІЗІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ АВТОРА……140

Сеньків О.М. ОБРАЗ ПІДЛІТКА У ГРАФІЧНОМУ РОМАНІ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ КАЗУ КІБУЇШІ)……145

Соловйова Л.Ф., Хант Г.О. АНГЛІЙСЬКА ОЦІННА ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ……151

Tsapro G.Yu., Smirnykh V.R. MALE FASHION IN THE MEDIA DISCOURSE……..155

Шарапановська Ю.В. КОНЦЕПТ «ПАНДЕМІЯ» В АНГЛОМОВНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ 162

Шастун Д.А., Кулина О.В. АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «НЕЗАЛЕЖНІСТЬ» НА ОСНОВІ ПРОМОВ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ ТА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ……168

РОЗДІЛ 3
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Валігура О.Р., Костанда І.О. СТАНОВЛЕННЯ МОВНИХ НОРМ: ПРОЦЕСИ КОДИФІКАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ У ЄВРОПІ ТА СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ……173

Iegorova A.V. NATURE AND CONSTITUTIVE FEATURES OF NARRATIVE AS UNIVERSAL DISCOURSE PATTERN……..180

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАСТВО

Бичок А.В., Боднар О.Б. ДІЄСЛОВА TO BE, TO HAVE, TO DO: ФУНКЦІЇ У РЕЧЕННІ, ЗАСТОСУВАННЯ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ СЛІВ……186

Гуз О.П., Хірочинська О.І. СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ФРАНКОМОВНИХ НАЗВ КІНОФІЛЬМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ……190

Гурко О.В. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ І ЇЇ РОЛЬ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО), ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) ТА ТРЕТЬОГО (ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО, PHD) РІВНІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ)……196

Долинський Є.В. ЕТНОСПЕЦИФІЧНІСТЬ ВЛАСНИХ ІМЕН І ПЕРЕДАЧА ЇХ ЗНАЧЕНЬ У МОВІ ПЕРЕКЛАДУ……200

Komarnytska O.I., Herasimova O.M. STYLISTIC EXPRESSIVE MEANS IN FICTION TRANSLATION (ON THE BASIS OF ARTHUR HAILEY'S NOVEL "FLIGHT INTO DANGER")……205

Коробова І.О. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ (НА ПРИКЛАДІ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)……210

Король Л.Л. ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЧА ІВАНА БАБИЧА У СПОГАДОВОМУ ДИСКУРСІ……215

Рябчук О.В., Разумна К.А., Сіваєва О.С. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ……220

Цвид-Гром О.П., Марчук В.В., Рейда О.А., Івлєва К.С. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАНЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ «ХВОРОБИ ТВАРИН» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ……225

РОЗДІЛ 5
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Ляшук А.М. ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ВІКУ УКРАЇНСЬКИХ ТА АВСТРАЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИКІВ……229

РОЗДІЛ 6
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Малишева М.Г. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АГРЕСІЇ У МЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ КОМЕНТАРІВ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ FACEBOOK)..... 238

Семенова М.А. КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИСТЕМІ ІНТЕРФЕЙСІВ КОРИСТУВАЧА..... 243

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Маланій О.О., Констанкевич І.М. ДЕБОРА ФОҐЕЛЬ: ТВОРЧЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОСТОРУ (ЗБІРКА ПОЕЗІЙ «ФІГУРИ ДНІВ. МАНЕКЕНИ»)..... 249

РОЗДІЛ 8
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Волосянко І.В., Варварук І.В., Качмар В.М., Фінів В.М. КОНТРАСТНА ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА..... 260

Кочерга С.О. ПРОБЛЕМА ВАНДАЛІЗМУ У ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ..... 265

Пупурс І.В. РАДЯНСЬКА КИРГИЗІЯ (1929 РІК) ІВАНА БАГМУТА Й МИХАЙЛА ПОГРЕБЕЦЬКОГО: НАЦІОНАЛЬНІ ТРАВМИ..... 270

Ромас Л.М. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ОНОМАСТИКИ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «КЛУБ «СТАРИЙ ПЕГАС»..... 278

Терехова І.О. НАРОДНІ ПІСНІ ТА ДУМИ В РОСІЙСЬКОМОВНОМУ РОМАНІ П. КУЛІША «ЧЕРНАЯ РАДА. ХРОНИКА 1663 ГОДА» (1860 РІК)..... 283

Цюп'як І.К. ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА..... 289

Чонка Т.С. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОМАНІ МАКСА КІДРУКА «ДОКИ СВІТЛО НЕ ЗГАСНЕ НАЗАВЖДИ»..... 293

РОЗДІЛ 9
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Мітіна Л.С. РЕМІНІСЦЕНЦІЇ «ІМЕНІ РОЗИ» УМБЕРТО ЕКО У «КНИЖКОВИХ ТАЄМНИЦЯХ» ОТТО ПЕНЦЛЕРА..... 299

РОЗДІЛ 10
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Старкова Г.В. МЕМИ І МЕСЕДЖІ: ЯК РОЗВАЖАЛЬНИЙ КОНТЕНТ РОЗКРИВАЄ ПОЛІТИЧНІ ТЕМИ..... 306

Шимків Я.В. ДО ПРОБЛЕМИ МІЖЖАНРОВИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ У ФОЛЬКЛОРІ: АНЕКДОТ – ПРИСЛІВ'Я..... 310

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко Т.М. РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ «HUMANISTYKA MIĘDZY NARODAMI. INTERDYSCYPLINARNE STUDIA POLSKO-UKRAIŃSKIE»..... 317

CONTENTS

Zymomrya I.M., Zhovtani R.Y., Zymomrya O.M. PARADIGM OF CULTURAL RESEARCH: ADDRESS TO THE 75TH ANNIVERSARY OF MYKOLA ZYMOMRYA……9

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Bondarenko L.I., Zavaruieva I.I., Fedko O.M. ROLE AND POLYSTYLISTIC NATURE OF EXPLANATION IN COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING……17

Botvyn T.M. VERBALIZATION OF THE EMOTION OF FEAR IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE BIBLE……25

Havrysh I.P., Konovchenko O.V., Medved O.V. "FUNDAMENTALS OF PROFESSIONAL UKRAINIAN-LANGUAGE COMMUNICATION" AS A COURSE IN A MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTION……31

Halaichuk O.V., Trumko O.M. ARTISTIC TEXT AS A MEANS OF FORMING AN AVERAGE LEVEL OF PROFICIENCY IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE……36

Mamchych I.P. SYNONIMOUS PARADIGMS POTENTIAL IN RETRONOVELS BY ANDRII KOKOTIUKHA……41

Maslo O.M., Demchenko N.D., Volkova I.V. PSYCHOMENTAL OBJECTIVATION OF *THE LAND* CONCEPT IN THE NARRATIVES OF THE INHABITANTS OF KUPYANSCHINA……46

Mentynska I.B. THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN COMPUTER TERMS……51

Mytsan D.M. UKRAINIAN PHRASEOLOGY *SEVEN DAYS OF THE WEEK*……57

Mushyrovska N.V. COGNITIVE STRUCTURE OF THE CONCEPT "SOUL" IN EARLY UKRAINIAN SYMBOLISM POETRY……61

Nakonechna H.V. POSITIONAL ALTERNATION OF *IN/IN* AS A COMPONENT OF SOFTNESS OF THE SCIENTIFIC TEXT……70

Namachynska H.Ya. URAINIANISMS IN V. DAHL'S «THE PROVERBS AND SAYINGS OF THE RUSSIAN PEOPLE»……75

Onysenko S.V. FORMATION OF GROUP COMMUNICATION SKILLS IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN DISTANCE LEARNING……79

Shabat-Savka S.T. SYNTAX MARKERS OF EMOTIONALITY IN LITERARY DISCOURSE (IN THE CONTEXT OF THE "DIARY OF THE EXECUTED" BY MARIIA MATIOS)……85

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Arkhipova I.M. PRAGMATIC PROPERTIES OF AUTHOR'S DIGRESSION IN ENGLISH LITERARY PROSE……91

Bakumenko O.O. MODIFICATION OF VERBAL ACTION BY THE SEPARABLE ELEMENTS AB-, AN-, AUF-, AUS-, EIN- IN THE GERMAN LANGUAGE OF THE XVI CENTURY……96

Biletska I.O., Laukhina I.S., Paladieva A.F. SPECIFICS OF FUNCTIONING OF PROPER PERSONAL NAMES IN MODERN UNITED KINGDOM……101

Haidenko Yu.O., Tyshchenko M.A. SYNTACTIC-STYLISTIC FIGURES BASED ON THE VIOLATION OF SENTENCE INSULARITY IN THE NOVELS BY CHARLOTTE BINGHAM……106

Hlavatska Yu.L. ONLINE ENGLISH SCIENCE NEWS: CONTENT, COMPOSITION AND LINGUISTIC PECULIARITIES……111

Denysova N.B. *SCHOOL* IN BRITISH AND AMERICAN MEDIA DISCOURSE: A CORPUS STUDY……115

Makukhina S.V. PSYCHOLOGY OF MOTIVATION FOR SUCCESS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING……121

Melnyk N.M. THE THEORETICAL ASPECT OF DISTANCE LEARNING INFLUENCE ON THE FORMATION OF NON-LANGUAGE SPECIALTIES STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE SPEECH COMPETENCE……125

Polyezhayev Yu.H. AUSTRALIAN ENGLISH PHRASEOLOGISMS WITH AUTOCHTHONOUS LOANS: SOCIOLINGUISTIC AND COGNITIVE ASPECTS……129

Savka A.A., Karamysheva I.D. THE CHARACTERISTICS OF THE IDIOSTYLE OF JOJO MOYES.....136

Savchuk I.I., Soloviova L.F. STRUCTURAL AND CONTENT CHARACTERISTICS OF THE MODERN ENGLISH TRAVEL BLOG THROUGH THE PRISM OF THE AUTHOR'S SOCIAL IDENTITY.....140

Senkiv O.M. THE IMAGE OF A TEENAGER IN A FANTASY GRAPHIC NOVEL (BASED ON KAZU KIBUISHI'S NOVELS).....145

Soloviova L.F., Khant H.O. ENGLISH EVALUATIVE VOCABULARY IN TEXTS OF FICTIONAL STYLE: FUNCTIONAL ASPECT.....151

Tsapro G.Yu., Smirnykh V.R. MALE FASHION IN THE MEDIA DISCOURSE.....155

Sharapanovska Yu.V. THE CONCEPT OF "PANDEMIC" IN THE ENGLISH LANGUAGE LINGUISTICS.....162

Shastun D.A., Kulyna O.V. ANALYSIS OF THE CONCEPT "INDEPENDENCE" BASED ON THE SPEECHES OF UKRAINIAN AND AMERICAN PRESIDENTS.....168

SECTION 3
GENERAL LINGUISTICS

Valihura O.R., Kostanda I.O. FORMATION OF LANGUAGE STANDARDS: PROCESSES OF CODIFICATION OF LEXICAL STANDARDS IN EUROPE AND ANCIENT CHINA.....173

Iegorova A.V. NATURE AND CONSTITUTIVE FEATURES OF NARRATIVE AS UNIVERSAL DISCOURSE PATTERN 180

SECTION 4
TRANSLATION STUDIES

Bychok A.V., Bodnar O.B. THE VERBS TO BE, TO HAVE, TO DO: THEIR FUNCTIONS IN A SENTENCE, THE USE AND WAYS OF THE TRANSLATION OF THE WORDS.....186

Huz O.P., Khirochynska O.I. TRANSLATION STRATEGY OF FRENCH-LANGUAGE FILM TITLES INTO UKRAINIAN.....190

Hurko O.V. TRANSLATION EQUIVALENCE AND ITS ROLE IN THE CONTEXT OF TRANSLATION IN ENGLISH LESSONS (FOR FULL-TIME AND PART-TIME STUDENTS OF THE FIRST (BACHELOR'S), SECOND (MASTER'S) AND THIRD (PHD) LEVELS OF HIGHER EDUCATION).....196

Dolynskyi Ye.V. ETHNOSPECIFICITY OF PROPER NAMES AND TRANSMISSION OF THEIR MEANINGS IN THE TRANSLATION LANGUAGE.....200

Komarnytska O.I., Herasimova O.M. STYLISTIC EXPRESSIVE MEANS IN FICTION TRANSLATION (ON THE BASIS OF ARTHUR HAILEY'S NOVEL "FLIGHT INTO DANGER").....205

Korobova I.O. PECULIARITIES OF ENGLISH TERMS TRANSLATION (ON THE EXAMPLE OF SPORTS TERMINOLOGY).....210

Korol L.L. THE FIGURE OF UKRAINIAN TRANSLATOR IVAN BABYCH IN MEMORIE DISCOURSE.....215

Riabchuk O.V., Razumna K.A., Sivaieva O.S. TRANSLATION STRATEGIES AS MEANS OF MANIPULATION.....220

Tsvyd-Hrom O.P., Marchuk V.V., Reida O.A., Ivlieva K.S. THE PECULIARITIES OF THE TERMINOLOGICAL FIELD "ANIMAL DISEASES" IN THE ENGLISH LANGUAGE.....225

SECTION 5
COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Liashuk A.M. LINGUOCONCEPTUAL REPRESENTATION OF THE AGE CATEGORY OF UKRAINIAN AND AUSTRALIAN POLITICIANS.....229

SECTION 6
STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Malysheva M.H. AGGRESSION VERBALIZATION IN THE SOCIAL NETWORK DISCOURSE (BASED ON FACEBOOK COMMENTS).....238

Semenova M.A. COMMUNICATIVE SPECIFIC OF VERBAL AND NON-VERBAL MEANS IN THE COMMUNICATIVE SYSTEM OF USER INTERFACE.....243

SECTION 7
LITERATURE STUDIES

Malanii O.O., Konstankevych I.M. DEBORAH VOGEL: CREATIVE MODELING OF SPACE (COLLECTIONS OF POEMS "FIGURES OF DAYS. MANNEQUINS").....249

SECTION 8
UKRAINIAN LITERATURE

Volosianko I.V., Varvaruk I.V., Kachmar V.M., Finiv V.M. CONTRASTING POETICS OF ARTISTIC SPEECH TARAS MELNICHUK.....260

Kocherha S.O. THE PROBLEM OF VANDALISM IN LESYA UKRAINKA'S DRAMATURGY.....265

Pupurs I.V. I. BAHMUT'S AND M. POHREBETSKYI'S SOVIET KYRGYZSTAN (1929): REPRESENTING NATIONAL TRAUMAS 270

Romas L.M. SOME FEATURES OF POETIC ONOMASTICS IN VOLODYMYR DANYLENKO'S NOVEL "OLD PEGASUS CLUB".....278

Terekhova I.O. FOLK SONGS AND DUMAS IN P. KULISH'S RUSSIAN-LANGUAGE NOVEL "BLACK COUNCIL. CHRONICLE OF 1663" (1860).....283

Tsiupiak I.K. ONTOLOGICAL DIMENSIONS OF VASYL STEFANYK'S WORKS.....289

Chonka T.S. CURRENT PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY IN MAX KIDRUK'S NOVEL "UNTIL THE LIGHT GOES OUT FOREVER".....293

SECTION 9
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Mitina L.S. THE REMINISCENCES OF "THE NAME OF THE ROSE" BY UMBERTO ECO IN THE "BIBLIOMYSTERIES" BY OTTO PENZLER.....299

SECTION 10
FOLKLORISTICS

Starkova H.V. MEMES AND MESSAGES: HOW ENTERTAINING CONTENT REVEALS POLITICAL TOPICS 306

Shymkiv Ya.V. ON THE ISSUE OF INTERGENRE CONNECTIONS IN FOLKLORE: ANECDOTE – PROVERB.....310

REVIEWS

Shevchenko T.M. REVIEW OF COLLECTIVE MONOGRAPH «HUMANISTYKA MIĘDZY NARODAMI. INTERDYSCYPLINARNE STUDIA POLSKO-UKRAIŃSKIE».....317

DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.1

PARADIGM OF CULTURAL RESEARCH: ADDRESS TO THE 75TH ANNIVERSARY OF MYKOLA ZYMOMRYA

ПАРАДИГМА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: СЛОВО ДО 75-РІЧЧЯ МИКОЛИ ЗИМОМРІ

Zymomrya I.M.,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of the Theory and Practice of Translation,
Faculty of International Economic Relations
Uzhhorod National University

Zhovtani R.Y.,
orcid.org/0000-0002-7421-148X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of Department of International Communication,
Faculty of Tourism and International Communication
Uzhhorod National University

Zymomrya O.M.,
orcid.org/0000-0001-7206-0190
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of International Communication,
Faculty of Tourism and International Communication
Uzhhorod National University

The article is dedicated to the 75th anniversary of the birth of a well-known literary critic, translator, educationalist, Doctor hab. of Philological Sciences, Professor Mykola Zymomrya. The article reflects the main milestones of his life and career. Mykola Zymomrya was born in 1946 in Holatyn in Ukraine. Main directions of activity: German studies, Slavic studies, contrastive literary studies, theory of literature, translation studies. Professional career: finished secondary school in Holatyn and graduated from Uzhhorod State University (Departments of Ukrainian and German Philology). After graduating from the Faculty of Foreign Languages (1967) was a teacher of the German language and literature at the Department of German Philology; a doctorate (1969–1972) at Humboldt University of Berlin where his doctoral thesis was written on the topic "Perception of Ukrainian literature in German-speaking countries from its origins to 1917. To the history of Ukrainian-Russian-German literary relations" (1972). His doctoral dissertation on the topic „Interliterary Relations and the Role of Translation in the Art Process" was written in the Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences in Moscow and was defended in 1984. Academic titles: assistant professor (1976); professor (1987). Head of the Department of German Philology (1974–1979); scientific worker at the Gorky Institute of World Literature (1980–1982); head of the Department of Foreign Languages at Uzhhorod State University (1986–1993); pro fessor at Higher Pedagogical School in Słupsk (1993–1995); professor at Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education (1996–2002); professor at Baltic High School of Human Sciences in Koszalin (1997–2002); professor at Polonia University in Czestochowa (2002–2012); professor at Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko (since 2000), head of the Department of Theory and Practice of Translation (2003–2010), head of Germanic Languages and Translation Studies Department (since 2010). Over 1000 scientific articles have been published (1970–2021) on issues in literature studies and criticism in newspapers, periodical publications, thematic collections, monographic publications.

Key words: scientific works of Mykola Zymomrya, literary studies, theory of literature, translation studies, perception, Interliterary relations.

Стаття присвячена 75-річному ювілею відомого літературознавця, перекладача, педагога, доктора філологічних наук, проф. Миколи Зимомрі. У статті відображені основні віхи життя та творчості науковця. Микола Зимомря народився 1946 року в с. Голятин. Основні напрями діяльності: германістика, славістика, порівняльне літературознавство, теорія літератури, перекладознавство. Професійна діяльність: закінчив середню школу в Голятині та Ужгородський державний університет (кафедри української та німецької філології). Після закінчення факультету іноземних мов (1967) був викладачем німецької мови та літератури на кафедрі німецької філології; в 1969–1972 рр. був аспірантом Берлінського університету імені Гумбольдта, де була написана його докторська дисертація на тему «Сприйняття української літератури в німецькомовних країнах від першовитоків до 1917 року. До історії українсько-російсько-німецьких літературних зв'язків» (1972). Його докторська дисертація на тему «Міжлітературні зв'язки та роль перекладу в художньому процесі» написана в Інституті світової літератури імені Горького РАН у Москві й захищена в 1984 р. Вчені звання: доцент (1976); професор (1987). Завідувач кафедри німецької філології (1974–1979); науковий співробітник Інституту світової літератури імені Горького (1980–1982); завідувач кафедри іноземних мов УжДУ (1986–1993); професор Вищої педагогічної школи в Слупську (1993–1995); професор Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (1996–2002); професор Балтійської вищої гуманістичної школи у Кошаліні (1997–2002); професор Полонійної академії в Ченстохові (2002–2012); професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (з 2000), завідувач кафедри теорії та практики перекладу (2003–2010), завідувач кафедри германських мов та перекладознавства (з 2010). Опублікував понад 1000 наукових статей (1970–2021) з питань літературознавства та критики в газетах, періодичних виданнях, тематичних збірниках, монографічних виданнях.

Ключові слова: науковий доробок Миколи Зимомрі, літературознавство, теорія літератури, перекладознавство, рецепція, міжлітературні зв'язки.

Setting of the problem and relevancy substantiation. The principle seems natural: it is not easy to outline the strokes of a creative portrait. It's even harder when it comes to an attempt at generalization. After all, the anniversary event of each person contains a combination of different components that have the optimal basis for the interaction of a particular person with the environment, in fact, both literally and figuratively. Of course, it is a question of a certain correlation of the known, instead of imaginary effective facts, with a projection on a dialogue between like-minded people. Here the architecture of a meaningful approximation to the truth is based on reasoned dialogicity and its elements.

The purpose of the article is to reflect the main milestones of the life and career of Mykola Zymomrya.

Presentation of the main research material. For Mykola Zymomrya as a teacher, the educational field is the most important, because he gave it more than five decades of work in high school. It forms the basis of his creative aspirations, which should include other, no doubt, also effective competitions. He is now a well-known scholar-literary critic, an active bearer of literary translation, a member of the National Union of Writers of Ukraine, an Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, an Honored Worker of Science and Technology of Ukraine. The essence of Mykola Zymomrya's competition is the desire to always understand the uniqueness of the dialogue of both individuals and the dialogue of cultures in general. Thus, since 1966 he has been sowing grain in the Temple of Knowledge, mastering the cultural values of different times and peoples. Besides, everything he wrote is probably remarkable, because he is imbued with a great love for his native land. And this love generates respect and love for other peoples, other cultures. Mykola Zymomrya found his destiny, vocation, revealed himself as a creative person in the field of literature. It is also about tradition and its movement, and for his part, if according to the theory of Wilhelm Humboldt, about the way of mastering the accents of the unity of language and thinking.

Mykola Zymomrya was born on November 30, 1946 in a peasant family. From time immemorial, the family lived in the village of Holiatyn in the Mizhhiria region, lost among the virgin forests of a large mountain range in Zakarpattia. By the way, the author of the three-volume history of Zakarpattia Ivan Dulyshkovych (1815–1883) was born here. His image has now returned to the father's threshold in the valuable artistic high relief stone by sculptor Mykhailo Belen. Holiatyn and the surrounding peaks were kindly mentioned by the Czech writer Ivan Olbracht in the famous novel about an *opryshko* (rebel) Mykola Shugai (1898–1921). Mykola Zymomrya finished a secondary school here, and then his life path led to the city above the river Uzh, where he studied at the departments of Ukrainian and German philology at Uzhhorod University. He graduated in 1967. M. Zymomrya was destined to taste teacher's bread at the fifth secondary school in Uzhhorod, where German was traditionally taught in the 1960s. Then for many years his destiny was connected with Uzhhorod University, where he worked as a German language teacher, head of the Department of German Philology (1973–1979), associate professor, professor, and head of the Department of Foreign Languages (1986–1993). Fate has boned Mykola Zymomrya to Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, where he founded the Department of Theory and Practice of Translation and had been its first head since 2001.

The department was reorganized into the Department of Germanic Languages and Translation Studies in the days of "optimization". It is still headed by a well-known Germanist, by the way, the author of a thorough article on the German language in the columns of the Encyclopedia of Modern Ukraine.

Mykola Zymomrya's work biography was preceded by years of full-time studies at Humboldt University of Berlin (1969–1972). Within its walls, the native from the Silver Land successfully defended his dissertation "Perception of Ukrainian literature in German-speaking countries from its origins to 1917. To the history of Ukrainian-Russian-German literary relations" (Berlin, 1972). Its text is 639 pages long and is written in German. The researcher's study was highly praised by authoritative Ukrainian and German scholars, including the official opponent from Kyiv, Yaroslava Pohrebennyk (1931–2010), and the prominent Berlin Slavist scholar, Academician Eduard Winter (1896–1983).

M. Zymomrya's extensive dissertation gave a well-founded overview of the phenomenon characteristic of the works of I. Kotliarevskyi, H. Kvitka-Osnovianenko, T. Shevchenko, Marko Vovchok, I. Franko, Lesia Ukrainka, V. Stefanyk, O. Kobylianska, M. Kotsiubynskyi and other Ukrainian masters of the word in the context of the interaction that took place in different ways, including at the level of contact-genetic connections and artistic translation. The dissertation search of the Zakarpattia native received real recognition, in fact, as one of the prominent theorists of the paradigm of textual interpretation in Ukraine.

Ten years later were doctoral studies at the academic Institute of World Literature named after Maxim Gorky in Moscow (1980–1982), where Mykola Zymomrya represented Ukrainian science as a Germanist. Here he completed his doctoral dissertation "Interliterary Relations and the Role of Translation in the Art Process". It is important that this study was carried out in the framework of scientific cooperation between the Institute of World Literature and Humboldt University of Berlin. That is why the defense, which also took place in the same center where M. Zymomrya's postgraduate studies once took place, became natural. The two-volume book was the subject of a doctoral dissertation in late 1984. The scientific honesty of its author, innovative understanding of the interaction of literary systems as one of the important types of artistic communication in organic connection with translation – a "moving" factor in the artistic process in general – all this was emphasized by the official opponents, well-known scientists – Professors Yurii Borev, Mark Poliakov (Moscow), Pavlo Kopaniev (Minsk), Manfred Jenichen and Anton Girsche (Berlin). Time has passed and that is why the emphasis is here: Mykola Zymomrya has managed to achieve a lot during many years of research. He has about two thousand publications. Although he made his literary debut in 1970, the first printed correspondence and essays appeared in 1959. They also started his journalistic preferences: in 1981 he was elected a member of the National Union of Journalists of Ukraine.

Mykola Zymomrya's research comprehends important phenomena of the literary process, comparative studies, and the interaction of the cultures of the peoples of Eastern, Central, and Western Europe. Among the outstanding components of his work are the following book editions: "Ukraine – Poland: culture, lessons, and spiritual competitions" ("Україна – Польща: культура, уроки, духовні змагання", 1999), "Identity and partnership: studies of relations of the nearest neighbors" ("Тотожність та партнерство: студії взаємин найближчих сусідів", 2000), "Ukraine – Poland. Scientific Studies of Neighboring Partners" ("Україна – Польща. Наукові студії сусідів-партнерів", 2004), "Ukraine – Poland. Monologue – Dialogue of Cultures" ("Україна – Польща. Монолог – діалог культур", 2004), "Ukraine – Poland: New Challenges of the Epoch" ("Україна – Польща: нові виклики епохи", 2006). They form a kind of series called "Ukraine – Poland" in five volumes (in six books). By the way, the collection "Beyond partitions. Common Perspectives and Achievements in Polish-Ukrainian Scientific Cooperation" ("Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej", 2021) edited by famous Polish scientists Leszek Pawelski and Marek Rembierz has just been published. It contains a detailed article about Mykola Zymomrya and his contribution to Polish studies in general and to Ukrainian-Polish cultural interactions in particular. The named bibliographic units are unambiguous evidence of labor progress. His scientific explorations are characterized by pronounced assessments, accurate emotional language, and fidelity to the developed stylistic manner. Among the priority facts that the researcher first introduced into scientific use, the ones that enrich the work of Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesia Ukrainka, Olha Kobylianska, Marko Vovchok, and a whole galaxy of German scientists and cultural figures deserve attention. With a great obsession and intense energy, the scholar is inspired by work, as he follows unknown and untrodden paths, explores unknown or little-known facts for the general reader, or questions that have long been silenced under

the influence of various circumstances or eras.

Fate gave M. Zymomrya the opportunity to work in many archives and libraries of Lviv, Kyiv, Moscow, St. Petersburg, Riga, Tartu, Berlin, Leipzig, Weimar, Halle, Greiswald, Dresden, Cologne, Heidelberg, Warsaw, Krakow, Slupsk, Koszalin, Częstochowa ... The obvious persistence and happy temper allowed the philologist with the feeling of an "archaeologist" to find a number of unknown examples from the history of German-Ukrainian and Ukrainian-German, Ukrainian-Bulgarian, Ukrainian-Polish, Ukrainian-Hungarian cultural interactions, in short, to find and comprehend many new things about such prominent figures in the field of German culture as J. Ch. Engel, J. W. Goethe, F. Schiller, H. Heine, J. G. Herder, F. Bodenstedt, A. Leist, L. Jacobowski, G. Adam, K.-E. Franzoz, A. Sacher-Masoch, A. Sch. Wutzky, E. Winter and others. All of them – to one degree or another – were involved in the history of Ukraine, its cultural heritage, served as mediators in the complex process of perception (and often borrowing) of the Ukrainian word in Western Europe and especially – In Austria and Germany.

The works of Mykola Zymomrya enriched, in particular, the German Shevchenko studies. Thus, in 1976, a large monographic study "On the perception of Taras Shevchenko's work in German-speaking countries" appeared in Berlin, and later several similar publications, which convincingly assessed the merits of many foreign researchers of Shevchenko's work. It is necessary to name such Slavists as H. L. Zunk, E. Keil, J. P. Jordan, J. Scherr, G. Karpeles, J. Virginia, V. Jagič, W. Kawerau, A. Jensen, G. Abel, M. Folticeano and others. Some of them were in fact unknown (Hermann-Leopold Zunk, Constantin Tischendorf) or little known (Johannes Scherr, Gustav Karpeles, Georg Adam, Anna-Charlotte Wutzky, Ludwig Jacobowski) in Shevchenko studies.

Among the many illustrations of reading Shevchenko's words, we can highlight the text of Kobzar's autobiography in German translation, which was published in Leipzig during the poet's lifetime in 1860. As a scholar, M. Zymomrya was the first in Ukraine to present this important fact and establish the name of the translator. Both this eloquent German-language interpretation and the case of the publication of Shevchenko's collection of poems in Leipzig in 1859 did not do without Panteleimon Kulish (1819–1897), a talented translator of Goethe's works, and a passionate popularizer of T. Shevchenko's works in Germany. These and other facts emerge from the pages of the monograph "Germany and Ukraine: in essays on the interaction of cultures" ("Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen"), which was published in German in the book series of the almanac of Ukrainians in Europe "Zerna" (Lviv, 1999). His Russian-language monographic work "Mastering Literary Experience. Continuity of the tradition of perception of Taras Shevchenko's work" ("Опанування літературного досвіду. Переємність традиції сприйняття творчості Тараса Шевченка", Drohobych, 2003) deserves a special word. It is gratifying that it is the fruit of cooperation with his post-graduate student Olha Bilous. The book was published with the assistance of the Union of Ukrainians of Russia, in particular, with the active support of its chairman – Olexander Rudenko-Desniak (1936–2006). M. Zymomrya also has a Polish-language monograph – "Dimensions of spiritual competitions" ("Wymiary zmagań duchowych", Koszalin, 2006).

The register of Mykola Zymomrya's research harvest first of all impresses with the number of names, variety of creative directions and tendencies. His works create an "inner" integrity, imbued with the inalienable criteria of goodness, and a vision of eternal beauty. For example, only from M. Zymomrya's researches do we learn that J. W. Goethe was one of the first to appreciate the merits of Ivan Orlai in science. In the funds of the Weimar Archives of Goethe and Schiller, the researcher found a manuscript of a letter written by Ivan Orlai in August 1806 to the creator of "Faust" – a valuable document of human relations between two contemporary figures. The researcher examines the scientific heritage of Zakarpattia natives through the prism of their ties with Russia, Bulgaria, Poland, Hungary, Austria, Germany, Slovakia and the Czech Republic (I. Orlai, M. Baludiansky, V. Kukolnyk, P. Lodii, and O. Dukhnovych).

The works of Mykola Zymomrya are characterized by a large source base, the originality of the author's conclusions and generalizations, and the conceptual depth of the scientist's observations. The works sound different, but they are united by the accuracy of the definition of tasks when it comes to thematic outline, for example, German-language Shevchenko studies, the artistic practice of many Ukrainian authors, whose works have become the subject of interest of German-speaking critics. All these are positive components of the process of national cultures interaction. For example, M. Zymomrya convincingly proved that the German-language works of Olha Kobylianska, Ivan Franko or Yurii Fedkovych do not imitate the creative palette of Goethe, Schiller, and Heine, but rather testify to the transformation of German classics into a new literary environment.

A systematic analysis of the process of perception of Ukrainian literature in Austria and Germany, comprehensively conducted by the scientist, provides an opportunity to see the place of Ukrainian literature in the context of world culture. The researcher came to the right conclusion: the Ukrainian artistic word is still known to the world community, unfortunately, only at the level of representation of names, not works. In other words, the dynamics of cognition and recognition of the artistic thought of the vast majority of Ukrainian writers does not yet meet the need for reception, i.e. perception, which would determine the true face of Ukrainian national culture. Exceptions to this rule are T. Shevchenko, I. Franko, V. Stefanyk, M. Kotsiubynskyi, Lesia Ukrainka, V. Vynnychenko, and V. Stus. Such conclusions of M. Zymomrya are well motivated by the specifics of facts, typological parallels, and convincing observations. Therefore, it is appropriate to name the following fact. M. Zymomrya enriched the science of Shevchenko studies with new names (H. L. Zunk, E. Keil, L. Tischendorf), which were not previously considered in connection with the life and creative path of T. Shevchenko.

Mykola Zymomrya is interested in topical issues of cultural studies, local studies, ethnography, Ukrainian ethnopedagogy, art of national education, taking into account the self-identity of the bearer. This is clearly seen in such published articles as: "Views of German-speaking scholars on the ethnicity and language of the indigenous population of Zakarpattia" (1993), "Conceptual views of Avgustyn Voloshyn on the synthesis of education and upbringing in school and family" (1995), "Avgustyn Voloshyn as an outstanding scientist-educator of Ukraine" (1995), "On the genesis of good and evil in the educational assessments of Josyp Terelya" (1995), "Pedagogical thought and its place in the scientific heritage of cultural and educational figures of Zakarpattia" (1996), "Ecology and its universal principles in the literary process" (1997), "The jewelry of Ukrainian literature in the assessments of German scholars of the first half of the nineteenth century. To the 200th anniversary of the appearance of Ivan Kotliarevskyi's *Aeneid*" (1998), "Adam Mickiewicz in German-language reception and its reflection on Ukraine" (1999), "Typological interactions of literary phenomena in the process of reception" (2000), "Shevchenko and us. The Image of the Resurrection in Taras Shevchenko's Poetry" (2001), "The Moral and Ethical Value of Metropolitan Andrei Sheptytskyi's Messages" (2002), "Pedagogical Legacy of Olexandr Dukhnovych in Eduard Winter's Assessments" (2003), "Alfred Jensen and his merits in the history of Polish-Swedish and Swedish-Ukrainian cultural ties" (2004), "Native language as a factor in the education of the individual in the context of *Great Didactics* by Comenius" (2005), "Translation as lifestyle. On the question of Ivan Franko's translation activity" (2006), "The Model World of Personality in the Dramas of Bernard Shaw, Ivan Franko, Volodymyr Vynnychenko" (2007), "P. J. Šafaryk's Creativity in the German-Speaking Reception and Its Publicity in Ukraine" (2008), "The Phenomenon of Hryhorii Kochur as a Translator: Discourse of Cultural Tradition" (2009), "Confessional power of "women's writing" as a phenomenon of Ukrainian culture" (2010), "Spirituality and rank: to the question of the importance of personality in the interaction of Western and Eastern Europe", "Creativity of Friedrich Bodenstedt: the context of German-Ukrainian-Hungarian literary interactions" (2011), "Creativity of Volodymyr Vynnychenko and Arthur Schnitzler: the essence of artistic pursuits" (2012), "Dimensions of identity in the art world of Taras Shevchenko through the prism of German reception" (2013), "The path to the emerald city. An Attempt at a Literary Portrait of Nataliia Naumenko" (2013), "Imperishable basis of human experience" (2014), "Works of Joseph Fishtyk in translated interpretations" (2015), numerous slogans in the Encyclopedia of Modern Ukraine (2012 – 2021) and others. The scientist has published some works both in Ukraine and abroad, in particular, in Bulgaria, Poland, Russia, the USA, Slovakia, France, Germany, and Croatia.

Attention should be paid to the researcher's typological and contextual approaches to the study of the historical past of Zakarpattia in terms of the assessments of Hungarian, Czech, Slovak, German, Austrian, and Polish scholars. From this point of view, he examines in detail the scientific and artistic heritage of the natives of the Silver Land and its admirers from past eras and modern times (M. Baludianskyi, I. Orlai, V. Kukolnyk, M. Luchkai, O. Dukhnovych, P. Lodii, A. Voloshyn, V. Grendzha-Donskyi, Y. Borshosh-Kumiatskyi, S. Panko, L. Balla, P. Skunts, I. Chendei, V. Ladyzhets, S. Zhupanyn, V. Kokhan, O. Rischawy, P. Poida, V. Ihnat, T. Likhtei, Y. Shyp, O. Tymofiieva). The monograph "Avgustyn Voloshyn" was published in three editions (1994, 1995, 2006), which found a positive assessment in the literature about the most prominent figure of Carpathian Ukraine (M. Mushynka, T. Bednarzhova).

Mykola Zymomrya has done a lot to return the lost treasures, revive the spiritual, moral and aesthetic values of the Ukrainian people, and hence the uni-

versal values, humanistic achievements, which are usually "grounded" in spiritual competitions, such as Belarusian, Russian, Ukrainian, Polish, Slovak, German, Georgian, and Lithuanian peoples. For each of them, the researcher has a separate folder with materials compiled according to the scheme developed by him, which also belongs to the creative laboratory of the linguist. In this regard, special interest is given to numerous articles by M. Zymomrya about the most active popularizers of Ukrainian literature in the countries of Eastern, Central and Western Europe, i.e. J. G. Herder, F. Bodenstedt, P. Todorov, E. Winter, E. Reisner, P. Kirchner, R. Göbner, R. Sembratowytsch, O. Horbach, M. Mushynka, I. Galaida, I. Udvari, Y. Tamash, I. Katschaniuk-Spiech, A.-H. Horbach. The point is that he has the ability to be proud not only of the national traditions of Ukraine, but also the national traditions of other peoples, to understand these traditions, to treat them with the same care as his own, to see their beauty, to delve into the feelings that the sons and daughters of these peoples feel about their history, culture, language. For example, the scientist managed to "decipher" an archetype, in other words, the key to understanding the epistolary of Marko Vovchok, the history of her works and, in particular, a unique collection of "Two Hundred Ukrainian Songs", which occupies an exceptional place in world folklore. The scholar shows considerable concern for the preservation of folk songs as an invaluable heritage of Ukrainian culture. Evidence of this is his collection of songs "Oh, there on the mountains, on top" ("Ой там горі, на вершечку", 1991; the second supplemented edition – "Verkhovyna Songs" ("Верховинські співанки", Drohobych, 2001), recorded in Mizhhiria coming from a folk singer, researcher's mother Hafia Zymomrya (1919–1995). The book contains a thorough essay by her son "The People's Well Is Inexhaustible" – an awe-inspiring story about the difficult fate of a highland mother... Later, the third collection of Hafia Zymomrya's lyrics was published – "The Boykos Songs" ("Бойківські наспіви", Drohobych, 2008). It contains samples of *kolomyiky* in the records of Mykola Zymomrya, Hryhorii Demyan and Vasyl Kobal. This separate edition was edited by Oleksandra Nimylovych and a granddaughter of the folk singer – Candidate of Pedagogical Sciences Olena Yurosh (1971–2021), who wrote a significant monograph "Music education in Zakarpattia: the context of the educational process (1919–1939)" ("Музичне виховання в Закарпатті: контекст освітнього процесу (1919–1939)", Drohobych, 2007, 216 p.). Unfortunately, the talented daughter of Mykola Zymomrya passed away on March 10, 2021…

Mykola Zymomrya was one of the pioneers of the talent of the German-speaking poetess from Kushnytsia village in Irshava region, Olha Rischawy (1903 –1993), having published about twenty articles about her creative work. Two editions of her works in Ukrainian and German "Blue Journey" ("Голуба мандрівка", Uzhhorod, 1979, 159 p.), "The price doubled for years" ("Рокам подвоєно ціну", Uzhhorod, 1996, 240 p.), compiled by M. Zymomrya, gained good publicity. Both collections contain interpretations of P. Skunts (1942 – 2007), one of the prominent Ukrainian poets of our time. They are based on Ukrainian interlinear translations, which M. Zymomrya prepared for Petro Skunts as a translator. Among other editions compiled and published by M. Zymomrya, the following books should be mentioned: "Prayers of the Heart" by Yulii Borshosh-Kumiatskyi (Uzhhorod, 1995), "Raspberry Circle" (Lviv, 2000) by Mykola Slabak; two collections by Dmytro Pavlychko – "Thimble" (Koshalin, 2000) and "Kyiv in May" (Koszalin, 2001); "The Lemkos Thresholds" (Lviv, 2002) by Olha Petyk; "Yurii Hutsa-Venelin. To the 200th anniversary of his birth" (Uzhhorod, 2002); "Roots from Ukraine" (Lviv, 2000) and "Colorful Dreams" (Drohobych, 2003) by Pavlo Holovchuk; "Variety" (Koszalin, 2003) by Yakiv Hudemchuk, "Raw Emerald" by Nataliia Naumenko (Kyiv-Drohobych, 2013) and others. The textbook "Text. System. Poetics of the genre" (Drohobych, 2012), edited by H. Semeniuk, M. Zymomrya and M. Tkachuk is quite eye-cathing. It was preceded by similar works, including "Analytical Reading" (Uzhhorod, 1978), "Translation: Theory and Practice", Kirovohrad, 2001), "German-Ukrainian Conversational Practicum" (Drohobych, 2004), "German-Polish Conversational Practicum" (Drohobych-Częstochowa, 2006), "Phraseology: Significant Values" (Vinnytsia, 2008), "Radio Journalism: Text Discourse" (Drohobych, 2015; co-authors Yosyp Fishtyk, Mykola Tkachuk). Thus, the inquisitive student has the opportunity to join a diverse arsenal of sources. The variety of topics is notable for the research studies of the scientist. However, all of them inevitably touch on the issue, which is the core, when we call its subgroups: the interaction of national cultures, the theory and practice of translation, etc.

It is impractical to segregate the scientific interests of the creator. M. Zymomrya willingly researches the issues of literary criticism, linguistics, ethnography, folklore, history, pedagogy, bibliography, having time to say his word in different directions. This is also evidenced by his meaningful book positions: "Life-giving competitiveness of education" ("Животворна

змагальність освіти“, Uzhhorod, 2000), “Rainbow of enlightened memory” (“Веселка просвітленої пам’яті“, Drohobych, 2010), “Cathedral of Daily Grace” (“Собор щоденної благодаті“, Drohobych, 2012), “The essence of schooling in a non-national environment” (“Сутність шкільництва в інонаціональному середовищі“, Drohobych, 2012; “Yaroslav Hrytskovian’s Pedagogical Legacy: The Context of Ukrainian Schooling in Poland”) (“Педагогічний доробок Ярослава Грицковяна: контекст українського шкільництва у Польщі“, Drohobych, 2014; co-author Lesia Shagalla), “The context of tradition and innovation: the creative work of Mykola Tkachuk” (“Контекст традиції та новаторства: творчий доробок Миколи Ткачука“, Drohobych, 2015), “The road to the world of knowledge” (“Дорогою у світ пізнання“, 2016), “The system of cultural paradigm: the discourse of personality” (“Система культурологічної парадигми: дискурс особистості“, 2019), “Ivan Franko: a projection into the present” (“Іван Франко: проєкція у сучасність“, co-author Maria Yakubovska, 2020). On a side note, this monograph was nominated for the Ivan Franko International Prize (2021).

Those works by Mykola Zymomrya are also notable: “Sources of Eternal Beauty” (“Джерела вічної краси“, Uzhhorod, 1996), collections of documentary essays “Fate in People” (“Долі в людях“, Drohobych, 2006), “Time and Life” (“Час і життя“, Drohobych, 2012), “The Prophetic Word of Taras Shevchenko” (“Віще слово Тараса Шевченка“, 2014), as well as a collection of an anthological type “Echoes. The Light of Taras Shevchenko’s Poetic World” (“Відлуння. Світло поетичного світу Тараса Шевченка”, Uzhhorod – Drohobych, 2014), which contains the best translated versions of Shevchenko’s works in German. Recently, collections of original fiction by Mykola Zymomrya were published, including “Bell for Angels” (“Дзвін для ангелів“, Uzhhorod, 2014), “Rays of the Cold Sun” (“Промінці студеного сонця“, Drohobych, 2015), “Samples of the Silver Land” (“Образки Срібної землі“, Uzhhorod, 2016), “Between the Carpathians and the Tatras. Blue Rainbow” (“Між Карпатами і Татрами. Синя веселка“, 2017), “Flight of a Life Dream” (“Політ життєвої мрії“, 2018), “Peaks of the Holiatyn Plowman” (“Верховини голятинського плугатаря“, 2020). These collections did not go unnoticed by both readers and critics. Extensive reviews of M. Zymomrya’s fiction drafts were written by Oleksandr Astafyev, Lubomyr Senyk, Vasyl Marko, Nataliia Naumenko, Yosyp Fyshtyk and, in particular, Tadei Karabovych, who wrote numerous translations of Mykola Zymomrya’s short prose in Polish. Thus, the collection “Thresholds in the hive. Collection of the stories by Mykola Zymomrya” (“Progi w ulu. Wybór opowiadań Mykoly Zymomryi”, Kalisz, 2019). It was edited by the famous Polish scientist and translator Jan Grzesiak, a professor of Adam Mickiewicz University of Poznan and the Higher School in Konin. He prepared a new edition, which contains a separate series of prose works by Mykola Zymomrya “Polish accents in my life” translated by Jan Grzesiak. Mykola Zymomrya’s prose collections “Green Echo” (“Зелене відлуння“, Uzhhorod, 2021) and "Beobachtungen aus dem Grünen" (Uzhhorod, 2021) have just appeared on the shelves in adequate German translations by Yana Hrytsai.

It is no exaggeration to say that M. Zymomrya’s work as a translator is important. There were well-known collections with his interpretations of Dmytro Pavlychko’s works in German (“Kyiv in May”, 2001; “Princess of Europe” (2010) and Polish-language poetess Oleksandra Shevello in Ukrainian (“Harmony of the Psalm”, 2003). A separate edition was published of the German-language translations of Anatolii Moisiienko’s poems (“Poetry. Gedichte”, Drohobych, 2013), including interpretations by Ivan Zymomrya and Mykola Zymomrya, who has a number of articles about Anatolii Moisiienko as a poet.

Mykola Zymomrya is a scientist and a teacher. These two elements merged in his person for life. They complement each other well, which defines the personality of a university professor in the modern interpretation as a high school teacher. He has given author’s lectures and special courses in higher education institutions of Ukraine (Kyiv, Lviv, Odessa, Donetsk, Kirovohrad, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi), Russia (Moscow, Orel, Ufa), Germany (Leipzig, Berlin, Munich, Saarbrücken), Hungary (Nyíregyháza, Budapest), Bulgaria (Blagoevgrad, Sofia); he taught German studies at Slupsk Pedagogical Academy, at Koszalin Humanities Higher School and at Polonia University in Czestochowa.

For more than thirty-five years, Mykola Zymomrya has been polishing his pedagogical steps within the walls of Uzhhorod National University. And for the next twenty years he has been working at Ivan Franko Drohobych University. Here and there the educator acquired pedagogical skills, the creativity that he considers systematically, in fact, as a purposeful, consciously organized activity, which is expressed in a set of conditions and factors of learning, education, and development of creative

personality. All this with the appropriate purpose contributes to the optimal organization of the educational process, the reasonable variety of organizational forms, methods, tools, approaches, incentives for self-discovery of intellectual, cognitive, social opportunities of student youth, differentiation of boys and girls in the years professional training. Realizing the high vocation of the bearer of high principles of spirituality, Professor M. Zymomrya systematically and persistently deals with various issues of pedagogical science. Some of them are covered in articles about O. Dukhnovych, A. Voloshyn, as well as in essays about contemporaries – teachers of higher education, in particular, M. Yevtukh, O. Vyshnevsky, V. Skotny, Y. Kyshakevych, K. Siatetskyi, O. Poliarush, P. Rykhlo, V. Kravets, P. Hudyvok, L. Hrytsyk, T. Korolyova, T. Kosmed, H. Yastrubetska, H. Korbych, V. Ovsiichuk, L. Orshanskyi, P. Feshchenko, O. Cherednychenko and others. The scientist gives his talent and works in the name of a noble goal – mutual enrichment of cultures. Each of his achievements in this area goes to strengthen the humanistic feelings.

Conclusions. Finally, we note that Mykola Zymomrya is one of the founders and compilers of the almanac "Franko Field" in six volumes ("Франкова нива", 2016 – 2020). He is a member of the National Union of Journalists of Ukraine (1982) and a member of the National Union of Writers of Ukraine (2008), Honored Worker of Science and Technology of Ukraine (2017). Winner of the B. Lepkhyi, I. Koshelivets, O. Hrytsai, S. Sabol (Zoreslav) and W. Mager (Germany) prizes, the Gold Medal of Polonia University in Czestochowa (Poland). In a word, with his creative achievements Mykola Zymomrya moves and expands the spiritual unity of nations. Without exaggeration, it is about his life field of inner preferences and spiritual aspirations. We sincerely wish Mykola Zymomrya good health, further fruitful work for the benefit of the native people and the Ukrainian state, which the scientist organically connects with the world with his research work.

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81’243:159.953.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.2

РОЛЬ І ПОЛІСТИЛЬОВИЙ ХАРАКТЕР ПОЯСНЕННЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ МЕТОДІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

ROLE AND POLYSTYLISTIC NATURE OF EXPLANATION IN COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING

Бондаренко Л.І.,
orcid.org/0000-0001-7614-8480
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології і перекладу
Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна

Заваруєва І.І.,
orcid.org/0000-0003-2423-9481
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології і перекладу
Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна

Федько О.М.,
orcid.org/0000-0002-5514-9377
викладач кафедри філології і перекладу
Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна

Стаття присвячена аналізу структурних та функціональних особливостей пояснювального дискурсу в комунікативному методі навчання іноземних мов. Актуальність теми зумовлена декількома чинниками: по-перше, маловивченістю; по-друге, володіння технікою і процедурою пояснення відіграє важливу роль у науково-пізнавальній діяльності процесу навчання; по-третє, порівняльний аналіз стильових різновидів пояснення поглиблює знання про специфіку функціональних стилів, детерміновану завданнями комунікації. Матеріалом дослідження є пояснення як особливий текстотип, із властивою йому архітектонікою і системою комунікативно-прагматичних і когнітивних ціленастанов. Пояснення як лінгвістичний феномен розглядається з позиції ретроспективного аспекту, з аналізом еволюції розвитку та становлення пояснювального дискурсу як одного з невід’ємних компонентів методики викладання загалом і методики викладання іноземних мов зокрема. У статті викладаються основні принципи мовної компетентності, на яких націлене застосування пояснювального дискурсу, розкриваються нові, сучасні комунікативні тенденції його розвитку, встановлюються й описуються чинники, що демонструють активне розширення сфери функціонування пояснення не тільки в області науки, але і в інших соціально значущих сферах, як-от: політика, право, побут, спорт, культура. У дослідженні пов’язується новий вектор функціональності пояснення з діалогічною спрямованістю сучасної суспільно-мовної практики. Пояснення представлено як інтелектуальну потребу, яка має свої цілі, комунікативні завдання і свою специфічну спрямованість. У статті є ілюстративний матеріал, який також допомагає розкрити і принципи правильного застосування техніки пояснення під час навчання.

Отже, доходимо висновків:

1. Функціональна сутність пояснення в комунікативному методі навчання іноземної мови проявляється у взаємодії рівноправних суб’єктів на основі спільної співпраці викладача з аудиторією у процесі передачі значущої інформації, не тільки в області науки, але й абсолютно в усіх інших сферах життєдіяльності, розвиток категорії пояснення в бік діалогічності є відмітною тенденцією сучасних мовних процесів.

2. Стильові реалізації пояснювального дискурсу в методиці викладання іноземних мов різноманітні, мають полістильовий характер, залежно від завдань комунікації, цільової настанови викладача і характеру інформації, представленої в тексті.

3. У методиці навчання іноземних мов пояснення реалізується на рівні усних і письмових текстових фрагментів і має свою архітектоніку. Залежно від етапу навчання, цілей викладача, кількості інформативного обсягу ключової або коментованої частин пояснення може бути представлено в усному мовленні у вигляді лінгводидактичного демонстраційного матеріалу, мнемотехнік. У письмовій мові – у вигляді схем, таблиць, може складатися як із декількох речень, так і з великих за обсягом текстових структур.

Ключові слова: комунікативний метод, пояснювальний дискурс, мнемоніка, текстотип, стиль, комунікативно-мовні компетентності.

The article analyzes the structural and functional features of explanatory discourse in the communicative language teaching. The topic rationale is due to several factors: first – the insufficient study, second – the mastery of technique and procedure of explanation plays an important role in the scientific and educational activity of the learning process, and third – the comparative analysis of style varieties in explanation deepens knowledge about the specifics of functional styles determined by the communication tasks. The study material is an explanation as a special type of text with its peculiar architectonics and the system of communicative-pragmatic and cognitive goals. Explanation, as a linguistic phenomenon, is considered from a retrospective perspective through an analysis of development evolution and formation of explanatory discourse as one of the integral components of teaching philosophy in general and methods of teaching languages in particular. The article describes the basic principles of linguistic competence targeted by the explanatory discourse; reveals new, modern communicative trends in its development, establishes and outlines factors demonstrating the active expansion in the sphere of explanation functioning not only in science but also in other socially important spheres: politics, law, everyday life, sports, and culture. The study connects a new vector of explanation functionality with the dialogic orientation of modern social and linguistic practice. Explanation is provided as an intellectual need with its own goals, communicative tasks and its specific orientation. There is some illustrative material in the article, which also contributes to revealing the principles of correct implementation of explanatory techniques in the course of teaching.

Thus, we find as follows:

1. The functional character of explanation in communicative language teaching is reflected in equal subjects' interaction on the basis of educator and audience mutual cooperation in transferring sensitive information not only in science but in all living environments, with the evolution of explanation category toward dialogicality being a distinctive trend in actual linguistic processes.

2. The stylistic implementation of explanation discourse in methods of language teaching varies and has polystylistic nature depending on the communication tasks, educator objectives and the nature of information given in the text.

3. Explanation is implemented in speaking and written text fragments, and has its own architectonics within the methods of language teaching. Explanation can be provided in speaking practice in the form of linguo-didactic presentation material and mnemotechnics, depending on educating course, objectives pursued by the educator, scope of main or annotated information parts. It can be provided in writing practice in the form of diagrams, tables, and may consist of a few sentences or large text structures.

Key words: communicative language teaching, explanation discourse, mnemonics, type of text, style, communicative and linguistic competences.

Постановка проблеми. Сучасна епоха – це час активної інтеграції України в міжнародне співтовариство, епоха комунікативної компетенції реципієнтів, що стрімко розвивається і зумовлює необхідність досягнення взаєморозуміння, встановлення міжкультурного діалогу і сформованості мовленнєвих умінь і навичок, які можуть використовуватися в ситуаціях міжособистісного спілкування (у лікарні, магазині, на відпочинку тощо), вимагає ознайомлення з лінгвокультурологічним контентом, що дозволяє отримати знання про країну, менталітет і культурні цінності мови, що вивчається.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю цілісного осмислення пояснювального дискурсу в комунікативному методі навчання іноземних мов. Поштовхом до вивчення теми послужили такі чинники: мала кількість науково-методичних праць у вітчизняній лінгвістиці; володіння технікою і процедурою пояснення є важливою умовою якісного навчання; порівняльний аналіз стильових різновидів текстів підручників і посібників поглиблює й удосконалює процес пояснення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження застосування *пояснювального дискурсу* в комунікативному методі навчання іноземних мов, яке передбачає вирішення таких завдань:

– розглянути функції *пояснювального дискурсу* в комунікативному методі навчання іноземної мови;

– проаналізувати специфічні особливості *пояснювального дискурсу* на різних етапах навчального процесу;

– описати полістильовий характер *пояснювального дискурсу* в комунікативному методі навчання іноземної мови.

Предмет дослідження – пояснювальний дискурс із системою комунікативно-прагматичних і когнітивних ціленастанов.

Матеріалом дослідження послужили технічні тексти підручників, навчальних посібників, періодичних видань.

Виклад основного матеріалу. *Пояснення* як особливу модель тексту почали вивчати ще в германістиці в 70-і рр. XX ст. (В. Шмідт, Н. Безсмертна, Е. Верлен). На території пострадянського простору вивчення мовної специфіки пояснення як лінгвістичного явища почалося у 80-і рр. минулого століття (Є. Нікітін, М. Бахтін, М. Брандес, Т. Грохольська, Л. Доблаєв, Т. Любашина, Т. Радзієвська, А. Тертичний, Т. Цвєткова), тоді увагу вчених було зосереджено на специфіці текстової природи пояснення.

У лінгвістичній літературі поширена думка, що *пояснення* є різновидом міркування, похідного від комунікативного наміру встановити причинно-наслідкові зв'язки між явищами. Варто зазначити, що на класифікацію підтипів текстів-міркувань є кілька поглядів: згідно з думкою В. Шмідта [17], Н. Безсмертної [15], *пояснення – це підтип*

міркування, що стоїть в одному ряду з доказом, спростуванням, роздумами й іншими підтипами; концепція Е. Верліха [18] розмежовує типи текстів: тексти, що мають характер аргументу (доказ, спростування тощо), і тексти з пояснювальними інтенціями.

Сучасна українська лінгвістика інтерпретує *пояснення* як *форму викладу навчального матеріалу.* ***Пояснення*** *– переважно монологічна форма викладу навчального матеріалу, коли є необхідність доведення або обґрунтування якогось положення / закону, принципу, розкриття основи явища, сутності різних явищ, аналізу актуальних міжнародних відносин та іншої інформації* [14, с. 115].

Пояснювальний дискурс тісно пов'язаний із різними методиками викладання іноземних мов, однак, на наш погляд, найбільше застосування має в комунікативному методі навчання. Застосування пояснювального дискурсу націлене на формування таких базових принципів мовної компетентності, як:

1. Уміння реалізувати мовленнєвий намір, що дозволяє встановити контакт і взаєморозуміння з іншими людьми (зазвичай використовуються пояснювально-ілюстративні матеріали, націлені на формування базового лексичного запасу).

2. Опанування всієї системи структурних елементів мови і вміння ними користуватися (практичний прийом, який базується на практичних завданнях, вправах, творах, рефератах, спрямований на опанування орфографічних, граматичних, стилістичних норм мови, що вивчається, правил сполучуваності лексичних одиниць).

3. Вивчення наборів кліше, необхідних для початку, підтримки і завершення процесу комунікації (зазвичай використовуються рольові ігри і проблемний діалог).

4. Використання досліджуваної мови як засобу комунікації у сфері повсякденного і професійного спілкування в необмеженому колі ситуацій (орієнтовано на комунікативно-мовленнєву компетенцію у професійній сфері спілкування).

Теорія комунікативного навчання розроблялася і в європейській методиці навчання іноземних мов із 70-х рр. XX ст., дотепер не втратила своєї актуальності. Майже водночас у різних країнах світу з'являються наукові праці, що розкривають суть і принципи даної теорії. У вітчизняній лінгвістиці цю тему досліджують А. Гаврилюк, М. Тишковець, Т. Бесараб, Т. Лях, В. Глотова, за межами України тему вивчають П. Лукантоні, К. Кандлин, Г. Віддоусон, Т. Роджерс, Дж. Річардс, Д. Хаймс, В. Костомаров, О. Митрофанова, Є. Пассов, Н. Венедиктова, Г. Городилова, С. Корольов, С. Зайцева й інші.

Інтерес до комунікативного методу навчання проявляється і на сучасному етапі викладання іноземної мови. Спочатку метод призначався для навчання говоріння, удосконалення мовленнєвих навичок і умінь. На сучасному етапі розвитку лінгвістики сфера його застосування значно розширилася, він став використовуватися для навчання всіх видів мовленнєвої діяльності: продуктивних (говоріння, письма) і рецептивних (аудіювання, читання).

На наш погляд, особливості структури тексту-пояснення, функції і полістильовий характер *пояснювального дискурсу*, як однієї зі складових частин методики викладання іноземної мови, не були належно висвітлені в наукових дослідженнях.

Звернемося до мети нашого дослідження і проаналізуємо функції, які виконує *пояснювальний дискурс* у комунікативному методі навчання іноземної мови.

Традиція вивчення *пояснення* як різновиду міркування розглядає в цій ролі або окремі речення із причинно-наслідкового семантикою, або зв'язний текст, що включає дані речення в сукупності з екстралінгвальними чинниками. Т. Радзиєвська говорить про те, що *пояснення відповідає на «питання "чому?"»* [9], О. Панова [8] визначає, що *«логіко-семантичне значення пояснення побудовано на основі логіко-наслідкових відносин».* Інших висновків дійшла С. Рубцова [10], яка пише *про категорії пояснення як про спосіб розуміння в точних науках, оскільки пояснення – одна з функцій науки.*

Отже, з огляду на вищезазначені трактування, можна виділити такі функції пояснення: 1) вказівка на те, наслідком якої причини буває якесь явище; 2) розкриття сутнісних характеристик будь-якого явища.

Більшість дослідників, що вивчають функціональні можливості *пояснення як текстотипу*, вказують на логічну / причинно-наслідкову спрямованість. Комунікативні тенденції сучасного етапу розвитку суспільства, пов'язані з інтеграцією України в європейське і світове співтовариство, дозволяють говорити про розширення сфери функціонування пояснювального дискурсу, який набуває нового вектора функціональної спрямованості в бік розвитку діалогічності.

Вибудовування діалогічних відносин починається з перших занять і є першочерговим завданням, яке ставить перед собою викладач. Досягнення розуміння, встановлення діалогу є надзвичайно актуальними і затребуваними

в житті кожного іноземця в період соціалізації й адаптації в іншомовному середовищі. Ці чинники вказують на важливість активного використання *пояснювального дискурсу* на початковому етапі навчання. Його застосування визначається отриманням необхідної та корисної інформації у процесі навчання і пов'язується з комунікативними й інтерактивними взаєминами. Комунікативна сутність пояснення проявляється у взаємодії реципієнтів на основі інтерактивних зв'язків у соціумі, у цьому і полягає нова функціональна сутність *пояснювального дискурсу*, розвитку категорії пояснення в бік діалогічності. Унаслідок чого діалогічність є характерно новим функціоналом *пояснювального дискурсу* в комунікативному методі навчання іноземної мови.

Проаналізуємо специфічні особливості пояснювального дискурсу на різних етапах навчального процесу.

Процес пояснення активно застосовується з перших практичних занять із мови на початковому фонетичному етапі та триває до закінчення навчання, тісно пов'язується із процесами розуміння (рецепції) і сприйняття (перцепції). Це спричиняє такі труднощі на початковому етапі:

– навчальна група неоднорідна за мовною приналежністю (навіть якщо викладач знає мови учнів, він не може пояснювати студентам всіма мовами водночас);

– неможливість використання мови-посередника (викладач не володіє рідною мовою студентів або мовою-посередником, отже, не може використовувати переклад як прийом навчання, а іноземні студенти ще не володіють належною мірою мовою, що вивчається);

– різний інтелектуальний рівень слухачів;

– різна мотивація, отже, і ступінь залученості студентів у процес навчання.

Вирішенню таких проблем початкового етапу навчання допоможе мнемоніка (мнемотехніка), яка в даній ситуації використовується в ролі пояснення.

Так, під час вивчення звуко-буквеної системи нової мови пояснення полягає в гучній, артикуляційно чіткій і багаторазовій вимові звука і вивченні його графічного зображення.

В арсеналі викладача на початковому етапі навчання, коли комунікативні прийоми *пояснення* малоефективні та водночас уводиться нова лексика, у ролі *пояснення* застосовуються невербальні засоби передачі інформації: наочні лінгводемонстраційні матеріали у вигляді серійних предметних малюнків, слайдів та інтерактивних комп'ютерних програм і словників, особлива увага приділяється використанню міміки і жестів. *Невербальні компоненти є значними складовими частинами комунікації, оскільки саме вони виступають найважливішими носіями значень повідомлення* [16, с. 58]. Процес пояснення початкового періоду можна назвати «пасивним поясненням», оскільки він пов'язаний меншою мірою з мовленнєвою діяльністю, більшою із мнемонікою.

Варто також зазначити, що важливі й ефективні методи пояснення, пов'язані із мнемонікою, що активно використовуються під час початкового періоду навчання, втрачають свою актуальність на наступних етапах. Далі формуються нові навички та здібності: спілкуватися і сприймати інформацію мовою, що вивчається, викладач поступово долучає спочатку мінімізовані словесні пояснення, які згодом поширюються: модель, таблиця і трансформація «табличного» пояснення у традиційне мовне «активне пояснення».

Проілюструємо вищесказане: проаналізуємо завдання, націлені на розвиток мовленнєвих навичок і творчого потенціалу слухачів. Опанування усної комунікації, основних інтенцій і тактик на обмеженому обсязі лексичного запасу – одне з найважливіших завдань викладача, робота над якими починається з перших занять навчального процесу. *Саме стан активності викладача і студента забезпечує високий рівень інтенсивності навчального процесу* [4, с. 267]. Зазвичай до такого роду завдань відносять: рольові ігри, діалоги, полілоги, мікроетюди, що націлені на реалізацію інтенцій вітання, знайомства, самопрезентацію. Наприклад, рольові ігри: «А як вас звуть?», «Познайомите нас, будь ласка!», «Я ваш новий студент» об'єднані не тільки ситуацією моделювання знайомства, а і стратегією досягнення мети, пов'язані з активним використанням *пояснення* у процесі реалізації поставлених завдань (у даному випадку): вивчення форм вітання, засвоєння формул знайомства з посередником і без, ознайомлення з етикетом знайомства. Розглянемо один із варіантів рольової гри (зазвичай такого роду ігри починають включати у процес навчання на другому тижні), розглянемо її поетапно:

Перший етап: підготовка до гри. Учні вже знають формули знайомства і мовленнєвого етикету, оскільки знайомство починається з першого уроку, традиційні для знайомства кліше вивчені.

Другий етап: завдання. Викладач: «Назвіть прізвище й ім'я, традиційні для мови, яку ви зараз вивчаєте. (Пауза). Зараз всі ми будемо знайомитися один з одним. Спочатку я знайомлюся з вами (вказує на кого-небудь), потім ви з ним (вказує на

його сусіда), і перший починає гру, назвавши себе вигаданим ім'ям».

Перебіг гри. Завдання виявляється не завжди зрозумілим. Саме тому викладач і починає гру. На прикладі свого знайомства він пояснює, які репліки, фрази варто використовувати під час знайомства, стежить за тим, щоб учні вставали, подавали один одному руки, вимовляли всі необхідні фрази. Рольова гра дозволяє використовувати як пояснення не тільки мнемотехніку, але також підключити до процесу пояснення модель висловлювання і тактику поведінки викладача.

Варто зазначити, що комунікативно орієнтоване навчання висуває підвищені вимоги до педагогічної кваліфікації викладача, який є на занятті не тільки носієм інформації про мову, що вивчається, але і організатором різних програм мовленнєвої поведінки.

Отже, можна стверджувати, що *пояснення* – інтелектуальна потреба кожного інофона, яка існує в будь-якій сфері комунікативно-пізнавальної діяльності.

Сучасні лінгвісти класифікують пояснення як різновид міркування, що має свою особливу архітектоніку і складається із двох частин: ключової і коментувальної, однак на початковому етапі, коли студенти не знають відмінкових словоформ, пояснення має свої особливості і може бути представлене лише ключовою частиною, так, наприклад, на першому занятті вступного фонетичного курсу учні знайомляться з інтонаційними конструкціями ІК-1, ІК-3, поданими у вигляді схем:

1) — –↓

Мама там **ІК-1;**

2) – –↑

Це дім? **ІК-3.**

Частина, що коментує, відсутня, оскільки процес перцепції (сприйняття) на комунікативному рівні не буде задіяний з об'єктивних причин: аудиторія не володіє мовою, що вивчається, на належному для сприйняття рівні. Однак, як показує досвід, у разі вмілого використання методів і прийомів навчання, коли викладач інтонує схеми, що викладені вище, підвищує чи понижує голос, процес рецепції проходить безперешкодно. Отже, ми можемо констатувати таке: сприйняття пояснення на початковому етапі навчання не залежить від частини, що коментується, і базується на зоровому і слуховому сприйнятті.

З накопиченням елементарних відомостей про мову, що вивчається, відбувається поступова трансформація структури пояснення, вона набуває традиційної двокомпонентної представленості, водночас частина, що коментує, має максимальну лапідарність (компресію) і представлена в основному у вигляді таблиць, які спрощують процес ефективної перцепції й адекватної рецепції. Проілюструємо сказане таким прикладом:

Тема: Рід іменника

Правило. *Іменники поділяються на три роди: чоловічий рід, жіночий рід, середній рід.*

Родові закінчення іменників

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
студент Ø музей олівець	дошка бабуся аудиторія	вікно море

І, нарешті, у період закінчення основного курсу вивчення іноземної мови слухач підготовчого відділення без особливих труднощів сприймає і розуміє пояснювальну інформацію великого обсягу. Наведемо такий приклад:

Тема: Підрядні речення зі сполучником «щоб»

Підрядні речення зі сполучником «*щоб*»	
Ключова частина: Містять інфінітив дієслова, якщо в головній і додатковій частинах один суб'єкт дії. ***Коментувальна частина:*** Ці підрядні речення позначають мету. У головній частині таких речень часто вживаються дієслова руху. ***Він приїхав, щоб учитися***.	***Ключова частина:*** Містять дієслово в минулому часі, якщо суб'єкти дії в головній і підрядній частинах різні. ***Коментувальна частина:*** Ці речення можуть висловлювати бажання, прохання, вимогу. У головній частині таких речень часто вживаються дієслова: «хотіти», «бажати», «вимагати» й інші. ***Я хочу, щоб вона заспівала.***
Структура речення	
S – P, *щоб* + інфінітив	S – P, *щоб* S1 – P1

Як перша, ключова частина пояснення використовується «фактофіксувальне висловлювання» (В. Салімовський) [12, с. 68]. У рамках єдиної мети – пояснення цей вислів реалізує конкретну підціль, у даній ситуації – розкрити прагматичну сутність підрядних речень зі сполучником *щоб*.

Перша частина (ключова) наведеного тексту містить повідомлення про варіанти синтаксичних конструкцій, якими можуть бути представлені підрядні речення зі сполучником «щоб». У другій частині (коментована) послідовно, чітко і повно розкриваються інтенції, які має автор, який уживає складнопідрядні речення з даним сполучником.

Вищевикладене дає підстави стверджувати: з ускладненням навчального матеріалу, зважаючи на тематичну спрямованість, більш складною стає і текстова структура пояснення через поширення ключової або частини, що коментується.

Підтвердимо сказане, розглянемо пояснення для студентів 1–2 курсів, у якому використовуються складніші текстотипи, що створені шляхом повторення попередньої інформації.

Наприклад: *Абсолютно чистих* ***речовин*** *не існує.* ***Вони*** *(речовини) обов'язково містять* ***домішки.*** *Для видалення* ***домішок*** *широко застосовується* ***фільтрування. При цьому способі*** *(при фільтруванні) використовуються різні типи* ***фільтрів****. Фільтром для очищення великих кількостей води служить* ***шар піску.***

Отже, стара інформація, що повторюється, розташовується на початку речення, а нова інформація – у кінці. Дане пояснення містить досить об'ємну ключову частину і поширюється завдяки наведеним у прикладі реченням, логічно вмонтованим у текстову структуру, яка покликана підтвердити й обґрунтувати висловлену тезу.

Розглянемо поширення частини, що коментується, на прикладах. Модель речення загалом або її компоненти можуть мати поширювачі*: слово, словосполучення, речення.*

Наприклад: ***Вода випаровується.***

1. *Вода* ***інтенсивно*** *випаровується.*

2. ***У разі підвищення температури*** вода *інтенсивно випаровується.*

3. ***Коли температура підвищується****, вода інтенсивно випаровується.*

Якщо поширювачем моделі є речення (приклад № 3), то два речення, з'єднані сполучником коли, утворюють одне складне речення. Водночас речення «Вода інтенсивно випаровується» називається головним, а речення «Коли температура підвищується <…>» називається підрядним. В даному прикладі це підрядне часу. Підрядні речення можуть мати такі значення: умови (сполучники «якщо <…>, то <…>»); причини (сполучники «бо», «оскільки»); мети (сполучник «щоб»); допуску (сполучники «хоча», «незважаючи на <…>»); означальне значення (сполучне слово «який»); об'єктне значення.

Коментована частина такого пояснення постпозитивна, її структура досить об'ємна і розкриває сутнісні характеристики складнопідрядних речень, конкретизує і розкриває тези, викладені у ключовій частини. Варто також зазначити, що залежно від етапу навчання, цілей викладача, кількості інформативного обсягу ключової або коментованої частин пояснення може бути представлено в усному мовленні у вигляді: лінгводидактичного демонстраційного матеріалу, жестів, міміки, дикції, артикуляції. У письмовій мові у вигляді: схем, таблиць, може складатися як із декількох речень, так і з великих за обсягом текстових структур.

Звернемося до розгляду й опису характерних стилістичних особливостей *пояснювального дискурсу* в комунікативному методі навчання.

Пояснення як інтелектуальна потреба має місце на всіх етапах навчання: початковому, основному і рубіжному, які тісно пов'язані один з одним і забезпечують цілісність процесу навчання. Однак кожен етап ставить перед собою цілі, комунікативні завдання, що мають свою специфічну спрямованість.

Перший рубіжний рівень володіння мовою передбачає використання навичок говоріння на соціально-побутовому і міжкультурному рівнях спілкування, тому пояснення репрезентується не тільки у граматичних правилах і коментарях з домінуванням наукового стилю, але і в художніх текстах. Такі тексти призначені для розвитку навичок читання, націлених на розширення словникового запасу, інтелекту і кругозору інофона, на отримання певних знань про країну, ментальні та культурні цінності мови, що вивчається.

Тексти художнього і країнознавчого контенту мають найбільшу представленість в підручниках. Підтвердимо вищевикладене фрагментом тексту «Українська гривня»:

Гроші бувають різні. Є американські долари і китайські юані, російські рублі та євро <…> Кожна держава, що випускає свої гроші, бажає, звичайно, щоб вони були красивими, зручними і розповідали про історію і великих людей цієї країни. Можна сказати, що гроші – це оригінальна візитна картка країни. Українські гривні, що з'явилися в 1996 р., також розповідають про історію України.

На купюрі в одну гривню ви бачите київського князя Володимира Великого, який у 988 р. запровадив у Київській Русі християнство.

На двох гривнях художник намалював іншого князя, Ярослава Мудрого, який жив в XI ст. Це був князь, який заснував перші школи і бібліотеки, який створив першу книгу законів «Руська правда», за якими російські люди жили кілька століть <…>.

Як бачимо, пояснення в такого роду текстах має структурну стабільність: ключова частина і в постпозиції коментована. На відміну від вищенаведених прикладів, такий фрагмент тексту не характеризується суворою логічністю і раціональністю, однак і засоби, що мають експресивно-емоційне забарвлення, характерні для художнього стилю, також відсутні, оскільки процес перцепції і рецепції з низки об'єктивних причин не буде реалізований.

Наступні етапи: основний, високий і професійний, які передбачають розвиток умінь студентів оптимально використовувати засоби мови у сферах, які безпосередньо пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю: у навчально-професійній, соціально-культурній та діловій. Таке бачення дозволяє нам говорити про полістильовий характер пояснення.

Пояснення має місце в текстах, з якими студенти знайомляться на старших курсах під час вивчення функціональних стилів і культури мовлення, засвоєння елементів мови професійного спілкування, у яких наявний пояснювальний дискурс. Наприклад, у пояснювальній записці, де констатується інцидент і повідомляється причина того, що сталося:

Я, Міанкуікілла Лув Феллард, був відсутній на практичних заняттях із 20 по 22 грудня 2020 р. через погане самопочуття, високу температуру і слабкість. У зв'язку із цим мені довелося звернутися в поліклініку до лікаря, який порекомендував не відвідувати заняття. На підтвердження своїх слів додаю довідку, видану лікарем студентської поліклініки Т.Б. Залеською.

Діловий стиль і стислість викладу, відсутність просторічної лексики, достовірність викладеної інформації, послідовно, логічно, у хронологічному порядку побудовані речення, свідчать про офіційно-діловий стиль спілкування. Варто зазначити, що найбільшу представленість пояснювальний дискурс має в текстах наукового стилю, оскільки основна, традиційна область функціонування пояснення – це наука. *Пояснення* є однією з найважливіших функцій науки загалом, тому в науковій сфері *пояснювальний дискурс* досить актуальний, оскільки інформація націлена на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами. Наприклад:

Учені вважають, що на Місяці існує потужна сировинна база для створення сонячних батарей. Адже «місячний пил» (верхній шар поверхні Місяця) містить приблизно 45% кисню, 22% кремнію, 10% заліза, а також алюміній та інші корисні елементи, необхідні для виробництва сонячних батарей, а також ракетного палива.

Наведений фрагмент тексту має логічно побудовану структуру із чітким переходом від ключової частини до коментованої. Перша (ключова) частина текстового повідомлення містить фактофіксуючу інформацію про наукові припущення вчених щодо *«місячного пилу»*. Коментована частина детально розкриває причини, що дозволяють переконатися в істинності гіпотези. Для передачі наукової інформації, що є в тексті, використовується науковий стиль мовлення, підтвердженням чому служать синтаксичні, морфологічні та лексичні одиниці тексту, які являють собою чинники, що впливають на вибір стилю.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що *пояснювальний дискурс* як інтелектуальна і пізнавальна потреба реалізується на всіх етапах вивчення іноземних мов і має полістильову представленість.

Висновки. Функціональна сутність *пояснення* в комунікативному методі навчання іноземної мови проявляється у взаємодії рівноправних суб'єктів на основі спільної співпраці викладача з аудиторією у процесі передачі значущої інформації, не тільки в науці, але і в усіх інших сферах життєдіяльності, що і зумовлює нові функціональні можливості *пояснювального дискурсу*, розвиток категорії пояснення в бік діалогічності, є відмінною тенденцією сучасних мовних процесів.

Стильові реалізації *пояснювального дискурсу* в методиці викладання іноземних мов є різноманітними, мають полістильовий характер, залежно від завдань комунікації, цільової настанови викладача і характеру інформації.

У методиці навчання іноземних мов *пояснення* реалізується на рівні усних і писемних текстових фрагментів і має свою архітектоніку. Варто також зазначити, що залежно від етапу навчання, цілей викладача, кількості інформативного обсягу ключової або коментованої частин *пояснення* може бути представлено в усному мовленні у вигляді лінгводидактичного демонстраційного матеріалу, жестів, міміки, дикції, артикуляції. У писемній

мові – у вигляді схем, таблиць, може складатися як із декількох речень, так і з великих за обсягом текстових структур.

Наша розвідка була сфокусована на ознаках пояснення в комунікативному методі, тому вважаємо, що логічним продовженням нашої роботи можуть бути дослідження й аналіз мовленнєвої сутності та специфічних особливостей пояснювального дискурсу у свідомо практичному методі навчання і порівняльній характеристиці імплементації пояснювального дискурсу у провідних методах навчання іноземних мов. Важливими є і перспективи подальшого дослідження, які полягають в розробленні науково-методичних посібників із досліджуваної тематики для організації аудиторної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко Л., Заваруева И. Русский язык: нормы ведения научного и делового дискурсов : пособие для иностранных студентов старших курсов. Днепр : ДНУЖТ им. акад. В. Лазаряна, 2019. 211 с.

2. Вдовіна О. Особливості формування комунікативної компетенції іноземних студентів. *Young Scientist :* науковий журнал. 2019. № 5.1 (69.1). С. 47–50.

3. Драч І., Миколенко А., Тишковець М. Мовна картина світу у процесі вивчення іноземної мови в медичних університетах. *Медична освіта :* науковий журнал. 2019. Вип. 4. С. 78–83.

4. Заваруєва І. Мовний гурток як форма результативного вивчення іноземної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія».* 2019. Вип. 5 (73). С. 266–268.

5. Кыркунова Л. Официально-деловые тексты в аспекте функционально-смысловых типов речи : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Пермь, 2007. 18 с.

6. Луковникова О. Объяснение в научной и эстетической сферах функционирования языка : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Пермь, 2006. 22 с.

7. Лях Т. Українська мова як іноземна : професійне мовлення. Практичний курс для іноземних студентів медичних спеціальностей ВЗО : навчальний посібник ; УжНУ. Ужгород, 2020. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32490

8. Панова О. Рассуждение как тип речи прагматическом аспекте (аргументация и объяснение) : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Минск, 2001. 19 с.

9. Радзиевская Т. Прагматические свойства высказывания-объяснения. *Каузальность и структуры рассуждений в русском языке.* Москва : РГУ, 1993. С. 167–171.

10. Рубцова С. Интерпретация и объяснение : два подхода к пониманию текста. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Философия».* 2016. № 2. С. 57–66.

11. Рубцова С. Повествовательный текст : структура и анализ. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Философия».* 2019. № 2. С. 86–90.

12. Салимовский В. Жанры речи в функционально-стилистическом освещении (научный академический текст). Пермь : Перм. ун-т, 2002. 236 с.

13. Тишковець М., Бачинська Г. Організація самостійної роботи студентів медичних ЗВО у вивченні української мови (за професійним спрямуванням). *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 118–122.

14. Ягупов В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

15. Bessmertnaja N., Wittmers E. Ubungsbuch zur Textlinguistik : Einfache Kompositionsformen. Moscow, 1979. 174 p.

16. Zavaruieva I. Intercultural communication and the use of non-verbal means in the learning foreign. *Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation*. 2017. P. 57–63.

17. Schmidt W. Thesen zur Beschreibung und Einteilung von Texten. *Postdamer Forschungen der Padagogishen Hochschule Karl Liebknecht*. Potsdam, 1977. № 27. P. 157–167.

18. Werlich E. Typologie der Texte : Entwurf eines Textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik. Heidelberg, 1975. 140 p.

УДК 811.161.2'27'367.625
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.3

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЇ СТРАХУ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ

VERBALIZATION OF THE EMOTION OF FEAR IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE BIBLE

Ботвин Т.М.,
orcid.org/0000-0001-8590-8664
доктор філософії,
доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства
Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Статтю присвячено дослідженню емоції страху у біблійному тексті, зроблено аналіз структури емоції страх у профанному та сакральному виявах.

Окреслено емоцію страху у біблійному дискурсі у профанному вияві на основі методу словникової дефініції, етимологічного, контекстуального та концептуального аналізів, комплексного підходу, а також із урахуванням психологічних характеристик емоції страху (джерела виникнення, інтенсивності, фізіологічних виявів, внутрішнього змісту).

Простежено емоцію страху у сакральному вияві (страху перед Богом) із опертям на божественну природу цього явища, яке виходить за межі психологічного розуміння досліджуваного феномену. Страх перед Богом у Біблії варто розглядати як благоговіння, яке має три рівні вияву: початковий, що виникає як дяка Богові за прощені гріхи, приводить людину до благоговіння перед Господом і допомагає стати на шлях спасіння власної душі. Більш високий рівень – це почуття благоговіння, яке виникає у людини, коли вона стоїть перед Богом і готова покорятися Йому в усьому. Найвищий ступінь благоговіння – це концепція абсолютного служіння Богові, коли немає страху, а є лише любов.

У мові-джерелі чітко розмежовується поняття страху природного та надприродного, мовними знаками яких є окремі лексеми, натомість в українській мові (як і в українських перекладах Святого Письма) ці значення виражаються за допомогою лексем страх, богобійний, побожний, боятися, шанувати, що не корелюється із першоджерелом.

Ключові слова: емоція, страх, благоговіння, страх Божий, теорія емоцій.

The article is devoted to the study of emotions of fear in the biblical text. The structure analysis of the emotion of fear in the biblical text in profane and sacred images is made. The emotion of fear in biblical discourse in profane expression is outlined on the basis of the method of dictionary definition, etymological, contextual and conceptual analyzes, complex approach, as well as taking into account psychological characteristics the emotion of fear (source of emotion, intensity of emotion, physiological manifestation). The emotion of fear in biblical discourse in profane expression is outlined on the basis of the method of dictionary definition, etymological, contextual and conceptual analyzes, complex approach, as well as taking into account psychological characteristics the emotion of fear (source of emotion, intensity of emotion, physiological manifestation).

The emotion of fear in the sacral manifestation (the fear of God) with the support of the divine nature of this phenomenon, which goes beyond psychological understanding of the phenomenon under study, is traced. The fear of God in the Bible should be seen as an awe that has three levels of manifestation: initial: arises as gratitude to God for forgiven sins that leads a person to reverence before the Lord and helps to embark on the path of salvation of one's soul. A higher level is the sense of awe that a person has when he stands before God and is ready to obey Him in everything. An even higher degree of reverence is the concept of absolute service to God when there is no fear but only love.

The language of the source clearly distinguishes the concept of fear of the natural and the supernatural, whose linguistic signs are separate tokens, whereas in the Ukrainian language (as well as in Ukrainian translations) the expression of these meanings occurs with the help of lexemes fear, godfearing, devout, be afraid of, respect that does not correlate with the original source.

Key words: emotion, fear, reverence, fear of God, theory of emotions.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями в українській і зарубіжній лінгвістиці спостерігаємо значне зацікавлення проблемами людських емоцій, що зумовлено трансформацією парадигми гуманітарного знання в антропоцентричну. У центрі уваги лінгвістів перебуває людина і все, з нею пов'язане (духовний світ, інтелект, емоції, мовленнєво-мисленнєві процеси тощо). Емоції – органічний компонент буттєвого та мовного досвіду особистості, мотиваційна підвалина її діяльності [1]. Саме тому емоційний аспект життя людини став об'єктом активного дослідження мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сакральний дискурс дедалі частіше стає об'єктом лінгвістичних студій. Н. Савелюк, Т. Ткач з'ясовують універсальні та специфічні особливості неканонічного релігійного дискурсу.

За результатами дослідження визначено універсальні закономірності психолінгвістичної структури неканонічного релігійного дискурсу, пов'язані з активізацією системи «Я – Ти» та вербальною експлікацією [5]. Стаття О. Левка, присвячена прецедентним одиницям як засобу маніпуляції в українському релігійному медійному дискурсі, висвітлює механізми цього впливу, що здійснюється завдяки апеляції адресанта до емоційно навантаженого прецедентного феномену з метою програмування емоційної реакції адресата і формування його поведінки стосовно представників інших конфесій і юрисдикцій, аналізує сфери-джерела прецедентних одиниць і трансформації прецедентних імен і висловлювань [4]. Р. Палуцціан розглядає особливості психології релігії у глобальній перспективі [8], С. Воронцов розмірковує щодо поняття релігії в етимологіях Ісидора Севільського [9]. Заслуговують на увагу дослідження жанрів і визначальних понять релігійного дискурсу у психолінгвістичному аспекті: словесної репрезентації поняття «Таїнство» у мовній свідомості студентів [3], психолінгвістичного значення поняття «віра» [7], природи слова у контексті біблійного дискурсу [2], Его-станів та образу Бога в особистій молитві [6] тощо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження *страху* індивіда у профанному та сакральному виявах на основі біблійного тексту. Відповідно до мети розв'язуються такі завдання: огляд теоретичної літератури про вивчення емоцій у лінгвістиці; аналіз розуміння *страху* в окресленому дискурсі (тексти українських перекладів Біблії становлять його основну одиницю).

Виклад основного матеріалу. У давньоєврейській мові слово דחפ, за даними конкордансу Стронга, було полісемійним і виражало «страх» («стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного» [15 IX, с. 753]) та «благоговіння» («найбільша, найщиріша повага, шана; безмежна любов; побожність») [15 I, с. 192]. За даними інших джерел, це слово є моносемійним, виражаючи страх у повсякденному (профанному) вияві, тоді як «страх Божий» експлікується іншою лексемою ה׳ תארי, позначаючи *благоговіння*. Можливо, лексема דחפ на певному (первинному) історичному етапі свого функціонування й була полісемантом, адже у прадавні часи значення слів були синкретичними. Саме семантична не розчленованість значення давнього слова могла виражатися в об'єднанні в одному слові абсолютно різних, часом несумісних понять, експлікуючи опозицію сакральне/профанне, первинно закладену у семантиці цієї лексеми. Згодом одне зі значень занепадає, зумовлюючи появу нового слова ה׳ תארי, яке відновлює й актуалізує зникле значення. Тобто у мові-джерелі чітко розмежовується поняття *страху* природного і надприродного. В українській мові (точніше в українських перекладах) таке структурування страху відсутнє. Дані етимологічного аналізу лексеми *страх,* попри її багатозначність, виявляють лише ознаки природного страху. Праслов'янське слово *страх* (первісно «заціпеніння»), можливо, пов'язане з індоєвропейським *ster, що зближує його з литовським stregti, stregiu «ціпеніти, перетворитися в лід», латиським strēģele «бурулька», середньоверхньонімецьким strac «тугий», нововерхньонімецьким strecken «розтягувати», давньоверньонімецьким stracken «бути розтягнутим» [14 V, с. 435]. У сучасній українській мові лексема *страх* є багатозначною, її семантика об'єктивує страх у повсякденному (профанному) вияві: 1. Стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного; // Вираження, прояв тривоги, неспокою тощо [на обличчі, в очах і т. ін.]. 2. *перев. мн.* Фантастична істота незвичайного, страшного вигляду. 3. *у знач. присл., розм.* Те саме, що страшно. 4. *у знач. присл., розм.* Виражає захоплення, здивування і т. ін. із приводу великої кількості кого-, чого-небудь або щодо когось чи чогось дуже великого, сильного тощо. 5. *у знач. присл., розм.* Надзвичайно, дуже [15 IX, 753]. Як бачимо, слово *страх* в українському мовному просторі у жодному зі значень не наближається до розуміння його як сакрального, що створює додаткові труднощі у відтворенні цього поняття в українських версіях Біблії.

Відразу ж зазначимо, що поняття *страху* у профанному сенсі у Біблії базується на методології, описаній у цій статті, тоді як сакральний (Господній) вияв страху має іншу (божественну) природу і виходить за межі традиційного психолінгвістичного розуміння цього явища.

Уперше у Біблії емоція *страху* згадується у Книзі Буття [3: 1–24] (тут і далі посилання за: Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [пер. проф. Івана Огієнка]: Українське Біблійне Товариство, Київ, 2012 – *Т. Б.*): змій спокушає Єву з'їсти заборонений плід із райського дерева, запевняючи, «*що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло»* [Бут. 3:5]. Коли Адам і Єва з'їли забороне-

ний плід, їм відкрилися очі й вони пізнали свою наготу, але замість почуття задоволення й радості падіння спричинило лише почуття туги й занепокоєння (тривоги), позаяк раніше нагота служила синонімом дитячої невинності й чистоти перших людей. До того, як люди скуштували забороненого плоду, у них було повністю відсутнє поняття *сорому*, тому що вони не зробили нічого поганого [Бут. 2:25]. Страх хворобливого сумління Адама та Єви, котрі втратили свою невинність і чистоту, настільки затьмарив їхні розумові здібності, що вони надумали було сховатися від Бога [Бут. 3:8], шукаючи у своєму наївному засліпленні притулку від Нього під листям дерев раю. Далі спостерігаємо наростання цієї емоції, після того як пролунав Господній голос: «*Почув я Твій голос у раю і злякався, бо нагий я, і сховався»* [Бут. 3:10]. Джерелом страху в розглянутому епізоді виступає спокуса, її майбутні жертви не усвідомлюють цього на початковому етапі, далі ми бачимо зовнішні зміни (наготу), які породжують емоцію занепокоєння. Остання, своєю чергою, породжує захист (схованка), на останньому етапі занепокоєння переростає у страх (як покарання за гріх). Адам обирає своєрідний захист – самовиправдання, а не покаяння (можливо, саме його чекав Бог від Адама), що призвело, як відомо, до вигнання його (людей) із раю і кардинальну зміну взаємин Бога з людьми.

У Книзі Виходу [15:14–16] описано почуття й емоції філістимлян після звістки про вихід євреїв із Єгипту, постійну допомогу Бога на шляху їхнього визволення. Після єгиптян філістимляни були першим народом, із яким постійно вели війни євреї [Бут.13:17], позаяк головний ворог переможений, і закономірно переходить від єгиптян до них та інших ворогів: *«Почули народи і тремтіли, обгорнула тривога мешканців землі филистимської! Старшини едомські тоді побентежились, моавських вельмож обгорнуло тремтіння, розпливлися усі ханаанці! Напали на них страх та жах, через велич рамена Твойого замовкли, як камінь, аж поки перейде народ Твій, о Господи, аж поки перейде народ, що його Ти набув!»*. Страх бути знищеним і захопленим тут експлікується через зовнішні фізіологічні вияви: *тремтіли, обгорнуло тремтіння* (концептуальна метафора, яка опредметнює цю ознаку); специфічне переживання страху: *побентежились, розпливлися*. Останнє слово в українській мові є полісемантом і в одному зі значень (*перен.* Утрачати чіткість обрисів, окреслення; ставати невиразним (у тумані, сутінках, від запаморочення і т. ін.)) у певному сенсі виступає наближено семантичним корелятом слова-першоджерела (єврейське וּגְמָ «плавити, викликати плавлення», «танути, знемагати» та ін.); через нейрофізіологічні ознаки: *замовкли, як камінь*. Сильний страх, як відомо, обмежує сприйняття, мислення та свободу вибору індивіда. Людина перестає належати собі, вона бажає одного – уникнути загрози. Зазвичай така емоція викликає параліч (як у нашому випадку). У психологів немає конкретного пояснення цього феномену, однак існує припущення, що ми успадкували цю реакцію від наших предків-тварин, які завмирали, вдаючи мертвих, у разі небезпеки стати здобиччю для хижака. І хоча емоція *страху* належить до негативних емоцій, вона може відіграти й позитивну роль у житті людини. Як свідчить контекст, ця емоція має високу інтенсивність *(Напали на них страх та жах*).

У книзі Ісуса Навина [2:9–11] ця сама подія інтерпретується (Пор.*: і сказала до тих людей: Я знаю, що Господь дав вам цей Край, і що жах перед вами напав на нас, і що всі мешканці цього Краю умлівають зо страху перед вами. Бо ми чули те, що Господь висушив воду Червоного моря перед вами, коли ви виходили з Єгипту, і що зробили ви обом аморейським царям, що по той бік Йордану, Сигонові та Оґові, яких ви вчинили закляттям. І чули ми це, і зомліло наше серце, і не стало вже духу в людини зо страху перед вами, бо Господь, Бог ваш, Він Бог на небесах угорі й на землі долі!)* і щодо виражальних засобів, якими категоризується страх. Тут домінують нейрофізіологічні ознаки: *мешканці цього Краю умлівають зо страху, зомліло наше серце, і не стало вже духу в людини зо страху*. Якщо протототипом у Книзі Виходу є емоція *страх*, то у Книзі Ісуса Навина – *жах*. Складники зазначених емоцій у першому випадку експліцитні, у другому – експліцитні й імпліцитні.

Тепер розглянемо аналізовану емоцію у Книзі Йова, у якій вона об'єктивується у різноманітних виявах і пронизує переважну більшість розділів цієї Книги. Для розгляду окремих епізодів у ній важливим є її загальний контекст. Вона складається з багатьох бесід Йова – заможної та знатної людини, котру зненацька спіткали злидні та важка недуга. Із цими випробуваннями він ніяк не може впоратися. Саме ці події зумовили його емоційний стан – стан відчаю, втрати сенсу життя. Автор розмірковує про вічні проблеми людини, такі як таємничість шляхів Божого промислу, нерівномірність розподілу благ між людьми, страждання праведників і благополуччя нечестивців, а також про те, чи є віра і благочестя результатом видимих благ, чи це незмінний внутрішній дар [11].

Забігаючи наперед, зазначимо, що Йов за допомогою Господа знайшов правильні відповіді на ці питання. Його сумніви розвіялися. Він щиро розкаявся і зрікся говореного [Йов. 42:6].

У розділі 3, віршах 24–26, простежуємо процес розгортання страху та його внутрішній вияв: «*Бо зідхання моє випереджує хліб мій, а зойки мої полились, як вода, бо страх, що його я жахався, до мене прибув, і чого я боявся прийшло те мені... Не знав я спокою й не був втихомирений, і я не відпочив, та нещастя прийшло!»* [Йов. 3:24–26]. Джерелом цього страху є хвороба (потенційна смерть), що позбавляє його сенсу життя. Йов відчуває стан душевного сум'яття (нейрофізіологічні ознаки), експонентом якого є постійні зітхання і стогони (зовнішні вияви). До цього сум'яття приєднується ще щось жахливе, чого він боїться і від чого не може позбутися (внутрішній зміст). Тут Йов натякає, можливо, на ті видіння, про які дізнаємося з 4-го розділу: *«у роздумуваннях над нічними видіннями, коли міцний сон обіймає людей, спіткав мене жах та тремтіння, і багато костей моїх він струсонув, і дух перейшов по обличчі моїм, стало дуба волосся на тілі моїм»* [Йов. 4:13–15] та 7 розділу: *«то Ти снами лякаєш мене, і видіннями страшиш мене... І душа моя прагне задушення, смерти хочуть мої кості. Я обридив життям... Не повіки ж я житиму!... Відпусти ж Ти мене, бо марнота оці мої дні!...»* [Йов 7:14–16]. Відчуваючи сум'яття, знемагаючи від видінь, Йов ні на хвилину не може заспокоїтися. Цей уривок наочно демонструє такі форми страху: тривога – переляк – боязнь – страх – жах – паніка – нав'язливий страх (фобія). Остання форма страху (патологічна) виразно об'єктивується у 7 розділі (Вірші 14–16), наведеному вище.

Для Йова його смерть бажана тому, що позбавила би від болісного стану – втрати розуміння сенсу життя. Деяким полегшенням у його сумному становищі могло би служити знання причини страждань і страхів, але вони втаємничені, він перебуває у невіданні, *«бо не знищений я від темноти, ані від обличчя свого, що темність закрила його!»* [Йов. 23:17]. Причини його страху і страждань намагається пояснити один із трьох друзів Йови Еліфаз [Йов. 22:1–30], наполягаючи на їх «заслуженості», і виводить цю думку із тези про божественне правосуддя, зазначаючи, що праведників і грішників Бог карає однаково строго. Господнє ставлення до тих і тих не визначається людським бажанням принести собі користь і уникнути шкоди. Бог карає грішника не тому, що, боячись його, прагне усунути від Себе загрозу, і винагороджує праведника не під впливом міркування спонукати на велику чесноту і тим мати для себе вигоду. Далі Еліфаз перераховує гріхи Йова: не соромився брати заставу; відмовляв у ковтку води спраглому й у шматку хліба голодному; розширював свої володіння шляхом насильницького захоплення; прохання і благання вдови та сироти залишалися поза увагою та ін. Усе це, на думку Еліфаза, призвело Йова до такого життєвого фіналу. Це несправедливе та жорстоке звинувачення Йова у різних гріхах накликали на Еліфаза та на його друзів гнів Божий: *«Запалився Мій* ***гнів*** *на тебе та на двох твоїх приятелів, бо ви не говорили слушного про Мене, як раб Мій Йов»* [Йов. 42:7], і тільки жертва всеспалення, принесена ними Господу [Йов. 42:8–9], та молитва Йови змогли відвернути цей гнів (емоцію, яка разом із огидою та презирством входить у комплекс ворожості [1]).

На початку викладу ми навели значення лексеми דחפ у мові-джерелі, яке поєднує у собі емоцію *страху* й емоцію *благоговіння*, становлячи на рівні профанному бінарну опозицію, одначе ця бінарність усувається у сакральному вияві, у якому страх і благоговіння зливаються воєдино: хто боїться Бога, той благоговіє перед Ним, і навпаки, хто благоговіє перед Ним, той і боїться Його з богобійним трепетом, захоплюючись Господньою величчю, святістю, недосяжною Божою славою і незбагненною Божою сутністю [Євр 12:28]. Для вивчення цього феномену долучатимемо дискурс-аналіз, досліджуючи варіативність функціонування досліджуваних мовних одиниць в інших текстових утвореннях.

Людину, котра не відчуває страху перед Богом, живе лише земним життям, у якому не залишається місця для спілкування з Богом, охоплює страх «небуття», внутрішнім змістом чого є втрата сенсу земного життя (цю форму страху ми розглянули вище).

Страх перед Богом може бути витлумачений як страх перед Богом і як сильне бажання виконати Його волю із твердою вірою в Господню праведність. Ознакою справжнього християнина є *любов до ближніх, послух Божому Слову* [1 Івана 2: 4, 10] та *благоговіння*. Остання ознака у біблійних перекладах І. Огієнка; І. Хоменка; П. Куліша; П. Морачевського; Р. Турконяка виражається такими лексемами, як ***богобійний*** (Огієнко, Хоменко), ***побожний*** (Куліш, Морачевський), ***боятися, шанувати*** (Турконяк): *Та ми знаємо, щорішників Бог не послухає; хто ж* ***богобійний****, і виконує волю Його, того слухає Він* [Іван. 9:31]; *Ми знаємо, що Бог не вислухує грішників, коли ж хтось* ***побожний*** *і його волю чинить – ось того*

він вислухує! [Йоан. 9:31]; *Адже відомо, що грішників Бог не слухає, але коли хто Бога* ***шанує*** *і чинить його волю, – того він слухає* [Іван. 9:31].

Страх Господній у біблійному дискурсі треба розглядати з огляду на розуміння божественних іпостасей у старозаповітному та новозаповітному дискурсах: Бог-Отець дискурсу Старого Заповіту ніколи не дорівнює віруючому, хоча і перебуває з ним у діалогічних стосунках; Бог-Син євангельських дискурсів у своєму людському втіленні присутній поруч із віруючим безпосередньо і є для нього зримим, робить віруючого потенційно рівним Богові. Саме з'явлення Христа, земне втілення Бога свідчить про те, що Бог змінив своє ставлення до людини та до світу, розлучившись із функціями судді, законодавця та поставивши себе врівень зі своїм творінням: *«Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне»* [Іван. 3:16]. Євангеліст Іван далі вичерпно пояснює цю подію: «*Не в тому любов, що ми полюбили Бога, а що Він полюбив нас, і послав Святого Сина вблаганням за наші гріхи»* [1 Іван. 4:10].

У старозаповітні часи для викуплення від гріхів Бог призначив систему жертвоприношення, проте це було тимчасовим рішенням в очікуванні приходу Ісуса Христа, який мав померти на хресті, ставши заступницькою жертвою за гріх. У Новому Заповіті Спаситель, обіцяний у Старому, відкривається у всій повноті та славі. Новий Заповіт дає найвеличнішу заповідь любові, на якій утверджується весь Закон і Пророки, демонструючи єдність Старого і Нового Заповітів. Власне тому страх Господній у Новому Заповіті «поглинений» любов'ю: *«Страху немає в любові, але досконала любов проганяє страх геть, бо страх має муку. Хто ж боїться, той не досконалий в любові»* [1Іван. 4:18].

Отже, як бачимо, бінарна опозиція у значенні цієї емоції зникає, залишається лише емоція *благоговіння*: не страх, а благоговіння є виявом любові до Бога, тобто благоговіння – органічний компонент любові. З одного боку, людина створює відчуття близькості до Бога й усвідомлення прагнення у своїй душі ближче наблизитися до Бога, а з іншого – зберігається відчуття відокремленості та трепету перед Богом і, отже, визнання недосконалості, яку треба вдосконалювати, щоб наблизитися до Господа сповна.

Богослови розрізняють три рівні благоговіння. Початковий рівень благоговіння [богобійності] добре ілюструє 85 розділ Книги Псалмів: «*Бережи мою душу, бо я богобійний, спаси Ти, мій Боже, Свого раба, що на Тебе надію кладе!»* [Пс. 85:2]; *«Я буду всім серцем своїм вихваляти Тебе, Господи, Боже Ти мій, і славити буду повіки Ім'я Твоє, велика бо милість Твоя надо мною, і вирвав Ти душу мою від шеолу глибокого!»* [Пс. 85:12–13]. Невимовна вдячність Богові за те, що «*вирвав Ти душу мою від шеолу глибокого!»* приводить людину до благоговіння перед Господом і допомагає стати на шлях спасіння своєї душі.

Більш високий рівень – це почуття благоговіння, яке виникає у людини, коли вона стоїть перед Богом і готова покорятися Йому в усьому. Авраам розуміє і відчуває благо Бога і хоче беззастережно підкорятися Йому, тож готовий принести у жертву свого сина. І лише ангел Божий може зупинити його у цьому діянні: «*Ангол промовив: Не витягай своєї руки до хлопця, і нічого йому не чини, бо тепер Я довідався, що ти* ***богобійний,*** *і не пожалів для Мене сина свого, одинака свого»* [Бут. 22:12]; *І сказав: Не накладай рук своїх на хлопця і не вчини йому нічого, бо тепер Я знаю, що ти* ***боїшся*** *Бога і не пожалів для Мене свого улюбленого сина* [Бут. 22:12].

Найвищий ступінь благоговіння – це концепція абсолютного служіння Богові. Цей рівень благоговіння у всій повноті описаний апостолом Павлом у Посланні до римлян: *«Хто нас розлучить від любови Христової?* ***Чи недоля, чи утиск, чи переслідування, чи голод, чи нагота, чи небезпека, чи меч.*** *Як написано: За Тебе нас цілий день умертвляють, нас уважають за овець, приречених на заколення. Але в цьому всьому ми перемагаємо Тим, Хто нас полюбив. Бо я пересвідчився, що* ***ні смерть, ні життя, ні Анголи, ні влади, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні вишина, ні глибина, ані інше яке створіння*** *не зможе відлучити нас від любови Божої, яка в Христі Ісусі, Господі нашім!»* [Рим. 8:35–39]. Виділені курсивом лексеми об'єктивують форми страху, подолані любов'ю до Бога. Ще зрозумілішими стають слова євангеліста Івана, уже цитовані нами («*Страху немає в любові, але досконала любов проганяє страх геть…*») [1Іван.4:18].

Таке розуміння страху, точніше благоговіння, стає зрозумілим, коли у біблійному тексті страх корелюється з *мудрістю, премудрістю, сильною надією, чистотою [святістю], криницею життя* тощо [Пор.: *І сказав Він людині тоді: Таж страх Господній це* ***мудрість****, а відступ від злого це розум!* [Йов.28:28]; *Страх Господа* ***чистий****, він навіки стоїть. Присуди Господа правда, вони справедливі всі разом* [Пс.18:10];

У Господньому страхові ***сильна надія****, і Він пристановище дітям Своїм* [Пр.14:26]; *Страх Господній* ***криниця життя****, щоб віддалятися від пасток смерти* [Пр.14:27].

Висновки. Страх належить до базових емоцій і як явище позамовної дійсності характеризується такими ознаками: причиною (джерелом) виникнення, зовнішніми виявами, інтенсивністю вияву і внутрішнім змістом, що формують модель мовного опису цієї емоції.

У Біблії поняття *страху* виявляється у профанному вияві та сакральному, трансцендентному. Сакральний (Господній) страх має іншу (божественну) природу і виходить за рамки психологічного (природного) розуміння цього явища. Страх перед Богом у Біблії варто розглядати як благоговіння, яке має три рівні вияву: початковий, високий, абсолютний. Перспективи подальших студій вбачаємо у дослідженні інших базових емоцій у біблійному тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 464 с.

2. Івасишина Т., Руденко І. Природа слова в контексті біблійного дискурсу: психолінгвістичний аналіз. *Psycholinguistics. Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.* 2019. № 26 (2). 378 с.

3. Коструба Н., Вірна Ж. Словесна репрезентація поняття «Таїнство» в мовній свідомості студентів. *Psycholinguistics. Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University*. 2020. № 28 (1). 288 с.

4. Левко О. Прецедентні одиниці як засіб маніпуляції в українському релігійному медійному дискурсі: психолінгвістичний підхід. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолингвистика.* 2019. Вып. 28 (2). 223 с.

5. Савелюк Н, Ткач Т. Психолінгвістичні особливості неканонічного [особистого] релігійного дискурсу. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолингвистика*. 2019. Вып. 26 (1). 402 с.

6. Савелюк Н. Его-стани та образ Бога в особистій молитві: психолінгвістичний аналіз. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолингвистика*. 2020. Вип. 27 (1). 352 с.

7. Хомуленко Т., Кузнєцов О. Психолінгвістичне значення поняття «віра». *Psycholinguistics. Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.* 2019. № 25 (1). 444 с.

8. Paloutzian, R.F. Psychology of Religion in Global Perspective: Logic, Approach, Concepts. *International Journal for the Psychology of Religion*. 2017. № 27 (1). P. 1–13. https://doi.org/10.1080/10508619

9. Vorontsov, S. Some considerations on the concept of religion in the etymologiae of isidore of seville. *Athenaeum-studi Periodici di Letteratura e Storia Dell Antichita.* 2016. № 104 (1). P. 245–250.

10. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. Івана Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2012.

11. Вихлянцев В.П. Полный и подробный Библейский Словарь к русской канонической Библии. Москва : Коптево, 1998. 495 с.

12. Греческий лексикон Стронга. Bob Jones University. URL: http://http://www.godrules.net/library/Slavic/

13. Еврейский лексикон Стронга. Bob Jones University. URL: http://www.godrules.net/library/Slavic/

14. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1982.

15. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

УДК 811.161.2'38
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.4

«ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ УКРАЇНОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА У СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

"FUNDAMENTALS OF PROFESSIONAL UKRAINIAN-LANGUAGE COMMUNICATION" AS A COURSE IN A MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Гавриш І.П.,
orcid.org/0000-0001-9313-1058
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри іноземних мов
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського

Коновченко О.В.,
orcid.org/0000-0002-7971-2099
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри документознавства та української мови
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Медведь О.В.,
orcid.org/0000-0001-5977-5773
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри документознавства та української мови
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті розглянуто концепцію навчальної дисципліни «Основи професійної україномовної комунікації», призначеної для студентів нефілологічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Відзначено, що здобуття спеціальних знань за будь-якою обраною галуззю передбачає вільне володіння мовою навчання, її функціональними різновидами, зокрема науковим стилем, а це зумовлює доцільність його докладного вивчення. Описано основні настанови та послідовність розгортання навчального матеріалу навчальної дисципліни «Основи професійної україномовної комунікації». Вказано, що настановою навчальної дисципліни для студентів ЗВО нефілологічних спеціальностей «Основи професійної україномовної комунікації» є ознайомлення здобувачів вищої освіти з особливостями усного та письмового професійного спілкування українською мовою і використання професійної термінології у межах наукового стилю сучасної української літературної мови. Визначено, що метою курсу є ознайомлення здобувачів вищої освіти з особливостями усного й письмового професійного спілкування українською мовою та використання професійної термінології у межах наукового стилю сучасної української літературної мови.

Наголошено на важливості комунікативно-діяльнісного підходу для організації вивчення навчальної дисципліни. Запропоновано до структури курсу ввести теми, які охоплюють такі основні питання, як науковий стиль української мови, види оброблення науково-технічної інформації, усне професійне мовлення, словник професійного мовлення, особливості творення нових термінів, граматичні особливості професійного мовлення, науково-технічний переклад. Наголошено, що саме така послідовність викладу матеріалу дозволяє реалізувати вивчення професійної комунікації українською мовою в усіх її виявах і формах.

Ключові слова: українська мова, професійна комунікація, ЗВО України, мовна освіта, науковий стиль, термінологія.

The article highlights the concept of the discipline "Fundamentals of Professional Ukrainian-language Communication", designed for the students of non-philological specialties of higher education institutions.

It is noted that the acquisition of special knowledge in any selected field involves fluency in the language of instruction, its functional varieties, including scientific style, which determines the feasibility of its detailed study. The basic instructions and sequence of deployment of the educational material of the discipline "Fundamentals of Professional Ukrainian-language Communication" are described. In particular, it is stated that the instruction of the discipline for students of non-philological specialties "Fundamentals of Professional Ukrainian-language Communication" is to acquaint higher education students with the features of oral and written professional communication in Ukrainian as well as the use of professional terminology within the scientific style of modern Ukrainian literary language. It is determined that the aim of the course is to acquaint higher education students with the features of oral and written professional communication in Ukrainian and the use of professional terminology within the scientific style of modern Ukrainian literary language.

The importance of the communicative-activity approach for the organization of the study of the academic discipline is emphasized. It is proposed to introduce into the structure of the course the topics covering such basic issues as scientific

style of the Ukrainian language, types of processing of scientific and technical information, oral professional speech, dictionary of professional speech, features of new terms, grammatical features of professional speech, scientific and technical translation. It is emphasized that such a sequence of presentation of the material allows to study professional communication in the Ukrainian language in all its manifestations and forms.

Key words: Ukrainian language, professional communication, higher education institution of Ukraine, language education, scientific style, terminology.

Постановка проблеми. Не викликає сумніву той факт, що останніми роками система вітчизняної освіти, вищої зокрема, перебуває у стані постійного пошуку й оновлення. Затверджуються державні стандарти спеціальностей, змінюються правила й умови ліцензування бакалаврських і магістерських освітніх програм, модифікуються програми та настанови викладання навчальних дисциплін.

Водночас освітній процес у закладах вищої освіти (ЗВО) України має й певні константи, які є підґрунтям для формування загальних і спеціальних компетентностей майбутнього фахівця. Такою константою ми вважаємо вивчення у сучасних вітчизняних ЗВО української мови для студентів нефілологічних спеціальностей у такому аспекті, котрий би щонайкраще забезпечував майбутню професійну діяльність здобувача вищої освіти, а саме в аспекті професійної комунікації в усіх її виявах і формах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У вітчизняній лінгводидактиці теоретичні та практичні аспекти викладання української мови у вищій школі для філологічних і нефілологічних спеціальностей досліджували й методично опрацьовували, зокрема, О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь [10], І.П. Дроздова [2], І. Волкова, О. Мінкова [5]. Учені говорять про важливість для організації вивчення мовознавчих дисциплін комунікативно-діяльнісного підходу, що «передбачає залучення студентів до різноманітних видів діяльності, насамперед мовленнєвої, яка на сучасному етапі розвитку лінгвістичних і психологічних наук розглядається як особливий вид діяльності, спрямований на формування та формулювання думки (предмета мовленнєвої діяльності) засобами мови та способом мислення» [10, с. 26].

Слід відзначити особливу увагу дослідників до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» [8; 9]. Так, Ю. Поздрань, І. Зозуля, Н. Франчук наголошують на важливості використання інтерактивних форм проведення занять із названої дисципліни, адже завдяки ним «можна пробудити у студентів інтерес до вивчення української мови за професійним спрямуванням, сприяти активній участі кожного у навчальному процесі, здійснювати формування навичок використовувати здобуті знання в різних комунікативних ситуаціях не лише побутового, а й професійного та наукового життя» [9, с. 3].

Аналізуючи доробок вітчизняних науковців із цієї проблеми, уважаємо за доречне звернутися і до теоретичного визначення сутності поняття «професійна комунікація» та її ознак. Н. Орлова цілком слушно, на наш погляд, визначає професійну комунікацію як «комунікацію у межах професійно-виробничих ситуацій між фахівцями певної галузі людської діяльності» [7]. Дослідниця узагальнює такі її ознаки: а) учасниками професійної комунікації є комуніканти – фахівці певної галузі, професійної групи; б) духовно-інтелектуальну єдність комунікантів на основі спільної свідомості, культури; в) наявність професійної мовної компетенції, професійних знань, а також загальної гуманітарної культури людини; г) володіння поняттєво-категоріальним апаратом певної галузі, використання спеціальної термінології під час професійної діяльності; ґ) спільну комунікативну сферу (професійно-виробниче середовище, зокрема наукове, виробниче, навчальне); д) регламентованість, тобто підпорядкованість комунікантів загальноприйнятим у професійному колективі правилам і обмеженням; е) творчий характер взаємин, спрямованість їх на розв'язання конкретних професійних завдань, досягнення мети; є) створення професійною спільнотою засобів спілкування – навчально-методичних посібників, підручників, періодичних фахових видань тощо [7].

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити концепцію навчальної дисципліни «Основи професійної україномовної комунікації», призначеної для студентів нефілологічних спеціальностей Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Виклад основного матеріалу. Настановою навчальної дисципліни для студентів ЗВО нефілологічних спеціальностей «Основи професійної україномовної комунікації» є ознайомлення здобувачів вищої освіти з особливостями усного та письмового професійного спілкування українською мовою і використання професійної термінології у межах наукового стилю сучасної української літературної мови.

Вихідними для названої дисципліни є питання, які мають на меті узагальнити та систематизувати

знання студентів щодо ролі мови у сучасному суспільстві та її нормативності. Ми переконані, що усвідомлення здобувачами вищої освіти необхідності знання мовних норм, їх дотримання у різних комунікативних ситуаціях, зокрема професійно спрямованих, і постійне підвищення рівня культури професійної комунікації сприятиме ефективності навчання та подальшої діяльності за обраним фахом.

Здобуття спеціальних знань в обраній галузі передбачає вільне володіння мовою навчання, її функціональними різновидами, зокрема науковим стилем, а це зумовлює доцільність його докладного вивчення. «На заняттях із мовних дисциплін науковий текст виступає і як засіб навчання мови, і як об'єкт вивчення. В останньому випадку предмет розгляду становлять такі особливості тексту: структурно-змістова організація, комунікативна скерованість, композиційна завершеність, різні типи лексичного, граматичного, логічного та стилістичного зв'язку між елементами тексту, інформаційна достатність і насиченість, різні способи подання наукової думки тощо» [6, с. 21]. Опанування студентами різновидів наукового стилю з урахуванням їх номінативно-виражальних засобів забезпечить належне висвітлення їхніх подальших наукових розвідок.

Самостійне опрацювання частини тем навчальних дисциплін і зорієнтованість на подальше самовдосконалення потребує від студентів уміння не лише ефективного, часто оперативного пошуку й аналізу інформації, а й набуття навичок її «згортання» / «розгортання», тому вважаємо за доцільне вивчення у межах навчальної дисципліни видів оброблення науково-технічної інформації, що слугують ефективності навчання, зокрема плану, конспекту, реферату, курсової роботи, та тих, які дозволяють репрезентувати результати наукових пошуків, зокрема повідомлення, тез, дипломного проєкту.

Усний компонент професійної комунікації втілено у комплексі питань, що охоплюють основні вимоги до усного професійного мовлення, види та жанри спілкування за фахом. Практичне закріплення цих аспектів із використанням монологічного та діалогічного фахово орієнтованого мовлення слугує здобуттю навичок вільно спілкуватися у типових умовах професійної діяльності (репрезентувати свої ідеї, обговорювати робочі питання, звітувати про виконану роботу) та напрацюванню здатності розв'язувати комунікативні завдання у складних і непередбачуваних ситуаціях професійного спілкування, відстоювати й аргументувати свою позицію, переконувати тощо.

Оскільки комунікацію розуміємо і як процес передання інформації, і як специфічну форму взаємодії комунікантів у процесі життєдіяльності, слушним видається включення до дисципліни питання українського мовного етикету, зокрема використання етикетних правил мовленнєвої поведінки для репрезентування ввічливості комунікантів, створення позитивної атмосфери й «анонсування» тривалої співпраці.

Цілком логічно, що значну увагу у навчальній дисципліні «Основи професійної україномовної комунікації» приділено темам, що стосуються насамперед лексичних особливостей словника професійного мовлення майбутнього дипломованого фахівця. Здобуття вищої освіти безпосередньо детерміноване опануванням понятійно-концептуальної та, відповідно, термінологічної сфери обраної спеціальності, адже «сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки, техніки та мистецтва, які вживаються у сфері професійного спілкування та втілюють результати теоретико-пізнавальної діяльності людини, становлять термінологію» [1].

Студенти у контексті здобуття вищої освіти за обраною спеціальністю знайомляться з основними категоріями сучасної термінознавчої науки: «термін», «термінологія», «терміносистема», «номен», «терміноїд». Це сприяє формуванню у майбутніх фахівців вміння відрізняти у процесі навчальної та подальшої професійної діяльності терміни від не-термінів у спеціалізованих текстах і доречно користуватися ними, оцінювати кількісний і якісних склад термінології обраної галузі знань чи практичної діяльності, а також свідомо виявляти характер системних зв'язків між термінами цієї терміносукупності, що сприяє кращому засвоєнню безпосередньо професійних знань.

Блок тем, присвячених роботі з термінами конкретної галузі людських знань, репрезентують у навчальній дисципліні також питання про особливості творення нових термінів за рахунок власних мовних ресурсів. Студенти мають усвідомити, що специфіка термінотворення, яка протистоїть деривації загальновживаних слів, полягає у використанні обмеженого набору моделей, що й стало одним із системотвірних чинників організації галузевих термінологій. Поглибити розуміння цих процесів покликаний розгляд явищ термінологізації, детермінологізації та транстермінологізації конкретних лексичних одиниць, котрі належать до сфери науки чи техніки, обраної для вивчення студентом.

Детального аналізу потребує й питання іншомовних термінів та інтернаціоналізмів

у професійному мовленні фахівця. Незважаючи на тривалі дискусії, сьогодні більшість мовознавців схильні вважати, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної термінології запозичених термінів не можна уникнути, тому що запозичений термін-слово зазвичай приходить разом із новим поняттям і функціонує одночасно з ним. Запозичення у межах термінології можна вважати виправданими та навіть продуктивними, коли вони вже увійшли до складу української мови та їх не можна замінити питомими українськими словами.

У контексті вивчення особливостей професійної комунікації на увагу заслуговують і лексико-семантичні явища синонімії, омонімії та паронімії у системі професійного мовлення. Як відомо, реалізація таких лексико-семантичних категорій у термінології має ознаки, які принципово відрізняються від цього процесу в загальновживаній лексиці. Незважаючи на те, що всі ці явища є природними виявами розвитку мови, у термінологічній лексиці їх уважають небажаними. Вивчення маловідомого студентам зі шкільного курсу української мови явища гіперо-гіпонімії термінів виявиться корисним для глибшого усвідомлення мовного втілення системної організації сучасних галузевих терміносистем української мови.

Важливе місце у навчальній дисципліні «Основи професійної україномовної комунікації» посідають теми, присвячені граматичним нормам фахового мовлення, адже відомо, що «граматичні норми регулюють вибір варіантів морфологічної та синтаксичної форми висловлення», а «від вибору найдоцільнішої нормативної граматичної форми… залежить смислова точність, логічна послідовність, чіткість… викладу думки» [11, с. 46], а це особливо важливо саме для професійного мовлення.

Оскільки правописний аспект частин мови студенти опанували ще у шкільному курсі української мови, вважаємо за доцільне у межах навчальної дисципліни основну увагу зосередити на вивченні питань, пов'язаних із особливостями використання окремих, властивих саме українському науковому стилю граматичних форм іменників, прикметників, займенників, числівників, дієслів, прислівників, прийменників тощо. Зокрема, це такі питання, як особливості вживання у наукових текстах форм відмінка, числа та роду іменників; особливості вживання віддієслівних іменників; особливості вживання слів і словосполук, що описують дійові ознаки та процесові поняття.

Науковий текст, особливо науково-технічний, із яким мають справу студенти нефілологічних спеціальностей, немислимий без цифрової інформації та графічних скорочень, тому в межах навчальної дисципліни пропонуємо розглянути питання запису цифрової інформації й особливості використання графічних скорочень у сучасних документах.

Формування мовленнєвих компетенцій студента на кшталт «довести теорему, гіпотезу; скласти технічний паспорт на прилад, верстат; описати дослід (експеримент), речовину тощо; схарактеризувати спільність і відмінність понять…; аргументувати ту чи іншу тезу тощо» [2, с. 134] неможливе і без вивчення особливостей синтаксичної організації наукових текстів. Для розвитку таких мовленнєвих компетенцій, особливо потрібних для навчання та подальшого професійного спілкування, студенти мають опанувати норми побудови словосполучень і речень, а також ознайомитися з усталеними висловами, характерними саме для українського наукового мовлення. Особливу увагу слід звернути на такі питання, як дієслівний спосіб позначання дій (процесів); особливості вживання активних і пасивних конструкцій; особливості вживання безособових конструкцій тощо. Саме опанування цих тем сприятиме формуванню у студентів культури мови особистості та розвитку мовного чуття.

Одним із важливих аспектів курсу «Основи професійної україномовної комунікації», призначеного для студентів нефілологічних спеціальностей, є, на наш погляд, комплекс питань, пов'язаних із перекладом і редагуванням науково-технічних текстів. Настанова цієї частини навчальної дисципліни – ознайомити здобувачів вищої освіти, котрі не є професійними перекладачами, з поняттям перекладу та його видами, акцентувавши на особливостях перекладу термінів і лексичних і граматичних труднощах перекладу фахових текстів.

Вітчизняні науковці зауважують: «Науково-технічні терміни як мовні знаки, які репрезентують поняття спеціальної професійної галузі науки/техніки, становлять суттєву складову частину науково-технічних текстів і є складними для перекладу через їхню неоднозначність, відсутність відповідників у мові перекладу (йдеться про терміни-неологізми) та національну варіантність термінів. Для правильного перекладу терміна важливо знати його словотвірну і морфологічну структуру та зміст позначуваного ним поняття» [3, с. 297].

Здобувачі вищої освіти за нефілологічними спеціальностями повинні усвідомлювати, що застосування систем автоматизованого пере-

кладу (САП) є як загальновизнаним засобом підвищення продуктивності перекладацької праці, так і засобом уможливлення перекладацької діяльності нефахівця. «Переклади, здійснені за допомогою САП, можуть бути лише підмогою в роботі фахівців різних профілів і не можуть замінити людей-перекладачів. Насамперед це пов'язано із тим, що здебільшого електронний перекладач не може зробити повністю адекватний переклад з однієї мови на іншу, машинний переклад тексту дуже поступається перекладу, зробленому людиною, потребуючи подальшої доробки» [4, с. 135].

Висновки. Отже, одним із варіантів вивчення у сучасних вітчизняних ЗВО української мови для студентів нефілологічних спеціальностей вважаємо її викладання у вигляді навчальної дисципліни «Основи професійної україномовної комунікації».

Для організації вивчення названої навчальної дисципліни важливим є комунікативно-діяльнісний підхід. Метою курсу є ознайомлення здобувачів вищої освіти з особливостями усного та письмового професійного спілкування українською мовою та використання професійної термінології у межах наукового стилю сучасної української літературної мови. До структури курсу варто ввести теми, які охоплюють такі основні питання, як науковий стиль української мови, види оброблення науково-технічної інформації, усне професійне мовлення, словник професійного мовлення, особливості творення нових термінів, граматичні особливості професійного мовлення, науково-технічний переклад. Саме така послідовність викладу матеріалу дозволяє реалізувати вивчення професійної комунікації українською мовою в усіх її виявах і формах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азарова Л.Є., Пастух М.О. Сучасний стан української термінології і її подальше вдосконалення URL: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/4077

2. Дроздова І.П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : монографія / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків : ХНАМГ, 2010. 320 с.

3. Дубічинський В., Бондарець О., Терещенко Л. Гуманізація технічної освіти. *Українська термінологія і сучасність*. 2009. Вип. VIII. С. 294–298.

4. Колесниченко А.В., Жмаєва Н.С. Граматичні труднощі автоматизованого перекладу науково-технічної літератури. *Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2018. № 27. С. 134–141.

5. Методичні рекомендації до курсу «Методика викладання української мови у ВНЗ» / уклад. І.В. Волкова, О.Ф. Мінкова. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. 72 с.

6. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2016. 426 с.

7. Орлова Н. Поняття «комунікація» і «професійна комунікація» в українському журналістикознавстві. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/6376/9D.pdf?sequence=1&isAllowed=y

8. Панькевич О. Методика викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)»: комунікативний підхід. *Освіта та педагогічна наука*. 2016. № 2. С. 20–25.

9. Поздрань Ю.В., Зозуля І.Є., Франчук Н.Л. Сучасні тенденції в методиці викладання української мови за професійним спрямуванням. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13, т. 1. С. 94–98.

10. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навчальний посібник / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь ; за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. Київ, 2015. 250 с.

11. Ревуцька С.К., Шапран Д.П., Зінченко В.М. Наукова українська мова : конспект лекцій / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2020. 119 с.

УДК 811.161.2'273
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.5

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ЯК ІНОЗЕМНОЮ

ARTISTIC TEXT AS A MEANS OF FORMING AN AVERAGE LEVEL OF PROFICIENCY IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Галайчук О.В.,
orcid.org/0000-0001-8052-6616
кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

Трумко О.М.,
orcid.org/0000-0003-3816-6164
кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто художній текст як один із інструментів формування комунікативних навичок під час вивчення української мови як іноземної. З'ясовано, що використання у навчальному процесі художніх творів українських письменників, а також системи навчально-методичних вправ і завдань до них дають змогу іншомовним студентам не лише ознайомитися з нашою літературою та культурою, а й здобути чи вдосконалити рівень знань та умінь у володінні українською мовою.

Опрацьовано зразки сертифікаційних завдань і вимоги, які ставляться до іноземців, котрі вивчають українську мову як іноземну на середньому рівні, щодо теми «Традиції, звичаї, свята».

Доведено, що поетичні та прозові твори Лесі Українки є цінним джерелом для методичних розробок навчальних текстів для іншомовців. Запропоновано проєкт заняття з української мови як іноземної на тему «Традиції, звичаї, свята» (рівень В2) на основі прозового твору Лесі Українки «Святий вечір!» До тексту розроблено систему дотекстових і післятекстових вправ. Завдання спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок та умінь, вивчення і застосування у різних комунікативних ситуаціях нових слів, перевірку розуміння змісту прочитаного. Творчі вправи сприятимуть розвитку уяви, дозволять застосувати вивчений матеріал на практиці. Передбачається, що студенти, котрі здобувають середній рівень володіння українською мовою як іноземною, матимуть можливість не лише правильно зрозуміти кожен окремий «образок», а й, застосувавши попередні знання про святкування Різдва в Україні, побачити цілісність усього твору.

Зроблено висновок, що запропонований проєкт заняття може служити взірцем для методичних розробок на інші теми через інтегрування художніх тестів, актуальних для опанування на середньому рівні.

Ключові слова: українська мова як іноземна, художній текст, Леся Українка, комунікація, проєкт заняття.

The article considers the artistic text as one of the means of forming communicative skills during the study of the Ukrainian language as a foreign language. It was found that the use of works of art Ukrainian writers in the educational process, as well as the system of educational and methodical exercises and tasks to allow foreign students not only to get acquainted with our literature and culture, but also to acquire or improve knowledge and skills of Ukrainian language.

Certification tasks and requirements on the topic "Traditions, customs, holidays" for foreigners studying the Ukrainian language were analyzed.

It was proved that the poetic and prose works of Lesya Ukrainka are a valuable source for methodical development of educational texts for foreigners. In this article, the authors offer a draft lesson on the Ukrainian language as a foreign language on the topic "Traditions, customs, holidays" (level B2) based on the work of Lesya Ukrainka "Holy evening!". A system of pre-text and post-text exercises has been developed for the text. Tasks are aimed at developing speech skills and abilities, learning and using new words in different communicative situations, testing understanding of the meaning of what is read. It is expected that students who acquire an average level of proficiency in Ukrainian as a foreign language will be able not only to correctly understand each section of the work of art, but also, applying previous knowledge about celebrating Christmas in Ukraine, to see the integrity of this work.

It is concluded that the proposed project of the lesson can serve as a model for methodological developments on other topics through the integration of art tests that are relevant for mastering at the intermediate level.

Key words: Ukrainian as a foreign language, artistic text, Lesya Ukrainka, communication, lesson project.

Постановка проблеми. Основною метою навчального курсу з української мови як іноземної є формування в іншомовного студента навичок вільного володіння мовою шляхом досконалого засвоєння чотирьох видів мовленнєвої діяльності: говоріння, слухання, читання та письма. Важливу

роль у цьому процесі відіграє художній текст. Він може виконувати дві функції, які взаємодоповнюють одна одну: 1) художній текст – це об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії та 2) художній текст – це стимул для мовленнєвого спілкування [17, с. 176]. Окрім того, що художній текст забезпечує знайомство іншомовної аудиторії з найбільш вагомими творами національної літератури та є основою для розвитку удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь, він відображає певні моменти соціально-історичного розвитку нації та має національно-культурну значущість, а це забезпечує розвиток лінгвокраїнознавчої компетенції [4, с. 8; 7, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання добору й адаптації художніх текстів, специфіки й етапів роботи над ними, видів і форм подання коментарів, вироблення стратегій розуміння таких текстів і розробки методичних моделей вивчення у контексті української мови як іноземної уже були предметом обговорення у дослідженнях А. Буднік, Л. Васильєвої, З. Мацюк, Н. Станкевич, І. Процик, Г. Швець та ін. Проаналізовано такі аспекти: роль художнього тексту у навчальному процесі [15; 3], систему вправ для засвоєння художнього тексту [10; 14], його лінгвокраїнознавчий аналіз [1; 8] тощо.

Постановка завдання. Мета статі – запропонувати проєкт заняття з української мови як іноземної на тему «Традиції, звичаї, свята» на основі художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. У тематичному каталозі Стандартизованих вимог до рівнів володіння українською мовою як іноземною тема «Традиції, звичаї, свята» є наскрізною. Вона може включати вихідні дні, державні та релігійні свята; день народження, іменини, весілля, хрестини; побажання і подарунки; похорон і вираження співчуття; забобони; українські звичаї та традиції; релігійні звичаї та традиції [13, с. 128]. На початковому й елементарному рівнях (А1–А2) ми інформуємо іншомовців про українські релігійні та державні свята (Різдво, Великдень, День незалежності), подаємо загальну інформацію про дати та святкування цих подій, вчимо лексико-граматичний матеріал, який дозволить висловити привітання з нагоди дня народження чи весілля. Також обговорюємо тему подарунків. Рівень В1 доповнюємо інформацією про українські звичаї та традиції (наприклад: *Привіт! Мене звати Аманда. Я з Канади, але зараз живу в Україні. Тут я навчаюся в університеті. Цього року я вперше провела Різдво не зі своєю сім'єю. Святкувала я Різдво не 25 грудня, як це роблять у Канаді, а 7 січня. Я залишилася у своїх університетських друзів. Вони запросили мене на Святий вечір. Це святкова вечеря, яку українці готують 6 січня. На стіл подають 12 страв. Традиційно це вареники з капустою і картоплею, борщ, пампушки, риба, гриби, квасоля. Усі страви готують без м'яса. Основна страва – кутя. Її готують із пшениці, маку та меду. Під час вечері на столі горить різдвяна свічка. Наступного дня, 7 січня, українці святкують Різдво. Зранку уся родина йде до церкви. Пізніше уся родина збирається за святковим столом. На Різдво всі співають різдвяні пісні – колядки. Я зробила багато фотографій, щоб надіслати своїм батькам і друзям. Це було чудове свято*).

Середній рівень (В2), який передбачає достатнє володіння українською мовою як іноземною, дозволяє спілкуватися у професійному середовищі та використовувати більшість виражальних засобів і мовленнєвих умінь [13, с. 62]. Одним із засобів досягнення цієї мети є опрацювання в іншомовній аудиторії неадаптованих / частково адаптованих художніх текстів (оповідань, романів, пісень, поезії) у вигляді опису / розповіді / роздуму у форму монологів або монологів з елементами діалогу [13, с. 62–63].

Для роботи з текстом пропонуємо використати прозовий твір Лесі Українки «Святий вечір!» [6]. Дослідження творів Лесі Українки як навчальних текстів для іншомовців представлено у публікаціях С. Шевченко (на матеріалі поезії у прозі «Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами…») [18], О. Бурковської (на основі тексту драми-феєрії «Лісова пісня») [2], Г. Швець (на прикладі оповідання «Чашка») [16]. Навчальні тексти про письменницю, її особистий і творчий простір, а також вправи до них подано у підручнику «Ключ до України: міста і люди» (рівні В2–С1) [5, с. 104–109] та навчальному посібнику «Образки з Лесиного життя» (рівень В1) [9], створених авторським колективом Міжнародного інституту освіти культури та зв'язків із діаспорою НУ «Львівська політехніка».

Твір Лесі Українки «Святий вечір» складається із чотирьох окремих образків (так визначила жанр твору сама авторка), об'єднаних однією спільною темою. Олена Пчілка у листі до М. Косача називала їх малюночками [6]. Фактично «Святий вечір» – це цикл, який складається із чотирьох мініатюр: «Перше читання фрагментарного тексту – це звичайне, "лінійне" читання, однак потім виникає потреба у цілісному відчитуванні

рівнобіжних фрагментів, паралельних подій у єдиному контексті, адже шматки тексту сприймаються як цілісність завдяки єдиному часовому відтинку – Святого вечора», – зауважує В. Сірук [11]. Для студентів, котрі здобувають середній рівень володіння українською мовою як іноземною, цей твір дасть можливість не лише правильно прочитати та зрозуміти кожен окремий «образок», а й, застосувавши попередні знання про традиційне релігійне свято, побачити їхню цілісність.

Конспект заняття, який ми пропонуємо, складається зі словника, дотекстових вправ, тексту для читання та системи післятекстових вправ. Завдання спрямовані на вивчення нової лексики, перевірку розуміння змісту прочитаного тексту, розвиток комунікативних навичок та умінь. Зауважимо, що у матеріалах до заняття ми свідомо не подаємо загальну назву до образків, оскільки одним із пропонованих завдань до розуміння прочитаного є пропозиція назвати твір.

На першому етапі заняття студенти ознайомлюються з маловідомими словами у дотекстовому словнику:

Ба! – *вигук*. Вживається для вираження здивування, здогадки;

ви́простати – розпрямити що-небудь похиле, зігнуте;

гомоні́ти – говорити, розмовляти тихо, приглушено; видавати безладні звуки, шуміти;

ку́татися – старанно одягатися в що-небудь тепле;

либо́нь – мабуть;

обру́с – скатертина; виготовлений із тканини виріб, яким покривають стіл;

силкува́тися – намагатися робити що-небудь; докладати зусиль для досягнення чогось;

покі́й – тут: кімната;

почува́ти – відчувати;

про́сторінь – те саме, що простір;

у цю по́ру – у цей час;

ча́рка, *зменш.* **ча́рочка** – невелика посудина для пиття спиртних напоїв;

ши́бка – скло у рамі вікна чи дверей.

Дотекстові вправи

1. З'ясуйте значення слів *вечоріти*, *справдитися*, *миготіти*, *бриніти*, *пишний*, *журливий*, *проникливий*, *діймати*, *діждати* та складіть із ними речення.

2. Розкажіть, як святкують Різдво у країні, де ви проживаєте.

3. Підтвердьте або спростуйте твердження (правда чи ні?).

– Напередодні Різдва українці мають святкову вечерю.

– Основною стравою на Святвечір є кутя.

– Узвар – це напій зі сухофруктів, який ніколи не готують на Святвечір.

– Під час Святвечора усі мовчать.

– Різдво українці святкують взимку.

– На Святвечір одягаються буденно.

– На Святий вечір виконують повсякденну роботу.

– На Різдво прикрашають ялинку.

4. Прочитайте твір Лесі Українки та перевірте правильність своїх відповідей (вправа 3).

1

Сім'я сидить за столом, вечеряє, – вже й кутя, й узвар на столі. В хаті так ясно, світло горить якось надзвичайно весело і разом урочисто. Вся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний почуває себе щасливим і повним надій, хоч ніхто не знає, чого, власне, сподівається він і чи справдяться його надії… Та радість перелітає з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах, бринить чарочками, лунає в дзвінкому дитячому сміхові. І гомін, і сміх; але не той-то буйний, непевний гомін, коли люди гомонять і сміються надто голосно, щоб заглушити своє горе й сльози, – ні, се гомін спокійний, хоч і веселий. Як любо, урочисто-спокійно лунає те спільне: «Святий вечір!.. Будьмо здорові з святим вечором!».

2

Пишно убрана кімната; видно, що багаті люди живуть, – а задля свят прибрано той покій ще пишніше. На столі білий, як сніг обрус, добірні страви й напої. І тут ясно, і тут урочисто, та веселість не така щира, – мов трохи з примусу говоряться ті веселі речі, не зовсім вільно грає усмішка на устах. Край стола, на м'якому оксамитному кріслі, сидить молодий хлопець; його вродливе обличчя бліде, як воскове, брови надто виразно чорніють, уста усміхаються, але усміх той мимоволі виходить якийсь журливий, хоч хлопець силкується сховати ту журбу, та й інші удають, мов не бачать її… Часом серед розмови хлопець затримається, утопить свої чорні очі в просторінь і замислиться. Ох, як весело було торік у цю пору! він був повний життя, повний надій – а тепер… Тепер він сидить без сили, слабий… Чи діжде він другого святого вечора? Що ж це? знов та журба, знов той жаль? Ні, годі! Он усі так приязно, весело (занадто весело!) бажають йому щастя-здоров'я!.. Нині ж бо «святий вечір»!..

3

Біле, біле поле. Ледве видніє шлях, що в'ється й зникає у нічному морозному тумані. Швидко біжать легкі саночки, як тільки можна швидко, – але якою тихою здається та їзда молоденькому мандрівникові! То їде малий школяр додому з далекої школи, – та й спізнилося бідне хлоп'я! Пильно вглядається школярик у тую млу, – чи не мигтить вже вогник де-небудь?.. Ох, як довго їхати! Коли б швидше, коли б ще застати дома вечерю, щоб разом з братами й сестрами їсти кутю та кликати мороза! А у полі мороз таки добре діймає, – школярик міцно тре руки, перебирає ногами, – холодно! Та нема часу кутатись: он, здається, вже рідне село!.. Так, це воно!.. он один за другим виринають з темнóти вогники, мигтять веселенько, мов очка дитячі, вони мов вітають хлопчика: «Святий вечір! Святий вечір!».

4

Малесенька тісна кімнатка. Коло стола, при невеличкій лампочці, сидить молода дівчина; вона схилилась над шиттям, над пишною білою шовковою сукнею. Пильна робота! Голка жваво поблискує в швидких руках. Останній вечір перед святами, а сукня балева багатої панни не буде скінчена! У великому магазині були б не прийняли тої роботи, – там і без неї стільки шиття, – а коли б і прийняли, то надто дорого обійшлась би панні та ласка; ну, а бідна швачка взяла роботу – й перед самим святом, та ще мусить і за малу плату бути вдячна! Тихо в хаті, тільки чути проникливий шелест шовку та часом зітхання робітниці. Яка вона самотня тепер, та робітниця, як тихо в її хатині! А колись?.. Робота спинилась, голка випала з рук, і шиття посунулось додолу. Що це? Чи тепер потопати в мріях? Останній вечір! До роботи!

От робота вже й закінчена. Швачка встала, випростала свій зігнутий стан, підійшла до вікна, притулилась чолом до холодної шибки й дивиться втомленими очима на вулицю. В сусідньому будинку видно крізь вікна рух, – маленькі постаті в ясному вбранні, – либонь, там різдвяне деревце вже засвітили. А в другому будиночку тепер видно ясне світло, – вечеряють, либонь… Швачка пильно задивилась на те віконце і на те світло лагідне, на віях у неї затремтіла сльоза… У людей святий вечір!.. А у неї? Ба! у неї теж святий вечір!.. [6].

Післятекстові вправи

5. Виконайте завдання:

1) визначте тему кожної частини окремо;

2) визначте центральну тему всього твору та запропонуйте назву до нього;

3) опишіть емоції персонажів;

4) визначте ідею твору (ідея твору – основна думка твору; те, що автор хоче донести до читача).

6. Поставте запропоновані словосполучення у правильній відмінковій формі.

1) У (*будинок навпроти*) видно крізь вікна рух – там вже засвітили (*різдвяне деревце*).

2) Швачка встала, підійшла до вікна і притулилась чолом до (*холодна шибка*).

3) Голка жваво поблискує в (*швидкі руки*).

4) Ледве видніє шлях, що в'ється й зникає у (*нічний морозний туман*).

5) Швидко біжать (*легкі саночки*), як тільки можна швидко, – але якою тихою здається та їзда (*молоденький мандрівник*)!

6) Та радість перелітає з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах, бринить (*кришталеві чарочки),* лунає в (*дзвінкий дитячий сміх*).

7. Знайдіть у тексті слова, що позначають такі поняття:

встигнути прийти, побачити, зустріти тощо – _____;

жінка, яка професійно шиє одяг – _____;

звучати як відгомін чогось – _____;

молода незаміжня дівчина – _____;

особливо серйозно, значуще, важливо – _____;

посилені, глибокі вдих і видих – _____;

який відчуває втрату сил – _____;

який має блідо-жовтий колір – _____.

8. Розпитайте у свого сусіда по парті, як він святкує Різдво, які традиції є в його сім'ї.

9. Складіть привітання з Різдвом для Ваших рідних.

Висновки. Залучення у навчальний процес текстів художньої літератури, зокрема на рівні В2, сприятиме формування в іншомовців навичок читання та говоріння, розвиватиме словниковий запас і вміння використовувати нову лексику у процесі комунікативної взаємодії. Запропонований проєкт заняття (система дотекстових і післятекстових вправ) може служити взірцем для методичних розробок на інші теми через інтегрування художніх тестів, актуальних для опанування на середньому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буднік А. Теоретичні засади сприймання художнього твору студентами-інофонами: лінгвокраїнознавчий аспект. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2011. Вип. 6. С. 169–175.

2. Бурковська О. Термінологія та номенклатура лісівництва в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 10. С. 113–120.

3. Васильєва Л. Роль художнього тексту в процесі навчання іноземної мови (комунікативна компетенція, комунікативна стратегія). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. Вип. 3. С. 223–229.

4. Журавлева Л.С., Зиновьева М.Д. Обучение чтению (на материале художественных текстов). Москва, 1984. 96 с.

5. Ключ до України: міста і люди : підручник / І. Ключковська та ін. Львів : Колір ПРО, 2020. Ч. 1. 200 с.

6. Леся Українка. Святий вечір. URL: www.l-ukrainka.name/uk/Prose/SvVechir.html (дата звернення: 1.09.2021).

7. Матрон Е.Д. Художественное произведение на уроках иностранного языка. Москва : Флинта: Наука, 2002. 296 с.

8. Мацюк З. Лінгвокраїнознавчий потенціал художніх творів Романа Іваничука. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2006. Вип. 1. С. 39–41.

9. Образки з Лесиного життя : навчальний посібник / І. Ключковська та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 128 с.

10. Процик І. Художні твори як навчальні тексти для читання на заняттях із чужоземцями та система вправ для навчання читання як виду мовленнєвої діяльності (на матеріалі новели «Дитинство» з роману Ю. Яновського «Вершники»). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2010. Вип. 5. С. 61–69.

11. Сірук В. Особливості форм викладу в малій прозі Лесі Українки та А. Кримського. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2015. Вип. 19. С. 217–229.

12. Слесарева И.П. Художественный текст в практическом курсе русского языка для студентов-филологов. *Теория и практика обучения русскому языку иностранных студентов-филологов*. Москва : Русский язык, 1984. С. 57–63.

13. Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань : посібник / Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Г. Бойко. Київ : Фірма «ІНКОС», 2020. 186 с.

14. Станкевич Н.І. Художній текст для читання в іншомовній аудиторії: вироблення стратегії розуміння. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2009. Вип. 14. С. 202–210.

15. Швець Г. Місце художнього текстового матеріалу в навчальній текстотеці з української мови як іноземної. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство* : збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України). Київ : Видавництво ІМФЕ, 2018. С. 177–186.

16. Швець Г. Текстова категорія інформативності у лінгводидактичному аспекті. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Вип. 8. С. 194–208.

17. Швець Г. Художній текст на різних етапах навчання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2011. Вип. 6. С. 176–179.

18. Шевченко С. Художній текст в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 219–221.

УДК 81'373.421:811.116.2:82
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.6

ПОТЕНЦІАЛ СИНОНІМІЧНИХ ПАРАДИГМ У РЕТРОРОМАНАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

SYNONIMOUS PARADIGMS POTENTIAL IN RETRONOVELS BY ANDRII KOKOTIUKHA

Мамчич І.П.,
orcid.org/0000-0002-7921-5877
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарної підготовки, філософії
та митної ідентифікації культурних цінностей
Університету митної справи та фінансів

Явище синонімії має давню традицію вивчення, але сучасна лінгвістика розширює горизонти дослідження синонімів, орієнтуючись на антропоцентризм як пріоритетний напрям аналізу лінгвальних одиниць. Художня література XXI століття максимально активує комунікативний вплив автора на читача, даючи багатий матеріал для розгляду синонімії у лінгвопрагматичному аспекті.

У статті проаналізовано синонімічний потенціал художніх творів сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи (на прикладі ретророманів «Автомобіль із Пекарської» й «Адвокат із Личаківської»). Досліджено семантико-стилістичну структуру іменникових словникових і власне-авторських синонімів, на підставі компонентного аналізу побудовано синонімічні ряди, з'ясовано особливості їх функціонування у мовній палітрі творів майстра українського слова.

Фактичний матеріал уможливлює висновки, що найширше у ретророманах, з огляду на їх детективну тематику, представлено семантичні групи синонімів на позначення об'єктів простору та речей і номінативи щодо соціального статусу і професії, які і становили предмет нашого аналізу. Під час дослідження з'ясовано, що периферію наведених синонімічних рядів складають жаргонізми декласованих елементів, діалектизми міських жителів. Часто такі слова відсутні в нормативних словниках, тому їх значення витлумачується у синонімічних зв'язках з іншими лексемами, що і витворює специфіку ідіостилю А. Кокотюхи. Елементи синонімічних парадигм у тексті романів пов'язані з іншими текстовими одиницями та використані письменником для виконання різноманітних функцій, зокрема уточнення, виділення, виокремлення певних відтінків поняття, підсилення або поглиблення семантичної чи емоційно-експресивної його характеристики, а також уникнення повторів тих самих мовних елементів в одному контексті, що й зумовлює їх стилістично-прагматичний потенціал.

Ключові слова: інтегральна сема, синонім, синонімічний ряд, ідіостиль письменника, ретророман, А. Кокотюха.

The phenomenon of synonymy has an old tradition of scrutinizing but a contemporary linguistics broadens the horizons of synonyms study and is based on anthropocentrism as a priority direction of linguistic units analysis. The XXIst century literature activates the author's communicative influence to the reader in large, giving a bright material for the study of synonymy in its linguopragmatic aspect.

Synonymous potential of fiction texts by a contemporary Ukrainian author Andrii Kokotiukha (on the basis of his retronovels "A Car from Pekarska" and "An Attorney from Lychakivska") are analyzed in the article. Semantic-stylistic structure of nouns vocabulary and true author synonyms on the basis of component analysis are studied, synonymic rows are built, and peculiarities of their functioning in language variety of the given Ukrainian author's creative works are found.

Factual material proves the results that taking into account detective topicality of retronovels the most widely used are semantic groups denoting objects of простору and things as well as nominations of status and professions which became the subject of out analysis. It was found out that periphery of the given synonymous rows are made up of jargon words unclassified elements, city dwellers dialect words. Such words are often absent from normative dictionaries that is why their meanings are explained in synonymous connection with other lexemes that specifies A. Kokotiukha's individual style. The elements of synonymous paradigms in the novels texts are connected with other textual units and are used by the author to perform various functions, in particular to clarify, highlight, find out curtain peculiarities of notions, to stress or deepen semantic or emotionally-expressive characteristic, to avoid repetitions of those language elements in one context which provides their stylistic-pragmatic potential.

Key words: integral sema, synonym, synonymic row, author's individual style, retronovel, A. Kokotiukha.

Постановка проблеми. Синонімія – одне з найпоширеніших і найбагатших за своїми ресурсами явищ сучасної української мови, яке охоплює всі її семантичні підсистеми – від лексичної до синтаксичної. Найчіткіше параметри синонімії простежують на лексико-семантичному рівні, оскільки саме лексеми, маючи почасти схожу або однакову внутрішню форму, здатні активно взаємно заміщуватися.

На сучасному етапі розвитку синонімічного дискурсу активно досліджують особливості репрезентації синонімів у перекладних словниках і функціонування синонімів у різних галузевих термінологіях, а саме: медичній,

криміналістичній, військовій, телекомунікаційній, науково-технічних, економічній тощо. Вивчення потенціалу лінійних зв'язків між лексемами, оприявленими у творчості сучасних українських письменників, ще залишається на периферії дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні синонімічні зв'язки слів української мови систематизовано в таких академічних словниках, як «Синонімічний словник-мінімум» В. Ващенка [1], «Короткий словник синонімів української мови» П. Деркача [2], «Словник фразеологічних синонімів» за редакцією М. Коломійця та Є. Регушевського [3], «Практичний словник синонімів української мови» С. Караванського [4], «Словник синонімів української мови» Л. Полюги [5] та «Словник синонімів української мови: в 2 томах» [6]. Словники, як відомо, створюють на підставі глибокого вивчення передусім творів художньої літератури.

Непересічний український письменник-белетрист, автор численних детективів Андрій Кокотюха відомий широким використанням потенціалу лінгвістичних одиниць як семантико-конотативних маркерів. Оскільки доробок письменника акцентований серед літературознавчих дискурсів, маємо неширокий список мовознавчих досліджень його творчості, зокрема поодинокі наукові розвідки Г. Конторчук і О. Ринкевич [7], Н. Майбороди [8], М. Плахотної [9], Я. Рибалки та Н. Ісабекової [10]. Мовну картину світу А. Кокотюхи досліджували щодо функційністі жаргонізмів, епітетів, засобів мовної експресії та позанормативної лексики, особливостей синтаксису. Наукові розвідки про синонімічний потенціал у художніх творах А. Кокотюхи не виявлено, чим і зумовлено актуальність статті.

Постановка завдання. За мету у науковій розвідці ставимо дослідження синонімічного потенціалу, його специфіки та функціонування у ретродетективах А. Кокотюхи «Автомобіль із Пекарської» й «Адвокат із Личаківської». Відповідно до мети визначено і виконано такі основні завдання: утворити іменникові синонімічні ряди на підставі компонентного аналізу; проаналізувати лексико-семантичні та стилістичні особливості зв'язку компонентів синонімічної парадигми; визначити роль синонімів у творенні ідіостилю письменника; з'ясувати специфіку оказіональних номенів як засобів розширення периферії синонімічного ряду.

Виклад основного матеріалу. Відомий український лінгвіст О. Тараненко зазначає, що вчення про синонімію розвивається на підставі спостережень за можливостями добору різних слів для вираження й увиразнення того самого змісту мовлення, а також варіантності, паралельності вживання слів [11]. Розвиваючи думку мовознавця, уважаємо, що варіантність вираження синонімів зумовлює їхню семантико-стилістичну функційність.

Лексичний потенціал белетриста Андрія Кокотюхи стає актуальним об'єктом лінгвістичних студій в українському мовознавстві, оскільки численність варіативних мовних знаків письменника зумовлено особливістю його світогляду, аксіологічними, концептуальними, психоемоційними чинниками, опосередкованою інтерактивністю письма, що на рівні прагматичного контексту продукує ефективну комінікацію адресанта й адресата.

«Львівській» цикл романів письменника вирізняється новизною мовностилістичної картини. Експлуатуючи популярний тренд – історико-пригодницький жанр у стилі «ретро», автор за позірно кон'юнктурним використанням читацького інтересу ставить за мету повернути українцям власну історію. «Львівський» цикл охоплює події 1908–1918 років – часу стрімких соціально-політичних зрушень, світової війни, розпаду кількох імперій. У кожному ретроромані порушується гостра проблема: в «Адвокаті із Личаківської» – російський тероризм на Галичині, в «Автомобілі з Пекарської» – сексуальна революція тощо. Головний герой циклу творів, київський адвокат Климентій Кошовий, захищаючи українських друкарів-підпільників, потрапляє на очі царської «охранки», тому тікає до Львова, де втягується в інтриги й розслідування. Оточення детектива Кошового становлять представники різних соціальних та етнічних прошарків населення Львова початку XX століття. Отже, строкату мовну палітру романів витворюють номінативи кримінального світу, жаргонізми декласованих елементів, діалектизми міських жителів, єврейські, німецькі, польські слова та фрази тощо. Оскільки серія творів орієнтована на пересічного читача, лексико-семантичне значення малознайомих слів «витлумачується» у їх синонімічних відношеннях із нейтральними та загальновживаними одиницями. Цікаво, що поповнювати синонімічні ряди можуть не зовсім близькі за семантикою слова, адже на рівні прагматичного мікроконтексту вони «нашаровують» власно-суб'єктну оцінку письменника. Зокрема спосіб авторської інтенції постійно підтримує рівень комунікативної взаємодії «адресант – адресат», що є витворює ідіостиль А. Кокотюхи.

Мовностильова палітра «львівського» циклу ретродетективів А. Кокотюхи зумовлена передусім кримінальною тематикою, а по-друге, соціальною та національною строкатістю персонажів. Зокрема, ці критерії зумовлюють численні синонімічні відношення, які за логіко-семантичною близькістю репрезентують тематичні угрупування.

Лексеми на позначення об'єктів простору та речей

1. *Житловий квартал* [13, с. 35], *сіре холодне каміння* [13, с. 35], *античні лабіринти* [13, с. 36], *склеп* [13, с. 35]. Провінційний львівський топос репрезентовано у низці конотативних одиниць із семантичним ядром 'частина міста'. На рівні прагматичного контексту, що відтворює внутрішнє сприйняття персонажа, синоніми функціонують як суміжні ознаки простору Львова. Асоціація міського середовища міста із середньовічним минулим витворює метонімічні порівняння: *Спершу прийшло відчуття, ніби опинився десь у* ***склепі****, серед* ***сірого холодного каміння*** [13, с. 35]. Лексема *склеп* нівелює своє первинне значення «закрите підземне приміщення, у якому зберігають труни з померлими» [14, т. 9, с. 279]. У контексті автор акцентує ознаку кам'янистості споруд, через що, розташовуючись на звивистих вулицях, *«житлові квартали нагадували* ***античні лабіринти****»* [13, с. 36].

2. *Будинок* [12, с. 17], *кам'яниця* [12, с. 12], *особнячок* [12, с. 12]. Семантичні синоніми *будинок, кам'яниця* урізноманітнено словотвірною лексемою *особнячок*. Через авторську ініціативу зменшений суфікс -чок- оприявлює пафос дівчачої безпосередності юної Ангелі: *Вона обережно проїхала між двома* ***кам'яницями****, одну з яких недавно почали перебудовувати й робота кипіла, вона опинилася вглибині дворика, перед брамою. За нею вгадувалися обриси її* ***особнячка*** [12, с. 12].

3. *В'язниця* [13, с. 51], *тюрма* [13, с. 57], *каземат* [13, с. 57], *буцегарня* [13, с. 54], *коцяба* [13, с. 180]. Стилізацію під розмовний стиль в оповідній структурі художнього твору спостерігаємо через застарілу мовну одиницю *буцегарня*, що урізноманітнює ряд семантичних синонімів: *Тюремна камера йому не наснилася. Відчинилися важкі двері. Не чекаючи спеціального запрошення, Клим переступив поріг* ***буцегарні*** [13, с. 54]. Лінійний зв'язок у синонімічному ряді продовжує стилістема-жаргонізм злодійського Львова *коцяба* – маленька камера для ув'язнення [4, с. 206]: *Сьогодні вдень мені дозволили відвідати його в тюрмі. Поки його не перевели в Бригідки, а тримають у* ***коцябі****, слідчій тюрмі, де колишній міський арсенал* [13, с. 180].

4. *Цвинтар* [13, с. 113], *кладовище* [13, с. 115], *могильник* [13, с. 113], *некрополь* [13, с. 113]. Ряд повних синонімів *цвинтар, кладовище* продовжують лексеми з видозміненим семантичним значенням: *могильник* – стародавнє кладовище [15], *некрополь* − кладовище, де поховані знамениті люди [14, т. 5, с. 239].

5. *Кафе* [12, с. 25], *ресторанчик* [13, с. 176], *цукорня* [12, с. 25]. У «Словнику української мови» подається таке визначення *кафе:* «невеликий ресторан, де подають відвідувачам каву, а також чай, закуски тощо» [15]. Зменшений засіб вираження у слові *ресторанчик* акцентує нешироку респектабельну популярність підприємства, відсутність урочистих візитів, тому *ресторанчик* на рівні контексту уподібнюється *кафе*, що зумовлює семантичну близькість синонімічних відношень. Діалектизм *цукорня* апелює тісний зв'язок з аналізованими лексеми, оскільки домінантна сема цього слова – 'кондитерська'.

6. *Тротуар* [13, с. 10], *хідни́к* [13, с. 10], *корзо* [13, с. 270]. Непоширений синонімічний ряд із семантичним ядром 'пішохідна доріжка' активізує розмовна одиниця хідни́к: *А другим разом інший пан, перетинаючи Бернардинську площу на «серполе», мало не наїхав на селянина й, з останніх сил рятуючись, вивернув кермо та залетів на* ***хідник*** [13, с. 10]. Семантико-стилістичний синонім *корзо* зі значенням «пішохідна вулиця, місце для прогулянок» функціонує як засіб оприявлення європейської традиції мовної картини львів'ян: *Про це сказав Єжи Тима, зустрівши ніби випадково Кошового на* ***корзо*** *й нагадавши: вони квити…* [13, с. 270].

7. *Годинник* [13, с. 65], *брегет* [13, 185], *клінгер* [13, с. 180]. Номінант «брегет» має значення «старовинний кишеньковий годинник із максимальною точністю». Годинник швейцарської марки Breguet класу «люкс» мав неабияку популярність серед львівської інтелігенції ще із часів Наполеона Бонапарта. Знахідка коштовного годинника у романі «Адвокат із Личаківської» є вагомим етапом детективного розслідування, і, щоб уникнути повторів *годинник – брегет*, автор активізує жаргонізм *клінгер* – функційна лексема серед представників злодійського світу Львова: *Навів довідки, щойно ви зловили мого вар'ята-небожа, а йому дали квача через той бісів* ***клінгер*** [13, с. 180].

Отже, синонімічну групу на позначення об'єктів простору та речей витворюють здебільше контекстуальні стилістеми, що функціонують як засоби оприявлення топосу Львова.

Номінативи соціального статусу і професії

1. *Юрист* [13, с. 14], *правник* [13, с. 14], *адвокат* [13, с. 14], *нотаріус* [13, с. 15]. У наведеному ряді у синонімічні відношення вступають стилістично нейтральні номінативи на позначення фахівця у галузі права, бо вжито їх у романі-детективі. Лексеми *юрист* і *правник* становлять семантичне ядро синонімічного ряду і є абсолютними синонімами. Периферію всього синонімічного ряду становлять лексеми, у яких диференційовано повноваження правознавців: «Юрист, що захищає обвинуваченого чи веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань; захисник, оборонець» [15]; «нотаріус – посадова особа, яка вчиняє нотаріальні акти» [15].

2. *Агент* [13, с. 34], *детектив* [13, с. 54], *сищик* [13, с. 55], *шпигун* [13, с. 66], *хатрак* [13, с. 249], *підривний елемент* [13, с. 66]. Відтворюючи історичний простір провінції Австро-Угорської імперії, Андрій Кокотюха протиставляє членів громади Львова за національною належністю (корінні жителі – представники інших етнічних груп) і соціальним статусом (інтелігенція – шахраї, крадії, злодії). Така антитеза оприявлюється строкатістю мовної палітри художнього твору, тому ряд синонімів письменник доповнює жаргонізмом *хатрак* із абсолютно ідентичним лексичним значенням «таємний співробітник органів розвідки». Індивідуально-авторський вислів *підривний елемент* на рівні прагматичного контексту набуває негативного відтінку, що зумовлює уточнювальну, відмінну від інших синонімів сему ‘небезпечний’: *Про* ***шпигунів****, між іншим, доречно згадали <…> До того ж саме з Російської імперії останнім часом сюди, до нас, перебираються різні* ***підривні елементи*** [13, с. 66].

3. *Крадій* [13, с. 159], *кримінальник* [13, с. 160], *батяр* [13, с. 160], *злодюжка* [13, с. 160], *андрусь* [13, с. 181]. У текстовій палітрі роману «Адвокат із Личаківської» визначається високою продуктивністю парадигма номінативів із загальною семою ‘карний кишеньковий злодій’. Опосередковано через просторічну лексему *кримінальник* здійснюється інтеракція, комунікативний вплив адресанта на адресата: *Розуміючи, що місцеві батяри мають трошки іншу сутність, ніж звичайні* ***кримінальники****, Клим усе одно не бачив між манерами крадіїв надто великої різниці* [13, с. 160]. Субкультури гульвіс, дрібних кишенькових злодіїв і хуліганів репрезентує застаріле слово з художнього твору *батяр* (відчайдушний бешкетник, гульвіса, міський шалапут (у Західній Україні [15]), що оприявлює життя львів’ян на початку XX ст.: *Правильно вахувавши як свої кроки, так і поведінку* ***батярів****, уполював кривдника навіть швидше, ніж сподівався* [13, с. 160]. Зменшений суфікс -к- у лексемі *злодюжка* виконує роль значеннєвого маркера, яке вказує на кримінальне правопорушення середньої тяжкості: *Аби такий досвідчений тип, яким виглядав молодий батяр, украв брегет чи роздобув його в інший, такий самий кримінальний, проте жодним чином не прив’язаний до вбивства спосіб, найперше заявив би: купив <…> Принаймні таку поведінку молодий адвокат Кошовий мав змогу спостерігати у київських* ***злодюжок*** [13, с. 160]. Отже, на рівні мікроконтексту номінативний синонім *злодюжка* підсилює авантюризм, котрий не загрожує життю людини. Поведінку львівських кримінальників на периферії аналізованого логіко-семантичного утворення конкретизує жаргонізм *андрусь* зі значенням «крадій»: *Будь інакше, Тиму одного разу підрізали б десь у такому-от потаємному місці, бо був ще той* ***андрусь*** [13, с. 181].

4. *Авантюрник* [13, с. 29], *бешкетник* [13, с. 47], *кривдник* [13, с. 159], *спритник* [13, с. 45]. Ці конотативні номени розширюють периферію синонімічного поля із семантичним ядром ‘карний кишеньковий злодій’, що у контексті роману набувають спільної семи ‘той, який чинить крадіжки заради пригоди, випробовуючи фортуну’. Опосередковано ці лексико-семантичні одиниці функціонують як суб’єктно-прагматична оцінка з натяком на виправдання пройдисвітів, що виключає можливість їхньої причетності до скоєння вбивства. Наприклад, у «Словнику української мови» подано один із варіантів значення слова *бешкет*: «Напад із метою пограбування, який супроводжується погрозами, насильством, убивством» [14, т. 1, с. 164]. Відповідно у контексті твору розважлива мета діяльності бешкетників нівелює насильницький характер їхніх кримінальних правопорушень: ***Бешкетники, авантюрники****, як у нас говорять. Ну, найбільший злочин, на який здатні, – гаманця потягнути в роззяви. Зі справжніми злодіями страшними головорізами, котрих на Клепарові повно, личаківські батяри не дружать* [13, с. 29].

5. *Товариш* [13, с. 32], *колєга* [13, с. 32], *кумпель* [13, с. 32]. Мікроконтекст зумовлює єдиний лексико-семантичний центр у синонімічному ряді: «людина, зв’язана з іншими спільною професією, діяльністю». Галицький діалектизм *кумпель* функціонує як стильове «вкраплення» у розмовно-побутовому мовленні персонажів-львів’ян: *Після того як він урятував* ***кумпля*** *– йому єдиному довіряю* [13, с. 32].

6. *Візник* [13, с. 37], *ванька* [13, с. 37]. Лексема *ванька* з негативною конотацією акцентує бідність візника. Ця розмовно-побутова одиниця зазвичай активна серед російськомовних носіїв, тому на рівні тексту вона побутує у нарації саме Климентія Кошового, який є вихідцем із Російської імперії.

7. *Коханка* [13, с. 189], *біня* [13, с. 189]. Жаргонізм *біня,* що функціонує лише у мовленні батярів, постає семантико-стилістичним синонімом до лексеми *коханка*: *Як дізнався про Зенека, заліг на дно. Сидить зараз на Клепарові, у своєї* ***біні*** [13, с. 189].

8. Лексеми *повія* [13, с. 21], *курва* [13, с. 183], *хвойда* [13, с. 20], *руда особа* [12, с. 22], *платна кобіта* [13, с. 85] об'єднані інтегральною семою 'проституція'. Периферію синонімічних відношень репрезентують семантико-стилістичні лексеми: *курва* – у кримінальному світі жаргонний номен жінки легкої поведінки [43, т. 4, с. 414]; *хвойда* – лайливе слово [43, т. 11, с. 46], що на рівні контексту нагнітає зухвале суб'єктивне ставлення до повії: *Ти не знаєш, що втрачаєш! – Нічого, лиш* ***курву****! Геть, я сказав!* [13, с. 183]. Концепт *руда особа* в романі «Автомобіль із Пекарської» оприявлює стереотипні уявлення європейського суспільства про рудоволосих жінок, що вважалися морально деградованими, бо постійно шукали тваринного сексуального задоволення: *Кошовий зацікавив собою юну* ***руду особу****. Й дотепер удовольняв дівочу цікавість* [12, с. 22].

9. *Стара пані* [12, с. 6], *баба* [12, с. 6], *бабця* [12, с. 6], *бабисько* [12, с. 6]. Нарощення ступеня негативної конотації зумовлено словотвірними суфіксами -ц-, -иськ-, що акцентують різке звучання номінативів на позначення жінки похилого віку: *У такі хвилини Ангеля старалася уявити себе <...> сорокарічною <...> вперто не хотіла бачити, але таки бачила там, далеко,* ***стару пані****, навіть не пані –* ***бабу, бабисько*** [12, с. 6].

10. *Акторка* [12, с. 20], *лицедій* [12, с. 20]. Застаріла форма слова *лицедій* функціонує з метою заміни, уникнення повторюваних одиниць: *Як Клим пересвідчився згодом, Бася дійсно грала або – намагалася грати за першої-ліпшої нагоди, бо вважала:* ***акторка*** *має бути такою всякий раз, коли на неї дивляться. Лише у вузькому колі близьких людей* ***лицедій*** *може дозволяти собі трохи побути собою* [12, с. 20].

Отже, у тематичній групі номінативів на позначення соціального статусу і професії активують значення просторічні одиниці та жаргонізми злодійського світу Львова. Контекстуальні синоніми на позначення кишенькового злодія наділені високим семантико-прагматичним потенціалом.

Висновки. Дослідження мовної палітри художніх творів Андрія Кокотюхи підтверджує різноманітність мовностилістичних засобів, зокрема багатство синонімічних одиниць. Оприявлення широкого спектру засобів синонімічного потенціалу мотивовано передусім функціями уточнення, взаємозаміщення слів, а також текстотворення і стилізації мовної картини твору. Письменник послуговується численними семантико-стилістичними й оказіональними синонімічними засобами, специфіка яких полягає у складності їх внутрішньої та зовнішньої форми. Процеси десемантизації слів і словосполучень урізноманітнюють словникову парадигматику, що свідчить про відкритість синонімічних рядів української мови. У мовно-художній системі Андрія Кокотюхи лінійні відношення засобів синонімізації визначаються диференційністю їх вияву залежно від жанрових і тематичних критеріїв.

У межах іменникових синонімів у ретродетективах «Автомобіль із Пекарської» й «Адвокат із Личаківської» домінують тематичні групи на позначення об'єктів простору та речей, а також соціального статусу і професії. Відтворюючи історичний простір і час провінції Австро-Угорської імперії, Андрій Кокотюха застосовує семантико-стилістичні синоніми як засоби оприявлення європейської традиції мовної картини львів'ян. Наприклад, лексеми іншомовного походження *брегет*, *клінгер* розширюють синонімічний ряд із семантичним ядром 'годинник'. Значну роль у створенні синонімічних рядів відіграють жаргонізми кримінального світу старого Львова. У художніх текстах наявні територіальні жаргонізми, зокрема *андрусь*, *квач*, *хатрак*, *коцяба* – таких одиниць не містять словники синонімів української мови. Виявлені поодинокі галицькі діалектизми, що функціонують як засоби оприявнення мовної специфіки корінних жителів, не створюють окремих синонімічних рядів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко В.С. Синонімічний словник-мінімум. Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т, 1972. 91 с.

2. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови / передмова Л. Полюги. Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993.

3. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. Київ : Рад. школа, 1988. 198 с.

4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
5. Полюга Л.М. Словник синонімів української мови. Київ : Довіра, 2004. 477 с.
6. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. Київ : Наукова думка, 1999–2000.
7. Конторчук Г., Ринкевич О. *Особливості позанормативної лексики у творах А. Кокотюхи. Студентські лінгвістичні студії (5)*. С. 110–115. URL: http://eprints.zu.edu.ua/15559/ (дата звернення: 6.09.2021).
8. Майборода Н.Г. Лексичні засоби мовної експресії в романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело». *Український смисл.* 2016. С. 159–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usmysl_2016_2016_20 (дата звернення: 6.09.2021).
9. Плахотна М.В. Лексика на позначення образу та характеру в історичних романах В. Шкляра та А. Кокотюхи. Одеса, 2016. 51 с. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/20995 (дата звернення: 6.09.2021).
10. Рибалка Я.І., Ісабекова Н.В. Синтаксичні особливості роману Андрія Кокотюхи «Адвокат з Личаківської». *Філологічні науки* : збірник наукових праць студентів та викладачів факультету / упоряд. О.І. Панченко. Дніпро : Акцент ПП, 2017. С. 70–73.
11. Тараненко О.О. Синоніми. Українська мова : *енциклопедія* / редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 585.
12. Кокотюха А. Автомобіль із Пекарської : роман. Харків : Фоліо, 2016. 283 с.
13. Кокотюха А. Адвокат із Личаківської : роман. Харків : Фоліо, 2015. 283 с.
14. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
15. Словник української мови ONLINE. Т. 1–11. URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=51965&page=1652 (дата звернення: 6.09.2021).

УДК 811.161.2'282.2(477.54):332.24]-047.37(045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.7

ПСИХОМЕНТАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЗЕМЛЯ* У НАРАТИВАХ ЖИТЕЛІВ КУП'ЯНЩИНИ

PSYCHOMENTAL OBJECTIVATION OF *THE LAND* CONCEPT IN THE NARRATIVES OF THE INHABITANTS OF KUPYANSCHINA

Масло О.М.,
orcid.org/0000-0002-1586-2805
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Демченко Н.Д.,
orcid.org/0000-0002-5792-0428
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Волкова І.В.,
orcid.org/0000-0003-4725-8837
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

У статті окреслено лінгвокультурну специфіку концепту земля у мовній картині світу жителів Куп'янщини. Проаналізовано концептосферу жителів таких сіл, як Токарівка, Вільшана, Колодязне, смт Куп'янськ. Дослідження номінативного поля ключових концептів жителів Куп'янщини у межах грантового проєкту в українських та українсько-канадських студіях із гуманітарних наук, освіти 2020–2021 «Динаміка етнокультурних концептів Сходу і Заходу (на матеріалі говірок Центральної Слобожанщини і Бойківщини)» (за часткової фінансової підтримки Канадського інституту українознавства, що є осередком українсько-канадських студій із гуманітарних наук University of Alberta (з фонду Василя Кравченка)) уможливлює глибоке розуміння мовно-ментальної картини світу носіїв різних регіонів України.

Доведено, що концепт земля є виявом синтезу індивідуальної та загальнонаціональної свідомості, сформованої історичним чинником – радянською системою, яка формувала певні стереотипи у ставленні до національно-культурних констант української нації. Охарактеризовано такі основні вербалізатори концепту земля, як город, ґрунт, сад, поле, праця, родина.

Шляхом аналізу низки праць, у яких схарактеризовано основні риси ментальної психічної структури українця, доведено, що психоментальна об'єктивація концепту земля у наративах жителів Куп'янщини має переважно просторовий характер, пов'язаний із такою рисою, як індивідуалізм, естетизм, працелюбство. Досліджено, що лексема земля у мовомисленні носіїв говірки Сходу позбавлена національних конотацій, не тотожна із лексемою Україна, хоча у семантиці наявні архетипні уявлення про землю-матір, годувальницю, котра насамперед є чинником добробуту та стабільності.

Розглянуто специфіку оцінної репрезентації концепту земля, що зазнав впливу суспільно-історичних особливостей радянської системи, також позначений занепокоєнням щодо появи орендарів, Закону про ринок землі. Проведено аналіз часто вживаної інформантами лексеми колгосп, який для жителів Сходу, попри деякі негативні конотації, асоціюється з такими постійними характерологічними ознаками, як надійність, стабільність, наявність роботи.

Ключові слова: концепт, лексема, менталітет, стереотипи, національно-культурні константи, конотації, асоціативно-семантичне поле.

The article outlines the linguistic and cultural specifics of the concept of land in the linguistic picture of the world of the inhabitants of Kupyansk region. The conceptual sphere of the inhabitants of such villages as Tokarivka, Vilshana, Kolodyazne, Kupyansk was analyzed. Research of the nominative field of key concepts of Kupyanshchyna residents within the grant project in Ukrainian and Ukrainian-Canadian studies in humanities, education 2020–2021 "Dynamics of ethnocultural concepts of East and West (based on the dialects of Central Slobozhanshchyna and Boykivshchyna)" (with partial financial support of The Canadian Institute of Ukrainian Studies, which is the center of Ukrainian-Canadian studies in the humanities University of Alberta (from the Vasyl Kravchenko Foundation)) provides deep understanding of the linguistic and mental picture of the world of speakers of different regions of Ukraine.

It is proved that the concept of land is a manifestation of the synthesis of individual and national consciousness, formed by the historical factor - the Soviet system, which formed certain stereotypes in relation to the national and cultural constants of the Ukrainian nation. The main verbalizers of the concept of land, such as garden, soil, garden, field, work, family, are characterized.

By analyzing a number of works that characterize the main features of the mental psychic structure of the Ukrainians, it is proved that the psychomental objectification of the concept of land in the narratives of Kupyanshchyna is mainly spatial in nature, associated with such traits as individualism, aesthetics, diligence. It is investigated that the token land in the language of the speakers of the East is devoid of national connotations, not identical with the token Ukraine, although in semantics there are archetypal ideas about the mother land, the breadwinner, which is primarily a factor of prosperity and stability.

The specifics of the evaluative representation of the concept of land, which was influenced by the socio-historical features of the Soviet system, is also marked by concerns about the emergence of tenants, the Law on Land Market. The analysis of the token kolkhoz often used by informants is carried out, which for the inhabitants of the East, despite some negative connotations, is associated with the following constant characterological features: reliability, stability, availability of work.

Key words: concept, token, mentality, stereotypes, national-cultural constants, connotations, associative-semantic field.

Постановка проблеми. Сьогодні дослідження семантико-культурологічних компонентів основних психоментальних концептів є актуальним напрямом лінгвістики, адже лінгвокультурні концепти формуються під впливом соціопсихологічних чинників, недарма концепт є об'єктом наративів не тільки лінгвістичних і літературознавчих, але й філософських і когнітивних. Лінгвокультурологічний і лінгвокогнітивний напрями аналізу концептів є панівними та ґрунтуються на розумінні концепту як одиниці ментальності: концепт – це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усієї картини світу, віддзеркаленої у людській психіці [15; с. 90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення концептів на різних рівнях мовної системи сьогодні набуває дедалі більшої значущості на тлі сучасних суспільних процесів. Українські та зарубіжні мовознавці із 80-х рр. минулого століття намагаються визначити понятійне поле концепту: А. Вежбицька [2], І. Голубовська [4; 5], В. Жайворонок [6;7], В.Карасик [9], В. Кононенко [11], О. Кубрякова [16], Д. Лихачов [20], В. Маслова [22], О. Селіванова [26; 27], Ю. Степанов [29], Й. Стернін [30] та ін. На думку В.І. Карасика, концепт містить понятійний, образний і ціннісний компоненти [9, с. 3–16]. Ю. Степанов визначає три компоненти концепту: основний, виражений вербально як засіб комунікації представників певного етнічної спільноти; додатковий, пасивний, характерний для певної соціальної групи; третій – етимологічний чи внутрішня форма, що не усвідомлюється носіями мови, але виражається у зовнішній словесній формі [29, с. 40–43] В. Жайворонок співвідносить більшість слів-концептів із етносимволами, адже це «мовні одиниці, наповнені культурним змістом» [6, с. 27]. І.О. Голубовська вважає, що

«концепти належать до унікальних понять етнічної культури» [4, с. 92].

Ми будемо послуговуватися такою дефініцією: «концепт – це культурно марковане багатомірне поняття, яке об'єктивується різноярусними мовними засобами. Частина концептуальної інформації може залишатися не експлікованою на мовному рівні, існуючи у психіці людини у вигляді образів, картин, схем – невербальних ментальних структур, одиниць універсального предметного коду» [5, с. 31].

Базові концепти української ментальності у своїх дослідженнях окреслюють В. Кононенко (*земля, мати, хата, хліб, доля*) [12]; І. Голубовська аналізує концепти *душа* і *серце* в українській, англійській, китайській мовах; говорячи про «концепти історико-культурної свідомості народу» [4, с. 51–52], В. Жайворонок у фольклорі виокремлює такі концепти: *батько, мати, хліб-сіль, берегиня, весілля, домашнє вогнище, жива вода, живий вогонь, вулиця, вечорниці, досвітки, дума, душа, земля, калита, калина, кладка, лиха година, мавка, місяць, рута-м'ята, небо, доля, недоля, той (потойбічний) світ (засвіти), розрив-трава, рід, родина, козак, гайдамака, віще слово, соловей, тополя, хата, хліб, чари, човен, щастя-доля, яр* [7]; Основними концептами у фразеології, на думку В. Ужченка, є *вогонь, осика, чоботи, дорога, лава, поріг* [31, с. 302–329]. Концепт *життя* в українській фраземіці є об'єктом дослідження Ж. Краснобаєвої-Чорної [14]. Статті О. Куцик та М. Колечко [18]; Т. П'ятковської [25], А. Огар [23] присвячені аналізу ключових концептів у пареміологічних одиницях.

Концепт *земля* у національно-мовній картині світу українців залишається одним із центральних. У мовознавстві низка праць присвячена дослідженню цього концепту як у художній літературі (С. Шуляк [33], О. Павлушенко [24], Н. Голікова [3], А. Огар [23] та ін.), так і в мовній картині світу українців (Н. Лобур [21]; О. Слюніна [28]; О. Желєзняк [8], Л. Бісовецька [1] та ін.).

Дослідження номінативного поля ключових концептів жителів Куп'янщини у межах грантового проєкту в українських та українсько-канадських студіях із гуманітарних наук, освіти 2020–2021 «Динаміка етнокультурних концептів Сходу і Заходу (на матеріалі говірок Центральної Слобожанщини і Бойківщини)» (за часткової фінансової підтримки Канадського інституту українознавства, що є осередком українсько-канадських студій із гуманітарних наук University of Alberta (з фонду Василя Кравченка)) уможливлює глибоке розуміння мовно-ментальної картини світу носіїв різних регіонів України.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення лінгвокультурної специфіки концепту *земля* у мовній картині світу жителів Куп'янщини.

Виклад основного матеріалу. Концептосфера жителів Куп'янщини – це синтез індивідуальної та загальнонаціональної свідомості, сформована насамперед історичним чинником – радянською системою, що вносила свої корективи у поведінкову модель мешканців сіл, формувала певні стереотипи у ставленні до національно-культурних констант української нації: *земля, воля, праця, громада, хата, родина*. Одним із ключових концептів мешканців Куп'янщини є *земля*, адже інформаторами були носії архетипного розуміння землі-годувальниці (с. Токарівка, Колодязне, Куп'янськ, Вільшана), життя селян тісно пов'язане з обробітком свого городу, спогадами про колгоспне минуле, занепокоєнням щодо Закону про ринок землі, а також утворенням об'єднаних територіальних громад. Отже, концепт *земля* увібрав у себе світоглядні нашарування різних епох та історичних процесів.

Концепт *земля* вербалізується такими лексемами, як город, ґрунт, сад, поле, праця. Дослідники української ментальності П. Юркевич [34], Д. Чижевський [32], Ю. Липа [19], М. Костомаров [13] зазначали, що для української психічної структури характерна «кордоцентричність», що виявляється в емоційності, сентиментальності, естетизмі; а також працелюбство, індивідуалізм, любов до рідної землі, свободи, гостинність, музикальність, гумор. Про поетичну закоханість у рідний край, що сприяє небажанню українців захоплювати чужу територію, писав О. Кульчицький [17], М. Костомаров [13]. Відповідно, концепт *земля* у носіїв говірки звужується до поетизації свого городу, садиби. *«Держим **городи**, інакше за що жити. Земля – годувальниця»* (А.А. Семененко, с. Токарівка) *«Земля – це **город**. В основном корміліца». «**Городи**. Раньше, як розпадалися колхози, людям зарплату не платили, люди картошку продавали, люди так виживали»* (П.Г. Губанов, Т.І. Губанова, с. Колодязне).

Наявність землі здавна асоціювалася у свідомості українців із чинником добробуту, стабільності. «*Земля лучше, раз і навсегда, це ж **доход постоянний**»* (П.Г. Губанов, Т.І. Губанова, с. Колодязне).

У наративах носіїв говірки виснажлива фізична праця на землі не містить негативних конотацій, асоціативно-семантичне поле кон-

цепту *земля* представлене такими лексемами: *земля-праця-пісня-радість-поетичні образи природи-власний город.* «*А ще десь отуда за село два кілометри там буряки були. Ідуть, ну ладно, туди ще, може, знаєте, хто проснувсь, хто ні –* ***співають****. Ну йдуть уже назад, це ж уже понаморюються так, вироблені (і тоді ж провіряли там, щоб через кажді двадцять сантиметрів бурячок цей ріс, строго ж дивилися, щоб не так уже ж, як навстоячі щас уже, вже я полола вже навстоячі, а тоді ж проривали отак пальчиками), ідуть –* ***співають****. Вечером ідуть –* ***співають***» (О.М. Філімонова, с. Токарівка). Опоетизованості під час розмови про землю набувають описи природи, у контексті яких інформатори бачать землю як об'єкт естетичної насолоди: «*Я приїжджаю і зачем мнє куда-то єхать, оддихаю. Яке тут повітря. Ви замєтілі, воздух какой тут?»* (П.Г. Губанов, Т.І. Губанова, с. Колодязне). *«Я оце особенно весной, як оце розпускається оце природа оця, я не могла. А вобщє я ветеринарний оце ж. І оце тоді ото запрягаю коня і ото їду ще там у село, ото ж там той по отдєлєніях же ж той чи відділках ото ж там, і ото як уже пройду, шо вже обідня дойка це пройде на хвермі, і ото їду наоборот отам побіля посадок, тоді ж не страшно було, де болталася, де той лісок там ото, цвітки збирала, там по ярку полазю – до того там приємно, таке шо роздолє, цвітки цвітуть!»* (О.М. Філімонова, с. Токарівка).

Спираючись на витворену систему цінностей упродовж тривалого періоду, можемо сказати, що земля набуває нових змістових компонентів, – чинник згуртованості громади, відповідно, єдності, злагоди: *«Земля – це праця, якщо немає праці, немає сенсу жити. В Україні, щоб була злагода. Щоб нас не ділили»* (П.Г. Губанов, Т.І. Губанова, с. Колодязне).

Концепт *земля* скорегований суспільно-історичними особливостями не тільки радянської системи, але й занепокоєнням щодо появи орендарів, Закону про ринок землі. Одним із компонентів концепту є лексема *колгосп*, який для жителів Сходу, попри й деякі негативні конотації, асоціюється з такими постійними характерологічними ознаками: *надійність, стабільність, наявність роботи*: «*Ну раньше хоть* ***робота*** *в селах була, робили, ну хтось їхав десь шукав далі, а зараз ж в основному роботи в* ***колхозах*** *нема,* ***колхозів*** *же ж нема,* ***роботи немає****, їдуть кращої шукати долі*» (Л.О. Ковальова, с. Токарівка). «*А потом стал* ***колхоз****, а з* ***колхоза*** *уже началі пєрєкідувать нас то туда, то туда, а тєпєрь уже все землі раскідалі, арєндатори кругом – раздєлілі вообщєм. Раскололі дєрєвню, раскололі сєло – повиєжалі люді в город*», *«Там у нас гєктари сажалі, зємля:* ***всьо колхозноє*** *–* ***всьо мойо****. Там сажай і сажай, і сажай»* (Н.Н. Москальова, с. Токарівка). «*Та де ж її багато? Тут її так розгрібають шо вообщє, да, тут ось стараємся поприватізіровать усе, потому шо кажуть, не дай Бог не пріватізіруєш, а люди єсть такі шо* ***приватізірують*** *і на землю ж ту не ступнеш»* (Н.М. Харченко, с. Колодязне). *«Був ставок. Тепер його загробили. Дуже здоровий. Є вода, але…****Орендарі*** *взяли в оренду й загробили. Поки не було хазяїв, було краще»* (П.Г. Губанов, Т.І. Губанова, с. Колодязне). «*Два гекта́ра… Кому як… Кому як! У мене особисто немає… Так шо, два гектара нема?! Нима! У мене був… гектар дваццять восім… потомушо мені дали́ колективний… оце… колективний…. І сказали: у вас є колективний – вам два гектара не поло́жено! І от кому як! У кого… ну, наприклад, є́слі б на чолові́ка було́… то їм он подава́ли… вчителям… по два гектара… А якщо на жінку… значить… вам не положено*» (Н.В. Альбошіна, О.М .Козлова, с. Токарівка).

Концепт *земля* є модусом архетипної моделі поведінки українця: сварки за межу є частими в українських селах і дотепер. М. Костомаров у дослідженні «Две русские народности» пише: «Опека родителей над взрослыми детьми кажется для южнорусса несносным деспотизмом... Кровная связь и родство мало располагают у нас людей к согласию и взаимной любви; напротив, очень часто люди приветливые, кроткие, мирные и уживчивые находятся в непримиримой вражде со своими кровными. Ссоры между родными – явление самое обыкновенное и в низшем, и в высшем классе…В Южной Руси, чтоб сохранить любовь и согласие между близкими родственниками, надобно им разойтись и как можно меньше иметь общего. Взаимный долг, основанный не на свободном соглашении, а на роковой необходимости, тягостен для южнорусса» [13, с. 62]. В. Янів, характеризуючи ментальність українців, наголошує на тому, що «українець – це інтровертивна людина, із сильним відчуттям свого «я» і бажанням самовияву назовні» [35, с. 88]. Така спрямованість указує на належність українського народу до «індивідуалістичного культурного циклу» [35, с. 88]. Носії говірки відзначають сварки за межу, апелюючи до «Кайдашевої сім'ї» І. Нечуя-Левицького: «*Ділимо межу. Усе буває. Не деруться за межу, а обзиваються. «Кайдашева сім'я» тут буває. Все буває, потім миряться*» (П.Г. Губанов, Т.І. Губанова, с. Колодязне).

Концепт *земля* реалізується шляхом використання стертої метафори – коріння родини, на якому «проростає» нове покоління: «*Воно (любов до землі) в крові*» (А.А. Семененко, с. Токарівка).

Висновки. Таким чином, психоментальна об'єктивація концепту *земля* у наративах жителів Куп'янщини має переважно просторовий характер: *ґрунт, сад, город,* тобто *земля* як елемент обжитого людиною простору, який водночас є корінням родини. Лексема *земля* у мовомисленні носіїв говірки Сходу позбавлена національних конотацій, не тотожна із лексемою Україна, хоча у семантиці наявні архетипні уявлення про землю-мати, годувальницю, котра насамперед є чинником добробуту та стабільності. Найчастотнішими є уживання лексеми *земля* у значенні городу, емоційно-оцінні конотації засвідчують важливість власної ділянки, що забезпечує існування селян. На нашу думку, такий індивідуалізм пов'язаний насамперед із підсвідомим страхом втратити землю, який є відгомоном історичних процесів перерозподілу землі, розвалу колгоспів, Закону про ринок землі, а також спогадами про голод. Лексема *земля* моделюється такими складниками, як *праця, родина, громада*, *життя*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бісовецька Л.А. Концептуалізація землі в мовній картині світу українців. *Науковий вісник ДДПУ імені І.Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2020. № 13. С. 5–10.
2. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
3. Голікова Н. Концепт «земля» в художньому дискурсі Павла Загребельного. Українська мова. 2017. № 2. С. 123–135.
4. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ : Логос, 2004. 284 с.
5. Голубовська І.О. Корольов І.Р. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 223 с.
6. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство.*2004. № 5–6. С. 23–35.
7. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 32. С. 51–53.
8. Желєзняк О. Концептуалізація архетипу земля в поетичній картині світу українців. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Філологічні науки»*. 2010. Вип. 89 (1). С. 412–416.
9. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. Волгоград, 2001. С. 3–16.
10. *Кононенко В.І.* Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 62–69.
11. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
12. Кононенко В.І. Символи української мови. Київ, Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені В. Стефаника, 2013. 440 с.
13. Костомаров Н.И. Две русские народности. Киев; Харьков : Майдан, 1991. 74 с.
14. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
15. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова и др. Москва : Изд-во МГУ, 1997. 246 с.
16. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца XX века* : сборник статей. Москва : РГГУ, 1995. С. 144–238
17. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства* : у 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Куделі. Мюнхен – Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. Т. 1. С. 708–718.
18. Куцик О., Колечко М. Реалізація лінгвокультурологічного концепту «робота/работа» в українських і російських паремійних одиницях (на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа»). *Проблеми гуманітарних наук.* 2014. Вип. 34. *Філологія*. С. 99–109.
19. Липа Ю.О. Призначення України. Львів : Просвіта, 1992. 270 с.
20. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология.* Москва : Academia, 1997. С. 280–287.
21. Лобур Н. Культ землі в українській мові. *Дивослово*. 1996. № 3. С.22–23.
22. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Минск, 2008. 272 с.
23. Огар А. Образні аспекти концепту земля (на матеріалі української поезії). *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 46–51.
24. Павлушенко О.А. Об'єктивація концепту земля в художній картині світу Михайла Стельмаха. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія : Філологія (мовознавство). 2017. Вип. 24. С. 113–121.

25. П'ятковська Т. Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій. *Рідний край*. 2014. № 1. С. 94–97.

26. Селіванова О.О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях. *Лінгвістичні студії.* 2006. Вип. 2. С. 7–13.

27. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

28. Слюніна О.В. Концепт земля в українській мовній картині світу: лінгвокогнітивне осмислення. *Лінгвістика.* 2009. № 31 (16). С. 159–169.

29. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва, 1997.С. 40–43

30. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* / под ред. И.А. Стернина. Воронежкий государственный уневерситет, 2001. С. 58–65.

31. Ужченко В.Д., Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с.

32. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Нью-Йорк, 1991. 175 с.

33. Шуляк С. Лексична інтерпретація концепту земля у поезії Євгена Гуцала. *Вісник Львівського університету.* 2004. Вип. 34. Ч. ІІ. С. 249–253.

34. Юркевич П.Д. Серце і його значення в духовному житті людини, згідно вчення слова Божого. *Вибране*. Київ : Абрис, 1993. С. 73–115.

35. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. 217 с.

УДК 81'373.46:004
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.8

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ

THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN COMPUTER TERMS

Ментинська І.Б.,
orcid.org/0000-0001-7939-0010
старший викладач катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано явище полісемії в українській комп'ютерній терміносистемі та простежено тенденцій її розвитку. Розглянуто основні типи термінологічної полісемії та виявлено особливості її прояву. Актуальність статті зумовлена потребою впорядкувати та стандартизувати галузеву терміносистему, що вимагає насамперед ґрунтовного вивчення різних типів семантико-парадигматичних відношень між її компонентами, одним із яких є явище полісемії. Щоб досягти мети, було зреалізовано такі завдання: описано явище полісемії в українській комп'ютерній термінології, визначено типи взаємовідношень між значеннями полісемійних комп'ютерних термінів, виявлено їхню продуктивність.

У термінології, як і в літературній мові, моносемія терміноодиниць тривалий час не зберігається, з інтенсивним розвитком науки та техніки виникають нові поняття, котрі потребують називання, для цього використовують загальновживане слово або термін іншої галузі, тоді раніше відома лексема набуває нового значення і стає моносемною. Структура такої лексеми містить сукупність значень і вживань, утворює певну систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів. Розщеплення значень терміна характерне для семантичних явищ полісемії й омонімії.

Вивчення явища багатозначності засвідчує, що вона властива українській комп'ютерній терміносистемі, виокремлено такі три типи полісемії: внутрішньосистемну, зовнішньосистемну, міжсистемну. Вагомою причиною розвитку багатозначності термінів є еволюція поняття, що зумовлює виникнення нових значень і відтінків. Внутрішньосистемна полісемія хоч і стає засобом мовної економії, однак є небажаним явищем, оскільки ускладнює наукову комунікацію. Найпродуктивнішою є міжсистемна полісемія, за якої для номінації комп'ютерних явищ, пристроїв, процесів переосмислюють різногалузеві терміни, і навпаки, комп'ютерні терміни активно поповнюють галузеві терміносистеми. Зауважуємо взаємодію та взаємовплив одиниць різних терміносистем, коли тлумачення того чи того поняття переносять на уявлення про поняття іншої фахової галузі, таким чином, відбувається перенесення наукової думки з однієї галузі в іншу. Полісемія у галузевій терміносистемі вказує на її розвиток відповідно до мовних принципів і законів, тому таке явище продовжує існувати.

Ключові слова: комп'ютерна терміносистема, полісемія, типи семантичних зав'язків, семема, сема, архісема.

The article analyzes the phenomenon of polysemy in the Ukrainian computer terminology system and traces the trends of its development. The main types of terminological polysemy are considered and the peculiarities of its manifestation are revealed. The relevance of the article is due to the need to streamline and standardize the field of terminology, which

requires first of all a thorough study of different types of semantic-paradigmatic relationships between its components, one of which is the phenomenon of polysemy. To achieve this goal, the following tasks were implemented: the phenomenon of polysemy in Ukrainian computer terminology was described, the types of relationships between the meanings of polysemous computer terms were identified, and their productivity was identified.

In terminology, as in literary language, the monosemia of terminological units is not preserved for a long time, with the intensive development of science and technology there appear new concepts that require naming, using a common word or term of another field, then the previously known token acquires a new meaning and becomes monosemic. The structure of such a token contains a set of meanings and uses, forms a certain system of interconnected and interdependent elements. The splitting of the meanings of the term is characteristic of the semantic phenomena of polysemy and homonymy.

The study of the phenomenon of ambiguity shows that it is inherent in the Ukrainian computer terminology, the following three types of polysemy have been identified: intrasystemic, extrasystemic, intersystemic. An important reason for the development of ambiguity of terms is the evolution of the concept, which leads to the emergence of new meanings and shades. Although intrasystem polysemy becomes a means of language economy, it is undesirable because it complicates scientific communication. The most productive is intersystem polysemy. For the nomination of computer phenomena, devices and processes diversified terms are reconsidered and vice versa computer terms are actively replenishing branch terminologies. We notice the interaction and interplay units of different terminologies units, when the interpretation of a concept is transferred to the idea of another branch, thus transferring scientific thought from one branch to another. Polysemy in the branch terminology system indicates its development in accordance with linguistic principles and laws, and therefore such a phenomenon continues to exist.

Key words: computer terminology, polysemy, types of semantic connections, semema, sema, archisema.

Постановка проблеми. Зростання ваги наукової лексики у сучасному технократичному суспільстві актуалізує давню проблему мовознавства: наскільки наукова мова зазнає впливу загальномовних процесів і чи варто говорити про якісь особливі характеристики термінів порівняно із загальномовними одиницями. Осмислення системних зв'язків між термінами у різних сферах науки, вивчення особливостей семантичних відношень між терміноодиницями сприяє глибшому розумінню специфіки мовних процесів загалом. Загальномовні процеси, безумовно, характерні для термінології; явища синонімії, антонімії, полісемії, омонімії, притаманні загальновживаній лексиці, трапляються й у терміносистемах, де вимогою є точність описування наукових і технічних понять. Однозначність є обов'язковою характеристикою терміна, а також стає визначальною під час упорядкування та стандартизації будь-якої галузевої терміносистеми, проте на практиці спостерігаємо, що такі семантичні явища є досить поширеним, зокрема полісемія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню ролі полісемії у формуванні терміносистем сучасного мовознавства присвячено низку наукових досліджень. Д. Лотте, окресливши проблему багатозначності терміна, зауважив, що явище полісемії в термінології спричиняє неточність, тому варто, якщо це можливо, усувати багатозначність термінів [1, с. 18–20]. Л. Лисиченко стверджує, що полісемія забезпечує одну з важливих вимог до мови як до знакової системи – за допомогою мінімальної кількості знаків передавати максимальну інформацію [2, с. 22]. Н. Нікуліна, досліджуючи полісемантичні відношення в межах транспортної термінологічної мегасистеми, зазначає: «Мова науки не може бути замкненою системою, полісемічні відношення виникатимуть і далі, а тому вимогу однозначності терміна може бути зреалізовано лише в межах певної терміносистеми» [3, с. 96–99]. З. Куньч, Л. Харчу, аналізуючи багатозначні лексеми української електроенергетичної термінології, вважають, що розвиток будь-якої галузевої терміносистеми відбувається відповідно до мовних законів, а явище полісемії є природним і закономірним, і далі додають, що усунути багатозначність електроенергетичного терміна практично неможливо [4, с. 22]. Отож більшість науковців [1–4] визнають існування явища полісемії у термінології, незважаючи на традиційний погляд про його небажаність у терміносистемі. У термінології, як і в літературній мові, моносемія терміноодиниць тривалий час не зберігається, з інтенсивним розвитком науки й техніки виникають нові поняття, що потребують називання, для цього використовують загальновживане слово або термін іншої галузі, тоді раніше відома лексема набуває нового значення і стає моносемною. Структура такої лексеми містить сукупність значень і вживань, утворює певну систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів. Розщеплення значень терміна характерне для семантичних явищ полісемії й омонімії. Ефективні шляхи розмежування омонімів і полісемантів у лексиці пропонує М. Вакуленко: омонімними слід вважати лише різні за походженням слова, тоді як наявність будь-яких зв'язків між одиницями у плані змісту (за характером мотивованості значень, за взаємозв'язком значень у структурі слова, за типом протиставлення значень) вказує на їхню полісемійність [5, с. 42].

Ф. Нікітіна акцентує, що вагомою причиною виникнення полісемії є синтез наук, перетин їх окремих галузей [5, с. 9], а Н. Ляшук виокремлює такі причини полісемії: 1) зміну наукової парадигми в мовознавстві, що зумовлює схильність вчених упроваджувати нові терміни без достатнього обґрунтування; 2) процес термінологізації, адже значна частина лінгвістичних термінів побудована на загальновживаній лексиці; 3) функціонування терміна, який постійно розвивається за рахунок постійного прирощення нового знання у дискурсі [6, с. 101–119].

У дослідженні підтримуємо думку І. Шматко, котра розглядає полісемію як відношення між значеннями лексичної одиниці, які мають спільний семантичний компонент (сему) і між якими наявний семантичний зв'язок, а полісемантами вважає лексико-семантичні варіанти слова, утворені на основі спільної семи, тобто семантична структура такої мовної одиниці складається із двох і більше семем (значень) [7, с. 75–82].

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена потребою подальшої систематизації та опису стрімко зрослого емпіричного масиву, зокрема в комп'ютерній сфері. Об'єкт дослідження – українська комп'ютерна терміно-лексика. Метою дослідження є вивчення явища багатозначності в українській комп'ютерній терміносистемі, що передбачає виконання таких завдань: виявити типи полісемії у комп'ютерній галузі; проаналізувати тенденції її розвитку; установити чинники, що її зумовили. Для досягнення мети використано комплекс загальнонаукових і лінгвістичних методів, серед яких аналізу і синтезу, метод суцільної вибірки, описовий метод, структурний метод, який представлений компонентним аналізом, аналіз словникових дефініцій, кількісний аналіз. Збір матеріалу із джерел дослідження реалізовано за методом суцільної вибірки. Залучення описового методу дало змогу класифікувати й узагальнити мовні факти.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу лексикографічних джерел виявлено 300 терміноодиниць від загальної кількості 3 400 термінів. Із 300 усіх полісемних термінних одиниць за кількістю зафіксованих значень розрізняємо 158 термінів (≈ 52%), що мають два значення, напр.: *дуплекс,* 85 термінів (≈ 28%) з трьома значеннями, напр.: *дамп*, 42 терміни з чотирма значеннями (≈ 14%), напр.: *домен;* з п'ятьма значеннями 25 термінів (≈ 8,3%), напр.: *ідентифікатор,* шістьма значеннями 11 термінів (≈ 3,6), напр.: *індекс;* сімома 4 терміни (≈1,3%), напр. *операція;* вісьмома значеннями 6 термінів (2%), напр.: *компонент;* дев'ятьма значеннями 3 терміни (1%), напр.: *модуль, кластер.*

Отож, явище полісемії для досліджуваних термінів є поширеним на різних етапах становлення української комп'ютерної термінології. Наприклад, «Енциклопедія кібернетики» (1973 р.) фіксує термін *штучний розум* у трьох значеннях: *1) штучно створена система довільної природи, призначена розв'язати складні задачі широкого класу; 2) термін штучний розум використовують для позначення класу автоматизованих технічних систем, які реалізують операції сприйняття, зберігання, переробки інформації; 3) галузь наукових досліджень і проблем, пов'язаних з побудовою систем зазначеного типу* [9, с. 569]. У словнику з інформатики (2010 р.) кодифіковано два значення: *штучний інтелект* – 1) *розділ інформатики, що вивчає можливість забезпечення розумних міркувань і дій за допомогою обчислювальних систем та інших пристроїв штучного походження*; 2) *напрям наукових досліджень і поняття, що описує «здатність обчислювальної машини моделювати процес мислення за рахунок виконання функцій, які звичайно пов'язують з людським інтелектом».* [10, с. 598]. У сучасному онлайновому IT-словнику [11] засвідчено лише одне значення терміна *штучний інтелект (ШІ, англ. artificial intelligence, AI) — розділ комп'ютерної лінгвістики та інформатики, що базується на формалізації проблем та завдань, які подібні до дій, що виконує людина.* (Проте Вікіпедія, крім значення '*розділ комп'ютерної лінгвістики та інформатики'* кодифікує *штучний інтелект – здатність інженерної системи (англ. engineered system) здобувати, обробляти та застосовувати знання та вміння* [12]). Як бачимо, у процесі функціювання названа лексема модифікувала назву й поступово зазнала змін в бік звуження значення, залишивши семему '*розділ науки', тобто прямує* до однозначности.

У лексикографічних джерелах спостерігаємо *внутрішньосистемну* багатозначність, яка на думку багатьох науковців [1–3; 5; 7; 8] є небажаною. До такого типу полісемії належать терміни, кожне зі значень яких наявне всередині української комп'ютерної терміносистеми, такі терміни-полісеманти найчастіше є двозначними. Так, наприклад, термін *користувач* (user) вживають на позначення: 1. людини або юридичної особи, що застосовує обчислювальну систему або програмний засіб (застосування); 2. модуль програми або процес, що використовують засоби, які надає інший модуль або процес

[10, с. 393]. Внутрішньосистемна полісемія цих термінів виникла внаслідок метонімного перенесення найменувань '*людина'* – '*засіб'*. Для досліджуваної терміносистеми метонімні перенесення найменувань як вияв внутрішньосистемної багатозначності спостерігаємо також тоді, коли відбувається перенесення:

'*сукупність засобів – засіб',* напр.: *інтерфейс* – 1. сукупність засобів і правил, що забезпечують логічну або фізичну взаємодію пристроїв цифрових обчислювальних систем або програм; 2. блок, що встановлюють в цифрові апарати, служить для зв'язку з комп'ютером [10, с. 457].

'*структура' – 'об'єкт',* напр.: *описувач (descriptor) (ПК)* вживають на позначення 1. структури даних, яка в унікальний спосіб описує апаратний пристрій або програмну функцію. 2. (Прогр.) Інформаційний об'єкт, що зберігається в пам'яті, вказуючи, в якому вигляді запам'ятовуються ті або інші дані [10,];

'*організація' – 'особа'*, напр.: *провайдер* (provider) 1. Організація, що працює на ринку забезпечення користувачів тими або іншими інформаційно-комп'ютерними сервісами (послугами). 2 Особа, яка веде (підтримує) інформаційні ресурси [10, с. 488];

'*пристрій' – 'частина комп'ютера' – 'програма'*,напр.:*процесор*(processor)1.(IT)Апаратний пристрій для виконання програм. Функціональна частина цифрової обчислювальної системи, призначена для оброблення даних та інтерпретації програм. 2. Центральний процесор. Частина комп'ютера, що безпосередньо виконує машинні команди, з яких складаються програми. Містить реєстровий файл, пристрій керування, пристрій керування пам'яттю, арифметико-логічний пристрій та деякі інші блоки. 3 Програма, що обробляє дані певного типу[10, с. 501].

Матеріали дослідження термінів української комп'ютерної терміносистеми дають змогу стверджувати, що внутрішньосистемна полісемія ґрунтується на тому, що зміст деяких понять містить ознаки, які одночасно належать до кількох поняттєвих категорій. Унаслідок метонімного перенесення розширюється значення моносемного терміна. Власне такий тип полісемії спричинює найбільше проблем у терміносистемі, оскільки порушує одну з найважливіших вимог до термінів – однозначність у межах одного термінного поля. Н. Ляшук пропонує усунути цю проблему шляхом уніфікації терміна тобто подання поряд із концептуальною багатозначністю терміна його дефінітивно випрацьованого поняття [7, с. 119].

Варто виокремити також *зовнішньосистемну* полісемію, що часто зауважуємо у лексикографічних працях, суть котрої полягає у паралельному вживанні терміна поза межами досліджуваної терміносистеми. Такі терміни-полісеманти зберігають тісний зв'язок із загальновживаним словом. Зазначений тип полісемії представлено в українській комп'ютерній терміносистемі значною кількістю прикладів, оскільки досліджувана термінолексика як одна із найсучасніших лексичних систем твориться внаслідок удосконалення й освоєння довкілля на основі вже відомих слів. Наприклад, терміноодиниця *миша* 'невеликий допоміжний пристрій для введення до комп'ютера інформації' і 'невелика тварина родини мишачих'[10]; *контейнер* 'сутність, призначена для вміщення і зберігання інформації' і 'місткість для зберігання будь-чого' [10]; *ключ* 'секретний параметр, що використовують для шифрування та дешифрування повідомлення' й 'інструмент для відкриття замків тощо'[10]; *вікно* 'візуально окрема область екрана з певним інтерфейсом користувача' й 'отвір для світла й повітря у стіні приміщення'[10]. Як бачимо, зовнішньосистемні полісеманти мають загалом незмінне семантичне ядро, однак різняться периферійними семами. Аналізуючи семантичну структуру таких багатозначних одиниць, спостерігаємо, що зовнішньосистемна полісемія виникає внаслідок вторинної номінації, зокрема термінологізування значень загальновживаних слів. Зовнішньосистемні полісеманти за частиномовною належністю представлені переважно іменниками, проте зауважуємо й дієслова: *запам'ятати* 'фіксувати інформацію' і 'фіксувати в пам'яті'; *копіювати* 'відтворювати що-небудь за допомогою спеціального обладнання, засобів' і 'робити копію *(у 1 знач.)* з чого-небудь'. Процес детермінологізування як вияв зовнішньосистемної полісемії менш характерний для досліджуваної термінології. Проте у тексті роману Л. Костенко «Записки…» спостерігаємо функційні детермінологізми (вживання терміна в прямому значенні поза межами його термінного поля): *«це з іншого файла»*, *«щось таке інсталюється»*; лексико-семантичні детермінологізми (терміни частково втрачають дефінітивність) комп'ютерної галузі: *«На моніторі свідомості хочу малювати щось красиве і добре» «файли моєї пам'яті», «я ... запрограмований на щось інше»* [13] – отже, нове значення утворилося на основі вторинної метафоричної номінації (перенесення назви за подібністю). Як зазначає З. Куньч, використання комп'ютерного детермінологізма сприяє матеріалізації в уяві читача того

чи того поняття і стає своєрідним засобом образності [14, с. 102]. Проаналізовані приклади дають змогу простежити складні семантичні процеси взаємодії українського комп'ютерного терміна поза галузевою системою.

Також розрізняємо *міжсистемну* полісемію, що виникає внаслідок процесу переміщення терміна з однієї галузі знань до іншої або зміни сфери вживання (*ретермінологізація*). Полісеманти зберігають у своїх семемах спільну ознаку.

Джерелом міжсистемної полісемії можуть бути як чужомовні, так і власне українські терміни. Міжсистемне переміщення термінів спостерігаємо не лише у споріднених галузях знань, а й між термінологією математичних, радіо-технічних, технічних і суспільно-природничих, біологічних, філологічних наук. Наприклад, комп'ютерний термін *фрейм* [кадр] (frame) має 4 значення, одне з них: 'засіб мови HTML, що допускає можливість розбиття екрана вебсторінки на частини'; у галузі штучного інтелекту означає: 'уніфікований універсальний носій даних для зберігання інформації, що належить до галузі моделювання подання знань про Всесвіт у теорії мислення людини і штучного інтелекту'; термін галузі телекомунікації: 'порція або блок даних фіксованого формату, що передається по каналу зв'язку і містить керівну інформацію'. Потенційну сему *кадр* переосмислюють у всіх значеннях і зберігають модифіковано *порція*, *частина*.

Ада́птер – комп'ютерний термін 'пристрій для зв'язку комп'ютера з периферійними приладами' [10, с. 248]; термін електротехніки 'пристрій для перетворення електричних сигналів або напруги живлення' [10, с. 248], перемістившись із галузі електротехніки в комп'ютерну сферу, зберігає архісему *пристрій* і довантажується диференційними семами.

Спостерігаємо також міжсистемну полісемію термінів, що перебувають на периферії комп'ютерного термінного поля. Наприклад, *синтаксис* у лінгвістиці вивчає 'способи з'єднання слів (і їхніх форм) у словосполуках і реченнях, а також з'єднання речень у складні речення. Розділ граматики, що вивчає цю частину мовної системи'; у програмуванні – 'набір формальних правил, призначений для запису речень мови програмування або команд операційної системи' [10, с. 518]. Термін *синтаксис,* перемістившись до комп'ютерної терміносистеми, зберіг спільну сему *'з'єднання'*, у новому мовному середовищі відбулася актуалізація значення *набір формальних правил*, термін конкретизується *для запису речень* або *для команд операційної системи*; *віру-соносій* – у біології: 'живий організм, у якому живуть і розмножуються віруси'; комп'ютерний термін 'програма або носій інформації (жорсткий диск, дискета і т. ін.), заражені комп'ютерними вірусами', термін виникає за аналогією з біологічним терміном [15], на основі переосмислення семи *організм*, унаслідок чого надано властивостей живих організмів комп'ютерним пристроям, в обох термінах наявна імпліцитна семема *носій вірусу.* За нашими спостереженнями, біологічна галузь також поповнюється комп'ютерними термінами. Як слушно зауважує М. Кухарчишин, стрімкий розвиток інформаційних технологій спричинив активне зростання так званих комп'ютерних метафор у багатьох галузях науки [16, с. 108–111]. Наприклад, термін *сайт* 'місце в інтернеті, яке визначається своєю адресою (URL), має свого власника і містить вебсторінки, об'єднанні спільним змістом' [11] в біології має два значення 1) 'найменша ділянка гена, яка незалежно від інших ділянок здатна мутувати і рекомбінуватися'; 2) 'ділянка амінокислотної послідовності, яка забезпечує функцію молекулярного впізнавання' [16, с. 496]. Ці полісеманти об'єднані інтегральною семемою '*місце розташування'*. Як і комп'ютерній галузі, так і галузі біології термін *сайт* вступає в родо-видові зв'язки, за словами дослідниці М. Кухарчишин, стає центром розчленованих номінацій: *мембранний, сайт впізнавання, сайт заміщення, сайт генетичний* (біологічні терміни); *персональний*, *комерційний*, *вірусний*, *рекламний (комп'ютерні терміни)*.

Деякі терміни демонструють внутрішньосистемну, зовнішньосистемну й міжсистемну полісемію: так термін *аргумент* у науці загалом означає 'судження (або сукупність суджень), побудоване на наукових фактах, що наводять як доказ істинності іншого судження більш високого порядку (теорії, закону, концепції та ін.)', у програмуванні – 'значення або адреса, передані процедурі або функції в момент виклику' та 'зв'язок (посилання), певний для деякого параметра, що дозволяє зв'язування екземпляра', а в математиці – 'деяка незалежна, змінна величина, від значення якої залежать значення функції' [10, с. 255]. Зауважуємо змішаний тип полісемії, або радіально-ланцюжковий, тобто в семантичній структурі слова можна виявити й ланцюгові (згідно з яким наступне значення розвивається з попереднього, іноді відрізняється від початкового, утворюючи ніби смисловий ланцюг), і радіальні (початкове значення можна представити у вигляді центру, від якого відходять радіуси вторинних, похідних значень) зв'язки. Із загальнонаукового терміна *аргумент* шляхом переосмислення

розвинулося значення комп'ютерного терміна, з якого завдяки диференційній семі '*зв'язок'* розвинувся внутрішньосистемний термін *аргумент*, таким чином простежуємо розвиток похідних значень ланцюговим шляхом. Тип радіальної полісемії маємо у випадку виникнення математичного терміна, значення якого розвинулося безпосередньо з початкового значення (тобто від загальнонаукового) не залежить від попереднього похідного, завдяки імпліцитній семемі '*причинно-наслідкові зв'язки'*.

Висновки. Вивчення явища багатозначності засвідчує, що полісемія властива українській комп'ютерній терміносистемі, виокремлено три типи полісемії: внутрішньосистемну, зовнішньосистемну, міжсистемну. Вагомою причиною розвитку багатозначності термінів є еволюція поняття, що зумовлює виникнення нових значень і відтінків. Внутрішньосистемна полісемія хоч і виступає засобом мовної економії, однак є небажаним явищем, оскільки ускладнює наукову комунікацію. Найпродуктивнішою є міжсистемна полісемія, за якої для номінації комп'ютерних явищ, пристроїв, реалій переосмислюють різногалузеві терміни, і навпаки, комп'ютерні терміни активно поповнюють галузеві терміносистеми. Зауважуємо взаємодію та взаємовплив одиниць різних терміносистем, коли тлумачення того чи того поняття переноситься на уявлення про поняття іншої фахової галузі, таким чином відбувається перенесення наукових ідей з однієї галузі в іншу. Полісемія у галузевій терміносистемі вказує на її розвиток відповідно до мовних принципів і законів, тому таке явище продовжує існувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лотте Д.С. Основы постороения научно-технической терминологии. *Вопросы теории методики.* Москва : Наука, 1961. С. 18–20.

2. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Харків : Вища школа, 1977. 114 с.

3. Нікуліна Н. Явище полісемії в термінознавстві (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми). *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія «Проблеми української термінології».* 2016. № 842. С. 96–99.

4. Куньч З.Й., Харчук Л.В. Полісемія в українській електроенергетичній термінології. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія «Проблеми української термінології».* 2016. № 842. С. 77–81.

5. Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 361 с.

6. Нікітіна Ф.О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології. Київ : Вища школа, 1978. 30 с.

7. Ляшук Н.А. Причини виникнення концептуальної багатозначності лінгвістичних термінів. *Термінологічний вісник.* 2011. Вип. 1. С. 101–119.

8. Шматко І. Полісемія в українській бджільницькій термінології. *Українська мова.* 2014. № 2. С. 75–82.

9. Енциклопедія кібернетики. Київ, 1973. 592 с.

10. Тлумачний словник з інформатики. Дніпро : Нац. гірнич. ун-т, 2010. 600 с.

11. іт.словник.укр/index. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki

12. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Вид-во «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». 417 с.

13. Куньч З. Детермінологізація як механізм художньої образности (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»). *Термінологічна актуалізація української мовної дійсности* : монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.

14. Словник української мови онлайн. URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=14715&page=479

15. Кухарчишин М.І. Семантична деривація в українській біологічній термінології : дис. … канд. філол. наук ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. С. 108.

16. Словник української біологічної термінології. Київ : КММ, 2012. 744 с.

УДК 811.161.2'1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.9

УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМ *СІМ ДНІВ НА ТИЖДЕНЬ*

UKRAINIAN PHRASEOLOGY *SEVEN DAYS OF THE WEEK*

Мицан Д.М.,
orcid.org/0000-0002-1430-7121
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Фразеологічна і лексико-семантична системи кожної мови найшвидше реагують на різноманітні зміни у суспільстві, тому на сучасному етапі розвитку фразеології існує низка ще не достатньо досліджених вченими проблем, зокрема вивчення фразеологічних одиниць з темпоральним компонентом. В українському мовознавстві немає великої кількості ґрунтовних досліджень таких фразеологізмів. Мало є праць, присвячених семантичним групам фразеологізмів з часовим компонентом. Останнім часом цей напрям дослідження фразеології тільки починає активно розвиватися.

Фразеологізми відображають національну специфіку мови, її самобутність, є одним із засобів репрезентації національно-культурної ідентичності. Наукова розвідка присвячена фразеологічним одиницям із компонентом тиждень і назвами днів тижня в українській мові. Такі фразеологізми складають відносно нечисленну групу і є невеликим фрагментом темпоральної фразеології. У дослідженні подаються походження назв днів тижня в нашій мові. Досліджено, що не всі назви днів тижня однаково активно беруть участь у складі фразеологічних одиниць, натомість усі назви є зафіксованими у різноманітних прислів'ях і приказках. Наведені у розвідці приклади ілюструють те, що ФО містять у своєму складі часовий компонент, але їхні значення не завжди мають ознаки темпоральності. Проаналізовано, що зафіксовані у фразеологічних словниках ідіоми можуть утворювати синонімічні й антонімічні пари або мати варіантну заміну назви одного дня тижня на іншу.

Наявність великої кількості прислів'їв і приказок з назвами днів тижня може слугувати для подальших досліджень темпоративної фразеології з вибраними часовими фрагментами. Вивчена темпоральна фразеологія української мови може дати початок для дослідження таких фразеологізмів у порівняльному аспекті двох або кількох мов.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, приказка, темпоральне значення, темпоральність, семантична група.

Phraseological and lexical-semantic systems of each language are the fastest to respond to various changes in society. Therefore, at the present stage of development of phraseology there are a number of insufficiently studied problems, in particular the study of phraseological units with a temporal component. In fact, in Ukrainian linguistics there is not a large number of thorough studies of such phraseologies. Few works are devoted to semantic groups of phraseology with a temporal component. Recently, this area of phraseology is just beginning to develop.

Phraseologisms reflect the national specificity of the language, its identity, is one of the means of representation of national and cultural identity. Today's scientific research is devoted to phraseological units with components week and names of days of the week in the Ukrainian language. Such phraseologies are a relatively small group and are a small fragment of temporal phraseology. The study presents the origins of the names of the days of the week in our language. It has been studied that not all the names of the days of the week are equally active in the composition of phraseological units, but all the names are recorded in various proverbs and sayings. The examples given in the exploration illustrate that phraseological units contain a temporal component, but their values do not always have signs of temporality. It is analyzed that the idioms recorded in the phraseological dictionary can form synonymous and antonymous pairs or have a variant change of the name of one day of the week to another.

The presence of a large number of proverbs and sayings with the names of the days of the week can be used for further research of temporal phraseology with selected time fragments. And the studied temporal phraseology of the Ukrainian language can give rise to the study of such phraseology in the comparative aspect of two or more languages.

Key words: phraseological unit, proverb, temporal meaning, temporality, semantic group.

Постановка проблеми. Жодна дисципліна лінгвістики так повно не передає національно-культурну специфіку мови, як фразеологія. Усі народні реалії, звичаї, символи, самобутність народу та національні відмінності зафіксовані у фразеологізмах кожної мови. Із поглибленим вивченням фразеології з'явилися новітні погляди вчених на природу зазначених мовних одиниць. Фразеологія викликає зацікавлення у лінгвістів, а й в етнографів, філософів та істориків. Цілком доречно, що зараз актуальними є погляди російського мовознавця Євгенія Поліванова, котрий у 1928 р. запропонував фразеологію з розділу мовознавства винести до окремої нової галузі лінгвістики. Свою далекоглядну ідею він обґрунтовував тим, що фразеологія займатиме «відокремлену та стійку позицію <...> в лінгвістичній літературі майбутнього» [9, с. 13–14].

Усе XX ст. і початок XXI ст. були дуже плідними для вивчення фразеології, зокрема української. Було написано багато праць, присвячених вивченню і класифікації фразеологічних одиниць

(далі – ФО), походженню фразеології. Окремо досліджувалися питання семантики фразеологічних компонентів, а також явища синонімії і варіантності. Приділялася увага питанням подібності та відмінності між фразеологізмами і словами або словосполученнями. Згодом виник системний підхід до проблем фразеології, почали інтенсивно вивчатися питання, пов'язані з описом фразеологізмів як структурних одиниць мови. Порівняльна лінгвістика займалася фразеологічними еквівалентами у споріднених і неспоріднених мовах. Популярності набуло вивчення системної організації фразеологічного складу, а також розроблення опису фразеологізмів у словниках. Попри усе це, основні поняття, обсяг проблем і об'єкт вивчення фразеології залишаються ще не до кінця вивченими [5].

Постановка проблеми. Лексико-семантична і фразеологічна системи найшвидше реагують на різні зміни в суспільстві, тому варто досліджувати образно-емоційну основу ФО на внутрішньомовному та міжмовному рівнях, багатоаспектний зв'язок фразеологізмів і суспільства, ідеографічну класифікацію фразеологічних одиниць, виявлення найпродуктивніших фразеотвірних сфер (це стосується комп'ютерної мови), відродження стійких сполук, механізми мовної еволюції, інтенсивність поповнення фразеологічними неологізмами, стратифікацію фразеологічних одиниць із погляду їх функціональної доцільності та фразеографічного статусу [13, с. 254]. З огляду на це постає необхідність вивчення розвитку неографії та неофразеології. Також доречним був би, на думку В. Ужченка, словник «Нове в лексиці і фразеології» [11 с. 430–440].

Відомими українськими мовознавцями, котрі зробили вагомий внесок у розвиток фразеології, є Олександр Потебня, Леонід Булаховський, Марко Демський, Віктор Ужченко, Лариса Скрипник, Олександр Юрченко, Анатолій Мойсієнко. Ці та інші дослідники у своїх працях описують основні проблеми і питання фразеології. Їхня теоретична і практична спадщина має великий вплив на розвиток не лише української, а й слов'янської фразеологічної науки [4, с. 177].

Актуальність розвідки базується на загальному інтересі науки до фразеологізмів, котрі найколоритніше зображують національно-культурну специфіку мови. Темпоральні ФО як національно марковані одиниці є цікавими для лінгвокультурних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві категорію темпоральності досліджували Володимир Барчук, Олександр Боднар, Олександр Потебня. Однак ґрунтовні дослідження темпоральних ФО практично відсутні (не беручи до уваги кілька наукових заміток, присвячених фрагментам порівняльної фразеології кількох мов).

Об'єктом дослідження стали темпоральні фразеологізми з компонентом *тиждень* і назвами днів тижня. Матеріалом дослідження послугували базові фразеологізми, занотовані у «Фразеологічному словнику української мови» під ред. В.Д. Ужченко [10] і «Словнику фразеологізмів української мови» [8], які у своєму лексичному складі мають назви днів тижня, тобто слова *понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота* і *неділя.*

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати наявні темпоральні фразеологізми та спробувати описати лексико-семантичні поля таких фразеологізмів. Досягнення мети передбачає виконання низки таких завдань:

– віднайти занотовані у фразеологічних словниках ФО з компонентом *тиждень* і назвами днів тижня;

– описати семантичне значення таких фразеологізмів;

– проаналізувати, чи завжди ФО з часовим компонентом мають темпоральне значення.

Виклад основного матеріалу. Вагоме місце в пізнанні світу займають категорії часу і простору. На них базуються основи знань людини про світ. Категорія часу є однією з основних категорій людського буття. Вона характеризується послідовністю, тривалістю або зміною станів і розвитку чогось. Темпоральність – це тимчасова сутність явищ, породжена динамікою їх особливого руху, на відміну від тих тимчасових характеристик, які визначаються відношенням руху даного явища до історичних, астрономічних координат, взаємозв'язком моментів часу (*temporality* – часові особливості) [1, с. 53]. Сприйняття часу формує особливу культуру, яка відображається, зокрема, у фразеології. Мовний аспект категорії часу є сукупністю засобів, завдяки яким відбувається вираження темпоральної сутності. У вираженні темпоральних мовних відносин важливу роль відіграють ФО.

З давніх-давен людство намагалося вкласти свій світогляд у певні часові проміжки. З'явився поділ на пори року, місяці, дні тижня. Під словом «тиждень» розуміється часовий проміжок в 7 діб (днів). «Словник української мови» (далі – СУМ) подає таке тлумачення: «*Тиждень – одиниця виміру часу від понеділка до неділі включно»* [7, с. 109]. Саме слово *тиждень* (від «той (тий)

же день») означає період часу, коли повторюється той самий день [2, с. 595–596]. Кожен день має свою окрему назву. Були часи, коли тиждень складався з 5 або 10 днів. Поступово декади і 5-денки змінилися на семиденки. Давньоукраїнським відповідником слова *тиждень* було більш зрозуміле слово *седмиця,* котре у своєму корені містить давньоруське *сєдьмь*, тобто *сім* днів. Отже, можна стверджувати, що тиждень є найдавнішою календарною одиницею.

Семиденний тиждень закріпився релігійно-містичним уявленням, був прийнятий мусульманською і християнською релігією, пройшов тисячоліття і є актуальним досі. Число *сім* завжди мало магічне трактування. За сім днів Бог створив світ, були відомими сім планет і сім металів, місяць має семиденні фази, а веселка – сім кольорів. Це число з найдавніших часів є святим для усіх релігій та культур. Однак це також і фольклорне число, з ним пов'язано багато фразеологізмів.

Спробуємо описати фразеологізми з компонентом *тиждень.* Так, в українській мові можна часто почути *сім днів на тиждень.* Такий фразеологізм вживається зі значенням 'постійно'. Теж відомою є ФО *(по) сім неділь на тиждень мати/справляти,* яка вживається стосовно особи, котра нічого не робить, уникає праці, адже відомо, що в українців неділя є днем вихідним, вільним від роботи. Подібним до останнього є фразеологізм *(мати) на тиждень сім п'ятниць.* У ньому є заміна назви одного дня тижня, а саме *неділі,* на інший – *п'ятницю,* а сам фразеологізм вживається на позначення того, хто 'часто і легко змінює свої рішення, наміри, настрої'.

Іншу семантичну групу утворюють такі синонімічні ФО: *тиждень не їв* та *без тижня хліба не їв* – 'дуже повільно, мляво'. Наведені фразеологізми найчастіше вживаються з дієсловами *робити, працювати*. Інколи під час опису якоїсь людини можна почути *як тиждень хліба не їв*. Така характеристика має переносне значення 'тихо, неголосно' і вказує на спосіб говоріння. У наведених прикладах лексема *тиждень* окреслює досить довгий проміжок часу, після якого відбуваються якісь певні дії, що супроводжуються нейтральним, іноді негативним наслідком. У наведених прикладах не завжди можна стверджувати про взаємозалежність між ФО і її значенням, оскільки усі фразеологізми мають окреслений фрагмент часу (тиждень), натомість їхня семантика не завжди містить темпоральність.

Добре відомим в Україні є стале словосполучення *Страсний (Білий) тиждень* – так у християн називається останній тиждень перед Великоднем. На цьому тижні віряни дотримуються посту так само суворо, як і в перший тиждень Великого посту. Старі люди колись, бувало, сповідалися вдруге. Селяни вірили, що це найкращий час для сівби ярих зернових культур і гороху: «Буде колосисте і без бур'янів» [6, с. 310].

Як бачимо, в українській мові проаналізована лексема *тиждень* входить до складу невеликої кількості фразеологізмів. Таких ФО налічується 7.

Якщо не обмежуватися тільки фразеологізмами, то можна почути такі приказки і прислів'я, які теж належать до фразеологічного фонду мови, з компонентом *тиждень: влітку один тиждень рік годує; днем раніше посієш – на тиждень раніше збереш; літній день довший за зимовий тиждень; побуде з годину, а наговорить на тиждень; бідак живе обачно: раз на тиждень обідає та й то несмачно; кажуть на вовка гладкий, а він тиждень не їв.*

Спробуймо дослідити українські ФО з компонентами – назвами днів тижня, які зафіксовані в мові.

Що стосується більшості західноєвропейських мов, то там назви днів тижня є запозиченими з латини. Такі назви пов'язані з іменами богів, зокрема Марса, Юпітера, Венери, Меркурія та ін. Ситуативно теж склалися такі поняття, як чоловічі дні (*понеділок, вівторок, четвер*) і жіночі дні (*середа, п'ятниця, субота, неділя).* Такий поділ зумовлений категорією роду назви дня. У слов'ян більшість сучасних назв днів тижня пов'язана не з небесними світилами, а з послідовністю, яку вони займають, або з порядком у тижні, на який вони вказують. Наші пращури за точку відліку такого порядку узяли *неділю* [3, с. 18].

Слово *неділя* походить від давньоруського слова «нє дєлать» («не робити»), тобто це день відпочинку. Найменування *понеділка* виникло від слова «по неділі», тобто це перший день після неділі. Закономірним є те, що назва *вівторка* утворилася від слова «второй», тобто це другий день після неділі. Серединне положення між сімома днями тижня дало назву *середа. Четвер* вказує на четвертий після неділі день. Аналогічно виникла назва *п'ятниці* – п'ятий день по неділі. І тільки останній день тижня (шостий) – *субота* – має запозичену назву, яка утворена від давньоєврейського слова *шабат (шабаш)* і дослівно означає кінець роботи, спокій і відпочинок [14].

Проаналізуємо ФО з назвами днів тижня, починаючи з лексеми *неділя.* У всіх християнських країнах цей день є вихідним, а слово це має біблійне походження. Юдеї цей день нази-

вають днем Господа Бога, оскільки саме тоді Він відпочивав після створення світу. Саме у неділю було Його Воскресіння. Тому описаний вище фразеологізм *(по) сім неділь на тиждень мати/ справляти* має цілком очевидну семантику ‘нічого не робити’. Більше фразеологізмів з цією лексемою немає. Натомість відомо багато прислів’їв і приказок з цим словом. Ось деякі з них: *йому щодня неділя; неділя – день вимушеного безділля; ще прийде його неділя; як неділя – то й сорочка біла; тоді сироті неділя, як сорочка біла; у лінивого на тиждень дві неділі; сховай слабість на неділю, бо тепер робота є.* Як бачимо, присутня ще додаткова семантика святкового дня.

На зміну неділі приходить понеділок, який є «важким» днем, тому не радять у цей день починати якісь важливі справи. Як це не дивно, але українська мова не має жодного фразеологізму з такою лексемою, який був би зафіксований у фразеологічних словниках, але має кілька приказок: *понеділок – шевський празник; понеділок і п’ятниця – важкі дні, вівторок і субота – легкі; у понеділок роботи не починай і в дорогу не вирушай.* У семантиці зазначених висловлювань прихована символіка народного звичаю понеділкування – звільнення від важких домашніх турбот. Образ-еталон «понеділок» вербалізує цілісний стереотип українців – скептичне ставлення до першого дня тижня [12, с. 160]. Однак є приказка *понеділок – день як день,* де вказується на те, що він є таким днем, як усі інші. У цій приказці нівелюється його «важкість».

Подібна ситуація склалася з назвою *вівторок*. Словники також не фіксують ФО з такою лексемою, хоча усім відомо, що *вівторок – щасливий день,* але *на вівторок зібралося бід сорок.*

Інакше виглядає справа з лексемою *середа.* Вдалося занотувати два фразеологізми з назвою цього дня, а саме: *у лису середу* зі значенням ‘ніколи’ і *як середа на п’ятницю (кривитися)* ‘дуже сильно’. Натомість у складі приказок цей день є дуже популярним. Ось деякі з них: *то ще не біда, що без риби середа; багач їсть у середу ліпше, як бідняк у Великдень; в середу постила, а корову вкрали* (тут мається на увазі, що в Україні середа – пісний день); *як прийшла середа, то вчепилася біда.*

Цікаво виглядає назва *четверга* у складі ФО. Відомим висловленням є *не тепер, то в четвер.* Так говориться про подію, яка неодмінно, обов’язково відбудеться. Крім того, є ще фразеологізм-антонім *ні тепер, ні в четвер* зі значенням ‘ніколи, за жодних умов і обставин’. Таке саме значення має ще один фразеологізм, а саме: *після дощику в четвер*. Подібні значення мають і різноманітні приказки: *згоджусь я тобі як не тепер, то в четвер; краще тепер, ніж у четвер; злодюга попадеться як не тепер, то в четвер; хто умер тепер, то не вмре в четвер.* З огляду на наведені приклади можна зауважити, що темпоральність прослідковується як у всіх висловлюваннях, так і у всіх значеннях.

Не багатою є українська фразеологія на ФО з компонентом *п’ятниця.* У словниках є тільки ФО *сім п’ятниць на тиждень,* яка характеризує людину, що часто і легко змінює свої рішення, наміри, не має ні про що сталої думки. Наявні такі приказки: *у брехуна сім п’ятниць на тиждень; у тебе десять п’ятниць на тиждень; хто у п’ятницю скаче, той у неділю плаче; хто в п’ятницю засміється, той у неділю буде плакати* (п’ятниця також вважається днем строгого посту, тому усілякі забави у цей день не схвалюються).

Цілком відсутні у нашій мові ФО з компонентом *субота*. Хоча приказок є багато: *субота – кінчається робота; у суботу на роботу, а в неділю на весілля; багата дівка робить від суботи до понеділка; цілий тиждень давай, а в суботу не дай – то будеш лихим.*

Висновки. Як бачимо, фразеологічні словники української мови фіксують мало ФО з назвами днів тижня. Найбільш продуктивною є лексема *четвер,* з якою є 3 фразеологізми, по 2 ФО мають *неділя* і *середа,* 1 ФО у своєму складі містить *п’ятницю.* Лексеми *понеділок, вівторок* і *субота* не є продуктивними для фразеології. Навіть така невелика кількість фразеологізмів (разом з 7 ФО з компонентом *тиждень*) ілюструє те, що ФО можуть у своєму складі містити часовий компонент, натомість їхні значення не завжди мають ознаки темпоральності. Однак наявність значно більшої кількості прислів’їв і приказок з назвами днів тижня може становити перспективу для подальшого дослідження темпоративної фразеології з вибраними часовими фрагментами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь, 2007. 1736 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006. С. 595–596.
3. Кононенко О. Українська міфологія. Символіка. Харків, 2017. 159 с.

4. Крайчинська Г. Розвиток фразеологічної науки у Польщі. *Проблеми слов'янознавства.* 2005. Вип. 55. С. 164–180.

5. Мокиенко В.М. Славянская фразеология : учеб. пособ. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1989. 286 с.

6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т. 1. Мюнхен, 1958. 310 с.

7. Словник української мови : в 11 т. за ред. І.К. Білодіда. Т. 10. Київ, 1979. С. 109.

8. Словник фразеологізмів української мови / укл. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. Київ, 2003. 1097 с.

9. Поливанов Е.Д. Тезисы доклада о реформе узбекской орфографии. *Наука и просвещение*. Ташкент, 1922. № 1. С. 13–14.

10. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ, 1998. 204 с.

11. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. Київ, 2007. 494 с.

12. Шкуран О. Культурологічний аспект середньоподінцівської компаративної фразеології. *Лінгвістика*. 2011. № 3 (24), Ч. І. С. 159–166.

13. Яцьків М. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник : збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції*. Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року / ред. кол. В.І. Смоланка (голова), І.В. Артьомов та ін. Ужгород, 2014. Вип. 8 (27). С. 253–262.

14. Сердунич Л. Седмиця. Тиждень. Триждень... давні назви днів і сучасні. URL: https://uamodna.com/articles/dni-tyzhnya-davni-nazvy-y-suchasni/ (дата звернення: 03.09.2021).

УДК 811.161.2'42'37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.10

КОГНІТИВНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «ДУША» У ПОЕЗІЇ РАННЬОГО УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ

COGNITIVE STRUCTURE OF THE CONCEPT "SOUL" IN EARLY UKRAINIAN SYMBOLISM POETRY

Мушировська Н.В.,
orcid.org/0000-0003-1319-1101
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри стилістики та культури української мови
Рівненського державного гуманітарного університету

Стаття присвячена аналізу когнітивної структури концепту «душа» як базового в поетичному дискурсі поетів раннього українського символізму, репрезентованого творчістю поетів «Молодої Музи». У ній на підставі проаналізованих досліджень науковців лінгвокогнітологічного напряму встановлено термінологічне значення понять «концепт», «структура концепту», «номінативне поле концепту», здійснено розгляд образного й інформаційного змісту означеного концепту та встановлено інтерпретаційне поле концепту «душа» у мовній і когнітивній картині світу раннього українського символізму із застосуванням семантико-когнітивного аналізу. Підґрунтям для аналізу поетичних варіацій концепту «душа» у дискурсі українського символізму стали традиційні словникові значення лексеми «душа» у номінативному полі концепту, проаналізовані із залученням тлумачного, фразеологічного словників і антології концептів. Було виявлено мінімум 15 когнітивних ознак концепту «душа», різних за природою об'єктивації. Встановлено найбільш яскраві когнітивні класифікатори в концепті «душа» на основі числа номінативних одиниць, які об'єктивують когнітивну ознаку, зокрема: переживання екзистенції (смерть, жаль, біль, страх, хвороба душі) – 32 %, прагнення ідеалу, вічності – 19,4 %, розчинення в пейзажі, музиці, втечі від світу у мрію – 23 %.

Лінгвокогнітивний аналіз базового концепту «душа» та встановлення його когнітивних ознак у поезії раннього українського символізму дали змогу реконструювати світоглядні позиції цього напряму загалом. Розуміння символістами душі модерного суб'єкта та її образна об'єктивація породжуються відчуттям загальної втоми та розчарування від життя, притаманним епосі. Література символізму експлуатує тему кінцевості людського життя, тому частими когнітивними класифікаторами у структурі концепту «душа» у поезії символістів виступають туга, розпач, страх, жаль, біль, плач як ознаки «хворої душі». Поруч із розпачем і резиґнацією, спричиненими вічними істинами, з'являється невимовне прагнення ідеального, втеча від світу, занурення у споглядання природи, творчості, кохання, які мають як світлий, так і темний бік. Водночас у структурі концепту «душа» у поезії символістів оприявнюються смисли, пов'язані з усвідомленням себе частиною душі народу та служінням йому.

Ключові слова: структура концепту, номінативне поле концепту, образ, інформаційний зміст, інтерпретаційне поле, семантико-когнітивний аналіз

The article is devoted to cognitive structure analysis of a concept “soul” as a basic in the poetic discourse of early Ukrainian symbolism, represented by the works of poets of the “Young Muse”. On the basis of the scientists studies in linguo-cognitological direction analyzed the terminological meaning of “the concepts”, “the structure of the concept”, “the nominative field of the concept”, “the figurative and informational content of this concept”, considered the interpretation field of the concept “soul” in the linguistic and cognitive picture of the world of early Ukrainian symbolism with use semantic cognitive analysis. The basis for the analysis of poetic variations of the concept of “soul” in the discourse of Ukrainian symbolism were the traditional dictionary meanings of concept “soul” in the nominative field of the concept, analyzed using explanatory, phraseological dictionaries and anthologies of concepts. At least 15 cognitive features of the concept of “soul”, different in nature of objectification, were identified. The brightest cognitive classifiers in the concept of “soul” based on the number of nominative units that objectify the cognitive feature, in particular, are existence (death, pity, pain, fear, illness of the soul) – 32 %, the pursuit of the ideal and eternity – 19,4 %, dissolution in landscapes, music, escape from the world in a dream – 23 %.

Linguocognitive analysis of the basic concept “soul” and the establishment of its cognitive features in the poetry of early Ukrainian symbolism made it possible to reconstruct the worldview of this literary direction a whole. The symbolists understanding of the soul of the modern subject and its figurative objectification is generated by the feeling of general fatigue and disappointment from inherent era life. The literature of symbolism exploits the theme of finite human life, therefore, melancholy, despair, fear, compassion, pain, crying as a signs of a “sick soul” are frequent cognitive classifiers in the structure of the concept of “soul” in symbolists poetry. Along with despair and resignation caused by eternal truths, appears striving for the ideal, escape from the world, immersion in the contemplation of nature, creativity, love, which have light and dark sides. At the same time, in the structure of the concept “soul” in the poetry of the symbolists, there are meanings associated with the awareness of oneself as a part of the people’s soul and serving it.

Key words: concept structure, nominative field of concept, image, information content, interpretive field, cognitive semantic analysis.

Постановка проблеми. У числі найбільш актуальних сучасних напрямів у світовій та вітчизняній лінгвістичній науці є лінгвокогнітивний напрям, що реалізується в лінгвоконцептологічних та лінгвокультурологічних дослідженнях. Проблематика концепту як складного когнітивного явища, у межах якого поєднуються особливості як національно-специфічної так і індивідуальної концептуальної картин світу, що корелюють із мовною картиною світу, відкриває можливість розуміння й інтерпретації когнітивно-ціннісних параметрів лінгвістичних явищ, доступ до яких здійснюється через особливості ключових слів або концептів, зумовлених культурним досвідом.

Сьогодні в лінгвістичних студіях простежується завдання поглибленого дослідження тексту і дискурсу, у межах яких реалізуються концепти. Дискурс є водночас середовищем побутування й інструментом об’єктивації концепту, отже, відкриває можливості для моделювання структури концептів. Художній дискурс як різновид мовного дискурсу «створює умови для встановлення спектра відтінків значень, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються тими ж таки асоціаціями, оцінками» [5, с. 15]. Місце дискурсу художньої літератури в лінгвоконцептологічних дослідженнях полягає як в об’єктивації феноменів, так і в порівнянні концептосфер письменників різних епох та культур, які б, у свою чергу, служили уособленням певного часу, стилю доби. «Зверненням до творчості письменника – виразника ідей, властивих національній самосвідомості певного періоду, можна підтвердити її здатність більшою чи меншою мірою адекватно виражати сутнісні концептуальні засади», – уважає В. Кононенко [5, с. 25]. У творчості окремого письменника чи письменників певної групи чи школи із чітко вираженим аксіологічними засадами можна виділити характерні повторювані ключові слова-образи, супроводжувані водночас трансформацією та поглибленням смислів, які лише частково відповідатимуть словниковим значенням, що становлять ядро їхньої творчості.

Концептуальний аналіз, на відміну від власне семантичного, не обмежується встановленням лише значеннєвих компонентів, що входять до складу аналізованої одиниці, а має на меті встановлення смислу, навколо якого групуються лексеми, категорії. Це є ключем до розуміння не лише мовностилістичних особливостей дискурсу, але й форм репрезентації знань, уявлень і цінностей у ньому, відповідає складній формі взаємопроникнення концептуальної, мовної та художньої сфер.

Концепт є основним поняттям когнітивної лінгвістики, тлумачення якого варіюється в дослідженнях наукових шкіл і окремих учених. Зокрема, В. Маслова зазначає: «Концепт – це лінгвоментальне утворення, частково вербалізований культурний сенс, який має ім’я / імена в мові і включає в себе значення, культурні конотації, поняття і образ, що лежить в основі найменування» [8, с. 162]. У будь-якому разі вчені розуміють під концептом складне нерозчленоване ментальне утворення, що відбиває певне коло ознак і зв’язків явищ [7, с. 66].

З. Попова й І. Стернін визначають концерт як «дискретне ментальне утворення, що є базовою

одиницею розумового коду людини, що має відносно впорядковану внутрішню структуру, становить собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображувані предмет або явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до даного явища або предмета [12, с. 24].

Для усвідомлення концепту треба побудувати певну модель, яка б відображала його структуру [17, с. 16], що водночас позбавлена ознак повноти і жорсткості, оскільки це зумовлено неможливістю вербалізувати весь зміст концепту і його динамічною роллю. Концепт має складну структуру, оскільки до неї входить усе те, що належить поняттю, а з іншого – усе, що робить його фактом культури, – етимологія, історія, сучасні асоціації, оцінка й інше [17, с. 16].

Базовий концепт «душа» як один із найдавніших та найвагоміших концептів людської культури неодноразово привертав увагу вітчизняних та іноземних дослідників [4; 10]. Проте концепт «душа» з огляду на його домінантну роль у світоглядно-естетичній свідомості періоду раннього українського символізму ще потребує подальшого вивчення з позицій лінгвокогнітивних методів дослідження. Це дасть можливість більш повно реконструювати концептосферу поезії раннього українського символізму, її домінанти, розкрити закономірності свідомості, оприявлені в дискурсі символістів.

Метою статті є дослідження когнітивної структури базового концепту «душа» у поетичному дискурсі українського символізму на матеріалі поезії угруповання «Молода Муза».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття концепту і його структури висвітлено в численних працях науковців, серед яких виділилось два основні підходи – лінгвокогнітивний (Н. Арутюнова, Є. Кубрякова, Д. Лихачов, І. Стернін, З. Попова) та лінгвокультурологічний (С. Воркачов, В. Карасик, Н. Красовський, Ю. Степанов, В. Маслова). Лінгвокогнітивний передбачає розгляд концепту в напрямі від індивідуальної свідомості до культури, лінгвокульурологічний – у напрямі від культури до індивідуальної свідомості. Дослідження концептів у мові та дискурсі містять праці вітчизняних науковців В. Жайворонка, В. Кононенка, Л. Ковбасюк, С. Жаботинської, Ж. Краснобаєвої-Чорної й інших.

Наявні підходи до виявлення структури концепту ґрунтуються на його розумінні як репрезентанта семантичних структур різного рівня складності й абстрактності в лексичній системі мови. Так, Ю. Степанов вирізняє у структурі концепту побутовий, загальновідомий зміст, зміст, відомий окремим носіям мови, та історичну, етимологічну інформацію [13, с. 74]. С. Воркачов вирізняє в концепті поняттєву складову частину (ознакова і дефініційна структура), образну складову частину (когнітивні метафори, що підтримують концепт у свідомості) і значеннєву складову частину – етимологічні, асоціативні характеристики концепту, що визначають його місце в лексико-граматичній системі мови [13, с. 74]. В. Карасик розрізняє у структурі концепту образно-перцептивний компонент, понятійний (інформаційно-фактуальний) компонент і ціннісну складову частину (оцінка і поведінкові норми) [13, с. 74]. Н. Алефіренко розуміє концепт як ментальний образ широкого діапазону, його структура за горизонталлю простягається від узагальнених наочних образів до логічних понять, а за вертикаллю – від поверхневих до глибинних смислових шарів [1, с. 3–13].

Щодо унаочнення концепту, то В. Маслова пропонує розглядати концепт у його порівнянні з колом, що має центр (ядро концепту – основне поняття) та периферію (компоненти, які відображають культуру, суспільний досвід, індивідуальний досвід, прагматичні складники, конотації, асоціації) [8, с. 166]. На її думку, у практиці сучасного лінгвоконцептуального аналізу «шлях сходження до концепту починається зі сходження від рівня суто лексикографічного опису, словникового значення і встановлення вживаності слова, його дистрибуції. Далі він охоплює сферу дискурсивних описів, включаючи аналіз структур знання, що стоять за відповідною мовною формою, і досягає своєї вершини, завершуючи опис семантикою мовної форми на найбільш абстрактних рівнях її буття, до яких відносять опис культурних смислів слова, конотацій його лексичного значення в контексті різних культур, епох та поглядів, розкриття символіки слова та логіки образу, що стоїть за словом у свідомості носіїв мови певної культури» [8, с. 167].

Отже, здебільшого дослідники вирізняють у складі концепту три базові структурні компоненти (елементи): образ, інформаційно-понятійний зміст (ядро), інтерпретаціне поле, а дослідження концепту передбачають на рівнях лексикографічно-дистрибутивного, дискурсивного, семантичного / герменевтичного аналізу.

Постановка завдання. Опис концепту «душа» у поезії раннього українського символізму варто здійснювати згідно з визначеними в лінгвокогні-

тології підходами. Семантико-когнітивний аналіз передбачає такі етапи, як: побудова номінативного поля досліджуваного концепту; аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять у номінативне поле концепту; когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, які формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю; опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак; моделювання концепту, що передбачає опис макроструктури концепту [13, с. 163].

Етимологія й окреслення семантичної структури концепту здійснюється на основі тлумачних, фразеологічних, етнолінгвістичних словників. Наступним етапом є виділення всіх контекстів уживання вербалізованого концепту «душа» і окреслення основних значень і відтінків значень, що реалізуються в поетичних текстах символістів, та стилістичних прийомів його вираження, моделювання концепту.

Виклад основного матеріалу. Модернізм, у контексті якого розвивався український символізм, може бути зрозумілий як «повторне (постсентименталістське і постромантичне) і, зрозуміло, модифіковане відкриття людської «душі». На формування модерністично-символістичного поняття душі в дискурсі українських символістів мали вплив різні напрями західної і східної філософії, народні вірування, християнізм, концепція «голої душі» С. Пшибишевського. Символічний концепт «душі» був закономірним проявом посилення тогочасного інтересу до ірраціонального світу, містичних і неомістичних явищ, давніх вірувань та з погляду раціоналізму новим світобаченням, пронизаним відчуттям «втоми від розуму».

Матеріал дослідження становлять поетичні тексти представників «Молодої Музи», які належать до означеного стилістичного напряму (П. Карманського, В. Пачовського, С. Чарнецького, Б. Лепкого, С. Твердохліба, М. Рудницького). У дискурсі кожного з означених авторів уживання лексеми «душа» є надзвичайно частотним. Шляхом загальної вибірки було виділено 134 приклади уживання лексеми душа з її варіантами (таких уживань значно більше, проте до уваги не були взяті повторювані значення).

Підґрунтям для аналізу поетичних варіацій концепту «душа» у дискурсі українського символізму є традиційні словникові значення лексеми «душа». Серед основних значень лексеми «душа» одинадцятитомний «Словник української мови» наводить такі: 1) внутрішній психічний стан людини, з її настроями, переживаннями та почуттями, за релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ; 2) сукупність рис, якостей, почуття, натхнення, енергія, людина за прекрасними рисами характеру; 4) найголовніше в чому-небудь, суть чогось, центральна фігура чого-небудь; 5) заглибина, розташована в нижній передній частині шиї [16, с. 445–446].

В. Жайворонок вирізняє у знаково-символічній природі концепту «душа» такі основні значення: 1) за релігійними уявленнями – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя; 2) за дохристиянськими віруваннями – після смерті душа не розлучається з тілом, на відміну від християнських уявлень, згідно з якими після смерті душа відділяється від тіла; 3) душу вважали чистою, як перли, сонце, світло; 4) душу треба оберігати від спокуси; 5) народ уявляє собі душу як пару, хмари, дихання, дим, вітерець або як пташку (голубка, зозуля), чи як метелика, бджолу, мурашку; 6) сорок днів душа блукає, вийшовши з тіла і тільки потім іде на той світ; 7) душа завжди свята, а тіло грішне; 8) вийшовши з тіла, душа стає зіркою на небі, зорі – це душі померлих; при народженні людина отримує свою зірку, яка після смерті спадає з неба; 9) душам праведників живеться в Раю добре, а душі грішників мучаться у пеклі; 10) здавна вірять у переселення душ, відгомоном чого є багато мотивів у народних казках, душа може переходити у звірину чи рослину [4, с. 209].

Аналіз «Фразеологічного словника української мови» дозволив виділити фразеологізми, що містять лексему «душа», семантика яких дозволяє простежити когнітивну метафоризацію, доповнити низку суттєвих ознак номінативного поля концепту «душа»: *аж душа болить, аж душа в гору росте, аж душа (серце) радіє, бісова (чортова, проклята, окаянна) душа, відкрита душа, горить душа, душа болить (ниє, щемить, ятриться), душа в душу, душа вилітає, душа в п'яти тікає, душа відлетіла в небо, душа прощається з тілом, душа геть, душа замутилась, душа заросла полином, душа зболіла, душа обливається кров'ю, душа навстіж, душа на одній нитці (павутинці) держиться, душа не приймає, душа не лежить, душа перевертається, душа перетліла, душа рветься, душа поривається, душею пристати, душа (серце) не на місці, душа (серце) розривається, душа (серце) скніє, душа (серце) співає, душа сохне, душа стала на місце, душа огортається (смутком), душа так і покотилася, душа тішиться, душа тремтить, душа тривожиться, душа холоне, жива душа, заяча*

душа, каїнова душа, кипить (обкипає) душа, крається душа (кривавиться), куди душа забажає, ледве душа держиться в тілі, мишача душа, ні одна жива душа, розхристана душа, порожня душа (серце), пропаща душа, темна душа, тільки (сама) душа залишилася, хвацька душа, хвора душа, черства душа (серце), широка душа (серце), щира душа (серце) та ін. [18, с. 277–283].

Процес концептуалізації внутрішнього світу людини, з огляду на матеріал антології концептів, відбувається на основі знань про людину як про живу істоту: душа концептуалізується через вітальні, фізіологічні характеристики, зовнішність і риси характеру, а також ментальні, емоційні та соціальні ознаки. До вітальних ознак належать життя і смерть. Показовими можуть бути соціальні ознаки з оцінним значенням у структурі концепту, серед яких влада – покора, багатство – бідність. Існування внутрішньої людини підпорядковується християнськими постулатам, згідно з якими Бог здатен судити внутрішню людину, яка живе з усвідомленням своєї гріховної природи. Внутрішня людина має характеризуватися цнотливістю, непорочністю, святістю. Вирізняються також рослинні ознаки концепту внутрішнього світу людини (корені і плоди), за місцем їх зростання (нива, сад) та процесами аграрних робіт (оранка, посів, збирання врожаю). Також у концепті можуть виявлятися зооморфні уявлення про душу (пташка). Щодо локалізації душі, то вона уявляється в тілі людини, у крові, у грудях, у серці. Рух компонентів внутрішнього світу людини – це рух за вертикальною віссю, за горизонталлю і по колу, що теж має оцінні характеристики. Поверхня і глибина також виступають ознаками концептів внутрішнього світу людини. Як ознака концепту «душа» виступає також вмістилище (у внутрішньому просторі душі є Бог, ангел, диявол, іноді людина). З ознакою вмістилища душі пов'язані уявлення про зберігання в ній емоцій, думок, здатності до мислення і мови. Внутрішній світ людини моделюється за зразком матеріального світу, тому, незважаючи на свою ідеальну природу, душа може характеризуватися за зразком матеріальних об'єктів (твердість – м'якість, легкість – тяжкість, чистота – забрудненість) [2, с. 82–87].

Когнітивна інтерпретація є виявленням ознак, які формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю. Зміст концепту «душа» може бути представлений у сукупності найважливіших когнітивних ознак. У поетів «Молодої Музи» у його структурі представлені такі когнітивні ознаки.

Переживання екзистенції (смерть, жаль, біль, страх, хвороба душі, локуси – безодня, провалля, гора) – 32%

Найбільшу за процентним співвідношенням групу ознак становить образність, що вказує на притаманне символістам усвідомлення «прокляття екзистенції», почуття втоми від життя, викликане тим, що за його кулісами стоїть невблаганна смерть. Поетизація смерті є невід'ємною рисою літератури символізму як загадки буття, що сприймається в межах метафізичної перспективи: *«Усьо поринає в безодні туману, / Хоч дух наш, як мідь ув огні все горить, / І я втону в вічність, у хлань океану, / Де загадка світа стоїть і мовчить <…>»* [9, с. 352]; *«Душе вбога! Кинь нікчемну / Житейську страсть, а глянь в таємну / Безодню сльоз!»* [14, с. 68]; *«Знемігся я життям, грізний опир одчаю / Приссався до душі, як той страшний поліп»* [14, с. 110]; *«<…> Паде мій плач з глухої ночи / У болота, нудьга немочи / Пє душу смоком тлі <…> / Коса бренчить між кістяками, / А я застряг між болотами, / І суну ся в провал!»* [9, с. 190].

У поезії символістів часто актуалізуються значення смутку, резиґнації, болю, страху: *«В душі великий жаль тремтить, / Хоч сліз не скочує на вії, / Жре серце біль і грудь ранить, / Ран час не лічить, ні події»* [14, с. 604]; *«Ой люлі, люлі, зловісний смутку! / Зітхає троща, хвилює лан / Межею сонна задума блудить, / А хвору душу повив туман»* [14, с. 50]; *«В душі моїй квилять несплакані думи, / А серце банує, сумне до загину»* [14, с. 95]; *В очах безодня смути і утоми, / Душа пожерта, спалена тоскою, / А в серці сумерк, попіл, рінь і зломи* [14, с. 103]; *«Не цвісти квітам на снігах, / Коли мороз давить, / Не тішиться й мені в піснях, / Коли душа скімлить»* [14, с. 436]; *«Безмежна, сіра туга душу горне, / А глум їдкий над долею глумиться<…>»* [14, с. 634]; *«В моїй душі огонь горить. / А серце рвесь даремно <…>/ Де гляну – сум, весь світ мовчить, / І темно скрізь, так темно <…>»* [14, с. 637].

Значення концепту «душа» розкривається за допомогою метафоризації: *«На душу впала / Безмежна скатерть тоски і смерти, / І серце багне в тиші заснути / Як скорбна пісня, що вдаль помчала»* [14, с. 111]; *«На душу мою і сумління / Чорна, чорна лягла хоругов»* [9, с. 191]; *Дух мій в задумі, / В грудях жевріє вічна геєнна [14, с. 116]; «Чи чуєш, як рокотом бурі / Душа моя глухо мовчить»* [9, с. 314]. Характерним для поезії раннього українського символізму є використання фольклорного коду, якому притаманні ліризм, перечуленість, сентиментальність

українських народних пісень та романсів, у колі яких у вигляді традиційного народно-поетичного вислову відбувається вираження почуттів: *«Серцю мому жаль!»* [9, с. 88].

З почуттями смутку і розпачу пов'язане почуття самотності, прагнення вилучення себе із життя, дистанціювання від світу, що часто втілюється в локуси моря, гори: *«Душа моя хора – не бачу людей!»* [14, с. 605]; *«І хоч не раз в душі проснеться / Пекуча туга й жаль за світом, / То серце вже не відозветься / Приятельським до вас привітом»* [14, с. 75]; *«Смійся, мій смутку, бо світ не хоче / Глянути в пропасть душі поета <...>»* [14, с.75]; *Горо, моя горо! Тебе я розумію.../ Твоя судьба – в снігу красніти та інею, / Твоя душа – в зими обіймах вічно мліє, / Ти все повита сном, і літо над твоєю / Короною теплом ніколи не повіє – Гей, яка схожа ти із долею моєю! <...>* [14, с. 550]; *«Вітай, мені, тихе, задумане море! / Приходжу до тебе, як вірний до храму, / Коли важка дума його чоло оре / І дух безнадійно зсувається в яму»* [14, с. 95]; *«Піду – охлялу душу зложу / В колисці вічної задуми / І на бліді уста положу / Печать несплаканої думи»* [14, с. 74].

Ці почуття викликає скінченність життя, сум за втраченими надіями, тим, що минуло: *«І я в душі відчув жахливу порожнечу, / І затужив до сліз, напоєних чуттям. / І вийшов я на світ, і, випрямивши плечі, / Пустився доганять тікаюче життя»* [14, с. 233]; *«У спогадах топлюся, як в безодні, / Щоб в них розраду для душі знайти»* [14, с. 259]; *«Вся молодість моя – се туга, / Що рвала душу мою / За щастям, за життям, за чаром. / За сонцем, за красою»* [14, с. 624]; *«Чарівне сонце днів весняних / Померкло і поблідло <...> / Душа з вершин давніх спадала / Так прикро, сумно, підло <...>»* [14, с. 625]; *«В душі незгійний жаль палає – / Невиплакані сльози <...>»* [14, с. 625]; *«Вертають спомини – і душу хору / Обсотують таємними нитками <...>»* [14, с. 640]; *«Щось душу тягне в цю глибінь без дна, / В якій застигла лава юних мрій <...>»* [14, с. 219].

Образи жебраків, дідів, сліпців, циганерія, мандрівка душі – 3 %

Втілюють трансцендентні смисли образи мандрівників, пілігримів, що походять від творчості романтиків, душа яких поривалася від буденності до іншої країни, вічної батьківщини. Подорож зазвичай символізує людське життя, дає змогу осягнути його істину. Пошуки «святої таємниці» набувають значення пошуків втраченого раю або останнього притулку. Від Ш. Бодлера та французьких поетів-символістів були засвоєні теми циганерії, що асоціювалась з образом митця, артиста, втаємниченого в секрети життя: *«Духом все молоді, тілом дряхлі діди – / Ми верстаєм дорогу сліпцями, / Йдем вперед навмання і вступаєм в сліди / Тих, що нарід вели манівцями»* [14, с. 116]; *«В душі столочені, / Обпльовані всіма – / На чолах носим глум / І зледенілий сум, / Собою змучені, з дітьми розлучені, / І голодом вовків, / З душею жебраків, / Безіменні ідем, / Та шиї ми не гнем»* [14, с. 135]; *«Розжалобилася душа / У смутках непомірних, / Що збулась радості життя / І що опущена сама / Йде по полях безмірних»* [14, с. 436]; *«Моя душа циганська із шатрами / Тими зрослась – здаєсь, на край землі / За вами б, нещасні діти Шоми!»* [14, с. 586].

Прагнення ідеалу, вічності – 19,4 %

Прагнення ідеалу в поезії символізму розкривається через контексти надії, кохання чистоти, білизни, коштовностей: *«Щоб заблестіли знов в душі моїй кришталі. / І радість ангелів, що я на світ приніс»* [9, с. 335]; *Спокій на душі без порока / І серце брильянтом сия»* [9, с. 295]; *«Мій дух самоцьвітить росою, / В лелії розквітла душа <...>»* [9, с. 312].

Подібні почуття розкриваються в контексті ідеального кохання до жінки: *«Із-за неї душа моя чиста / Стає як вода в жерелі»* [9, с. 295]; *«Душа моя лине до тебе / І молиться німо без слів»* [9, с. 319]; *«Як птах до вирею, душа моя рвалась / До тебе з країни незмірної туги»* [14, с. 95]; *«І я люблю у тобі, мила, / Цей радісний душі розмай <...>»* [14, с. 221]; *«Твоя душа якась така прозора, / Що в ній я чуюсь, як у себе вдома»* [14, с. 239]; *«В душі моїй озвалась ти струною / І розбудила радісне тремтіння»* [14, с. 239]; *«Бо що є краще над святе єднання / Двох різних душ в містичному акорді?»* [14, с. 244]; *«Як в сонці вранішнім лілеї пелюстки / Розтулюєш мені душі своєї квіт <...>»* [14, с. 247]; *«Як Лореляй, блакитноока фея, / Життям ідеш розмріяна, жагуча. / Твоя душа – розквітла орхідея, а водночас – глибока, тиха круча»* [14, с. 248]; *«Як мрія, ти на шляху стала, / Як сонце, ясна, гожа, / Збудився я, душа бажала / Полинуть в рай»* [14, с. 46]; *«З любові, що палить нам душі, / Колись пічнесь любов любови, / Жажда краси, добра, обнови <...>»* [14, с. 500].

Часто заміною недосяжного ідеалу є наркотизування себе почуттями: *«А все ж дозволь, щоби душа тривожна / Дурманилась наркотиком пісень»* [14, с. 217]; *«Щось душу тягне й хочеться у тобі / Втопити тугу, зроджену в нічниці»* [14, с. 217]. Подібні почуття пов'язані з мрійливістю: *«Затлілись ясні зорі / Бренить вечірній рій, / Душа купаєсь в морі / Розкішних мрій-надій»*

[14, с. 64]; *«Вколиши душу звуком срібних струн, / В вечірній чар привійся, / Розжари грудь кривавим блиском лун / Та й <...> з мрією розвійся!»* [14, с. 553]. Душа усвідомлюється субстанцією, дотичною вічності: *«Неси в душі свою найкращу думу, / Свою сердечну мрію золоту, / Шляхом життя, посеред крику й шуму / У вічності глибоку самоту»* [14, с. 486].

Розчинення в пейзажі, музиці, втеча у мрію – 23 %

Душа у поезії символізму постає субстанцією, здатною провадити в ідеальний світ через сприйняття нею довколишнього світу – краси музики, природи: *«Я чую радість, чую болі, / Я розумію душу хвору, / Моя ж душа, як струна тая, / багата на всілякі тони, / На ній і коломийки грає, / І похоронні дзвонить дзвони»* [14, с. 414]; *«Лист з дерев паде, / І тремтить трава. / В хмарі грім гуде – / Тож дрижить душа!»* [14, с. 413]; «*Моя цитро, моя ти потіхо! / В тобі топлю горе, розпуку, тугу, / Ти життя солодиш, розганяєш лихо / <...> Ох, подруго! Душу ти пестиш мою!* [14, с. 46]; *«А тихо тут і так спокійно, / Як у душі, що збулась горя. / Лиш мрії-сни літають рійно, / І з-поза скель порання зоря / Встає таємно, благовійно»* [14, с. 421]; *«В той край летить душа, там серце відпочине, / Буятимуть думки в небеснії простори, / І око переб'є, голубе, ясне море <...>»* [14, с. 550]; *«Ріко співуча! Кілько у тобі / болісних стонів! / Кілько в тобі за душу рвучих / тихих півтонів. <...> Уся моя душа втонула у твому шумі <...>»* [14, с. 552]; *«Як сумно ти грала в той вечір розлуки, / Як жалко твій спів линув вдаль <...> / Душа виривалась, і руки дрижали, / І сльози блистіли в очах»* [14, с. 555]; *«А прецінь, ще в моїй душі і нині / В томлячу хвилю поворотних снів / Будяться тихі звуки лебедині – / Се та відлетна пісня журавлів <...>»* [14, с. 560]; *«Пливе твій дух, задуманий співаче, / І ловить в душу шуми над водою, / Садів розцвілих сонні розговори / Та звук сопілки, що у лузі плаче»* [14, с. 579]; *«В такий далекий лине край / Душа, від звуків п'яна, – / І сниться їй найкраща з мрій, найкращий сон-омана»* [14, с. 622]; *«Якісь незнані, щирі, добрі / У душу звуки кануть <...> / Весна мине, і сон минеться – / Вони одні остануть»* [14, с. 623]; *«Вже і цвіти у лузі зацвіли. / Соловії так тужно щебечуть, / Що здається – ті промені сонця / В душу чари предивнії мечуть»* [14, с. 626]; *«Душі сниться сумовитий дивний сон <...> / Заглядає сонце ясне до вікон <...>»* [14, с. 626]; *«Такі ясні звуки линуть ген в простір, / Піднімаються нам душі – аж до зір!»* [14, с. 628]; *«Здається, світ весь тоне / У мріях і у снах, / А душу срібні дзвони / Ведуть на ясний шлях <...>»* [14, с. 642]; *«Заслухані в мелод'ю власних душ, / Ідем стежиною лісною <...>»* [14, с. 643]; *«Тихо, тихо на ліси, на гори, / Підем разом стежкою одною, / Кинем душі зорями на море, / Розіллємся по землі росою, / Понесемся у всесвітній шум!»* [9, с. 286].

Душа, наділена антропоморфними якостями, – 9,7 %

Душа в поезії символістів часто постає в ролі суб'єкта, наділена антропоморфними і зооморфними якостями, що втілюються у метафорі, алегорії, символі : «Душа моя лине до тебе / І молиться німо без слів» [9, с. 319]; *«Душа злебеділа / До неї від мене / І пала і сіла, / Як білая мева, / На море зелене, / Як мла опалева, / Як хмара сумна!»* [9, с. 180]; *Молила ся душа в мені: / – Я плачу з мрій, я плачу в сні!»* [9, с. 172]; *«Душа моя біла / З дитини у мене / Як зірка зоріла, / Як пташка літала / Над море зелене / І сьміхом сияла / Як мрія у сні! / Аж взрів я русалку в морській глубині – / І першим риданням заплакав у сні! <...>»* [9, с. 180]; *«Таке життя, сльотлива днина / Без блиску сонця – і оце / Душа скучає, мов дитина, / І криє в споминах лице»* [14, с. 447]; *«Щасливі ті, що прагнуть все до раю / І мають душу, як дитя, капризну <...>»* [14, с. 229]; *«В осінню ніч з тремтячими звіздами / везе човно зболілу бідну душу <...>/ Грай мені, грай – я, може, ошалію <...>»* [14, с. 580]; *«Серед ланів широких, нив зелених / І верб старих, що йшли селом рядами, / Колись душа моя росла»* [14, с. 633]; *«Душа як жертва під ножем браміна»* [9, с. 309]; *«Не вірить ніжній моїй мові, / Хай слухала тихі слова − / Співала їх слово по слові / Душа моя, пташка жива»* [9, с. 261]; *«В гущавині дикого ліса / Опівночі плаче душа. А з неї хтось реготом біса / Сміється – і знову тиша»* [9, с. 216]; *«Душа моя тужить, душа моя рветься, як новик, що в келії в'яне»* [14, с. 98].

Душі померлих, примари, страхи і проєкції глибинного «я» – 4,5 %

Психологічна інтерпретація душі символізмом знайшла вияв у контекстах, пов'язаних із змалюванням темної сторони душі у вигляді страхів, привидів і примар: *«Як тихий сумерк на дорогу ляже / І сірі мряки вздовж ровами бродять, – / В таку годину (стара казка каже) / Зболілі душі на поля виходять* [14, с. 591]; *«Душе проклята! Душе з того світа! / Чую твій голос і плач чую твій, / Про що тебе жалість пригнала з засвіта? / Буду молитись за твій упокій!»* [14, с. 608]; *«Йде за тінию тінь і глядить до вікна / З очових переплаканих ям – / Ціла наша*

Душа / Наболіла, сумна, / Тілько сліз, тілько крови і плям!» [9, с. 232]; *«І душі вбитих як живі / Їх збудять привидом в крові, / Як мари, бачені крізь сон, / Їм будуть плакати з вікон: / Вже більше не заснете!»* [9, с. 378].

Душа смертна, людина – 0,7%

Концепт «душа» здатен виступати також у відмінному від попередніх значенні смертної людини: *«Як мені вас жаль, / Як жаль, / Ви, душі мручі, / Даремно ждучі / Щастя. / Ах, як жаль!»* [14, с. 442].

Грішна душа (фразеологічне значення) – 2,2%

У цілком традиційному значенні виступає концепт грішної душі, викликаний як екзистенційними, так і любовними мотивами: *«Часом сова озветься, / Як грішника душа»* [14, с. 420]; *«Сповий лише у раменах, / Хай я ще раз упюся – / Ще гріх один по всіх гріхах, / За пекло не боюся, / Що дасть рука Господня»* [9, с. 276]; *«Тягнеш душу, дівчино чудова, / Що промовиш, мід пливе зі слова / Під солодкий сміх: – / Усміхнешся через перли-зуби, / Тягнеш душу мою до загуби / На великий гріх!»* [9, с. 107].

Віддати душу (фразеологічне значення) – 1,5%

Часто концепт «душа» розкривається в межах традиційного фразеологічного значення «віддати душу» і близьких до нього, пов'язаного з коханням: *«Здається, душу й рай була б віддала, / Щоби у Бога тільки щастя мала / Побачиться з тобою!»* [14, с. 530]; *«Я чую, за гріх той для тебе / Я згинути мушу. / На ягодах уст пурпурових / Я духа кровавлю, / В обіймах твоїх пречудових / Я плач свій оставлю / І, кинувши душу із себе, / Тебе обезславлю!»* [9, с. 272]; *«Тягнеш душу мені з тіла, / З'яво сонця в перлах сліз; – / Шлю я вічи за тобою <…> / В жертву душу я приніс!»* [9, с. 132].

Душа як духовна субстанція, протиставлена тілу, – 1,5%

Гріховна природа кохання, суть якого проявляється в утвердженні культу тіла, часто є предметом роздумів у поезіях символістів. Водночас між тілом і душею немає єдності, існує постійний дисонанс. Занапащення душі гріховним коханням знаходить підтвердження в осудові християнської етики: *«Ой, візьмеш ти геть моє тіло, / Спалиш його, знищиш до щаду / Ха-ха! а душа не твоя! – / Мій дух се сміється зболіло, / Між нами – віщуючи зраду, / Гей всунулась зимна змія <…>»* [9, с. 277]; *«Я чую, за гріх той для тебе / Я згинути мушу. / На ягодах уст пурпурових / Я духа кровавлю, / В обіймах твоїх пречудових / Я плач свій оставлю / І, кинувши душу із себе, / Тебе обезславлю!»* [9, с. 272].

Протиставлення душі тілу, чоловіка – жінці, розуму – почуттям – 5,2%

Прихований гедонізм, на противагу декадентським почуттям резиґнації і розпачу, якнайповніше виявляється в поезіях поетів-символістів через оспівування розкошів тіла коханої та любовної втіхи, що дають забуття. Проте в їхній поезії чітко простежується протиставлення душі тілу, жіночої тілесної природи – душі, розуму: *«Поклін вам, о гори, блакитні вершини, / Де мислями світить безсмертна тиша – / Куди не досягне душа павутини, / Нечиста, тілесна, жіноча душа!»* [9, с. 203]; *Я в душу красуні не вірю, / Я вірю в красуні уста! / Не муч ся на мудру задуму, / Розкрий мені тіла красу, / Ти зроджена з піни і шуму, / А я тобі душу несу <…> / Всю душу і серце і мудрість / Вливаю в дівочу красу!»* [9, с. 174]; *«Багрова любов сипле ладан / Бездушному тілу жени – / Та жертва стелиться димом, / Душа моя плаче з вини»* [9, с. 326].

Нечутлива душа, душа з каменю, демонізм жінки – 4,5%

Часто жіноча природа в поезіях символістів є загадковою, незрозумілою, демонічною і ототожнюється з байдужістю матерії, природи: *«Тверде твоє серце як камінь, / Холодна як скеля душа»* [9, с. 291]; *«Чого ж мені ти в душу запустила, / Мов пазурі, убивчий погляд твій?»* [15, с. 253].

Креація душі, штучна природа – 1,5%

Душа в символістів пов'язана із творчою синтезою: *«О метана бурею, Нене злиденна, / Укріплю тебе я на камені слова / І будеш як церква ясна і сталенна! / Зі сапфіру стануть основи і стіни, / З кришталю всі вікна, вібло – чароцвіт! / Колюмни – сам рубін, ограда перлова, / І будуть народи всі йти до країни, / Де піснею – мова, / А думка – всесвіт, / Як море заблиснеш усіми красками, / Душа моя плаче без тями!»* [9, с. 187]; *Ніщо не втрачене. Твоя душа митця / Відродить ще мої полудені / Захоплення й знехтовані серця, / Стрясе літа моєї студіні / Подувами!* [14, с. 420].

Вмістилище, храм, мавзолей, глибина – 9,7%

Символізм орієнтується на романтичний зразок образотворення, пов'язаний з уявленням людської душі вмістилищем, провідником у світ вищих і нижчих сил: *«І смерті ніч, й життя зірниця – / Усе в моїй душі міститься. / Який, який великий я!* [14, с. 419]; *«Сховай в душі глибоко, ген на споді / Свій слушний жаль і кривди почуття <…>»* [14, с. 490]. У молодомузівців проблематика душі представлена пов'язаними із

вмістилищем образами мавзолею, храму, келії, що стають її символом, уособлюють артистичну творчість, втечу від буденності у внутрішній світ. Зокрема, трагедія самотньої душі втілюється в символіці келії, зруйнованого храму: *«В моїй душі страшна порожня, / Як в зимній келії черця, / І я стою, як придорожна / Стара святиня без жерця. / Престоли давніх торжищ впали / І стратили весь чар прикрас, / Цінні ікони люди вкрали, / В лампадах весь огонь погас»* [14, с. 89]. Символіка храму, терему пов'язана з коханням: *«Свій терем зладаню і міргою надишу / Весільне ложе в шовку золотім / Тобі, моя царівно, / Злинь під мою кришу, / Та ласкою душі осяй мій зимний дім / І будь благословенна!»* [9, с. 310]; *«Люблю тебе, люблю й любити мушу, / Бо ти для мене мій священний храм, / В якому я свою очистив душу <...>»* [14, с. 255]; *«Тиха, сумна, як мрії тінь повійна, / Ти крізь душі моєї йшла кімнати, / Світи, де була пустка безнадійна, / Ти стала цвітом устеляти»* [14, с. 557]; *«Не раз в душі моїй снуються / Старої пісні тихі звуки <...> Не раз ще крізь душі притвори, / Мов візія, в туман сповита, / Тяжка, як смуток Чорногори, / Снується арія сумовита, / Снується призабута нута, / Мов з глибини душі добута / І власним серцем пережита <...>»* [14, с. 562].

Візія душі народу, служіння народу – 5%

У творчості символістів присутня семантика душі, що засвідчує поетичну еволюцію від чуттєвого до надчуттєвого, містичного та витворює дихотомію «душа – дух»: *«Душа моя – великий дух / Відроджений на ново, / Широкий, світлий виднокруг / Заточимо навколо!»* [9, с. 343]. Ці значення виявляють себе у контекстах, пов'язаних з баченням національної історії: «*За що тебе скатовано, мій люде <...> Що ти плекав в душі вогонь Тіртеїв / І не ставав до злобного совіту?»* [14, с. 93]; *«І скажи, чи я вмер, / Чи живу, чи роздер / Ворог, крук-Чорнопер / Мою душу, край мій, / Чудо снів, чудо мрій – / Чи роздер і пожер Чорнопер?* [14, с. 542]. Також виявляються часто в межах традиційних контекстів смисли, пов'язані зі служінням народу, зокрема і творчістю: *«Лишить живим симфонію погідну, / Без дисонансів, без фальшивих тонів, / В якій би кожен вичув душу рідну / І серце, повне радості мільйонів»* [14, с. 206]; «*Я несу тобі, / Матінко моя, / Часточку душі, / частку свого «я»* [14, с. 413]; *«Нам не жаль, бо лягли ми за діло, / Гідне жертви життя і кохання, / «За Україну душу і тіло» / Ми не даром співали зрання»* [14, с. 518].

Висновки. Отже, у процесі аналізу концепту «душа» у дискурсі українського символізму на матеріалі поезій «Молодої Музи» було виявлено як мінімум 15 когнітивних ознак концепту «душа», різних за природою об'єктивації. Найбільш яскравими в концепті «душа» є когнітивні класифікатори переживання екзистенції (смерть, жаль, біль, страх, хвороба душі) – 32%, прагнення ідеалу, вічності – 19,4 %, розчинення в пейзажі, музиці, втечі у мрію – 23%. На тлі всієї сукупності досліджуваних номінативних одиниць відсоток рівня яскравості кожної когнітивної ознаки вираховувався, виходячи із числа номінативних одиниць, які об'єктивують дану когнітивну ознаку: чим більша кількість одиниць об'єктивує ту чи іншу ознаку, тим вищим є рівень її яскравості.

Лінгвокогнітивний аналіз базового концепту «душа» та встановлення його когнітивних ознак у поезії раннього українського символізму дають змогу реконструювати світоглядні позиції цього напряму загалом. Розуміння символістами душі модерного суб'єкта та її образна об'єктивація породжуються відчуттям загальної втоми та розчарування від життя, притаманним епосі. Література символізму експлуатує теми кінцевості людського життя, плинності часу, циклічності, умирання та відродження. Поруч із розпачем і резиґнацією від усвідомлення пастки земного життя з'являється невимовне прагнення ідеального, недосяжної країни мрій. Пізнання людиною душі є рівноцінним пізнанню таємниці світу, яка розкривається завдяки природі, творчості, коханню. Постать гарної жінки неодноразово ставала виразом поетичної інтроспекції, образом душі. Водночас темна сторона кохання пов'язана з тілесністю на противагу душі, демонізуванням жіночої природи, потрактованої у традиційно християнському розумінні жертви і гріха. У творчості символістів семантика концепту душі прямує до надчуттєвого, містичного та витворює дихотомію «душа – дух», у чому виявляються смисл, пов'язані із душею народу, частиною якого відчувають себе поети-символісти, та служінням йому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака. *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста :* материалы Международного симпозиума / отв. ред. Н. Алефиренко. Волгоград : Перемена, 2003. С. 3–11.

2. Антология концептов / под ред. В. Карасика, И. Стернина. Волгоград : Парадигма, 2005. Т. 1. 352 с.

3. Жаботинская С. Концептуальный анализ : типы фреймов. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки».* 1999. Вип. 11. С. 3–17.

4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.

6. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова и др. ; под общ. ред. Е. Кубряковой. Москва : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. 245 с.

7. Лисиченко Л. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

8. Маслова В. Концепты разных типов и пути их реконструкции. *Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира :* сборник научных трудов / сост., отв. ред. Т. Симашко. Москва ; Архангельск, 2013. Вып. 6. 464 с. С. 160–169.

9. Пачовський В. Зібрані твори : у 2-х т. Філадельфія ; Ню-Йорк ; Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1984. Т. 1 : Поезії. 743 с.

10. Пименова М. Душа и дух: особенности концептуализации. Кемер. гос. ун-т, Рос. ассоц. лингвистов-когнитологов, Кемер. отд. Кемерово : Графика, 2004. 386 с.

11. Пименова М. Концептуальные метафоры как зеркало ментальности народа. *Мова і культура.* 2012. Вип. 15. Т. 2. С. 68–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_2_15

12. Попова З., Стернин И. Когнитивная лингвистика. Москва : А.С.Т. ; Восток – Запад, 2007. 226 с.

13. Попова З., Стернин И. Семантико-когнитивный анализ языка : монография. Воронеж : Истоки, 2007. 250 с.

14. Розсипані перли: Поети «Молодої Музи» / упор., авт. передм. та прим. М. Ільницького. Київ : Дніпро, 1991. 712 с.

15. Слободян М. Методика концептуального аналізу в сучасній когнітивній лінгвістиці. *Мовознавство.* 2009. Вип. 17. С. 105–115.

16. Словник української мови : в 11-и т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

17. Титова Ю. Структура концепта и методы его описания. *Вестник Ульяновского государственного технического университета.* 2010. № 4. С. 16–21.

18. Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; уклад. : В. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. 1. 528 с.

УДК 81'342.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.11

ПОЗИЦІЙНЕ ЧЕРГУВАННЯ *У/В* ЯК СКЛАДНИК МИЛОЗВУЧНОСТИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

POSITIONAL ALTERNATION OF *IN/IN* AS A COMPONENT OF SOFTNESS OF THE SCIENTIFIC TEXT

Наконечна Г.В.,
orcid.org/0000-0002-3658-7523
доцент катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано випадки чергування у/в у науковому тексті, виданому за кордоном України у 80-х роках XX ст. Визначено ступінь розбіжності з вимогами чинного сьогодні в Україні правопису. Здійснено якісну характеристику фонетичного оточення евфонем, з'ясовано можливі авторські мотивації та загальномовні тенденції вживання прийменника/префікса у/в у випадках, що не відповідають теперішнім нормам. Об'єкт дослідження у статті вибрано працю Олександри Вишневської «Походження тваринного світу» (далі – ПТС), видану 1985 року за межами України – у Мюнхені. Книжка О. Вишневської побачила світ наприкінці XX ст., коли українські правописи вже оперували досить чіткими правилами щодо чергування у/в. Однак діаспорні видання цікаві, зокрема, тим, що вони формально не зобов'язані виконувати всі настанови державних українських правописів. Вважатимемо ці вживання авторськими. Предметом аналізу є позиційне чергування прийменників та префіксів у/в у зазначеній роботі. Для опрацювання методом суцільної вибірки із перших 55 сторінок праці взято 637 випадків уживань.

Із 637 випадків уживань у/в 411, тобто майже 65 відсотків, збігаються з нормами П19. Для діаспорного видання, що не обтяжене редакторсько-коректорськими імперативами (принаймні про наявність редактора в книжці не зазначено), такий відсоток збігів є високим. Також такий результат засвідчує органічність понад половини вимог П19 стосовно позиційного чергування у/в. Позиція «після голосного перед приголосним» засвідчує узгодженість із вимогами П19 у 78 відсотках. Також високу збіжність із теперішніми нормами (75 відсотків) демонструє позиція збігу голосних. Найменше збігів (25 відсотків) виявлено щодо позиції «після розділового знака перед приголосним», що свідчить про існування авторського інтонування фрази, яке є ширшим від вузької позиції певного звука. Засвідчено такі компенсаторні можливості української фонетики для досягнення милозвучности: нескладотворчу вимову [в] та часткову редукцію [у]. Зауважено вплив на чергування у/в розташування в близькому оточенні літер у, ю, о, а, що позначають відповідні звуки. Перспективи вивчення такого мовленнєвого явища, як милозвучність, передбачають нагромадження хронологічно й стилістично різнорідного емпіричного матеріалу, що дасть змогу виявити найбільш поширені моделі для його розуміння й доцільности чи недоцільности нормування.

Ключові слова: українська мова, позиційне чергування, милозвучність, вимова голосних і приголосних звуків, редукція голосних.

The article analyzes the cases of alternation of «у/в» in a scientific text published abroad in the 80s of the twentieth century. The degree of discrepancy with the requirements of the current spelling in Ukraine is determined. A qualitative description of the phonetic environment of euphonyms is made, possible authorial motivations and general language tendencies of using the preposition / prefix «у/в» in cases that do not meet the current norms are clarified. The object of research in this article is the work of Alexandra Vyshnevska "Origin of the animal world" (hereinafter – TCP), published in 1985 outside of Ukraine – in Munich. O. Vyshnevska's book was published at the end of the 20th century, when Ukrainian orthographies already operated with rather clear rules on the alternation of «у/в». However, diaspora publications are interesting primarily because they are not formally obliged to follow all the guidelines of the state Ukrainian Orthography. Therefore, we will consider these uses primarily author's. The subject of analysis is the positional alternation of prepositions and prefixes «у/в» in this work. 637 use cases were taken from the first 55 pages of the paper for processing by the method of continuous sampling.

Of the 637 cases of «у/в» use, 411, is almost 65 percent, coincide with the norms of П19. For a diasporic publication that is not burdened with editorial and proofreading imperatives (at least the presence of an editor is not mentioned in the book), this is a high percentage of convergence. Also, this result testifies about the integrity of more than half of the requirements of П19 regarding the positional alternation of «у/в».

The position "after the vowel before the consonant" shows compliance with the requirements of П19 in 78 percent. The position of coincidence of vowels also demonstrates high convergence with the current norms (75 percent).

The lowest number of matches (25 percent) was found for the position "after the punctuation mark before the consonant", which indicates the existence of the author's intonation of the phrase, which is wider than the narrow position of a particular sound.

The compensatory possibilities of Ukrainian phonetics for achieving melodiousness are proved: non-syllabic pronunciation [of «в»] and partial reduction [of «у»].

The influence on the alternation of the «у/в» location in the immediate vicinity of the letters «у, ю, о, а», which denote the corresponding sounds, has been noticed.

Prospects for the study of such a speech phenomenon as melodiousness involve the accumulation of chronologically and stylistically heterogeneous empirical material, which will identify the most common models for its understanding and the feasibility or inexpediency of rationing.

Key words: Ukrainian language, positional alternation, melodiousness, pronunciation of vowels and consonants, reduction of vowels.

Постановка проблеми. Як відомо, визначати критерії красивого досить складно з огляду на неминучий суб'єктивізм оцінювання, тому формалізувати милозвучність мови, що також належить до вищезгаданої категорії, досить непросто.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням зазначеного питання сьогодні активно працює З. Куньч [1, 2, 3], Г. Наконечна, І. Ментинська [6], раніше його розглядав О. Синявський [7], згодом – А. Матвієнко [5]. Об'єктом дослідження є праця О. Вишневської «Походження тваринного світу» (далі – ПТС), видана 1985 р. в Мюнхені. Ми вже аналізували у цьому контексті працю І. Горбачевського [6], що також вийшла в діаспорі, але зазначена праця побачила світ на початку XX ст., коли милозвучність як мовленнєве явище не мала чітких нормативних обрисів. Натомість книжка О. Вишневської побачила світ наприкінці XX ст., коли українські Правописи вже оперували досить чіткими правилами щодо чергування ***у/в***. Однак діаспорні видання цікаві, зокрема, тим, що вони формально не зобов'язані виконувати всі настанови державних українських Правописів, до того ж ми навіть не можемо знайти на форзаці книжки прізвища мовного чи літературного редактора. Отже, надалі ми вважатимемо такі вживання авторськими. Предметом аналізу є позиційне чергування прийменників та префіксів ***у/в*** у зазначеній роботі. Для опрацювання методом суцільної вибірки із перших 55 сторінок праці взято 637 випадків уживань. Відразу зазначимо, що в деяких випадках збігалося по кілька норм, які визначає чинний «Український правопис» 2019 року видання (далі – П19), тому у нашому аналізі можлива незначна статистична

похибка. Якщо в попередніх дослідженнях чергування ***у/в*** [2] об'єктом опису виступали наукові та навчальні тексти, видані в Україні, тобто прив'язані до чинних у певні періоди Правописів, то діаспорне видання гіпотетично мало б менше зважати на формальні нормативні критерії зазначеного чергування й ґрунтуватися на славнозвісному й невловимому мовному чутті. Також наукові тексти цікаві з погляду милозвучности ще й тому, що, на відміну від художніх, де милозвучність має існувати апріорі як складник саме художности, у перших важить саме точність як у викладі матеріалу, так і в мовному оформленні.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виявити ступінь формалізації чергування ***у/в*** у зазначеній праці. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: визначити збіги та розбіжності чергування ***у/в*** у ПТС відповідно до норм чинного П19; здійснити якісну й кількісну характеристику чергувань; виявити мотивацію вживання ***у/в*** у випадках, що не відповідають вимогам П19.

Виклад основного матеріалу. *Позиція між приголосними.* Зафіксовано 155 уживань, з яких 71, тобто майже 46 відсотків, відповідає сучасним нормам, тому ми маємо понад половину (54 відсотки) відхилень від вимог П19. Нижче розглянемо виявлені позиції детальніше.

Між дзвінкими: *1 раз **в** 12 років*. Щодо наведеного випадку слід зазначити, що тут маємо розбіжність одразу із двома вимогами П19 [10, с. 17]. Однак фраза звучить плавно, а наявність прийменника ***у*** додала б вислову важкости через зайвий склад (про явище фонетичної економії зазначає З. Куньч у [1, с. 151–152]). Звісно, якщо залучити невластиве для української ортоепії явище редукції голосних [8, с. 390] або використати відповідне інтонування фрази, то милозвучність буде збережена. У цьому й полягає феномен милозвучности, однак ми намагаємося знайти матеріально виражені закономірності, що спонукають автора чи редактора вживати певні прийменники/префікси.

Після дзвінкого перед глухим: *серед **в**сіх червів; вздовж **в**сього тіла.* Очевидно, нагромадження літер ***у*** та ***о*** й звука [у] в літері ***ю*** спричинило до вибору саме префікса ***в***, що візуально нейтралізує ситуацію. Натомість ортоепічну ситуацію рятує нескладова вимова звука [в] перед приголосними. Видається, що дзвінкість попереднього приголосного та глухість наступного тут не мають великого значення.

Між сонорними: *виданий **в** Європі; побудований **в** Німеччині; кров **в**водить; Лапласом **в** його книжці*. Якщо зважити на високу наявність голосу в сонорних приголосних та на їхнє складотворче минуле в нашій мові, то не дивно, що між ними авторка використала префікс ***в-*** та прийменник ***в***. Також спостерігаємо в близькому фонетичному оточенні нагромадження літер ***о*** та ***у***.

Після сонорного перед дзвінким (6 уживань): *в повітрі й **в** землі; титан **в** 2 рази більший; етапом **в** дальшому ускладненні* тощо. У першій фразі вважаємо прийменник ***в*** цілком недоречним і з графічного (дві літери ***в*** у препозиції), і з фонетичного (складність артикуляції двох суміжних сонорних звуків [й] та [в]) погляду. В інших фразах цієї підгрупи вживання **в** зумовлене як оточенням дзвінких приголосних, так і нагромадженням літер ***о*** та ***у***, а також ***а*** в близьких позиціях до прийменника ***в***.

Після сонорного перед глухим (29 уживань): *тварин **в**перемішку; шведський **в**чений; пізнішим **в**ченим; голландський **в**чений* та ін. Численність уживань у цій підгрупі схиляє до висновку, що авторка відчуває сонорність як вокалізм, тож цю підгрупу можна умовно віднести до ширшої групи – *після голосного перед приголосним*. Крім того, О. Вишневська не використовує лексеми *учений*, тож наші міркування є лише діахронною проєкцією, проте вони допомагають виявити тенденції нормалізування такого тонкого мовленнєвого явища, як милозвучність.

Між глухими (31 позиція): *тодішніх **в**чених; живуть **в** прісній воді; заглиблюючись **в** стінки кишок* тощо. Значна кількість уживань прийменника/префікса ***в*** між глухими дещо підважує, якщо не зводить нанівець, категоричну вимогу П19 щодо вживання ***у*** між приголосними [10, с. 17]. Звісно, основною причиною, що нівелює графічний збіг приголосних, є нескладова вимова та фразові паузи, однак варто придивитися до близького фонетичного оточення прийменника/префікса ***в***, аби виявити можливі чинники, що вплинули (найімовірніше, підсвідомо) на вибір авторки. Тут, як і в попередніх підгрупах, бачимо зважання на літери, що позначають голосні звуки [у], [о] та [а]. Наприклад, у фразі *вкрива**ють** **всю** верхн**ю** оболонку* за правилом мав би бути префікс ***у-***, однак три літери ***ю*** в найближчому фонетичному оточенні зумовили вибір префікса ***в-***, що згладжує напружену задньоязикову вимову зазначених голосних. Подібну ситуацію й відповідну мотивацію спостерігаємо практично в усіх виявлених уживаннях у цій групі.

Після глухого перед дзвінким (8 уживань): *чергуватись **в** залежності; як **в** давні періоди; піднімаючись **в**гору; переходить **в** довгу кишку*. Спостерігаємо подібне фонетичне оточення,

що й у попередніх випадках. Зазначимо, що мовленнєві паузи таки відіграють значну роль у доборі префіксів/прийменників: у першій і третій фразах, до прикладу, вимовити нормативне ***у*** без паузи досить складно, натомість нескладова вимова ***в*** сприяє плавності вимови.

Після глухого перед сонорним (6 уживань): *попадають **в** несприятливі умови; переходить **в** розріджену матерію; живих істот **в** наші часи; осідають **в** м'язах* та ін. Цю групу вживань, зважаючи на високий ступінь голосу в сонорних приголосних, можемо умовно віднести до групи «після приголосного перед голосним». Ширший контекст також засвідчує наявність літер ***о, у, ю, а*** в оточенні.

Позиція збігу голосних. Зафіксовано 36 випадків, з яких 27, тобто 75 відсотків, відповідають сучасним нормам. Серед тих уживань, що відхиляються від чинних норм, маємо розташування, які опишемо нижче.

Між голосними: *відбувається **у** одного хазяїна; розмноження **у** аскариди; віспа **у** овець; проживав **у** Афганістані.* Крім другої фрази, де наявні всі фактори для вживання прийменника ***в***, скрізь бачимо близькість літери ***в***, що могла спонукати авторку до уникання своєрідного збігу (наприклад, ***в**іспа **в** овець* чи *прожив**а**в **в** Аф**г**аністані*).

Перед голосним: *як **у** асцети; з'єднав **у** один (2); **у** один клас; 5 мільйонів **у** одному кубічному міліметрі.* Впадає в око сусідство голосних заднього ряду, однак ми схильні вважати, що причиною формальних збігів голосних тут є мовленнєві паузи та часткова редукція голосних.

Позиція після розділового знака налічує 56 уживань, з яких 14, тобто 25 відсотків, є нормативними із сучасного погляду. Відповідно до попереднього розділового знака матимемо наведені нижче позиційні підтипи.

Після тире (8 уживань): *а третя пара – **в** задній частині тіла; друга пара – **в** нозі; тіло червів – **в** загальному; далі – **в** середню* та ін. У цій підгрупі лише одна фраза цілковито випадає із певної системи, яку ми встигли зауважити упродовж спостережень за відхиленнями від норми (наявність літер ***у, ю, о, а*** в близькому фонетичному оточенні): *всередині – **в** спинній частині.* Інші фрази містять зазначені літери, тож уживання прийменника/префікса ***в*** відповідає гіпотетичній системі авторки ПТС. Також за умови ігнорування наявности розділового знака частина вживань переходить до групи «після голосного перед приголосним».

Після коми (26 уживань): *жовто-рожеве тіло, **в**сю середню частину якого; окремі камери, **в** яких багато; судини, **в** яку кров* та ін. Є багато уживань, що засвідчують ігнорування вимоги П19 після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою, крапкою, перед буквою, що передає приголосний: *До мене зайшла товаришка; **у**чителька із сусіднього села; Стоїть на видноколі мати – **у** неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... **у** Києві*» [10, с. 17]. Наведені приклади засвідчують умовність паузи, яку спричинюють розділові знаки. Натомість, як ми зазначали вище, здебільшого маємо ситуацію «після голосного перед приголосним». Є кілька випадків (*відсуваються назад, **в я**ких дозрівають; водах, **в м**орях і океанах; галактик, **в б**езконечних небесних просторах; під мікроскопо**м**, **в к**раплині такої води; своїх творах, **в ж**одному трактаті*), де перед розділовим знаком стоїть приголосний, проте авторка вживає прийменник ***в*** перед наступним приголосним. Наведені приклади цікаві тим, що наступний (а то й попередній) приголосний є дзвінким або сонорним.

Після двокрапки: *після сформування планети: **в** результаті поступового її розігрівання.* Тут маємо, крім умовного ігнорування паузи, спричиненої двокрапкою, наявність у фразі значної кількости літер ***у, о, а*** в близькому фонетичному оточенні. Це зумовило вибір прийменника ***в***.

Позиція після голосного перед приголосним має 296 уживань, з яких 236, тобто практично 78 відсотків, є нормативними. Опишемо детальніше ненормативні випадки.

Перед дзвінким приголосним (9 уживань): *кров, яка **у** дощовика; що **у** дощовиків розвинені; так само **у** багатьох; розрізавши **у**здовж; більше **у**досконаленими* та ін. У наведених прикладах ***у*** вжито (за винятком двох позицій) перед звуком [д], що також наводить на думку про певну авторську системність.

Перед сонорним приголосним (10 уживань): *представлені **у** них зябрами; тіло **у** них не поділене; представлена **у** них; складається **у** них* тощо.

Перед глухим приголосним (14 уживань): *паразитує **у** тонких кишках; розміщені **у** товщі ноги; регенерація **у** цих тварин* тощо.

Більшість наведених вище відхилень від норми в позиції «після голосного перед приголосним» пояснити важко. Ідентичні фрази цього типу вжито відповідно до правил чинного Правопису й ортоепічно зрозумілої вимови, що засвідчено 78 відсотками збігів із чинною нормою. До речі, такий високий відсоток збігів із правилом чинного Правопису в діаспорному виданні засвідчує його слушність (життєвість). Що стосується причини відхилень, то можна

лише припустити авторське інтонування фрази чи банальний недогляд. До речі, кількість зафіксованих порушень зменшиться, якщо зауважити, що вони часто повторюються (напр., конструкцію ***у** них* вжито 8 разів).

Перед збігом приголосних (7 уживань): *лише **у** примітивних форм; відкладаючи **у** слиз; система **у** круглих червів* тощо. Натомість пояснити вживання ***у*** перед збігом приголосних, хоч Правопис вимагає прийменника ***у*** лише перед збігами приголосних **льв, св, зв, тв, сф** [10, с. 17], цілком легко: авторка вживає голосний, аби уникнути будь-якого збігу приголосних. Такий підхід цілком логічний, хоч і не відповідає нормам П19.

*Позиція перед **в, ф, св, зв, льв, хв, сф*** містить 50 уживань, з яких 24, тобто 48 відсотків, є нормативними. Розглянемо ненормативні із сучасного погляду вживання.

Після звука [у]: *107.000 км на годин**у** **в** світовому просторі; на початк**у**, **в** світовому хаосі; університет**у** **в** своїй праці*. Гіпотетично ця підгрупа мала б бути кількісно найбільшою, адже проста логіка, що не спирається на вимоги П19, підказує, що дві літери ***у*** (також два звуки [у]) поряд – це не милозвучно. Однак таких уживань є лише 3 із 52-х. Натомість у другій підгрупі буква/звук ***у*** міститься в пре- чи постпозиції до зазначеної евфонеми. Тоді вже маємо справу із фразовою милозвучністю.

Коли в близькому фонетичному оточенні є кілька звуків [у] (6 уживань): *печінк**у**, де **в** свою черг**у**; **у**творювати **в** своїх органах; виявляється **в** творчом**у** думанні* та ін. Крім кількох звуків [у], маємо тут і звуки [о], які також, за нашими спостереженнями, впливають на вибір прийменника/префікса ***у/в,*** однак ми виокремлюємо цю підгрупу (це стосується й наведених нижче пунктів) для точнішої класифікації.

Коли в близькому фонетичному оточенні є звуки [у] та [о] (7 уживань): *мала **в** свойо**м**у складі; Альберуні **в** своїх творах; розвитком **в** тваринному світі; **в** зв'язку* тощо.

Коли в близькому фонетичному оточенні є звук [о] (8 уживань): *Крашенінніков **в** своїй праці; має **в** своїй протоплазмі; найсильнішого **в** світі; пише **в** своїй праці* та ін.

Коли в близькому фонетичному оточенні є звук [а]: *титан **в** два рази більший; робить **в** дванадцять місяців; мала **в** свій час.*

Як ми вже зазначали, наведена класифікація не є фонетично «стерильною», вона спрямована на виявлення тенденцій уживання ***у/в***, а не на встановлення чіткого закону. Безперечно, як ми вже не раз підкреслювали, усі технічні відхилення й недогляди українська мова компенсує коштом нескладової вимови [в] й часткової редукції [у], а також відповідним інтонуванням фрази.

Позиція початку речення охоплює 73 вживання, з яких 27, тобто 37 відсотків, є нормативними. Помилкові вживання ми поділимо на підгрупи.

Коли попереднє речення закінчується на голосний (34 вживання): *... в землі. **В**ся ця величезна…; …сочки. **В**се своє життя…* тощо. Зазначений тип відхилень досить численний, і це дає підстави вважати, що авторка, як і в позиції «після розділового знака перед приголосним», не надає ваги паузі, яку спричиняє крапка в потоці мовлення, тож наведену вище підгрупу умовно можна помістити у рубрику «після голосного перед приголосним». Також можемо зауважити велику кількість голосних заднього ряду, як і в попередніх позиціях, що вже творить тенденцію. Також деякі фрагменти, якщо до них застосувати вимоги чинного П19, таки позбудуться милозвучности, напр.: *…океан**у**. **В** т**у** давн**ю** епох**у**…* Прийменник **у**, який мав би тут бути за правилом, суттєво ускладнив би вимову фрази.

Коли попереднє речення закінчується на приголосний (11 уживань): *…клітин. **В**ченим вдалося…; …Сонцем. **В**ся молочна путь…* та ін. У 7 випадках попереднє речення закінчується на сонорний приголосний, що певною мірою вирівнює фонетичний малюнок, а в 4 інших випадках у близькому фонетичному оточенні фігурують літери ***у, ю, о, а*** на позначення відповідних звуків, що могло вплинути на підсвідомий вибір прийменника/префікса. До речі, наявність чи відсутність абзаців ніяк не впливає на авторський вибір прийменника/префікса ***у/в***.

Висновки. Із 637 випадків уживань ***у/в*** 411, тобто майже 65 відсотків, збігаються з нормами П19. Для діаспорного видання, що не обтяжене редакторсько-коректорськими імперативами (принаймні про наявність редактора в книжці не зазначено), це високий відсоток збіжности. Також такий результат засвідчує органічність понад половини вимог П19 стосовно позиційного чергування ***у/в***. Позиція «після голосного перед приголосним» засвідчує узгодженість із вимогами П19 у 78 відсотках. Також високу збіжність із теперішніми нормами (75 відсотків) демонструє позиція збігу голосних. Найменше збігів (25 відсотків) виявлено щодо позиції «після розділового знака перед приголосним», що свідчить про існування авторського інтонування фрази, яке є ширшим від вузької позиції певного звука. Засвідчено такі компенсаторні можливості української фонетики для досягнення милозвучности, як нескла-

дотворча вимова [в] та часткова редукція [у]. Зауважено вплив на чергування ***у/в*** розташування в близькому оточенні літер ***у, ю, о, а,*** що позначають відповідні звуки. Перспективи вивчення такого мовленнєвого явища, як милозвучність, передбачають нагромадження хронологічно й стилістично різнорідного емпіричного матеріалу, що дасть змогу виявити найбільш поширені моделі для його розуміння й доцільности чи недоцільности нормування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Куньч З.Й. Еволюція правил позиційного чергування голосних і приолосних від «норм» О. Синявського донині. *Український смисл* : науковий збірник / за ред. проф. І.С. Попової. Дніпро : Ліра, 2019. С. 48–56.

2. Куньч З.Й. Питання дотримання норм позиційного чергування у//в у навчальній літературі 60-х років XX ст. *Лінгвістичні студії. Linguistic Studies :* зб. наук. праць. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. Вип. 40 : у 2-х т. Т. 1. С. 7–18.

3. Куньч З.Й. Тенденції внормування правил позиційного чергування у/в на початку XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2020. Вип. 72. С. 76–86. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10856

4. Курило О. Увага до сучасної української літературної мови. Київ : Вид-во Соломії Павличко ; «Основи», 2004. 303 с.

5. Матвієнко А.М. Префіксальні *у–в*. *Українська мова в школі*. 1965. № 1. С. 71–73.

6. Наконечна Г., Ментинська І. Категорія милозвучності як культуромовний конструкт. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 27. Том 4, 2020. С. 20–25.

7. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 368 с. (Репринт з видання 1931 р.).

8. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 402 с. (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 3).

9. Український правопис. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1960. 2-ге вид. випр. й доп. 189 с.

10. Український правопис. Національна академія наук України ; Інститут мовознавства ім. О. Потебні ; Інститут української мови. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.

11. Вишневська М. Олександра. Походження тваринного світу. Мюнхен : Український Технічно-Господарський Інститут, 1985. 224 с.

УДК 811.161.2’373’374:821.161.1–84
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.12

УКРАЇНІЗМИ У «ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ РУССКОГО НАРОДА» В. ДАЛЯ

URAINIANISMS IN V. DAHL’S «THE PROVERBS AND SAYINGS OF THE RUSSIAN PEOPLE»

Намачинська Г.Я.,
orcid.org/0000-0002-2984-8422
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Володимир Іванович Даль був надзвичайно освіченою людиною – знав дванадцять мов, був член-кореспондентом Петербурзької Академії наук і одним із творців Російського географічного товариства. А його знаменитий тлумачний словник досі вважається одним з найбільших словників російської мови.

«Пословицы и поговорки русского народа» – чудова книга видатного російського письменника і вченого. Протягом десятиліть автор збирав народні прислів’я та приказки, записував їх, класифікував за тематикою й об’єднав в одну книгу. Тут тисячі прислів’їв про погоду, жінок, релігії, людські якості, дітей, життя і смерть, любов та сім’ю...

«Пословицы и поговорки русского народа» – найбільше зібрання малих жанрів, де В. Даль дав об’єктивну оцінку світогляду народу з усіма його суперечностями. Старі народні прислів’я живуть у творах письменників, у повсякденній мові людей як мудрість народу, як золотий фонд його творчості. В. Даль був різносторонньою особистістю. Він був не тільки автором тлумачного словника, а й залишив свій слід в науці, бо був дослідником не тільки етнографії, лексикології, фольклору, а й медицини, ботаніки та зоології.

Безсумнівно, популярність Володимиру Далю принесли не тільки художні твори, які він написав, але і «Пословицы и поговорки русского народа». Слід зауважити, що науковець вжив чималу кількість українізмів, які мали вплив на лексичний склад російської мови, поповнили та збагатили її, оскільки вони функціонували в живому народному мовленні населення Російської імперії.

Використовуємо «Толковый словарь живого великорусского языка» науковця для перевірки того чи іншого українізму, а також «Словник української мови». У статті наведені приклади зі щедрівок, загадок, прислів'їв та приказок.

Ключові слова: запозичення, українізми, «Словник живої російської мови» В. Даля, прислів'я, приказки.

Volodymyr Ivanovych Dahl was an extremely educated man. He knew twelve languages, was a corresponding member of the St. Petersburg Academy of Sciences and one of the founders of the "Russian Geographical Society". And his famous explanatory dictionary is still considered to be one of the largest dictionaries of the Russian language.

The "Proverbs and Sayings of the Russian People" is a wonderful book by a prominent Russian writer and scientist. For decades, the author had collected folk proverbs and sayings, wrote them down, classified them by subject and combined them into one book. There are thousands of proverbs about weather, women, religion, human qualities, children, life and death, love and family and others.

The "Proverbs and Sayings of the Russian People" is the largest collection of small genres, where Dahl gave an objective assessment of the worldview of the people with all its contradictions. Old folk proverbs live not only in the works of the writers, but also in the everyday language of people as their wisdom. It is a golden fund of his work. Dahl was a versatile person and in the fact that he was not only the author of the "Explanatory Dictionary", but also left his mark in science. He was a researcher not only of ethnography, lexicology and folklore, but also of medicine, botany and zoology.

There is no doubt, that the popularity of Volodymyr Dahl brought not only the works of fiction he wrote, but also the "Proverbs and sayings of the Russian people". It should be noted that the scholar used a large number of Ukrainianisms, which influenced the lexical structure of the Russian language, supplemented and enriched it, as they functioned in the living folk speech of the population of the Russian Empire.

We use both the scientist's "Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language" to check every Ukrainianism and a "Dictionary of the Ukrainian language". The article gives examples of Christmas carols, riddles, proverbs and sayings.

Key words: borrowing, Ukrainianisms, V. Dahl's "Dictionary of living Russian language", proverbs, sayings.

Постановка проблеми. Іван Франко у «Галицько-руських народних приповідках» зазначив: «Паремії – це ідіоми, фразеологізми, прислів'я, приказки, побажання, вітання, фрагменти, «осколки» відповідних текстів, що стали прецедентними, – пісенних виразів, фольклорних виразів, зокрема й щедрівок, висловів з художніх текстів, анекдотів тощо» [2]. У словнику В.І. Даля паремія визначається як «нравоучительное слово», тобто текст дидактичного, повчального характеру [3]. У «Термінологічному словнику» А. Загнітка паремії трактуються так: «Паремії (грецьк. *paremiya* – вислів) у дискурсології – одиниці дискурсивного рівня, яким притаманні (як і лексичним одиницям (*слова, фразеологізми*)) цілісна, усталена форма й регулярність відтворення, але, на відміну від них, такі, що складаються з одного або більше висловлень (*прислів'я і приказки, афоризми, анекдоти, небилиці, притчі* та ін.), входять у базову аксіоматику мовної свідомості» [4, с. 25].

Про В. Даля багато писали як про автора знаменитого словника, книг прислів'їв, загадок, приказок, казок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження літературної та наукової спадщини луганського козака здійснили вчені М. Бессараб, М. Булатов, З. Власова, М. Євдокимов, С. Зінін, А. Зражевський, В. Іванов, Т. Ісаченко, Г. Козир, А. Комаровський, В. Матвієвська, М. Надель-Червинська, В. Порудоминський, П. Червинський, А. Чібілев, М. Щербаков, А. Щукін та ін. Сьогодні для української науки надзвичайно важливим є те, що в словнику В. Даля зафіксована чимала кількість українізмів, про що свідчать помітки *малорос, зап*. тощо.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати запозичувальний потенціал української лексики у пареміях. Об'єкт дослідження – «Пословицы и поговорки русского народа» В.І. Даля.

Виклад основного матеріалу. Для перевірки того чи іншого українізму буде використано «Толковый словарь живого великорусского языка» В. Даля. У словнику була прийнята вказівка на регіон, яку надалі буде збережено. Українізми відрізняються між собою за способом адаптації в російській мові, тематичною приналежністю, типом запозичення. Крім того, буде вказано на значення, що характерні для тієї чи іншої лексеми, в деяких випадках – джерело, із якого паремія, на думку В. Даля, ввійшла в живе мовлення. Будуть збережені також міркування, подані В. Далем, стосовно етимології лексеми чи її похідних, варіантів уживання, дієслівного управління, синонімів. В окремих випадках актуалізується семантична структура, репрезентована системою смислів. Порівн. окремі зразки опису: **БУБЕН** м. или мн. Бубны – 'музыкальное орудие, вроде барабана, литавров'; 'обечайка, обтянутая сухой выделки кожей, с колокольцами, бубенчиками'; употреб. более при пляске. | южн.

зап. ‘звонки’. | ‘Голыш’, ‘человек все промотавший’. *Гол, как* ***бубен****. Проигрался* ***как бубен*** *(как грек)* [3, т.1, с. 134]; **БУЛАВА** ж. ‘набалдашник’, ‘головка’; | ‘палица, как оружие’, ‘закомлястая дубинка или кистень’. | ‘Такое же оружие, как знак начальственной власти’, ‘буздыхан’, ‘жезл’, ‘бунчук, сохранившийся при Донском войске’; быть при булаве, при атамане, при штабе. У малорос. гетманов была булава-шестопер. *Была бы голова, будет и* ***булава***, и наоборот [3, т. 1, с. 139]. В. Даль широко репрезентує систему паремій, адже у його словнику представлені фрагменти фольклорних жанрів, зокрема пісень – щедрівок (*Щедрик, ведрик! дайте вареник, грудочку кашки, шматок колбаски* [3, т. 4, с. 652], весільних (*Помози, Божья Мати, наш коровай бгати!* [3, т. 1, с. 57], колядок (*Дарите, не барите, коротки свитки, померзли лытки!* [3, т. 1, с. 48]. Доречно доповнити цей перелік прикладами загадок (*Полна печь поляниц, а посередке кныш* (зірки, місяць)) [3, т. 2, с. 125] та приказок (*Была бы голова, будет и булава*. *Была бы булава, будет и голова)* [3, т. 1, с.139].

Поєднання «пословицы и поговорки» нерідко функціонує як єдиний термінологічний зворот, що не поділяється на складові частини. Це пояснюється тим, що прислів’я і приказки мають значну схожість. Однак ще В.І. Даль звертав увагу на відмінності в характеристиках цих народних висловів: «Пословица (ж.) – краткое изреченье, поученье, более в виде притчи, иносказанья или в виде житейского приговора; пословица есть собь языка, народной речи, не сочиняется, а раждается сама; это ходячий ум народа; она переходит в поговорку или простой оборот речи и сама о себе говорит» [1].

Приказки більш короткі, ніж прислів’я. Крім того, вони не допускають вільну заміну компонентів і граматичні перетворення. Приказка часто пов’язана з контекстом. У них, на відміну від прислів’їв, думка висловлена більш ідіоматично. У «Тлумачному словнику» В.І. Даль дає таке визначення приказок: «Поговорка (ж.) – поговор, слух, молва; Поговорка – складная, короткая речь, ходячая в народе, но не составляющая полной пословицы; поученье, в принятых ходячих выражениях; условный оборот речи, обычный способ выражаться» [1].

Зміст прислів’їв має загальний і універсальний характер. Приказки вживаються у зв’язку з певними особами, їхніми вчинками. Прислів’я є закінченим реченням. Багато дослідників відносять приказки до фразеологізмів. Як і в прислів’ях, так і в приказках використовуються порівняння, метафори, гіперболи, уособлення. Приказки і прислів’я вживаються як готові формули мови.

В «Пословицах и поговорках русского народа» В. Даль повідомляє, як саме він писав: «<…>я расстриг десятки тысяч собранных в течение десятков лет пословиц, поговорок и тому подобных речений и, вынимая их из короба, как они попадались, обозначал на каждой одним словом значение, смысл, предмет, к коему каждая относится. Таким образом, составились сами собою, без всякого предварительного умствования оглавки разрядов, около ста осьмидесяти, в кои вошло все, что было собрано по крохе. Затем я принялся снова за каждый разряд и старался подобрать в нем пословицы в некоторой последовательности и связи, по тому же их значению» [1, с. 14]. В. Даль пояснює читачеві: «В пословице можно различать одежду внутреннюю и внешнюю. Первая относится к риторике, вторая – до грамматики и просодии. Грамматика не только могла бы и должна бы многому научиться у пословиц, но должна бы быть по ним во многих частях своих вновь переверстана» [1, с. 11].

В.І. Даль в передмові «Напутное» до збірки «Пословицы и поговорки русского народа» визначає прислів’я як коротку притчу: «<…>суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот под чеканом народности» [1]. При цьому автор чітко визначає структуру прислів’я, яка, як і притча, складається з двох частин: «<…> из обиняка, картины, общего суждения и из приложения, толкования, поучения; нередко, однако же, вторая часть опускается, предоставляется сметливости слушателя, и тогда пословицу почти не отличишь от поговорки» [1]. Вказується також і така ознака, як логічна форма думки («суждение» и «обиняк») [1], яка робить можливим застосування прислів’їв у переносному значенні і відрізняє їх від інших малих форм.

Лексикограф включив у збірку прислів’я, приказки, скоромовки, загадки, повір’я, життєві та хазяйські правила.

Автор подав заголовки розрядів, підбираючи прислів’я в певній послідовності та зв’язку з їхніми значеннями: «**Счастье – Удача»** [1, с. 24]: Ходил три дни, принес *злыдни;* «**Хорошо – Худо»** [1, с. 48]: Упросились *злыдни* на три дня, да черт их выкурит в три года; «**Горе – Обида»** [1, с. 62]: Заведутся *злыдни* на три дни, а не выживешь до веку. **ЗЛЫДНИ** (м., мн., сев. и зап.) – тяжкое, бедовое время; година бедствий, нужда, крайность, бедность, голод. | Слезы, печаль, горе, беда. | Малость чего-либо, небольшое, ничтожное количество; ничего [3, т. 1, с. 686]. У «Словнику

української мови» ми знайшли значення лексеми *злидні:* «**ЗЛИ́ДНІ** (-ів, *мн.)* – матеріальні нестатки, бідність. *Старій матері не спалося. Доччина доля, обра́зи людські, свої злидні та недостачі ворочали її з боку на бік, гнали сон і спокій далеко від неї* (Мирний, III, 1954, 111); *Злидні, безправ'я, темнота, нещадна експлуатація, моральне знущання – от риси галицької, буковинської, закарпатської минувшини* (Рильський, III, 1956, 41); * Образно: *Не раз вже потай заплітали Нам злидні терен до вінків* (Черн., Поезії, 1959, с. 173)» [5, т. 3, с. 591].

У розрядах «**Судьба – Терпение – Надежда», «Счастье – Удача**», «**Терпение – Надежда**» та «**Начальство – Приказ – Послушание**» неодноразово зустрічається лексема **атаман.** Наприклад: *Терпи, казак,* ***атаман*** *будешь* [1, с. 21]; *Кому есть талан, тот будет* ***атаман*** [1, с. 23]; *Терпи, казак,* ***атаман*** *будешь, не всем казакам в* ***атаманах*** *быть* [1, с. 44]; *Артель* ***атаманом*** *крепка; По ватаге* ***атаман****, по овцам пастух; Не гонись за простым вором, а лови* ***атамана*** [1, с. 97]. Прислів'я засвідчують відповідну адаптацію актуалізованих у них українізмів у російському мовленні, однак вони не такі поширені. Наведемо декілька прикладів, які є у першому томі словника лексикографа: *Из рядовичей в* ***атаманы*** *выходят* [3, т. 1, с. 27]; *Не всем* ***казакам в атаманах*** *быть* [3, т. 1, с. 27]; ***Не атаман при булаве****, а* ***булава*** *при атаман – его власть, воля* [3, т. 1, с. 27]; *Без* ***атамана казак –*** *сирота* [3, т. 1. с. 27]; ***Атаманом*** *артель крепка* [3, т. 1, с. 27]; ***Без атамана*** *дуван не дуванят, добычи не делят* [3, т. 1, с. 27]; ***Атаманом*** *быть – уряд держать* (СД, т. 1, с. 27]; *И у* ***атамана*** *не две головы на плечах* [3, т. 1, с. 27]. **АТАМАН** м. (малорос. *отаман* и *гетман*, немецк. *Hauptmann*) начально значило: предводитель шайки, вольницы; затем: выборный, старшина, голова казачьей общины. Войсковой атаман начальствует всем войском казачьим дома; зауряд или правящий должность, наказный атаман; при выступлении полков начальник – походный атаман; начальника станицы (казачьего селения) честят станичным атаманом, некогда куренным; начальник (временный) рыболовства на реке Урале – рыболовный атаман; на постоянных приморских рыбных ловлях артель также избирает атамана. На Украйне гетман означало войскового, а отаман – куренного начальника; у запорожцев были куренные (сельские) отаманы и один над ними кошевой отаман, подчиненный гетману; в малорос. и в новорос. крае отаманом зовут сельского старшину, выборного, старосту, также старшего пастуха или чабана, большака рыболовной ватаги и пр. [3, т. 1, с. 27]. Безсумнівно, лексема *отаман* є у словнику української мови: **ОТА́МАН**, *-а*, *ч.*1. *іст.* Виборний або призначений ватажок козацького війська. *То не козак, що отаманом не думає бути* (Укр. присл., 1955, с. 76); *Підійшов відважний Степан Разя, отаман козацтва донського, привітався* (Кач., Вибр., 1947, с. 251); // Представник козацької адміністрації у населених пунктах в Україні в XVII–XVIII ст. *Отаман Савку раз побив, Савка думає, що й Голова, й поліція Отамана боїться!* (Бор., Тв., 1957, с. 160); *В кожному полковому і сотенному місті був також городовий отаман – представник козацької адміністрації, який наглядав за порядком у місті* (Іст. УРСР, I, 1953, с. 275) [5, т. 3, с. 591].

У розділах «**Счастье – Удача**», «**Просьба – Согласие – Отказ**», «**Звания – Сословия**» звертаємо увагу на часте використання лексеми *пан*. Наведемо декілька прикладів: *Сегодня* ***пан****, а завтра пал (пропал); Или* ***пан****, или пропал* [1, с. 24]; *Не велик* ***пан –*** *перелезешь и сам* [1, с. 93]; *Либо* ***пан****, либо пропал; Либо пан, либо пал;* ***Паны*** *дерутся, а у хлопцев чубы трясутся* (*малор.*) [1, с. 298]; *Зажить бы* ***паном*** *– все придет даром; Лихо зажить* ***паном*** *– все пойдет даром; Не диво, что у* ***пана*** *жена хороша* (*западн.*); *Из хама не будет* ***пана*** (*западн.*) [1, с. 299]; *Без кашки-то что-то зябнется; Богат Иван – богат и* ***пан*** [1, с. 301]. У «Словнику української мови» в 11 томах подано 3 значення цієї лексеми [5, т. 6, с. 41]. У третьому томі словника В. Даля знаходимо: **ПАН** (*м. южн. зап.*) – барин, боярин. Жили себе пан да панья, сказ. Он живет паном, хорошо, в достатке. Панок, полупан, небольшой. Панщина (южн.), панчизна (зап.), барщина – работа на помещика. Панщины не переработаешь. И на том свете будет панщина: станем под панов дрова подкладывать. Паново добро, барина; панское слово, барское. Панской товар – красный, аршинный, фабричные ткани. Панские ряды. Панские чулки (олон.) были связаны на пяти прутках или спицах для отличия от крестьянских, вязаных на одной [3, т. 3, с. 16].

Наступні лексеми можна віднести до тематичних груп «будівлі» та «гроші». Це такі слова: *хата, корчма, гривня* та *грош(и).* Отже, розглянемо, у яких розділах книги «Пословицы и поговорки русского народа» філолог їх розмістив. Так, у розділах **«Достаток – Убожество»** знаходимо: «Покров, натопи нашу *хату* без дров!», а у розділі **«Добро – Милость – Зло»** бачимо: «Улица-то прямая, да *хата* кривая». В. Даль подає таке тлумачення слова *хата*: «**ХАТА** (*ж)* – южн.-зап. хатка, хаточка; хатина, -нка, хатишка; хатища;

изба, домишко, халупа; хата бывает турлучная или плетневая, камышовая, мазанка, битая, земляная и лимпачная, бревенчатая, из дикого камня. | Хата (вят.) – горница, комната. | Твер. – изба, зимовка, скотная изба во дворе для дойных коров и телят. | Ряз. – клеть. | Хатина (ниж.-срг.) – хоромина, сенница, сарай, пелевня. Хатное тепло, избяное, комнатное. Своя хатка – родная матка. Чем хата богата, тем рада. Улица-то прямая, да хата кривая. Моя хата с краю, я ничего не знаю!» [СД-4, с. 543].

У розділі **«Пьянство»** знаходимо таке прислів'я: «*Корчма* невысока, да дорожка весела». У Даля знаходимо: «**КОРЧМА** ((ж.) от корец. ковш) южн.-зап. кабак, питейный дом, но не откупной, а вольной продажи; заезжий и постоялый двор, где держат напитки [СД-2; с. 171].

Висновок. Доведено існування українізмів у «Пословицах и поговорках русского народа» В. Даля. Паремії-українізми російської мови слугують розширенню її стилістичного ресурсу, дають змогу точніше вербалізувати емоційно-експресивні, а також оцінні смисли. Слід зауважити, що їхня приналежність до української лінгвокультури не нейтралізується, а носії російської мови її відчувають, як відчувають і специфіку омовлення української ментальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даль В.И. Пословицы и поговорки русского народа. Москва : Эксмо-Пресс, 2000. С. 11, 14.
2. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т / зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 2-е вид. Т. 1. 818 с. ; Т. 2. 813 с. ; Т. 3. 699 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1978–1980. Т. 1. 44 с. ; Т. 2. 184 с. ; Т. 3. 148 с. ; 171 с. ; 358 с. ; 543 с.
4. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : в 4 томах. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 25 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. дука, 1970–1980. Т. 3. 591 с., Т. 6. 41 с.

УДК 811.161.2'243
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.13

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ГРУПОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

FORMATION OF GROUP COMMUNICATION SKILLS IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN DISTANCE LEARNING

Онисенко С.В.,
orcid.org/0000-0002-5209-0306
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри мовної підготовки
Навчально-наукового центру «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В умовах зростання доступності знань та в обставинах дистанційного навчання змінюється сприйняття ролей викладачів і студентів закладу вищої освіти. З одного боку, зростає роль самомотивації здобувача освіти, з другого – є ризик не отримати необхідні знання в повному обсязі. Для студентів, які вивчають іноземну мову, зокрема українську як іноземну, важливим є живе спілкування не лише безпосередньо з викладачем, а й усередині студентської групи. Під час дистанційних занять не завжди вдається організувати комунікацію студентів між собою. З огляду на це проблема, висвітлена статті, – це потреба групової комунікації в умовах, коли студент не має можливості вільно спілкуватися, а навчається дистанційно чи самостійно. Сьогодні багато дослідників аналізує позитивні й негативні сторони дистанційного навчання. Серед його недоліків науковці відзначають нестачу вербального спілкування здобувачів освіти всередині групи. Також дослідники наголошують на необхідності проблемно-ситуативної чи ситуативно-тематичної організації навчального процесу з метою поліпшення комунікативних здібностей студентів. Водночас автори сучасних підручників з української мови для іноземців усвідомлюють важливість формування саме групових навичок комунікації і враховують це, укладаючи навчальний матеріал і створюючи практичні

завдання. Досвід онлайн-викладання української мови як іноземної засвідчив, що ефективними і продуктивними є програми на зразок Zoom чи Google Meet, у яких викладач здійснює живе спілкування зі студентами, а також можна організувати комунікацію учасників між собою. Отже, пошук і підбір таких вправ і практичних завдань, які були б ефективними в умовах дистанційного навчання й водночас слугували б для розвитку навичок групової комунікації, – важливе завдання викладача української мови як іноземної. Серед таких завдань – запитання, побудовані на відповідях попереднього студента, таблиці-конструктори речень і таблиці-тренажери за умови, що студенти використовують створені речення для спілкування між собою, а також завдання з елементами гри, спрямовані на розвиток комунікативних навичок.

Ключові слова: українська мова, групова комунікація, дистанційне навчання, комунікативна компетентність.

In the conditions of increasing availability of knowledge and in the circumstances of distance learning, the perception of the role of a teacher and a student of a higher education institution is changing. On the one hand, the role of self-motivation of the learner is growing, on the other – the risk of not obtaining the necessary knowledge in full. For students studying a foreign language, in particular Ukrainian as a foreign language, live communication within the student group is highly important. During distance learning it is not always possible to organize communication between students. Therefore, the problem highlighted in this article is the need for group communication in an environment where the student does not have the opportunity to communicate freely, but learns remotely or independently. Today, many researchers analyze the pros and cons of distance learning. Among its shortcomings, researchers note the lack of verbal communication between students within the group. Researchers also emphasize the need for problem-situational or situational-thematic organization of the educational process in order to improve students' communication skills. At the same time, the authors of modern textbooks on the Ukrainian language for foreigners are aware of the importance of forming group communication skills and take this into account when compiling educational material and creating practical tasks. The experience of online teaching Ukrainian as a foreign language has shown that such programs as Zoom or Google Meet are more effective and productive than others. Thus, teacher of Ukrainian as a foreign language are to search for such exercises and practical tasks that would be effective in distance learning and at the same time serve to develop group communication skills. Among such tasks are questions based on the answers of the previous student; tables – sentence constructors and simulator tables, provided that students use the created sentences to communicate with each other; tasks with elements of the game aimed at developing communication skills.

Key words: Ukrainian language, group communication, distance learning, communicative competence.

Постановка проблеми. В умовах доступності будь-якої, зокрема й навчальної, професійної, інформації, а також в обставинах змішаного й дистанційного навчання змінюється ракурс сприйняття ролі викладача і студента закладу вищої освіти. Поступово викладач перестає бути джерелом професійних знань і перетворюється на експерта, який оцінює рівень знань здобувача освіти й гарантує роботодавцю, що випускник/випускниця засвоїли належний обсяг знань і володіють необхідними навичками і компетентностями. Сьогодні практично будь-кому, хто має доступ до мережі Інтернет, доступні професійні та навчальні курси, курси саморозвитку тощо. Такі відкриті ресурси електронного навчання, як Prometheus [1], Coursera [2], пропонують ефективні й часто безкоштовні онлайн-курси з різноманітних дисциплін, зокрема й з вивчення мов. І в цьому плані інтернет-джерела давно кинули виклик класичній університетській освіті, пропонуючи швидкість, доступність, економічність своїх курсів і платформ. З одного боку, зростає роль самомотивації здобувача освіти, його вміння визначитися з тим, що йому потрібно, знайти потрібну інформацію, освоїти її, отримати потрібні знання. З другого боку, збільшується ризик того, що пошукувач кидає розпочате навчання, не дійшовши до кінця курсу, адже, на відміну від навчання в університетській аудиторії в колі одногрупників зі схожою метою та мотивацією, відвідувач віртуальних курсів залишається сам на сам з викликами отримання освіти. Особливо комунікація важлива для тих, хто вивчає іноземну мову. Ми зосереджуємося на потребі групової комунікації в умовах, коли студент не має можливості вільно спілкуватися, а навчається дистанційно чи самостійно. Отже, **проблема**, висвітлена у статті, безпосередньо пов'язана з практичними аспектами набуття навичок групової комунікації під час вивчення іноземної мови в умовах, з одного боку, зростання ролі цифрових та Інтернет-ресурсів і технологій у процесі здобуття вищої освіти, а з другого боку, змішаного й дистанційного навчання, яке стало актуальною вимогою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання групової комунікації відображене в публікаціях таких дослідників, як О. Долгопол [3], І. Мазайкіна зі співавторами [4], Г. Шелест [5] та ін. Так, Г. Шелест аргументує необхідність ситуативно-тематичної організації навчального процесу, тобто розігрування на заняттях життєвих ситуацій, завдяки чому студенти вчаться комунікувати один з одним на задану тему [5, с. 54]. І. Мазайкіна стверджує: «Потенціал дистанційного навчання може бути найбільш ефективним під час обговорення, інтенсивної розумової активності та групової діяльності» [4, с. 4]. О. Долгопол наголошує: «Комунікативні компетенції формуються під час виконання завдань на побудову різних висловлювань, в основі яких

лежить ситуативний прийом» [3, с. 46]. Слід також зазначити, що укладачі найсучасніших підручників з української мови для іноземних здобувачів освіти усвідомлюють важливість формування саме групових навичок комунікації і враховують це в підборі навчального матеріалу та створенні практичних завдань. У таких виданнях, як «Яблуко: підручник з української мови як іноземної» (2015 р., авторка Мар'яна Бурак) [6], КРОК-1 (українська мова як іноземна) (2014 р., авторки Олеся Палінська й Оксана Туркевич) [7], в інтерактивному підручнику з української мови «Подорожі UA» (авторки Алла Недашківська та Олена Сиваченко) [8], вправи передбачають залучення до процесу спілкування двох і більше комунікантів, спостерігається акцентування на творчих завданнях, спрямованих на розвиток уміння говорити, будувати діалог, відповідати на різнотипні запитання тощо. Дослідники закономірно розглядають методи формування навичок групової комунікації в межах комунікативного підходу до викладання української мови як іноземної. Серед таких праць – публікації Т. Бесараб [9], Т. Богданової [10], В. Вдовіна [11], І. Грищенко [12], І. Станкевич, Л. Струтинської [13], Л. Шеремети [14] та ін. Зокрема, Т. Бесараб у цьому контексті говорить про проблемно-комунікативну ситуацію як успішну стратегію навчання студентів, які опановують нову мову [9]. В. Вдовін стверджує, що з урахуванням комунікативного підходу основними видами діяльності студентів на занятті слід вважати парну (діалог) і групову (полілог) роботу [11]. Т. Богданова слушно зазначає, що комунікативний підхід орієнтований на вивчення мови через спілкування [10]. Особливості викладання української мови як іноземної в умовах онлайн-навчання також стали предметом аналізу українських науковців. Зокрема, цю тему досліджують Л. Фоміна та О. Самолисова [15], М. Янкова [16], І. Зозуля [17] та ін.

Постановка завдання. Мета роботи – визначити форми й види практичних завдань на заняттях з української мови як іноземної, які б найефективніше сприяли формуванню навичок групової комунікації в умовах дистанційного навчання студентів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні дистанційні форми навчання ввійшли в повсякденну діяльність як закладів вищої освіти, так і її здобувачів. Незважаючи на те, що нині триває кампанія з вакцинації від COVID-19 і світова спільнота сподівається, що найгірші етапи пандемії залишилися позаду, очевидним видається той факт, що дистанційне навчання, як і віддалена робота, збори та зустрічі у форматі онлайн тощо, залишиться з нами назавжди, продемонструвавши свої переваги.

Відповідно до українського законодавства дистанційне навчання – це індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається переважно за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [18]. Якщо говорити про навчання в закладі вищої освіти, то багато предметів студенти опановують, спираючись на мультивідеопрезентації, відео- та аудіозаписи лекцій, семінарів, вебінарів тощо. Частину дисциплін ефективно і продуктивно вивчати на базі Інтернет-платформ, на які завантажуються розроблені викладачами курси відповідно до навчальних програм. Існує чимало програм, у яких зручно здійснювати контроль знань і за посередництва яких в умовах дистанційного навчання виставляються екзаменаційні, семестрові, річні бали тощо. Водночас багато викладачів надає перевагу програмам, у яких можливе спілкування зі студентами в режимі реального часу з можливістю відеокомунікації (Zoom – програма для організації відеоконференцій, Google Meet – сервіс відеотелефонного зв'язку). Для викладачів української мови як іноземної такі форми спілкування зі студентами довели свої переваги, адже вони дають змогу не лише перевірити знання, які студенти отримали, самостійно виконуючи завдання, а й спілкуватися з ними безпосередньо. Водночас сучасні дослідники акцентують увагу на негативних сторонах віддаленого навчання. Наприклад, М. Янкова, говорячи про вивчення української мови як іноземної, відзначає відсутність або нестачу вербальної комунікації серед істотних недоліків сучасного дистанційного навчання: «Для формування практичних умінь, фонетичних і комунікативних навичок необхідна робота безпосередньо з викладачем в аудиторії. Комп'ютерне моделювання не здатне замінити живе спілкування з викладачем» [16]. Таким чином, якщо в Zoom чи Google Meet викладач має можливість комунікувати зі студентами, то один з одним здобувачі освіти майже не спілкуються. Хоч би там як, маючи начебто ілюзію віртуального класу, кожен зі студентів працює практично ізольовано, сам на сам з екраном, на якому він бачить викладача й одногрупни-

ків, але з якими, як часто виявляється, залишається не знайомим до кінця семестру чи навіть навчального року. Нам не раз доводилося знайомитися зі студентами-іноземцями онлайн і чути від них скарги, що вони не знайомі між собою. На нашу думку, такі особливості негативно відображаються на навчальному процесі, зокрема на вивченні української мови як іноземної, а також на формуванні комунікаційних навичок. Саме спілкування студентів між собою активізує вміння ставити і відповідати на запитання, уміння вести діалог, здатність осмислювати й аналізувати почуте тощо. Це стосується всіх рівнів вивчення мови. У такому контексті дуже влучно зазначає І. Мазайкіна: «У навчальній діяльності співпраця з учасниками групи є важливим моментом розуміння понять. У студентів, які брали участь у груповій роботі, рефлексивні здібності формуються значно ефективніше, ніж у студентів, які освоювали матеріал самостійно або тільки в ході загального обговорення. Студенти відстоюють власну точку зору і вивчають можливі варіанти інтерпретації інформації. Студенти вчаться виокремлювати проблему, планувати шляхи її можливого вирішення і безпосередньо вирішувати її» [4].

Спілкування, ведення діалогу – одна із засадничих компетентностей у процесі вивчення української мови як іноземної. Формування таких навичок відбувається у межах комунікативного підходу до вивчення іноземної мови, який передбачає максимальне занурення студента в мовний процес та акцент на розмовних завданнях. І. Станкевич слушно стверджує: «Комунікативна методика припускає максимальне занурення студента в мовний процес, що досягається завдяки мінімізації апеляції до рідної мови. Основна мета цієї методики – навчити студента спочатку вільно говорити мовою, а потім і думати нею. Місце механічно відтворюваних вправ займають ігрові ситуації, робота з партнером, завдання на пошук помилок, порівняння та зіставлення, які задіюють не лише пам'ять, але і логіку, вміння мислити аналітично та образно. Весь комплекс прийомів допомагає створити мовне середовище, в якому студенти повинні функціонувати – читати, спілкуватися, брати участь у рольових іграх, висловлювати свої думки, робити висновки» [13, с. 98]. Отже, пошук і застосування таких форм, вправ і практичних завдань, які були б ефективними в умовах дистанційного навчання, – важливе завдання викладача української мови як іноземної. Треба зазначити, що спонукання студентів до діалогу несе в собі й деяке психологічне підґрунтя, адже воно сприяє виходу студента з віртуальної ізоляції, допомагає налаштуватися на позитивний лад, знімає напругу.

Серед найпростіших способів залучення студента до комунікації – обговорення заданих тем у парах, відпрацювання запитань – відповідей, заучування формул увічливості, а також запитання, які ставить безпосередньо викладач. Це можуть бути як довільні запитання відповідно до матеріалу, що вивчається (*У тебе є сім'я? У тебе є старший брат? Як його звуть? Де він працює? Як часто ти читаєш?* тощо), так і запитання до прочитаного тексту. Однак аудиторія значно пожвавлюється, а концентрація реципієнтів сягає вищого й продуктивнішого рівня, коли доповідача просять відповісти на запитання, які викладач формує на основі відповідей попереднього студента. Наприклад, цей прийом доречно застосовувати в межах вивчення форми минулого часу дієслова «бути» та місцевого відмінка:

Викладач: *Де ти був учора ввечері?*

Студент А: *Учора ввечері я був у кафе.*

Викладач: *Де ти був учора вранці?*

Студент А: *Учора вранці я був у гуртожитку.*

Викладач: *Де ти був учора вдень?*

Студент А: *Учора вдень я був у магазині.*

Викладач (звертаючись до студента Б): *Де студент А був учора ввечері, вранці?* І так далі.

Подібні вправи тренують студентів слухати одне одного, звертати увагу на деталі, пов'язувати наступне висловлювання з попереднім тощо.

Простими в застосуванні, але ефективними й водночас такими, що сприяють пожвавленню інтересу віртуальної аудиторії до того, про що йдеться, є вправи на зразок конструкторів-тренажерів, на основі яких студенти повинні складати речення чи запитання, спираючись на надані складові частини. Такий конструктор-таблицю наведено, зокрема, в інтерактивному підручнику «Подорожі UA» [19]:

Що ти	часто	робиш	на вихідних?
			у вільний час?
	іноді		щодня?
		не робиш	увечері?
			вранці?
	ніколи		вдень?
			вночі?

Такі вправи значно активізують рефлексивні здібності студентів, змушують їх концентруватися на особі, до якої він/вона звертається, продумувати запитання, уважно слухати відповідь, щоб мати змогу продовжувати діалог. Водночас бага-

торазові повторення частин речення гарантують їх запам'ятовування.

На основі таких таблиць можна створити багато подібних конструкторів, кожен з яких працюватиме на вивчення/закріплення тих чи тих моделей речення, запитальних слів, числівників частотності, особових форм дієслова тощо. Нижче подається приклад такої таблиці.

Як часто	ти	читаєш? гуляєш у парку? катаєшся на велосипеді?
	твій друг/ твоя подруга	готує смачну їжу? п'є каву? їсть свіжі овочі та фрукти?

Важливо, щоб студенти самі проявляли ініціативу. Доречно давати їм вибір того, кому саме з одногрупників ставити наступне запитання, у якій послідовності вони відповідатимуть тощо. Сьогодні, на жаль, усе частіше доводиться докладати зусиль, щоб активізувати увагу аудиторії здобувачів освіти, підвищити їх мотивацію, у той чи інший спосіб заохотити до співпраці. Епізоди групової комунікації якнайкраще сприяють пожвавленню студентської активності, надають учасникам упевненості в їхній здатності комунікувати. Така комунікація призводить до зростання мотивації студентів до навчання й поліпшення рівня засвоєння ними навчального матеріалу.

Практика спілкування на заняттях з української мови як іноземної набуває якіснішого рівня завдяки застосуванню ігрових вправ і прийомів. Звісно, в обставинах дистанційного навчання доводиться вибірково підходити до ігрових практик, адже не всі вони можуть бути використані в умовах фізичної неприсутності студентів у єдиному приміщенні. Однак є чимало завдань, побудованих з використанням ігрових елементів, які можуть бути застосовані під час віддаленого навчання. Такі завдання стають навіть ефективнішими, адже вони тією чи іншою мірою нівелюють відчуття відокремленості від групи і сприяють ближчому знайомству студентів між собою та з викладачем. Як наголошує О. Долгопол, завдання інтерактивного характеру вже довели свою корисність на практиці. Зокрема, дослідниця пояснює ефективність таких ділових ігор: гри-імітації (відновлює повний процес спілкування), гри-тренінгу (моделює певну мовленнєву поведінку відповідно до наявних уявлень і знань), гри-дослідження (моделюється певний процес, якому немає відповідників у реальному житті). Взаємодія учасників може бути різною. Це може бути суперництво, співпраця, змагання [3, с. 46]. Наприклад, під час вивчення прикметників доречно вдатися до практики вгадування задуманого слова. За умовами гри один з учасників загадує слово й має описати його, використовуючи прикметники, що вивчаються (колір, розмір, форма, смак тощо), не називаючи сам предмет, тоді як решта учасників угадують, про що йдеться. Азарт і прагнення відгадати або перемогти працюють на покращення комунікативних навичок, а багаторазові повторення слів і мовленнєвих конструкцій, що вивчаються, сприяють закріпленню вивченого. Нижче наведемо приклад мовленнєвої гри.

Учасники: *Це овоч?*

Гравець, який загадує слово: *Ні, це не овоч.*

Учасники: *Це фрукт?*

Гравець, який загадує слово: *Так, це фрукт.*

Учасники: *Він великий?*

Гравець, який загадує слово: *Ні, він не великий.*

Учасники: *Він жовтий?*

Гравець, який загадує слово: *Так, він жовтий.*

Учасники: *Він солодкий?*

Гравець, який загадує слово: *Ні, він не солодкий.*

Учасники: *Це лимон?*

Гравець, який загадує слово: *Так, це лимон!*

Висновки. Отже, сьогодні повсюдність і доступність як навчальної, так і професійної інформації кидає виклик засадам класичного академічного навчання. Водночас як викладачі, так і здобувачі освіти змушені пристосовуватися до нових форм взаємодії в умовах змішаного й дистанційного навчання. За таких обставин зменшується обсяг групової комунікації на заняттях з вивчення української мови як іноземної, що негативно впливає на рівень і якість засвоєних знань. Таким чином, необхідно шукати шляхи формування у студентів навичок групового спілкування та заохочувати аудиторію до міжособистісної взаємодії у віртуальному класі. Спілкуючись з одногрупниками як під час роботи в парах, так і в групах, студенти вчаться не лише висловлювати свою думку, а й змінювати її під аргументованим впливом співрозмовника. Серед практичних завдань, які демонструють свою ефективність і доступність в умовах віддаленого навчання, доречно виділити такі: запитання викладача до студента, побудовані на відповідях попереднього доповідача; застосування таблиць-конструкторів речень за умови, що студенти використовують створені фрази для спілкування між собою; ігрові завдання або вправи з елементами гри, спрямовані на розвиток комунікативних нави-

чок. Групова комунікація на заняттях з української мови як іноземної позитивно впливає на розвиток комунікативної компетентності й комунікативної культури студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Prometeus. URL: https://prometheus.org.ua/
2. Coursera. URL: https://www.coursera.org/
3. Долгопол О.О. Формування комунікативної компетентності в іноземних студентів, які навчаються за спеціальністю «Архітектура». *Інноваційні ініціативи організації навчання іноземних здобувачів вищої освіти :* тези доповідей Міжнар. наук.-практ.и конф. (Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова). Харків, 2020. С. 45–47.
4. Мазайкіна І., Мікаєлян В., Кондратюк А. Групові форми комунікації у системі дистанційного навчання іноземних мов у ЗВО. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/
5. Шелест Г.Ю. Вивчення української мови як іноземної: проблеми, нові методики, перспективи. *Закарпатські філологічні студії.* Ужгород, 2018. Вип. 3, Т. 1. С. 51–55.
6. Бурак Мар'яна. Яблуко : підручник з української мови як іноземної (базовий рівень). Вид. 2-ге, випр. Львів : Видавництво УКУ, 2017. 268 с.
7. Палінська О., Туркевич О. КРОК-1 (рівень А1-А2). Українська мова як іноземна : книга для студента. 2-ге вид., випр. і доп. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 104 с.
8. Подорожі.юа. URL: https://podorozhiua.com
9. Бесараб Т.П. Переваги комунікативного підходу при вивченні іноземних мов у ВНЗ. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12315/1/Besarab_315-317.pdf
10. Богданова Т.Г. Комунікативний підхід у викладанні англійської мови студентам-іноземцям. *Молодий вчений.* 2016. № 9. С. 212–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_9_48
11. Вдовін В.В. Комунікативний підхід як оптимальний засіб вивчення іноземної мови у ВНЗ. URL: http://vlp.com.ua/files/07_36.pdf
12. Грищенко І.В. Комунікативні акценти навчання української мови як іноземної. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2018. № 10. С. 26–28.
13. Станкевич І.Є., Струтинська Л.В. Переваги і недоліки комунікативного методу у викладанні іноземної мови студентам ВНЗ. *Якість економічного розвитку: Глобальні та локальні аспекти :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 травня 2012 р., Шеремета Л.П. Комунікативний підхід при вивченні української мови як іноземної. *Інноваційні ініціативи організації навчання іноземних здобувачів вищої освіти :* тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова). Харків, 2020. С. 157–159.
14. Фоміна Л.В., Самолисова О.В. Ефективні інструменти онлайн-викладання української мови як іноземної у медичному виші. *Інноваційні ініціативи організації навчання іноземних здобувачів вищої освіти :* тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова). Харків, 2020. С. 149–151.
15. Янкова М.А. Особливості застосування дистанційного навчання у викладанні української мови як іноземної. URL: http://kmp.fl.kpi.ua/uk/node/42
16. Зозуля І.Є. Особливості дистанційного навчання української мови як іноземної. *Мовна освіта в сучасних ЗВО: тенденції, виклики, перспективи :* Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Біла Церква, 6–7 березня 2020 р.). Біла Церква, 2020. С. 61–64.
17. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України № 466 від 25.04.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text
18. Подорожі.юа. Зустріч 5.1. URL: https://podorozhiua.com/wp-content/uploads/2018/09/Trip-5-Student-in-class-materials.pdf

УДК 811.161.2'367
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.14

СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕМОТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (КОНТЕКСТ «ЩОДЕННИКА СТРАЧЕНОЇ» МАРІЇ МАТІОС)

SYNTAX MARKERS OF EMOTIONALITY IN LITERARY DISCOURSE (IN THE CONTEXT OF THE "DIARY OF THE EXECUTED" BY MARIIA MATIOS)

Шабат-Савка С.Т.,
orcid.org/0000-0002-2658-5567
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті проаналізовано емотивність як одну з антропозорієнтованих категорійних величин, що тісно пов'язана з автором художнього тексту, з його комунікативними інтенціями, з низкою різнорівневих мовних засобів вербалізації авторського задуму; обстежено емотивність у контексті співвідносних категорій емоційності, оцінки, модальності, детермінованих суб'єктивним чинником і лінгвокреативністю мовної особистості; відзначено важливу роль експресивності в підсиленні емоційної наснаги висловленого, в увиразненні інтенційного домінанти й емоційно-оцінної семантики загалом.

З опертям на «Щоденник страченої» Марії Матіос, відомої української письменниці, визначено синтаксичні маркери емотивності, що передають емоційно-чуттєву сферу людини, створюють експресивний ефект текстової комунікації, слугують ідіолектними засобами письменницького мовостилю. Зокрема, охарактеризовано екзистенційні висловлення, що виокремлюють основного суб'єкта художнього дискурсу, увиразнюють душевні переживання, хвилювання та почуття я-мовця; досліджено парцельовані комунікати, що актуалізують змістові центри висловлення, розширюють і поглиблюють інформацію, дроблять єдину думку на сегменти для адекватного втілення авторської інтенції; з'ясовано функційний потенціал риторичних запитань та незакінчених конструкцій, що експлікують психоментальний простір мовної особистості, засвідчують афористичність і естетику художнього тексту; окреслено роль окличних речень та нечленованих комунікатів як маркерів актуалізації динамічності мовлення, засобів вербалізації емоцій обурення, докору, відчаю, ненависті. На багатому ілюстративному матеріалі розглянуто авторську пунктуацію, що створює додаткове емоційне навантаження й гостроту висловлення, вияскравлює змістові центри художнього дискурсу, засвідчує індивідуальну манеру письма Марії Матіос, її синтаксичний почерк та індивідуально-авторське бачення світу.

Ключові слова: емотивність, комунікативна інтенція, екзистенційне висловлення, парцельовані комунікати, риторичні запитання, окличні речення, нечленовані комунікати, авторська пунктуація, художній дискурс, Марія Матіос.

The article analyses emotionality as one of the anthropo-oriented categorical values, which is closely connected with the author of the literary text, as well as its communicative intentions, a number of different levels of language means of verbalization the author's idea. The author examines emotionality in the context of correlative categories of emotionality, evaluation, modality, determined by the subjective factor and linguo-creativity of the language personality. The paper also defines the important role of expressiveness in strengthening emotional charge of the utterance, as well as in the expression of intentional dominance and emotional-evaluative semantics in general.

Drawing on the material of the "Diary of the Executed" by Mariia Matios, a famous Ukrainian writer, the author identifies syntactic markers of emotionality, which convey emotional and sensory personality spheres, create an emotionally expressive effect of textual communication, and serve as idiolect means of literary style. The paper focuses, in particular, on existential utterances, which single out the main subject of textual communication, express emotional feelings, speaker's excitement and feelings. Moreover, it studies parcelled communiqués that actualize the content centres of expression, expand and deepen information, fragmenting a single opinion into certain segments for the adequate representation of the author's intention. The author clarifies functional potential of rhetorical questions and unfinished constructions, which explain the psycho-mental scope of the linguistic personality, testify to the aphoristic and aesthetic nature of the literary text. The article outlines the role of exclamatory sentences and inarticulate communiqués as markers of speech dynamics, means of verbalizing indignation, reproach, despair, and hatred. The rich illustrative material examines the author's punctuation, which creates additional emotional load and sharpness of expression, highlights the semantic centres of literary discourse, testifies to the Maria Matios' individual writing style, her syntactic handwriting and individual author's vision of the world.

Key words: emotionality, communicative intention, existential utterance, parcelled communiques, rhetorical questions, exclamatory sentences, inarticulate communiques, author's punctuation, literary discourse, Mariia Matios.

Постановка проблеми. Сучасна антропозорієнтована лінгвістика вирізняється особливим синергетивним підходом до процесів вивчення людини в мові, до виокремлення різнорівневих мовних маркерів, що експлікують субстанцію мовця в текстовій комунікації чи в уснорозмовному дискурсі, до визначення комунікативних інтенцій – глибоко індивідуальних намірів мовної особистості, зреалізованих у різних дискурсивно-жанрових виявах української мови. Саме антро-

поцентризм увиразнює єдність когнітивного, інтелектуального й емоційно-оцінного в мовленнєвій діяльності, у мовотворчості того або того письменника, детермінує студіювання емоційної сфери в художньому тексті. Систематизація маркерів текстової емотивності, аналіз антропоцентричних категорій емоційності, авторизації, оцінки, модальності, детермінованих суб'єктивним чинником і лінгвокреативністю мовної особистості, – низка важливих питань лінгвістики сьогодення, що потребують глибоких мовознавчих студій і засвідчують, зокрема, актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про те, що емоційність належить до психологічних категорій і виражає емоційний стан людини, а емотивність слугує однією з мовних категорій, що виражає спектр емоційних інтенцій позитивного / негативного характеру за допомогою різнорівневих мовних засобів, не викликає жодного сумніву. Про співвідношення цих категорій, визначення засобів їхнього вираження йдеться в багатьох лінгвістичних дослідженнях (І. Арнольд, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, В. Калашник, Т. Радзієвська, О. Селіванова, Н. Сологуб). Як зауважує В. Шаховський, емоція як одна з форм «відображення світу, що позначає душевні переживання, хвилювання, почуття», трансформується на мовному рівні в емотивність, тому емоційність – це психологічна категорія, а емотивність – мовна [1, с. 181],

Емотивність тісно пов'язана із системою мовних засобів, які за своєю лінгвістичною природою можуть відображати почуття, настрої, душевні переживання людини, що увиразнює передусім зв'язок емотивності з модальністю як визначальною синтаксичною категорією. К. Ізард веде мову про те, що емоція є почуттям, «яке мотивує, організовує і спрямовує мислення та дії», і виокремлює десять базових емоцій, як-от: інтерес, радість, здивування, страждання, гнів, відраза, презирство, страх, сором, провина [2]. Саме цей емоційний діапазон реалізують мовні засоби лексичного, фразеологічного та граматичного рівнів, які, на переконання Ш. Баллі, завжди експресивні. На думку мовознавця, «якщо навіть у самій структурі висловлення немає будь-яких елементів, що є показниками експресії, вона все одно виражається в ньому, оскільки постає у зв'язку з якоюсь ситуацією і в цій ситуації висловлення емоційно забарвлюється вже самими почуттями мовця» [3, с. 20].

Погоджуємося з поглядами вчених, які стверджують, що емоція завжди експресивна, але експресивне не завжди емоційне [4, с. 121]. Цілком переконливою виглядає думка А. Загнітка про те, що різницю між емоційним та експресивним потрібно вбачати «у мимовільності, довільності емоції (вона пов'язана з почуттями) і визначенні експресії як засобу впливу, коли мовець усвідомлює спрямованість використання певних мовних одиниць» [5, с. 521]. А отже, експресивність підсилює емоційну наснагу висловлення, виокремлює його інтенційну домінанту, маркує високий стиль мовлення, водночас увиразнює оцінне ставлення до явищ довкілля, подій, фактів, побаченого, осмиленого тощо. Саме комунікативний аспект удоступнює аналіз емотивності крізь призму інтенцій мовця й емоційного дискурсу, якому притаманна «суперечність між процесом переживання певного емоційного стану і його результатом, емоційною розрядкою» [6, с. 5].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях актуалізуються питання, пов'язані з текстовою емотивністю, з розумінням тексту як засобу передавання не тільки предметно-логічної, а й естетичної, емоційної, оцінної інформації, оскільки «уся художня література є депозитарієм емоцій: вона описує емоційні категорійні ситуації, вербальну й невербальну емоційну поведінку людини, способи, засоби і шляхи комунікації емоцій; у ній відтворено емоційно-видовий та індивідуальний досвід людини й засоби його емотивного рефлексування» [1, с. 188].

Попри значні напрацювання в галузі текстолінгвістики та стилістики української мови, потребують наукового осмислення емоційно значущі компоненти тексту з опертям на письменницький ідіолект, на мовну особистість, на особливості реалізації її психоемоційного стану в художньому тексті, на різнорівневе студіювання емотивності як лінгвістичної категорії, що детермінує емоційний дискурс – адресантно-адресатний континууум людської інтеракції. Однак емоційно-ментальний стан суб'єкта комунікації має стосунок не тільки до мовця як основного суб'єкта художнього дискурсу, а й до автора художнього тексту і перебуває в безпосередній залежності від авторського задуму та жанру.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати синтаксичні маркери актуалізації емотивності в «Щоденнику страченої» Марії Матіос, окреслити їхній функційний потенціал в аспекті реалізації емоційно-чуттєвого простору мовної особистості, у контексті посутніх ідіолектних складників письменницького мовостилю.

Звернення до мовотворочості Марії Матіос закономірне, адже вона, як стверджує

В. Гутковський, літописець полюсів людського життя [8, с. 4], неперевершена письменниця, яка за допомогою добірної української мови майстерно відтворює в художньому тексті філософію буття людини, чуттєво і всебічно передає весь багатогранний світ людських емоцій та почуттів. Цей світ яскраво представлений у творчості письменниці з опертям на багатоликий образ жінки. Як зізнається сама М. Матіос, її жінка «розсудлива і мудра, як Юр'яна, винахідлива і безкорислива, як Корнелія, язичниця і християнка одночасно, як Марія і Юстина. Але ці жінки – з минулого часу. У мене ж тепер пручається перо від того, що я намагаюся дати визначення українській жінці з нашого часу. Жінці, затиснутій лещатами нестач і реальним, не вигаданим, страхом за майбутнє своїх дітей. Жінці з репресованою свідомістю щодо того, яким має бути нормальне життя для нормальної жінки. Жінці, яку стандарти нинішнього життя змушують ставати неплідною <…> Ох-ох-ох-х <…>» [10, с. 9]. Саме таку сучасну жінку репрезентує письменниця у психологічній розвідці «Щоденник страченої», демонструючи «елементи психологічного триллера, у якому органічно поєднано сюжет і потік свідомості, детективність розповіді і новелістичний фінал, тілесну чуттєвість і психоаналітику» [8, с. 4]. Увесь психологізм Лариси Ковальчук, головної героїні твору, виявскравлює синтаксис художнього тексту, адже головний секрет неповторності псьменницького мовостилю – «у новій сполучуваності слова зі словом, у самобутніх синтаксичних побудовах» [8, с. 462]. Окреслити репертуар синтаксичних одиниць, що дають змогу читачеві збагнути внутрішній світ «нової жінки», передати її сподівання, мрії, переживання й відчай, є важливим завданням нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У граматичній системі мови немає спеціалізованих засобів для вираження емоцій (хіба що нечленовані комунікати), однак у текстовій тканині ті або ті синтаксичні одиниці експресивізуються і передають психоемоційний стан людини, яскраво вербалізуючи авторський задум. Інтенції емоційності, за нашими спостереженнями, становлять парадигму діаметрально протилежних мовленнєвих потреб: емоційні інтенції позитивного характеру (ласка, радість, любов, захоплення, сум) та емоційні інтенції негативного характеру (осуд, докір, ненависть, зневага, приниження, презирство). Однак у «Щоденнику страченої» актуалізуються емотивно-оцінні інтенцій негативного характеру з домінуванням емоцій ненависті, відрази, гніву, страждання, страху. Таку мінорну тональність психологічної розвідки репрезентують синтаксичні конструкції, що відображають емоційно-чуттєву сферу Лариси Ковальчук, її оцінку того, що відбувається навколо неї та в жіночій душі.

До синтаксичних маркерів актуалізації емотивності вналежнюємо екзистенційні висловлення, які цілком природно входять у щоденниковий дискурс і, попри своє комунікативне спрямування констатувати наявність людського буття, передають внутрішній світ жінки, її переживання, пристрасті, указують на мовця – основну субстанцію художнього дискурсу, маркуючи її особовим займенником **я**, напр.: *Я таки чую в собі серце* [9, с. 13]; *Я бездомна жінка* [9, с. 61]; *Я стріляла в себе* [9, с. 140]; *Я вилетіла зі спальні, як ошпарена* [9, с. 30]; *Я все іще на дачі. Я тут виходжу з депресії. Я намагалася звести прорахунки з життям – так мені допекла ця моя пристрасть* [9, с. 41]. Такі конструкції однозначно експлікують я-інтенції, увиразнюючи емоції, почуття, душевні переживання Лариси Ковальчук.

Посутнім маркером реалізації емотивності слугують парцельовані комунікати, що актуалізують змістовий центр висловлення, виокремлюють його інтенційну домінанту, розширюють і поглиблюють інформацію, передають напружений психологічний стан героїні. Пор.: *Вчора відчула, що я його ревную.* ***Страшно. По-чорному. Без тями*** [9, с. 93]; *Бережливо можна ставитися навіть до чужої людини.* ***З чемності. З розуміння*** [9, с. 54]. Парцеляти доповнюють, уточнюють, конкретизують думку основного речення і перебувають у безпосередній залежності від нього. Пор.: *Я згадую наші перші зустрічі.* ***Палкі. Несамовиті. Виснажливі. Скупі на слова, але щедрі на пристрасть*** [9, с. 174]. Таке структурування фрази, постійне збагачення її новою інформацією, ритмомелодійними відтінками впотужнює мовостиль Марії Матіос, робить впізнаваною авторську мовотворчу парадигму. Членування, дроблення єдиної думки на сегменти увиразнює індивідуально-авторське бачення світу письменниці, засвідчує його емоційність та суб'єктивність.

Утворений формальний розрив – свідомо використаний авторський прийом, застований М. Матіос для емоційно-експресивного виокремлення важливої інформації. Варто зауважити, що парцелюватися можуть як головні, так і другорядні члени речення, однак експресія поширювачів (означального, обставинного, об'єктного типу) значно вища, потужніша, пор.: *Блаженна. Як собака, що має сказ, – скажена.* ***Шалена. Несамовита. Не сповна розуму. Непідсудна. Божевільна. Не <…>*** [9, с. 67]; *Перед тим, як*

піти увечері додому, він обцілує мене. ***Довго. Лагідно. Мовчки*** [9, с. 184]; *А далі він робив з мене квітку.* ***Нічну. Матіолу*** [9, с. 100]. Нова інформація, вербалізована парцелятами, відображає експресивний тип мовлення, наскрізь детермінований авторськими інтенціями, суб'єктивним сприйняттям дійсності. Цю інформацію дуже часто підсилюють суб'єктивно-модальні форми, зокрема відсполучникові частки, нанизування яких створює динамічність прозового дискурсу, пор.: *А я дивилася, як дивиться він.* ***І мені було тепло. І гарно. І байдуже. І всяко*** [9, с. 100].

До фігуральних конструкцій синтаксису належать **риторичні запитання**, що вербалізують емоційно-експресивне ствердження / заперечення і «слугують засобами реалізації інтенцій естетичності – чітко спланованих, умисних, неспонтанних» [11, с. 170]. Саме ці синтаксичні одиниці у психологічній розвідці М. Матіос пов'язані з образно-змістовим потенціалом тексту, з афористичністю висловленого, напр.: *Хіба може папір передати драму людських стосунків?* [9, с. 155]; *Але хіба можна зрозуміти те, чого нема?* [9, с. 75]; *Цікаво, хто може опублікувати, скільки людині відведено випробувань?* [9, с. 81]. Риторичні запитання постають як результат розмірковувань, філософських узагальнень, як своєрідний висновок, сентенція, що вирізняється метафоричним наповненням фрази, емоційно наснаженою інтонацією, напр.: *Які ж це бур'яни, коли це петрушка в бур'янах. Чи бур'яни в петрушці? Це як людина в гріхах чи гріхи в людині? А й справді, що тоді викорінювати: людину з гріхів чи гріхи з людини?* [9, с. 36].

У «Щоденнику страченої» функціюють, зрозуміло, власне-питальні речення, що їх маркує знак питання, утім, з реалізацією емотивності пов'язане нанизування одним і тих самих знаків пунктуації. Наприклад, три знаки питання створюють додаткове емоційне навантаження художнього дискурсу, передають гостроту повідомлюваного. Вони не тільки виражають емоцію презирства, страху, а й слугують маркером актуалізації уваги читача, стимулюючи його до роздумів, філософських узагальнень, напр.: *Господи, за що ж ти так не любиш жінку, що даєш їй муку невиправданого чекання????* [9, с. 95]; *Що я маю робити без нього????* [9, с. 52]. Марія Матіос майстерно відтворює психологічну напругу головної героїні, її надокучливі думки про суїцид, про спустошеність жіночої душі.

Комбінування знака питання і знака оклику вказує на високу експресивність синтаксичної конструкції, на виразну конотацію емоцій здивування, невпевненості, страждання, пор.: *Я не живу – п'ю дистильовану воду. Значить живу?!* [9, с. 68]; *Що я від нього хочу?!* [9, с. 68]; *Адже ж я не прошу допомоги в нього?!* [9, с. 92]. Такі розділові знаки детерміновані авторською волею, бажанням саме так вербалізувати ту або ту інтенцію.

Яскравим маркером емотивності внутрішнього мовлення слугують окличні висловлення, адже в таких конструкціях «сконденсовано емоційно-експресивне забарвлення, передається емоційно-почуттєвий стан мовця» [5, с. 118]. Напр.: *О-о-о-о-о-о-о-о-о-о-о-о!!!!!!! Оце й уся моя теперішня мова! Це всі мої словникові запаси! Агов, люди! Навіть на вершині Джомолунгми мені не буде так, як під долонею коханої моєї горили!* [9, с. 32]. Постановка знака оклику обґрунтована емоційністю мовця, що, власне, передбачає високу окличну інтонацію, зокрема і використання авторських розділових знаків. За допомогою окличних висловлень (треба зазначити різний ступінь вияву окличності) авторка монологічного дискурсу реалізує інтенцію інформування, розповідності, актуалізуючи ті або ті змістові домінанти, пор.: <...> *Я не зістарюся ніколи!!! Ніколи! Ніколи!!! Ніколи не вийду на люди з такою вселенською тугою в очах, розтріпаним волоссям і густою павутиною зіжмаканої шкіри довкруж очей!* [9, с. 31].

Емоційне тло «Щоденника страченої» створюють і незакінчені висловлення, що передають психічний стан мовця, його позитивні / негативні переживання, презирство, стурбованість, гнів, страх, напр.: *Господи… як він спав… Переполовинивши тілом ліжко по діагоналі… із закинутою за голову правою рукою… а лівою накривав пипочку моєї груді* [9, с. 62]; *Я більше півроку не відкривала щоденника, а зараз думаю про те ж… Чому я не думаю про парфуми, що закінчилися… про нові туфлі* [9, с. 72]. Речення, марковані трьома крапками, називають незавершеними, обірваними, однак у психологічній розвідці вони відображають авторську пунктуацію, що актуалізує певну інформацію, спонукає читача задуматися над прочитаним. Пор.:

... я не знаходжу радісних сторінок...

...не знаходжу живого життя, а лише його розірвані шматки...

...але я не можу спинитися...

...гортаю...

...вперед...

...назад...

...знову назад...

...вперед...

...без розбору...

...і чомусь звідусюди пахне кров'ю [9, с. 22].

І пунктуаційний маркер незавершеності, і графічна деструкція передають лінгвокреативність автора, особливі світовідчуття мовця, що детерміновані інтенційністю та суб'єктивним сприйняттям довкілля. Кожен виокремлений сегмент увиразнює нову, ремну інформацію, передає динаміку художнього дискурсу.

Важливу роль у створенні емотивності тексту відіграють незавершені комунікати на зразок *У той день він просто хвалився мені придбаним пістолетом, а я скористалася нагодою,* ***щоб****...* [9, с. 154]. Це приклад апосіопези – риторичної фігури, що залишає відчуття недомовлення з навмисним натяком на замовчування якогось факту. Вислів переривається несподівано, «так, що не можна навіть сказати, якого значення слова мали б бути вжити далі» [12, с. 27].

Емотивність як лінгвістичну категорію репрезентують і нечленовані комунікати, що не відповідають певному реченнєвому зразку, граматично не членуються, проте вербалізують емотивно-аксіологічні інтенції. У дискурсі «Щоденника страченої» вони передають схвильоване й експресивне мовлення, увиразнюють найтонші порухи душі мовця, його психоемоційний стан. З-поміж найуживаніших нечленований комунікат *Ні*, який, крім заперечної семантики, виражає обурення, докір, відчай зболеної душі, пор.: *Ні, я б ніколи не навчила людей любити. Бо сама цього не вмію* [9, с. 54]; *Ні, але чому ми, жінки, такі впевнені, що чоловіки не мають повноцінного щастя без нас?* [9, с. 124]; *О, ні! Я не стану такою мавпою, бо мене завжди будуть любити і буду любити я!* [9, с. 31]. Емоційно-оцінну семантику вияскравлюють нечленовані комунікати на зразок *О; Ох*, напр.: *О, цього чоловіка я цілувала б рік безперестанку* [9, с. 52]; *О, так. Ти – чоловік необхідності* [9, с. 104]; *Ох, як же можна любити, коли любиш* <...> [9, с. 62]. Такий щоденниковий дискурс, як бачимо, має сповідальний характер, містить найпотаємніші думки та мрії жінки.

Висновки. Емотивність «Щоденника страченої» Марії Матіос репрезентують синтаксичні конструкції, що передають емоційно-чуттєву сферу людини, створюють експресивну тональність текстової комунікації, слугують ідіолектними засобами письменницького мовостилю. Свідоме використання синтаксичних експресем – екзистенційних висловлень, риторичних запитань і парцельованих, незакінчених, нечленованих комунікатів, окличних конструкцій і авторської пунктуації – відображає успішну вербалізацію авторських інтенцій у художньому дискурсі.

У контексті «Щоденника страченої» синтаксичні конструкції репрезентують свій розлогий функційний потенціал передусім як маркери категорії емотивності. Зокрема, екзистенційні висловлення виокремлюють основного суб'єкта текстової комунікації, передають душевні переживання, хвилювання та почуття я-мовця; парцельовані комунікати актуалізують змістові центри висловлення, розширюють і поглиблюють інформацію; риторичні запитання та незакінчені конструкції експлікують психоментальний простір мовної особистості, створюють афористичність та естетику художнього тексту; окличні речення та нечленовані комунікати слугують маркерами динамічності мовлення, засобами вербалізації емоцій обурення, докору, відчаю, ненависті, презирства, страху, гніву.

Авторська пунктуація формує додаткове емоційне навантаження художнього дискурсу, вияскравлює його змістові центри, засвідчує індивідуальну манеру письма Марії Матіос, її синтаксичний почерк та індивідуально-авторське бачення світу. Розширення емпіричної бази дослідження текстової емотивності, систематизація ідіолектних маркерів мовотворчості Марії Матіос, визначення нових теоретичних узагальнень щодо функційного потенціалу синтаксичних одиниць у текстах українських письменників XXI ст. формує перспективу подальших наукових студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шаховский В. Голос эмоций в языковом круге Homo Sentiens. Москва : Книжный дом «Либроком», 2012. 144 с.

2. Изард К. Эмоции человека. Пер. с англ. яз. Москва : МТУ, 1980. 440 с.

3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французького языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.

4. Галкина-Федорук Е. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. *Сборник статей по языкознанию*. Москва : Изд-ство АН СССР, 1958. С. 119–132.

5. Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

6. Гнезділова Я. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2007. 20 с.

7. Гутковський В. Анотація. *Щоденник страченої: психологічна розвідка* / М. Матіос. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. С. 4.

8. Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

9. Матіос М. Щоденник страченої: психологічна розвідка. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2005. 188 с.

10. Голота Л. «Жінка як жінка. Багатолика, феєрична». *Слово Просвіти*. 2002. 8 лютого. С. 9.

11. Шабат-Савка С. Українськомовний питальний дискурс : монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 332 с.

12. Куньч З. Риторичний словник. Київ : Рідна мова, 1997. 342 с.

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

UDC 811.111.81'42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.15

PRAGMATIC PROPERTIES OF AUTHOR'S DIGRESSION IN ENGLISH LITERARY PROSE

ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКОГО ВІДСТУПУ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ

Arkhipova I.M.,
orcid.org/0000-0001-5536-2779
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Germanic Philology
Horlivka Institute for Foreign Languages of Donbas State Pedagogical University

This article focuses on revealing syntactic and pragmatic properties of author's digression in English literary prose of the XIX–XX centuries.

Author's digression is determined as an autosemantic compositional unit of literary text, which ensures semantic relationship of different elements of the text, performs emotional and esthetic, phatic and cognitive functions, and is considered to be explicit means in defining the author's and reader's images.

The research was conducted in line with the latest achievements of text linguistics, aimed at identifying the communicative and pragmatic features of the text and the linguocognitive characteristics of the author's speech, which is realized in textual elements. As compositional units of the text, the author's digressions highlight the author's attitude to the events depicted in the work and determine the pragmatic influence on the addressee. The linguopragmatic approach made it possible to determine the pragmatic types of utterances that are part of the author's digressions (constatives, performatives, directives, quesitives).

It is proved that a significant number of constatives in the author's digressions testify to the author's image as a profoundly conscious linguistic personality. The addresser acts as a regulator of the formation of the reader's view, his behavior in a given situation, so the second position is occupied by directives. The addresser tries to evoke the speech act of the addressee and get the relevant information from the addressee to his question with the help of quesitives. However, such intention is not so often observed in the texts. And the last position in this rating is occupied by performatives. With such statements, the addresser encourages the addressee to take action, regulates interpersonal relationships. But since performatives are characterized by functioning in the context of direct communication, their presence in the analyzed author's digressions was not so frequent.

Key words: author's digression, literary text, addressee, addresser, constatives, performatives, directives, quesitives.

Стаття зосереджена на розкритті синтаксичних і прагматичних властивостей авторського відступу в англійській літературній прозі XIX–XX століть.

Авторський відступ розглядаємо як автосемантичну композиційно-смислову одиницю художнього тексту, що забезпечує смислову зв'язність тексту, виконує емотивно-естетичну, фатичну та когнітивну функції й у такий спосіб виступає експліцитним засобом визначення образу автора і читача у тексті.

Дослідження проведено у руслі новітніх надбань лінгвістики тексту, спрямованої на виявлення комунікативно-прагматичних особливостей тексту і лінгвокогнітивної характеристики авторського мовлення, що реалізується у текстових внесеннях. Як композиційні одиниці тексту авторські відступи слугують висвітленню авторського ставлення до зображуваних у творі подій і визначенню прагматичного впливу на адресата. Лінгвопрагматичний підхід уможливив визначення прагматичних типів висловлень, котрі входять до складу авторських відступів (констативи, перформативи, директиви, квеситиви).

Доведено, що значна кількість констативів у складі авторських відступів свідчить про образ автора як глибоко усвідомлену мовну особистість. Адресант виступає регулятором формування думки читача, його поведінки в тій чи іншій ситуації, тому другу позицію займають директиви. Викликати мовленнєву дію адресата й отримати від адресата відповідну інформацію на своє запитання адресант намагається за допомогою квеситивів. Останню позицію в цьому рейтингу займають перформативи. Такими висловленнями адресант спонукає адресата до здійснення дій, регулює міжособистісні відносини, але, оскільки перформативам властиве функціонування у контексті прямого спілкування, наявність їх у складі аналізованих авторських відступів виявилася не такою частою.

Ключові слова: авторський відступ, художній текст, адресат, адресант, констатив, перформатив, директив, квеситив.

Problem Setting. One of the priority areas of linguistic research at the present stage of development of language science is the study of communicative and pragmatic aspects of the use of language, which involves the consideration of language in real contexts of functioning.

Highlighting the previous studies and referring to literature. A communicative act is traditionally defined as the interaction of sender and recipient [5]. According to G.V. Kolshanskyi, "the communicative aspect of language, focused on the study of the result – the effect of speech communication, can be called the pragmatics of language as its integral characteristic in terms of the interaction of communicators in communication" [4]. Thus, there is a new aspect of linguistic analysis of the literary text from identifying communicative intention. The researcher's task is to determine how and through what linguistic means (explicit or implicit) the communicative instruction of the text is realized and how the desired pragmatic effect can be achieved. In other words, linguistic research aims not only to study the semantic coherence of the text but also to describe the intention based on the author's intention. In the communicative-pragmatic key, the literary text we understand as a linguistic act between the author (addresser) and the reader (addressee). There are three levels in the speech act: locative (transmission of information, which is represented by phonetic, lexical-grammatical, and semantic structures), illocutionary and perlocutionary (realization of intentional influence on the addressee) [7].

Pragmatic interpretation of the author's digression is an urgent scientific problem taking into consideration that digressions are on the border of individual and social and reflect an essential aspect of the interaction of the individual linguistic personality of the author.

The research aims to systematize and classify the author's digressions in English prose from a comprehensive approach focused on identifying their linguistic and pragmatic properties. The object of the work is the author's digressions in English literary prose of the XIX–XX centuries.

The material. The material of the research was English literary prose of the XIX–XX centuries. The author's digression is considered as an autosemantic compositional unit of the literary text, which provides semantic coherence of the text, performs emotional-aesthetic, phatic, and cognitive functions, and thus acts as an explicit means of determining the author's and reader's images.

Findings and discussion. According to A. van Dijk, the addresser keeps in mind the idea of a particular context during creating the text. The scientist understands the context as the cognitive knowledge of a particular situation [3]. "Such a contextual model contains information about any social situation, it controls both style and content and, therefore, the idea of what information can or should be found in the situational model" [3, p. 170]. In this case, the context model controls the search in the memory of the relevant situation about what information should be transmitted in the text. The reader, in turn, reads the relevant information in the existing situational models in his memory and, thus, constructs semantic representations that lie in the deep structure of the text[3, p. 169].

Pragmatic features also characterize the attitude of the addressee to the text. "The addressee, as the plotline moves, believes and thinks that the "picture of the world" of the reproduced text is happening or has happened. And although the time, events, place of action, and behavior of the characters do not correspond to real-time, the addressee and the addresser understand the "picture" of the story as objective, sincerely believing in what is reproduced and read" [6]. The reader's attitude to this "picture of the world" shows his pragmatic decision; the reader may believe or disbelieve, empathize with the characters or be indifferent [1; 2].

There are several classifications of illocutionary acts, the quantitative and qualitative composition of which is heterogeneous. J. Searle argues that there are at least twelve linguistically significant parameters by which illocutionary acts can be classified. The most significant of them, he considers the illocutionary goal, the direction of "adaptation" of the statement to the reality in question, and differences in the psychological state under which the illocutionary act is formed and occurs [11–13]. Based on these parameters, J. Searle identifies five types of illocutionary acts: representatives, directives, commissives, expressives, declarations [11].

In the study, we will follow the classification proposed by G.G. Pocheptsov [5]. The scientist identified the following types of pragmatic utterances: constative, promisive, menasive, performative, injunctive, requestive, and quesitive.

In the text fragment by G. Green's novel "The Quiet American" (2004) with the help of the author's digression, which includes constatives, the function of the emotional influence of the addresser on the point of view of the addressee is realized:

"I did not mean that", Pyle said. "When you are in love, you want to play the game, that is all." That is true, I thought, but not as he innocently means it. ***To be in love is to see yourself as someone else sees***

you; it is to be in love with falsified and exalted image of yourself. In love, we are incapable of honor– the courageous act is no more than playing a part to an audience of two. *Perhaps I was no longer in love but I remembered…* [8, p. 102].

In the above convergent autosemantic author's digression, the narrator reflects on the meaning of love and addresses to the addressee with complete confidence that his point of view is clear. At the syntactic level, implementing such a strategy is carried out by using complex affirmative sentences. Addressing to the reader is marked by using the pronoun *You* and its derivative form *yourself,* by a graphic pause before the final statement, which helps the reader to concentrate and achieve an illocutionary purpose. The syntactic convergence of the author's digression is based on syntactic chiasm (*to be in love* – the subject in the first part of the first statement, and the predicate in the second part of the first statement), as well as comparative constructions (*as someone else sees you, no more than playing*), emotionally affects the views of the recipient.

In the following example, the convergent author's digression functions as a constative:

Here lies the unreality of fiction. ***For men, as a rule, love is an episode that takes its place among the other affairs of the day, and the emphasis laid on it in novels gives it an importance that is untrue to life. There are few men to whom it is the most important thing globally, and they are not very interesting ones; even women, with whom the subject is of paramount interest, have a contempt for them. They are flattered and excited by them but have an uneasy feeling that they are poor creatures. But even during the brief intervals in which they are in love, men do other things which distract their minds; the trades by which they earn their living engaged their attention; they are absorbed in sport. For the most part, they keep their various activities in various compartments, and they can pursue one to the temporary exclusion of the other. They have a faculty of concentration on that which occupies them at the moment, and it irks them if one encroaches on the other. As lovers, the difference between men and women is that women can love all day long, but men only at times*** [9, p. 162].

In this author's digression, the author intends to show the differences between men and women and their attitude to love. In the given example of the author's digression all sentences are constatives; therefore, the digression itself functions as a constative. In this example, the addresser describes one of the episodes in human life – the period of love. The author states that love is an episode for most men, the same as all the others in their everyday life (*For men, as a rule, love is but an episode which takes its place among the other affairs of the day*). He states that a woman loves all day long but a man – from time to time (*the difference between men and women is that women can love all day long, but men only at the time*).

The author's digressions do not always consist of statements of one pragmatic type. There are digressions characterized by a different structure, i.e., the digression consists of statements of different pragmatic types. The pragmatic orientation of the text can arise as an integral feature of the text set of sentences. Therefore, the pragmatic types of individual sentences in the text may differ from the pragmatic type of text as a whole [5].

Following G.G. Pocheptsov, we believe that the defining moment is the communicative intention of the text as a whole, and the basis for its definition may be the presence in it corresponding to this intention (pragmatic characteristics) statements (at least one) [5].

For example, in fragment from "The Moon and Sixpence" (1972) the author's digression-reflection contains statements that belong to different pragmatic types:

*Strove sighed a little and was silent. His thoughts dwelt among pictures of what might have been, and the safety of the life he had refused filled him with longing. "****The world is hard and cruel. We are here none knows why, and we go none knows whither. We must be very humble. We must see the beauty of quietness. We must go through life so inconspicuously that Fate does not notice us. And let us seek the love of simple, ignorant people. Their ignorance is better than all our knowledge. Let us be silent, content in our little corner, meek and gentle like them. That is the wisdom of life"****. To me, it was his broken spirit that expressed itself, and I rebelled against his* [9, p. 125].

The author's digression begins with a constative (*The world is hard and cruel*), in which the conclusion is a result of the addresser's life experience. This statement is a simple sentence and, in compositional terms, serves as a starting point for further development of the author's reflection. In the second statement, which also acts as a constative (*We are here none knows why, and we go none knows whither*), the addresser complicates the syntactic construction with complex constructions, uses the connecting conjunction *and*, which has an emotional effect on the addressee. The perlocutionary effect of the action on the addressee's feelings is enhanced by the epiphora (*none knows why none knows whither*), where the main element is the negative pronoun *none*,

which explicates the meaning of uncertainty. With the help of parallel anaphoric constructions in directive statements (*We must be very humble; We must see the beauty of quietness; We must go through life so inconspicuously that Fate does not notice us*), a communicative act is realized, in which the author motivates to take actions. Specific grammatical forms of requestives (*Let us be silent, let us seek*) in directive utterances aim to neutralize the unequal relationship between the addresser and the addressee. The expression of a call to joint activity in the form of imperative sentence testifies to the tolerance of the addresser, and the aphoristic sentence (*That is the wisdom of life*), which concludes in the author's digression, testifies to his awareness of life's affairs.

An example of the author's digression from the novel "The Razor's edge" (2004) by S. Maugham demonstrates the combination of different pragmatic types within one inclusion:

Has it occurred to you that transmigration is at once an explanation and justification of the evil of the world? (1) ***If the evils were suffered are the results of sins committed in our past lives we can bear them with resignation and hope that if in this one we strive towards virtue, our future lives will be less afflicted. (2) But it is easy enough to bear our own evils, all we need for that is a little manliness; what's intolerable is the evil, often so unmerited in appearance, that befalls others. (3) If you can persuade yourself that it is the inevitable result of the past, you may pity, you may do what you can to alleviate, and you should, but you have no cause to be indignan****t* [10, p. 268].

This author's digression consists of inhomogeneous statements: (1) – directives (in the main part of the sentence), (2) – constatives, (3) – directives (in the main part of the sentence). In statements (1) and (3) the addresser appeals to the addressee, pointing to their equal position in the implementation of the action, the marker of which is the pronoun *we* (in the first statement) and *you* (in the third). The second statement is constative, summarizes the theme of suffering (*But it is easy enough to bear our own evils, we all need for that is a little manliness*). The addresser expresses the opinion that personal disagreements are easy to survive, it only takes a little courage. In this digression, the constative takes the central position because the pragmatic guideline of the digression lies in explanation to the addressee the fact that truly unbearable is the evil that seems undeserved, from which others suffer (*What's intolerable is the evil, often so unmerited in appearance, that befalls others*).

The following examples illustrate the wide range of pragmatically inhomogeneous statements that are part of the author's digression:

I used to listen to the monks repeating the Lord's Prayer; I wondered how they could continue to pray without misgiving to their heavenly father to give them their daily bread. (1) ***Do children beseech their earthly father to give them sustenance? (2) They expect him to do it, they neither feel nor need to feel gratitude to him for doing it, and we have only blamed for a man who brings children into a world that he can not or won't provide for*** [10, p. 257].

The underlined author's digression is an example of using non-homogeneous expressions: (1) – quesitive, (2) – constative. The quesitive has a structural feature of questionability. The primary function of the quesitive is to evoke the action of the addressee (speech actions only). The most crucial distinguishing feature of the quesitive should be considered as the connection of its use with the difference in information potential of the author of the quesitive and the addressee. By using a quesitive, its author points out the existence of such a difference and wants to remove this difference by obtaining the relevant information from the addressee. The quesitive focuses on the fact that the addressee lacks some information and creates, due to questioning, psychological tension, which is removed by answering [113]. The first statement in the interrogative form sets the theme of the whole digression: (*Do children beseech their earthly father to give them sustenance?*) The following statement contains a possible answer: (*They neither fell nor need to feel gratitude to him for doing it*.). The author's digression is a constative, where the addresser expresses a generalized opinion on this issue: (*we have only blamed for a man who brings children into a world that he can not or will not provide for*).

Let's analyze the example of the author's digression from the novel by E. Waugh "Decline and Fall' (1988):

(1) Why can not the creatures stay in one place? (2) Up and down, in and out, round and round! (3) Why can not they sit still and work? (4) Do dynamos require staircases? (5) Do monkeys require houses? (6) What an immature, self–destructive, antiquated mischief is, man! (7) How obscure and gross his prancing and chattering on his little stage of evolution! (8) How loathsome and beyond words boring all the thoughts and self–approval of his biological by-product! (9) This half-formed, ill-conditioned body! (10) This erratic, maladjusted mechanism of his soul: on one side the harmonious instincts and balanced responses of the animal,

on the other the inflexible purpose of the engine, and between the man, equally alien from the being of Nature and the doing of the machine, the vile becoming! [14, p. 123–124].

The use of pragmatically inhomogeneous statements is clearly expressed in this author's digression: (1) – quesitive, (2) – constative, (3) – quesitive, (4) – quesitive, (5) – quesitive, (6), (7), 8), (9), (10) – constatives. As in the previous example, the first statement sets the theme of the whole digression: *Why can't the creatures stay in one place*? The next four statements expand it; in this case, the quesitives sentences contain questions, the answers to which the addressee receives later. The sixth statement is a constative where the addresser summarizes human qualities and claims that man is an immature, harmful, outdated beginning: *What an immature, self-destructive, antiquated mischief is the man*! The following statements explain and specify this fact. The last statement summarizes all that has been said and informs the addressee of human nature's dual nature. On the one hand, the balanced behavior of the animal, on the other hand – the steadfast purposefulness of the machine: *on the other the inflexible purpose of the engine, and between the man, equally alien from the being of Nature and the doing of the machine, the vile becoming*! This author's digression acts as a constative because the pragmatic guideline of the digression is to explain to the addressee the author's point of view. The using of quesitives in the digression is used mainly to attract the addressee's attention to establish contact, i.e., with the phatic function.

Conclusions and Perspectives. A significant number of constatives in the author's digressions testify to the author's image as a profoundly conscious linguistic personality. The addresser acts as a regulator of the formation of the reader's view, his behavior in a given situation, so the second position is occupied by directives. The addresser tries to evoke the speech act of the addressee and get the relevant information from the addressee to his question with the help of quesitives. However, such intention is not so often observed in the texts. And the last position in this rating is occupied by performatives. With such statements, the addresser encourages the addressee to take action, regulates interpersonal relationships. But since performatives are characterized by functioning in the context of direct communication, their presence in the analyzed author's digressions was not so frequent.

Studies of the cognitive aspect of the author's digression in the different literary texts of English and American prose are promising.

REFERENCES:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата. *Известия АН СССР. Сер. Лит. и яз.* 1981. Т. 40. № 4. С. 356–357.
3. Дейк ван Т.А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка.* 1988. № XXIII. С. 153–211.
4. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура язика. Москва : Наука, 1984. 174 с.
5. Почепцов Г.Г. Прагматика текста. *Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств* : сборник научных трудов. Калинин : Калинин. гос. ун-т., 1980. С. 5–10.
6. Щербина Э.Ф. Текст художественного произведения, его синтактико-семантические и прагматические аспекты. *Лингвистические единицы разных уровней в языке и речи*. Краснодар : Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1988. С. 145–151.
7. Austin G. How to do Things with words. Oxford : Oxford University Press, 1962. 167 p.
8. Green G. The Quiet American. Москва : Менеджер, 2004. 176 p.
9. Maugham W.S. The Moon and Sixpence. Moscow : Progress Publishers, 1972. 250 p.
10. Maugham W.S. The Razor's edge. Москва : Менеджер, 2004. 320 p.
11. Searle J.R. A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society*, 1976, vol. 5. № 1. P. 1–23.
12. Searle J.R. A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. P. 1–29.
13. Searle J.R. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 120 p.
14. Waugh E. Prose. Memoirs. Essays. Moscow : Progress Publishers, 1988. 445 p.

УДК 811.112.2'36-112
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.16

МОДИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ ВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ AB-, AN-, AUF-, AUS-, EIN- У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ XVI СТ.

MODIFICATION OF VERBAL ACTION BY THE SEPARABLE ELEMENTS AB-, AN-, AUF-, AUS-, EIN- IN THE GERMAN LANGUAGE OF THE XVI CENTURY

Бакуменко О.О.,
orcid.org/0000-0003-2684-006X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Національного транспортного університету

Статтю присвячено дослідженню модифікації дієслівної дії відокремлюваними елементами ab-, an-, auf-, aus-, ein- у німецькій мові XVI ст. Німецькі дієслова з відокремлюваними елементами вивчалися багатьма вченими, але в науковій літературі немає одностайності щодо статусу першої частини цих дієслівних конструкцій. Для того, щоб усунути цю неоднозначність, слід проаналізувати семантичні зміни у дієсловах із відокремлюваними елементами прислівниково-прийменникового походження на більш ранніх періодах розвитку німецької мови. Тож у нашому дослідженні зосереджено увагу на вивченні змін у семантичній структурі дієслів з ab-, an-, auf-, aus-, ein- у німецькій мові XVI ст. з метою виявлення особливостей модифікації дієслівної дії цими відокремлюваними елементами.

Було з'ясовано, що преверби ab-, an-, auf-, aus-, ein- утворюють міцніший семантичний зв'язок із дієсловом, ніж прислівники та прийменники. Преверби є частиною складного слова і зберегли первинну локативну семантику, проте, на відміну від прислівників і прийменників, модифікують характер перебігу дієслівної дії. У процесі перетворення на відокремлювані префікси ab-, an-, auf-, aus-, ein- поступово втрачають локативну семантику і набувають таких значень, як: підсилення дієслівної дії, здійснення її у повному обсязі, початок, доведення до кінця і навіть результат. Розвиток граматичного значення відбувається на основі значень початку дії, завершення та результату. Процес формування граматичного значення ускладнюється ідіоматизацією твірної основи. Префікси ab-, an-, auf-, aus-, ein-, у яких сформувалося граматичне значення, вказують на факт виконання дії.

Ключові слова: модифікація дієслівної дії, семантичні зміни, відокремлювані елементи, преверби, відокремлювані префікси, складне слово, граматичне значення, факт виконання дії.

The article deals with the research of modification of verbal action by separable elements ab-, an-, auf-, aus-, ein- in the German language of the XVI century. German verbs with separable elements were studied by various scholars, but there is no consensus on the word status of the first part of such constructions in the scientific literature. To clear up the ambiguity the semantic changes in the verbs with separable elements derived from adverbs and prepositions should be analyzed in the earlier periods of the development of the German language. That is why the focuse of our study is made on the changes in the semantic structure of the German verbs with ab-, an-, auf-, aus-, ein- in the XVI century in order to reveal the peculiarities of the way separable elements modify verbal action.

We have found out that preverbs ab-, an-, auf-, aus-, ein- form a closer semantic unit with a verb than adverbs and prepositions. Being a part of a compound word preverbs preserve their local meaning, but unlike these units they modify the way the action proceeds. While turning into a separable prefix ab-, an-, auf-, aus-, ein- lose their local semantics and receive such meanings as intensity of the action, its full implementation, beginning, full accomplishment or even result. The development of grammatical meaning proceeds on the basis of such semantics as beginning of the action, its accomplishment or result. The process of formation of grammatical meaning is complicated because of the idiomatization of a verbal stem. Prefixes ab-, an-, auf-, aus-, ein- with formed grammatical meaning point to the fact of the fulfillment of the action.

Key words: modification of verbal action, semantic changes, separable elements, preverbs, separable prefixes, compound word, grammatical meaning, fact of the full implementation of the action.

Постановка проблеми. Мовні одиниці, що розвиваються, часто стають предметом дискусій науковців. Прикладом цього є дієслова з відокремлюваними елементами прислівниково-прийменникового походження, які лінгвісти визначали як фраземи [1], дієслівні словокомплекси [2, с. 242], дієслова з напівафіксами [3, с. 529], партиклями [4; 5], префіксами [6] тощо, проте встановлення статусу відокремлюваного елемента таких дієслів потребує застосування не лише синхронічного, а і діахронічного підходу, що сприятиме розумінню особливостей становлення цього мовного явища.

На думку Л.В. Щигло, одним із основних внутрішньолінгвальних чинників самоорганізації словотвірної системи німецької мови є «високий словотвірний потенціал німецьких афіксів, (суфіксів і префіксів) і розвиток семантики» [7, с. 129]. Цим пояснюється необхідність дослідження семантичних змін, яке уможливить простеження процесу розвитку мовних одиниць. Проведення аналізу змін у семантиці у дієсловах

із відокремлюваними елементами ab-, an-, auf-, aus-, ein- допоможе встановити їхній словотвірний статус і з'ясувати характер модифікації дії відокремлюваною частиною. Вивчення дієслів із ab-, an-, auf-, aus-, ein- у німецькій мові XVI ст. сприятиме ґрунтовному дослідженню особливостей модифікації дії відокремлюваним елементом прислівниково-прийменникового походження, оскільки у тогочасній мові виявлено конструкції, характерні для більш ранніх етапів її розвитку, і такі, що є типовими для сучасної німецької мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій виявив низку дефініцій на позначення дієслів із відокремлюваним елементом прислівниково-прийменникового походження: *фраземи* [1], *фразеологічні словосполучення* [8], *синтаксичні утворення* [9], *явище інкорпорації* [10], *дієслівні словокомплекси* [2], *дієслова з напівафіксами* [3], *партиклями* [4; 5], *префіксами* [6].

На думку Л. Колемайнен, досліджувані мовні одиниці належать до фразеологічного мовного рівня, оскільки вони:

– складаються з декількох слів;
– зазнають семантичної ідіоматизації;
– мають сталу структуру;
– є лексикалізованими.

За першою ознакою вони відрізняються від морфологічних утворень, а за трьома останніми – від синтаксичних [1, с. 88].

Варто зауважити, що зазначені вище властивості не є типовими для всіх дієслів, адже такі, які мають прозору семантику, – не ідіоматизовані, не матимуть сталої структури. У них можлива заміна дієслівного елемента, внаслідок чого виникатиме нове слово з іншим значенням.

Відокремлювання першого елемента – найважливіший аргумент на підтримку твердження про належність таких дієслів до синтаксичних утворень [5, с. 25; 9].

Л. Айхінгер тлумачить дієслова з відокремлюваним елементом як явище інкорпорації [10, с. 100–104], однак модифікація аргументної структури дієслова, яку здійснюють як відокремлювані префікси, так і зв'язані препозитивні морфеми, не є доказом того, що синтаксична інкорпорація вже відбулася. Це результат лексичного розвитку цих утворень.

Деякі дослідники відносять конструкції з першим відокремлюваним елементом прислівниково-прийменникового походження до дієслівних словокомплексів. Це «аналітичні слова, ядро яких становить дієслово, що поєднується з незмінюваним елементом різної морфології, який уточнює семантику першого» [2, с. 242]. Справжні композити виникають саме на основі мовних одиниць, що спочатку належать до такого словокомплексу.

М.Д. Степанова називає відокремлювану частину дієслова напівафіксом [3, с. 529], однак такий термін вказує на діахронічний характер цього феномену, а саме на перетворення першого елемента композита на афікс.

І.О. Садовнікова, Ф. Ґундснуршер відносять конструкції з першим відокремлюваним прислівниково-прийменниковим складником до дієслів із партиклями [4, с. 41; 5, с. 30].

Традиційним поняттям, яке використовувалося в індоєвропеїстиці на позначення мовних одиниць, що стоять перед дієсловом та утворюють із ним одне семантичне ціле, є *преверб*. Такі мовні одиниці могли як вживатися разом із дієсловом, так і відокремлюватися від нього. У процесі еволюції преверб мав здатність перетворюватися на зв'язану морфему, втрачаючи семантичний зв'язок зі словом, від якого походив [11].

Слід зазначити, що встановлення статусу відокремлюваного елемента прислівниково-прийменникового походження потребує ретельного вивчення семантичних змін у конструкції, від чого залежить і характер модифікації ним дієслівної дії.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати особливості модифікації дієслівної дії відокремлюваними елементами ab-, an-, auf-, aus-, ein у німецькій мові XVI ст., досліджуючи зміни у первинній семантиці цих мовних одиниць.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання відповідних завдань:

– проаналізувати зміни у локативній семантиці елементів ab-, an-, auf-, aus-, ein- у німецьких дієсловах XVI ст.;

– встановити взаємозв'язок між значенням елемента прислівниково-прийменникового походження та словотвірним статусом таких дієслів;

– з'ясувати специфіку модифікації дії відокремлюваними елементами ab-, an-, auf-, aus-, ein- у німецькій мові XVI ст. залежно від зміни словотвірного статусу дієслів;

– простежити особливості формування граматичного значення у префіксах ab-, an-, auf-, aus-, ein- у німецьких дієсловах XVI ст.

Виклад основного матеріалу. У німецькій мові дієслово передає основну інформацію щодо самої дії, а на напрямок її виконання вказує просторовий модифікатор. Таке функціональне навантаження обох мовних одиниць зумовлює їхнє семантичне об'єднання, що дедалі міцнішає, сприяючи їхній граматикалізації. У ролі

просторових модифікаторів можуть виступати прислівники, прийменники, преверби, префікси. Зв'язок дієслова із прислівниками та прийменниками, які позначають місце виконання дії чи напрямок її руху, слабший, ніж у превербів і префіксів, котрі вказують на особливості перебігу процесу. Отже, під впливом превербів і префіксів дія зазнає більшої модифікації, від ступеня прояву якої також залежить визначення статусу дієслова з відокремлюваним елементом.

Статус ab-, an-, auf-, aus-, ein- у дієслівній конструкції встановлюємо під час аналізу їхньої взаємодії з дієсловом, а також суб'єктом та об'єктом дії, заміна яких на більш абстрактне поняття може спричинити семантичні зміни у похідному слові.

Від прислівників і прийменників, які містять вказівку на місце або напрямок виконання дії, відокремлювані елементи ab-, an-, auf-, aus-, ein- успадкували словотвірну функцію, що полягає у модифікації дієслівної дії. Про це свідчать такі приклади:

(1) Nun ich die Bruch gewunnen han
und aushin bissen meinen Mann;
der sitzt da unten vor dem Haus.
Ich will gehn in die Küchen naus
und mit Spülwasser ihn begießen,
daß über sein Leib <u>ab</u> muß fließen,
will ihm gleich den Weichbrunnen geben
und ihn darmit laben darneben [12].

(2) ***Buler:*** *Kern ich dann heym zu meiner frawen,*
Wurd ir auch billich <u>ab mir grawen</u>,
So sye ein narren vor ir sech [13, с. 14].

У реченні (1) *ab* («донизу») є прислівником, а у словосполученні *ab mir grawen* (2) ab є прийменником, що виражає «віддалення від когось».

Елементи прислівниково-прийменникового походження ab-, an-, auf-, aus-, ein-, які зберегли первинне локативне значення, але мають міцніший зв'язок із дієсловом, відносимо до *превербів.* Це частини *композит*, котрі, на відміну від прийменникових сполучень, окрім напрямку дії, вказують також на особливість її виконання [14, с. 431]. Зі зміцненням семантичного зв'язку з дієсловом преверби перетворюються на *префікси*. Цей процес супроводжується зблідненням локативної семантики. Елементи з нечітко вираженим первинним просторовим значенням або такі, що повністю його втратили та розташовані дистанційно з дієсловами, визначаємо як *відокремлювані префікси*.

Преверби ab-, an-, auf-, aus-, ein- зберегли первинну локативну семантику і позначають спрямування дії:

(3) ***Cleophas:*** *So gebiete ich, das beide Partheien <u>abtreten</u>, vnd sich inmittelst weder mit Worten, noch mit der That, keiner an dem andern vergreiffe* [15, с. 107].

(4) ***Die Bäurin schreit daußen:***
<u>Sitz auf</u>, das Roß ist schon bereit,
fahr hin, und daß dich Gott beleit! [12].

У конструкціях *abtreten* (3) та *aufsitzen* (4) преверби вказують не лише на напрямок дії, а і на її виконання певним чином [16, с. 14, 68, 803]. Так, у реченні (3) наголошено не на напрямку дії від особи, а на тому, щоб люди залишили приміщення, а у відповіді селянки (4) відображено пропозицію сідати верхи, тобто поїхати на коні до її чоловіка.

Із перетворенням елементів ab-, an-, auf-, aus-, ein- на напівідіоми змінюється характер модифікації твірної основи. Окрім вираження локативності, частина прислівниково-прийменникового походження може набути абстрактнішої семантики, наприклад, підсилюючи дієслівну дію:

(5) ***Johan Clant:*** *Wel, jey segget so ick sal Godt den HEREN, die drouen im Himmel sittet, allein <u>anbeden</u>, fürchten, lieuen vnd vertruwen* [15, с. 19].

(6) ***Daniel:*** *Vnd du must das alles hinwieder jtzt bezahlen, was du manchem armen Man, wieder recht vnd billigkeit <u>abgeschunden</u> hast* [15, с. 143].

У конструкції *anbeden* (5) an- виражає «направленість дії на особу / предмет» та «інтенсивність», із якою людина має звертатися до Бога. Твірна основа (*beden*) співвідноситься зі словом, від якого походить [16, с. 31, 122]. У реченні (6) ab-, окрім локативності, передає також «інтенсивне здійснення дії у повному обсязі». Це призвело до того, що інша людина зазнала збитків. На результаті також наголошено за допомогою часової форми перфекта. У дієслові *schinden* відбулося перенесення значення. Таким чином, твірна основа у цьому контексті виражає «обкрадати когось» [17, с. 632]. Обидві частини утворення є напівідіоматичними.

У відокремлюваному елементі можуть одночасно співіснувати кілька значень:

(7) ***Handtwercksmann Martin Scherer:***
<u>Dreyt auff</u> ir selber dise kunst,
Verblendt das gsicht zu aller stundt,
Macht blöden kopff, verschwolnen mundt [13, с. 18].

(8) ***Johan Clant:*** *So höre ick wal, so wilt jey mey so lonen als dat jeger die olden hund wie dat nit mehr fort kondt, <u>hengt</u> he en <u>up</u>, so wil jey mey ock dohn laten* [15, с. 31].

(9) ***Hans Pfriem:***
Wo habt jhr aber hin gethan,
Den andern Schlüssel, zeigt mirs an,
Damit jhr mich solt lösen fein,
Vnd in gen Himmel <u>schließen ein</u> [18, с. 70].

У конструкції *aufdrehen* (7) відокремлювана частина auf- передає «напрямок руху вперед» і «початок дії», одночасно підсилюючи її виконання. Твірна основа є ідіомою. Дієслово *drehen* спочатку вживалося на позначення різноманітних дій у ремісницьких професіях, а утворення з auf- використовувалося щодо вентиля парової машини [17, с. 135–136]. Тож у цьому контексті дієслівний елемент не співвідноситься зі словом, від якого походить. У дієслові *aufhengen* (8) елемент auf- є напівідіомою, оскільки вказує на «рух згори донизу» і «виконання дії до кінця», що призводить до страти людини. Твірна основа (*hengen*) зберегла первинне значення [16, с. 387]. У конструкції *einschließen* (9) ein-, окрім «руху всередину», виражає результат, а саме остаточну ізоляцію особи, отже, є напівідіоматичним. У наведеному прикладі *schließen* співвідноситься з мовною одиницею, від якої походить [16, с. 742–743].

Втративши первинну семантику, відокремлюваний елемент перетворюється на префікс. Так, у наступному прикладі ab- виражає «інтенсивність дії», що може спричинити її виконання в повному обсязі та призвести до результату (10):

(10) ***Das Weib:***
Was fehlet hie euch allen beeden?
Soll ich euch beid noch baß abbleuen? [12].

У цьому випадку ab- більше не позначає «віддалення від когось / чогось» або «рух згори донизу», а дієслово *bleuen* (у двн. pliuwan) співвідноситься зі словом, від якого утворилося [17, с. 87; 19].

У префіксах також подекуди спостерігаємо співіснування кількох значень:

(11) *Also ist auch diese Comœdia demselben löblichen gebrauch zuvolge, derhalben verfertiget vnd agieret worden, das man dadurch den jetzigen lauff vnd gebrauch der Welt gleich als in einem Spiegel möchte abmhalen* <…> [15, с. 166–167].

(12) *Wann sich nohen die letsten tog,*
Wirt vyl gevärlicheit vff stan,
All tiranny wirt fohen an
Vnd halten nüt vff gottes gbot,
Allein so wirt das gelt sin gott [20, с. 1027].

У реченні (11) (*abmhalen*) ab- виражає «наслідування зразка», «охоплення дією всього об'єкта», що сприяє усвідомленню суб'єктом зображеної копії (у цьому контексті – світу). Елемент ab- більше не вказує на «віддалення від когось / чогось» або «рух згори донизу», тобто став ідіомою. Твірна основа *malen* набула переносного значення і стала напівідіомою [17, с. 436; 19, с. 76; 21].

В утворенні *anfachen* (12) розвинулося значення «розпалювати, роздмухувати» (*fachen* – «дути») [19, с. 320–321]. Суб'єкт дії (тиранія) виражено абстрактним поняттям, що свідчить про метафоричність конструкції. Префікс an- передає «інтенсивність дії», «її здійснення в повному обсязі» та «початок», додає динаміки цьому образу.

У похідних дієсловах, у яких розвинулося граматичне значення, за допомогою префікса наголошено на важливості факту виконання дії:

(13) ***Helkia:*** *Barmhertziger GOtt, was bistu vor ein Ebentheurer, laß mich erst ausreden, darumb sage ich dirs, das du solches auch thun sollest* [15, с. 19].

(14) ***Der Bur Kueni Süwtrog:***
Ouch hat Jesus Christ in sinem läben
Den Juden allweg vil glychnus gäben
Vom verlornen pfennig der armen frowen,
Die anzundt ein liecht, daß sy möcht schowen;
Daß sy den einigen pfennig möcht finden <…> [22, с. 885].

У випадку з *ausreden* (13) елемент aus- є ідіоматизованим, оскільки вже вказує не на «рух зсередини назовні», а на «завершення» та «результат». Так, блазень отримає від господаря необхідну для нього настанову. Дієслівна частина *reden* співвідноситься зі словом, від якого походить [17, с. 579].

У дієслові *anzünden* (14) an- вказує на «початок дії» та «результат», до котрого вона призводить, тобто є ідіомою. Дієслово *zünden* має прозоре значення [16, с. 50; 17, с. 836–837]. Завдяки семантиці «результату», яку позначає префікс, і підрядному реченню автор наголошує на факті виконання дії, підкреслюючи важливість здійснення задуму для жінки, котра прагне показати, що в неї ще залишилися гроші, адже вона знайде бодай один пфеніг.

Усі наведені приклади свідчать про те, що функція уточнення дієслівної дії зазнає змін у процесі перетворення відокремлюваних елементів ab-, an-, auf-, aus-, ein- із превербів на префікси.

Висновки. Відокремлювані елементи ab-, an-, auf-, aus-, ein- утворюють із дієсловом семантичний зв'язок, міцніший, ніж у прислівників і прийменників. Преверби ab-, an-, auf-, aus-, ein-, які є частиною складного слова, зберігають первинне локативне значення, характеризуючи процес виконання дії певним чином. Зі зміцненням семантичного зв'язку в дієслівній конструкції преверби ab-, an-, auf-, aus-, ein- поступово перетворюються на відокремлювані префікси, втрачаючи локативне значення, тож преверби та префікси по-різному модифікують дієслова. Перші вказують на спрямування дії. Напівідіоматизовані відокремлювані елементи, що перебувають на етапі перетворення

на префікси, не лише передають локативність, а і виконують функцію підсилення дії, позначають її «здійснення у повному обсязі», «початок», «доведення до кінця» чи «результат». Із остаточною втратою первинної семантики складники прислівниково-прийменникового походження ab-, an-, auf-, aus-, ein- стають префіксами, яким також властиве співіснування кількох значень. Цей факт та ідіоматизація твірної основи ускладнюють формування граматичного значення, що розвивається безпосередньо на основі значень «початку дії», «завершення» та «результату». Конструкції, у яких у відокремлюваних префіксах розвинулося граматичне значення, виражають факт виконання дії.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні модифікації дії іншими відокремлюваними елементами прислівниково-прийменникового походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kolehmainen L. Präfix und Partikelverben im deutsch-finnischen Kontrast : Dissertation. Helsinki, 2005. 376 S.
2. Зеленецкий А.Л., Новожилова О.В. Теория немецкого языкознания : учебное пособие. Москва : Академия, 2003. 400 с.
3. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н. Зуев и др. ; под ред. М.Д. Степановой. Москва : Русский язык, 1979. 536 с.
4. Садовникова И.А. Композициональность немецких партиклированных глаголов с локально-дирекциональной семантикой : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Волгоград, 2007. 192 с.
5. Hundsnurscher F. Das System der Partikelverben mit aus in der Gegenwartssprache. Hamburg : Buske, 1997. 241 S.
6. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. Berlin : E. Schmidt, 2000. 191 S.
7. Щигло Л.В. Внутрішні і зовнішні чинники еволюції словотвірної системи німецької мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 5. Т. 1. С. 125–130.
8. Левковская К.А. Теория слова. Принципы её построения и аспекты изучения лексического материала. Москва : Высшая школа, 1962. 295 с.
9. Zeller J. Moved preverbs in German : displaced or misplaced? *Yearbook of Morphology* / ed. by G. Booij, J. van Maarle. New York ; Boston ; Dordrecht ; London ; Moscow : Kluwer Academic Publishers, 2003. P. 179–213.
10. Eichinger L.M. Deutsche Wortbildung. Eine Einführung. Tübingen : Narr Verlag, 2000. 269 S.
11. Booij G. Kemenade A. van. Preverbs: An introduction. *Yearbook of Morphology* / ed. by G. Booij, J. van Maarle. New York ; Boston ; Dordrecht ; London ; Moscow : Kluwer Academic Publishers, 2003. P. 1–11.
12. Sachs H. Der bös Rauch. 1551. URL: https://www.projekt-gutenberg.org/sachs/3fassnac/chap03.html (дата звернення: 04.09.2021).
13. Wickram G. Das Narrengießen. North Charlston : CreateSpace IPP, 2013. 34 S.
14. Die deutsche Sprache : Kleine Enzyklopädie : in 2 Bd. / hrsg. von E. Agricola, W. Fleischer und H. Protze unter Mitw. von W. Ebert. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. Bd. 1. 613 S.
15. Braunschweig H J. von. Tragica comœdia HIBELDEHA von der Susanna. *Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig : nach alten Drucken und Handschriften* / hrsg. von Dr. Wilhelm Ludwig Holland. Stuttgart : gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins, 1855. S. 1–170.
16. Paul H. Deutsches Wörterbuch. Tübingen : Niemeyer, 1992. 1130 S.
17. Der Duden : in 12 Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1997. Bd. 7. 840 S.
18. Hayneccius M. Hans Pfriem, oder Meister Kecks. North Charlston : CreateSpace IPP, 2013. 88 S.
19. Grimm J., Grimm W. Deutsches Woerterbuch : in 33 Bänden. Leipzig : Verlag von S. Hirzel, 1854. Bd. 1. 1824 S.
20. Gengenbach P. Die X Alter dyser Welt. *Fastnachtspiele aus dem 15. Jahrhundert*. Stuttgart : gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins, 1853. T. I. S. 1026–1055.
21. Grimm J., Grimm W. Deutsches Woerterbuch : in 33 Bänden. Leipzig : Verlag von S. Hirzel, 1854. Bd. 2. URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/
22. Manuel N. Ein hüpsch Fasnachtspyl, von dem Elszlin Trag den Knaben, und von Uly Rechenzan, mit irem eelichen Gerichtshandel, kurzwylig zuo lesen. *Fastnachtspiele aus dem 15. Jahrhundert.* Stuttgart : gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins, 1853. T. I. S. 861–899.

УДК 811.111'373.231
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.17

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН У СУЧАСНІЙ ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

SPECIFICS OF FUNCTIONING OF PROPER PERSONAL NAMES IN MODERN UNITED KINGDOM

Білецька І.О.,
orcid.org/0000-0002-3372-9100
доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Лаухіна І.С.,
orcid.org/0000-0003-1698-3155
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Паладьєва А.Ф.,
orcid.org/0000-0002-8182-679X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті розглянуто значення імені для людини як члена суспільства, певної соціальної групи, виявлено особливості функціонування власних особових імен на території Об`єднаного Королівства, з'ясовано основні мотиви ім'янаречення, поширені серед англомовного населення. Установлено, що ім'я – це вербалізований складник феномену людини, призначений для здійснення процесів ідентифікації та комунікації. Офіційно дане ім'я перетворює людину як біологічного індивіда на суб'єкт і об'єкт соціально-правових відносин і виступає невід'ємною частиною людини-особистості. Ім'я у процесі комунікації підкреслює соціально-статусні та комунікативні відмінності учасників комунікації (стать, вік, суспільне становище, ступінь знайомства), точно вказуючи кожному його місце у суспільній ієрархії. Установлено, що суб'єктивна соціальна ідентичність невіддільна від етнічної ідентичності – усвідомлення належності до свого народу, розуміння його інтересів, знання його культури, володіння його мовою. Власні назви людей існують у кожній культурі, у кожного народу та мають велике значення як для людини, котра отримує ім'я, так і для суспільства, яке дає його. Ім'янаречення людини має яскраво виражений відсуб'єктний характер, оскільки основою вибору імені є цінності, установки й індивідуальний досвід того, хто його дає, однак існують і об'єктивні обмеження у виборі імені – біологічна стать новонародженого, його етнічна належність, наявність фамільного імені.

З'ясовано, що сучасна антропонімічна система Великої Британії становить сукупність імен, які генетично належать до різних етнолінгвістичних пластів, вона змінювалася відповідно до історичних подій, суспільно-економічних процесів, міграційної політики, розвитку мови тощо. Це спричинило розшарування британського суспільства та призвело до таких явищ, як конформізм у виборі імені, його заміна з неанглійського на англійське, намагання спроєктувати майбутній статус його носія, обирання нетипового, екзотичного імені та ін. Установлено, що основними мотивами вибору імен у Британії є традиції та новаторство; значення загальної назви, яка стала основою для імені; сумісність із прізвищем; особливості звучання; можливість утворювати похідні форми імені та прізвиська на його основі.

Ключові слова: антропонім, антропонімічна система, ім'янаречення, власне особове ім'я.

The article considers the meaning of the name for a person as a member of society, a certain social group, reveals the peculiarities of the functioning of personal names in the United Kingdom, clarifies the main motives of naming common among the English-speaking population. The name has been established to be a verbalized component of the human phenomenon, designed to carry out the processes of identification and communication. Officially, this name transforms a person as a biological individual into a subject and object of social and legal relations and is an integral part of the human personality. The name in the process of communication emphasizes the socio-status and communicative differences of the participants of communication (gender, age, social status, degree of acquaintance), accurately indicating to each his place in the social hierarchy. It has been established that subjective social identity is inseparable from ethnic identity - awareness of belonging to one's people, understanding of its interests, knowledge of its culture, knowledge of its language. People's proper names exist in every culture, in every nation, and are of great importance both to the person who receives the name and to the society that gives it. A person's name has a pronounced subjective character, as the basis for choosing a name is the values, attitudes and individual experience of the person who gives it, which he realizes through the chosen name. However, there are also objective limitations when choosing a name – the biological sex of the newborn, his ethnicity, the presence of a surname. It has been found that the modern anthroponymic system of Great Britain is a set of names that are genetically related to different ethnolinguistic strata, it has changed according to historical events, socio-economic processes, migration policy, language

development and more. This led to the stratification of British society and led to such phenomena as conformism in the choice of name, its replacement from non-English to English, attempts to project the future status of its bearer, the choice of an atypical, exotic name and others.

It has been established that the main motives for choosing names in Britain are tradition and innovation; the meaning of the common name, which became the basis for the name; compatibility with the surname; sound features; the ability to form derivative forms of names and nicknames based on it.

Key words: anthroponym, anthroponymic system, noun, personal name.

Постановка проблеми. Сучасна антропонімія – це результат тривалої мовної та культурної діяльності людей, тому антропонім є важливим компонентом лексико-семантичної системи кожної мови. Крім того, ім'я та прізвище людини, котра є членом конкретної лінгвокультурної спільноти, відіграють важливу роль у контексті психічного та соціального життя індивіда. Власне особове ім'я вказує на належність його носія до спільноти за національними, релігійними та іншими ознаками, відображає особливості ментальності та культури, що є важливим чинником для усвідомлення власної ідентичності на тлі світової глобалізації. Саме тому культурно-історичний підхід до вивчення антропонімічної англійської лексики у руслі сучасних мовознавчих досліджень, які розглядають лінгвістичні явища у єдності з духовним світом людини, визначив актуальність нашої роботи.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Загальні питання антропонімії розглядалися О. Антишевим, О. Бєлінською, О. Гофманом. Дослідження проблем британського антропонімікону (формування, структури, функціонування) здійснювали О. Новікова, В. Сатінова, Дж. Брунінг, М. Макларен, Дж. Редмондс, Е. Сміт, Ф. Хсу.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати значущість імені для кожного члена соціуму, розглянути основні тенденції функціонування власних імен у сучасній англійській мові, виявити основні мотиви ім'янаречення.

Виклад основного матеріалу. Мова та культура є важливими диференціальними ознаками будь-якого етносу. Сформовані у процесі міжособистісного спілкування уявлення про власний народ та інші національності розвивають характерні для етнокультурної спільноти риси й відображають ціннісне ставлення до них. Ім'я як одна з найбільш часто згадуваних ознак людини відіграє важливу роль в етнічній ідентифікації завдяки своїй етномовності: «Усяке слово створюється у певному етномовному колективі, воно є надалі складником лексико-семантичної системи мови конкретного народу» [1, с. 16]. Таким чином, ім'я як національний знак сприймається передусім на рівні мови: воно вважається англійським, українським, китайським та ін. як форма, зафіксована на фонетичному, морфологічному, дериваційному, стилістичному, прагматичному рівнях окремої мови, та проявляється у зіставленні з іншими іменами, які належать до певної мовної системи.

Якщо звернутися до питання етнічної ідентичності британців, то слід зазначити, що Велика Британія складається із трьох історичних областей – Англії, Шотландії, Уельсу. Більше 4/5 населення – це англійці, офіційна мова – англійська. Перепис населення 2001 р. показав, що 31 % населення Англії ідентифікує себе як «британців», 50 % – як «англійців», або як «шотландців», або як «уельсців» (валлійців), 13 % – як «британців + уельсців /шотландців / ірландців», 2 % дали інші комбінації, 4 % ідентифікували себе з іншими етносами (найбільш численні серед них – індуси, пакистанці, афроамериканці, жителі Карибів, Бангладешу). Конфесійна належність британців досить строката: переважна більшість населення – це протестанти, але в різних формах: англійці – англіканці, шотландці – пресвітеріанці, валлійці – методисти, ірландці – католики [6, с. 201].

Становлення британського антропонімічного фонду тісно пов'язане з історією країни, розвитком мови її народу. Оскільки Об'єднане Королівство має неоднорідне населення за етнічними групами, то традиції називання дітей могли варіюватися у різних графствах. Так, у Гертфордширді не рекомендувалося вибирати ім'я хворих брата чи сестри [5, с. 392]. У Шотландії новонароджений отримував одразу і прізвище: у хлопчика воно починалося з Mac, у дівчинки – з Nic [9, с. 49]. Імена дітям давалися переважно англійські, вибір їх був відносно невеликий: так, у 1866 р. на 100 тис. дітей використовувалися імена Мері, Вільям, Джон, Елізабет, Томас, Джордж, Сара, Джеймс, Чарльз, Генрі, Еліс, Джозеф, Енн, Джейн, Еллен, Емілі, Фредерік, Енні, Маргарет, Емма, Еліза, Роберт, Артур, Альфред, Едвард. Траплялися римські імена у кельтському звучанні (Griffid), власне кельтські (Rees – «воїн», Cadwallador – «воєвода», Gwen – «мудрий», Llewyllyn – «блискавка») [5, с. 413].

Зазначимо, що, якими би різними не здавалися ритуали ім'янаречення у різних народів,

суть їх, зокрема й ритуалу хрещення у християнстві, однакова: людина, яка отримує ім'я, таким чином набуває унікальної ідентичності й отримує місце у суспільстві. Через ім'я, повторене у численних документах, індивід стає його частиною, закріплюється у пам'яті нащадків. Людина після народження одразу потрапляє до певної групи: сім'ї зі своїми правилами, національного й релігійного оточення, соціальної групи. У процесі соціалізації у неї виникають особисті орієнтації під впливом індивідуальних потреб. У цьому процесі діють дві протилежні тенденції – типізація й індивідуалізація, тобто формування заданих групою та загальних для її членів соціально-психологічних властивостей і формування особистих смислів і значень, вироблення власного ставлення до фактів і явищ [8, с. 100–101]. Саме тому ім'я може дати поштовх до певних стосунків і поведінки інших людей, орієнтованих на носія цього імені. Конформізм, бажання стати своїм у певній групі проявляється у сфері антропонімів, зокрема у тому, що багато неанглійських імен і прізвищ іноземців, котрі стають громадянами Великої Британії, перебудовуються на англійські. Так, для багатьох євреїв прийняття імені, яке не ідентифікується як єврейське, стало захисною реакцією на антисемітизм. Сьогодні деякі традиційні єврейські імена, зокрема Yehudi або Moshe, відображають прийняття ідей юдаїзму. Звичай серед євреїв давати дитині ім'я, за звучанням близьке до імені шанованого предка, робить імена Morris і Milton типово єврейськими. Іноді дається два імені: єврейську дівчинку називають Sarah у її родині, а для інших вона – Sandra [4].

Зрозуміло, що будь-яка людина, починаючи ще з дитячого віку, повинна пристосовуватися до законів і норм певного суспільства. Вона входить у світ, де вже існують етикетна регламентація соціальних взаємодій, певні стандарти й очікування іменування індивіда. У міру дорослішання людина може навчитися розпоряджатися своїм ім'ям, за допомогою якого вона будує відносини із суспільством, проєктує майбутнє, тобто передбачає власний статус, різні стосунки із членами суспільства. Так, Е. Сміт зазначає, що вибрана індивідом форма імені може багато розповісти про нього як про особистість і про його самооцінку. Він виділив шість варіантів імені, які вибирають люди у процесі комунікації, й охарактеризував носія кожного з них:

1) John Baker – так називають себе «пересічні люди» («plain folks»);

2) John William Baker – це ім'я використовують ті, хто зазвичай хоче виділитися та пишається своїм ім'ям;

3) John W. Baker – найбільш популярний варіант у США: має солідний вигляд, така форма використовується в електронних документах;

4) J. W. Baker – найбільш популярний варіант у Британії: стриманий, загадковий, неможливо визначити стать носія;

5) J. William Baker – за цією формою приховується честолюбство, висока самооцінка;

6) J. Baker – свідчить про низьку самооцінку [11, с. 55–60].

Оскільки етнічні відмінності жителів Великої Британії проявляються у багатьох сферах суспільного життя, зокрема в іменуванні громадян, то сьогодні в Об'єднаному Королівстві державні органи активно використовують антропонімічні дані для організації своєї діяльності. На основі можливого походження все населення країни поділено на 185 незалежних груп – Cultural Ethnicand Linguistic Groups (CEL). Поняття CEL включає 4 виміри ідентичності людини: релігію, географічне походження, етнічну основу та мову. Ці показники виводяться на базі особового імені та прізвища – їх морфології, етимології, історичної та сучасної географічної дистрибуції. Ономастичний критерій цієї методики полягає в установленні груп антропонімів, об'єднаних частотністю вживання в індивідів імен і прізвищ. Мовний аналіз включає: розділення основ імен і закінчень: abd- – переважно частина арабських особових імен, -ова – закінчення російського/чеського прізвища жіночого роду; урахування послідовності букв, їх наявність/відсутність у мові: так, наприклад, в іспанських особових іменах не буває букв k, w [2].

Зауважимо, що сьогодні англійські соціологи підтверджують факт поступового, але неминучого розшарування британського суспільства, і це пов'язано як із зовнішніми та внутрішніми міграційними процесами, так і з глобалізацією світової економіки, політичною й культурною інтеграцією, і не останню роль у цих змінах відіграють США як держава із сильною економікою та лідер політичних рішень, які впливають на багато країн світу. Так, сьогодні можна виділити три аспекти зміни національної ідентичності жителів Британії: 1) стрімку американізацію британської культури, котра порушує сталість національної ідентичності британців, робить їх менш консервативними, більш відкритими до сприйняття інших культур і традицій; 2) розквіт національної ідентичності різних етнічних громад, які проживають у Британії, але прагнуть зберегти власні етнокультурні ознаки (особливо це стосується мусульман); 3) нові стилі стосунків британців на

основі новітніх технологій призводять до інших форм маніфестації етнічної ідентичності [4, с. 66].

Слід зауважити, що структура антропонімів у країні підлягає державно-правовому регулюванню. По-перше, у Великій Британії у кожного громадянина мають бути особове ім'я та прізвище. По-друге, вони повинні чітко вимовлятися, не мати цифр, символів і пунктуаційних знаків, за винятком традиційних: апострофа, крапки, дефісу. По-третє, ім'ям не може бути слово, яке позначає звання або титул (Sir, Doctor тощо).

Юридична практика щодо зміни імені у Великій Британії полягає у подачі прохання для Королівського дозволу (Royal License) або в оформленні зміни імені за правом давності (by prescription), якщо людина у повсякденному житті користується іншим іменем. Змінити ім'я можна за допомогою процедури Deed Poll (юридичного акта, який стосується однієї особи й вимагає трьох заяв: відмови від колишнього імені, зобов'язання використовувати надалі нове ім'я та вимогу сповістити всіх про його зміну). Законом передбачені найбільш поширені причини зміни імені: 1) жінка після одруження бере прізвище чоловіка або залишає дівоче прізвище як своє середнє ім'я; 2) жінка після розлучення повертає своє дівоче прізвище; 3) жінка, котра має дітей, одружуючись, дає їм своє нове прізвище; 4) подружжя бере подвійне прізвище на основі обох колишніх або створює нове; 5) молоді люди із 16 років хочуть узяти прізвище матері або вітчима; 6) британці хочуть припинити зв'язки зі своєю родиною; 7) певним особам не подобається їхнє ім'я; 8) англізація імені / прізвища через дискримінацію або для полегшення вимови чи написання; 9) зміна релігії; 10) зміна статі; 11) псевдоніми; 12) дехто хоче мати «потішне» ім'я тощо [6].

Британці дуже відповідально ставляться до вибору імені для дитини, і серед основних факторів ім'янаречення можна виділити такі:

1. Традиції (культурні, соціальні, релігійні, родинні). Вони допомагають зберегти певні етнічні імена, зміцнюють сім'ю.

2. Новаторство (вибір нового, незвичайного імені).

3. Значення загальної назви, яка стала основою для власної.

4. Сумісність із прізвищем. Наприклад, довге особове ім'я краще сполучається із коротким прізвищем; якщо прізвище починається з голосного звука, то ім'я не повинне закінчуватися на голосний; треба уникати римування імені та прізвища (Candy Grandy, May Fay); складання всіх початкових літер особового імені та прізвища не має утворювати слова, яке викликатиме небажані асоціації (Adam Scott Smith – A.S.S., Phoebe Imogen Green – P.I.G). За незвичайного прізвища бажано вибирати звичайне ім'я й навпаки: у сполученні із прізвищем внутрішня форма слова, що стало ім'ям, може оживитися, утворене словосполучення не завжди буде прийнятним для носія іменування, наприклад: Justin Heaven, Chrystal Chandelier, Forrest Green, Sandy Beach.

5. Гармонійне звучання.

6. Можливість утворення похідних форм імені та прізвиська на його основі.

Акт ім'янаречення підтверджує, що «через наше застосування мови ми створюємо і використовуємо свій портрет» [7, с. 198]. Рівень освіченості, культури того, хто дає ім'я, уподобання та смаки реалізуються у його посланні до суспільства через вибір імені дитини. Так, знаменитості, які часто хочуть бути неординарними, епатажними, дають своїм дітям незвичайні імена: чоловічі – Indiana, August (актори Б. Аффлек, С. Фенікс); Cody Newton (телеведуча К. Гіффорд); Ty (письменник Дж. Гришем); Dakota (актор Д. Джонсон); Chance Armstrong (телеведучий Л. Кінг); Cash Anthony (музикант Слеш); жіночі – Lyric Channel, Kenni Lauren (спортсмен К. Андерсон); Ireland (актори К. Бессінджер, А. Болдуїн); Sailor Lee (акторка К. Бринклі); Savannah (музикант Дж. Буффе); Aspen (співак Т. Інгланд); Autumn (музикант Дж. Джексон); Victoria Kafka (актор Т. Джоунз); Amber Rose, Saffron Sahara, Tallulah Pine (актор С. Лебон); Apple (акторка Г. Пелтроу); Moon Unit, Diva (співак Ф. Заппа). Незвичайному, модному імені притаманна своєрідна фасцинація – «здатність повідомлення приваблювати й утримувати увагу адресата, створювати у нього установки на прийом повідомлення» [3, с. 106].

Офіційна структура іменування людини у сучасній Великій Британії складається з особового імені (given name, personal name, first name, baptismal name) і спадкового імені або прізвища (surname, last name). Кількість особових імен не регламентовано, тому існує термін «друге ім'я», або «середнє ім'я» (second name, middle name).

Причиною появи та закріплення нового компонента іменування людини серед британців стала більша концентрація особового імені та прізвища, які мало розрізнялися. До XIII ст. небагатьма найбільш частотними іменами охоплювалося від 50 до 80% новонароджених (William, John, Robert, Richard, Roger, Ralph, Thomas, Henry, Geoffrey, Elizabeth, Joan, Margaret, Anne, Alice, Agnes, Isabel, Jane, Mary) [11]. Звуженню кола імен сприяла і традиція називати первістків

за іменами батька або матері. Значні зміни в економічному та суспільному житті другої половини XIX ст. відобразилися на використанні особового імені. Десятьма найбільш поширеними іменами називали 72% хлопчиків (у період із 1838 по 1893 рр.), але вже один чоловік зі ста мав неповторне ім'я [11]. Із народжених у 1867–1886 рр. дітей 28% дівчаток і 14% хлопчиків мали друге ім'я. Середнє ім'я, яке з'явилося пізніше за особове ім'я та прізвище, увібрало їх у себе, але, закріпившись як офіційне іменування, у Британії використовувалося рідко, на відміну від США, де йому надається більше значення.

Загалом багатоіменність – одна з ономастичних універсалій; два чи більше особові імені звичайні в офіційній моделі найменування німців, французів, іспанців та інших народів. Звичай давати під час хрещення декілька імен прийшов у Британію, очевидно, із Франції, де він закріпився у XII ст. і спочатку поширився у Шотландії, котра мала більш тісні зв'язки з континентом [10, с. 6].

Аналіз Інтернет-форумів на сайтах, присвячених іменам, дозволяє виділити такі мотиви британців у виборі середнього імені:

Середнє ім'я використовується рідко, тому його можна вибрати формально, навіть існує термін «filler name», або «throw-away name», для імен, які заповнюють «вакантне» місце середнього компонента формули іменування. Для дівчаток це звичайні, поширені імена. Вони сполучаються з першим ім'ям і прізвищем, котрі здебільшого є двоскладовими з наголосом на першому складі: Megan Ann Taylor усуває монотонність двох двоскладових слів, і тому трапляється частіше, ніж Megan Sarah Taylor. До списку filler names можна включити імена Marie, Rose, Nicole, Grace, Claire.

Середнє ім'я, одне чи кілька, – це зручний спосіб задовольнити бажання обох батьків і багатьох родичів назвати дитину, зберігши з усіма гарні стосунки.

Друге ім'я дозволяє використовувати в іменуванні однієї людини як традиційне ім'я, так і незвичайне, реалізуючи таким чином декілька мотивів наречення.

Для багатьох онімів багатоструктурного особового імені найбільш важливим для його носія є зазвичай те, яке займає перше місце, хоча людина сама може визначити, котре з її особових імен буде використовуватися у громадському житті чи побуті. Усі другі імена у складі багаточленного оніма фігурують лише в офіційних документах, але буває, що у разі збігу особового імені та прізвища друге особове ім'я може мати ідентифікуючу розрізнювальну функцію, яку зазвичай виконує прізвище.

Висновки. Таким чином, ім'я людини відіграє важливу роль у сприйнятті індивідом самого себе, уявленні власного «Я», ототожненні людиною з таким категоріями, як соціальний статус, стать, вік, група, культура, національність. У процесі комунікації воно підкреслює соціально-статусні відмінності комунікантів (стать, вік, становище у суспільстві, рівень освіченості, ступінь знайомства), точно вказуючи кожному його місце у суспільній ієрархії. В акті самопредставлення ім'я стандартизує й алгоритмізує простір комунікації, дозволяючи учасникам спілкування ідентифікувати носія імені, використовувати щодо нього певні соціальні стереотипи та поведінкові реакції. Ім'янаречення людини має яскраво виражений відсуб'єктний характер, оскільки основою вибору імені є цінності, установки й індивідуальний досвід того, хто його дає. Основними мотивами вибору імен у Британії є традиції та новаторство; значення загальної назви, яка стала основою для імені; сумісність із прізвищем; особливості звучання; можливість утворювати похідні форми імені та прізвиська на його основі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антышев А.Н. Имена. Немецкие антропонимы. Уфа : БГАУ, 2001. 239 с.
2. Белинская Е.П. Социальная психология личности. Москва : Аспект-пресс, 2001. 301 с.
3. Гофман А.Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 208 с.
4. Новикова О.Н. Тенденции развития британского антропонимикона : дисс. ... докт. филол. наук. Уфа, 2012. 394 с.
5. Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Москва : Наука, 1997. 518 с.
6. Сатинова В.Ф. Британия и британцы. Минск : Вышэйшая школа, 2004. 334 с.
7. Bruning J.L. The effect on expected job success of the connotative meanings of names and nicknames. *Journal of Social Psychology*. 2000. № 140 (2). P. 197–201.
8. Hsu F.L.K. Anthropology and Psychoanalysis *Essays in Psychological Anthropology.* Part II. Knoxville, 1983. P. 95–168.
9. McLaren M. The Wisdom of the Scots. Edinburgh, 1963. 118 p.
10. Redmonds G. Names and History: People, places and things G-Redmonds. Hambledon and London, 2004. 256 p.
11. Smith E.C. Treasury of name lor. New York – London : Harper & Row, 1967. 140 p.

УДК 8.81
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.18

СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ З ПОРУШЕННЯМ ЗАМКНУТОСТІ РЕЧЕННЯ У РОМАНАХ ШАРЛОТТИ БІНҐХЕМ

SYNTACTIC-STYLISTIC FIGURES BASED ON THE VIOLATION OF SENTENCE INSULARITY IN THE NOVELS BY CHARLOTTE BINGHAM

Гайденко Ю.О.,
orcid.org/0000-0002-4063-525X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Тищенко М.А.,
orcid.org/0000-0001-8390-7350
викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення, виділено їх різновиди, схарактеризовано їхні функції. Проаналізовано репрезентацію синтактико-стилістичних фігур із порушенням замкнутості речення у романах Шарлотти Бінґхем, встановлено їхнє відсоткове співвідношення у досліджуваних творах авторки.

Розкрито, що синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення породжуються у розмовному мовленні та є результатом емоційного, необробленого синтаксису. Означені фігури визначено як синтаксичні конструкції, пов'язані з нехтуванням закономірностями синтаксичних відношень у лінійній організації тексту. З'ясовано, що їхню основу становлять шаблонні схеми, які у процесі мовлення можуть наповнюватися щоразу новими словами.

Синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення класифіковано на анаколуф і вставні конструкції. Встановлено, що у досліджуваних творах Шарлотти Бінґхем превалюють вставні конструкції (94,1%), а анаколуф є менш репрезентативним (5,9%).

Анаколуф утворюється через поєднання членів речення, котрі підходять за смислом, але не узгоджені граматично. У романах Шарлотти Бінґхем ця синтактико-стилістична фігура використовується для позначення таких комунікативно-прагматичних параметрів персонажів, як «національність», «рівень освіти», «соціальний статус».

Визначено, що вставна конструкція – це синтаксична побудова, оформлена як граматично незалежна від речення, у структуру якого вона входить. Розкрито, що у досліджуваних творах авторки вставні конструкції здебільшого займають інтерпозицію. Вставні конструкції типологізовано на змістовні, конотативні й оцінно-модальні. У романах Шарлотти Бінґхем вставні конструкції вирівнюють комунікативні пресупозиції читача, диференціюють висловлювання із комунікативного плану, виражають суб'єктивно-оцінне, коментувальне значення.

Ключові слова: анаколуф, вставні конструкції, порушення замкнутості речення, роман, синтактико-стилістичні фігури.

The aim of the article is to study syntactic-stylistic figures based on the violation of sentence insularity, outline their types, as well as describe their functions. The article gives the analysis of syntactic-stylistic figures based on the violation of sentence insularity and their quantitative correlation in the novels by Charlotte Bingham.

It has been specified that syntactic-stylistic figures based on the violation of sentence insularity are created colloquially and result from emotionally loaded, unprocessed syntactic structures. Syntactic-stylistic figures based on the violation of sentence insularity have been defined in the article as syntactic structures based on disregard for the patterns of syntactic relations in the linear organization of the text. It has been ascertained that these figures rely on emphatic ready-made syntactic schemes that can be constructed with different words each time they are used in speech.

Syntactic-stylistic figures based on the violation of sentence insularity have been classified into anacoluthon and parenthesis. It has been revealed that in the novels by Charlotte Bingham these figures are represented chiefly by parenthesis (94,1%), while anacoluthon is infrequent (5,9%).

It has been described that anacoluthon is an incoherent statement, whose rhetorical effect is created by an abrupt break in syntax. It has been researched that in the novels by Charlotte Bingham this syntactic-stylistic figure is used to mark such communicative-pragmatic parameters of the characters as nationality, education level and social status.

The term "parenthesis" has been defined in the article as a syntactic structure that is grammatically independent of a sentence it is inserted into. It has been revealed that in the novels by Charlotte Bingham parenthesis is mainly used in interposition. Parenthesis has been classified into content, connotative and *modal-evaluative*. It has been ascertained that in the novels by Charlotte Bingham parenthesis is used to adjust the reader's communicative presuppositions, differentiate communicative aspects of the utterance and express subjective-evaluative, comment meaning.

Key words: anacoluthon, parenthesis, violation of sentence insularity, novel, syntactic-stylistic figures.

Постановка проблеми. Однією з важливих складових частин художнього твору як структурно-смислового цілого є синтаксис, котрий через поєднання стилістично нейтральних і маркованих синтагм не лише відображає авторську модальність, а й зумовлює певну когнітивну реакцію читача. До стилістично маркованих синтагм, утворених внаслідок цілеспрямованих естетичних пошуків автора, належать синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення – синтаксичні конструкції, пов'язані з нехтуванням закономірностей синтаксичних відношень у лінійній організації тексту. Вони є результатом емоційного, необробленого синтаксису, зародження якого відбувається у розмовному мовленні. Оскільки основу означених фігур становлять шаблонні схеми, котрі у процесі мовлення можуть наповнюватися щоразу новими словами, їх кваліфікують як «несловесні», «синтагматичні», зауважуючи, що створюваний ними ефект залежить саме від положення їхніх частин [2, с. 71].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексним дослідженням синтактико-стилістичних фігур із порушенням замкнутості речення присвячено роботи таких мовознавців, як: І.В. Арнольд [2], О.М. Мороховський [15], Ю.М. Скребнєв [13] та ін. Означена проблема не втрачає актуальності у мовознавчих студіях сьогодення, тому різні її аспекти висвітлено у низці наукових праць. Зокрема, типологічні різновиди означених фігур описано в розвідках О.В. Кострової [6], С.С. Сафонової [11] та ін. Поза тим у роботах О.М. Антонюк [1], Н.М. Наєр [наведено за: 17] синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення розглядаються як інструмент прагматичного впливу на адресата, А.В. Вовка [3], В.А Чабаненко [16] – як стилістичний засіб творення експресії, О.М. Полікарпової [11], О.М. Бобрікової [3] – як знаряддя когезії тексту. Актуальними у контексті означеної тематики є праці А.Ю. Міроніної [8], котра аналізує використання означених фігур у суспільно-політичних текстах, А.М. Смоліної [14], яка розглядає їхню роль у забезпеченні ефективності комунікації на матеріалі художніх і публіцистичних текстів, О. С. Глушакової [5], котра досліджує їхнє функціювання у наукових текстах XVIII–XX ст. Проте, попри наявність лінгвістичних праць, присвячених синтактико-стилістичним фігурам із порушенням замкнутості речення, їхня репрезентація у романах англійськомовної авторки-сучасниці Шарлотти Бінґхем досі не вивчалася ані вітчизняними, ні зарубіжними мовознавцями, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження – різнобічний аналіз синтактико-стилістичних фігур із порушенням замкнутості речення у романах Шарлотти Бінґхем, зокрема індивідуально-авторські особливості їхнього вживання у художніх текстах британської письменниці.

Матеріалом дослідження слугували синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення загальною сумою 2 061, дібрані методом суцільної вибірки з 10 романів Шарлотти Бінґхем («In Sunshine or in Shadow» (1991), «Stardust» (1993), «Change of Heart» (1994), «Grand Affair» (1997), «The Kissing Garden» (1999), «Distant Music» (2002), «Magic Hour» (2005), «Out of the Blue» (2006), «The White Marriage» (2007), «The Daisy Club» (2009)).

Виклад основного матеріалу. Застосувавши класифікацію І.В. Арнольд, до синтактико-стилістичних фігур із порушенням замкнутості речення відносимо анаколуф і вставні конструкції [2, с. 178]. Їхнє відсоткове співвідношення у романах Шарлотти Бінґхем зображено на рис. 1.

Рис. 1. Синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення у романах Шарлотти Бінґхем (загальна кількість одиниць – 2 061, 100%)

Анаколуф (5,9%; 122 одиниці) – це стилістичний прийом підхоплення, пов'язаний із порушенням правильного формально-синтаксичного зв'язку, з поєднанням членів речення, що підходять по смислу, але не узгоджені граматично [2, с. 215]. Анаколуф характеризується виразністю й емфатичністю на фоні граматично правильного мовлення. Цей термін пов'язано з поняттями «семантичний алогізм», «синтаксичний заум» та «ератив», де перше позначає текст із семантично неузгодженими членами, друге – систематичне порушення правил синтаксису у межах тексту, а третє – постійне недотримання у тексті правил орфографії. Із цього погляду можна говорити про семантичний, синтаксичний та орфографічний анаколуф.

Із позицій комунікативно-прагматичної лінгвістики у художній літературі анаколуф виконує

декілька функцій. По-перше, він відображає мовленнєві характеристики персонажа, який погано володіє мовою, і відповідно, вказує на такі комунікативно-прагматичні параметри мовця, як: вік, національність, соціальний статус тощо. У романах Шарлотти Бінґхем функційна зорієнтованість анаколуфа цього типу спрямована на виявлення таких комунікативно-прагматичних параметрів мовців, як: 1) рівень освіти, наприклад, *'You make sure they gives you your journey money, dear,' one of the knitters said.* [27, с. 368]; 2) національність, що може доводитися, зокрема, коментарями авторки на рівні тексту (*'Like I told you, sir,' replied Thomas the lugubrious Welshman who managed the house and the grounds, 'I has nothing to do with the Folly.'* [18, с. 54] або вживанням у мовленні персонажа іноземних слів французького походження, наприклад, *'Sometimes I think that is why my ladies come here. They know I will tell them the truth. If a hat is affreuse, if it is make them look ugly as a pill, I tell them.'* [27, с. 368]. По-друге, анаколуф вказує на різноманітні чинники комунікативної ситуації, що зумовлюють втрату послідовності викладу думки та ненавмисний перехід мовця до форми висловлювання, яка відрізняється від початкової, та призводять до порушення правильного формально-синтаксичного зв'язку, зокрема зміни відмінка, форми речення тощо. У цьому аспекті варто говорити про анаколуф як засіб відображення: 1) усного непродуманого мовлення, що характеризується побудовою довгих риторично необміркованих висловлювань, які формуються одночасно з появою думки; 2) схвильованості, відстороненості, відволікання мовця тощо. Використання анаколуфа у такій функції Шарлотті Бінґхем не властиве.

Вставна конструкція (94,1%; 1 939 одиниць) – це конструкція, оформлена як граматично незалежна від речення (базового, основного, ввідного), у структуру якого вона входить. Вставні конструкції можуть складатися з окремих слів, словосполучень, простих, складнопідрядних чи складносурядних речень або цілих абзаців [15, с. 147]. Мовознавці зосереджують увагу на стилістичній ізольованості вставних конструкцій, що призводить до їхньої позиційної незакріпленості та належності до іншого смислового плану у структурі базового речення [13, с. 95; 28, с. 186]. Вставні конструкції утворюють окрему синтагму, розриваючи формальну синтаксичну структуру базового речення, а отже, й інформаційний потік [10, с. 150]. Їхніми специфічними особливостями вважають інклюзивність, або включеність, та інтеркаляцію, тобто переважну вживаність в інтепрпозиції, що, зокрема, засвідчують структури такого типу у романах Шарлотти Бінґхем. На інтеркаляції зосереджено увагу у дисертації О.М. Полікарпової [11]. Так, називаючи вставні конструкції інтеркальованими парантезами, дослідниця зазначає, що вони значно розширюють фактичний матеріал тексту і можуть бути виключені з речення без порушення його формальної структури [11]. Подібної думки дотримується В.Г. Адмоні, згідно з яким вставну конструкцію, з одного боку, можна усунути із предикативного центру базового речення, а з іншого, вона не призводить до структурного розпаду останнього, навпаки, сприяючи його цілісності, завершеності [наведено за: 9, с. 197]. Автосемантичність вставної конструкції у межах базового речення в усному мовленні підкреслюється інтонаційно, паузами, у писемному – пунктуаційно, за допомогою ком, дужок або тире.

Із позиції комунікативно-прагматичної лінгвістики вставні конструкції реалізують певні прагматичні установки мовця, спрямовані на досягнення мети комунікації. Так, О.М. Антонюк стверджує, що вони є частиною локутивного й іллокутивного актів, а також виконують перлокутивну функцію, навмисно заміщуючи елементи базового речення [1]. На думку Н.М. Наєр, їхня прагматична значущість полягає в істинному або уявному контакті із читачем, мета якого – привернути увагу до важливих частин оповіді [наведено за: 17, с. 124].

Поява вставних конструкцій у межах висловлювання може спричинятися асоціативністю мислення, раптовим виникненням певної думки, потребою доповнення, деталізації, вирівнювання комунікативних пресупозицій і т. п., що визначає їхній функціонал (під функціями вставних конструкцій ми розуміємо мету, з якою у текст вводиться та чи інша інформація). Крім того, у художньому стилі вони забезпечують емоційність та експресивність, виступають синтаксичним механізмом оформлення особистої думки автора, тому у лінгвістичній літературі їх кваліфікують як «прагматичні вставки» [6, с. 91] або «метатекстові вкраплення» [6, с. 120]. Тож цілком логічною видається позиція М.В. Ляпон, згідно з якою характер зв'язку вставної конструкції з основним реченням (за умови безсполучникового включення) – не граматичний, а змістовно-асоціативний [7, с. 79].

Найбільш поширеними у сучасній лінгвістиці є семантико-синтаксичні та структурно-семантичні класифікації вставних конструкцій. З огляду на фактичний матеріал прикладної бази найбільш релевантною вважаємо класифікацію

О.В. Кострової, за якою за змістом вставні конструкції поділяються на три типи: змістовні, конотативні, оцінно-модальні [6, с. 91–94]. Під змістом вставних конструкцій ми розуміємо конкретне повідомлення, інформацію, що розширює уявлення читача про контекст; зміст вставних конструкцій щоразу різний, а їхній тип значним чином не впливає на зміст. Вставні конструкції будь-якого типу у структурі базового речення можуть займати пре-, інтер- чи постпозицію.

На думку Н.О. Кобріної, змістовні вставні конструкції розширюють інформаційну можливість висловлювання, вносять у текст додаткову інформацію, яка тематично випадає з основної лінії оповіді, має характер відступу [наведено за: 9, с. 197]. Змістовні вставні конструкції визначаються нами як такі, що полягають у розширенні обсягу висловлювання. У романах Шарлотти Бінґхем їх представлено, наприклад, такими синтагмами: *'Your sainted mother,' he would say. (Oliver's mother, once she had run off with Charley the hunt servant, had always, for some reason, been referred to by Cliffie as 'your sainted mother'.) 'Your sainted mother always said to me "acting and dressage, Cliffie, are the two activities over which no one can ever agree."'* [19, с. 215]; *Tom darling, I am at the Spencer-Churchills tonight. It is evening dress (white tie). Do come* [22, с. 256].

Вставні конструкції у наведених вище прикладах займають інтер- чи постпозицію, виконуючи інформаційну функцію, мають різне пунктуаційне виділення (дужки, тире) та характеризуються варіативністю обсягу (від словосполучення до окремого речення). Проте синтаксичні побудови такого типу можуть також вносити у висловлювання додаткові відомості, які посилюють його емоційність, виконуючи не лише інформаційну, а й емоційну функцію: *Mr Sessions, the specialist, a tall, pompous and rapidly balding know-it-all (Oscar called them swell-heads) had smiled benignly but briefly at Pippa.* [24, с. 309]; *Yet the work he had found himself compelled to write was a piece for violin which this most renowned music teacher (how right Marshall had been to revere his former colleague, how brilliant to think of contacting him) had just identified as fine, lyrical and beautiful before one single note of it had even been played* [18, с. 99].

Конотативні вставні конструкції диференціюють висловлювання з комунікативного плану, ідентифікуючи у ньому мовлення персонажа, авторський текст або невласне авторське мовлення. Як зазначає О.С. Глушакова, двомірна розповідь – виклад та інтерпретація – здійснюється автором за допомогою пояснень, уточнень, ілюстрацій тощо. Різноманітні вставні конструкції є своєрідним засобом розчленування висловлювання на два плани – основний, актуальний і фоновий, що зв'язує розповідь із загальним контекстом, який апелює до фонових знань учасників комунікативного акту [5, с. 78]. Продуктивність цієї тези підтверджується, зокрема, вставними конструкціями романів Шарлотти Бінґхем. Так, стилістична функція наведених нижче вставних конструкцій полягає у забезпеченні поліфонічності, ефекту двоголосся, а також експлікації відтінків суб'єктивно-оцінної модальності, закладених авторкою: *Mind you – he gave a wry look to his perfectly tailored evening jacket – no one could deny that clothes maketh if not a man, at least a gentleman.* [22, с. 266]; *'And what about up there, J darling? More guest rooms? Studies? Music rooms? And what-have-you? According to this –' (here she had shaken the house details at him) '– there are another ten rooms up there!'* [24, с. 390].

Модально-оцінні вставні конструкції полягають у вираженні оцінно-коментувального, підсилювального та суб'єктивно-оцінного значення. У романах Шарлотти Бінґхем їх представлено, зокрема, такими синтаксичними структурами: *We now have a succession of extremely rich and deadly boring people at our dinner table – and sometimes for the weekend (help!)* [26, с. 330]; *Like I hear the opening statement of the violin, imagining if I may this remote, transparent thread of sound firstly (what contrast to those big orchestral colours!) and then the sound opening out into this big full throated tone!* [18, с. 98].

Вказані вище приклади ілюструють, що у романах Шарлотти Бінґхем вставні конструкції можуть функціювати як окличні речення. Крім того, функцію вставних конструкцій у досліджуваних творах можуть виконувати запитальні речення, виступаючи не лише оцінно-коментувальними вкрапленнями із підсилювальним, суб'єктивно-оцінним значенням, але й макуючи роздуми мовця, виконуючи функцію зворотного зв'язку: *Tom read the note and reread it, but although the tone of the note was so sweet and generous, and although the writer was so obviously in love (for why else would she sign her name with hearts and kisses?) he knew that, despite being now the proud owner of a white tie and tails, he could not go.* [22, с. 256]; *'They really are extremely dull, and I'm quite sure – aren't you? – that after all this fighting and misery the very last thing we all want to look is dull.'* [26, с. 37].

Висновки. Синтактико-стилістичні фігури з порушенням замкнутості речення – це

синтаксичні конструкції, основу яких становлять шаблонні схеми, що у процесі мовлення можуть наповнюватися щоразу новими словами. Вони є результатом емоційного, необробленого синтаксису, який породжується у розмовному мовленні, а отже, пов'язані з нехтуванням закономірностями синтаксичних відношень у лінійній організації тексту. У романах Шарлотти Бінґхем найбільш репрезентативною фігурою цієї групи є вставні конструкції (94,1 %), анаколуф вживається значно рідше (5,9 %). Вставні конструкції вирівнюють комунікативні пресупозиції читача, диференціюють висловлювання із комунікативного плану, виражають суб'єктивно-оцінне, коментувальне значення. Анаколуф позначає комунікативно-прагматичні параметри персонажів: «національність», «рівень освіти», «соціальний статус».

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні означеної групи фігур у текстах інших англійськомовних авторів у межах жанру роману, а також інших жанрів художньої прози не тільки англомовних авторів, але й письменників усього германського ареалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонюк О.М. Функционирование вставных конструкций в составе многокомпонентных сложных предложений (на материале прозы И.С. Тургенева) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.02. Харьков, 2006.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Москва : Флинта : Наука, 2002. 384 с.
3. Бобрикова Е.Н. Средства связности текста в литературе «потока сознания» : на материале романа Джеймса Джойса «Улисс» : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ростов-на-Дону. 2008. 156 с.
4. Вовк А.В. Експресивний синтаксис у системі ідіостилю письменника (на матеріалі «Щоденників» Олеся Гончара) : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро. 2020. 24 с.
5. Глушакова О.С. Функционирование вводных и вставных конструкций в научных текстах XVIII–XX вв. *Очерки истории научного стиля русского литературного языка XVIII–XX вв*. Т. 1. Ч. 2. Пермь, 1997. С. 50–78.
6. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка. Москва : Флинта ; Московский психолого-социальный институт, 2004. 240 с.
7. Ляпон М.В. Вставная конструкция. Русский язык. Энциклопедия / гл. ред. Ю.Н. Караулов. Москва : Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1998. С. 79.
8. Миронина А.Ю., Шишкина И.С. Графическая репрезентация парантетических конструкций в общественно-политическом тексте. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2016. № 8 (62). Ч. 1. С. 135–138.
9. Никифорова С.А. Функционирование парантезы в немецком поэтическом тексте (на примере стихотворений И.В. Гете). *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина.* № 4. 2015. С. 192–202.
10. Олексієнко А.В. Парантеза як специфічний вид детермінативних підрядних речень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. Вип. 8 (1). С. 150–152.
11. Поликарпова О.Н. Комментативная парантеза как единица композиционного синтаксиса : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Барнаул, 2011. 22 с.
12. Сафонова С.С., Чупрякова О.А. Функционально-семантический статус парантез в художественном дискурсе В.В. Набокова. *Филология и культура. Philology and culture.* № 1 (47). 2017. С. 91–96.
13. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. Москва : Астрель, 2003. 221 с.
14. Смолина А.Н. Анаколуф как стилистический приём создания комического эффекта. *Мир науки, культуры, образования.* № 5 (30). 2011. С. 365–367.
15. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьёва, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. Киев : Главное издательство издательского объединения «Вища школа», 1984. 241 с.
16. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
17. Шишкина И.С. Парантеза в английском и немецком языках: семантико-синтаксические особенности и графическое оформление. *Вестник ВятГГУ*. 2009. № 2 (2). С. 120–125.
18. Bingham C. Change of Heart. London : Bantam Books, 1994. 469 p.
19. Bingham C. Distant Music. London : Bantam Books, 2002. 576 p.
20. Bingham C. Grand Affair. London : Bantam Books, 1997. 480 p.
21. Bingham C. In Sunshine or in Shadow. London : Bantam Books, 1991. 576 p.
22. Bingham C. Magic Hour. London : Bantam Books, 2005. 416 p.
23. Bingham C. Out of the Blue. London : Bantam Books, 2006. 448 p.
24. Bingham C. Stardust. London : Bantam Books, 1993. 576 p.
25. Bingham C. The Daisy Club. London : Bantam Books, 2009. 480 p.
26. Bingham C. The Kissing Garden. London : Bantam Books, 1999. 624 p.
27. Bingham C. The White Marriage. London : Bantam Books, 2007. 480 p.
28. Leech. G., Short M. Style in fiction. London : Longman, 2007. 404 p.

UDC 81'276:811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.19

ONLINE ENGLISH SCIENCE NEWS: CONTENT, COMPOSITION AND LINGUISTIC PECULIARITIES

ОНЛАЙНОВІ АНГЛІЙСЬКОМОВНІ НОВИНИ ПРО НАУКУ: ЗМІСТ, КОМПОЗИЦІЯ ТА ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

Hlavatska Yu.L.,
orcid.org/0000-0002-1162-0251
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Hotel
and Restaurant and Tourist Business and Foreign Languages
Kherson State Agrarian and Economic University

News is a speech genre of publicistic style, which is currently interpreted as a special genre of mass media, or a genre of modern information media (online). According to the typological classification of speech genres, news appears as a written / oral, official and public genre. News texts are fully implemented in relation to the main functions of the language – communicative, and one of the dominant functions of mass communication – informative.

The genre of "News" in its communicative, genre and stylistic characteristics tends to publicistic style and is a genre of this style, while reflecting the tendency of modern media sphere to integrate with other genres and styles. The author of the media texts "Science News" is a journalist, and the addressee is an indefinite mass audience that is interested in scientific topics. The communicative goals of science news are defined as informative and evaluative. The content and structure (composition) of science news necessarily has three components: headline, lead and body text. Contextual and interpretative method of linguistic features of science news analysis has showed the presence of elements of scientific and publicistic styles. The linguistic means of the scientific style predominate, but according to the communicative parameters, the news of science shows an attraction to the publicistic style.

Markers of scientific style include the use of terminology, words in the direct nominative sense, words of logical emphasis and words indicating the objectivity and authenticity of the message, as well as the predominance of nominative language, the use of passive constructions, the use of first person plural pronoun, complex sentences, explanations with the help of participial, gerundial and infinitive constructions.

Features of publicistic style are the following: the presence of toponyms, the active use of numerals and indications of dates, the use of international words, and publicistic clichés.

Key words: news, science news, scientific style, publicistic style, media language, communicative goal.

Новини – це мовленнєвий жанр публіцистичного стилю, який трактують як особливий жанр масмеді або жанр сучасних інформаційних засобів інформації (онлайнових). За типологічною класифікацією мовленнєвих жанрів новини постають як письмовий / усний, офіційний і публічний жанр. Новинарні тексти знаходять повну реалізацію щодо головних функцій мови – комунікативну, й одну з домінувальних функцій масової комунікації – інформативну.

Жанр «Новини» за своїми комунікативним, жанровими і стилістичними характеристикам тяжіє до публіцистичного стилю і є жанром цього стилю, відображаючи разом з тим тенденцію сучасної медіасфери до інтеграції з іншими жанрами і стилями. Автором медіатекстів «Новини науки» постає журналіст, а адресатом – невизначена масова аудиторія, яка цікавиться науковою тематикою. Комунікативні цілі новин науки визначаються як інформативна і оцінна. Зміст і структура (композиція) новин науки обов'язково налічує три компоненти: заголовок, лід і текст. Контекстуально-інтерпретаційний метод аналізу мовних особливостей новин науки англійською мовою показав наявність елементів наукового та публіцистичного стилів. Причому переважають мовні засоби наукового стилю, але за комунікативними параметрами новини науки демонструють тяжіння до публіцистичного стилю.

До ознак наукового стилю належить використання термінології, вживання слів у прямому номінативному значенні, використання слів логічного підкреслення і слів, що вказують на об'єктивність і достовірність повідомлення, а також переважання номінативного стилю мови, вживання пасивних конструкцій, вживання займенника першої особи множини, складнопідрядних речень, пояснень за допомогою прийменникових, герундіальних та інфінітивних конструкцій.

Рисами публіцистичного стилю постають: наявність топонімів, активне використання числівників і вказівок на дати, вживання інтернаціональних слів, публіцистичних кліше.

Ключові слова: новини, новини науки, науковий стиль, публіцистичний стиль, мова ЗМІ, комунікативна ціль.

The statement of the problem. It is widely known that throughout the history of civilization mankind has undergone four communicative revolutions: the emergence and development of speech, writing, printing, and electronic communications based on improving the process of consolidation, transmission and use of information. And if at the initial stage it took millennia, then centuries, today the communication can be renewed in a few years. Communication, rapidly evolving, covers all aspects of modern society. Moreover, we are witnessing the rapid development of the fifth

communicative revolution, which began in the 1950s due to the appearance of the Internet.

The genre of "News" in its communicative, genre and stylistic characteristics tends to publicistic style and is considered to be the genre of this style, while reflecting the tendency of modern media sphere to integrate with other genres and styles. In addition, the genre of "News" in modern English online media demonstrates integration with other genres of the electronic media sphere, which is manifested in a combination of both verbal and nonverbal components in the structure of the genre (photos, videos, tables, pictures, etc.).

Media linguists, classifying media genres into event and commentary, focus on the informative content and functions performed by the media in modern world. Recently, mass media researchers have singled out news genres into a separate group because they differ, among others, in the dynamism of information delivery and its objective, more accurate interpretation. Media genre "News" as a genre of modern internet communication acquaints the reader / viewer with new information that orients him in the direction of world scientific and technological progress, that is science news.

Analysis of recent research and publications. The language of the media has repeatedly been the subject of various researches in the field of linguistics. There is a considerable amount of literature on this question. M. Lukina, for example, investigates online media language within such aspects: the author of the information, the content of communication, the addressee, and through which channel and with what effect the news is presented [4, p. 53]. Up-to-dated news is vewed via multimedia features [5], hypertextuality [4], intertextuality [1], and interactivity [4; 5]. A few researches have addressed the question of functional loading of news in general and online news in particular [2; 3]. However, there has been little discussion on the content, structure and linguistic characteristics of online science news.

The aim of our study is to reveal the linguistic and stylistic specificity of science news media texts within three parameters: the content (description of informative and evaluation goals), the composition (headline, lead, body text) and linguistic characteristics of news media texts that are in the focus of our attention. We intend to depict that the features of scientific and publicistic styles are typical for science news. In order to reach the aim, we use the method of contextual and interpretive analysis. The case study consists of fifty news articles located in "Science" section on a such English website as "Sciencedaily.com".

Presentation of the main research material. The content of the news analyzed presents events, experiments and phenomena of different fields such as health, medicine, physical/tech sphere, environment, society/education, and quirky news. Having analysed fifty texts of English science news in modern online media, it has been found that they are focused on the implementation of two communicative goals: informative and evaluative. Let's illustrate this with examples.

The informative goal involves the transfer of information: "In two separate studies analyzing different measures of healthy plant food consumption, researchers found that both young adults and postmenopausal women had fewer heart attacks and were less likely to develop cardiovascular disease when they ate more healthy plant foods" [7].

The evaluative goal. As a result of factual material, in the genre of "Science News" it is possible to express the evaluation of the reported facts. It can be done by various language means. The authors of science news express an evaluative communicative aim, using both lexical and grammatical means. For instance: positive and negative evaluative lexical units ("healthy", "beneficial", "critical", "improbable"); modal verbs and expressions ("This regional information can be explored in detail in the newly developed Interactive Atlas" [6]); "The gene segment must have been introgressed more than two million years ago" [10]); comparative constructions ("Charles McCall, lead researcher from Wake Forest University on the study, refers to the enzyme as a "shredder" for its known prevalence in severe inflammation events") [16].

The image of the addressee of science news, as well as the image of the author, is not defined. It is evident that science news in English online media, in particular, and in the network in general, includes different topics of various scientific fields, which can attract the attention of wide audience, so the recipient of this genre can be any individual interested in a certain topic.

The composition of science news in modern English online media includes three constituents: the title, the lead and the body text itself. We have fixed such peculiarities of the titles: statement of the fact ("Scientists have a new word for birds stealing animal hair" [18]); the form of rhetorical question ("How do scientists calculate the age of a star?") [13]; the initial position of interrogative words ("What 20th century science fiction got right and wrong about the future of babies") [20]. The lead of the article briefly reflects its basic information. It is presented as a short sentence, for example:

"Storytellers have long predicted a technology takeover of human reproduction" [20].

There is no conclusion in the online science news. The article usually ends with either the words of the "main figure" or a quote: "We can already alter animal species to an enormous extent, and it seems only a question of time before we shall be able to apply the same principles to our own" [20].

The subject matter and the main purpose of science news texts determine the features of scientific style. English online science news is rich in terminology related to various fields: "genetic engineering of embryos", "infectious virus", "nuclear fusion" etc. Lexemes in the texts of the genre mentioned are used mainly in the direct nominative sense, for instance: "lab-grown babies", "volcano hazard forecasting", "climate change". In most cases stylistically neutral words are used: "river measurement stations", "sea level", "the surface" etc. Almost all texts contain words of logical emphasis: "And in the end, it was demonstrated that it was a small, secondary fault nearby" [12]; "Thus, nonpermanent gender-affirming treatment options may allow children time to safely explore their identity as they approach adolescence, proponents say" [9].

It should be noted that in science news, we find words that indicate the objectivity, reliability of what is reported, for example: "About 1.8 percent of American high schoolers are transgender, according to the U.S. Centers for Disease Control and Prevention" [9]; "Meanwhile, loss rate increased by 8.4 percentage points, from 27.6 percent to 36 percent" [11].

As for morphological features of English online science news, we can identify some features characteristic of the scientific genre. Firstly, the texts of this genre are characterized by a nominative style of speech, which is more conducive to the generalization of actions, events and facts: "… this work can help referees become more aware of their biases" [11]; "Now, an August 11 study in Science Advances, comparing mostly adult Indigenous farmer-foragers in Bolivia to U.S. preschoolers and adults has fallen squarely on the learning or culture side, adding fresh fuel to the debate" [8]. Secondly, the active use of passive constructions is typical for such articles: "…but the hormone can also be absorbed via skin ointment or a patch" [9]; "Earlier research was focused on single nutrients or single foods" [7].

One of the principal characteristics of English scientific style is the usage of the 1-person pronoun "we" to indicate a community of scientists or to encourage the reader to participate in the discussion of evidence, for example: "We now have a much clearer picture of the past, present and future climate, which is essential for understanding where we are headed, what can be done, and how we can prepare" [6].

As for the peculiarities of the syntax of the science news articles it is necessary to point out the advantage of complex sentences: "Some effects of hormone therapy, such as facial hair growth, voice deepening and breast development, are permanent, whereas changes in muscle mass and fat distribution are reversible if treatment stops" [9]; "The findings add to evidence that fans influence home team advantage – the phenomenon where athletes tend to do better on their own turf" [11].

Few examples of simple sentences, as well as sentences with homogeneous members may be found: "The "Portfolio Diet" includes nuts; plant protein from soy, beans or tofu; viscous soluble fiber from oats, barley, okra, eggplant, oranges, apples and berries" [7].

Description of new equipment, substances, explanation of certain natural phenomena in the texts of this genre is accompanied by different types of definitions: "Pulsars, the ultradense spinning cores of dead stars, made themselves known in 1967" [15]; "This "cosmic microwave background", named for the relatively high frequencies at which it is strongest, is still the clearest window that astronomers have into the very early universe" [15].

News texts due to the predominance of complex sentences are characterized by the use of gerundial, infinitive and participial constructions, such as: "As opposed to existing diet quality scores that are usually based on small numbers of food groups, APDQS is explicit in capturing the overall quality of diet using 46 individual food groups, describing the whole diet that the general population commonly consumes" [7]; "Unlike traditional telescopes, which use lenses or mirrors to focus visible light, this contraption used metal and circuitry to collect interstellar radio waves, low frequency ripples of electromagnetic radiation" [15].

The logic of texts related to the genre under discussion is provided by conjunctions, which is typical for the scientific style: "The whole contraption sat atop a tilting wooden base that let him scan the sky by swinging the telescope up and down" [15]; "Participants who received higher scores ate a variety of beneficial foods, while people who had lower scores ate more adverse foods" [7].

One more peculiarity of scientific style reflected in science news texts is the direct word order: "Further comparisons of the gene sequences with other species of the canidae family yielded very surprising results" [10]; "The Working Group I report is the first

installment of the IPCC's Sixth Assessment Report (AR6), which will be completed in 2022" [6].

The processing of the factual material indicates the use of inversion, which serves to logically highlight a certain piece of information by the author: "In a survey of nearly 28,000 transgender adults in the United States, about 2,200 had detransitioned" [9]; "When the women in this analysis enrolled in the study between 1993 and 1998, they were between 50-79 years old (average age of 62) and did not have cardiovascular disease" [7].

Besides the features of scientific style, we have observed some of publicistic one. It should be noted, as evidenced by the results of processing factual material, that news texts on science are characterized by the use of proper names: place names, anthroponyms, names of institutions and organizations: "Though the collapse of the giant Arecibo Observatory in 2020 — at 305 meters across, it was the largest single dish radio telescope for most of its lifetime — was tragic and unexpected, radio astronomers have new facilities in the works" [How radio astronomy]; "And several states, including Florida, Mississippi and Tennessee, now forbid transgender kids from playing on sports teams that match their gender identity" [9].

A lot of dates and numerals are widely used to state and prove the results of investigations: "While benefits for air quality would come quickly, it could take 20-30 years to see global temperatures stabilize, according to the IPCC Working Group I report, Climate Change 2021: the Physical Science Basis, approved on Friday by 195 member governments of the IPCC, through a virtual approval session that was held over two weeks starting on July 26" [6].

International words as borrowed ones from Latin and Greece are the markers of science news texts: "The findings indicate that, as neutrons fission and create more neutrons, some go on to form large lineages of clusters while others quickly die off, resulting in so-called 'power tilts,' or asymmetrical energy production" [17]; "Researchers at North Carolina State University have created a soft, stretchable device that converts movement into electricity and works in both dry and wet environments" [19].

The texts of the analyzed genre use clichés, which also show its linguistic closeness to the publicistic style: "One project is aimed at using the technology to power wearable devices by increasing the harvester's power output" [19], "This research is also important for epidemiologists trying to understand how wildfire smoke affects health" [14].

Indirect speech and citations also perform the stylistic loading in science news texts: "It's important to understand how people behave so that public health communications professionals can potentially intervene and promote safer behavior that mitigates risk", said lead study author Francisca Santana, a PhD student in the Emmett Interdisciplinary Program in Environment and Resources (E-IPER)" [14]; "Lourenco suspects that people might be born with innate mental maps, as indicated by research on newborn babies, but life experience obscures those default tendencies" [8].

So, the specific features of publistic style inform, on the one hand, the general public about events in the world of science, and, on the other hand, attract the readers' attention as this news is characterized by expression and social evaluation.

Thus, the science news media texts belong to the written, official, public speech genre; it is an information genre as a symbiosis of two functional styles – scientific and publicistic; as for the method of creation it is the author's oral text, by the method of reproduction – the written text; through the distribution channel it is media text, as it occupies a position in the media space of online media; this is a functional genre type of text (news); according to the media topic – news about science in various fields of human activity.

Future studies should target the study of media parameters (hypertextuality, multimedia, interactivity) of online communicative media genres (chat, social media page, e-mail, blog) within two linguistic cultures – English and Ukrainian.

REFERENCES:

1. Васіна О.В. Трансформація явища інтертекстуальності в Інтернет-новинах. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. № 874. 2009. Вип. 1. С. 14–19.

2. Дергач Д.В. Функциональная природа дифференциации современных медиажанров. *Медиалингвистика*. Вып. 3. 2014. С. 63–66.

3. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь. Москва : Флинта : Наука, 2008. 256 с.

4. Лукина М.М. Интернет-СМИ: Теория и практика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 2010. 152 с.

5. Тонкіх І.Ю. Проблема типології Інтернет-ЗМІ. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/994/1/Tonkikh_The_Internet_mass_media_typology.pdf (дата звернення: 17.01.2020).

6. Climate change widespread, rapid, and intensifying: IPCC. *Science.Daily.* URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/08/210809111125.htm (дата звернення: 07.07.2021).

7. Eating more plant foods may lower heart disease risk in young adults, older women. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/08/210804123607.htm (дата звернення: 29.08.2021).

8. Everyone maps numbers in space. But why don't we all use the same directions? *Science.Daily.* URL: https://www.sciencenews.org/article/psychology-number-line-space-map-different-directions (дата звернення: 27.08.2021).

9. Gender-affirming care improves mental health for transgender youth. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencenews.org/article/transgender-youth-mental-health-gender-affirming-care-laws (дата звернення: 01.09.2021).

10. Genetic enigma solved: Inheritance of coat color patterns in dogs. *Science.Daily.* URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/08/210812145103.htm (дата звернення: 01.08.2021).

11. 'Ghost games' spotlight the psychological effect fans have on referees. Science.Daily. URL: https://www.sciencenews.org/article/sports-soccer-ghost-games-psychology-fans-referee-pandemic (дата звернення: 30.08.2021).

12. Haiti's citizen seismologists helped track its devastating quake in real time. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencenews.org/article/haiti-earthquake-citizen-science-seismology-risk (дата звернення: 01.09.2021).

13. How do scientists calculate the age of a star? *Science.Daily*. URL: https://www.sciencenews.org/article/star-age-calculation-astronomy-life-cycle (дата звернення: 17.07.2021).

14. How people respond to wildfire smoke. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/08/210830152903.htm (дата звернення: 25.08.2021).

15. How radio astronomy put new eyes on the cosmos. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencenews.org/article/radio-astronomy-history-cosmos-black-hole-planet-universe (дата звернення: 01.09.2021).

16. Like venom coursing through the body: Researchers identify mechanism driving COVID-19 mortality. *Science. Daily.* URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/08/210824135358.htm (дата звернення: 09.08.2021).

17. Neutron-clustering effect in nuclear reactors demonstrated. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/07/210712183319.htm (дата звернення: 01.08.2021).

18. Scientists have a new word for birds stealing animal hair. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencenews.org/article/birds-steal-animal-hair-fur-nest-new-word-video (дата звернення: 09.06.2021).

19. Using liquid metal to turn motion into electricity, even underwater. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencedaily.com/releases/2021/08/210831131407.htm (дата звернення: 01.09.2021).

20. What 20th century science fiction got right and wrong about the future of babies. *Science.Daily*. URL: https://www.sciencenews.org/article/science-fiction-human-reproduction-ivf-future (дата звернення: 12.08.2021).

UDC 811'11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.20

SCHOOL IN BRITISH AND AMERICAN MEDIA DISCOURSE: A CORPUS STUDY

SCHOOL У БРИТАНСЬКОМУ Й АМЕРИКАНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ: КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Denysova N.B.,
orcid.org/0000-0001-9744-4553
Lecturer at the Department of English Language and Communication
Borys Grinchenko Kyiv University

The research is devoted to the analysis of collocations with the lemma SCHOOL in The Guardian and The New York Times issues published late in 2020 and early 2021. Two corpora have been created, each consisting of 70 articles devoted to problems of schools during Covid-19 time. The Sketch engine is the tool to process both corpora. The study mostly concentrates on the following patterns: modifiers of SCHOOL, verbs with SCHOOL as object. The analysis shows that the broadsheets reveal different aspects connected with school functioning during pandemic time. The Guardian articles present Primary+SCHOOL and Secondary+SCHOOL collocations as most frequent collocations with the first one twice more often used than the latter among modifiers of SCHOOL, in this way underlying most urgent questions schools, teachers and authorities face right now. The question of teachers' well-being is also raised in the broadsheet discourse as teachers receive more pressure during the school closing/opening process and dis-

tance learning mode. The New York Times discourse displays High+SCHOOL and Public+SCHOOL collocations with most frequent use, followed by Private+SCHOOL and Elementary+SCHOOL collocations, which demonstrates social issues depicted in the newspaper discourse and which are relevant for the country at the present time. The pattern verb+SCHOOL as object gives the picture of most vital problems connected with school closure, reopening and attendance. Thus, the most frequent collocations in The Guardian are Close+SCHOOL and Reopen+SCHOOL, while The New York Times offers Reopen+SCHOOL and Attend+SCHOOL. The both newspapers mostly give publicity to the events about schools which are happening in their countries. The media discourse reflects concerns about safety and bringing children back to school in the two countries. Many questions are connected with vaccination, though it is more highlighted in The New York articles.

Key words: SCHOOL, media discourse, corpus analysis, The Guardian, The New York Times.

Дослідження присвячене аналізу колокацій із лемою SCHOOL у виданнях The Guardian і The New York Times, опублікованих наприкінці 2020-го та на початку 2021 року. Створено два корпуси, кожен з яких складається з 70 статей, присвячених проблемам шкіл під час Covid-19 час. Sketch engine застосовується для обробки обох корпусів. Дослідження здебільшого зосереджується на таких моделях: modifiers of SCHOOL, verbs with SCHOOL as object. Аналіз показує, що національні газети розкривають різні аспекти, пов'язані із функціонуванням школи під час пандемії. У статтях газети The Guardian представлено колокації Primary+SCHOOL і Secondary+SCHOOL як найчастіше вживані словосполучення серед modifiers of SCHOOL, причому перші удвічі частіше використовується, ніж другі. Питання про ментальне благополуччя вчителів також піднімається у газетному дискурсі, оскільки вчителі відчувають більший тиск під час процесу закриття/відкриття школи та режиму дистанційного навчання. У дискурсі газети The New York Times колокації High+SCHOOL та Public+SCHOOL позначаються найчастішим вживанням, наступними є Private+SCHOOL та Elementary+SCHOOL, що демонструє соціальні проблеми, зображені у газетному дискурсі, які є актуальними для країни нині. Патерн verb+SCHOOL as object дає уявлення про найважливіші проблеми, пов'язані із закриттям школи, її відкриттям та відвідуванням. Так, найпоширеніші колокації у газеті The Guardian є Close+SCHOOL та Reopen+SCHOOL, тоді як у газеті The New York Times –Reopen+SCHOOL та Attend+SCHOOL. Обидві газети здебільшого публікують події про школи, які відбуваються у їхніх країнах. Медіа дискурс відображає занепокоєння щодо безпеки та повернення дітей до школи в двох країнах. Багато питань пов'язані з вакцинацією, хоча це більш висвітлено у статтях The New York Times.

Ключові слова: SCHOOL, медійний дискурс, корпусний аналіз, The Guardian, The Times

Introduction. Currently, when the coronavirus disease pandemic has caused dramatic changes in all areas, in the field of education and schools it has affected not only teachers and pupils but all members involved in this process. The usual mode of education and teaching has changed drastically when schools were closed and students had to study autonomously staying at home. The burning issues connected with schools are depicted in the media as teachers, students, parents and everyone who has connection to this process are curious in the actual events and proposed ways out of the emergency. The problem has been given coverage by numerous international organisations among which there are UNESCO and UNICEF. UNESCO's main concerns [12] are how to keep schools open, support for teachers, learning loss, digital transformation of education and in general, future prospects of educational process; while UNICEF's reports [13] are concentrated on difficulties in different regions especially where children are deprived access to education. National broadsheets are also one of the main sources which inform readers of what is going in the field of education. Newspaper articles have been covering the problem of school during pandemic time, the media sources focus mostly on high, public, elementary, private, summer, secondary, primary schools. Thus, the aim of the research is to analyse collocations with SCHOOL in the British and American media discourse focusing on Primary, Secondary, Public, Elementary, Private school issues.

Taking into account the aim of the article, the forthcoming tasks have been set:

1) to compile corpora of the of the Guardian and the New York Time newspaper articles covering school problems;

2) to process the two corpora and singling out collocations containing the lemma SCHOOL;

3) to analyse the achieved results and interpret text passages with collocations with SCHOOL;

4) to contrast the results obtained from two corpora depicting verbal pictures of schools giving in the Guardian and the New York Times texts.

The object of the study is newspaper discourse containing the lemma SCHOOL.

The subject of the study is collocations with SCHOOL in the newspaper articles.

The material of the study is the corpora of 70 the Guardian [10] and 70 the New York Times [11] articles devoted to school issues. The articles date from late 2020 till early 2021.

Methods. Both corpora have been analyzed and processed with the help of Sketch Engine [7]. The keyword method has been also used to identify words that are more frequent in the corpora studied. In order to find out social issues and matters raised in the newspapers, discourse analysis has been applied to study passages with collocations with the lemma SCHOOL. This method was

combined with the contextual interpretation analysis and comparative one so that to compare the use of lemma SCHOOL in both newspapers.

Theoretical background. Media discourse is a broad term which can refer to how reality is represented in broadcast and printed media from television to newspaper [6]. We are all affected by various sources of information, our points of view are shaped, reinforced and changed by our outlook to the media [5, p. 13]. Media discourse plays a significant role in society as it serves as the source of information about events happening right now and also it presents interpretation of these events, in this way reflecting and creating most important and urgent issues which should be given news consumers.

Speaking about text and discourse, there is often offered a distinction between these two terms. The term 'text' is used to define the observable product of interaction: a cultural object; and 'discourse' means the process of interaction itself: a cultural activity [9, p. 9]. To analyze language units we need to look at both the text itself and the interaction and context of it as it is pointless to study text in isolation [9, p. 10].

Corpus linguistics is widely used in the study of media discourse; with the help of it a wide range of opportunities exist to explore its peculiarities. Corpus linguistic research differs from most research in theoretical linguistics in that the language sample analyzed, and the methods used for that analysis, are central concerns [2, p. 34].

Corpus linguistics is a scientific method of language analysis. It requires the analyst to provide empirical evidence in the form of data drawn from language corpora in support of any statement made about language [3, p. 2]. Corpus linguistics is also a quantitative methodology; this means that corpus linguistics typically works with numbers which reflect the frequencies of words and phrases in corpora [3, p. 3]. Corpus represents a specific form of linguistic data. It is a collection of written texts that can be searched by a computer using specialized software [3, p. 6]. Corpus allows to search for a particular word or phrase, and to see the frequency of word in different sections of the corpus [2, p. 23]. Collocations and keywords are important techniques in corpus linguistics since collocations show important meaning connections between words. Therefore, corpus linguistics enables to study how problems of school are expressed in the media discourse and what language means have been used to depict the picture.

Results and Discussion. The corpora of articles from the two national broadsheets have been processed and this enables us to build n-grams which illustrate the use of the lexeme SCHOOL and mostly frequently used collocates. The N-grams have helped to find out similarities and differences between collocations with SCHOOL in both newspapers. Despite the fact that n-grams present the same grammar patterns with the lexeme SCHOOL, they prove that different matters are raised and discussed in the newspaper sources. The main issues that are raised in the media discourse are the following: 1) how the Covid-19 pandemic has changed education process; 2) schools were / are closed all over the world; 3) online learning; 4) teaching remotely on digital platforms; 5) teachers, parents, pupils face a lot of difficulties while conducting education process. Surely, all these issues connected with ongoing events of the educational process are burning for society.

The N-gram (see Fig. 1) of collocations with modifiers of SCHOOL in The Guardian shows that collocations Primary+SCHOOL are used twice more often than collocations Secondary+SCHOOL. Such frequency defines that topics of primary school are predominant and are often raised in the media. Teachers face a lot of challenges while working with pupils of primary schools. Making them work autonomously is difficult due to age specific competencies: With children in primary schools and a career in secondary, Amy has seen the challenges faced by age groups. At primary age, it's a struggle to get children to do literacy and numeracy, and you can't just sit them down and ask them to work independently [10]. The next example highlights how primary pupils bear the brunt of lockdowns and school closures and the consequences it creates: Primary schools: pandemic causing 'significant' learning loss in England [10].

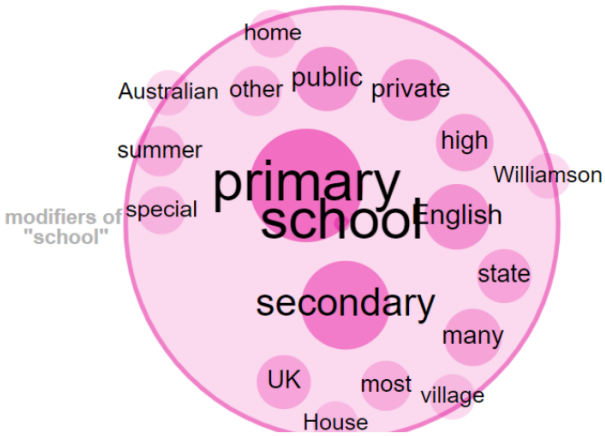

Fig. 1. The n-gram of modifiers of SCHOOL in The Guardian

Collocations Secondary+SCHOOL take the second place after Primary+SCHOOL ones. It illustrates the fact that these collocations are frequently used in the media discourse and secondary schools also face challenges of organizing educational process and lack of teachers because of the pandemic: Reports from secondary schools suggested that students and staff had adapted well to more stringent mask-wearing routines since they returned [10]. Other issues that have been revealed with the help of Discourse Analysis in the text passages with collocations Secondary+SCHOOL are issues of wearing masks, as it was mostly recommended for children of older ages, while keeping distance and washing hands are instructions for students of all ages, teachers and school staff are to follow them as well and to supervise and control the necessary social limitations in school buildings.

Concerns about mental health and well-being are widely discussed in the newspaper discourse. Parents, pupils and teachers face tremendous stress. Not all pupils or even parents or teachers can cope with it, they need help and pieces of advice how to prevent negative consequences: Lonfield wants mental health counsellors installed in every secondary school [10]. The analysis of the discourse gives a new insight about the situation of teachers' well-being: Reopen the schools or a generation will bear the mental health scars Lee Hudson [10], as during the pandemic time counsellors should support not only students but teachers as well since they are under even more pressure than before and are responsible for their pupils, consequently the issue of pupils and teachers' mental well-being is really urgent and widely discussed in the media discourse.

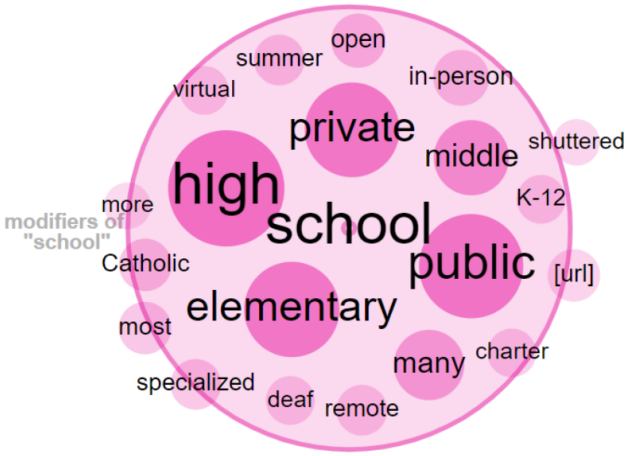

Fig. 2. The n-gram of modifiers of "school" in The New York Times

Having a look at the n-gram of collocations with SCHOOL in the New York Times (See Fig. 2), we can notice that this n-gram mirrors the following collocations: High+SCHOOL, Public+SCHOOL and the same amount of collocations devoted to private and elementary schools. It depicts that The New York Times's discourse concentrates more on revealing the issues of High school and Public one. It shows that the newspaper articles reflect what is vital and important for their readers and what is going on in society: Middle and High school students were able to attend in –person classes for only about six weeks last fall before the entire system closed in November because of rising virus rates. High schools are the last to reopen partly because of lack of testing capacity, and because some high schools have been used as vaccination centers for New Yorkers [11]. The examples highlight the emergency of reopening schools and the issues connected with it.

The Guardian

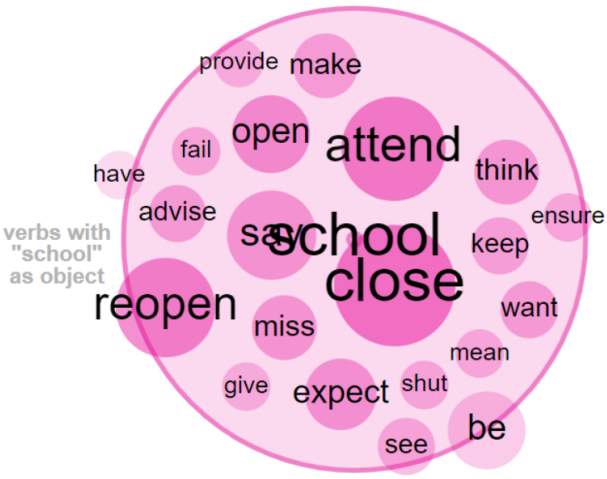

The New York Times

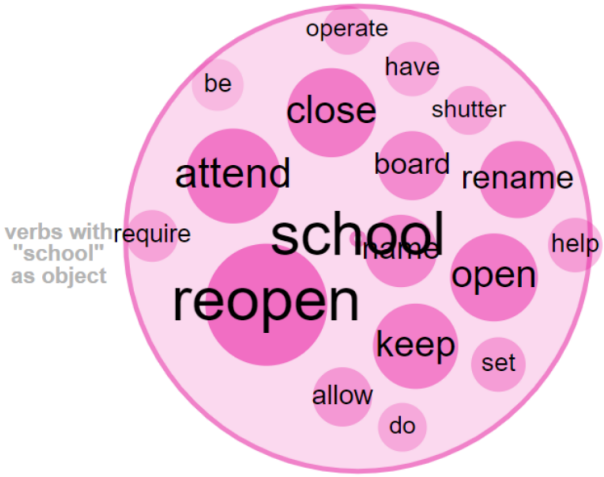

Fig. 3. The n-gram with verbs with SCHOOL as object in The Guardian and The New York Times

The comparison of n-grams (See Fig. 3) enables to show the fact that in The Guardian articles the issues of closing and attending schools are depicted more frequently than in The New York Time, whereas The New York Times devotes more attention to the matters of reopening schools and all aspects connected with having offline, face-to-face educational process and taking safety measures, still facing problems of teachers getting sick leaves.

When to bring pupils back to school is one of the most contentious issues of the coronavirus outbreak [10]. The variety of disputes arose with the closing and reopening of schools. Some parents were frustrated that the school had opened at all others were angry at the closure. Concern has been raised about the effect on COVID-19 infections of bringing all pupils on the same day. It was proposed to use a step-by-step gradual return in order to monitor the situation. School leaders are increasingly worried, having expected a phased return, especially in secondary schools, to enable education repeat Covid tests to be administered [10].

The plan for children to start returning to school in England has caused much debate about safety: The government faces a major revolt from teachers and head teachers over its plans to reopen schools. Head teachers began legal action against the Department for Education on Saturday in an attempt to force ministers to reveal why they think it is safe to reopen schools on Monday, given the higher transmissibility of the new Covid-19 variant, particularly among children [10]. Wearing cloth face masks should be a priority especially when it's hard to maintain social distance. It is obligatory for parents to practice hand-washing with their children at home and explain why it's important to do. When hand-washing is not available, they should use hand sanitizer. It should also be explained that they should avoid touching their eyes, nose, and mouth: When the UK went into lockdown, closing schools made sense, based on the concern that children might be key drivers of infection in the population, as for other viruses like influenza. We also didn't know how children might be affected by the infection [10]. Understandably, parents and teachers are worried about what this will mean for risk to children, and teachers are justifiably concerned about risk to themselves [10].

The only way out in this unpredictable situation is vaccination. Vaccines continue to reduce a person's risk of contracting the virus that cause COVID-19. There are several reasons why is it important to vaccinate: because vaccines save lives; it protects your health; it allows to travel safely; it prevents the spread of the disease: While Nolan has had coronavirus, during which time the boys did not become infected, she still has concerns about the implications of reopening schools on the rates of the virus in the community. "I'd feel better if teachers had been vaccinated, for the community, really," she said [1].

The Guardian covers the issue of safe returning to schools. Safety of the students is of vital importance that's why all measures should be used in order to provide a healthy school environment during the pandemic: The right way to reopen school must include the highest standard of Covid safety in schools, continued reduction of the virus in the communities we serve and access to vaccinations for school staff [11]. Clean air is vital for living and learning, and effective ventilation is an important part of Covid-19 prevention. Proper ventilation used with other actions can help reduce the spread of the disease.

"Ventilation, I would say, is much more important than masks ... and there's no negative side-effect of that," said Michie, highlighting that the government should have focused on addressing that issue while schools were closed [10]. The best time to make changes and upgrade all the systems is when school is not in session. Opening windows may help to bring in more fresh air but natural ventilation is not always possible because of the outdoor temperatures. School administrators should improve school ventilation to reduce risks related to Covid-19.

Speaking about school reopening we are talking at the same time about vaccination and the attitude towards it. Critics have raised concern that not all states had done enough to comply with the vaccine mandate: They complained that many states had not prioritized teachers for vaccination. The event took place as some local unions across the country, most notably in Chicago, continue to resist efforts to reopen schools, arguing that doing so before widespread teacher vaccination would risk lives [11]. Our goal was to understand, as well as possible, how prevalent the virus was in America's schools over the first weeks of classes. The numbers alone cannot answer whether reopening schools was safe or not, for students, employees or the surrounding community [11].

Another problematic issue raised in the articles is the measures taken by Biden Administration. The Administration is calling on entertainment venues to require tests or shots and for states to adopt mandates for school employees. It plans as well to ramp up testing capacity for the virus: The Biden administration is planning to spend

billions to ramp up testing to try to reopen schools and the economy [11]. Biden urges citizen to vaccinate in order to recover of the economy of the U.S. and without doubts it depends on blunting the spread of the virus.

The impact of school closure on children and teachers is gigantic. It can be compared with an earthquake and it demonstrates that the well-being of children and all members of learning process should be prioritized and urgent actions are needed to open schools safely.

Weighed against the substantial harms to children and parents from keeping schools closed, elementary schools should at least offer in-person learning, said Dr. David Rubin, a pediatrician and infectious disease expert at the University of Pennsylvania [11]. It is mandatory to ensure of lost learning and teaching process. Children will come back to school with quite different levels because of huge learning losses studying online using digital platforms. For the majority of children school is the only safe place for socialization and meaningful learning.

Conclusions. The comparison of the newspaper articles of The Guardian and the New York Times depicts the problematic issues of school in Britain and America. The media discourse reveals the frequent issues in the society and possible ways out of vaccination, mental health, attending, closing and safe reopening of primary, secondary and high schools, vaccination, mental health.

The analysis has shown that The Guardian articles pay more attention to primary and secondary schools, at the same time The New York Times highlights the matters of high and public schools. More attention in the New York times is devoted to vaccination and pandemic situation, on the contrary safety measures are mirrored in The Guardian. All the differences can be explained by the interests of the readers and the newspapers try to reflect the burning issues that attracts attention of the society.

REFERENCES:

1. Baker, P. Using Corpora in Discourse Analysis. Continuum : London. 2006.
2. Biber, D., Conrad, S., Reppen, R. Corpus Linguistics : Investigating Language Structure and Use. Cambridge : Cambridge University Press.1998.
3. Brezina, V. Statistics in Corpus Linguistics. Practical Guide. Cambridge : University Press. 2018.
4. Hauser, S., Luginbuhl M. Contrastive Media Analysis. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. 2012.
5. Macarro, S.A. Windows on the World: Media Discourse in English. Valencia : University of Valencia Press. 2002.
6. O'Keeffe, A. Investigating Media Discourse. Routledge. 2006.
7. Sketch Engine. URL: https://www.sketchengine.eu/
8. Studer, P. Historical Corpus Stylistics. Medeia, Technology and Change. London : Continuum, 2008.
9. Talbot, Mary. Media Discourse Representation and Interaction, Edinburg University Press, 2007.
10. The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/international
11. The New York Times. URL: https:// www.nytimes.com/
12. UNESCO. URL: https://en.unesco.org/news/one-year-covid-19-education-disruption-where-do-we-stand
13. UNICEF. URL: https://en.unesco.org/news/one-year-covid-19-education-disruption-where-do-we-stand

УДК 811
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.21

ПСИХОЛОГІЯ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

PSYCHOLOGY OF MOTIVATION FOR SUCCESS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Макухіна С.В.,
orcid.org/ 0000-0001-6269-8406
старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов
Херсонського державного аграрно-економічного університету

Стаття присвячена вивченню психологічної проблеми успішного вивчення іноземних мов у немовному закладі вищої освіти. Наголошено на тому, що навчальна мотивація студентів пов'язана із їх прагненням до самоствердження. Знання іноземних мов є однією з вимог сучасного світу, що відкриває можливості кращих перспектив у житті. Розглянуто мотивацію як фактор впливу на ефективність навчання, успішність освітнього процесу. Будь-яка діяльність має перспективи стати більш ефективною та дати якісні результати за умови наявності в особистості сильних, глибоких мотивів, які підвищують активність, впливають на протидію перешкодам, наполегливість у досягненні поставленої мети. Доведено, що це стосується й навчальної діяльності, яка є більш успішною за умови сформованого позитивного ставлення до навчання, пізнавального інтересу, потреби в здобутті знань, умінь і навичок. Проаналізовано роль мовного бар'єру і механізмів, що сприяють його виникненню. Подолання психологічних бар'єрів – це внутрішня робота самого студента, пов'язана з мобілізацією внутрішніх ресурсів, а також створенням викладачем іноземної мови умов, котрі сприяють формуванню у студентів немовних спеціальностей ціннісного ставлення до предмету. У статті описані функції психологічного бар'єру, які відіграють велику роль у навчальному процесі. Визначено ефективні методи вивчення іноземної мови для подолання психологічних бар'єрів здобувачами немовного закладу вищої освіти. Запропоновано стратегії подолання таких бар'єрів під час вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти, які можуть бути корисні здобувачам. Проаналізовано основні причини виникнення психологічних бар'єрів у ході вивчення іноземних мов. Встановлено, що ефективним методом навчання іноземних мов є комунікативний метод, який сприяє подолання страху перед живим спілкуванням іноземною мовою. Викладач виконує роль учасника процесу, партнера та порадника, створюючи невимушену атмосферу на заняттях і контролюючи процес. Наголошено, що одним із важливих етапів вивчення англійської мови є розмовна практика з носіями мови, що сприяє зануренню у культуру країни, мова якої вивчається.

Ключові слова: психологічний бар'єр, мотивація, іноземна мова, мовна підготовка, стратегії спілкування.

The article is devoted to the study of the psychological problem of successful study of foreign languages in a non-language institution of higher education. It is emphasized that students' learning motivation is related to their desire for self-affirmation. Knowledge of foreign languages is one of the requirements of the modern world, which opens us new career opportunities. Motivation is considered as a factor influencing the effectiveness of learning, the success of the educational process. It is proved that this also applies to educational activities, which are more successful in terms of the formed positive attitude to learning, cognitive interest, the need to acquire knowledge, skills and abilities. The role of the language barrier and the mechanisms that contribute to its emergence are analyzed. Overcoming psychological barriers – is the internal work of the student, associated with the mobilization of internal resources, as well as the creation of conditions by the teacher of a foreign language, conducive to the formation of students of non-language specialties values of the subject. The article deals with the types of psychological barriers in learning a foreign language. The authors propose some strategies to overcome these barriers in learning foreign languages in universities, which may be useful to students. Strategies for overcoming these barriers to learning foreign languages in higher education institutions that may be useful to applicants are proposed. Strategies for overcoming these barriers to learning foreign languages in higher education institutions that may be useful to applicants are proposed. The main causes of psychological barriers in the study of foreign languages are analyzed. It is established that an effective method of teaching foreign languages is a communicative method that helps to overcome the fear of live communication in a foreign language. The teacher acts as a participant in the process, partner and mentor, creating a relaxed atmosphere in the classroom and controlling the process. It is emphasized that one of the important stages of learning English is conversational practice with native speakers, which contributes to the immersion in the culture of the country whose language is being studied.

Key words: psychological barrier, motivation, foreign language, language training, communication strategies

Постановка проблеми. За сучасних умов дедалі більшого значення набувають питання вивчення іноземної мови. Англійська мова є міжнародною, виступає провідним засобом міжкультурної та міжмовної комунікації, конструювання глобальної ідентичності та є найбільш досліджуваною іноземною мовою у світі. Проблемою нашого дослідження є мотиви досягнення, що спонукають до успішної навчальної діяльності, пошук ефективних форм, методів вивчення іноземної мови та подолання психологічних бар'єрів здобувачами немовного вишу. Важливим є той факт, що майбутній професійний лінгвіст відчуває інтерес до самої мови і розуміє, що буде

можливість удосконалювати знання і вміння вже на практиці під час професійної діяльності, але якщо нелінгвіст не опанує іноземну мову, то йому буде складно отримати гідну роботу і побудувати успішну кар'єру. Знання іноземних мов є однією з вимог сучасного світу і відкриває можливості отримання нової, більш високооплачуваної роботи і кращих перспектив у житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи методичні публікації, можемо зазначити, що багато авторів, висуваючи вимоги формування інтересу здобувачів до вивчення мови, вказують тільки на зовнішні стимули, які іноді плутають із зовнішніми умовами (різними навчальними матеріалами), що мають новизну та цікавий зміст тексту.

Психологія визнає, що пізнавальна діяльність, поряд з операційними компонентами (знаннями, вміннями та навичками) включає і мотиваційні (мотиви, інтереси, відносини). Д. Макклелланд наголошував на тому, що дії індивіда зумовлюються специфікою його пізнавального процесу, вміннями та мотивацією. Саме мотиваційні процеси визначають для здобувача вищої освіти значимість того, що він пізнає і засвоює, його ставлення до навчальної діяльності, до змісту навчання та результатів діяльності. Мотиви, які спонукають до навчальної діяльності, можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Зовнішня мотивація заснована на заохоченнях, покараннях та інших видах стимуляції, що або спрямовують, або гальмують поведінку людини. Отже, зовнішні залежать від факторів поза навчанням і можуть бути як позитивними, так і негативними, але психологи (А.Н. Леонтьєв, Е.П. Ільїн) вважають, що зовнішні мотиви не мають такої спонукальної сили, як внутрішні. Внутрішня мотивація сприяє одержанню задоволення від роботи, викликає інтерес, радісне збудження, підвищує самоповагу особистості.

Мотив досягнення як стійка характеристика особистості уперше був виділений Г. Мюрреєм і розумівся як стійке прагнення зробити щось швидко і добре, досягти певного рівня у будь-якій справі. У процесі подальших досліджень цього мотиву такими ученими, як Д. Макклелланд і Х. Хекхаузен, були виявлені дві незалежні мотиваційні тенденції: прагнення до успіху і прагнення уникнути невдачі [1, с. 120].

Постановка завдання. Виявити зв'язок між мотивацією й успішним оволодінням іноземної мови. Визначити ефективні методи вивчення іноземної мови і подолання мовних бар'єрів здобувачами немовного закладу вищої освіти, формуючи таким чином інтерес до майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Прагнення до досягнення успіху або «мотив досягнення» – це потреба у досягненні успіху в різних видах діяльності. Мотив досягнення у нашому випадку полягає в тому, наскільки здобувач прагне до підвищення рівня своїх можливостей. Якісна мовна підготовка студентів неможлива без використання сучасних освітніх технологій. Сучасні технології в освіті – це професійно-орієнтоване навчання іноземної мови, проектна робота у навчанні, застосування інформаційних і телекомунікаційних технологій, робота з навчальними комп'ютерними програмами з іноземних мов (системами мультимедіа), дистанційні технології в навчанні іноземних мов, використання інтернет-ресурсів, навчання іноземної мови у комп'ютерному середовищі (форуми, блоги, електронна пошта).

Успішність освоєння іноземної мови залежить не тільки від внутрішніх чинників, що визначають здібності здобувачів до вивчення іноземної мови, а й від здатності до самостійної роботи та самоорганізації. Важливу роль відіграє і зовнішній фактор організації самого процесу навчання, методи роботи викладача і технічне забезпечення навчального процесу.

Серед основних психологічних аспектів вивчення англійської мови найбільш важливими видаються такі: мотивація й інтерес до вивчення мови; здібності до вивчення мови; співвідношення мови та мовлення під час вивчення; мовний бар'єр. Як було зазначено вище, мотивація є основним фактором у вивченні мови. Навчальна діяльність студента повинна бути завжди вмотивована, тому завданням педагога закладу вищої освіти виступає формування у здобувачів позитивних мотивів учіння на кожному навчальному занятті, вироблення у них потреби в опануванні професійних знань, умінь і навичок. Лише за наявності професійної мотивації пізнавальна діяльність здобувача матиме розгорнутий, наполегливий характер [2, с. 32].

Для людей, котрі вивчають англійську, важливим мотиваційним чинником є затребуваність на ринку праці. Дійсно, за умов глобалізації економіки відбувається зростання торгових і ділових контактів між країнами. Це зумовлює динамічний розвиток міжнародних фірм по всьому світу, в тому числі і в Україні. Вони активно розвивають бізнес, розширюються, відкривають нові підрозділи та представництва, створюючи, таким чином, нові робочі місця. Робота в таких фірмах зазвичай більш перспективна для фахівця як з фінан-

сового, так і з кар'єрного погляду. Водночас вона висуває більше вимог, серед яких, крім основних кваліфікаційних, – володіння англійською мовою. Володіння співробітників англійською мовою є важливим фактором для економічної конкурентоспроможності компанії, тобто є частиною її інтелектуального капіталу.

Період навчання у закладі вищої освіти грає далеко не другорядну, а часом і основну роль у процесі засвоєння знань людиною. Студентський вік є найбільш продуктивним для формування стратегій життєвих цінностей, але найчастіше здобувачі, які навчаються на немовних факультетах вишів, досить часто мають справу із безліччю труднощів в оволодінні іноземною мовою. На відміну від інших навчальних предметів, володіти якими можна, вивчивши їхні окремі сфери, іноземна мова за умови її успішного освоєння вимагає знання всіх аспектів (граматики, лексики, навичок читання). Вивчення іноземної мови вимагає витрат енергії та сил, а найголовніше – щоденної систематизованої роботи. Така особливість мови викликає у здобувачів почуття нездоланності, страху і невпевненості у своїх силах.

Студенти можуть знати граматичні структури, мати хороший словниковий запас, але через відсутність мовної практики не можуть їх використовувати у своїй розмовній мові. Повинна бути автоматизація як мовних навичок, так і мовленнєвих умінь для того, щоб учень міг застосовувати у житті все те, що вивчається на уроках іноземної мови. У зв'язку з питанням практики спілкування потрібно вказати на те, що весь процес навчання на заняттях з іноземної мови повинен бути побудований так, щоб створювалися ситуації, максимально наближені до реальності. необхідно, щоб всі мовні навички, мовні зразки й уміння тренувалися, практикувалися за умов, максимально наближених до реальності. Студенти повинні розуміти, що кожне конкретне слово, кожна конкретна ситуація потрібні їм для вирішення того чи іншого комунікативного завдання як на заняттях, так і в реальному житті. Тренування мови у ситуаціях, наближених до реальності, дозволяє учням максимально швидко перенести все те, що було пройдено на заняттях з іноземної мови, у реальне життя.

Питання вибору тих чи інших методів навчання, урахування індивідуальних і особистісних характеристик здобувачів мають важливе значення в успішному оволодінні іноземною мовою, і цьому питанню багато дослідників приділяють значну увагу.

Слід відзначити, що основним і дієвим методом навчання іноземних мов є комунікативний метод [3, с. 2]. Здобувачі набувають комунікативної компетенції – здатності користуватися мовою залежно від конкретної ситуації. Вони навчаються комунікації у процесі самої комунікації. Усі вправи та завдання повинні бути комунікативно виправданими дефіцитом інформації, вибором і реакцією (information gap, choice, feedback). Найважливішою характеристикою комунікативного підходу є використання автентичних матеріалів, тобто таких, які реально використовуються носіями мови. Мовленнєва взаємодія студентів проходить за співучастю викладача у найрізноманітніших формах: парах, тріадах, невеликих групах, з усією групою. Із самого початку студенти оволодівають усіма чотирма видами мовленнєвої діяльності за обмеженого використання рідної мови [4, с. 28].

Для успішного освоєння іноземних мов важливим є гарний настрій, відчуття радості, успіху. Позитивні емоції полегшують постійні зусилля, спрямовані на запам'ятовування, утримання у пам'яті різноманітних дрібних явищ, постійну зміну видів діяльності та розумових операцій. У процесі вивчення іноземної мови необхідно створювати такі ситуації спілкування, у яких здобувачу захочеться висловити свою думку, погодитися або спростувати сказане. Коли задіяний емоційний фон, людина починає говорити спонтанно: вона починає забувати, що говорить іноземною мовою. Першочергову важливість має сама мета спілкування і висловлювання тої чи іншої думки.

Якщо причина виникнення мовного бар'єру – негативний психологічний настрій, то тут може допомогти довга і старанна робота над собою, а також своїми установками. Якщо студенти постійно переживають почуття страху, що вони скажуть що-небудь не так, неправильно зрозуміють свого співрозмовника або ж просто будуть виглядати об'єктом глузувань, це стан лише робить їх ще більш тривожними. Тут підійдуть деякі психологічні методики: застосування технік релаксації та медитації, самонавіювання, опрацювання власних страхів, а також пошук внутрішніх ресурсів для їх подолання.

Психологічний бар'єр виникає непомітно і суб'єктивно. Нерідко він не відчувається людиною, але негайно сприймається оточуючими. Причини можуть бути різні. Це можуть бути соціальні, політичні, релігійні та професійні відмінності, які призводять до неоднозначної інтерпретації тих чи інших понять, що вживаються у процесі комунікації. До психологічних бар'єрів найчастіше схильні люди із заниженою самооцінкою, котрі схильні до самокритики

та сумніваються у своїх здібностях, уміннях і знаннях. Безпричинна скутість і тривожність під час заняття, спровоковані наявністю психологічного бар'єру, знижують ефективність навчальної діяльності та призводять до незадоволеності самим процесом навчання, заважають реалізації пізнавальних та інших потреб.

Але людина може бути і впевненою у собі, також добре знати граматику і мати великий словниковий запас і все одно відчувати труднощі у спілкуванні іноземною мовою. Як подолати мовний бар'єр у такому випадку і що є тут його детермінантою? Насправді навіть ідеальні знання лексики та граматики можуть бути недостатніми, якщо слова і конструкції знаходяться у «пасивному» запасі. Активний (продуктивний) словник – це лексичні одиниці, які здобувачі повинні вживати в усному мовленні для вираження своїх думок. Для того, щоб перевести слова з пасивного запасу в активний і тим самим подолати труднощі мовного бар'єру, потрібно під час запам'ятовування слів намагатися завчити їх у контексті; під час повторення слів спробувати вживати їх, приміряючи на себе ту чи іншу роль або ситуацію або знайти партнера для відпрацювання діалогів.

Основне завдання викладача на перших порах – продіагностувати мовну підготовку студента і допомогти йому організувати подальший процес навчання іноземних мов. У цьому допоможе диференційований підхід до учнів і облік бажаних ними стратегій пізнавальної діяльності. Оскільки студенти відрізняються різним рівнем знання іноземної мови, а також володіють різними здібностями і швидкістю засвоєння мови, важливою також є можливість вибору кожним студентом оптимального темпу навчального процесу.

Викладачу потрібно враховувати психологічні особливості кожного учня і за можливості до кожного намагатися шукати індивідуальний підхід, спробувати виявити причину виникнення мовного бар'єру в учнів. У психології існує такий термін, як стратегії спілкування. Сюди входять закрите спілкування, монологічне – діалогічне. Особливо хотілося би зупинитися на відкритому спілкуванні, оскільки на уроках англійської мови та під час вираження своїх думок відбувається відкрите спілкування, хоча всі інші види теж мають місце. Для початку визначимо, що таке відкрите спілкування: це бажання і вміння висловити чітко свою думку і готовність врахувати позиції інших. На жаль, під час вивчення англійської мови наявне як відкрите спілкування, так і закрите. Закрите спілкування – небажання або невміння висловити зрозуміло свою думку, своє ставлення, наявну інформацію. Учень замикається у собі, не бажаючи розкритися перед аудиторією, через страх бути незрозумілим або навіть осміяним.

На заняттях завдання повинні будуватися таким чином, щоб кожен учень міг би взяти участь [5, с. 220]. Наприклад, робота в парах, у невеликих групах (але викладач повинен обов'язково стежити за тим, щоб всі учні брали активну участь і ніхто не відмовчувався). Також повинні бути такі завдання, у яких учні можуть посперечатися один з одним, висловити і довести свої аргументи. Сюди можна включити такі види робіт, як бесіди, дискусії, дебати, монологи, різні презентації. Одним зі найбільш важливих моментів під час вивчення мови і спілкування є зворотний зв'язок, завдяки якому у співрозмовника створюється відчуття, що він говорить не в порожнечу, а зі живою людиною, котра слухає і розуміє його, може підтримати бесіду, посперечатися, внести поправки.

Оволодіння іноземною мовою, розширює сферу спілкування з носіями мови. Людина, яка опанувала нову для себе мову, отримує можливість через спілкування з представниками іншої культури освоювати нову культуру, що паралельно розширює її кругозір і дозволяє дізнатися більше про країну досліджуваної мови.

Висновки. Специфіка навчання іноземних мов досить складна і багатогранна, тому викладання іноземних мов має ґрунтуватися на законах і закономірностях психології сприйняття, когнітивної психології, психолінгвістики, педагогічної психології. З погляду сучасної психології найбільш ефективним представляється комплексний підхід до вивчення іноземних мов. Психологічні особливості здобувача немовного вишу як суб'єкта оволодіння мовою також вимагають пошуку психологічно обґрунтованих інтенсивних технологій освоєння мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 860 с.

2. Безлюдна В. Мотивації навчання як основна складова оволодіння іноземною мовою студентів немовних спеціальностей. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2013. Ч. 2. С. 32–37.

3. Бобильова О.А. Комунікативний метод як метод активізації творчих можливостей особистості. *Англійська мова*. 2005. № 26. С. 2–4.

4. Бородіна Г.І. Комунікативно-орієнтоване навчання іноземної мови у немовному вузі. *Іноземні мови*. 2005. № 2. С. 28–31.

5. Семёнкина И.А. Психические аспекты процесса овладения иностранным языком. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Сер. романо-германська філологія*. 2005. № 667. С. 220–221.

УДК 378.018.43:004]-047.2:281'243-057.87
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.22

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВПЛИВУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

THE THEORETICAL ASPECT OF DISTANCE LEARNING INFLUENCE ON THE FORMATION OF NON-LANGUAGE SPECIALTIES STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE SPEECH COMPETENCE

Мельник Н.М.,
orcid.org/0000-0002-8162-0951
асистент кафедри іноземних мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті аналізуються шляхи формування іншомовної мовленнєвої компетенції студентів немовних спеціальностей, оскільки здатність спілкуватися іноземною мовою забезпечується через формування цієї компетентності. Також особлива увага приділяється впливу дистанційного навчання на цей процес. Досліджується, як використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) допомагає студентам якісно розвиватися в обраних напрямках, стати конкурентоспроможними завдяки володінню іноземними мовами незалежно від їхнього місця перебування. Запорукою успішної діяльності студентів немовних спеціальностей є формування іншомовної мовленнєвої компетентності. У статті розглянуті питання важливості комбінування синхронного й асинхронного режимів для ефективнішого засвоєння матеріалу, якісного володіння іноземною мовою майбутніми фахівцями немовних спеціальностей. Проаналізована роль цікавих додатків під час навчання, у формуванні іншомовної мовленнєвої компетенції студентів немовних спеціальностей. Для якісного засвоєння мовного матеріалу, розвитку комунікативних навичків, набуття та тренування всіх необхідних лінгвістичних навичок із подальшим практичним використанням і спонукання до активного самостійного творчого пошуку важливим є правильний підбір методичних матеріалів. Підготовка майбутніх фахівців немовних спеціальностей має бути комплексною, теоретичною та практично спрямованою, що є стратегічним завданням вищої школи. Навчання студентів іноземної мови та досягнення рівня, достатнього для практичного використання іноземної мови у майбутній професійній діяльності, дозволяє говорити про формування іншомовної професійної мовленнєвої компетенції. Володіння іншомовною мовленнєвою компетентністю є не тільки складовою частиною професійних умінь у різних сферах діяльності, а й показником культури мислення, а також загальної культури майбутнього фахівця немовних спеціальностей.

Ключові слова: іншомовна мовленнєва компетенція, немовні спеціальності, дистанційне навчання, інформаційно-комунікативні технології, синхронні й асинхронні режими навчання.

The ways of students' of non-language specialties foreign language speech competence formation is analyzed in the article, as the ability to speak a foreign language is provided through this competence formation, and special attention is paid to the impact of distance learning on this process. It is investigated how the use of the latest information and communicative technologies (ICT) helps students to develop qualitatively in the chosen areas, to become competitive due to the knowledge of foreign languages, regardless of their location. The key to the successful activity of non-language specialities students is the formation of foreign language speech competence. The importance of combining synchronous and asynchronous modes for more effective learning, future professionals' of non-language specialities quality foreign language is considered in the article. The role of interesting applications while learning,their role in the formation of non-language specialities students' foreign language speech competence is analyzed. There is a correct selection of methodical materials for quality mastering of language material, development of communicative skills, acquisition and training of all necessary linguistic skills with the subsequent practical use and encouragement to active independent creative search. It is concluded that non-language specialities future specialists' training should be comprehensive, theoretical and practical that is a strategic task of higher education. Students' mastering a foreign language and achieving the level that is sufficient for the practical use of a foreign language in future professional activities give us an opportunity to talk about the formation of foreign language professional speech competence. Foreign language speech competence mastering is not only the component of professional skills in various fields of activity, but also an indicator of mentality culture, as well as non-language specialities future specialists' general culture.

Key words: foreign language speech competence, non-language specialties, distance learning, information and communication technologies, synchronous and asynchronous learning modes.

Постановка проблеми. Світ зіштовхнувся із серйозними випробуваннями, до яких не був готовим ніхто. Різні сфери зазнали суттєвих змін, не завжди на краще. Освіта не стала винятком. Значним викликом для нас стало дистанційне навчання, яке вже є вимогою сучасності. Майбутні спеціалісти немовних факультетів отримують новий для себе досвід, здобуваючи знання онлайн, у тому числі вивчаючи іноземні мови. Цей процес не є легким для учасників процесу, у статті розглядаються шляхи формування іншомовної мовленнєвої компетентності студентів немовних спеціальностей. Викладачі іноземної мови ставлять перед собою завдання навчити майбутнього спеціаліста немовних спеціальностей на основі міждисциплінарних зв'язків використовувати іноземну мову як засіб систематичного поповнення своїх професійних знань і як спосіб формування професійних умінь і навичок; застосування форм і методів навчання, що забезпечують формування необхідних професійних здатностей майбутнього фахівця. Однією з основних умов викладання професійної іноземної мови є взаємодія викладачів мовних і профільних кафедр на всіх етапах навчання, включаючи сумісне викладання.

Постановка завдання. Основне завдання статті – дослідити вплив дистанційного навчання на формування іншомовної компетентності фахівців немовних спеціальностей. Важливою складовою частиною наших наукових пошуків є теоретичне обґрунтування опанування знаннями та навичками студентів під час дистанційного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання впливу дистанційного навчання на рівень викладання іноземних мов вперше досліджено у докторській дисертації П. Сердюкова. Кандидатська дисертація Н. Муліної присвячена методиці розробки та використання дистанційного курсу англійської мови студентами закладів вищої освіти. Сучасні автори у виявляють значний інтерес до проблем міжкультурного навчання студентів. Вплив іншомовної комптентності на професійне становлення фахівців немовних спецільностей досліджували такі вчені, як Л. Біркун, Р. Джонсон, І. Зимна, Г. Китайгородська, С. Козак, Е. Пасов, В. Сафонов, Д. Хаймс та ін. Науковці зазначають, що іншомовна мовленнєва компетентність є невід'ємною складовою частиною підготовки студентів немовних спеціальностей, оскільки надає можливість продуктивної взаємодії з навколишнім світом, тобто сприяє успішному професійному становленню майбутнього фахівця. Е. Полат, Н. Коряковцева, Е. Соловова, В. Демкина, І. Дмитрієва, М. Карпенко й інші досліджують проблеми організації дистанційної освіти. Такі дослідники, як Дж. Равен, О. Пометун, Н. Морзе, Ю. Татур, В. Байденко, В. Болотов, А. Хуторской, В. Краєвський, В. Сєріков, А. Пінський, І. Зимняя, О. Жук, В. Воскресенський, А. Макаров зверталися до питань формування компетентності засобами навчання. Теоретичні та практичні аспекти дистанційного навчання були розглянуті у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених J.E. Adams [1], F. Bodendorf [2], H. Dichanz [3], G. Hoppe [4], J. Kettunen [5], А.А. Андрєєва [6], В.Ю. Ващенка [7], К.Р. Колос [8], В.О. Куклєва [9]. Питанням забезпечення повної компетентності фахівця через дистанційне навчання присвятили свої роботи дослідники П. Уїлямс, М. Пархар.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання є великим проривом у здобуванні вищої освіти, формуванні іншомовної мовленнєвої компетентності учасників процесу, що відкриває нові перспективи розвитку у цій галузі. У зв'язку з поширенням Covid-19 стала популярною дистанційна форма навчання, хоча для України вона не є новою. Ще у 1997 р. дистанційне навчання в Україні започаткували Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харківський національний університет радіоелектроніки та Львівський інститут менеджменту.

Дистанційне навчання (ДН) – це організований засобами ІКТ із використанням дистанційного курсу навчальний процес, якому притаманні всі особливості звичайного (очного) навчального процесу. Дистанційне навчання, за визначенням А.А. Андрєєва, – це синтетична, інтегральна, гуманістична форма навчання, що ґрунтується на використанні широкого спектру традиційних і нових інформаційних технологій і їхніх технічних засобів, які використовуються для доставки навчального матеріалу, його самостійного вивчення, організації діалогового обміну між викладачем і студентом, коли процес навчання не залежить від їхнього розташування у просторі та часі, а також від конкретної освітньої установи. Ефективність такого навчання залежить насамперед від якості методичного наповнення, що супроводжує кожне заняття. Методичні матеріали для дистанційного вивчення повинні бути спрямовані на самостійний розвиток іншомовної мовленнєвої компетентності студентів, набуття та тренування всіх необхідних лінгвістичних навичок, забезпечувати необхідні умови для засвоєння нового мовного матеріалу з подальшим

практичним використанням, спонукати до активного самостійного творчого пошуку.

Впровадження, тобто оптимізація отримання знань завдяки інформаційним технологіям є хорошою альтернативою традиційним методам навчання, хоча і не нівелює їх. Вимоги до формування іншомовної компетенції фахівця немовних спеціальностей зростають, оскільки постає гостра потреба в конкурентоспроможних спеціалістах у всіх сферах. Реалізація цього процесу відбувається під час отримання освіти у виші, досить часто за допомогою дистанційного навчання.

Сучасна освіта зіштовхнулася з багатьма обставинами та труднощами, подолання яких було би неможливим без впровадження дистанційної форми навчання. Незважаючи на те, що вивчення іноземних мов і раніше супроводжувалося онлайн-ресурсами, цілковитий перехід на цю нову систему навчання значно змінив підхід до її вивчення та вплив на мотивацію студентів.

Дистанційне навчання трактують по-різному. А.В. Хуторський розглядає дистанційне навчання як навчання, під час якого учасники процесу, тобто суб'єкти навчання знаходяться на відстані та здійснюють освітній процес методом використання засобів телекомунікацій [10].

Беззаперечним позитивним моментом дистанційного навчання є його доступність, студенти не прив'язані до конкретного місця, що також значно вигідніше матеріально. Швидкий доступ до ресурсів, у тому числі іншомовних, використання різноманітних видів діяльності, самостійна робота та постійне зосередження роблять процес набування іншомовної компетентності студентами немовних спеціальностей легшим і цікавішим. Під час онлайн занять у виші студенти немовних спеціальностей вдосконалюють навики читання, письма, говоріння й аудіювання; розвивають навики говоріння іноземною мовою в межах повсякденної та професійної тематики; розвивають навики роботи з технічними засобами у процесі вивчення іноземної мови; готуються до участі в олімпіадах, конференціях і міжнародних програмах.

Через зростання вимог до рівня дистанційного навчання, якісної комунікації онлайн, додатки, до яких звикли викладачі та студенти під час проведення занять з іноземної мови, а саме Zoom, Google Meet, Microsoft Teams та Cisco WebEx, оптимізували свою роботу, збільшивши кількість учасників і запропонувавши низку безкоштовних функцій. Гарно зарекомендувала себе нова функція Meet Now від Skype, оскільки студентам не потрібно встановлювати додаток і створювати обліковий запис, достатня наявність браузера, останніх версій Chrome чи Edge. Технології дистанційного навчання вирішили деякі проблеми, які стояли на шляху до опанування іноземними мовами онлайн. Так, наприклад, односторонні системи (використання презентацій із подальшим розсиланням студентам немовних спеціальностей) втратили свою актуальність, Відсутність безпосередньої двосторонньої взаємодії, що характеризує багато програм дистанційної освіти, суперечить цілям викладання іноземної мови, проте, використовуючи цю взаємодію, дистанційні технології можуть підтримувати цілісність викладання іноземної мови. Навчальні стратегії, які заохочують до діалогу між учнем і викладачем і автономію учнів у ситуаціях дистанційного навчання, повинні бути включені у навчання. Легкість, мобільність та організованість відіграють важливу роль в організації процесу навчання, тому разом із набуттям іншомовної мовленнєвої компетенції студенти набувають і інших корисних компетенцій, які є складниками їхньої професійної компетентності.

Вивчення іноземних мов відбувається у світі онлайн-освіти синхронно або асинхронно. Синхронний формат означає безпосередню участь у процесі навчання, тут і тепер(аудіо- чи відеозв'язок, спілкування у чаті, телекомунікаційні проекти, питання, відеоконференція, віртуальний клас). Асинхронний режим може охоплювати різноманітні засоби інформації, аудіо- та відеоуроки (але не обмежуватися ними). За допомогою асинхронного режиму навчання здобувачі освіти працюють у власному темпі й у зручний для себе час. Викладачі встановлюють термін виконання завдань, записують короткі відеоуроки чи завдання для самостійного опрацювання майбутніми фахівцями немовних спеціальностей. За допомогою асинхронних методів навчання всі учасники системи дистанційної освіти отримують доступ до методичної бази, що повинна супроводжувати навчальний процес без будь-якого часового та просторового обмеження (електронних підручників і методичних вказівок, друкованих матеріалів із вправами та тестами, відтворених новітніми засобами мультимедіа або створених у системі Moodle, автентичних аудіо- та відеоматеріалів, web-форумів і web-сторінок і т.д.) [11].

Важливим компонентом комунікативної культури та невід'ємним складником здобування освіти студентами немовних факультетів є формування іншомовної мовленнєвої компетентності [12]. Мовленнєва компетентність

є складовою частиною іншомовної комунікативної компетентності та передбачає володіння чотирма видами вмінь: аудіюванням, говорінням, читанням і письмом. Володіння іншомовною мовленнєвою компетентністю є не тільки складником професійних умінь у різних сферах діяльності, а й показником культури мислення, а також загальної культури людини. Мовленнєва компетенція – це ще й уміння адекватно і доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміку, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення. Принцип навчання мовлення за умов спілкування лежить в основі комунікативного підходу. Сутність комунікативного підходу до навчання іноземних мов полягає у тому, що навчальний процес спрямований на розвиток практичних умінь володіння мовою як засобом спілкування у різноманітних реальних життєвих ситуаціях, отже, формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь відбувається завдяки здійсненню індивідами іншомовної мовленнєвої діяльності. Цей підхід визначився внаслідок осмислення наукових досягнень у галузі лінгвістики, зокрема комунікативної лінгвістики, психології та теорії діяльності, що відображено у роботах із психології та методики навчання іноземних мов [13; 14].

Досліджуючи питання формування іншомовної компетентності студентів немовних спеціальностей, ми розглядаємо мовленнєву компетентність як вміння користуватися іноземною мовою у процесі різних видів комунікації у ділових ситуаціях, правильно використовувати мовні та мовленнєві норми, вибирати комунікативну поведінку, що відповідає ситуації ділового мовлення.

Завданнями викладачів щодо удосконалення мовленнєвих компетенцій студентів немовних спеціальностей є не лише удосконалення безпосередньо навичок спілкування іноземною мовою та розширення лексичного запасу ділової іноземної мови, а також формування основних понять необхідних для коректної професійної та ділової поведінки. Навчання студентів іноземної мови й досягнення рівня, що є достатнім для практичного використання іноземного мови у майбутній професійній діяльності, дозволяє говорити про формування іншомовної професійної мовленнєвої компетенції. Здатність студентів спілкуватися іноземною мовою забезпечується формуванням у них іншомовної комунікативної компетенції, зміст якої зумовлений такими видами компетенції: мовною, мовленнєвою та соціокультурною. Важливою ланкою формування професійної комунікативної компетенції майбутніх фахівців немовних спеціальностей є формування іншомовної мовленнєвої компетенції з огляду на специфіку іншомовної підготовки студентів немовних спеціальностей.

Висновки. Проаналізувавши низку наукових праць, а також розглянувши цю тему, ми дійшли висновку про те, що формування іншомовної мовленнєвої компетентності студентів немовних спеціальностей потребує чіткої постановки завдань, цілей, задоволення вимог учасників процесу, має відповідати меті професійної підготовки. Сумуючи все вищесказане, ми розуміємо, що підготовка майбутніх фахівців немовних спеціальностей має бути комплексною, теоретичною та практично спрямованою, що є стратегічним завданням вищої школи.

Випускник ЗВО, який поставить собі за мету розвинути іншомовну мовленнєву компетентність, зможе у своїй діяльності досягти успіху завдяки доступу та розумінню іншомовних джерел, веденню переговорів з іноземними партнерами та поїздкам закордон. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуку форм і методів дистанційного навчання, специфічних для формування іншомовної мовленнєвої компетентності студентів немовних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Adams J. E-learning offer myriad opportunities for rapid talent development [Electronic resource] Jean Adams T+D. 2008. March. P. 69–73. URL: of access: http://yellowedge.files.wordpress.com/2008/03/adams.pdf

2. Bodendorf F. Computer in der fachlichen und universitären Ausbildung. München, 1990. 131 p.

3. Dichanz H. E-Learning: Begriffliche, psychologische und didaktische Überlegungen zum “electronic learning”. *Dichanz H., Ernst A. Medienpädagogik*. 2001. URL: http: // www.medienpaed.com/00-2/dichanz_ernst1.pdf. 29

4. Gabriela Hoppe. Classification and Sustainability Analysis of E-learning Applications. Universitat Hannover, 2003. 243 p.

5. Kettunen J. Strategy Process in Higher Education. *Journal of Institutional Research*. Vol. 15. № 1. 2010. P. 16–27.

6. Андреев А.А. Дидактические основы дистанционного обучения в высших учебных заведениях : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. URL: https://www.dissercat.com/content/didakticheskie-osnovy-distantsionnogoobucheniya-v-vysshikh-uchebnykh-zavedeniyakh

7. Ващенко В.Ю., Дядичев О.В. Аналіз систем керування навчанням і контентом та їх впровадження в навчальний процес. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 12 (223). Ч. ІІ. С. 5–17.

8. Колос К.Р. Система Moodle як засіб розвитку предметних компетентностей учителів інформатики в умовах дистанційної післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.10 ; Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2011. 238 с.

9. Куклев В.А. Становление системы мобильного обучения в открытом дистанционном образовании : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 ; Ульяновский государственный технический университет. Ульяновск, 2010. С. 89.

10. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 541 с.

11. Чорна О.А. Педагогічні та інформаційні технології дистанційного навчання іноземних мов у ВНЗ. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. *Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2011. Вип. 18. С. 301–308.

12. Hymes D. On communicate competence / D. Hymes J.B. Pride and J. Holmes, (eds.): Sociolinguistics. Harmondsworth, Middlesex : Penguin Education, 1972. P. 269–293.

13. Ларіонова О.І. Особливості формування соціокультурної компетенції у немовному ВУЗі на матеріалі іноземної мови. URL: http:// www.nbuv.gov.ua>portal/ soc_Gum/Vlush/Fild/ 2012...5.pdf

14. Освітні технології : навчально-методичний посібник / О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О.М. Пєхоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.

УДК 811.111'272'373.45=432.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.23

АВСТРАЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З АВТОХТОННИМ КОМПОНЕНТОМ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТИ

AUSTRALIAN ENGLISH PHRASEOLOGISMS WITH AUTOCHTHONOUS LOANS: SOCIOLINGUISTIC AND COGNITIVE ASPECTS

Полєжаєв Ю.Г.,
orcid.org/0000-0001-9160-6945
кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування
Національного університету «Запорізька політехніка»

Статтю присвячено актуальним у сучасному мовознавстві проблемам етнічних контактів, їх впливу на формування національної картини світу та її вербалізації лексико-фразеологічними засобами. Увагу приділено розвитку фразеологізмів з автохтонним компонентом в англійській мові Австралії. Мета розвідки полягає в аналізі соціолінгвістичних та лінгвокогнітивних особливостей формування австралійських фразеологізмів, до структури яких інкорпоровано запозичення з аборигенних мов Австралії. Створення колоній в Австралії наприкінці XVIII ст., адаптація носіїв англійської мови до природних та соціальних умов життя на континенті, контакти з аборигенами, а також подальший розвиток мультикультурного австралійського суспільства – все це вплинуло на особливості конструювання та вербалізації національної картини світу. Моделювання австралійської картини світу відбувалося шляхом переосмислення простору, природи, соціальних стосунків, культурних цінностей, поведінкових орієнтирів та інших аспектів буття з опертям як на вже накопичений досвід, так і на нові знання носіїв англійської мови про довкілля. Комплексне застосування етимологічного, структурного, компонентного, концептологічного та контекстологічного методів дослідження дозволило отримати певні результати. Аналізовані одиниці є нечисленними та різноманітними за структурою і семантикою. Для формування фразеологізмів актуальними виявилися типологійні відмінності мов і культур у контакті, нерегулярність етнічної взаємодії, полікомпонентність мовної ситуації, нестабільність автохтонних номінацій, низький рівень лінгвокультурної компетенції мовців. З'ясовано, що ці фактори ускладнювали запозичення з автохтонних мов в англійську й уповільнювали їх фразеологізацію. Культурна маркованість назв суттєво не вплинула на активність утворення фразеологізмів. Комунікативна апробація одиниць та когнітивна доцільність зумовили залучення автохтонізмів до складу фразеологічних виразів в австралійській та інших англійськомовних культурах.

Ключові слова: австралійський національний варіант англійської мови, фразеологія, запозичення, автохтонні мови Австралії, мовні контакти, когнітивна модель, мовна картина світу.

The article discusses actual issues of linguistics relating to the effects of ethnic contacts on the evolution of national worldview and its verbalization by lexico-phraseological means. The focus of interest is Australian English phraseology with autochthonous loans. The purpose of the research is to analyze the formation of phraseologisms incorporating loans from Australian languages from sociolinguistic and cognitive perspectives. The establishment of Australian colonies at the end of the 18th century, gradual adjustment of English-speaking settlers to new circumstances, contacts with Aborigines and the development of the multicultural society influenced the formation of Australian English-speaking worldview. It was shaped due to speakers' previous knowledge and new understanding of space, nature, social attitudes, cultural values, and behavioral norms. The research, which involved a set of methods including etymological, structural, componential, conceptual and contextual analyses, showed that pharseologisms with Aboriginal loans are a small group of expressions with a variety of structures and meanings. Their development was influenced by typological features of cultures and languages in contact, sporadicity of interethnic communication, heterogeneity of language situation, intensive turnover in Aboriginal vocabularies, and insufficient lingvocultural competence of speakers. These factors, among others, restricted borrowing from Aboriginal languages and decelerated incorporation of loans into phraseological units. Verbal markers of culture made no exception and appeared to be resistant to phraseology formation. The factors that provided integration of Aboriginal loans into Australian phraseology are connected with communicative approval and cognitive advantage of borrowings.

Key words: Australian national variety of English, phraseology, borrowing/loan, autochthonous languages of Australia, language contacts, cognitive model, language worldview.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві актуальності набувають міждисциплінарні дослідження, пов'язані з процесами етнічного контактування. Представники різних наук – антропологи, етнологи, культурологи, фахівці з міжкультурної комунікації та лінгвісти – уже давно переконалися, що етнічна взаємодія передбачає встановлення зв'язків між мовами й культурами. Але здобутки в галузі когнітивістики сприяли пожвавленню дискусій стосовно того, як відбувається обробка й передача інформації про світ, які механізми діють у ситуаціях групового та індивідуального білінгвізму, чим зумовлені особливості моделювання світу та вибору засобів вербалізації набутого досвіду й знань в умовах полікультурного середовища. Відповіді на ці та інші питання може дати детальний аналіз різних ситуацій, умов і наслідків етнічних контактів, їх упливу на формування національної картини світу та її актуалізацію за допомогою мовних одиниць різного рівня, зокрема лексико-фразеологічних засобів.

Перспективними можуть бути дослідження, об'єктом яких обрано англійську мову – систему зі складною історією розвитку від національно однорідного до поліетнічного, глобального засобу спілкування. Об'єктивні дані можна отримати з аналізу її окремих підсистем – національних варіантів, які формувалися в різні історичні періоди в ситуаціях контактування з численними мовами й культурами різної типології, еволюціонували до рівня літературного стандарту, були належно представлені в писемних пам'ятках та авторитетних словниках, продемонстрували ефективність у накопиченні та зберіганні інформації про універсальні й унікальні властивості культур, які послуговуються цими варіантами англійської мови.

Задля розв'язання проблем впливу типологійно відмінних мов та культур на моделювання та вербалізацію національної картини світу доцільно звернутися до матеріалу австралійського варіанта англійської мови. Лексико-фразеологічна система цього варіанта зазнала впливу з боку аборигенних мов Австралії, а тому аналіз автохтонних запозичень, чинників і результатів їх фразеологізації поглиблює уявлення про умови формування фразеологізмів, співвідношення внутрішньої форми та актуальних значень виразів, доповнює відомості про когнітивні моделі розвитку фразеологічної семантики в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно визнати, що лексична система австралійського варіанта англійської мови нерідко була об'єктом різноаспектних розвідок. Аналіз спільної з іншими варіантами лексики та австралізмів знаходимо у працях з регіонального варіювання мови (С. Бейкер, Т. Козлова, Т. Малікова, Л. Почепцова), лексикографії (В. Скибіна), лінгвоконцептології (Н. Битко). Проте фразеологія залишається майже не вивченою науковцями. Сучасні праці або мають констатувальний характер із поодинокими прикладами [1, с. 13–14; 3; 5, с. 102, 125], або містять аналіз конкретних одиниць та фокусують увагу на ролі британського арго в розвитку австралізмів [2, с. 10, 14], або виявляють когнітивні моделі формування ідіоматики різних мов та їх варіантів [10, с. 122].

Постановка завдання. *Мета статті полягає в* аналізі соціолінгвістичних та лінгвокогнітивних особливостей формування австралійських фразеологізмів, до структури яких інкорпоровано запозичення з аборигенних мов.

Реалізація мети вимагає розв'язання таких *завдань*: укладання корпусу фразеологізмів з автохтонним компонентом; аналіз їх етимології, структури та семантики; виявлення чинників інкорпорації автохтонізмів до складу усталених

виразів; окреслення когнітивних моделей утворення внутрішньої форми одиниць.

Методи дослідження охоплюють етимологічний аналіз для ідентифікації елементів аборигенного походження у складі фразеологізмів, компонентний аналіз для визначення структурно-семантичних особливостей досліджуваних одиниць, контекстологічний та когнітивний аналізи, які дозволяють з'ясувати моделі формування фразеологізмів та встановити кореляції між актуальними значеннями фразеологізмів та їхньою внутрішньою формою.

Матеріалом дослідження слугували 64 фразеологізми з автохтонним компонентом, відібрані з авторитетних словників [11–13; 15–17; 19; 23].

Виклад основного матеріалу. В англійській мові Австралії група фразеологізмів з автохтонним компонентом нечисленна, що можна пояснити особливостями мовної ситуації й перебігу контактів між європейцями та аборигенами.

Слід зауважити, що у національному словнику австралійського варіанта англійської мови обсягом 16 000 заголовних одиниць [15] зареєстровано лише 550 запозичень з автохтонних мов (≈3,4% від загалу сло́вника). Активно вживаними вважаються [6] близько 400 одиниць, інші одиниці є застарілими або належать до розряду діалектизмів. Компактність шару автохтонних запозичень є виразнішою порівняно з їх кількістю в інших національних варіантах англійської мови. Наприклад, 12% заголовних одиниць у словнику новозеландського варіанта представлені запозиченнями з мови маорі [7, с. 2002]; 15% канадізмів (за винятком власних назв) походять з мов корінних мешканців Північної Америки [22].

Обсяг автохтонних запозичень в англійській мові Австралії та їх фразеологізацію стримували такі типологійні ознаки місцевих мов і культур: відсутність родової термінології, незвичність форми, нестабільність видових назв через тотемістичні уявлення й номінативні табу тубільців [4, с. 62, 68–69]. Наприклад, така емблематична для сучасної австралійської лінгвокультури реалія, як *koala* (1798 (тут і далі дати означають фіксацію одиниць в писемних пам'ятках)) – "an arboreal of Australia; (1942) a person, etc. treated as a protected species; (1971) the faunal emblem of Queensland", залишилася незадіяною у процесах фразеологізації. Писемні пам'ятки засвідчили історичну та етнокультурну нестабільність цього найменування. Пор. численні варіанти аборигенних та англійських назв тварини: "…*animal which the natives call a cullawine… resembles the sloth*"(1798); "…*animal ...called by the natives, a Koolah*"(1803); "*The koala ... species of the wombat… The natives call it the koala wombat*" (1808); "*Our coola (sloth or native bear)…*" (1827); "*The koala bear was first seen…*"(1937) [23, с. 295]; *sloth* (1811); *bear* (1827); *native bear* (1827); *monkey* (1836); *monkey bear* (1836); *tree-bear* (1889) [23, с. 55, 340–341, 363, 516, 594]. Можливо, саме номінативна невизначеність вплинула на те, що виразні ознаки референта (фактичні: 'native', 'shaggy', 'dirty-coloured', 'fur', 'no tail', 'iron-clawed' та приписувані: 'drinks nothing', 'remarkable', 'tolerable' тощо [19, с. 353]) не усвідомлювалися мовцями як влучні для прогнозування якогось образу ситуації дійсності, покладеного в основу внутрішньої форми ідіоми.

Окрім швидкої мінливості найменувань, запозиченню лексики перешкоджала висока гетерогенність мовної ситуації. Відомо, що в кінці XVIII ст. функціонувало близько 250 австралійських мов [6]. Мозаїчність автохтонного складника мовної ситуації з часом значно зменшилася, проте вона залишалася актуальною упродовж історії австралійського суспільства. Національний словник [15] фіксує запозичення зі 100 аборигенних мов. Множинність і нечітка диференціація позначень зменшували ймовірність інтеграції запозичень до складу фразеологізмів. Наприклад, серед численних найменувань кидальної зброї австралійських племен (*boomerang, woomera, yangal* (Port Jackson), *wonguim* (Victoria), *tur-ru-ma* (Hunter River), *kylie* (Western Australia) тощо [19, с. 748; 25, с. 12]) назва *boomerang* найбільше поширилася в мовленні поселенців, а з часом поповнила розряд інтернаціоналізмів. До складу фразеологізмів в австралійському варіанті англійської мови залучено лише два найменування: *boomerang* [Dharuk *bumarin*^{y}] > *boomerang leg* "a disease characterized by flattening and forward bowing of the shinbone" та *waddy* [Dharuk *wadi* 'a tree; a wooden weapon'] > *to take up the waddy* "to engage in a vigorous defense".

Спорадичність міжетнічних контактів на різних етапах історії Австралії, особливо на початку колонізації континенту, коли заповнення лексико-семантичних лакун було вельми актуальним для носіїв англійської мови, а також різноманіття мов і найменувань гальмували запозичення автохтонної лексики та її інкорпорацію до складу фразеологізмів. Такі важливі для культури Австралії назви реалій, як *budgerigar, corroboree*, *coolamon, kookaburra, waratah*, були запозичені ще в епоху заснування перших колоній і поступово асимільовані шляхом семантичної та словотвірної деривації. Вони залишилися актуальними, але майже не

задіяними у процесах формування австралійської фразеології.

Культурна маркованість найменувань (*boomerang*, *waddy*, *kurdaitcha*, *wallaby*, *dingo*, *kurrajong*), їх здатність вказувати на характерні ознаки життя в Австралії не сприяла фразеологізації. Запозичення з мов аборигенів активно функціонують *як справжні австралізми* ("the most Australian words at all" [6, с. 219], "Words which may easily come to mind as typical of Australian English" [11, с. 11], "amongst the most distinctive Australian words" [7, с. 2002]) у своїх прямих та вторинних значеннях, але залучаються до складу лише одного чи двох усталених виразів. Наприклад, *dingo* [Dharuk *din-gu*] "the native dog of mainland Australia"(1789) > "a cowardice, treacherous person" (1869) > *dingo it* "to behave in a cowardly manner"(1942), *dingo's breakfast* (1965) "a pee and a good look around".

Тим часом з іншими запозиченнями, наприклад *kangaroo* (Guugu Yimidhirr) "a larger marsupial of the fam. *Macropodidae*" (1770) та *galah* (Yuwaalaraay and related Aboriginal languages of northern New South Wales) "the grey-backed cockatoo *Eolophus roseicapilla*" (1862), створено розгалужені фразеологічні кластери (див. нижче).

До складу фразеологізмів увійшли одиниці з різних автохтонних мов, але переважають прямі запозичення із мов східної частини Австралії. Однак фразеологічна система збагачувалася також за рахунок одиниць, які потрапили в англійську мову з донорських систем опосередковано. Непрямі автохтонні запозичення надходили через австралійський піджин і зазнавали фразеологізації значень у системі англійської мови: [A. Jagara] *baŋ* "dead" > [Australian pidgin] *to go bung* (1841) "to die" > (1885) "to fail, to collapse; to go bankrupt, in financial ruin"; [A. Wathawurung] *burag* "no, not" > [Australian pidgin] *borak* (1839) "used to express negation" > (1845) "nonsense, rubbish" > *to poke borak (at a person)* (1873) "to deride, ridicule".

Зазначимо, що лінгвонім *Australian Pidgin* "австралійський піджин" – загальне позначення низки контактних (міксованих) мов, які виникали у сер. XIX ст. у ситуаціях міжетнічного спілкування через гостру потребу досягти взаєморозуміння між аборигенами та колоністами. Піджини були унеобхіднені взаємозалежністю етнічних груп в умовах забезпечення життєдіяльності. Розчищення земель призвело до порушення природної екосистеми австралійців. Вимушене переселення аборигенів у райони європейських поселень на південному сході стимулювало перебування тубільців в англійськомовному середовищі. Вплив демографічних змін на формування піджинів підсилювали практичні дії уряду колоній, спрямовані на покращення мовної політики й збільшення ефективності міжетнічного спілкування, обмін ресурсами життєдіяльності та інформацією про довкілля [24, с. 368–373, 377–378]. Розглянемо різні випадки уживання запозичень із піджинів на прикладі лексеми *borak*.

З 1839 р. слово *borak* уживається для вираження заперечення у ситуаціях інтерперсонального міжетнічного спілкування аборигенів і колоністів, яке здійснювалося за допомогою піджина, зокрема в нижньому басейні річки Муррей: "*I asked him "Which one you mannum (get or like) 'bacco or sugar?" He said "Borak 'bacco, sugar (not 'bacco nor sugar), only blour (flour), big one budgel all gone, big one blour you gib it," that is, that as I had been very ill and he had cured me, so now I was to give him plenty of flour. I laughed, and gave him about a couple of pounds of flour, when he exclaimed, "Oh, merrijig John (good John) n'other one budgel cumbally (another sicknes come) d'recly mine (me) come again.*" (Hinkins, 1884) [24, с. 659].

З 1845 р. лексему *borak* уживають у значенні "nonsense, rubbish" в англійськомовній комунікації, зокрема в повсякденній, масмедійній, художній сферах: "*…amongst bushmen, when any person is attempting to make them believe something improbable. 'O! don't poke borak at me!'* " (1876, J.A. Edwards, *Gilbert Gogger,* 185) [19, с. 82]; "*… the judge who ...pats them on the back (with a lot of borak which they are too dense to see)…*" (1895, *Worker,* Sydney, 9 mar. 4/1) [19, с. 82]; "*We had a Chinese cook ... Who took our borak with a guiless smile And let us pull his leg with Eastern grace*" (1978, *Warrumbungle Bk. of Verse* 36) [19, с. 82].

Наведені приклади переконують у комунікативній актуальності та апробації лексеми *borak*, яка з 1973 р. трапляється також у складі фразеологізму *to poke borak (at a person),* "to deride", зокрема у сферах інтерперсонального повсякденного спілкування: "*'Garn! He cried at last, and his voice was between a whine and a snarl; 'yer needn't poke borak!'* " (Louis Stone, 1911) [11, с. 178]; у масмедійній та спортивній сферах масової комунікації: "*At Sydney, Smith won the Carington quarter-mile ... with the greatest ease… When Smith saw he had his men beaten he commenced to "poke borak" and "take lunars" at them. However, the handicappers will in future, no doubt, put Mr. Smith on a mark where he will be perfectly safe*" [20, с. 6]; у художній комунікації: "*…anyone who tried poking borak at their God'd be cut into pieces*." (1968, S. Gore,

Holy Smoke, 48) [19, с. 83]. Формування й активне функціонування фразеологізму забезпечене прозорою мотивацією переосмислення лексеми *borak*: ‘заперечення, незгода > невизнання доцільності чи значення > глузування’. Конотативне забарвлення збільшує ефективність реалізації як характеризувальної, так і номінативної функцій позначень. Культурологічну мотивацію фразеологізму підтримують стереотипні ознаки австралійця й австралійського стилю спілкування – індивідуалізм і партнерство, гострий гумор і невимушеність, експресивність та емоційність.

Отже, особливості етнокультурних контактів і розвитку англійськомовної спільноти в Австралії вплинули на обсяг автохтонних запозичень та продуктивність формування фразеології з автохтонним компонентом. Не менш важливими виявилися й когнітивні чинники.

Фразеологізми віддзеркалюють знання мовців про світ, тому вони виступають своєрідними засобами категоризації дійсності. У структурі та семантиці фразеологізмів об’єктивовані важливі сегменти концептуальної картини світу, її національно-культурні особливості.

Детальний аналіз показав, що структура фразеологізмів варіюється залежно від граматичних конструкцій та виражених ними значень. Наведемо лише окремі приклади, оскільки структурно-граматичний тип фразеологізмів не визначає концептуальної основи формування їхньої семантики, а обирається лише як спосіб вербалізації необхідної інформації:

субстантивні фразеологізми – позначення істот, неістот, абстракцій (*bunyip aristocracy* “imposter, pretender, humbag”, *kangaroo start* “a faulty clutch or bad technique when the car shudders and moves off jerkily”, *galah session* “a period allocated for private conversation especially between women on isolated stations, over an outback radio network”);

дієслівні фразеологізми – позначення функцій, дій, поведінки (*to go bung* “to die; to exhaust, fail”, *to have kangaroos in the (your, etc.) top paddock* “(to be) crazy or eccentric”;

ад’єктивні фразеологізми – позначення ознак, властивостей (*as fit as a malee bull* “fighting fit”);

адвербіальні фразеологізми – позначення місця, часу, ступеня або міри дії, ознаки дії або стану (*further behind than Walla Walla* “disadvantaged, delayed”, *on the wallaby* “on the move, on the road”).

Як зазначено вище, окремі автохтонні запозичення входять до складу декількох стійких зворотів та утворюють розгалужені групи. Фразеологічні групи вмотивовані однією чи декількома когнітивно значимими з погляду мовців ознаками денотатів і насичені одиницями різних структурно-граматичних типів: ‘збиратися групами й безперервно видавати галас’ > ‘поводитися нерозумно; чинити щось дурне’ (*galah session* “a long chat”, *a pack of galahs* “a group of contemptibly idiotic people”, *to make a proper galah of oneself* “to make a complete fool of oneself”, *to be mad as a gumtree full of galahs* “to be completely crazy”).

Помітна ще одна тенденція: автохтонізми займають позицію залежного члена конструкції, а з огляду на логічне членування фразеологізмів вони здебільшого виступають кваліфікаторами чи специфікаторами об’єкта. Це дозволяє досягти деталізації важливих понять за допомогою номінативної щільності фразеологічних позначень. Наприклад, стійкі порівняльні звороти з близькою семантикою *mad as a gumtree full of galahs* “completely crazy” та *mad as a (cut) snake* “very angry; crazy; eccentric” об’єктивують різні аспекти божевільної поведінки – когнітивний (*full of galahs* ‘completely idiotic, stupid’) та емоційний (*a cut snake* ‘angry, i.e. having a strong feeling against smb/smth’). Cf.: “*He shot passed the Australians who who had ben descending ahead of him. “You’re as mad as a gum tree full of galahs!” laughed Duncan. “C’mon guys, if a wussey pom [an equivocal term for a person from the British IslesEnglishman] can do this, so can we!” To Raj’s horror the whole group started sliding down the hill on their backsides*” [18, с. 302]; “*At the time his colleagues accused him of being as mad as a cut snake*” (2013, *Sunday Telegraph* (Sydney, 10 March) [12].

Фразеологізми *mulga wire* та *bush telegraph* означають “an informal network by means of which information is conveyed; a rumour”. Вони об’єктивують ознаки ‘розповсюдження інформації у різних напрямках’ (*mulga* ‘widely-spaced plant of the outback’) та ‘поширення інформації на велику відстань’ (*bush* ‘far away from civilization, open and remote from urban centers’).

Розвиток семантики фразеологізмів спирається на когнітивні моделі, на основі яких оформлено внутрішню форму одиниць та представлено відомості про денотати в актуальних значеннях фразеологізмів. Аналіз стійких виразів з автохтонним компонентом дозволив виявити метафоричні та метонімічні моделі, які реалізовано за допомогою фауністичного, флористичного та предметного кодів. Ознаки рослин, тварин та реалій культури аборигенів транспонуються на різні аспекти буття англійськомовних австралій-

ців (емоції та почуття, спілкування, соціальні стосунки, культурні традиції, праця й відпочинок). Розглянемо деякі приклади.

Метафорична когнітивна модель, яка передбачає образну актуалізацію внутрішньої форми, простежується у формуванні актуального значення ‘неправильна поведінка, дія’: *kangaroo poker* “a gambling game played by confidence-tricks” [Partridge 2006, p. 636], “non-standard poker hands which are not recognized by official poker rules but are made by house rules”; *kangaroo marriage* (Aboriginal English) “one not bound by Aboriginal or European law, described by one of respondents as ‘hop on, hop off, and hop away’ ” [14, c. 3]; *kangaroo start* “a faulty clutch or bad technique when the car shudders and moves off jerkily” [19, c. 343, 345]. Значення розвивається завдяки ідеї про те, що, здійснюючи різке переміщення, несподівані рухи, суб’єкт діє врозріз із правилом, законом, звичним порядком тощо.

Метонімічна когнітивна модель, яка передбачає актуалізацію частини цілої ситуації через опис операції, дії, атрибута тощо, стимулювала внутрішню форму фразеологізмів *to give smb kurrajong* – “to hang smb with a rope made from kurrajong tree” та *to go kurdaitcha* – “to embark on a mission of vengeance” (< *kurdaitcha* “shoes worn by Aborigines on a mission of revenge which are made from emu and turkey feathers to make wearer’s tracks invisible’).

Когнітивні моделі, задіяні у формуванні фразеології з автохтонним компонентом, реалізуються з урахуванням набутого досвіду та знань про довкілля. Це пояснює наявність структурно-семантичних відповідників у різних групах фразеологізмів:

міжваріантні кореляти – загальноанглійська та австралійська одиниці (*to take up the cudgels* та *to take up the waddy* “to engage in vigorous defense”; *to poke fun* та *to poke borak* “to deride”; *to have bats in the belfry* та *to have kangaroos in the (your, etc.) top paddock* “(to be) crazy or eccentric”, дет. див. [9, c. 101]); американський та австралійський варіанти (*within the sound of my voice* та *within coo-ee* “nearby” [8, c. 129]; британський та австралійський варіанти (*Hell, Hull and Halifax* та *Hay, Hell and Booligal* “remote, isolated locality; place of severe deprivation” [16, c. 120], де *Booligal* – назва австралійського містечка, яка в перекладі з аборигенної мови буквально означає “windy place”, “large swamp”, “place of flooded box-trees” [21];

внутрішньоваріантні кореляти, у структуру яких інкорпоровано англійську одиницю та автохтонне запозичення (*to poke mullock* та *to poke borak* “to deride”; *Things are crook at Muswellbrook* та *Things are crook in Talarook* або *The girls are bandy at Urandangie* “current times or events are bad” [17, c. 1220; 25, c. 50]).

Інтернаціоналізація запозичень та актуальність концептуальних ознак зумовлюють фразеологічні інновації поза межами англоавстралійської культури. Американське походження має вираз *boomerang child* (1988) “a young adult who returns to live at his or her family home especially for financial reasons”, створений на основі метафоричної моделі ‘some such that returns (a throwing club designed to return to the thrower > a person who returns to live in their family home)’ [13]. Одиниця *kangaroo court* (1853) “a mock court in which the principles of law and justice are disregarded or perverted; a court characterized by irresponsible, unauthorized, or irregular status or procedures”, семантика якої є реалізацією метафоричної моделі ‘jump, leap over > do/occupy illegally, escape, avoid’, також походить з англоамериканської культури [13], а вираз *kangaroo closure* “a form of parliamentary closure by which some amendments are selected for discussion and others excluded” виник у Британії [14, c. 3].

Висновки. Демографічні зміни й специфіка поширення англійської мови в Австралії, поступове заселення континенту та контакти поселенців з аборигенами можуть бути поясненнями деяких фрагментів історії англійськомовної культури на п’ятому континенті. Світогляд і мовна картина світу австралійців формувалися під час узвичаєння унікальних реалій життя, їх зіставлення з тим, що вже відомо й віддзеркалено у мові. Моделювання австралійської картини світу відбувалося шляхом переосмислення простору, природи, соціальних стосунків, культурних цінностей, поведінкових орієнтирів. Усвідомлення лексико-семантичних лакун, невідповідностей наявних в англійській мові найменувань вимагало додаткових когнітивних зусиль, спрямованих на пошуки адекватних засобів номінації. Це позначилося на оригінальності позначень різних аспектів життєдіяльності мовців, виразній емоційно-оцінній забарвленості назв.

Проблеми номінації нових реалій частково вирішувалися шляхом запозичення автохтонної лексики, яка зазнавала поступової адаптації в системі англійської мови, що віддзеркалено в її фразеологізації. Типологійні відмінності контактуючих мов і культур, гетерогенність мовної ситуації, нестабільність контактів та низький рівень лінгвокультурної компетенції мовців стримували

інкорпорацію аборигенізмів до складу усталених виразів. Результати дослідження цілком промовисті в тому, що культурна маркованість найменувань виявилася менш потужним чинником формування фразеологізмів порівняно з комунікативною апробацією запозичень.

Попри незначну кількість, фразеологізми з автохтонним компонентом – важлива складова частина англійськомовної картини світу австралійців, яка співвідноситься з вербальною репрезентацією соціальних стосунків, емоційних станів, здібностей та вад людини.

У складі різних за структурою фразеологізмів автохтонні запозичення часто заповнюють місце кваліфікатора чи специфікатора об'єкта, що дозволяє досягти деталізації важливих з погляду мовців понять, особливо у разі формування фразеологічних кластерів.

Функціонування міжваріантних та внутрішньосистемних відповідників фразеологізмів, інтернаціоналізація запозичень й утворення на цій основі фразеології поза межами австралійського варіанта засвідчують актуальність мотиваційних ознак та когнітивних моделей для формування внутрішньої форми одиниць. Цей факт дозволяє констатувати регулярність і прогнозованість окремих актуальних значень фразеологізмів.

Подальші розвідки доцільно спрямувати на комплексний аналіз різних підгруп австралійських фразеологізмів, глибше розуміння їх історичної динаміки, умов варіювання та комунікативно-прагматичної значимості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Домніч О.В. Лексичні запозичення в аспекті контактної лінгвістики і теорії лексикографії (на матеріалі автохтонних запозичень у канадський, австралійський і новозеландський варіанти англійської мови) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2011. 22 с.

2. Жукова Н.М. Роль субкультури арго у формуванні австралійської англомовної картини світу кінця XVIII – середини XIX століть : автореф. дис. … канд. філол наук : 10.02.04. Одеса, 2011. 20 с.

3. Ковалюк Ю.В. Варіантологічна семантика англійських фразеологізмів. URL: https://www.sworld.com.ua/simpoz2/185.pdf (дата звернення: 09.07.2021).

4. Козлова Т.О. Динамика развития лексической системы английского языка в Австралии: этнолингвистический аспект (на материале лексики с автохтонным компонентом значения) : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Запорожье, 2001. 261 с.

5. Павленко Н.О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 210 с.

6. Dixon R.M.W., Moore B., Ramson W.S., Mandy Th. Australian Aboriginal Words in English: their origin and meaning. Melbourne : Oxford University Press, 2006. 261 p.

7. Hundt M. Australian / New Zealand English. *English Historical Linguistics. An International Handbook.* Vol. 2 / ed. by A. Bergs, L.J. Brinton. Berlin / Boston : Walter de Gruyter, 2012. P. 1995–2012.

8. Jonsen H. Kangaroo's Comments and Wallaby's Words : The Aussie Word Book. New York : Hippocrene Books, 1999. 184 p.

9. Kozlova T.O. United in Diversity: Cultural and Cognitive Grounds for Widespread Phraseologisms. Efficiency Level and the Necessity of Influence of Philological Sciences on the Development of Language and Literature : collective monograph / ed. by V.D. Bialyk, etc. Lviv – Torun : Liha-Pres, 2019. P. 91–108. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-170-4/91-108

10. Langlotz A. Idiomatic creativity: a cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2006. 325 p.

11. Macquarie Dictionary. 8th ed. Sydney : Macmillan, 2020 1792 p.

12. Meanings and origins of Australian words and idioms. Australian National Dictionary Centre. The Australian National University. Canberra, 2017. URL: https://slll.cass.anu.edu.au/centres/andc/meanings-origins/m (дата звернення: 10.07.2021).

13. Merriam-Webster Online Merriam-Webster, Incorporated, 2021. URL: https://www.merriam-webster.com (дата звернення: 15.06.2021).

14. Moore B. The Australian National Dictionary: Australian Words and Their Origins. 2 Volumes A-L and M-Z. Melbourne, etc. : Oxford University Press Australia & New Zealand, 2016. 1600 p.

15. Moore B. Kangaroo: A First Australian. Ozwords. April, 2007. P. 3. URL: https://slll.cass.anu.edu.au/sites/default/files/andc/OZ%20Words%20APRIL.pdf (дата звернення : 12.06.2021).

16. Partridge E.A Dictionary of Catch Phrases, American and British, from the Sixteenth Century to the Present Day. Lanham : Scarborough House, Rowman & Littlefield, 1992. 384 p.

17. Partridge E.A Dictionary of Slang and Unconventional English. New York : Routledge, 2006. 1432 p.

18. Piper L. Counting Wild Strawberries. Leicestershire, UK : Troubador Publishing Ltd, 2014. 360 p.

19. The Australian National Dictionary. A Dictionary of Australainisms on Historical Principles / ed. by W.S. Ramson. Melbourne : Oxford University Press, 1988. 814 p.

20. Referee. *The Bulletin.* 6 Aug 1887. Vol. 8. № 392. URL: https://nla.gov.au/nla.obj-507986010/view?partId=nla.obj-746278124 (дата звернення: 12.07.2021).

21. Richards K. The Story of Australian English. Sydney : University of New South Wales, 2015. 304 p.

22. The Canadian Oxford Dictionary / ed. by K. Barber. Oxford : Oxford University Press, 2001. 1710 p.

23. The Concise Australian National Dictionary / ed. by J. Hughes. Melbourne : Oxford University Press, 1992. 662 p.

24. Troy J. F. Melaleuka : a history and description of New South Wales pidgin : A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of The Australian National University. Vol. 1–2. Australia: Australian National University, 1994. 792 p. DOI: 10.25911/5D74E7C0BCAC0. URL: https://openresearch-repository.anu.edu.au/handle/1885/112648?mode=full (дата звернення: 13.07.2021).

25. Wilkes G.A. Exploring Australian English. Sydney : ABC Enterprises for the Australian Broadcasting Corporation, 1986. 96 p.

УДК 001.8:80
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.24

ВЛАСТИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ ДЖОДЖО МОЙЄС

THE CHARACTERISTICS OF THE IDIOSTYLE OF JOJO MOYES

Савка А.А.,
orcid.org/0000-0002-6143-6014
магістр кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Карамишева І.Д.,
orcid.org/0000-0001-8683-2040
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто властивості ідіостилю Джоджо Мойєс як блискучої представниці сучасної літератури. Авторами обрано для аналізу творчий доробок популярної письменниці Джоджо Мойєс для визначення особливостей прояву її індивідуального стилю. Зазначено особливість передачі оточуючого світу, психологічних особливостей персонажів, їхніх прагнень, переживань та бажань. Зазначено трактування поняття «художній ідіолект Джоджо Мойєс» та унікальність досліджуваного явища. Розглянуто особливості моделювання особливого мовного світу письменниці. Вказано ключові компоненти індивідуального стилю Джоджо Мойєс. Представлено стилістичні фігури мовлення, які авторка використовує для створення образності й емоційності писемного мовлення. Вказано на значну кількість риторичних запитань, метафор, епітетів, порівнянь, гіпербол та вживання іронії. Зазначено, що авторка використовує різноманітну емоційно-експресивну та конкретно-чуттєву лексику, щоб акцентувати увагу на душевному стражданні головних героїв. Сказано про використання невербальних способів емоційної репрезентації. Зроблено висновок, що індивідуальний стиль Джоджо Мойєс включає в себе чіткий і докладний опис героїв і їхнього внутрішнього світу. Вона показує всю правдивість і глибину їхніх почуттів. Невід'ємною рисою, що притаманна творчості Джоджо Моєс, є емоційно забарвлена лексика. Вона намагається не тільки створити довершений образ героїв, але й зачепити почуття читачів. У своїх романах письменниця намагається досягти того, щоб мова була милозвучною, легкою, плавною, без обтяжування важкими для вимовами словосполученнями. Авторка майстерно поєднує різні піджанри любовного роману — сучасний та історичний романи про кохання. Зазначено, що в романах письменниці невербальні способи вираження емоцій набувають вербальної форми у вигляді описів тих чи інших емоцій персонажів. Зазначено, що обов'язковою характеристикою творчості Джоджо Мойєс є емоційно забарвлений словник, що проявляється в значній кількості сленгу. Зазначено, що у творах проблематично одразу визначити добрих та лихих героїв. Виокремлено особливу роль фразеологізмів та американізмів у літературній мові авторки.

Ключові слова: індивідуальний стиль, Д. Мойєс, унікальність, стилістичні фігури мовлення, стилістика.

The article describes the characteristics of the idiostyle of Jojo Moyes, who is a well-known English best-selling romance novelist. The authors analyzed the creative work of popular writer Jojo Moyes to determine the characteristics of the manifestation of her individual style. The peculiarity of the transfer of the surrounding world, the psychological features of the characters, their aspirations and desires are noted. The interpretation of the concept of «artistic idiolect

of Jojo Moyes» is noted and the uniqueness of the studied phenomenon is marked. The features of modeling of the special language world of the writer are considered. The key components of Jojo Moyes' individual style are listed. The stylistic techniques that the writer uses to create imagery and emotionality of written speech are presented. A significant number of rhetorical questions, metaphors, epithets, comparisons, hyperbole, and sarcasm are indicated. The author uses stylistic devices in order to make her novels more interesting. Reading a text with well-placed stylistic devices is more interesting than reading plain text. It is noted that the writer uses a variety of emotionally expressive and concrete-sensory vocabulary in order to focus on the distresses of the main characters. The use of nonverbal methods of emotional representation is noted. The emphasis is placed on the need to take into account the genre in which the writer's idiostyle is realized. It is stipulated that the writer skillfully combines different subgenres of a romance novel: a modern and historical novel about love. It is noted that in the writer's novels the non-verbal ways of expressing emotions acquire a verbal form through the descriptions of certain emotions of the characters. It is noted that the obligatory characteristic of Jojo Moyes' work is an emotionally colored dictionary, which is manifested in a significant amount of slang, colloquialisms and low-vocabulary. It is noted that it is problematic to immediately identify good and bad characters in the writer's works. The special role of phraseological units and Americanisms in the writer's literary language is highlighted.

Key words: individual style, J. Moyes, uniqueness, figures of speech, stylistics.

Постановка проблеми. Джоджо Мойєс є відомою англійською романісткою. У статті спираємося на наукове переконання, що індивідуальний стиль відображається через індивідуальне використання різноманітних мовних засобів у нових функціях, є залежним від лінгвістичного стилю письменника, своєрідного використання цих засобів у своїх творах та індивідуального синтезу форм мовного вираження і плану змісту.

Книги Джоджо Мойєс завжди цікаві та захопливі. Вони затягують з першої до останньої сторінки. Текст дуже простий і легко читається. Усі історії різні. Як у будь-якому любовному романі, кожна історія має свій кінець. Не завжди усе настільки передбачувано, як це здається на перший погляд. Це не псує всієї картини історій, навпаки, це додає романам акценту драматургії.

У книгах перегукується минуле із сьогоденням. Герої книг – сучасні люди з цікавими професіями, які проживають свої історії в дивовижній і незвичайній Англії. Сюжети романів непрості, цікаві, у них завжди присутній легкий гумор, що формує певне ставлення в читача до героїв і автора. Джоджо Мойєс володіє власним стилем, який вгадується з перших рядків книг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження розроблено на основі низки праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Варто виокремити Г.Х. Баллєву, яка приділила увагу лінгвостилістичним особливостям ідіостилю Джоджо Мойєс. Також треба виокремити О.А. Бурову та М.А. Черкасову, які розглядали функціонування фразеологічних одиниць у сучасній художній літературі на матеріалі роману Джоджо Мойєс «Корабель наречених», а також І.М. Войцьо, яка провела комплексне дослідження особливостей перекладу, використання інклюзивної лексики та вживання американізмів у творі Джоджо Мойєс «До зустрічі з тобою». На окрему увагу заслуговує праця S. Marhamah, яка здійснила аналіз образної мови в романі Джоджо Мойєс «Я перед тобою».

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати особливості ідіостилю Джоджо Мойєс.

Виклад основного матеріалу. Джоджо Мойєс – письменниця із сильним поглядом на характер персонажів і сюжет твору, який привертає увагу читача. Вона знаходить невеликий шматочок історії, який для більшості читачів не є відомим, та представляє його захоплюючим та неповторним. Герої романів вигадані, але з певними реальними деталями, що формує повне проникнення в канву твору.

Джоджо Мойєс оживляє місцевість так, що це нагадує твори літературних класиків. Відчуття часу та місця сильне й без зусиль передається читачу. Джоджо Мойєс розповідає сильні історії. Читачі з перших сторінок співпереживають головним героям. Читачі можуть схвалювати поведінку більшості героїв, адже вони мають сильне відчуття власної цінності. Герої працюють над собою, а читач святкує разом із ними поступові успіхи і відчуває задоволення, коли їхні досягнення стають помітними. Читачі відчувають емоційну прихильність до героїв і відчайдушно хочуть, щоби вони перемогли в життєвих обставинах, описаних письменницею. Такі книги дарують захоплююче, цікаве та легке читання, яке глибоко занурює в сюжет.

Художній ідіостиль Джоджо Мойєс – це вияв індивідуального і творчого осмислення літературної та живої мови крізь призму загальної культури, численних реалій культурного буття, ідейно-тематичного різноманіття текстів.

Ідіолект є основою художньої своєрідності тексту, вияву таланту, характеру, життєвого досвіду, особливостей світогляду та мовного мислення письменниці. Як самостійний об'єкт дослідження стиль художнього тексту – це діалектична єдність загальних стереотипів та окремих індивідуальних вживань, спрямована на забезпечення унікальності, якісної оригінальності твору. У більшості випадків авторка спеціально не вибирає мовних

структур, а мислить такими, а не іншими одиницями, які здатні творити, моделювати складні індивідуальні художні образи, демонструючи нерозривні зв'язки між типовим та індивідуальним баченням ситуацій.

Моделювання особливого мовного світу митця забезпечується індивідуальним світосприйняттям та психологією творення мови. Деякі виразні засоби можна повторити в кількох творах. Такі засоби представляють категорію особистості в художньому тексті. Ідіолект письменниці ґрунтується на діалектичній єдності мови та особистості, тобто на тих рисах, які формують унікальність, якісну самобутність та оригінальність твору.

Індивідуальний стиль Джоджо Мойєс включає в себе чіткий і докладний опис героїв і їх внутрішнього світу. Вона показує всю правдивість і глибину їхніх почуттів, використовуючи техніку паралельної розповіді, у якій сюжети цікаво переплітаються. Кожна деталь у творчості Джоджо Мойєс вкрай вагома. Для створення образності й емоційності писемного мовлення авторка-романістка використовує численні стилістичні фігури мовлення, вибираючи ті, які найкращим чином відповідають творчій індивідуальності, іншими словами, індивідуально-авторському стилю [1].

Мова Джоджо Мойєс насичена риторичними запитаннями, метафорами, епітетами, порівняннями, гіперболами та сарказмом. Усе це вдається досить вдало відтворити в україномовних перекладах засобами експлікації, модуляції та еквівалентами.

У романах Джоджо Мойєс можна спостерігати й невербальні способи емоційної репрезентації. Однак у письмовому тексті, який аналізується в цій роботі, усі невербальні способи вираження емоцій набувають вербальної форми у вигляді описів тих чи інших емоцій персонажів.

Не можна говорити про відтворення авторського ідіостилю без врахування жанру, у якому він реалізований. Варто зазначити, що жанр творів Джоджо Мойєс поєднує в собі риси як мелодрами, так і любовного роману. Однак у її книгах більше рис любовного роману.

У творах цієї авторки ми можемо побачити основну сюжетну лінію, яка зображує складні стосунки закоханих, розкриває духовний і чуттєвий світ героїв. У них гостра інтрига. Варто також зазначити, що Джоджо Мойєс у своїй творчості відходить від деяких характеристик цього жанру, додаючи щось авторське.

Її твори часто мають трагічний кінець. Яскравим прикладом є книга «До зустрічі з тобою» [4]. Авторка майстерно поєднує такі, здавалося б, абсолютно різні піджанри любовного роману, як сучасний та історичний роман про кохання. Ці риси можна простежити в романі «Дівчина, яку ти покинув». Лексичний склад цього твору є багатим як на стилістично нейтральну лексику, так і на стилістично забарвлену.

У романах Джоджо Мойєс можна спостерігати й невербальні способи емоційної репрезентації. Однак невербальні способи вираження емоцій набувають вербальної форми у вигляді описів тих чи інших емоцій персонажів. Не можна говорити про відтворення авторського ідіостилю без врахування жанру, у якому він реалізований.

Невід'ємною рисою творчості Джоджо Мойєс є емоційно забарвлений словник. У ньому виражається бажання авторки не тільки створити ідеальний образ своїх героїв, а й зачепити почуття читача. У своїх романах письменниця намагається домогтися того, щоб мова була мелодійною, легкою, гладкою, не обтяжуючи діалоги важкими фразами. Оскільки сама Джоджо Мойєс є сучасною авторкою, варто зазначити, що її твори сповнені сленгу та скоромовок.

Домінантним типом образної мови в романі є порівняння. У романах письменниці порівняння та метафори використовуються для порівняння подій, що відбуваються в романі, з подіями, що відбуваються в реальному світі. Уособлення використовується авторкою для виявлення того, як речі, що відбуваються в романі, порівнюються з тими речами, які робляться реальними людьми. Гіпербола – це фігура мови, яка показує інтенсивність вияву якихось властивостей ситуації. Використовуючи гіперболу, авторка намагається посилити ситуацію, описану в романі. Гіперболи, якими користується авторка, роблять роман цікавішим, дозволяють читачам скласти уявлення про ситуацію в романі [5].

На нашу думку, більш пильної уваги перекладача заслуговують стилістичні засоби, якими користується Джоджо Мойєс. Пропонуємо до вашої уваги такі приклади:

1) метафора та персоніфікація: *But the most debilitating was a burning sensation in his hands and feet; relentless, pulsing, it would leave him unable to focus on anything else* [6];

2) епітет: *Well, you do look bloody awful* [6];

3) порівняння: *There was stomach pain from digestive problems, shoulder pain, pain from bladder infections — an inevitability, apparently, despite everyone's best efforts. He had a stomach ulcer from taking too many painkillers early on in his recovery, when he apparently popped them like "Tic Tacs"* [6];

4) порівняння: *We sat in silence as the music started. Will's father was on the telephone in his hall, and the sound of muffled laughter carried through it into the annexe, as if from a long way away. The disabled entrance is over there, the woman at the racecourse had said. As if he were a different species* [6];

Розглянемо переклад цих речень:

1) метафора та персоніфікація: *Проте найвиснажливішим був жар у руках і стопах; він був безжальний, пульсуючий і не давав йому на чомусь зосередитись* [4];

2) епітет: *Ти до біса погано виглядаєш* [4];

3) порівняння: *Біль у животі через проблеми з травленням, біль у плечах, біль від інфекції в жовчному міхурі, очевидно, невідворотної, попри всі запобіжні заходи. У нього була виразка шлунку через велику кількість знеболювальних пігулок, які він приймав на початку реабілітації, бо тоді він ковтав їх як драже «тік-так»* [4];

4) порівняння: *Ми сиділи в тиші, коли заграла музика. Віллів батько говорив у вітальні по телефону, і наче звідкись іздалеку у флігель долинали звуки приглушеного сміху. «Вхід для інвалідів там», — сказала жінка на іподромі. Наче він належав до іншого виду* [4].

У романі Джоджо Мойєс важко одразу визначити *добрих* та *лихих* героїв. Вони можуть переходити з однієї категорії в іншу або просто бути нейтральними персонажами. Це ми розуміємо завдяки вибору авторкою певної лексики та стилістичних засобів під час опису того чи іншого героя. Лексичний склад у досліджуваних творах багатий як на стилістично нейтральну лексику, так і на стилістично забарвлену.

The old woman shifted in her seat. She was now desperate for a drink, and the chance to stretch her legs. She would also have appreciated a visit to the lavatory, but the short time they had spent in India had taught her that outside the bigger hotels this was often as much of an ordeal as a relief [7].

Фразеологізми мають неабиякий вплив на сучасний художній текст. Головним завданням фразеологізмів є підвищення експресивності та створення естетичного впливу на читача. Вони збагачують мову твору, дають змогу читачеві відчути атмосферу і правильно розшифрувати закладене в текст повідомлення персонажа. Усе це демонструє значущість фразеологізмів у творах англійської сучасної художньої літератури [2].

У реченні "*A lump had risen in her throat: she had been picturing the kitchen without Margaret in it"* [7] фразеологізм *a lump had risen in throat* (в горлі застряг клубок) позначає відчуття дівчини, яке з'явилося в результаті її переживань.

Американізми достатньо широко вживаються у творах сучасної художньої літератури. Мова героїв Джоджо Мойєс відображає стан сучасної розмовної мови британців і американців, що входять у різні вікові й соціальні групи, що дає змогу нам вивчити характерні особливості функціонування американізмів у мові окремих представників цих мовних спільнот. До американізмів належать не тільки певні лексичні одиниці, що з'явилися в США й мають відмінності від британських версій, але також і слова та словосполучення, які мають відмінності в написанні і граматичному вживанні. Що стосується перекладу розглянутих нами явищ, то основна частина з них має функціональні аналоги в українській мові, тому у перекладачів не було особливих труднощів під час роботи з романом.

Джоджо Мойєс використовує різні лексичні та виразні засоби побудови образів своїх героїв. Сучасний текст включає в себе набір мовних знаків, які авторка майстерно використовує в романі, що не спричиняє читачу труднощів у розумінні тексту. Інтерпретації тексту читачем у процесі його сприйняття (актуальність його семантичного простору) є адекватними, зрозумілими, наближеними до життя сучасного читача. Можна впевнено сказати, що питання вивчення американізмів залишається відкритим, оскільки будь-яка мова постійно розвивається і змінюється [3].

Систематизуючи визначальні риси ідіостилю Джоджо Мойєс, треба сказати, що йому властиве багатство й різноманіття лексики, вправне використання різних стилістичних засобів. Характерними ознаками її стилю є такі: виклад думок від першої особи, надзвичайна емоційність, піднесеність, яка досягається з допомогою окличних та питальних речень.

Отже, можна побачити, що авторка у більшості випадків акцентує увагу на душевних переживаннях головних героїв, використовуючи різноманітну емоційно-експресивну та чуттєву лексику. Вербалізація в тексті здійснюється як експліцитно, так і імпліцитно. Текст є емоційним і слугує прикладом того, як емоції можуть бути виражені за допомогою мови.

Висновки. В ідіостилі письменниці створюється модель художнього тексту, яка втілює цілісну одиницю пізнання можливого світу. Виявлення специфічних особливостей ідіостилю письменниці дає підстави для визначення основних труднощів, які виникають у процесі перекладу на мовному рівні. Труднощі для перекладача можуть становити такі одиниці: експресивні звороти, авторські порівняння, епітети

та метафори, а також різниця в лексичній та граматичній системах мов оригіналу та перекладу художнього твору. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у поглибленому дослідженні ідіостилю англійської романістки Джоджо Мойєс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баллыева Г.Х. Лингвостилистические особенности идиостиля Джоджо Мойес. *Инновационное развитие современной науки* : сборник научных трудов по материалам XXX Международной научно-практической конф. Анапа : «НИЦ ЭСП» в ЮФО, 2020. С. 161–165.

2. Бурова Е.А., Черкасова М.А. Функционирование фразеологических единиц в современной художественной литературе (на примере романа Джоджо Мойес «Корабль невест») : II международная научно-практическая конференция. МЦНС «Наука и просвещение». С. 168–170.

3. Войцьо І.М. Дослідження особливостей перекладу, використання інклюзивної лексики та вживання американізмів у творі Джоджо Мойес «До зустрічі з тобою». *Вчені записки таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія».* 2020. № 6. С. 6–12.

4. Мойєс Дж. До зустрічі з тобою. URL: https://www.rulit.me/books/do-zustrichi-z-toboyu-read-450924-1.html

5. Marhamah S.S. An analysis of figurative language in a novel entitled “Me before you” by Jojo Moyes. Submitted as a Partial Fulfillment of the Requirements For the Attainment of a Sarjana Pendidikan Degree In English Language Education. 2018. P. 12.

6. Mojes J. Me before you. URL: https://onlinereadfreenovel.com/jojo-moyes/30758-me-before-you.html

7. Moyes J. The ship of brides. Hodder, 2008. 496 p.

УДК 811.111’37+811.11’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.25

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ТУРИСТИЧНОГО БЛОГУ У РОЗРІЗІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ АВТОРА

STRUCTURAL AND CONTENT CHARACTERISTICS OF THE MODERN ENGLISH TRAVEL BLOG THROUGH THE PRISM OF THE AUTHOR’S SOCIAL IDENTITY

Савчук І.І.,
orcid.org/0000-0002-8428-3663
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та прикладної лінгвістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Соловйова Л.Ф.,
orcid.org/0000-0001-5574-5251
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Поліського національного університету

Змістові особливості туристичних блогів визначають їх структуру та розкриваються в інформативному аспекті, який містить дані про туристичні місця у формі відео-, аудіо- чи фотоматеріалу, пов’язаного з подорожами. Це дає можливість читачам зануритись в атмосферу певної локації. Структурно-змістові характеристики туристичного (тревел) блогу маркують соціальну ідентичність його автора та впливають на ідентичність споживачів змісту. У жанровому вимірі туристичні блоги вирізняються високим рівнем візуалізації, інтерактивності, застосуванням ефекту репортажності, індивідуальним авторським стилем та уможливлюють формування соціальної ідентичності їх творців і глядацької аудиторії. Зважаючи на спосіб висвітлення інформації про подорож, виокремлюємо три таких структурно-змістових компоненти блогу: висвітлення досвіду інших подорожувальників та очікувань від власної поїздки, відображення подорожі в режимі онлайн-трансляції, викладення враження від подорожі. З метою збільшення глядацької аудиторії блогери вживають сленг, ненормативну лексику і засоби вираження суб’єктивної оцінки. Ідентичність визначає якість буття соціальної спільноти і слугує призмою, крізь яку учасники комунікативної взаємодії за посередництва туристичного блогу виражають своє світосприйняття. Соціальна ідентичність є складовою частиною культурної ідентичності й визначає гендерні, професійні, вікові, расові, етнічні, географічні, класові, майнові, статусні характеристики туристичного блогера. Для дослідження структурно-змістових особливостей створення повідомлень у сучасних англомовних туристичних блогах у фокус уваги потрапили питання, що стосуються особли-

востей інтернет-комунікації, її жанрової різноманітності, дослідження змістових і структурних характеристик туристичних блогів, їх різновидів й функцій, сутності соціальної ідентичності та її впливу на контент.

Ключові слова: структурно-змістові характеристики, туристичний блог, онлайн-комунікація, культурна ідентичність, соціальна ідентичність.

The content features of travel blogs determine their structure and are revealed in the informative aspect, which contains data about tourist destinations in video, audio or photo materials related to the tripl, which allows readers to immerse themselves in the atmosphere of a particular location. Structural and content characteristics of a travel blog mark the social identity of its author and affect the identity of content consumers. In the genre dimension, travel blogs are characterized by a high level of visualization, interactivity, reporting, individual authorial style and allow the formation of social identity of their creators and audience. Considering the way of covering information about the trip, three structural and content components of the blog are singled out: covering the experience of other travelers and expectations from their own trip, displaying the trip online, post-impressions of the trip. In order to increase the audience, bloggers use colloquial words and subjective evaluation. Identity determines the quality of people's life in the social community and serves as a prism through which participants in communicative interaction express their worldview in a travel blog. Social identity is a component of cultural identity and determines gender, professional, age, racial, ethnic, geographical, class, property, status characteristics of a travel blogger. To study the structural and content features in creating messages in modern English-language travel blogs, the focus of the study lies on issues related to Internet communication, its genre diversity, research of content and structural characteristics of travel blogs, their variety and functions, the essence of social identity and its impact on the content.

Key words: structural and semantic characteristics, tourist blog, online communication, cultural identity, social identity.

Постановка проблеми. Онлайн-простір сприяє перебігу сучасної комунікації, відкриває нові інтерактивні можливості та впливає на виникнення нового соціокультурного середовища та сучасної лінгвістичної реальності, яка є антропоцентричною, оскільки людина є її творцем та користувачем. Інтерпретація жанрової організації інтернет-дискурсу, зокрема блогу, є важливим завданням для дослідників, оскільки вона уможливлює структурування уявлення про соціокультурну та змістову парадигму сучасного світу. У зв'язку з розвитком медійних технологій подорожі дають можливість людям реалізувати власну соціальну ідентичність, що сприяє розвитку блогосфери, яка вирізняється структурно-змістовою специфікою. Зростання соціальної мобільності населення, технологічних новацій та потоку інформації, що надходить до людини, робить проблему самототожності й ідентичності загальнокультурною. Ідентичність слугує передумовою комфортного буття соціальної спільноти й перетворюється на призму, крізь яку досліджуються й оцінюються події сучасного життя соціуму та окремого індивіда. Серед усіх видів людської діяльності виокремлюється туристична активність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет як канал передачі інформації та засіб масової комунікації відіграє ключову роль у житті сучасного суспільства та викликає інтерес у багатьох науковців [1; 2]. Онлайн-спілкування є предметом міждисциплінарних досліджень, в яких об'єднуються зусилля спеціалістів у таких галузях гуманітарних знань як соціологія, культурологія, філософія, лінгвістика, етнографія, педагогіка, психологія, політологія тощо [3; 4]. Проблемою класифікації блогів за змістовим наповненням займалися дослідники С. Наусон [5], Р. Блат [6], С. Херрінг [7].

Постановка завдання. Оскільки туристичні блоги культурно-пізнавальної діяльності є недостатньо дослідженою сферою лінгвістичного пізнання у зв'язку зі стрімким розвитком та розгортанням онлайн-жанрів на всіх мовних рівнях, мережна мова блогу стає унікальним дослідницьким об'єктом для лінгвістичного вивчення. Метою розвідки є вивчення структурно-змістових особливостей створення повідомлень у сучасних англомовних туристичних блогах. Для досягнення мети основними завданнями є огляд особливостей інтернет-комунікації, її жанрової різноманітності, дослідження змістових і структурних характеристик туристичних блогів, їх різновидів й функцій, сутності соціальної ідентичності та її впливу на контент.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний простір є уявним середовищем, яке необхідне для відтворення та сприйняття повідомлення в процесі комунікації та впливає на неї. Блог є жанром інтернет-комунікації – нового когнітивного середовища, в якому активується співрозмовниками певне знання фрагменту реальності та який є продуктом соціальних та культурних традицій. З огляду на структурні особливості явища спілкування інтернет-комунікація розглядається як особлива комунікативно-інформаційна сфера, обмін даними в якій відбувається за допомогою електронного комунікативного каналу з використанням стандартних засобів представлення повідомлення в різних формах. Зокрема, є такі форми передачі інформації: відео, фото, документи, повідомлення, файли тощо [8, с. 6].

Комунікативний простір інтернету є своєрідним інформаційним середовищем, яке сприяє виникненню нових жанрів для потреб онлайн-особистості (користувача), а саме: електронної пошти, чатів, блогів, мікроблогів, соціальних мереж, електронних дошок, форумів. Жанрове середовище інтернет-комунікації – це система комунікативних утворень різного роду, які спрямовані на повсякденне, масово-інформаційне, ділове чи ігрове спілкування. За великої різноманітності жанрів інтернет-комунікація як складна та багаторівнева структура має низку таких інтегральних ознак: поліфонічність різних типів дискурсу, глобальність, дистанційність, інтерактивність, гіпертекстовість, віртуальність, анонімність, добровільність, тяжіння до нетипової поведінки тощо [9].

Блог як жанр інтернет-комунікації та як функціональний стиль інтернет-дискурсу останнім часом привертає увагу все більшої кількості активних користувачів, оскільки він виступає як інструмент, який дозволяє формувати мережеві спільноти. Він є окремим видом комунікації.

Термін «блог» утворився в результаті скорочення слова «веблог» 1999 року завдяки Пітеру Мерхольдзому, який розмістив на своєму блозі Peterme. com фразу “we blog”, тобто «ми ведемо блог» [10]. Блог – це мережевий щоденник, особистий хронологічний журнал думок, вебсайт з роздумами, коментарями, відеоресурсами, гіперпосиланнями тощо, де записи розташовані в зворотному хронологічному порядку [7]. Його основним призначенням є надання користувачам інструменту для самопрезентації, пошуку співбесідників та однодумців, побудова мереж взаємодії.

Блоги наділені різноманітними функціями, серед яких головними є такі: комунікативна, функція самопрезентації, розважальна, психотерапевтична, оцінювальна, функція саморозвитку тощо. Залежно від функції та змісту блоги поділяють на такі: особистісно і суспільно орієнтовані [7]; фільтри, приватні щоденники та записні книги [6]; відео-, аудіо- та фотоблоги; блоги новин, коментарів, а також журнали [5].

Блог можна розглядати не лише як жанр або форму інтернет-комунікації, а й як окремий вид дискурсу, зважаючи на явище інтердискурсивності [11, с. 53]. Різні типи дискурсів взаємодіють між собою, визначають один одного й у своїй структурі мають спільні ознаки. Дискурс блогу є унікальним комунікативним середовищем завдяки тому, що він дозволяє бути наодинці з усіма та поєднує публічне й особисте.

Туристичний блог (тревел-блог) є особливим різновидом блогу, його піджанром, який має власну тематику – подорожі. Тревел блоги – це корисний контент для користувачів, адже відгуки, коментарі, думки слугують достовірнішим джерелом інформації, ніж інформація від самих представників туристичних послуг, а також впливають на формування суспільної думки стосовно туристичних послуг [5]. Туристичні блоги можна визначити як особисті пости, які містять інформацію про минулі, теперішні і майбутні поїздки.

Оскільки тревел-блогосфера не є однорідною, можна виділити декілька видів блогів даного спрямування, кожен з яких має своє значення для туризму: «споживач для споживача», «бізнес для бізнесу», «бізнес для споживача», «держава або уряд для споживача». Більшість туристичних блогів належить до категорії «споживач для споживача». У таких блогах учасники діляться враженнями, позитивним чи негативним досвідом. Топові блоги відрізняються більшим рівнем літературності та структурованості й можуть належати до професійних блогів. Метою тревел-блогера є не лише розповісти про свої враження, а створити цікавий і якісний контент з актуальною інформацією в певному туристичному напрямі, оскільки туристичні блоги є не лише інструментом для створення власного образу та самовираження, але й комерційним майданчиком. Діалогічність є характерною рисою туристичних блогів, оскільки розвиток зазначеного жанру пов’язаний з відповідями автора на питання та зауваження читацької аудиторії та з коментуванням інших авторів блогів, які обговорюють аналогічні теми [12, с. 100].

Розглядаючи мовний рівень блогів туристичного спрямування, варто зазначити, що блогери-споживачі вживають сленг, ненормативну лексику і засоби вираження суб’єктивної оцінки [13, с. 80], як у статті тревел-блогу про подорож до Перу: “Alright, don’t freak out. He was not a total stranger. When I was traveling Palawan in the Philippines (some lifetime ago, honestly), I met this Peruvian guy who became my travel buddy in Palawan. Actually, there were four of us who did all the tours together and just basically hang out the entire trip” [14]. Авторка використовує лексику, властиву розмовному стилю, а саме: alright, guy, а також такі фразові дієслова: freak out, hang out. Натомість бізнес-блогери орієнтуються на повідомлення нової інформації, структуровано викладають матеріал з акцентом на заголовки, підзаголовки, виділення ключових слів, а також використовують нормативну лексику під час

написання посту: “The hotel embodies the distinct Austin personality of this dynamic destination, while staying true to the welcoming service and amenities of the trusted Hilton Garden Inn brand” [15]. У фрагменті статті офіційного тревел-блогера домінує лексика нейтрального та підвищеного тону: embodies, destination, amenities, а також власні назви локацій: Hilton Garden Inn. Це створює атмосферу достовірності та інформативності маркетингу.

Тревел-блоги мають певні мовні особливості (наявність професіоналізмів, інтертекст, загальна інформативність тощо), які за функціональним стилем притаманні класичному блогу. Основними характеристиками туристичного блогу як функціонального стилю класичного особистого блогу є такі: розмовний, експресивний тип розповіді; високий рівень персоніфікації; докомунікативна самопрезентація, яка представлена особистістю автора і підписників, виражена в аватарі й інтерфейсі сторінки; лаконічність викладу даних, використання простих або еліптичних речень, словосполучень. Змістові особливості розкриваються в інформативному аспекті, відображаючи інформацію про туристичні місця з залученням мультимедійного контенту, пов’язаного з подорожами, для занурення в атмосферу певної локації; інтертекстуальність, яка пов’язана з посиланнями на інші сайти або блоги подібної тематики [16, с. 59].

Висвітлення інформації щодо подорожі здійснюється у трьох структурно-змістових компонентах блогу. Назвемо такі компоненти:

висвітлення досвіду інших подорожувальників та очікувань автора стосовно подорожі: Again, a first for us – never been to Jersey before and we are very much looking forward to getting on a sparkly clean British Airways plane (from Heathrow) and enjoy 5 days of this little gem. I have been promised seafood, lovely beaches and of course, jersey royals [17]. Плануючи подорож, автор зазначає, що поїздка є перспективною (never been to Jersey before, looking forward to), та має певні очікування щодо неї (I have been promised seafood, lovely beaches and of course, jersey royals);

відображення подорожі в режимі реального часу через фото- та відеоматеріали, онлайн-трансляції, а також у формі звіту після подорожі з чітко структурованим матеріалом: The east side of the Adriatic Sea may not be the first destination that comes to mind for idyllic views, but this island, near the shores of Dubrovnik, offers a live stream of the port and Pakleni island [18]. Пряма трансляція супроводжується записом в режимі реального часу, забезпечуючи мультимодальну (відео, зображення та текст) взаємодію між стрімерами в прямому ефірі та глядачами. Пряма трансляція поєднує відео та аудіо з онлайн-платформами, які дозволяють творцям контенту синхронно взаємодіяти з глядачами [19, с. 191];

представлення враження з власними думками, переживаннями, емоціями автора стосовно здійсненої подорожі: I have recently visited Oslo, the capital of Norway and loved it. And in the hope that you do too, here are a quick recap of our weekend there and what to do in Oslo [20]. Блогер коментує моменти, які не були враховані ним раніше, оцінює подорож, країну, сервіс, якість відпочинку, робить загальні висновки, дає поради.

Туристичні блоги уможливлюють конструювання соціальної ідентичності їх авторів та глядацької аудиторії. Соціальна ідентичність формує типову внутрішньогрупову поведінку, що вирізняє людей серед інших за різними ознаками (наприклад, сприйняттям, ставленням). Під час викладу інформації та прямих трансляцій автори та глядачі обмінюються інтересами, компетентністю, знаннями, переконаннями, смаками, проявляють особисті якості. Засоби масової інформації дозволяють стрімерам у прямому ефірі представити свою соціальну ідентичність, фіксуючи швидкоплинні моменти, щоб заявити про себе. Інтерактивність туристичних блогів активує вплив автора на формування соціальної ідентичності аудиторії [19].

Соціальна ідентичність є різновидом культурної ідентичності. Культурна ідентичність є самосприйняттям особистості та її ототожненням з групами інших особистостей в рамках конкретної лінгвокультури. Існують такі засоби її вираження: мова, яка відображає етнічну, національну, географічну й іншу приналежність людини; різні невербальні символи – емблеми, одяг, зачіска, жести тощо. Соціальна ідентичність формується з соціальних ролей, які особистість виконує в суспільстві, і поділяється на гендерну, професійну, вікову, расову, етнічну, географічну, класову, майнову, статусну тощо. Соціальна стратифікація реалізується на комунікативному рівні в наявності різних мов, їхніх регіональних варіантів і діалектів [21, с. 69].

Прикладом вияву соціальної ідентичності є вступна частина блогу, яка вводить глядача в царину діяльності подорожувальниці та відповідає епізоду, що ретранслює враження та інформацію про її набутий досвід: Hey there! I’m Kristin. Welcome to one of the top women’s travel blogs in the world, with over 5 million annual readers. I’ve

been solo traveling for over 9 years, and I share everything I've learned about saving money, having unique adventures, and documenting it all in my newsletter [20]. Авторка зазначає свою гендерну приналежність та стать цільової аудиторії (I'm Kristin, one of the top women's travel blogs in the world), медійний статус через велику кількість читачів (with over 5 million annual readers), компетентність подорожувальника (I share everything I've learned). Маркери соціальної ідентичності автора можуть бути представлені у кожному структурно-змістовому компоненті блогу.

Висновки. Змістові особливості туристичних блогів розкриваються в інформативному вимірі, відображаючи дані про туристичні місця за допомогою медійного контенту, пов'язаного з подорожами. Такий контент використовується для занурення в атмосферу певної локації, маркування блогером власної соціальної ідентичності та впливу на ідентичність споживачів змісту. Основним завданням тревел-блогера є показати світ крізь призму власних уявлень, знань, соціальної ідентичності таким, яким він його сприймає, тобто з усіма перевагами та недоліками, занурюючи споживачів контенту в атмосферу нових місць, створюючи у користувачів ефект присутності. Тревел-блоги вирізняються високим рівнем візуалізації, інтерактивності, використанням ефекту репортажності, індивідуальним авторським стилем та уможливлюють конструювання соціальної ідентичності їх творців і глядацької аудиторії. Залежно від способу висвітлення інформації про подорож виокремлюються три таких структурно-змістових компоненти блогу: висвітлення досвіду інших туристів та планування власної поїздки; відображення подорожі в режимі реального часу; викладення враження від подорожі. Для розширення глядацької аудиторії блогери вживають сленг, ненормативну лексику й засоби вираження суб'єктивної оцінки. Перспективним видається дослідження лексичних та синтаксичних особливостей створення повідомлень у сучасних англомовних туристичних блогах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Компанцева Л.Ф. Интернет-коммуникация: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический аспекты. Луганск : Знание, 2007. 444 с.

2. Лазаренко Н.І., Коломієць А.М., Паламарчук О.М. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2018. Том 65. № 3. С. 249–261.

3. Моделі гармонізації мережних інструментів організації та інформаційно-технологічного підтримування навчально-пізнавальної діяльності / О. Спірін та ін. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2012. № 6(32). С. 15–21.

4. Сидоров М. Інтернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 119–125.

5. Nowson S. The Language of Weblogs: A study of genre and individual differences. *Edinburgh Researh Archive.* URL: https://era.ed.ac.uk/handle/1842/1113 (дата звернення: 23.08.2021).

6. Blood R. Weblogs: A History and Perspective. *Rebecca's Pocket*. URL: http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html (дата звернення: 23.08.2021).

7. Bridging the Gap: A Genre Analysis of Weblogs / S.C. Herring et al. *Proceedings of the 37th Hawaii International Conference on System Sciences.* 2004. URL: https://www.csus.edu/indiv/s/stonerm/genreanalysisofweblogs.pdf (дата звернення: 23.08.2021).

8. Полякова Т.І. Лінгвостилістичні характеристики жанру «твіттінг» в англомовній політичній інтернет-комунікації : автореф. дис. … канд. філол. наук : 08.00.04. Харків, 2014. 20 с.

9. Калита О.М. Електронна комунікація: мовно-комунікативні особливості й жанрова диференціація. URL : http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22050/Kalyta.pdf;jsessionid=135D496BE40C02FFFF15352ABDBA8160?sequence=1 (дата звернення: 23.08.2021).

10. Winer D. The history of weblogs. URL: http://newhome.weblogs.com/historyOfWeblogs (дата звернення: 23.08.2021).

11. Буяльська Т.І. Інтердискурсивний потенціал вираження комунікативної підтримки в сучасній англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2016. Вип. 62. С. 52–55.

12. Schmallegger D. Blogs in tourism: Changing approaches toinformation exchange. *Journal of Vacation Marketing*. 2008. Vol. 14. № 2. P. 99–110.

13. Соловйова Л.Ф. Обов'язковість / факультативність аксіологічних атрибутів сучасної англійської мови. *Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу :* Збірник наукових праць. Житомир, 2020. С. 80–82.

14. Peru Solo Travel: Amazing Things I've Seen And Done. *Travel, Life, And Dreams By Trisha Velarmino.* July 14, 2021. URL: https://www.psimonmyway.com/peru-solo-travel-experiences/ (дата звернення: 20.08.2021).

15. Caswell M. Hilton Opens Garden Inn Property In Downtown Austin. *Business Traveller.* August 15, 2021. URL: https://www.businesstraveller.com/business-travel/2021/08/15/hilton-opens-garden-inn-property-in-downtown-austin/ (дата звернення: 20.08.2021).

16. Бондаренко Т. Функціювання українського тревел-контенту в соцмережі "Instagram": аудиторія, тематика, формат. *Образ.* Випуск 3 (32). 2019. С. 58–63.

17. Luxury UK Staycation Ideas. *Mrs Around the World.* May 18, 2021. URL: https://mrsoaroundtheworld.com/reviews/roadtrips/luxury-uk-staycation-ideas/ (дата звернення: 20.08.2021).

18. Jones D. No Traveling? No Problem. Vacation From Home With These Live Streams From Around The World. *Washington Post.* March 30, 2020. URL: https://www.washingtonpost.com/travel/2020/03/30/no-traveling-no-problem-vacation-home-with-these-live-streams-around-world/ (дата звернення: 20.08.2021).

19. Deng Z., Benckendorff P., Wang J. Travel Live Streaming: An Affordance Perspective. *Inf Technol Tourism.* 2021. № 23. P. 189–207. URL: https://doi.org/10.1007/s40558-021-00199-1 (дата звернення: 20.08.2021).

20. Lux City Break: A Weekend In Oslo, Norway. *Mrs Around the World.* January 14, 2020. URL: https://mrsoaroundtheworld.com/luxury-travel/europe/luxury-city-break-in-oslo-norway/ (дата звернення: 20.08.2021).

21. Савчук І.І. Основи теорії мовленнєвої комунікації : навчальний посібник. Житомир : Редакційно-видавничий відділ ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 82 с.

УДК 81'38:82-252
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.26

ОБРАЗ ПІДЛІТКА У ГРАФІЧНОМУ РОМАНІ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ КАЗУ КІБУЇШІ)

THE IMAGE OF A TEENAGER IN A FANTASY GRAPHIC NOVEL (BASED ON KAZU KIBUISHI'S NOVELS)

Сеньків О.М.,
orcid.org/0000-0002-6692-4797
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена особливостям портретування підлітка у перших двох графічних романах Казу Кібуїші з серії «Амулет». Показано, що автор використовує мультимодальні засоби для портретування головних героїв. Розкрито різницю між коміксом та графічним романом. Визначено мультимодальні складові частини графічного роману. Схарактеризовано вербальне вираження мовленнєвого портрета підлітка у фентезійних творах Казу Кібуїші. Встановлено, що для мовленнєвого (вербального) портретування підлітків К. Кібуїші використовує такі засоби: на фонетичному рівні мови – ономатопею; на лексичному – емоційну-експресивну лексику, зокрема вигуки, котрі передають різні емоції, модальні дієслова та звертання, зокрема зі словом «мама»; на синтаксичному – риторичні запитання, котрі передають емоцію «здивування», речення у наказовому способі, безособові речення з конструкцією 'there is/are', речення чи запитання зі сполучником 'but' на їх початку, синтаксичні повтори. Ідеографічні засоби невербального коду є малопродуктивними, цифри застосовуються лише для позначення часу дії. Вони відсутні у мовленні героїв. Підтверджено, що за допомогою мультимодального тексту автор має можливість краще розкрити образи головних героїв у жанрі підліткового фентезі, ніж лише використовуючи вербальний текст. У творах К. Кібуїші іконічні та параграфемні (синграфеміка, супраграфеміка та топографеміка) елементи несуть основне експресивне навантаження та сприяють реалізації атрактивної та естетичної функцій мультимодального тексту. Саме з їх допомогою автор переносить головних героїв у реальний чи ірреальний світ фентезійного твору. Вербальний елемент мовлення героїв-підлітків відносно однорідний та однотипний у двох світах локалізації сюжету. Проте невербальні компоненти можуть відрізнятись, по-різному репрезентуючи тих самих героїв романів.

Ключові слова: графічний роман, Казу Кібуїші, комікс, мультимодальність, образ, підліток, підліткове фентезі.

The article focuses on the peculiarities of portraying a teenager character in graphic novel series 'Amulet' by Kazu Kibuishi. It is shown that the author uses multimodal means to portray main characters. The difference between a comics and a graphic novel is revealed. Multimodal components of a graphic novel are defined. The article highlights the verbal component of a teenage speech portrait in Kazu Kibuishi's fantasy novels. For portraying teenagers K. Kibuishi uses: onomatopia on the phonetic level of language; on the lexical level: emotive language, especially interjections that convey different emotions, modal verbs and addresses, particularly with the word 'mom'; on the syntactic level: rhetorical ques-

tions that convey the emotion of 'surprise', imperative sentences, impersonal sentences with the construction 'there is/are', sentences or questions with the conjunction 'but' at the beginning and syntactic repetitions. Ideographic means of nonverbal code are unproductive, numbers are used only to indicate the time of action and don't occur in characters' speech. It has been proven that with the help of a multimodal text, the author has the opportunity to reveal better the images of main characters in juvenile fantasy than a verbal text only. In Kibuishi's works, iconic and paragraphemic elements (syngraphemic, supragraphemic and topographemic units) are used to fulfill expressive, attractive and aesthetic functions of a multimodal text. With their help the author transfers main characters to real or unreal worlds of fantasy novels. The verbal element of portraying teenage characters is relatively homogeneous in the two worlds. However, the non-verbal presentation of main characters may differ in two worlds.

Key words: graphic novel, Kazu Kibuishi, comics, multimodal, image, teenager, juvenile fantasy.

Постановка проблеми. Фентезі як літературний жанр зазнав значних трансформацій протягом останніх десятиліть. Зазначений жанр вийшов далеко за межі героїчного фентезі, у якому він зародився, і сьогодні налічує близько 58 піджанрів за тематичною спрямованістю [17]. Окрім того, зазначений жанр різниться за національною приналежністю автора (англомовне, американське, слов'янське фентезі) та читацькою аудиторією (дитяче, підліткове чи доросле фентезі) [14].

Як правило, для зображення фантастичних подій у реальному чи ірреальному світі письменники жанру фентезі створюють цілковито нові поняття, слова, застосовуючи при цьому увесь свій лінгвокреативний потенціал [12; 13]. Вони традиційно вдаються до таких мовних засобів: а) продуктивних словотвірних моделей для створення морфологічних неологізмів та оказіоналізмів; б) семантичної деривації (здебільшого на основі метафоричного та метонімічного перенесення); в) поєднання словотвірних та семантичних механізмів для творення нових слів; г) запозичень з інших мов.

Однак нова генерація письменників-фантастів прагне створити оригінальний текст, що відповідає вимогам часу [13, с. 239]. З огляду на це зрозуміло, що творчі пошуки деяких письменників жанру фентезі привели їх до використання у своїх творах мультимодальних засобів комунікації, зокрема невербальних та параграфемних.

Одним з таких авторів нового покоління є Казу Кібуїші. К. Кібуїші – сучасний американський письменник та ілюстратор. Його творчість – це унікальний симбіоз таланту ілюстратора та літературних здібностей. Очевидно, причиною його захоплення ілюстрацією є його етнічне японське походження. Своє визнання він отримав за серію графічних романів під назвою «Амулет». Однак його творчість є малодослідженою в лінгвістичному плані, що й зумовило вибір теми дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена спрямованістю сучасної мовознавчої науки на вивчення мультимодальних засобів комунікації, зокрема невербальних та параграфемних, а також зацікавленням дослідників питанням лінгвоперсонології. Новизна публікації визначається вибором як фактичного матеріалу дослідження творів Казу Кібуїші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанр фентезі є досить розробленим у науковому плані. Однак поява нових піджанрів розширює горизонти наукових пошуків учених. Сьогодні проблема мультимодальних засобів комунікації у лінгвістиці вивчається трьома науковими школами, започаткованими ще наприкінці XX ст., а саме: австралійською, американською та європейською. Серед представників американської школи варто виділити: Л. Лемке, А. Шефлена. На думку Л. Лемке [26], дискурси є взаємодією модусів різних семіотичних систем. А. Шефлен був першим, хто вжив поняття мультимодальної комунікації та термін модальності спілкування. Австралійська наукова школа тісно пов'язана з впровадженням соціальної семіотики. Її найбільш відомими представниками були М. Халлідей [18] та Р. Ходж [19]. Вони вивчали семіозис – процес утворення вербальних, візуальних і звукових смислів, зумовлених соціально. М. Халлідей припускав, що системно-функціональна граматика становить основу мультимодальності. Представники європейської наукової школи вивчають широке коло питань, а саме: теоретичне обґрунтування основ і методів мультимодалістики, засоби передачі значень, аналіз модусів для передачі значень, дослідження мовлення з урахуванням сучасних технологій, реалізацію мовної функції в дискурсі, питання співвіднесення мови і соціуму (Г. Кресс, Л. Мондала та Т. ван Луівен) [22; 23].

Комікс як об'єкт лінгвістичних досліджень висвітлювали у своїх працях такі українські вчені: Р. Вороніна [2], М. Івасишин [7], Т. Насалевич, Т. Рябуха, І. Лопушанський [9]. Серед зарубіжних дослідників, котрі вивчали лінгвістичні особливості коміксів, варто виділити Ф. Блемлета [16]. Наукове розроблення питання графічних романів здійснено у дослідженнях О. Бежан [1], П. Вільямса [27], К. Кукконен [24].

Теоретичні питання лінгвоперсонології були розкриті у монографії А. Загнітка [6]. Ключовим поняттям лінгвоперсонології в українському мовознавстві є поняття «мовна особистість». Вивченням мовної особистості у своїх дисертаційних дослідженнях займались В. Ницполь [10], А. Шаповал [15] та ін. Вербально-семантичним вираженням мовної особистості автора є мовний та мовленнєвий потрети героїв твору. У цьому руслі варто зазначити праці таких дослідників: О. Горошкіної [3], Н. Деренчук [5], О. Пожарицької [11].

Постановка завдання. Метою статті є схарактеризувати вербальні та невербальні засоби репрезентації образу підлітка у перших двох графічних романах Казу Кібуїші з серії «Амулет». Відповідно до поставленої мети виокремлюємо такі завдання дослідження: розкрити різницю між коміксом та графічним романом; визначити мультимодальні складові частини графічного роману; схарактеризувати вираження мовленнєвого портрета підлітка у фентезійних творах Казу Кібуїші; проаналізувати мультимодальні засоби репрезентації героїв-підлітків.

Виклад основного матеріалу. Графічний роман має витоки у коміксі, з якого він трансформувався. Згодом графічний роман перетворився на самостійний жанр художньої літератури. Уперше термін «графічний роман» був ужитий Річардом Кайлом у 1964 році [27, с. 16] у статті «Майбутнє коміксів» в аматорському виданні «Капа-Альфа» [25], а масово почав використовуватись у 1980-х [27, с. 15]. Основоположником графічного роману у його сучасному вигляді прийнято вважати В. Айснера, котрий розмістив на обкладинці своєї книги «Контракт з Богом» (1978) ярлик «графічний роман» [1, с. 24].

Графічний роман, як і комікс, є мультимодальним візуально-графічним текстом [7, с. 179] і має текстову хмару з репліками персонажів [7, с. 70]. Для нього притаманна повна або часткова мультимодальність [8, с. 178]. Це передбачає наявність у текстах графічних романів таких візуальних елементів: вербальних, невербальних та параграфемних.

Попри зовнішню схожість з коміксом, він має певні відмінності. Саме це сприяло його виокремленню у самостійний жанр. Для графічного роману, на відміну від коміксу, характерна закінченість сюжетної історії. У графічному романі інша тематична спрямованість, у ньому основний акцент робиться на соціальних проблемах і особистих драмах, все більше уваги приділяється наративним стратегіям [1, с. 22]. Графічний роман різниться з коміксом також за обсягом сторінок. Комікси не дуже великі за розміром (до 30 сторінок), а обсяг графічних романів може перевищувати 100 сторінок.

Тексти графічних романів є апріорі мультимодальними і передбачають наявність вербальних, невербальних (іконічні, ідеографічні елементи) та параграфемних (синграфеміка, супраграфеміка та топографеміка) складників.

Графічні романи Казу Кібуїші за спрямованістю можна віднести до підліткового фентезі. Отже, головними персонажами його творів є підлітки. Головними героями серії романів «Амулет» є Емілі Хейс та її молодший брат Навін. Для їхнього портретування автор використовує не лише вербальні засоби комунікації, а й графічні. У графічних романах доцільно виділяти мовленнєвий портрет, а не мовний, що зумовлено специфікою жанру, де акцент робиться на мовленні героїв. У вербальному тексті таких творів здебільшого відсутні слова автора для характеристики персонажів.

Для мовленнєвого (вербального) портретування підлітків К. Кібуїші використовує такі засоби:

1) на фонетичні рівні – передачу звуків (ономатопею). Наприклад, такі звуки:‘SHHFF’, ‘BPUMP’, ‘FSSHK!’ [21, с. 20]; звуки, які позначають певну активність: ‘GULP’ [21, с. 36], ‘ZZZZZZZZZ’ [21, с. 38];

2) на лексичному рівні:

– емоційно-експресивну лексику (слова-афективи, зокрема вигуки, котрі передають різні емоції (здивування – ‘WHOA’ [21, с. 25], ‘OH. WOW’ [21, с. 26]; невпевненість – ‘EM’ [21, с. 34]; роздратування – ‘ERGH!’ [21, с. 57], ‘GAH!’ [21, с. 57], ‘UNGH!’ [21, с. 66]). Серед слів-номінативів емоцій трапляється лише іменник ‘fear’: ‘NO MORE FEAR’ [21, с. 70], ‘FEAR …’ [21, с. 165]. Наявні поодинокі приклади таких лексичних одиниць: скорочень (‘C’MON’ [21, с. 33]), повторів (‘IS … IS HE DEAD?’ [21, с. 104], ‘C-COMANDER?’ [20, с. 85]);

– модальні дієслова: ‘THAT MUST BE THE HOUSE’ [21, с. 74], ‘WE CAN DO THIS ON OUR OWN’ [20, с. 100];

звертання, зокрема з англійським словом «мама»: ‘MOM, WHAT IS THAT?’ [21, с. 41], ‘MOMMM’ [21, с. 43], ‘MOM!’ [21, с. 47], ‘MOM?’ [21, с. 47];

3) на синтаксичному рівні:

– *риторичні запитання,* котрі передають емоцію «здивування». Наприклад, ‘SO THIS IS GREAT GRANDPA?’ [21, с. 26], ‘IS HE STILL ALIVE?’ [21, с. 26], ‘DO I HAVE TO GO TO

SCHOOL? [21, с. 28], ‘YOU HEAR THAT?’ [21, с. 41]. Серед них можна виокремити еліптичні запитання: ‘YOU OKAY?’ [21, с. 68], ‘YOU READY TO SWIM?’ [21, с. 74];

– *речення у наказовому способі*: ‘COME AND SEE WHAT EM FOUND!’ [21, с. 26], ‘WAIT UP, EM!’ [21, с. 47], ‘NAVIN RUN! [21, с. 53];

– *спонукальні речення з ‘let’*: ‘LET MY BROTHER GO!!!’ [21, с. 53], ‘LET GO!!!’ [21, с. 55], ‘LET HER GO!!!’ [21, с. 161];

– *спонукальні речення з ‘just’ на початку*: ‘JUST DO YOUR BEST TO AVOID THE WALLS …’ [21, с. 125], ‘JUST LEAVE US ALONE’ [21, с. 164], ‘JUST FOCUS …’ [21, с. 165];

– *безособові речення з конструкцією ‘there is/are’*: ‘THERE ARE SO MANY BLUEPRINTS’ [21, с. 27], ‘THERE’S NO ONE HERE’ [21, с. 47], ‘THERE ARE OTHER WAYS’ [21, с. 109];

– *речення чи запитання зі сполучником ‘but’ на початку*. Імовірно, його автор використовує для підсилення емоцій героїв. Наприклад, ‘BUT WHAT DOES THIS HAVE TO DO WITH HELPING, US?’ [21, с. 49], ‘BUT YOU’RE TALKING ABOUT VIDEO GAMES’ [21, с. 120]. У другій частині серії романів наявна тенденція до використання на початку речень наказового способу: ‘BUT THAT’S TERRIBLE!’ [20, с. 24], ‘BUT YOU CAN’T STAY HERE!’ [21, с. 209];

– *синтаксичні повтори*: ‘TURN AWAY? WHAT DO YOU MEAN TURN AWAY?’[21, с. 106], ‘BATTLE? WHAT BATTLE?’ [20, с. 20].

У мовленні героїв-підлітків здебільшого відсутні слова-афективи, окрім вигуків. Емілі та Навін практично не використовують фразеологізми та стилістичні фігури. Наявність лише одного слова-номінатива емоцій компенсується ілюстраціями, які зображують внутрішній стан героїв. На синтаксичному рівні мови герої вдаються переважно до простих речень. Хоча інколи у мовленні підлітків трапляються умовні підрядні речення (зокрема, у мовленні Навіна). Наприклад: ‘I WOULDN’T DO THAT IF I WERE YOU’ [21, с. 30], ‘IF WE MOVE QUICKLY THROUGH, MAYBE WE WON’T HAVE TO DEAL WITH THEM’ [21, с. 126].

Супраграфеміка є одним із важливих параграфемних складників друкованого тексту. Вона передбачає шрифтове варіювання тексту. У зазначених творах для виділення важливих слів головних героїв застосовується напівжирний чорний шрифт для привернення уваги читача до емоцій героїв. Однак інколи це можуть бути просто вигуки. Наприклад:

[21, с. 30],

[21, с. 134].

Також автор використовує білий колір шрифту, але лише для звуконаслідування другорядних героїв або предметів.

Казу Кібуїші вдається до типових для коміксу чи графічних романів підкреслень слів, що є засобом актуалізації вербальних елементів у текстових хмарах [7, с. 173]. Вони виконують атрактивну функцію, тобто привертають увагу читача. Наприклад:

[21, с. 120],

[21, с. 120].

Серед елементів супраграфеміки, що стають помітними уже з перших сторінок роману «Хранитель каменю», варто виділити капіталізацію усіх літер у репліках героїв. Мабуть, це зроблено для зорової зручності читача.

Не менш важливими є інші параграфемні елементи у мовленні Емілі та Навіна, зокрема синграфеміка, яка передбачає використання

пунктуації у тексті. Для мовлення героїв характерне узуальне використання знаків пунктуації, зокрема знаків оклику/запитання та трьох крапок. Водночас у мовленні головних персонажів відсутнє застосування лапок (малопродуктивне у мовленні інших героїв) та рідко використовується тире чи дефіс.

У текстах романів багато спонукальних речень, а також знаків оклику. Для більшості таких речень письменник використовує традиційно один знак оклику, але наявні речення з двома або трьома знаками оклику. З огляду на це можна зазначити експресивний потенціал знаків оклику, тобто чим більше знаків оклику у мовленні персонажів, тим більшим є їхнє емоційне напруження. Наприклад: 'DAD'S STUCK!!' [21, с. 8], 'GRAB HOLD ON MY HAND!!' [21, с. 142], 'NOW PULL!!' [21, с. 143], 'WE LOST AN ARM!!! [20, с. 180]. Інколи автор не використовує кому перед звертанням, після вигуку. Наприклад: 'HEY MOM!' [21, с. 26].

Оскільки вербальний складник представлений великою кількістю запитань, то у тексті є багато знаків запитання. Проте деколи трапляється застосування знаку питання і знаку оклику водночас. Наприклад: 'SEE?!' [21, с. 31], 'DID YOU SAY THAT?!' [21, с. 51]. Поєднання двох розділових знаків підсилює експресивне графіко-зображувальне оформлення тексту романів.

Для передачі задумливості застосовуються три крапки. Наприклад:

[20, с. 187],

[20, с. 201].

Кожна сторінка двох зазначених романів складається із прямокутних рамок-блоків, а інтервалом у блоках служить біла смуга. Розмір блоку залежить не від вербального наповнення бульбашок, а від графічного наповнення блоку. У середньому у них від 6 до 8 блоків, наявні сторінки і блоки без текстового наповнення.

Використання іконічних елементів є одною із характерних рис графічного роману. Не стали винятком у такому контексті і романи К. Кібуїші. У його творах ілюстрації займають дещо більшу площу, ніж вербальний компонент.

Важливість кольору фону у графічних романах, як і у коміксах, є беззаперечною. Власне, на думку М. Івасишин, він служить засобом акцентуалізації вербального компонента [7, с. 168]. З розвитком подій змінюється і колір фону у двох частинах серії романів «Амулет». На початку першої книги (у пролозі) фон синій, в основній частині із світло-бежевого з фіолетовим він знову переходить у синій. Імовірно, синій колір фону застосовується для відображення найбільш напружених подій твору. Зовнішній графічний портрет головних героїв так само важливий, як і мовленнєвий. У художньому творі для внутрішнього мовного портретування використовується лексика, однак у графічних романах вирішальною є графіка, зокрема колір. Не випадковим є вибір кольору волосся Емілі – рудувато-червоний. Мабуть, автор використовує його, щоб більше привернути уваги до головної героїні. Окрім того, у їхніх взаємовідносинах з братом вона є лідером. Що стосується одягу головних героїв, то письменник-ілюстратор, орієнтуючись на читацьку підліткову аудиторію, обрав типовий для підлітків одяг. Протягом першої частини романів Емілі зображена у світло-фіолетовій толстовці з капюшоном, спортивних штанах, змінюється лише її взуття (чоботи і кросівки). Навін зображений в оранжевій футболці, а із середини першої частини роману – в темно-синьому светрі зі спортивними штанами. Хоча уже з кінця першої та протягом другої частини роману Емілі одягнена уже як пілігрим – у бежевий плащ з капюшоном.

Ідеографічні засоби невербального коду є малопродуктивними, цифри застосовуються лише для позначення часу дії і відсутні у мовленні героїв.

[21, с. 2],

[21, с. 14].

Інфографіка відсутня у тексті творів. Це зумовлено жанровою специфікою.

Висновки. Отже, графічні романи Казу Кібуїші – оригінальне явище, що містить поєднання різних жанрів масової культури. За допомогою мультимодального тексту автор має можливість краще розкрити образи головних героїв у жанрі підліткового фентезі, ніж з використанням лише вербального тексту. У творах К. Кібуїші іконічні та параграфемні елементи несуть основне експресивне навантаження та сприяють реалізації атрактивної та естетичної функцій мультимодального тексту. Саме з їх допомогою автор переносить головних героїв у реальний чи ірреальний світ фентезійного твору. Вербальний елемент мовлення героїв-підлітків є відносно однорідним та однотипним у двох світах локалізації сюжету. Проте невербальні компоненти можуть відрізнятись, по-різному репрезентуючи тих самих героїв романів.

Публікація не вичерпує всіх завдань щодо висвітлення проблеми дослідження. Перспективним вважаємо комплексне лінгвістичне дослідження усіх романів К. Кібуїші серії «Амулет».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бежан О.А. Наратив графічного роману в інтермедіальному дискурсі сучасної американської літератури (В. Айснер). *Записки з романо-германської філології.* 2017. Вип. 1. С. 20–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2017_1_5 (дата звернення: 08.07.2021).
2. Воронина Р.В. Комикс как особый жанр детской литературы. *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі* : матеріали II Науково-практичної Інтернет-конференції, Харків, 24–31 жовтня 2016. С. 43–52.
3. Горошкіна О. Мовленнєвий портрет сучасного старшокласника. URL: https://core.ac.uk/reader/33689175 (дата звернення: 08.07.2021).
4. Гурбик Ю. Сутність та зміст поняття «мовна характеристика» як стилістичного засобу створення образів персонажів. *Сучасний рух науки*, 4–5 квітня 2019 р., Дніпро. С. 286–290.
5. Деренчук Н. Мовний портрет сучасного українського політика : дис. … канд. філ. наук : 10.02.01. Луцьк, 2018. 228 с.
6. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
7. Івасишин М.Р. Мультимодальність англомовного коміксу : лінгвальний і екстралінгвальний виміри : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. 404 с.
8. Матіїшин А.Я. Мультимодальність у романі Вілла Айснера «Контракт з богом»: взаємодія вербального і візуального компонентів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Том 31 (70) № 2 Ч. 2. 2020. С. 176–182.
9. Насалевич Т.В., Рябуха Т.В., Лопушанський І.О. Становлення коміксу як жанру сучасної літератури. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. № 31 (4). С. 144–149.
10. Ницполь В.І. Мовна особистість персонажа серійного вбивці (на матеріалі американської прози XX століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2019. 200 с.
11. Пожарицька О. Мовленнєвий портрет головного героя як вираження авторського начала у творі. URL: http://www.sworld.com.ua/simpoz2/114.pdf (дата звернення: 08.07.2021).
12. Сеньків О.М. Індивідуально-авторська власна назва в англомовному дитячому фентезі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2017. № 27. Т. 2. С. 121–125.
13. Сеньків О.М. Індивідуально-авторське словотворення у творах жанру фентезі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)».* 2015. № 3. С. 238–244.
14. Шамякина С. Литература фэнтези : дифференциация понятия и жанровая характеристика. URL: https://ua1lib.org/book/3221304/6e315f?id=3221304&secret=6e315f (дата звернення: 08.07.2021).
15. Шаповал А.С. Лінгвокультурологічна характеристика мовної особистості персонажа художнього твору (на матеріалі романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана») : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2015. 20 с.
16. Bramlett Frank. Linguistics and the Study of Comics. Palgrave Macmillan, 2012 p. 310 p.
17. Fantasy Subgenres Guide Fantasy Defined: Genres and Subgenres. URL: http://bestfantasybooks.com/fantasy-genre.php (дата звернення: 08.07.2021).
18. Halliday M.A.K. Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning. London : Hodder Arnold Publication, 1978. 256 p.
19. Hodge R., Kress G. Social Semiotics. Cambridge : Polity, 1988. 296 p.
20. Kazu Kibuishi. Amulet: The Stonekeeper's Curse. Book Two. Graphix, 2009. 217 p.
21. Kazu Kibuishi. Amulet: The Stonekeeper. Graphix, 2009. 185 p.
22. Kress G. Multimodality : A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication. Taylor & Francis, 2010. 212 p.
23. Kress G., Leeuwen T. Van. Multimodal Discourse : The Modes and Media of Contemporary Communication. Hodder Arnold Publication : London, 2001. 152 p

24. Kukkonen Karin. Studying Comics and Graphic Novels. John Wiley & Sons, 2013. 192 p.
25. Kyle R. The Future of 'Comics'. URL: http://www.thecomicbooks.com/misc/Richard%20Kyle%20The%20Future%20of%20Comics.pdf (дата звернення: 08.07.2021).
26. Lemke J.L. Travels in Hypermodality. Visual Communication. 2002. Vol. 1, No. 3. pp. 299–325.
27. Williams Paul. Dreaming the Graphic Novel: The Novelization of Comics. Rutgers University Press, 2020. 222 p.

УДК 811.111:81'373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.27

АНГЛІЙСЬКА ОЦІННА ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

ENGLISH EVALUATIVE VOCABULARY IN TEXTS OF FICTIONAL STYLE: FUNCTIONAL ASPECT

Соловйова Л.Ф.,
orcid.org/0000-0001-5574-5251
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Поліського національного університету

Хант Г.О.,
orcid.org/0000-0003-3318-6684
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Поліського національного університету

Статтю присвячено аналізу функціонування англійської оцінної лексики в текстах художнього стилю. Розглянуто питання взаємозв'язку понять функціонального стилю, жанру, типу тексту. Визначено таку ієрархію: функціональний стиль – жанр – тип тексту як різновид жанру. Доведено актуальність розвідок, спрямованих на виявлення, опис та класифікацію мовних засобів, що виражають оцінку. Художній текст у статті розглядається як такий, що спрямований насамперед на чуттєве відображення за допомогою уявлень, емоцій. Художнє відтворення включає в себе не тільки життєвий матеріал, але і його емоційне оцінне осмислення. Визначено, що особливо важливою в англомовних текстах художнього стилю є роль оцінної лексики в описах портрету, пейзажу, опису місця дії. Портретні описи можуть бути як концентрованими, так і деконцентрованими. Концентрований портрет має ускладнену художню структуру завдяки поєднанню оцінної лексики (інгерентна й потенційна) з різними тропами. Ускладнена художня структура дозволяє передати великий обсяг інформації, що недоступна для передачі засобами елементарних мовних структур. У художній літературі деконцентровані портретні описи часто будуються за принципом контрасту, зокрема зовнішність персонажа протиставляється його внутрішньому образу.

Для типових мікротекстів художніх творів характерна оцінна лексика, що виражається здебільшого прикметниками. У художніх творах оцінна лексика належить до пропозиційного ядра тексту, виконує не тільки функцію повідомлення, але й текстоутворювальну функцію, а також функцію емоційного впливу на читача.

Окреслюється перспектива подальших наукових досліджень, що вбачається в аналізі функціонування оцінної лексики в текстах драматургії й у порівняльному аналізі питомої ваги оцінної лексики в текстах художнього та науково-технічного стилів.

Ключові слова: функціональний стиль, жанр, тип тексту, оцінна лексика, художній стиль.

The article is devoted to the analysis of the functioning of English evaluative vocabulary in texts of fictional style. The question of concept interrelation of functional style, genre, type of text is considered. The following hierarchy is defined: functional style – genre – type of text as a kind of genre. The topicality of investigations aimed at identifying, describing and classifying linguistic means of evaluation is proved. In our article fictional text is considered as aimed primarily at sensory reflection through ideas, emotions. Fictional reproduction includes not only vital material, but also its emotional evaluation. It is determined that the role of evaluative vocabulary in the descriptions of the portrait, landscape, description of the place of action is especially important in English language texts of fictional style. Portrait descriptions can be both concentrated and deconcentrated. Concentrated portrait has a complex fiction structure due to the combination of inherent and potential evaluative vocabulary with different tropes. The complicated fiction structure allows to pass a large volume of information that is not available for transmitting by means of elementary language structures. In fiction deconcentrated portrait descriptions are often built on the principle of contrast, in particular the appearance of a character is opposed to their inner image.

Typical fiction microtexts are characterized by evaluative vocabulary which is generally expressed by adjectives. In works of fiction evaluative vocabulary belongs to the propositional nucleus of the text, performing not only the function of the message, but also the text forming function, as well as the function of emotional impact on the reader.

The perspective of further scientific research is outlined, which is seen in the analysis of the functioning of evaluative vocabulary in drama texts and in the comparative analysis of the share of evaluative vocabulary in texts of fiction and scientific-technical styles.

Key words: functional style, genre, type of text, evaluative vocabulary, fictional style.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних студіях значна увага приділяється дослідженню питань взаємозв'язку понять функціонального стилю, жанру, типу тексту. Поняття мовленнєвого жанру пов'язують із поняттям «висловлювання» і розуміють як порівняно стійкий тематичний, композиційний і стилістичний тип висловлювань, зумовлених специфікою окремої сфери спілкування [1, с. 237]. Стиль безпосередньо пов'язаний із висловлюваннями та типовими формами висловлювань, тобто мовленнєвими жанрами [2].

Варіювання мовних одиниць, приналежних конкретному функціональному стилю, створює в мовному контексті ситуативні та контекстуальні контрасти [3, с. 147]. Окрім того, кожний жанр має свої варіанти – типи текстів.

Водночас специфічні особливості функціонування англійської оцінної лексики є предметом вивчення сучасних лінгвістичних студій [4; 5], що і зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовленнєві жанри й аналіз їхньої природи були об'єктом розгляду вітчизняних і зарубіжних мовознавців [6; 7; 8; 9; 10]. З іншого боку, питання дослідження оцінки та засоби її вираження в різних мовах висвітлено в наукових працях багатьох дослідників. Так, отримує розвиток аналіз засобів вираження категорії оцінки [11; 12], лінгвостилістичні засоби її вираження [13], прагматика засобів її вираження [14], що свідчить про актуальність розвідок, спрямованих на виявлення, опис та класифікацію мовних засобів, що виражають оцінку.

Водночас залишається ціла низка питань, пов'язаних із дослідженням функціонального аспекту оцінної лексики, що робить необхідним подальший аналіз цих одиниць.

Постановка завдання. Наше дослідження має на меті визначення ролі, місця, функціональних особливостей оцінної лексики в англомовних текстах художнього стилю.

Виклад основного матеріалу. Мову не варто розглядати як щось єдине, гомогенне, що завжди і всюди підкоряється тим самим правилам і законам. Кожну мову можна розглядати як код, який являє собою норми літературної мови і який розбивається на низку субкодів – функціональні стилі. Інакше кажучи, літературна мова – це варіант загальної мовної системи, а функціональні стилі – мова художньої літератури, мова газети, мова наукової прози, мова офіційних документів – варіанти цієї загальної мовної системи [15, с. 30].

Інтенсивному вивченню функцій мови в їхній відповідності до функціональних стилів поклали початок праці В.В. Виноградова. Одним із найважливіших положень теорії дослідника є розмежування стилів згідно з їхніми основними функціями (спілкування, повідомлення і впливу) у комунікативному акті [16, с. 6].

Функція спілкування (комунікативна функція) у найширшому сенсі лежить в основі всієї мовної діяльності. У більш вузькому сенсі її можна розглядати як використання мови в ситуаціях, у яких мовець не прагне відразу передати слухачу якусь інформацію, а хоче лише надати природності спільному перебуванню де-небудь, підготувати слухача до сприйняття інформації, звернути на себе його увагу [17, с. 508].

Однак, окрім цього, наявна ще необхідність не просто повідомити що-небудь, але й використовувати мову у функції, яку В.В. Виноградов назвав «впливом». Ця функція в найбільш повному вигляді здійснюється в художній літературі.

Водночас, однак, варто врахувати, що в сучасній лінгвістиці поширена думка, згідно з якою межі між функціональними стилями не можна розглядати абсолютними. У процесі зіставлення стилів необхідно враховувати жанрову своєрідність текстів (наприклад, наукова монографія – роман, наукова стаття – оповідання тощо). Деякі ознаки, які раніше приписувались тільки художнім текстам, як-от широке використання оцінної лексики, тією чи іншою мірою можуть бути властиві й іншим функціональним стилям.

Кожний функціональний стиль, незважаючи на свою специфіку і відносну обмеженість щодо інших стилів, являє собою водночас складне і якоюсь мірою неоднорідне явище. Природа такої неоднорідності значною мірою пояснюється наявністю різновидів текстів, що належать до якогось стилю, що позначаються терміном «жанр».

Система жанрів має свою специфічну цілісність, отже, структурованість: є жанри, пов'язані

з вираженням і формулюванням наукових теоретичних положень у науково-технічному стилі, – монографія, стаття, доповідь; жанри, що мають науково-нормативний характер, – реферат, анотація тощо. Ми зазначали, що типи текстів є варіантами кожного жанру. Наприклад, журнальна стаття може бути оглядовою, експериментальною, статтею – постановкою проблеми, полемічною статтею. Отже, складається така ієрархія: функціональний стиль – жанр – тип тексту як різновид жанру.

На відміну від раціонального відображення дійсності за допомогою висновків і теорій у наукових текстах, художній текст спрямований насамперед на чуттєве відображення за допомогою уявлень, емоцій. Художнє відтворення включає в себе не тільки життєвий матеріал, але і його емоційне оцінне осмислення.

Розглянемо роль оцінної лексики в деяких типових мікротекстах художніх творів, а саме – описах портрету, пейзажу, дії. Портретні описи можуть бути як окремими, концентрованими, так і деконцентрованими, тобто являти собою портретні ланцюжки, частини яких розташовані у вигляді мікропортретів упродовж всього твору, і або додають нові деталі, або акцентують і поглиблюють попередні.

Концентрований портрет має ускладнену художню структуру завдяки поєднанню оцінної лексики (інгерентна й потенційна) з різними тропами – метафорою, метонімією, порівняннями, метафоричними, метонімічними й компаративними епітетами тощо. Ускладнена художня структура дозволяє передати великий обсяг інформації, що недоступний для передачі засобами елементарних мовних структур.

Приклади ускладнених концентрованих портретів знаходимо в романі О. Хакслі «Жовтий Кром». Портретний опис священика Бодихема, кровожерного фанатика, який закликає Бога послати на загрузле у вадах людство страшну кару у вигляді нової світової війни, побудовано на широкому використанні уособлення метафори:

He was the man in the Iron Mask. A grey metallic face with iron cheek-bones and narrow iron brow; iron folds, hard and unchanging, ran perpendicularly down his cheeks; his nose was the iron beak of some thin, delicate bird of rapine. He had brown eyes, set in sockets rimmed with iron; round them the skin was dark, as though it had been charred. Dense wiry hair covered his skull; it had been black, it was turning grey. His ears were very small and fine. His jaws, his chin, his upper lip were dark, iron-dark, where he had shaved. His voice, when he spoke and especially when he raised it in preaching, was harsh, like the grating of iron hinges when a seldom-used door is opened [18].

Тематична метафора he was the man in the Iron Mask розширюється в тексті багаторазовим повторенням атрибута iron із контекстуальним знаком «-» у функції метафоричних епітетів (iron cheek-bones, iron brow, iron folds), компонентів порівнянь і порівнянь-метафор (his voice / <…> / was harsh, like the grating of iron hinges; his nose was the iron beak). Оказіональну негативну оцінність набувають в цьому контексті розширеної метафори також атрибути metallic і wiry; дещо меншою мірою – grey, narrow, hard, unchanging, а також предикативи dark, charred, black, grey, iron-dark, harsh.

У художній літературі деконцентровані портретні описи часто будуються за принципом контрасту, наприклад зовнішність персонажа протиставляється його внутрішньому образу.

У романі «Джейн Ейр» Ш. Бронте ставила перед собою мету – на противагу загальноприйнятій «красуні», яка зазвичай зображувалася в літературних творах того періоду, показати зовні непоказну, але привабливу завдяки своїй внутрішній шляхетності героїню [19]. Непоказною Джейн постійно підкреслюється автором у мовленні різних персонажів, у внутрішньому монолозі, у самій розповіді. Так, покоївка Ебот просто називає її виродком: (“such a little toad as that <…>”). Рочестер під час першому знайомства з нею говорить, що вона схожа на вихідця з того світу (“you have rather the look of another world”), на сімейство Ріверс вона справляє враження блідої, дуже некрасивої дівчини, позбавленої чарівності (“pallid / <…> / not at all handsome / <…> / grace and harmony of beauty are quite wanting in those features / <…> /”). В описі зовнішності Джейн Ш. Бронте використовує оцінну лексику різного емоційно-оцінного забарвлення. Так, коли говорить про перше враження, яке справила Джейн на Ріверс, Ш. Бронте вживає образні виразні засоби і лексику, що підкреслюють важкий стан Джейн: порівняння as white as clay or death («бліда як крейда або смерть»), такі вирази, як: a mere spectre («просто привид»), fleshless and haggard face / <…> / very bloodless («змарніле, виснажене обличчя / <…> / зовсім безкровне»). З іншого боку, в описі зовнішності Джейн після того, як вона дізнається, що Рочестер любить її, переважає оцінна лексика зі знаком «+»: blooming, smiling, truly pretty, sunny-faced girl, dimpled cheeks, blissful mood, radiant hazel eyes («Квітуча, усміхнена, воістину гарненька, сяюча

дівчина, щоки з ямочками, блаженний стан, променисті карі очі»).

У портретних і пейзажних описах велику роль відіграє колірний колорит. Епітети кольору, залежно від характеру порівнянь і асоціацій, пов'язаних із кожним конкретним колірним образом, набувають у контексті закріплених позитивних або негативних емоційно-оцінних конотацій. Згадаймо «форсайтовський» колорит в романі Дж. Голсуорсі «Власник»: сірий, сірий зі сталевим відливом, сивий, блідий [20].

Ось як описує річку в ясний сонячний день Дж.К. Джером («Троє в човні (не кажучи про пса!))»:

The river – with the sunlight flashing from its dancing wavelets, gliding gold the grey-green beech-trunks, glinting through the dark, cool wood paths, chasing shadows 'er the shallows, flinging diamonds from the mill-wheels, throwing kisses to the lilies, wanting with the weirs' white waters, silvering moss-grown walls and bridges, brightening every tiny townlet, making sweet each lane and meadow, lying tangled in the rushes, peeping, laughing, from each inlet, gleaming gay on many a far sail, making soft the air with glory – is a golden fairy stream [21].

Прикметники кольору і світла gold, white, golden у даному мікротексті взаємодіють із дієслівними формами, що містять сему кольору / світла – flashing, gilding, glinting, silvering, brightening, gleaming і іменниками sunlight, diamonds, lilies, glory, створюють таким чином мажорно-світлову гаму.

Описи дій або стану персонажів у художніх творах завжди тісно переплітаються з іншими описами: супутніх обставин, характеристикою дійових осіб, залучених у дану ситуацію, тощо.

When Winterboerne inspected his company on the first day, his heart sank within him, – пише Р. Олдингтон у романі «Смерть героя» [22]. Чому після огляду своєї роти Вінтерборн сповнився жаху? Він розумів, що варварство посилати під постріли цих хлопчиків із переляканими обличчями (it was monstrous to send these scared-looking boys into the line <…>). Вінтерборна мучить відповідальність за сто з гаком переляканих хлопчиків (frightened boys). Його душевне сум'яття підсилюється усвідомленням своєї власної недосвідченості, бо він доти вивчав військову тактику лише на папері (his own greenness, utter inexperience).

Оцінна лексика зазвичай входить у пропозиційне ядро тексту художнього стилю і служить не тільки цілям повідомлення, але і здебільшого цілям емоційного залучення уваги читача.

Висновки. Отже, у мові функціональний стиль виражається у формі жанрів і становить лінгвістичні особливості тексту. Наявна така ієрархічна залежність: функціональний стиль – жанр – тип тексту як різновид жанру. В англомовних текстах художнього стилю роль оцінної лексики в описах портрету, пейзажу, опису місця дії особливо важлива. Портретні описи можуть бути як концентрованими, так і деконцентрованими. Для типових мікротекстів художніх творів характерна оцінна лексика, що виражається здебільшого прикметниками. У художніх творах оцінна лексика належить до пропозиційного ядра тексту, виконує функції повідомлення, текстоутворювальну функцію, а також функцію емоційного впливу на читача.

Перспектива наукових досліджень убачається в аналізі функціонування оцінної лексики в текстах драматургії та в порівняльному аналізі питомої ваги оцінної лексики в текстах художнього та науково-технічного стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
2. Куранова С.І. Жанрові параметри створення дискурс-портрета публічної мовної особисті. *Магістеріум*. 2017. Вип. 66 : Мовознавчі студії. С. 47–50. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11590/Kuranova_Zhanrovi_parametry_stvorennia.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.08.2021).
3. Eroms H.-W. Stil und Stilistik. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2008. 255 S.
4. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 341 с.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. 3-е изд. Москва : КомКнига, 2006. 280 с.
6. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології : навчальний посібник. Київ : Академія, 2006. 247 с.
7. Вежбицка А. Речевые жанры. *Жанры речи*. Саратов : Колледж, 1997. Вып. 1. С. 99–111.
8. Дерпак О.В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : дис. … канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 2005. 196 с.
9. Черниш О.А. Співвідношення понять «Функціональний стиль», «Мовленнєвий жанр» і «Регістр дискурсу». *Закарпатські філологічні студії.* 2019. Вип. 10. Т. 2. С. 36–40.
10. Яхонтова Т.В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 420 с.
11. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові : монографія. Запоріжжя : Вид-во Запорізького державного ун-ту, 2001. 362 с.

12. Соловйова Л.Ф. Категорія оцінки у сучасній лінгвістиці. *Сучасні лінгвістичні студії* : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 30–60.
13. Островська О.М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози) : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2001. 20 с.
14. Яновець А.І. Прагматика засобів вираження негативної оцінки в сучасній англійській мові. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Л. Українки*. 2007. Вип. 4. С. 248–252.
15. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. 5-е изд. Москва : КомКнига, 2007. 144 с.
16. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. Москва : Высшая школа, 1981. 320 с.
17. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. Москва : УРСС ; Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
18. Huxley A. Crome Yellow. Vintage Classics, 2009. 170 p.
19. Bronte Ch. *Jane Eyre*. Vintage Classics, 2016. 560 p.
20. Galsworthy J. The Forsyte Saga.. Headline Review, 2008. Book 1 : The Man of Property. 384 p.
21. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat. Oxford University Press, 2008. 112 p.
22. Aldington R. Death of a Hero. Penguin Classics, 2013. 344 p.

UDC 811'11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.28

MALE FASHION IN THE MEDIA DISCOURSE

ЧОЛОВІЧА МОДА В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Tsapro G.Yu.,
orcid.org/0000-0002-0748-7531
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Language and Communication
Borys Grinchenko Kyiv University

Smirnykh V.R.,
orcid.org/0000-0002-3956-3738
Master of Philological Sciences at the Department of English Language and Communication
Borys Grinchenko Kyiv University

The study is devoted to the research of fashion discourse concentrating mostly on male fashion and its discourse representation in Gentlemen's Quarterly and Esquire fashion articles published in 2017–2021. The gender factor seems to be crucial in the field of fashion, which is reflected through verbal masculine portrayals illustrated with photos in fashion magazines, which, on the one hand, can impose some particular looks a modern man should have, and on the other, promoting designers, fashion houses and underlying the importance of fashion and trends in people's life. The objectives of the research are to single out and classify male clothing items, cuts and colours, as well as to interpret non-verbal means, which are all together suggested for men interested in latest trends. The corpus of the most fashionable male items of clothes consists of 56 pieces, all of them being divided into basics (10 items equaling to 17,9 %) and their variants (46 items reaching 82,1 %). The research proves that some clothing pieces are more popular than others: *coat* and its different variants *greatcoat, overcoat, pea coat, raincoat, topcoat, trench coat, waistcoat* amounting to 16,1 % of all the clothing items, *trousers* with their variants *chinos, corduroys, slacks* making 17,9 %, and *jacket* with its variants *blazer, blouson, bomber jacket, fur blouson, hooded parka, parka jacket, racer jacket, track jacket, trucker jacket, tuxedo jacket, zipper jacket* comprising 25 % of the items of clothes that are advertised and recommended in male magazines. The corpus of cuts of male clothing (e.g., *asymmetric (coat), banded (collar), button-down (shirt), button-front (t-shirt), cable-knit (sweater), cargo (pants), flared (trousers), high-waisted (denim trousers), longline (hoodie), natural fit (suit), oversized (cardigan/coat), pleated (pants), quilted (parka), relaxed (shorts), zip-up (jacket))* consists of 49 different lexical items describing all the complexity of designers' creativity. The male colour palette is presented by 9 basic colours (*black, green, grey, red, white, yellow, brown, purple, blue*), the number of their hues differs much, with *blue, grey* and *red* having most hues *indigo, light-blue, navy, pale-blue*; *dark-grey, light-grey, metallic* and *burgundy, maroon, russet*. The image of masculinity is supported with the help of photos of strong men in men's conventional environment, though there are very few deviations published in years 2020–2021.

Key words: gender, fashion discourse, media discourse, masculinity, male clothing item.

Розвідку присвячено дослідженню дискурсу моди, в основному увагу зосереджено на чоловічій моді, та дискурсивній репрезентації моди у статтях журналів “Gentlemen’s Quarterly” та “Esquire”, опублікованих у 2017–2021 роках. Ґендерний чинник, здається, є вирішальним у сфері моди, що відображається через вербальні чоловічі зображення, проілюстровані фотографіями в модних журналах, які, з одного боку, можуть нав’язувати особливий модний образ, який повинен мати сучасний чоловік, а з іншого – просування дизайнерів, будинків моди та підкреслення важливості моди та модних трендів у житті людей. Завдання дослідження – виокремити та класифікувати предмети чоловічого одягу, їх крої та кольори, а також проінтерпретувати невербальні засоби, що пропонуються чоловікам, які цікавляться останніми тенденціями моди. Корпус наймодніших чоловічих предметів одягу складається з 56 предметів, усі вони поділені на основи (10 предметів, що дорівнює 17,9 %) та їхні варіанти (46 предметів (82,1 %)). Дослідження доводить, що деякі предмети одягу мають більшу популярність, ніж інші: *coat* та варіанти (*greatcoat, overcoat, pea coat, raincoat, topcoat, trench coat, waistcoat*) становлять 16,1 % з усіх предметів одягу, *trousers* із варіантами (*chinos, corduroys, slacks*) – 17,9 %, а *jacket* із варіантами (*blazer, blouson, bomber jacket, fur blouson, hooded parka, parka jacket, racer jacket, track jacket, trucker jacket, tuxedo jacket, zipper jacket*) становлять 25 % предметів одягу, які рекламуються та рекомендуються в чоловічих журналах. Корпус кроїв чоловічого одягу (*asymmetric (coat), banded (collar), button-down (shirt), button-front (t-shirt), cable-knit (sweater), cargo (pants), flared (trousers), high-waisted (denim trousers), longline (hoodie), natural fit (suit), oversized (cardigan/coat), pleated (pants), quilted (parka), relaxed (shorts), zip-up (jacket)*) складається із 49 різних лексичних одиниць, що описують усю складність творчості дизайнерів. Палітра чоловічих кольорів представлена 9 основними кольорами (*black, green, grey, red, white, yellow, brown, purple, blue*), кількість їх відтінків дуже відрізняється, водночас кольори blue, grey та red мають більшість відтінків (*indigo, light-blue, navy, pale-blue*; *dark-grey, light-grey, metallic* та *burgundy, maroon, russet*). Образ маскулінності підтримується за допомогою фотографій сильних чоловіків у звичайному чоловічому середовищі, хоча у 2020–2021 роках з’являється невелика кількість фотографій, що відхиляється від традиційних образів.

Ключові слова: ґендер, дискурс моди, медійний дискурс, маскулінність, предмет чоловічого одягу.

Introduction. The research aims at analyzing fashion discourse representing fashion trends for men concentrating on the specific male clothing items, cuts, colours and images offered. The material of the study comprises 50 Gentlemen’s Quarterly and Esquire magazine articles published in 2017–2021. Discourse and context analyses have been used to single out text passages and lexemes which describe or represent male clothing items, colours and cuts, comparative analysis as well as quantitative one enable to systemize and interpret obtained results.

Literature Overview. Fashion presents trends, imposes what is popular at some specific time offering clothing, footwear, hairstyle, accessories, jewelry, even style of living, on the one hand, while on the other, fashion can be seen as a field that involves industries and media to produce and advertise what is popular and to make people believe these ideas. In this way fashion influences people’s choices about what to buy and what to wear. M. Jansen [1] describes fashion as *desirable dress at a given moment and place whereby its desirability can be based on a wide range of values, be it social, political, nostalgic, exclusivity, modernity, innovation, nationalism, youth, etc.*

According to Tjäder [2, p. 34], fashion is socially biased, as it is created for the upper class in order to *unite their social group and distinguish themselves from other social groups of lower rank,* the moment when the lower social classes imitate popular trends, they go out of fashion and the elite initiates a new fashion.

Fashion discourse is realized through communication, where the media actually tell all the news in the sphere of fashion. Thus, fashion discourse does not consist only of clothes and producing process, but it also includes the language that describes it, as well as visual means, which are of great importance in the whole system. R. Barthes [3] makes a distinction between the written system of fashion and the visual system of fashion stating that the visual system mostly refers to the clothing garments itself or their pictures and photographs, while the written system deals with lexis or texts which describe these clothing items and he also says [3, p. 3–4] that fashion reminds a triangle as it consists of three interdependent shifters: technological, iconic and verbal, which is respectively represented as real clothing, images and language. Fashion discourse is a complex phenomenon which is influenced by many social factors, which limit and control people’s choices in clothing, thus just a little bit more than 100 years ago the situation in fashion discourse was very different compared to modern time, for example, in the 1900s men were prescribed to wear *three-piece suits – jacket*, *vest* and *trousers*, – complimented by a *hat*; in 50 years’ time female style changed dramatically, while the male style mostly remained the same with very few inventions such as single-breasted jacket and tapered trousers and young people wearing more eccentric garments [4, p. 6–8, 28–31].

“The big shift’ of fashion happened in the middle of the last century and now it is hard to believe that only during the period of time of about 50 years the fashion changed completely and instead of the clothes that cover the whole body we started to wear more opened, short and way-out clothing. Although men are still seen wearing suits almost on any occasion, formal or informal: <…> *wear suits to summit meetings, male job applicants wear them*

to interviews, and men accused of rape and murder wear them in courts <…> [5].

Gender aspect is strong in fashion industry. Fashion helps to reproduce gender as a form of body style, producing a complex interplay between sexed bodies and gendered identities" [6, p. 2].

Male clothing items. Male clothing is under constant changes nowadays. The recent crucial changes are reflected in current fashion discourse and numerous peculiarities of new male clothing items that are offered for men to wear. Although the main pieces of male clothes have remained the same for some centuries, some of them have been modified greatly and have acquired new variations.

The corpus of 56 male clothing items, which were singled out from male fashion articles, has been divided into basics (*shirt, trousers, sweater*, etc.) and their variations which have distinctive features expressing the modification of the male basics (*shirt* and *tuxedo shirt*), which is presented in the following table (see Table 1).

The following graph (see Graph 1) presents the frequency use of male clothing items with jacket being most common and *suit and T-shirt* being least mentioned in the fashion discourse.

Jacket is one of the most popular items of clothing that has a vast number of varieties. In male fashion *jackets* can be of coarse forms and fabrics (*fur blouson, hooded parka, leather jacket, racer-jacket*, etc.), as well they can be related to very masculine sports or activities (*bomber jacket, track jacket, trucker jacket*), or represent classical style (*tuxedo jacket, velvet jacket*): <…> *the woodland camo nylon coach*

Table 1

Male basic clothing and its varieties

Basic items	Varieties of basics
coat	duffle coat, greatcoat, overcoat, pea coat, raincoat, topcoat, trench coat, waistcoat, wool coat
jacket	blazer, blouson, bomber jacket, fur blouson, hooded parka, leather jacket, parka jacket, racer jacket, track jacket, trucker jacket, tuxedo jacket, velvet jacket, zipper jacket
shirt	baseball shirt, linen shirt, shacket, tuxedo shirt
shorts	baseball shorts, light linen shorts, linen drawstring shorts
suit	–
sweater	cardigan, knit, pullover, roll-neck, silk knitwear, sweatshirt
T-shirt	–
top	tank top, tracksuit top
trousers	chino trousers, corduroy pants, denim jeans, jeans, joggers, linen pants, slacks, sweatpants, washed-cotton chinos
vest	sweater-vest

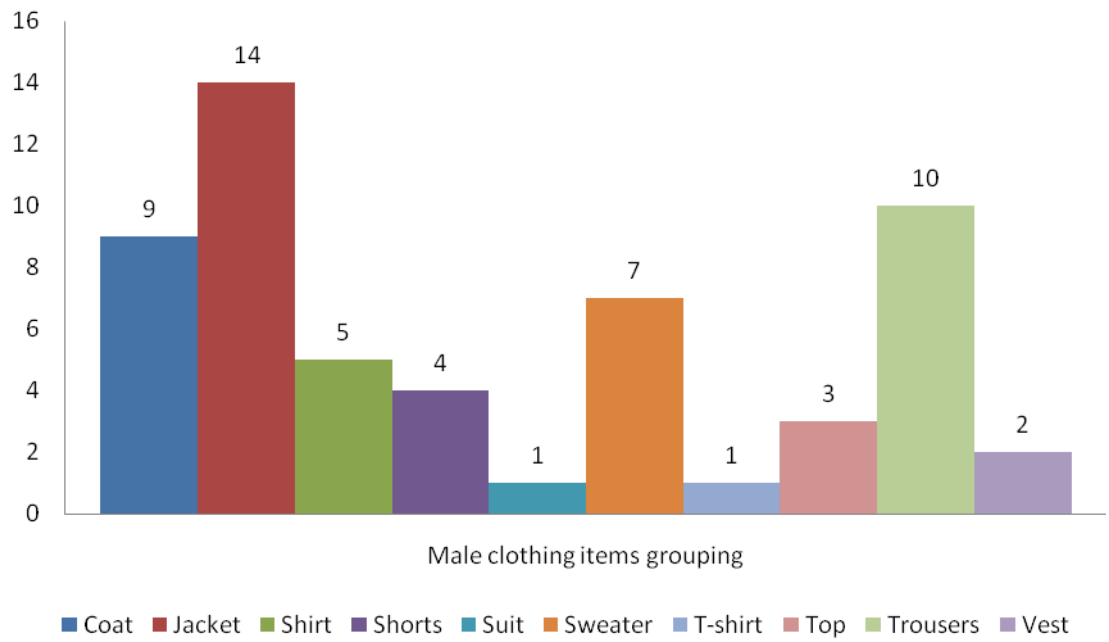

Graph 1. Male clothing items grouping

jacket is perfect for layering up during a chilly summer's eve <...> [7, p. 61].

In modern fashion discourse shirts of classical style (*linen shirt, tuxedo* or those that tend to the sport style (*baseball shirt*) are considered to be fashionable: *Among our favourites is the Oxford Tailored Shirt, available in a range of plain soft spring shades including red, white and blue* [8, p. 148].

A blend-version of shirt and jacket, shacket, is a new hit now: *The shacket is beefier than your standard button-down but still looks very shirt-like, which means it's particularly conducive to the type of strategic layering we've all been looking forward to embracing with reckless abandon. No matter what you call it, it's the piece you should be wearing day in and day out as soon as the weather outside cools down* [9].

Different variants of shorts are quite very popular nowadays in the male fashion. They tend to light style, natural fabrics and classical cuts (*light linen shirts, linen drawstring shirts*), or look more like a sportswear (*baseball shirts*): *A high-function conflation of oversized ripstop windcheaters, heavy-duty hiking sandals and outdoors ready cargo shorts, the trend was manifested most clearly in durable high-fashion camping rucksacks, a bit like this beasty from Gucci* [8, p. 81].

In fashion discourse suits are still considered to be a must-have in a male wardrobe: *A navy suit is perfect for most formal occasions and a wedding is no different – but selecting a paler shade of blue, or even stone for the more adventurous, will ensure you stand out in a sea of men who played it safe* [7, p. 106]. Moreover, they are strongly recommended in the male magazines: *These are, shall we say, INTERESTING TIMES. An era of bigly DISRUPTIONS. But the more the world shifts around us, the more we value the strength of a SIMPLE, IMPECCABLY CUT SUIT* [10] *Suits* are seen as the easiest way to look perfect: <...> *while it's perfectly easy for a preternaturally handsome Hollywood actor to look amazing in a suit (handsome + bespoke = amazing in a suit), the formula for nailing smart-casual style is much more complicated, precisely because there are so many other variables* [7, p. 64].

In the modern male fashion sweaters are of coarse forms and cuts, heavy fabrics (*cardigan, knit, pullover, roll-neck, or sweatshirt*), and they should be expressive as well: *Now that menswear has fully embraced a more-is-more mentality, we're into sweaters that make a statement – sometimes literally, in the form of Sex Pistols lettering* <...> [8, p. 186]. However, more softened and even female-borrowed styles are borrowed by men – *silk knitwear*.

Another popular piece of clothing is a *T-shirt* (or *tee*). This term appeared in the beginning of the XX century in reference to the shape of this piece of clothes. Another piece of clothing in a male wardrobe that is in trend now is *top*. Usually the style of this piece of clothing refers to the sport activities (*tank top, track top*, etc.): *Effectively a catch-all term for a top – usually a T-shirt or Cuban-collared bowling shirt – teamed with a matching pair of shorts, co-ords first hit the runways at some point in 2017, with easy-access fashion brands such as YMC* <...> [11, p. 42].

Trousers are an inseparable part of a male wardrobe that has numerous varieties. Some of them are of casual style and usually of easy fit – *chino trousers, denim jeans, linen pants, slacks,* etc.: *Short of sporting a perpetual suit, one of the easiest uniforms to adopt is the white shirt, jacket and trousers/jeans twinned with a decent pair of shoes* [7, p. 120]. Other types tend to become a popular sport style – *joggers, sweatpants*: *Simply put, the sweatpant has arrived – and it's here to stay* [8]; *But before it does, you'll need to start shopping for your new jogger pants. Start with this list, and trust your instincts* [12].

Another part of a male wardrobe is *vest*. Throughout the centuries it preserved its initial purpose, became a part of the classical suit and even evolved into different more casual forms and cuts. Nowadays *sweater vests* are considered to be popular and stylish: *What you could also be talking about, Robert, is a jerkin-style sweater vest, finished with a buttoned front* [8, p. 151].

Coat is a comfortable piece of clothing for colder days and is often advertised as an outdoor outfit: *The perfect coat for when it's cold and wet, but not freezing. Mackintosh's Cambridge overcoat is cut from dry-wax cotton, so it keeps the elements at bay, but is left unlined for maximum comfort and layering opportunities* [9, p. 61].

Even if male basic clothing has not changed much, there are a couple of new elements that were introduced into fashion discourse not so long ago. Doubtlessly, the most popular items of male wardrobe that are still trendy and have a lot of variants are *coats, jackets, shirts* and *trousers*.

Cuts of male clothing in fashion discourse. Clothing cuts is another important characteristic of fashion discourse: *Right now, from luxury tailoring to utilitarian chic, menswear has cast its net wide with bold cuts, rich colours and a cool humour that will see you through the season ahead* [8, p. 230]. The corpus of the trendiest cuts of male items of clothing consists of 49 different shapes and forms. They are:

– *shirt – athletic, button-down, embroidered detailing, extralong, long-sleeved, sleeveless, relaxed,*

slim-fit, loose, open-necked, polo, wide-collar, out-sized, tailored, pussy-bow (blouse) (e.g., *Sunspel's polo shirts are devoid of branding and ultralight-weight, meaning they're incredibly easy-wearing in the heat and they look extra elegant* [13, p. 111]);

– *T-shirt –button-front, round neck, sleeveless* (e.g., *These Round Neck T-Shirts are a staple wardrobe piece that every man should own. Stay comfortable and stylish in the soft and breathable fabric* [14]);

– collar – *flap, frilly, edge-stitched, banded* (e.g., *Or, you can dress like those who'd never mingle with the masses in the first place in a big frilly aristocratic collar* [15]);

– *coat – asymmetric, oversized, double-breasted* (e.g., *With additional details in the mixed button cuff fastening and three pockets to the front either side of the double breast closure, the Holland Esquire coat will be an opulently classic winter warmer for seasons to come* [9]);

– sweater – *cable-knit, crewneck, roll-neck, V-neck, patchwork* (e.g., *Not only will the right crewneck sweater keep you cozy inside of your borderline freezing home office <…>* [9]);

– *pants – cargo, cropped, drop-crotched, vast cut, pleated, skinny (e.g., You're going to wear cargo pants this fall. Or, you should. Yeah, yeah, we know, they've got a bad rap. But these cargo pants are not those cargo pants* [16]);

– *suit – double-breasted, natural fit (e.g., The double-breasted suit carries an air of formality and pride about it <…>* [17]);

– trousers – *extralarge, flared, high-waisted, slim, streamlined, wide-leg;*

– shorts – *relaxed, turn-up, tailored* (e.g., *<…> casual knitted ties, gingham shirts, sun hats and even a pair of tailored shorts for braver leg-bearers* [18, p. 179]);

– cardigans – *oversized, patchwork, sleeveless (e.g., Unfortunately, the wool patchwork cardigan by JW Anderson is now sold out. You can try your luck finding one on the resale market, but with such a popular piece that's now made even more popular, it'll be a tough task* [19]);

– jacket – *lapels (on the jacket), narrower cut (of the jacket sleeves), peaked-lapel, zip-up, sleeveless (e.g., and tailored sleeveless blazers and biker jackets proving quite the thing at Burberry, where the trend remained at its strongest* [20]);

– parka – *quilted, Y-3 (e.g., This black Y-3 parka does the basics of a parka jacket well* [13]);

– *hoodie – longline, zip-up (e.g., But pick the right one and the zip-up hoodie can prove transformative, instantly providing a dose of casual cool in the form of an easy on/off layer you can shed with impunity while your body futilely tries to reconcile its cozy internal temperature with the frigid weather outside* [21]);

– *jeans – rolled-up, slim-cut (e.g. Wear with a pair of caramel Bermuda shorts and a pair of male Mary Janes from Hereu on warmer days and with a pair of slim-cut white jeans and chi-chi Hermès loafers when the sun goes in* [18]).

The modern fashion discourse offers creative, difficult and non-standard cuts so that men who wear them can express their individualities.

Colours and prints in male fashion discourse. Colours in the fashion discourse get specific attention, and colours which are considered to be trendy are changing from one fashion season to another. The fashion discourse often offers detailed descriptions of colours, prints, possible matches of them: *Elsewhere, the palette mixes muted charcoal and olive brown, with pieces such as a utilitarian patch-pocket khaki shirt, alongside a comfortably oversized hoodie, plus heavily laundered T-shirts emblazoned with graphic prints* [11, p. 119].

Nowadays, thanks to technology advances any hue or any colour can be offered to fashion followers in the fashion market. The analysis of the articles has enabled to single out 28 different colours that are considered to be fashionable to wear for men in the latest years, they are presented in the following table (see Table 2).

Table 2

Male basic colours and hues

Basic colour	Its hues	Textual examples
1	2	3
black	charcoal	Elsewhere, the palette mixes muted charcoal and olive *brown* [17, p. 119]
green	–	*<…> fluorescent green Racing Road Nikes to make people laugh* [17, p. 119]
grey	dark-grey, light-grey, metallic	*The grey suit is a men's tailoring mainstay that, compared to its black and navy sartorial brethren, is oft associated with business* [18]
red	burgundy, maroon, russet	*You likely have black, navy, gray, and camel colored clothing on rotation for fall already. That's great! They're a solid foundation for mixing in other rich colors to create a seasonly appropriate outfit. High up on that list: maroon* [22]

Continuation Table 2

1	2	3
white	cream	*Gentlemen, let us present the witnesses in the case for white jeans, because since the Sixties they've never been far from the legs of the world's most stylish men* [17, p. 68]
yellow	sand	*These pale yellow shorts are giving us serious "The Talented Mr Ripley"* vibes <…> [20]
brown	caramel, dark-brown, olive	*Basketball-short perforations give this otherwise classic caramel knit a little bit of edge* [17]; *A pair of smartly cut brown leather loafers (penny or otherwise) from a heritage British brand such as George Cleverley* [11, p. 43]
purple	lilac, lavender, soft-violet	*Lilac, lavender, soft violet – whatever you want to call this pastelly shade of purple, it's sweeping menswear right now* [20]
blue	indigo, light-blue, pale-blue, dark blue navy,	*That soft shade of blue is dying to be paired with a chocolate brown cotton suit* [22]; *If you're spending good money on a suit, you'll want to reuse it. If this is a priority, navy is best as it will look great on the day and transition nicely into almost any smart-casual situation* [7]

Nine out of eleven basic colours are considered to be fashionable and are advertised to wear, but still two are mostly ignored – *orange* and *pink* – though they may be seen as a part of prints. Different prints become quite popular styling male items of clothes: *Whether it's an official artist meets – brand collaboration or a designer going bold with graphic prints, art-inspired patterns are big this season – and the busier the better* [17, p. 175]. The prints of the clothes vary in styles and designs. One of the prints is *flecked* pieces of clothing. It is close to *polka-dot*, but the patterns are different sizes and are asymmetric. Another type of print is *foliage*. *Foliage* determines the leaf print. *Geometrical* patterns are popular for T-shirts and shirts. Sharp forms and figures add masculinity. The most popular types of prints are *plaid*, *tartan* and *windowpane.*

Herringbone coats, jackets, trousers and other items of clothes and *striped* trousers and shirts are considered to be stylish as well: *The heat-dissipating cotton fabric has had its traditional blue and white stripes remixed in new colour combinations for all occasions* [7, p. 43]. Finally, different *patterns* on the pieces of clothing are also a trend. The prints mentioned above are meant to make a difference. In modern fashion discourse it is recommended to be expressive: *Take Barbour's Tattersall shirts, which are simply a must for every gentleman's wardrobe. Based on a pattern from Tattersalls horse market that dates back to 1766, they remain a timeless classic* [17, p. 223]; *Deep, dark blue is the most versatile suit colour a man can own. Go for a subtle pattern for added interest and amp up its formality by investing in a matching waistcoat* [23, p. 115].

There are 33 different styles of clothes colouring including prints. Thus, colours amount to almost 70% of the clothes styling, while prints varieties equal to 30%. That means that colours still prevail in fashion discourse describing latest trends for men, while bright prints have much less variations and tend to more humble patterns like *stripes* and *plaid*. Among colours only, the basic colours amount to 34,8%,

[19, p. 43]

[10, p. 43]

[10, p. 43]

Picture 1

while the hues reach 65,2%. Some colours in male fashion discourse are more popular and trendier. They are *grey*, having three fashionable hues, *red*, also having three fashionable hues, and *blue* with five hues that are the most popular among the male clothing pieces.

Images in fashion discourse. The analysis of photos in the two published magazines for men demonstrate that in general conventional gender portrayals are offered. Advertising of expensive brands quite expectedly includes pictures of successful men in the appropriate environment, either in a business-class chair on the plane, or next to an expensive car, or in a luxury lounge, which is demonstrated in the photos given below (see Picture 1).

The history of a particular brand can be connected with an image of an adventurer, a sailor or just a hero, what can be seen on the picture below (see Picture 2).

Models are also traditionally tall, well-built, handsome, who wear clothes of traditional cuts and colours, which is demonstrated below (see Picture 3).

So, the masculinity image in the fashion discourse corresponds to tradional gender expectations, which can be partily explained by conservative style of the two magazines. Further research is going to include the contrastive analysis of female fashion magazines discourse with the results obtained in the given study.

[12, p. 151]

Picture 2

Picture 3

REFERENCES:

1. Jansen M. Fashion Anthropology: Challenging Euro Centricity in Fashion Studies. 2015.
2. Tjäder M. Discourse of Fashion Diffusion and National Fashion Identities in Luxury Fashion Firms' Webpage Communications. Copenhagen Business School, 2013.
3. Barthes R. The Fashion System. Los Angeles : University of California Press, 1990.
4. Hibbert C. The Twentieth Century. Hong Kong : Bailey Publishing Associates Ltd, 2005.
5. Hollander A. Sex and Suits: The Evolution of Modern Dress. London : Bloomsbury Publishing, 2016.
6. Twigg J. Clothing, identity and the embodiment of age. *Aging and identity: A postmodern dialogue* / J. Powell, T. Gilbert (Eds.). New York : Nova Science Publishers, 2009. P. 28–41.

7. GQ, UK. Condé Nast International. 2017. Vol. 7. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
8. GQ, USA. Condé Nast International. 2019. Vol. 3. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
9. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2020. Vol. 8–9. URL: https://www.esquire.com/
10. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2019. Vol. 11–12. URL: https://classic.esquire.com/issue/20191102
11. GQ, UK. Condé Nast International. 202. Vol. 6. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
12. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2021. Vol. 5. URL: https://www.esquire.com/
13. GQ, UK. Condé Nast International. 2019. Vol. 9. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
14. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2021. Vol. 2. URL: https://www.esquire.com/
15. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2020. Vol. 3. URL: https://classic.esquire.com/issue/20200301
16. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2018. Vol. 8. URL: https://classic.esquire.com/issue/20181101
17. GQ, UK. Condé Nast International. 2017. Vol. 10. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
18. GQ, UK. Condé Nast International. 2018. Vol. 6. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
19. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2017. Vol. 4. URL: https://classic.esquire.com/issue/20170401
20. GQ, UK. Condé Nast International. 2020. Vol. 3. URL: https://www.gq-magazine.co.uk/fashion
21. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2021. Vol. 1–2. URL: https://www.esquire.com/
22. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2017. Vol. 10. URL: https://classic.esquire.com/issue/20171001
23. Esquire. New York : Hearst Communications, Inc. 2020. Vol. 12. URL: https://www.esquire.com/

УДК 81’42: 616-036.211
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.29

КОНЦЕПТ «ПАНДЕМІЯ» В АНГЛОМОВНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

THE CONCEPT OF “PANDEMIC” IN THE ENGLISH LANGUAGE LINGUISTICS

Шарапановська Ю.В.,
orcid.org/0000-0002-5397-2941
аспірант кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов
Міжнародного гуманітарного університету

Термін «концепт» у сучасній лінгвістиці є досить широким і неоднозначним. «Концепт» входить до термінологічного апарату багатьох наук та галузей знать, кожна з яких розуміє під «концептом» щось своє. У лінгвістиці терміни «поняття» та «концепт» протягом тривалого періоду вживались як синонімічні, нині здебільшого ці терміни розрізняють. Більшість сучасних мовознавчих підходів до розуміння поняття «концепт» зводяться зазвичай до лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного тлумачення цього явища. Незалежно від типів концептів, усі вони є структурними ланками, будівельним матеріалом концептосфери окремої мови, у якій можна виділити менші утворення. Безперечним для всіх підходів є те, що концепт належить до свідомості і включає, на відміну від поняття, не лише описово-класифікаційні, а й чуттєво-вольові й образно-емпіричні характеристики. Концептосфера охоплює собою всі сфери життя людини: концептами можна не лише мислити, але їх можна переживати. Під час вивчення концептів, що є одиницями ментального рівня і не підлягають безпосередньому спостереженню, учені звертаються до плану вираження: слова, словосполучення, речення, тексту. Слово як ім’я концепту своїм лексичним значенням відображає найсуттєвіші ознаки концепту. Структура концепту представлена трьома базовими компонентами: образом, інформаційним змістом та інтерпретаційним полем. У статті надається спроба класифікації елементів концепту «пандемія», яку реалізовано завдяки комплексної методики дослідження концепту «пандемія» (“Pandemic”) в англійській мові через поєднання загальнонаукових та лінгвістичних методів, що ґрунтуються на принципі системності вивчення об’єкта, що передбачає застосування поетапного аналізу мовного матеріалу. Мова, будучи соціальним явищем, завжди серед перших відображає зміни в будь-якій сфері людського життя; концепт «пандемія» уважається соціально важливим, особливо в поточній ситуації. Це ключовий елемент, включений нині в лінгвістичну картину світу майже кожної мови. Цей концепт складається з величезного та найважливішого психічного утворення в наївній та національній мовленнєвій картині світу.

Ключові слова: концепт, пандемія, ядро, периферія, лексико-семантична група, когнітивні ознаки.

The term “concept” in modern linguistics is quite broad and ambiguous. “Concept” is part of the terminological apparatus of many sciences and spheres, each of which understands the “Concept” in a specific way. In linguistics, the terms “notion” and “concept” for a long period were used as synonymous while nowadays these terms are mostly distinguished. A number of modern linguistic approaches to understanding the meaning of “concept” are usually reduced to the linguocognitive and linguistic cultural interpretation of this phenomenon. Regardless of the types of concepts, all of them are structural links, building material of the conceptosphere of a particular language, in which smaller formations can be distinguished. It is undoubtedly for all approaches that the concept belongs to consciousness and includes, unlike the notion, not only descriptive-classification, but also sensual-volitional, figurative and empirical characteristics. Conceptosphere covers all spheres of human life: concepts are not only the objects of thinking, but they can be experienced. When studying the concepts that are units of mental level and are not subject to direct observation, scholars are appealing to the expression plan: words, phrases, sentences, text. The word as the name of the concept with its lexical value reflects the most significant features of the concept. The structure of the concept is represented by three basic components: the image, informational content and interpretational field. The paper provides an attempt to classify the components of the concept of “pandemic”, which is implemented through a comprehensive methodology for studying the concept of “pandemic” in English due to the combination of general scientific and linguistic methods based on the principle of systemicity to study the object that provides for application of a phased analysis of language material. Language, being a social phenomenon, is always one of the first that reflects changes in any sphere of human life. The concept of “pandemic” is considered socially important, especially in the current situation. This is a key element included in the linguistic picture of the world in almost every language today. This concept consists of enormous and most important mental formation in the naive and national speech picture of the world.

Key words: concept, pandemic, nuclear, peripherals, lexical-semantic group, cognitive signs.

Постановка проблеми. Термін «концепт» є найбільш поширеним і дискусійним у сучасному мовознавстві. Протягом кількох десятиліть він використовується як базовий у дослідженнях, присвячених опису мовної картини світу. Термін «концепт» у сучасній лінгвістиці інтерпретується надзвичайно широко і неоднозначно. Інформаційний зміст концепту складається з мінімальної кількості когнітивних особливостей, що визначають найважливіші та відмітні риси об’єкта або явища. Інтерпретаційне поле включає в себе когнітивні особливості, які інтерпретують інформаційний зміст концепту. Відмітною рисою інтерпретаційного поля є наявність когнітивних симптомів, що суперечать один одному. Структуру концепту можна описати лише тоді, коли його вміст визначено й описано, тобто наявні когнітивні особливості концепту. Терміном «концепт» послуговуються представники різних лінгвістичних дисциплін. Як наслідок, до цього часу немає єдиного, загальноприйнятого визначення. Це є яскравим свідченням багатства властивостей і ознак концепту, пояснюється великою кількістю шляхів його можливого теоретичного визначення й обґрунтування. Існує потреба підсумувати головні підходи щодо дефініції цього терміна, на основі багатьох розрізнених визначень побудувати власну дефініцію. Нині всі мовознавчі підходи до розуміння поняття «концепт» зводяться зазвичай до лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного тлумачення цього явища.

Отже, на сучасному етапі в мовознавстві неможливо відстежити єдину думку у трактуванні поняття «концепт» і його можливість характеризувати навколишній світ. Незалежно від типів концептів, усі вони є структурними ланками, будівельним матеріалом концептосфери певної мови, у якій можна виділити менші утворення.

Дослідники відзначають, що концепт, як категорія, яка є однією з найважливіших для цілої низки гуманітарних наук, характеризується своєю неоднорідністю. Виділяються конкретні й абстрактні, індивідуальні та групові концепти, їх поділ можна продовжити до транскультурних універсалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання концепту в сучасній лінгвістиці розглянули О. Бабушкін, О. Кубрякова, С. Аскольдов, Д. Лихачов, Ю. Степанов, С. Жаботинська, М. Болдірєв, З. Попова, Дж. Стернін, С. Воркачов, О. Селіванова й інші вчені. В українській мові слово «концепт» – калька латинського *conceptus* (поняття), і деякі дослідники оперують ними як синонімічними. І все ж таки нині вони є досить диференційованими. «Поняття» уживається насамперед у логіці та філософії, а «концепт» – у мовознавстві, культурології, лінгводидактиці, лінгвістиці. Термін «поняття» включає систему логічних термінів, як-от «судження» й «умовивід», і є згустком раціональної частини концепту, тобто той зміст, який включає основні суттєві характеристики об’єкта [1, с. 128].

Якщо говорити про природу виникнення концепту, то існує як вузьке розуміння концепту (В. Красних), так і широке (В. Карасик, Ю. Степанов, Є. Кубрякова). На думку В. Карасика, концепт виникає в результаті взаємодії досвіду, відбору на основі критерію цінності та механізму запам’ятовування [2]. Безперечним для всіх підходів є те, що концепт належить до свідомості і включає, на відміну від поняття, не лише описово-класифікаційні, а й чуттєво-вольові

й образно-емпіричні характеристики. Концептами можна не лише мислити, їх можна переживати. В. Карасик, В. Красних, Л. Чернейко й інші лінгвісти вважають концепт як мінімум тривимірним утворенням і виділяють його предметно-образну, понятійну і цілісну складові частини.

У сучасному мовознавстві можна виділити три основні підходи до розуміння поняття «концепт»:

1) лінгвістичний (С. Аскольдов, Д. Лихачов, В. Колесов, В. Телія): оскільки концепт існує для кожного словникового значення, то його варто розглядати як алгебраїчний вираз значення. Загалом, прихильники цього напряму розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом із його конотативним елементом;

2) когнітивний (З. Попов, Й. Стернін, О. Кубрякова): концепт – явище ментального характеру. Представники когнітивного підходу відносять концепт до розумових явищ та тлумачать його як оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону;

3) культурологічний (Ю. Степанов, Г. Слишкін): уся культура розуміється як сукупність концептів та відносин між ними. Концепт – головний осередок культури в ментальному світі людини. Науковці, які дотримуються цього підходу, переконані, що під час вивчення концепту увагу варто приділяти культурній інформації, яку він передає. Концепт тут визначається як базова одиниця культури і є її концентратом.

Деякі мовознавці тяжіють до думки, що лінгвокультурологічний та когнітивний підходи є одними із провідних для виявлення головних властивостей концептів, як-от неізольованість та зв'язність з іншими концептами.

На думку С. Жаботинської, концепт – будь-яка оперативна одиниця мислення, яка може передбачати або не передбачати наявність чіткої логічної форми [3, с. 34].

За визначенням О. Селіванової, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [4, с. 256].

А. Загнітко наголошує на універсальності поняття концепту та мові як основному засобі його матеріального вираження, реалізації: «Концепт – глобальна одиниця мисленнєвої діяльності, він є квантом структурованого знання. Концептам здебільшого властивий універсалізм, їхнє вираження не можна обмежити тільки мовою, але остання постає одним із найпотужніших засобів вияву концепту зокрема і концептосфери загалом» [5, с. 12].

Серед концептів, за А. Приходько, можна визначити такі:

1. Концепти логіко-філософського порядку (категоріальні, філософські).

2. Концепти морально-етичного порядку.

3. Концепти телеономного порядку (власне телеономні; емоційно-телеономні).

4. Концепти антропоморфного порядку (емоційні, фізіологічні, родинні, ґендерні, соціоуніверсальні, етноантропономні, лінвокультурні, етносоціономні).

5. Концепти етно-психо-культурного порядку (артефактні, ритуальні, конфесіональні, іконічні, концепти-символи).

Отже, концептосфера охоплює всі сфери життя людини. Одна, існує чимала кількість концептів, які не можуть бути підведені під ту чи іншу рубрику. Найяскравішим прикладом є ідіоконцепти – ментальні освіти, що відображають світ цінностей окремо взятої особистості або авторські модифікації загальноприйнятих цінностей. Ці концепти є також важливою частиною ментального світу людини, оскільки з їхньою допомогою мовна особистість квантує свій власний когнітивно-семантичний простір.

Постановка завдання. Основною метою статті є формування та класифікація складників, що входять до концептосфери «пандемія» в англійській мові, встановлення ядра концепту та периферійних ознак. Досягнення зазначеної мети передбачило постановку та виконання таких завдань: відбір методом суцільної вибірки практичного матеріалу дослідження (англомовні газети *The Guardian, The Times, The Observer*); класифікація відібраного матеріалу; виділення ядерних та периферійних лексичних одиниць концепту; лінгвістична інтерпретація отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Лексичний склад мови найтіснішим образом пов'язаний із суспільством, у якому ця мова існує, його культурою, звичаями та традиціями. Цей зв'язок стосується як матеріальних об'єктів повсякденного життя, так і внутрішньої, ментальної сторони.

Під час вивчення концептів, що є одиницями ментального рівня і не підлягають безпосередньому спостереженню, учені звертаються до плану вираження: слова, словосполучення, речення, тексту. Слово як ім'я концепту своїм лексичним значенням відображає найсуттєвіші ознаки концепту.

Уся концептуальна інформація й уявлення людини про навколишній світ формують так

звану концептуальну картину світу, що зберігається в суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді сукупності концептів – концептосфери. Концептуальна картина світу об'єктивується в мові, створює, відповідно, мовну картину світу, яка є вужчою за змістом і відображає найбільш значущі фрагменти концептуальної. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. Концепти зароджуються під час пізнавальної діяльності, відображають і узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під вироблені суспільством категорії та класи. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є досить компактним засобом концептуалізації [7].

Структура концепту представлена трьома базовими компонентами: образом, інформаційним змістом та інтерпретаційним полем. Образ (перцептивний і когнітивний) формується когнітивними ознаками предмета або явища, або в результаті відображення дійсності органами почуттів, або осмислення дійсності через метафору. Інформаційний зміст складається з найбільш істотних когнітивних ознак, що визначають характеристики предмета. Інформаційне поле не включає водночас оціночні ознаки концепту, які віднесені до сфери інтерпретації. Інтерпретаційні зміст формується на базі переосмислення основного змісту концепту і відбивається когнітивними ознаками оцінки й інтерпретації. Інформаційне поле водночас неоднорідне і всі когнітивні ознаки, які його структурують, діляться на кілька базових зон: енциклопедичну (когнітивні ознаки, що виникають на базі досвіду або навчання), утилітарну (когнітивні ознаки, що розкривають утилітарне ставлення до денотату), регулятивну (когнітивні ознаки, що регулюють поведінку людей), загальнооціночну (когнітивні ознаки оцінки концепту), соціально-культурну (когнітивні ознаки концепту, що відображають його зв'язок із культурним середовищем народу), паремійну (когнітивні ознаки концепту, зафіксовані у прислів'ях і приказках) тощо.

Зміст концепту інтерпретується як сукупність усіх когнітивних ознак концепту. Зміст концепту організовано за польовим принципом: ядро концепту – ближня периферія – крайня периферія. Місце когнітивної ознаки в польовий структурі концепту визначається яскравістю ознаки і регулюється таким правилом: чим яскравіше когнітивна ознака, тим ближче вона до ядра. Отже, ядро концепту часто формують когнітивні характеристики, передають його зміст, периферію становлять ознаки суб'єктивного характеру, які виражають ставлення до нього в різноманітних ситуаціях спілкування [7].

Концепт можна представляти у вигляді кола. У центрі кола – ядро концепту, тобто базове поняття. На периферії кола розташоване все те, що створено культурою, традиціями, досвідом народу й окремо взятої людини. Цінність – це ядро концепту, тому що концепт стоїть на службі дослідження культури, а основу культури становить саме ціннісний принцип. Застосування оціночних предикатів – показник наявності ціннісного ставлення.

Комплексна методика дослідження лексико-семантичної групи "Pandemic" в англійській мові реалізується через поєднання загальнонаукових та лінгвістичних методів і ґрунтується на принципі системності вивчення об'єкта, що передбачає застосування поетапного аналізу мовного матеріалу.

Основними вербалізаторами концепту «пандемія» є насамперед відповідні лексеми, наприклад: *pandemic, pandemia, disease, virus, coronavirus, Covid, Covid-19, SARS-COV-2.*

Ядром лексико-семантичної групи є саме лексема "Pandemic". Передусім проаналізуємо визначення, що дають нам довідники, словники й інформаційні сайти.

Згідно з офіційним визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, пандемія є «епідемією, що виникає в усьому світі або на дуже великій території, перетинаючи міжнародні кордони, зазвичай впливає на велику кількість людей» (*"an epidemic occurring worldwide, or over a very wide area, crossing international boundaries and usually affecting a large number of people"*). Класичне визначення не включає в себе нічого про імунітет населення, вірусологію або тяжкість захворювання. Спираючись на це визначення пандемії, можна стверджувати, що щорічно в південній та північній півкулях трапляються пандемії, тому що сезонні епідемії перетинають міжнародні кордони та впливають на велику кількість людей.

Відповідно до Кембриджського словника, термін «пандемія» має таке визначення: «Пандемія – це виникнення захворювання, яка впливає на багато людей на дуже широкій території» (*"a pandemic is an occurrence of a disease that affects many people over a very wide area"*).

Відповідно до «Академічного українського тлумачного словника», пандемія – це найвищий ступінь розвитку епідемії, що поширилась

на більшість населення однієї чи кількох країн. Якщо хвороба охоплює водночас багато людей, виникає епідемія, яка може перерости в пандемію, наприклад пандемію грипу, яка іноді уражає населення кількох країн.

Поняття пандемії також включає в себе різні номінативні підрозділи: різні граматичні форми слова «пандемія» (*pandemic, pandemics, pandemical, pandemically*), фрази зі словом «пандемія» (*Global Pandemic, hazardous pandemic, new pandemic, dangerous pandemic*); контекстуальні синоніми слова «пандемія» (*Coronavirus, Covid-19, SARS-COV-2, a new disease*); слова, що пов'язані з пандемією, які можна розділити на групи та підгрупи.

З погляду граматичного розподілення складових частин концептосфери «пандемія» на частини мови варто зазначити суттєву кількісну перевагу іменників та дієслів, прикметники трапляються лише у складі словосполучень.

Варто зазначити, що більшість іменників позначають способи запобігання хворобі (наприклад, *lockdown, isolation, quarantine, distancing, shielding, immunisation, vaccination, inoculation*), назву хвороби в синонімічному способі (наприклад, *coronavirus, corona, Covid-19* тощо) і симптоми (наприклад, *fever, cough, sneezing, fatigue, rash* тощо).

Дієслова в основному вказують на дії, спрямовані на вжиття антипандемічних заходів (*minimize, isolate, indicate, vaccinate, confirm, administrate, protect, ensure, approve* тощо).

Низьке число прикметників можна пояснити тим, що вони в основному поєднуються з іменниками, що підтверджується переважністю словосполучень на основі іменників (наприклад, *global pandemic, new disease, underlying health condition, social restrictions, continuous cough, personal protective equipment*).

Аналіз матеріалу показав, що більшість зафіксованих лексем можна поділити на 7 підгруп, лексичні одиниці яких перебувають у центрі лексико-семантичної групи та є близькими за значенням до ядра:

1. Лексичні одиниці на позначення варіацій назви вірусу/хвороби.

2. Лексичні одиниці на позначення симптомів хвороби.

3. Лексичні одиниці на позначення стану людини до захворювання.

4. Лексичні одиниці на позначення способів лікування.

5. Лексичні одиниці на позначення способів запобігання хворобі.

6. Лексичні одиниці на позначення способів поширення хвороби.

7. Лексичні одиниці на позначення соціальних наслідків хвороби.

Найменш численною групою є група лексичних одиниць на позначення варіацій назви вірусу/хвороби (приблизно 5 %), що можна логічно пояснити тим фактом, що йдеться про одну інфекцію (*SARS-COV-2*, *Covid-19*), що призвела до пандемії у 2020 р. Наявні варіанти є поясненнями (*a new disease*), спрощеннями (*Coronavirus, Covid*), навіть евфемізмами (*an infectious disease, a virus*).

Найбільш численною групою, що становить 56 одиниць (майже 40%), є група лексичних одиниць на позначення способів запобігання хворобі (*quarantine, lockdown, vaccination, inoculation, social distancing, isolation, public gatherings* тощо). Ця група набула значного розширення в період із травня по грудень 2020 р., що пояснюється тим фактом, що саме способи запобігання інфікуванню є основною метою в усіх країнах світу.

Периферія поля включає одиниці, які є найбільш віддаленими у своєму значенні до ядра. Усі зафіксовані лексеми можна поділити на три підгрупи, які включають такі лексичні одиниці:

1-а підгрупа – лексичні одиниці, що називають почуття, пов'язані із хвилюванням про можливе зараження людини або її близьких (*nervousness, fear, inevitability, overexcitement, restlessness*).

2-а підгрупа – слова на позначення засобів підтримки видів професійної діяльності, що зазнали труднощів через пандемію (*online conferences, Zooming, Skype work, contactless delivery, distance learning*).

3-я підгрупа – лексичні одиниці, що позначають ставлення людини до пандемії та засобів запобігання їй, боротьби з нею (*conspiracy theory supporters, antivax, anti-vaccination league, anti-Covid society members*).

Периферійні елементи доповнюють концептосферу «пандемія», оскільки аналізований концепт є дуже широким і охоплює набагато більше, ніж суто медичне коло.

Висновки. У лінгвістиці концепт, на відміну від слова, має більш складну структуру. Зміст концепту поділяється на його лінгвістичне значення та культурне почуття, тому його часто називають одиницею знань, абстрактної ідеї або психічного символу. Серед дослідників є спільна ідея, що сучасну мову не можна розглядати незалежно від безпосереднього носія цієї мови. Провідним напрямом розвитку сучасної антропоцентричної лінгвістики є когнітивний підхід,

тому надзвичайно важливо чітко визначити термін «поняття» – головний для цієї галузі лінгвістики. Як було зазначене вище, «концепт» не має універсальної дефініції в лінгвістиці, водночас багато мовознавців вивчали і вивчають його.

Мова, будучи соціальним явищем, завжди серед перших відображає зміни в будь-якій сфері людського життя; концепт «пандемія» уважається соціально важливим, особливо в поточній ситуації. Це ключовий елемент, включений нині в лінгвістичну картину світу майже кожної мови. Цей концепт складається з величезного та найважливішого психічного утворення в наївній та національній мовленнєвій картині світу.

Для описання концепту в його синхронному стані необхідне синхронне дослідження репрезентацій концепту в лексико-когнітивних системах. Доцільним є також проведення асоціативних експериментів з аналізом їх результатів та вивченням дискурсивного функціонування слів, які є лексичною інтерпретацією концепту. Такий аналіз уможливлює розуміння змісту, який носії мови вносять у те чи те поняття. Перспективним є також вивчення англомовної концептосфери «пандемія» з лексикологічного погляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы : монография. Москва : Наука, 1996. 383 с.

2. Карасик В., Слышкин Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сборник научных трудов.* Воронеж : ВГУ, 2001. С. 75–80.

3. Жаботинская С. Лексическое значение: принципы построения концептуальной сети. *Zlovo z perspektywy jezykoznawcy i tlumacza, tom II*. Gdansk : Widawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2005. С. 53–62.

4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

5. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць Донецького національного університету / наук. ред. А. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 21. С. 12–21.

6. Огуй О. Мовна картина світу: проблема організації складників. Мовознавство. 2013. № 4. С. 15–26.

7. Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pandemic. *Cambridge Dictionary.* 2021. URL: https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/pandemic (дата звернення: 10.07.2021).

2. Pandemic. *Merriam-Webster Dictionary*. 2021. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/pandemic (дата звернення: 10.07.2021).

3. Pandemic. *Collins Dictionary.* 2021. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/pandemic (дата звернення: 10.07.2021).

4. Pandemic. *Oxford Learner's Dictionary*. 2021. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/pandemic_1?q=pandemic (дата звернення: 10.07.2021).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. The Guardian. International Edition. URL: https://www.theguardian.com/international (дата звернення: 14.07.2021).

2. The Observer. URL: https://observer.com/https://observer.com/ (дата звернення: 14.07.2021).

3. The Times. URL: https://www.thetimes.co.uk/ (дата звернення: 14.07.2021).

УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.30

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «НЕЗАЛЕЖНІСТЬ» НА ОСНОВІ ПРОМОВ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ ТА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

ANALYSIS OF THE CONCEPT "INDEPENDENCE" BASED ON THE SPEECHES OF UKRAINIAN AND AMERICAN PRESIDENTS

Шастун Д.А.,
orcid.org/0000-0001-7952-674X
студентка II курсу магістратури факультету прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Кулина О.В.,
orcid.org/0000-0002-2334-0660
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

На думку багатьох учених, мова зазвичай може виявляти те, що людина бачить і яким чином інтерпретує світ. Очевидно, що об'єктом сучасних когнітивних досліджень, зокрема лінгвістичних, є когнітивні процеси, пов'язані з освоєнням та інтерпретацією людиною світу. Результатом таких процесів є впорядкована система знань індивіда про світ – концептуальна картина світу, основним елементом якої є концепт. Статтю присвячено аналізу концепту «незалежність» на основі промов президентів України та Сполучених Штатів Америки за останні декілька років, а саме використання цього концепту в українській і англійській мовах. Проблема у визначенні концепту постає сьогодні особливо гостро, адже це питання перегукується з поняттям національної ідеї. У статті на матеріалі окремих промов президентів України та Сполучених Штатів Америки до Дня Незалежності за останні 8 років з'ясовано специфіку концепту «незалежність». Передусім у роботі розглянуто поняття «концепт», яке є ключовим під час дослідження. Не викликає жодних сумнівів, що є багато дефініцій терміна «концепт». Кожен із лінгвістичних підходів по-своєму трактує це поняття. Водночас серед усіх визначень можемо виділити деякі спільні риси, сформувати на їхній основі окреме, узагальнене визначення: концепт – це універсальна, глобальна одиниця ментального рівня, яка має чітку й послідовну структуру, яка за допомогою мови може виражати та пояснювати систему знань людини про все, що її оточує. Також у статті представлено класифікацію концептів відомої професорки О. Кубрякової. У процесі дослідження представлено особливості репрезентації концепту у двох мовах, з'ясовано структурно-семантичну організацію зв'язку між роками висловлення промов. Практична частина полягає в лексикографічному огляді поняття «незалежність» в українській і англійській мовах. Під час цього виду аналізу було використано різноманітні іншомовні словники для з'ясування значень та зв'язків між концептом. Дослідження промов дало змогу дійти висновку, що значення концепту може варіюватися залежно від року проголошення промови, особи (тобто президента), інших важливих чинників.

Ключові слова: концепт, лінгвоконцептологія, промови президентів, аналіз концепту, лексикографічний метод, США, Україна, незалежність.

According to many scholars, language can usually reveal what a person sees and interprets the world. The object of modern cognitive research, particularly linguistics, is the cognitive processes associated with the development and interpretation of the human world. The result of such approaches is an orderly system of personal knowledge about the world – a conceptual picture of the world, the main element of which is the concept. The article is devoted to analyzing the concept of "independence" based on the speeches of the Presidents of Ukraine and the United States over the past few years, particularly the use of this concept in Ukrainian and English. The problem of defining the concept is especially acute today because this issue clearly echoes the national idea. The article, based on separate speeches of the Presidents of Ukraine and the United States on Independence Day over the past eight years, clarifies the concept of "independence". First of all, the paper considers the "concept", which is crucial in the study. There is no doubt that there are not many definitions of the term "concept". Each of the linguistic approaches interprets this concept in its way. At the same time, among all definitions, we can distinguish some common features, forming on their basis a separate, generalized definition: a concept is a universal, global unit of mental level, which has a clear and consistent structure that can express and explain the human knowledge system. that surrounds it. The article also presents a classification of concepts by the famous professor O. Kubryakova. In the course of the research, the peculiarities of the representation of the concept in two languages are presented, the structural-semantic organization of the connection between the years of speeches is clarified. The practical part is a lexicographical review of the concept of "independence" in Ukrainian and English. During this type of analysis, various foreign dictionaries were used to clarify the meanings and relationships between the concept. A study of the speeches concluded that the concept's meaning might vary depending on the year of the speech, the person (i.e., in our case, the president), and other essential factors.

Key words: concept, linguoconceptology, speeches of presidents, concept analysis, lexicographic method, USA, Ukraine, independence.

Постановка проблеми. Складні та переломні періоди у внутрішньому та зовнішньополітичному житті окремої держави неодмінно втілюються в мові. Особливо чітко це видно на промовах президентів України та США. З кожним роком їхні слова змінюються, а особливо значення концепту. Це свідчить про те, що лінгвістичні дослідження та й сама наука не стоять на місці, вони завжди мають куди рухатися вперед та як впливати на мову.

Культура впливає на життя людини та створює національні концепти – з'являються нові образи й оцінки, цінності та норми поведінки. Людина потрапляє в певні рамки своєї поведінки і життєдіяльності. Формуються стереотипи й уявлення про життя. Мова відіграє важливу роль у культурі та свідомості людини.

Концепт тісно переплітається з мовою. Виникають концептуальні системи певного етносу та лінгвокультури.

Актуальність дослідження зумовлена потребою виявлення концепту «незалежність» у зазначених промовах, відмінності між мовами та президентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему аналізу лінгвокультурного концепту досліджували Е. Розвод, О. Левченко, Л. Барсалоу, В. Крофт, А. Вежбицька, А. Бабушкін, В. Карасик, В. Маслова, О. Селиванова, С. Воркачов, В. Дем'янков, М. Красавський, Д. Лихачов, Г. Слишкін, Ю. Степанов, Й. Стернін та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз національних особливостей утілення концепту «незалежність» на основі промов президентів України та США (Віктор Янукович, Петро Порошенко, Володимир Зеленський, Барак Обама, Дональд Трамп, Джо Байден).

Дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати місце й роль концепту «незалежність» в українській і американській картинах світу, охарактеризувати особливості його вербального вираження, дослідити взаємодію між структурами концепту.

Специфіка дослідження концепту в сучасній лінгвістиці полягає в тому, що він є міждисциплінарним поняттям, сформованим у різних наукових школах, зокрема в когнітології, філософії, логіці, лінгвокультурології, психолінгвістиці, має в межах цих наук різні зміст і обсяг.

Виклад основного матеріалу. Завдяки методам когнітивної лінгвістики нині можна розглядати такий процес, який дістав назву «концептуалізація», у ньому є визначена когнітивна структура, частина якої допомагає висловлювати свої думки, а інша частина перетворюється на вербальний знак. Саме в результаті такого процесу створюється концептуальна система, складниками якої стають концепти [4, с. 258]. В останні декілька десятиліть термін «концепт» досить широко використовувався в лінгвістиці, саме тому він став одним із базових понять сучасної лінгвістичної науки. Основні концепти розглядають як об'єкти не тільки культурологічного, а і лінгвістичного дослідження.

Основним терміном когнітивної лінгвістики є «концепт», що походить з лат. conceptus – «поняття», деякі дослідники оперують цими поняттями як синонімами. Але нині будемо їх диференціювати. «Поняття» уживається передусім у логіці та філософії, а «концепт» – у мовознавстві та лінгвокультурології [2].

Підходи до розуміння концептів

У сучасному мовознавстві можна виокремити три основні підходи до розуміння концепту [4, с. 7]:

1. Лінгвістичний (вивчали С. Аскольдов, Д. Лихачов) – досліджує проблему вивчення мови, її єдності та цілісності, мислення та мовної свідомості.

2. Когнітивний (З. Попова, Й. Стернін, О. Кубрякова) – вивчає проблеми концептуалізації і категоризації світу, відбувається пізнання через мову.

3. Культурологічний (Ю. Степанов, Г. Слишкін) – дає цікавий матеріал для усвідомлення картини світу носіїв мови та національного менталітету.

Типологія концептів

Концепт – складна оперативна одиниця пам'яті, яка утворюється у свідомості мовця, відображає основні національні уявлення про навколишній світ. Розрізняють багато типів концептів, проте немає єдиної типології, оскільки типологізація концептів може здійснюватися за різними параметрами.

За Й. Стерніним, концепт – це приналежність свідомості людини, глобальна одиниця розумової діяльності, квант структурованого знання [5].

Люди думають концептами, одиницями свідомості. Упорядкована система концептів у свідомості людини утворює концептосферу.

Згідно з дослідженнями В. Карасика, концепт складається із трьох елементів – понятійного, образного та ціннісного. Концепт, на відміну від поняття, не тільки усвідомлюється, а й відчувається. Отже, його обсяг ширше обсягу поняття. Концепт містить саме поняття, є його неодмінною ядерною частиною [1, с. 3–16].

Концепт є одиницею мислення. Мовознавець А. Рудакова поділяє концепти на такі [3, с. 167]:

1. Конкретно-чуттєвий (художній) образ – предмети та явища навколишнього світу віддзеркалюються у свідомості людини під впливом реального життя, в образах.

2. Уявлення – образ предмета або явища, засновується на минулому досвіді людини і її знаннях.

3. Схема – це викладення чогось у загальних і основних рисах; система компонентів знань та відомостей про якийсь предмет, явище, виражена графічно.

4. Поняття – це розуміння суті справи, форма мислення, яка відбиває ознаки, особливості, зв'язки і відношення предметів та явищ у їхній суперечності.

5. Прототип (від гр. protos – «перший») – початковий образ. Найчастіше поняття «прототип» уживається в літературі, мистецтві та кінематографі. Це конкретна історична або сучасна особистість, яка жила в певну епоху і відображає риси та характеристику вигаданих героїв.

6. Фрейм (від англ. frame – «будова», «система», «рамка») – конструкція, що представляє стандартні ситуації в розумі людини або інтелектуальної системи, рекомендована для розпізнавання нового випадку, що ґрунтується на такій ситуативній моделі.

7. Сценарій – когнітивна структура, заснована на сприйнятті знань про типові ситуації і пов'язані із цим ситуації, очікування реальних або гіпотетичних об'єктів.

8. Гештальт – практичний напрям психотерапії, основні ідеї і методи якого розробили Фредерік Перлз і Пол Гудман.

Лексикографічний метод як продуктивний метод лінгвістичного аналізу полягає у планомірній інвентаризації одиниць мови. Він дає змогу провести систематизацію мовного матеріалу і виявити його особливості. Сутність цього методу полягає не лише в упорядкуванні мовних одиниць на основі обраного критерію, а в тому, що за допомогою цього методу можна вивчити об'єкти лексикографії детальніше, тобто їхні особливості та функціонування в певній мові.

Лексикографічний спосіб проведення концептуального аналізу, на думку О. Кубрякової, є здійсненням реконструкції концепту, визначенням його національної специфіки та місця у свідомості людини [4]. Хоча вербалізація концепту в мові відбувається за допомогою лексичних і фразеологічних одиниць, аналіз лексикографічних джерел (тезаурусні, синонімічні, тлумачні, фразеологічні словники), а також суб'єктивного мовного досвіду дослідника є необхідним для визначення його імені, понятійного ядра, вербальних одиниць, які експлікують концепт, а також для побудови номінативного поля.

Кількісний аналіз дефініцій лексеми «незалежність» в англомовних лексикографічних джерелах

Проаналізуємо результати аналізу наявності компонентів значення лексеми *independence* в англомовних лексикографічних джерелах.

Першим значенням англійського іменника *independence* є **політична свобода**:

– political freedom from control by the government of another country (Longman Dictionary) [9];

– freedom from political control by other countries (Oxford Advanced Learner's Dictionary) [12];

– freedom from being governed or ruled by another country (Cambridge Dictionary) [7].

У другому значенні слово *independence* безпосередньо стосується особистої свободи окремої людини:

1. Слова.
2. Фрази.
3. Люди.
4. Місця.
5. Їжа.

Кількісний аналіз дефініцій лексеми «незалежність» в англомовних лексикографічних джерелах

Таблиця 1

Лексикографічний аналіз

Частина мови	Назва словника	Кількість дефініцій
Іменник	American Heritage Dictionary	2
	Oxford Advanced Learner's Dictionary	3
	Longman Dictionary of Contemporary English	3
	Meriam-Webster Dictionary	2
	Cambridge Dictionary	4
	Oxford Collocations Dictionary for students of English	7

Таблиця 2

Концепт за президентами

Незалежність	Байден	Трамп	Обама	Зеленський	Порошенко	Янукович
Слова	22	12	14	22	8	6
Фрази	31	32	9	13	17	3
Люди	3	24	5	2	0	0
Місця	0	2	0	19	0	0
Їжа	0	0	0	6	0	0

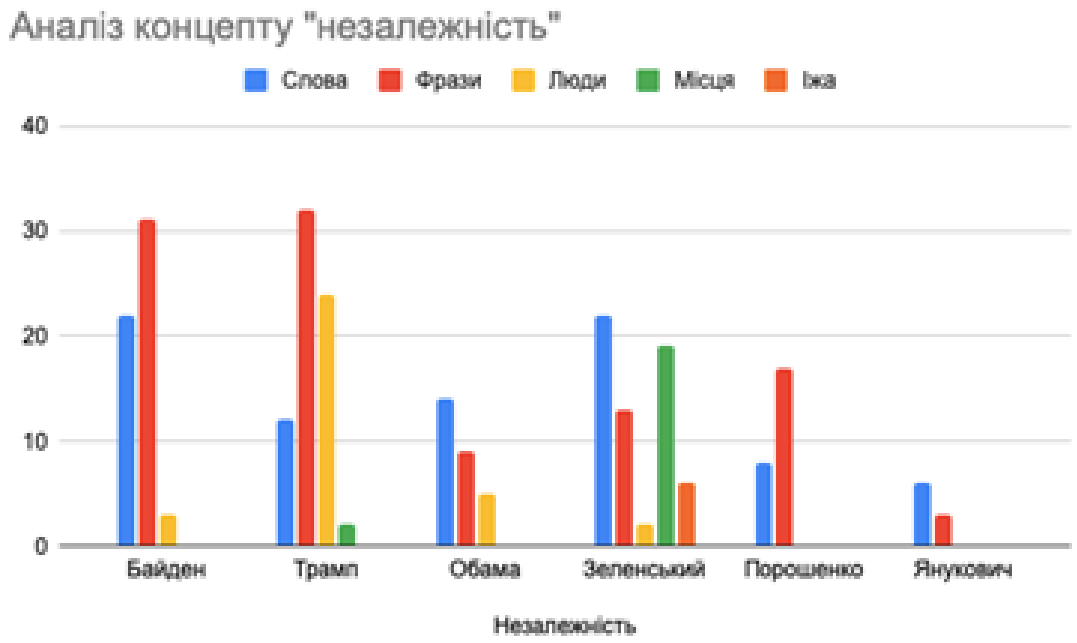

Рис. 1. Діаграма концепту

Після проведення детального аналізу всі промови зазначених президентів США й України було зроблено таку таблицю (табл. 2).

Також для більш наочного розуміння додаємо діаграму: (рис. 1).

Висновки. Незалежність завжди була і залишається актуальною темою в концептуальних картинах світу різних держав і народів. Історія показує різні приклади порушення волі людини, поневолення, дискримінації прав людини.

Концепт «незалежність» відображає низку чинників: культуру, соціум, традиції та звички окремого народу. У порівнянні двох народностей концепт «незалежність» має ментальні відмінності: якщо українська картина світу відображала патріотизм, віру у краще майбутнє, людяність і толерантність, то в англійській переважає прихильність до традицій і звичок, стабільності та сталості. Концептуальна картина окремого етносу залежить від картини світу однієї людини. На це також впливають соціально-економічні і політичні чинники.

Отже, досліджений концепт є дуже обширним, він вказує на те, наскільки Україна та США є особливими державами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
2. Попова З., Стернин Й. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. 30 с.
3. Рудакова А. Объективация концепта «Быт» в лексико-фразеологической системе русского языка : дис. … канд. фил. наук. Воронеж, 2003. С. 26–28.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
5. Стернин И. Значение слова и его компоненты. Воронеж, 2003.
6. American Heritage Dictionary. URL: https://ahdictionary.com
7. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org
8. Collins Online English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english

9. Longman Dictionary. URL: https://www.ldoceonline.com/dictionary/
10. Meriam-Webster Dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com
11. Online Oxford Collocation Dictionary. URL: http://www.freecollocation.com
12. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com

ПРОМОВИ ПРЕЗИДЕНТІВ

13. Янукович В. День Незалежності. 2013. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lKzX6rhokRU
14. Зеленський В. День Незалежності. 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7CY6ZAoG7h0&t=577s
15. Порошенко П. День Незалежності. 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UzssrekMtSw
16. Obama Barack. Independence Day. 2014. URL: https://www.youtube.com/watch?v=pxqHnXbhoGw&t=3s
17. Trump Donald. Independence Day. 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lE3rNWYvkRg&t=23s
18. Biden Joe. Independence Day. 2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=N3eHPTORfI4&t=66s

РОЗДІЛ 3
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.581.11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.31

СТАНОВЛЕННЯ МОВНИХ НОРМ: ПРОЦЕСИ КОДИФІКАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ У ЄВРОПІ ТА СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ

FORMATION OF LANGUAGE STANDARDS: PROCESSES OF CODIFICATION OF LEXICAL STANDARDS IN EUROPE AND ANCIENT CHINA

Валігура О.Р.,
orcid.org/0000-0003-0428-5421
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри східної філології
Київського національного лінгвістичного університету

Костанда І.О.,
orcid.org/0000-0002-2144-5421
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри китайської філології
Київського національного лінгвістичного університету

У статті розглянуто процеси становлення мовних норм через процеси кодифікації лексичної норми й особливості кодифікації лексичної норми у стародавньому Китаї у контексті відповідних європейських мов загалом та англійській зокрема. Проаналізовано різні моделі лексичної кодифікації та їх принципи, зокрема становлення та розвиток мовної норми, що продемонструвало значні відмінності процесів кодифікації англійської мови та китайських мов веньянь і байхуа. Кодифікація англійської мови відбувалася насамперед через процеси відходу від латинської мови, через наукові дискусії та формування різних підходів, не виключалися із цього процесу й поточні зміни у мові, використання запозичень і розвиток розмовної мови. Китайська мова веньянь, навпаки, закріплювала усталені мовні норми, усіляко відмежовувалася від змін у розмовній мові. Таке відмежування та статичність призвела до появи мови байхуа, яка була більш наближеною до мови простого народу, але також підпорядковувалась строгим кодифікаційним нормам. Формат статті дозволяє висвітлити той факт, що вдале введення лексичної кодифікації залежало, по-перше, від традиційної теорії словесності, а, по-друге, від ідеологічних аспектів конфуціанства. Поєднання цих двох тенденцій в одній філологічній традиції сприяло формуванню лексичних норм стародавнього та сучасного Китаю. Доведено, що процеси лексичної кодифікації вплинули на формування фонетичних, граматичних, стилістичних норм давнього Китаю. Ідеологія конфуціанства визначила вектор лексичних досліджень мови веньянь і літературознавчих дослідницьких традицій.

Ключові слова: класифікація, лексика, лексикологія, лексикографія, кодифікація, стандартизація мови, конфуціанська ідеологія.

The article considers the processes of formation of language norms through the processes of codification of lexical norms and features of codification of lexical norms in ancient China in the context of the corresponding European in general and in English in particular. Various models of lexical codification and their principles are analyzed, the topical issues of formation and development of the language norm, demonstrated significant differences in the processes of codification of English and Chinese Wenyan and Baihua. The codification of the English language took place primarily through the processes of departure from Latin, through scientific discussions and the formation of various approaches to this process, current changes in the language, the use of borrowings and the current development of colloquial speech were not excluded. The Chinese language Wenyan, on the other hand, enshrined established language norms and was separated in every possible way from the changes that took place in colloquial speech. Such demarcation and static led to the emergence of the Baihua language, which was closer to the language of the common people, but also subject to strict codification norms. The format of the article highlights the fact that the successful introduction of lexical codification depended, firstly, on the traditional theory of literature, and, secondly, depended on the ideological aspects of Confucianism. The combination of these two tendencies in one philological tradition marked the beginning of lexical processes and contributed to the formation of lexical norms of ancient and modern China. It is proved that the processes of lexical codification influenced the formation of phonetic, grammatical, stylistic norms of ancient China, and also illustrated that the ideology of Confucianism indicated the vector of development of lexical studies of Wenyan language and literary research traditions.

Key words: classification, vocabulary, lexicology, lexicography, codification, language standardization, Confucian ideology.

Постановка проблеми. Дослідження процесів кодифікації та становлення мовної норми, як і саме визначення понять «кодифікація» та «мовна норма», має у світовій філології розвинуту наукову традицію. Мовна норма та мовна кодифікація є взаємозалежними поняттями. Мовна норма – невід'ємна відзнака розвитку мови на всіх етапах і рівнях, поєднання стабільних, фундаментальних, традиційно прийнятих до використання проявів функціонування мовної системи, які пройшли процес відбору та закріплення у кодифікації. Головними ознаками мовної норми є стабільність, традиційність і консерватизм, однак історичні, культурологічні, соціальні фактори впливають на мовні зміни, а наслідком таких зрушень стає часткова втрата стабільності мовної норми. Найбільш рухомим компонентом мовної системи, що відображає культурні та суспільні зміни, є лексична система, а це, у свою чергу, призводить до появи нових і зміни ставлення до старих варіантних форм, постійної переоцінки денотатів реальності. Для найбільш точного визначення поняття мовної норми наведемо визначення М. Пилинського: «Норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, який відповідає системі й нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку зі співвідносних факторів загальнонародної (національної) мови у процесі спілкування» [1, с. 94]. У лінгвістиці мовна норма пов'язана з таким поняттям, як «літературна мова», однією з головних ознак якої є кодифікованість її різноманітних норм. Кодифікація є результатом наукового пізнання закономірностей вияву норми на певному етапі розвитку мови. Корелятивна пара «норма – кодифікація» як єдність можлива тільки у літературній мові. Одним із важливих напрямів сучасної лінгвістики є аналіз процесів стандартизації мови, а також лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, від яких залежить напрямок руху процесів стандартизації мови. Поняття «кодифікація» визначається як фіксація мовних явищ із метою формування мовної норми. Кодифікація передбачає, що мова певного історичного періоду фіксується та зберігається не випадково, а відбір матеріалу для кодифікації залежить від впливу екстралінгвістичних факторів. Спираючись на запропоновану Ейнаром Хаугеном модель лінгвістичного планування [2, с. 45–48], процес кодифікації визначаємо другим кроком, якому передує процес відбору мовного матеріалу, однак успішність запровадження кодифікованих явищ залежить від форми їх реалізації, а також від процесів відбору мовного матеріалу. Тобто кодифікація як процес – це відбір мовних одиниць і встановлення об'єктивних правил їх вживання. Розмежування норми розглядається «як власне мовний феномен і кодифікація як явища зовнішнього щодо самої мови » [2, с. 52]. Розмежування норми та кодифікації мови було зафіксовано у тезах Празького лінгвістичного гуртка у 1929 р. і відтоді міцно увійшло в лінгвістику. Також виникає необхідність відокремити два аспекти мовної стандартизації: «нормалізацію як спонтанний мовний процес і власне кодифікацію». Нормалізація – це і нерегульовані комунікативні процеси, і цілеспрямована діяльність носіїв мови (філологів, лінгвістів, укладачів словників і письменників), «що веде до закріплення мовних норм» в авторитетних джерелах, тобто до кодифікації [2, с. 58]. Для більш поглибленого розкриття цього поняття наведемо визначення Г. Мацюк: «кодифікація – це процес, сутність якого розкривається внаслідок мовознавчого пізнання норм літературної мови та практики їхньої реалізації, який у конкретні періоди розвитку літературної мови має теоретичний і практичні вияви й експлікується на описовому, регулятивному етапах та етапі реалізації» [3]. Становлення літературної мовної норми та її змін відображає кодифікація, котра запобігає або уповільнює мовні зміни, проте є одним із етапів становлення літературної норми. Щодо нелітературних мовних норм, то вони не проходять етапу кодифікації, тому поєднання норми з кодифікацією можливе лише у літературній мові. Кодифікація лексичних норм літературних мов веньянь і байхуа залежала від соціальних трансформацій, але через труднощі інтерпретації давньокитайської мови є складним матеріалом для опису. У нашому дослідженні лексична норма та кодифікація давньокитайських літературних мов веньянь і байхуа позиціонується як сукупність мовних, ментальних, культурологічних і соціальних феноменів, тому кодифікація лексичної норми розглядається у системоцентричному й антропоцентричному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як історичний і соціальний феномен мовну норму розглядали А.Н. Васильєва, В.В. Виноградов, С.І. Виноградов, Г.О. Винокур, Б.Н. Головін, К.С. Горбачевич, В.А. Іцкович, Л.П. Крисін, С.П. Обнорский, С.І. Ожегов, Л.І. Скворцов, Б.С. Шварцкопф, Е.Н. Ширяєв, Н. Шмельов та ін. Варіативність мовної норми з позиції синхронічного та діахронічного підходів розглядали О.С. Ахманова, В.В. Виноградов, С.І. Виноградов,

К.С. Горбачевич, Л.К. Граудіна, В.А. Гречко, О.Л. Дмитрієва, Е.А. Іваннікова, В.А. Іцкович, В.Н. Немченко, Р.П. Рогожников, М.М. Семенюк, Л.І. Скворцов, А. І. Смирницький, В.М. Солнцев, Ф.П. Філін та ін. Зміни та порушення мовних норм досліджували Ю.Д. Апресян, С.І. Виноградов, К.С. Горбачевич, Л.К. Граудина, Л.П. Демиденко, Г.В. Ейгер, О.Н. Єрмакова, Е.А. Земська, В.А. Іцкович, Н.П. Колесніков, О.В. Кукушкіна, Б.С. Мучник, С.І. Ожегов, Д.Е. Розенталь, Ю.В. Фоменко, С.Н. Цейтлін та ін. Норми різних мовних рівнів було описано у працях Р.І. Аванесова, Л.А. Вербицької, С.І. Виноградова, К.С. Горбачевіча, Л.Г. Граудіной, В.А. Іцкович, Г.А. Золотової, Т.І. Кошелевої, Л.І. Скворцова, Б.С. Шварцкопфа, Д.Н. Шмельова та ін. Незважаючи на велику кількість досліджень мовних норм, дуже незначна кількість робіт розглядає лексичну норму взагалі, а досліджень, присвячених кодифікації лексичної норми літературних мов веньянь і байхуа, нами помічено не було.

Постановка завдання. Питання про лексичну норму є дискусійним, оскільки лексичні одиниці є носіями різних критеріїв нормативності: і фонетичного, і граматичного, і стилістичного. Деякі дослідники вважають, що лексична норма характеризується безпосередньою семантичною і прагматичною зумовленістю. Тож можна сказати, що лексична норма як мовне явище, її визначення та специфіка не є вирішеними питаннями лінгвістики. Також невизначеними залишаються відношення між термінами «лексична норма» і «слововикористовувальна норма». Детального вивчення потребує співвідношення таких лінгвістичних феноменів, як лексична і стилістична норма.

Виклад основного матеріалу. Лексичні одиниці відображають мовну, мисленеву діяльність людини, яка залежить від ментальності та регулюється культурологічними та соціальними факторами впливу, тож це зумовлює важливість застосування саме антропоцентричного підходу до вивчення лексичної норми. Як вважав С.І. Виноградов, культура мови, будучи комунікативно-лінгвістичним і соціокультурним феноменом, антропоцентрична за своєю природою, тому що є певним результативним і суспільно схвалюваним у певній культурі способом комунікативної діяльності, включаючи користування мовою [4]. На думку Ю.М. Караулова, норма, яка враховує і системний, і еволюційний аспекти мови, неможлива без третьої координати – особистісної, тобто мовної свідомості [5, с. 127]. У рамках антропоцентричного підходу до розгляду явища мовної норми її формування може розглядатися як процес, не обмежений системою мови та критеріями норми, а зумовлений психологічними факторами, що керують мовною діяльністю. У цьому ракурсі свої дослідження проводили В.Г. Костомаров, А.А. Леонтьєв, Б.С. Шварцкопф. Така позиція передбачає розподіл мовної норми на імпліцитну й експліцитну. Імпліцитна норма – це досвід і знання, в основі яких лежать продукування мови та засоби висловлювання. Експліцитна норма – це правила, котрі мовець повинен засвоїти і свідомо контролювати їх реалізацію. Такий підхід не передбачає врахування психологічних і ментальних феноменів, а також не сприяє формуванню когнітивних структур, тому виникає необхідність досліджувати уявлення про лексичну норму у давньокитайських літературних мовах безпосередньо у зв'язку з мовною свідомістю носіїв мови, а кодифікацію розглядати як носій такої свідомості. Не слід забувати, що мова – це структура, яка саморозвивається, тому перед зміною лексичної норми зникає або з'являється новий варіант як взаємозамінний, допустимий або архаїчний. Неможливо передбачити, який варіант стане нормою в кодифікованій літературній мові, та вказати точні часові рамки, у яких пройде цей процес. Результат цього процесу зміни мовної норми або поява нової рівнозначної залежить від широти розповсюдження нового варіанту норми, соціальних і культурологічних факторів. Отже, для визначення того, що стане мовною нормою, важливо дослідити критерії відбору мовного матеріалу та концепції кодифікації.

Серед найважливіших завдань лексичної кодифікації – обґрунтування принципів відбору й опису лексики для оптимальної кодифікації у словнику. Термін «принцип» (від лат. principium – основа, початок) тлумачиться як головне, вихідне правило, найважливіша установка для певної діяльності. Принцип відбору та принцип опису нами трактуються як обґрунтована теоретична установка про лексикографічну кодифікацію лексичної одиниці. Принципи опису та відбору можуть бути традиційними, тобто загальноприйнятими з урахуванням емпіричного досвіду та вимог мовної традиції, а можуть бути специфічними, тобто розробленими окремим лексикографом або науковим колективом укладачів словника. Узагальнюючи наукові розробки у теоретичних дослідженнях і публікаціях у сфері лексикографії, ми виділили такі принципи кодифікації лексичної норми, а саме лексем: а) універсальні; б) аксесуарні; в) паліативні (периферійні); г) принципи навчальної лексикографії. Перед розкриттям кожного кодифікаційного принципу окремо відразу

зазначимо, що далі по тексту терміни «словникова стаття» та «лема» розглядаються нами як синоніми, а отже, головними принципами, що використовуюся у тлумаченні лексеми, є:

– описовий принцип кодифікації – описуються важливі ознаки, особливості предмета, події, явища;

– синонімічний принцип кодифікації – тлумачення вокабули здійснюється синонімами;

– відсильний принцип кодифікації – похідне слова не тлумачиться в окремій лемі, а спеціальна зноска направляє користувача до словникової статті зі словом, від якого з'явилося похідне, у значенні та поясненні якого враховуються значення похідного слова.

Залежно від складності лексеми можна застосовувати для словникової статті всі три вищеозначені принципи кодифікації, які є універсальними.

Стосовно кодифікації багатозначного слова, то у лексикографії розповсюджені два різноспрямовані прийоми: інтерполювання, тобто зведення всіх значень слова в одну словникову статтю, та диференціювання, тобто відокремлення значень лексеми в окремих словникових статтях.

Значення слова у мікроструктурі леми можуть розташовуватися ієрархічно або без ієрархії. За ієрархічного розташування значень слова у словниковій статі використовуються такі принципи:

– історичний (Л.В. Алімпієва) [6], де на першому місці подається первісне значення;

– функціональний, за яким лексеми розташовані за вживаністю, частотністю значень і семантичною рухливістю;

– логічний, коли значення лексеми розташоване від загального значення до специфічного [6].

Також можна використовувати тематичний принцип відбору лексики: «Угрупування лексичних одиниць у рамках певної теми дає можливість ефективно створювати висловлювання із вмістом тематичного характеру, а зразкові словосполучення покликані мінімізувати мовні помилки» [6].

У сучасній лінгвістиці переважає думка, що мовна норма є динамічною, змінною категорією [7, с. 83], тоді як кодифікація, навпаки, є статистичною категорією, оскільки фіксує мовну норму або варіацію норми і зберігає її у незмінній формі протягом певного часового періоду. Тому кодифікація не лише сприяє запровадженню мовної норми, але й стабілізує процес її розвитку. Вибір і фіксація лексичних елементів мовної норми за кодифікації відбувається згідно з потребами суспільства, тобто насамперед залежить від позалінгвальних факторів. Так, мова веньянь тяжіє до лаконічності та, насамперед, є мовою викладення ідей, тому не передбачає вживання розлогих описів, потребує вживання слів у їхніх основних прямих значеннях, а не в експресивно-образних. У сучасній лінгвістиці панує підхід розподілу лексичних норм за основними функціональними стилями, проте лексичні норми можуть переходити з одного функціонального стилю в інший. Ця відсутність чіткої межі насамперед залежить від соціальних причин, тому антропоцентричний підхід є одним із головних напрямів у дослідженні лексичних норм. Розглянемо важливі умови для становлення та розвитку мовної норми.

1. Співвіднесеність із узусом, тобто лексична норма має бути розповсюдженою і відповідати стандартам мовної практики певного часового проміжку, однак розповсюдження не є ознакою правильності, оскільки популярним і поширеним лексичним явищем може бути і помилка.

2. Кодифікація в авторитетних джерелах, до яких відносять твори художньої літератури, публіцистики та преси, наукові праці, ділову документацію та ін. Матеріал для наповнення граматик і словників відбирається здебільшого з мовного матеріалу означених вище джерел, а приклади із цих джерел виступають ілюстраціями.

3. Дотримання літературної традиції. Норма – це не те, що можна сказати, а те, що відповідає вже сказаному у руслі мовних традицій певного суспільства.

4. Кодифікування – це фіксація мовних явищ, необхідна умова для закріплення норм у словниках, граматиках, підручниках тощо. Норма – це малорухлива, достатньо консервативна категорія, яка тяжіє до збереження мовних традицій, тому фіксовані кодифікацією варіанти мовної норми часто не є сучасними узусу.

У сучасній лінгвістиці спостерігаються тенденції відмови від еталонності літературної мови, котра дає єдину правильну відповідь, тому варіативність стає більшою, визнання мовної варіативності норми як явища сприяє посиленню об'єктивності й отриманню достовірних результатів у дослідженні лінгвальних явищ. Як стверджує Ю. Шерех: «Із погляду суто наукового не можна говорити, що у мові що-небудь є правильне або неправильне, бо все, що є в мові, має причини своєї появи, отже, по своєму обґрунтоване, та практичні потреби порозуміння, спілкування й закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб у мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає» [8, с. 9–10]. Проте у китайських літературних мовах веньянь і байхуа літературна мова, а саме

веньянь, зберігала за собою право бути еталоном і визначати, що саме слід вважати мовною нормою, а кодифікація мови мала прескрептивний характер.

Для кращої демонстрації процесів кодифікації давньокитайських літературних мов проведемо теоретичне порівняння процесів кодифікації у західноєвропейській філологічній традиції з китайською.

Кодифікація англійської мови починається приблизно у XVI–XVIII ст. зі зміцнення положення національної мови та поступового відходу від латинської мови. Тоді із появою граматик і, меншою мірою, лексикографічних джерел спостерігається боротьба між дескриптивними і прескриптивними підходами до кодифікації. Історію англійської кодифікації необхідно розглядати як поєднання трьох основних напрямів розвитку національної мови. Так, першим напрямом на фоні зміцнення позицій англійської мови та зростаючого до неї інтересу є прагнення зафіксувати мову, кодифікувати. Тут слід зазначити, що лише наприкінці XVII ст. виникає тенденція підняти статус національної мови, зробити її мовою науки й освіти, доти латина була мовою, якою прийнято було читати, писати, говорити та тлумачити класичні твори. Наприкінці XVI ст. ситуація докорінно змінилася, між 1575 і 1580 рр. відбувся різкий переворот у ставленні до англійської мови: [9, с. 23]. У XVII ст. через зростання національного почуття самосвідомості та збільшення числа людей, котрі читають, зростає також престиж національної мови. З'являються важливі роботи, написані англійською мовою, переклади, наукові праці; збільшується словниковий склад (здебільшого за рахунок запозичень із грецької та латини), англійська мова стає регульованою («fixed» or «ruled»). Початок публікації словників і граматик дозволив розвивати мову й обґрунтувати правильне використання мовних одиниць, що сприяло стабільності мови.

Прагнення до кодифікації мови поклало початок другому напряму розвитку англійської мови (періодом найбільшого розквіту стало XVIII ст.): суперечкам між прихильниками прескрептивного підходу, котрі виступали за встановлення строгих правил, щоб виключити можливість мовних змін, і дескриптивістами, які прагнули описати та дослідити безперервний розвиток мови. Р.С. Саг стверджував, що англійські граматики XVIII ст. не можна асоціювати із безпросвітним прескриптівізмом і догматизмом, як це прийнято у європейській традиції [9, с. 29]. Е. Фінеган також підкреслює, що у XVIII ст. висловлювання і думки учених із приводу англійської мови були дуже різнорідними, становили складну комбінацію дескриптивізму та прескриптивізму [10, с. 138]. Граматики того періоду відображали сучасний їм стан мови, так, наприклад, Р. Лоут дотримувався прескрептивного підходу, але водночас у своїй праці «A Short Introduction to English Grammar» [11] прагнув елімінувати варіативність і будь-які прояви лінгвістичних змін, аби домогтися граматичної правильності («grammatical accuracy»). Він намагався скористатися античною традицією (правилами класичної латини), щоб кодифікувати правила англійської граматики, навіть незважаючи на те, що такий підхід аж ніяк не узгоджується із граматичної системою англійської мови. Протилежних поглядів притримувався Джозеф Прістлі, який вважав, що граматисти занадто поспішно фіксують англійську мову. У передмові до своєї роботи «The Rudiments of English Grammar» він закликає сповільнити хід фіксації мови, що із часом приведе до правильних рішень у кодифікації [12, с. 95].

Третій напрям розвитку кодифікації – поступовий перехід фіксації та кодифікації поточних змін у мові від граматистів до лексикографів. Упродовж XVII–XVIII ст. граматики неухильно втрачали своє значення як авторитетні охоронці кодифікованої норми, але ставали необхідним інструментом у навчанні мови. За словами Ч. Барбера, активізація лексикографічної діяльності стала не тільки ознакою прагнення регулювати мову, але також зробила великий внесок у сам процес регулювання: коли словники стають джерелами довідкової інформації та їх авторитет неминуче зростає, тоді вони стають носіями регулятивних функції [13, с. 102]. У той період безпосередньо словники зазнали значного впливу латинської традиції, були переважно одномовними та становили збірники важких англійських слів (застарілої, спеціальної лексики, багатоскладових слів. неасимільованих запозичень). Була поширеною думка, що словники повинні містити рідкісні слова, невідомі пересічному читачеві, але саме визначення таких слів і викликало труднощі у лексикографів. Р. Кодрі [13, с. 126] став першим, хто уклав подібний словник, який складався із близько 2 500 статей, де пояснювалися значення запозичень і надавалося правильне написання. Словник Д. Буллокара складався із 4100 статей, що містили складні описи та значну частину додаткової інформації [13, с. 132]. Г. Кокерем у своєму словнику для кращого розуміння природи слова розподіляє лексику на три групи: найбільш вживану, вульгаризми і їх більш прийнятні еквіваленти [13, с. 140].

На відміну від західноєвропейської традиції, кодифікація китайської мови мала інші тенденції й етапи. Стандартизація класичної китайської мови веньянь пройшла два етапи: перший – формування основ мови веньянь за династії Цінь (秦朝, 221–206 рр. до н.е.), другий етап – постханський період (після 220 рр.). У доцінський період і на початку династії Цінь розмовна та письмова мова збігалися, тобто те, що прийнято називати «класичною мовою веньянь», відповідало і тогочасній розмовній нормі. За часів Конфуція (孔子) існувала велика кількість окремих царств, тому мову було важко уніфікувати, а «витонченою мовою» (雅言) прийнято було вважати мову Лояна (洛阳), столиці царства Чжоу (周朝, 1046–221 рр. до н.е.). Конфуцій був вихідцем із князівства Лу (鲁国, X ст. – 256 р. до н.е.), тож мова, якою він писав і розмовляв, вважалася простонародною, звичайною, тобто не витонченою.

Різке й остаточне відділення письмової мови від розмовної відбулося у постханьский період: розмовна мова швидко розвивається та зазнає змін, зумовлених історичними та геополітичними змінами, а письмова мова веньянь лишається беззмінною і стає суто письмовою.

Із часом розрив між писемною та розмовною мовою ставав дедалі більшим, а проблема розуміння писемної мови, її відокремленості від розмовної набувала все більшої гостроти. До династії Сун (宋朝, 960–1279 рр.), упродовж багатьох віків розвитку китайської культури та літератури всі письмові твори було записано мовою веньянь, а вплив розмовної мови було зведено до мінімуму.

За династії Сун починається становлення та розквіт міської, можна навіть сказати світської культури, що збільшує вплив розмовної мови на писемну: в XI ст. виникає жанр новел *хуабень* (话本), написаних на світську тематику [14, с. 54]. Як можна зрозуміти навіть із назви, ці новели було написано розмовною мовою. Поява новел хуабень зробила «мовну революцію або мовний переворот»: відтоді до письмової мови починають додаватися багато елементів розмовної (синтаксис, лексика). За династії Юань (元朝, 1271–1368 рр.) писемна мова ще більше наблизилася до розмовної завдяки розквіту драматургії [14, с. 69]: мова театральних персонажів, що звучить зі сцени, повинна була стати зрозумілою та менш архаїзованою для широких кіл глядачів. Тоді розмовна та письмова мови утворюють новий різновид писемної мови байхуа [14, с. 134]. Починаючи із XIII ст. у наступні століття, включно зі початком XX ст., мова байхуа стає мовою таких прозаїчних жанрів літератури, як п'єси, новели, романи, але навіть із великою кількістю розмовних елементів,мова байхуа усе одно містить значну частину елементів із веньянь [15, с.172]. Через те, що мова байхуа відображала у текстах розмовну мову певного часового періоду, вона активно вбирала та зафіксовувала зміни, пов'язані з лексикою, граматикою та структурною побудовою тексту. До того ж для мови байхуа існував ще один додатковий чинник, який впливав на зміни цієї письмової мови: велика кількість діалектів, що у всі періоди існували на території Китаю. Тож структура байхуа упродовж усього часу її існування ніколи не лишалася сталою, а змінювалася, відображаючи певні історичні, соціокультурні зміни. Тексти, записані цією мовою, можуть дати лінгвістам багато інформації про певний історичний період.

Окреслимо загальні особливості мов веньянь (文言) і байхуа (白话). З появою двох літературних письмових мов у тогочасному Китаї одразу виникає розподіл письмових текстів на «високу» та «низьку» [16, с. 395]. Критеріями для цього розподілу була тематика тексту, саме від неї залежав вибір мови для запису тексту та визначалася належність тексту до «високої» чи «низької» літератури. «Висока література» записувалася мовою веньянь і висвітлювала тематику служіння державі, імператору, почуття обов'язку перед державою, суспільством, героїзм, філософське переосмислення буття та ін. Тематика, якої не повинно бути взагалі у високій літературі, – це тематика кохання, еротизм, побутові, сімейні стосунки та проблеми тощо. «Високу літературу» Китаю до XX ст. можна поділити на такі різновиди: історичні тексти, релігійно-філософські тексти, політичну публіцистику та ін.

«Низька література», для запису якої використовували байхуа, – це романи, драми, новели, вірші: усе, що висвітлювало тематику кохання, еротизму, сімейних стосунків і конфліктів.

Першими носіями кодифікації Стародавнього Китаю виступають словники «Ер Я», «Фань Ен», «Ши Мінь», «Шовень», на прикладі цих словників можна побачити, що форми кодифікації мають велику варіативність.

Тому становлення мовної норми у літературній мові веньянь можна охарактеризувати як процес:

– відбору прийнятного (для освіченої верхівки) варіанту;

– кодифікації граматичних правил і лексики у підручниках із конфуціанських канонів, словниках, літературознавчих трактатах, віршах (у китайській філологічній традиції вірші виступають носіями та розповсюджувачами кодифікації);

– поширення прийнятої норми (шляхом переходу на неї у текстах всіх стилів і напрямів);

– постійного повернення до прийнятої норми через алюзії;

– кодифікації мови веньянь, нерозривно пов'язаної із прескриптивізмом.

Зміни у кодифікації ставалися через:

– вплив письменників (поети доби Тан);

– зовнішні фактори соціальних змін (завоювання, заколоти та ін.);

– внутрішні фактори соціальних змін (зміни філософських концепцій у конфуціанстві, зміну політичного курсу та ін.).

Мовна норма стихійно складалася завдяки внутрішньолінгвістичним явищам, на противагу їй кодифікація була усвідомленою і цілеспрямованою діяльністю лінгвістів щодо фіксації та поширення мовних норм; систематично складалися звіти про мову, особливо про її граматику та словниковий запас – це завдання часто виконується, коли мова записується вперше, але може також застосовуватись, коли мова розробляє стандартну форму, або після періоду значних змін, як у випадку з монгольським завоюванням Китаю часів династії Юань і хоча воно часто делегується академії або спеціальному органу, проте здебільшого виконується окремими дослідниками.

Принципи відбору кодифікації у мові веньянь можна розділити на прескриптивізм і пуризм. Прескриптивізм розглядає мову веньянь як «канонічну мову», «мову освічених людей», тож «правильність», властиву їй від самого моменту створення, треба шанувати незмінною (присутні елементи пуризму). Оскільки ця мова вважалася взірцевою, правильною, то на противагу їй мова байхуа як розмовна мова повинна була орієнтуватися на мовні норми веньяню, а не навпаки. Пуризм – це течія, яка вважає, що мова потребує захисту від зовнішнього впливу, який може змусити її змінитися. Пуристи проявляють консервативність у питаннях мови, наполягають на авторитеті словників, граматик та інших посібників. Прийняті ще на початку формування (IV–V ст. до н.е.) мовні канони веньянь вважалися взірцевими, тож будь-яке відхилення від них сприймалося негативно, а на мову веньянь навмисно запобігали будь-якому впливу розмовної мови.

Висновки. Аналіз дослідженого матеріалу вказує на те, що необхідність тлумачення конфуціанських канонів дала початок традиції кодифікації мови веньянь. Упродовж усієї історії кодифікації лексики фіксувалася та досліджувалася лише лексика конфуціанських канонів. Носіями кодифікації є такі словники, як «Ер Я», «Шо вень цзе цзи», «Фань ен», «Ши Мін» та ін., починаючи з династій Суй і Тан означені вище словники також самі стають предметом дослідження екзегези, їх включають до конфуціанських канонів, що продовжує лексикографічну традицію кодифікації мови веньянь новими працями. З огляду на відсутність лексикографічних праць і дослідницьких робіт, присвячених суто лексичній кодифікації байхуа, це питання потребує детального розгляду й аналізу в наступних працях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук. думка, 1976. 288 с.
2. Ingvald Einar. The Ecology of Languagею. Stanford : Stanford University Press, 1972. 366 с.
3. Мацюк Г.П. Формування теорії кодифікації в українському мовознавстві першої половини XIX ст. *Філологічні науки. Вісник Миколаївського державного університету*. 2004. № 7. С. 83–96.
4. Виноградов В. Проблемы русской стилистики. Москва : Высшая школа, 1981. 320 с.
5. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва : Наука, 1981. 367 с.
6. Алимпиева Л.В. Аксессуарные принципы кодификации лексических единиц. *Поволжский педагогический вестник*. 2019. № 2 (23). С. 38–43.
7. Струганець Л.В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття. Тернопіль : Астон, 2002. 352 с.
8. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1951. 402 с.
9. Lerer Seth. The History of the English Language Lecture. London : The Teaching Company, 2008. 113 p.
10. Finegan E. Language: Its Structure and Use. Belmont (CA) : Thomson Wadsworth, 2007. 611 p.
11. Lowth Robert. A Short Introduction to English Grammar: With Critical Notes. the Third Edition. Farmington Hills (MI) : Gale Ecco, 2018. 150 p.
12. Joseph Priestley. The Rudiments of English Grammar, 1761. Newcastle : Scolar Publishers, 1969. 92 c.
13. Barber Charles. The Story Of Language. London : Pan Books, 1964. 288 c.
14. 张再峰. 中州韵和湖广音：中国戏剧. 北京：首都教育出版社, 2011. 204 c.
15. 张中行. 文言与白话. 黑龙江：黑龙江出版社, 1988. 390 c.
16. Малявин В.В. Китайская цивилизация. Москва : Издательство «Астрель», 2000. 632 с.

UDC 811'33
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.32

NATURE AND CONSTITUTIVE FEATURES OF NARRATIVE AS UNIVERSAL DISCOURSE PATTERN

ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ НАРАТИВУ ЯК УНІФІКОВАНОГО ДИСКУРСИВНОГО ЗРАЗКА

Iegorova A.V.,
orcid.org/0000-0003-4904-9123
PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
National Transport University

Within the scope of modern Cognitive and Discourse studies present article outlines various theoretical approaches to definition of narrative relying on specific macro- and microlevel narrative categories. Narrative is seen as a communicative event characterized by a specific discoursive pattern with universal content-semantic structure and formal organization, regular parameters (which correlate with the central category of eventfulness), and a set of pragmatic and cognitive functions (which are determined by narrator's pragmatic goals in compliance with a certain communicative situation, and roles of communicants in it).

First of all, the definition of narrative is provided. In its narrow sense it is understood as a fragment of discourse in the form of a sequence of related events characterized by a set of categories, rules and restrictions that distinguish it from other types of discourse. In its wider sense, narrative is defined as historically and culturally bound interpretation of certain aspects of the world from the point of view of a particular individual, which functions as a universal discourse pattern.

Further, a critique of event / eventfulness as the central narrative category is discussed along with the categories of resultativity, factivity, unpredictability and credibility adjacent to it.

Finally, having integrated several theories on narrative structuring, a comprehensive analysis of formal and semantic properties is presented. It encompasses theories developed by Barthes, Greimas, Levi-Strauss, Propp and Souriau (related largely to literature) along with more modern ones proposed by Hymes, Labov, Ochs and Capps, and van Dijk (by and large centred on conversational communication).

The author arrives at conclusion that narrative can be defined as a sample of discourse with universal semiotic, formal and semantic structure, characterized by regular features (all deriving from eventfulness category), and bearing specific cognitive and pragmatic functions. Even though it is clear that there may be variables in terms of communicative roles, modes, and media of communication, as well as socio-culturally bound genres, plots and topics, there are unique specifically narrative categories, structure, and functions that allow to classify narrative as a universal discoursive pattern.

Key words: narrative, narrator, event, actors, communicative act, communicative situation, pragmatic functions.

У роботі представлений аналіз теоретичних підходів до визначення наративу на основі його категоріальних ознак у рамках сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми. Автор розглядає як макро-, так і мікрорівневі характеристики наративу. Наратив розглядається як комунікативна подія, що характеризується особливою дискурсивною організацією з універсальною змістовно-семантичною структурою, формальною організацією, регулярними параметрами (які корелюють із центральною категорією подієвості) та відповідним набором прагматичних і когнітивних функцій (із погляду наратора) відповідно до певної комунікативної ситуації й ролі комунікантів у ній.

Насамперед подається визначення наративу. В У сенсі він розуміється як фрагмент дискурсу у вигляді послідовності пов'язаних між собою подій, що характеризуються набором категорій, правил і обмежень, які відрізняють його від інших типів дискурсу. У більш широкому сенсі наратив визначається як історично й культурно зумовлена інтерпретація певних аспектів світу з погляду конкретної людини, що функціонує як універсальна дискурсивна модель.

Далі обговорюється центральна категорія наративу – подія / подієвість – разом із суміжними з нею категоріями результативності, фактивності, непередбачуваності й правдоподібності.

Нарешті, об'єднавши кілька теорій про особливості структурування наративів, пропонується комплексний аналіз їх формально-семантичних властивостей. Він включає теорії, розроблені Бартом, Греймасом, Леві-Стросом, Проппом, Суріо (всі з яких так чи інакше пов'язані з літературними наративами), а також більш сучасні теорії, запропоновані Хаймсом, Лабовим, дослідницями Окс і Кеппс і ван Дейком (зосереджені на наративах в інтеракції).

Автор доходить висновку, що наратив можна визначити як зразок дискурсу з універсальною семіотичною, формальною та семантичною структурою, що характеризується регулярними параметрами (які пов'язані з категорією подієвості) та певними когнітивними й прагматичними функціями. Незважаючи на те, що можуть з'являтися певні змінні у комунікативних ролях, способах і засобах комунікації, соціально-зумовлених жанрах, сюжетах і темах, все ж існують унікальні наративні категорії, а також унікальна структура й функції наративу, які дозволяють класифікувати його як універсальний дискурсивний зразок комунікативної події.

Ключові слова: наратив, наратор, подія, актанти, комунікативна подія, комунікативна ситуація, прагматичні функції.

Problem statement. Traditional narrative studies originate from the ideas of Aristotle in his "Poetics" and deal with novels, short stories, fairy-tales and other literary genres. Narrative theory started its rapid development at the beginning of the XX century, since then the shifts in general scientific paradigms and thinking have also influenced the scope of narrative research. Within the framework of Structuralist paradigm (R. Barthes, G. Genette, A.J. Greimas, C. Levi-Strauss, V. Propp, T. Todorov) researchers were looking for systemic relations underlying narratives, their formal and semantic structure, and their research was predominantly centered on literary texts. With the general shift to Pragmatics paradigm, research has centered on oral narratives arising in interaction, which gave way to shift attention to socio-cultural factors, context of storytelling, pragmatic goals, functions, and comprehension. From this perspective much research was performed by W. Labov, N. Norrick, T. Van Dijk, etc. With the advent of Cognitive-Discoursive paradigm, narrative research has centered on cognitive mechanisms and models of production, comprehension and reproduction of narratives, and academia has adopted the view that narrative represents universal form of cognitive structuring. Among the researchers working in this direction are J. Brockmeier, W. Chafe, K. Gergen, R. Harre, R. Franzosi, D. McAdams – to mention just a few. At the present stage of scientific research narrative is understood as a specific means not only of representation but also of construction and interpretation of reality. According to J. Brockmeier & R. Harre, narratives, first of all, are specific forms of discourse which are inherent to our means of both knowledge acquisition, as well as of conceptualizing, structuring action and events, and ordering our experience. Moreover, they represent "models of the world and models of the self", and "it is through our stories that we construct ourselves as a part of our world" [1, p. 47, 53–54]. These two ideas are closely connected with cognitive science and discourse studies, which are currently in the limelight of academia's interest. Since much research is currently done from the perspective of narrative analysis in a variety of fields and multidisciplinary research, and narratives as discoursive events are studied in a variety of contexts: everyday, medical, forensic, political, etc., it seems to be necessary to summarize findings previously presented by researchers which represent universal constitutive features of narratives.

The purpose of the article is threefold: (1) to analyze theoretical approaches to narrative description; (2) to define major narrative categories, relevant for narrative production and comprehension; (3) to present theoretical overview of literature on formal and semantic structuring of narratives.

Definition and major categories. In contemporary linguistics narrative is understood as a specific type of discourse, characterized by a set of categories, rules and restrictions that distinguish it from other types of discourse. According to T. van Dijk, language users must be able to recognize narrative when they perceive it (by listening to it, or reading it), distinguish between narrative and non-narrative and produce their own narratives. Thus, from a cognitive point of view, this means that they are subconsciously aware of the categories, rules and restrictions that define narrative discourse, and are able to strategically use this knowledge in the processes of narrative production and comprehension [2, p. 6]. Moreover, as noted by J. Brockmeier & R. Harre, telling stories is an "ingrained habit", as "we are habituated to a wide repertoire of storylines <…> we grow into a cultural canon of narrative models" [1, p. 52].

Narrative can be defined as a historically and culturally bound interpretation of certain aspects of the world from the point of view of a particular individual, represented as a fragment of discourse in the form of a sequence of related events. Narrative operates with a set of regularities and rules that make it possible to integrate an individual case of storytelling into general, culturally established canon. As noted by Brokmeier & Harre, "narratives operate as extremely changeable forms of mediation between the individual (and their specific reality) and the generalized canon of culture. Viewed this way, narratives are both models of the world and models of the self. It is through stories that we construct ourselves as part of our world" [1, p. 54].

The discoursive nature of narrative is manifested by its cognitive, meaningful and intentional structural conditionality on universal cultural scripts, national-specific subjects, pragmatic conditions and cognitive structural models of narratives; it is also determined by global contextualization and intertextuality of this complex communicative event. Thus, narrative is a part of reality modelled derivatively, unfolding in its own time and space according to the laws of semiospheres that have formed verbal and communicative consciousness of the narrator. However, narrative performs the function of world-modelling, because through its mediation the author/teller constructs their own event model and their own role in the development of these events, which is also modelling their identity.

The main constitutive feature of narrative is the *event*, which is manifested in the temporal change

of situations or states. Moreover, as W. Schmid notes, "the changes of states and their circumstances do not need to be explicitly represented" [3, p. 3]. It is the notion of event which is central to all possible definitions of narrative and it is the succession of events or actions which differentiates a narrative discourse from non-narrative. As noted by van Dijk, narrative is an "action discourse" and, therefore, may contain action descriptions, i.e. sequences of propositions denoting actions or their component properties, causes/reasons, as well as consequences [4, p. 286; 5, p. 61].

The event is understood as a change in the initial situation, which can be: (a) an external situation in the world described (natural, actional or interactive events); (b) an internal situation of a character (mental events) [3, p. 2–3].

Schmid noted that the event should be understood as a gradable concept and offered five criteria to evaluate the degree of "eventfulness" [3, p. 9–12]: (1) *Relevance of change*: the possibility to define certain change in the event category depends on the overall world-view in certain culture, and internal axiology of the text, as well as axiology of the subject who is experiencing these changes; (2) *Unpredictability*: the event involves a paradox, a contradiction to "doxa", i.e. to a popular belief, expectation, normal course of events; (3) *Persistence*: an event depends on what impact it causes on thinking and actions of the subjects; (4) *Irreversibility*: eventfulness increases with decreasing likelihood of recurrence and/or cancellation of the new state; (5) *Non-iterativity*: the change must be one-time, as repetition approximates narrative to descriptive discourse.

Schmid also identified two conditions for full-fledged eventfulness [3, p. 9]:

Factivity or reality of change, where desire, an idea, a dream, a hallucination of the subject of an action is not considered as relevant; in such cases, it is actually the act of desire, dreaming etc., which can be considered as an event.

Resultativity is the condition prescribing that the change has to take place within the narrative. If the change is just initiated it is an inhoative mode, if the subject just attempts to perform an action – conative mode, if changes are in progress – durative mode.

Resultativity according to van Dijk [6; 7], can also be interpreted as a successful, unsuccessful, successful-by-chance and semi-successful action. The actions are defined as successful when the intentions of the agent of action coincide with its result. If the result is different from intention, the action is unsuccessful. And if the result coincides with intention but not through the agent's actions, or the action succeeds but without required change in the world, the action is successful-by-chance [6, p. 296].

According to the semiotician J. Lotman, an event is any violation of normal, routine flow of life, it is "an occurrence, a meaningful departure from the norm" which "depends on one's concept of the norm", it is "a revolutionary element opposing accepted classification" [8, p. 234], and it "always involves the violation of some prohibition and is always a fact which takes place, though it need not have taken place" [8, p. 236]. This boundary can be topographic and pragmatic, of ethical, psychological or cognitive nature. Thus, an event is a certain departure from the legitimate, the standard in this world, a violation of one of the rules (laws, traditions), compliance with which is a guarantee of order and structure of the world [4]. Considering eventfulness of narrative, W. Labov noted that "if the event becomes common enough, it is no longer a violation of an expected rule of behaviour <…> it is not reportable" [9, p. 370]. The researcher defines a reportable event as least expected, non-trivial, having the greatest effect upon the needs and desires of the participants in the narrative [10].

So, if we compare the concept of eventfulness, developed by Lotman with the understanding of it by contemporary discourse-oriented linguistics, it is possible to conclude that the main feature of the narrative is *unpredictability*, grounded in subjective entropy. Narrative analysts understand eventfulness as realized through subjective entropy (in the normal sequence of events some unforeseen 'something' should occur, which makes the story exciting enough to meet the expectations of the audience) (4, p. 286–287; 2, p. 14). In other words, a narrative has to be remarkable enough for the recipient to listen to it. A potential storyteller may expect that a story they are going to tell to the recipient, be it a joke, a gossip, or an anecdote from their own life, will result in certain reaction from the recipient – it might make them laugh, gloat or sympathise, or it may otherwise produce an effect of misunderstanding, making the recipient wonder *"What was that?"*. The pragmatic effect of the story depends on how well the communicants know each other's background, how well they are tuned-in with each other in a particular communicative context, as well as on the rhetorical skills of the narrator, who may find certain means to make any events become interest-provoking.

Another important feature for narrative production (especially in narratives of personal experience) is that of *credibility* – the recipient must be sure that the events occurred exactly as the narrator says.

According to W. Labov, credibility "rests upon listeners' belief that the most reportable event did in fact take place in real time" [10, p. 5]. Labov, however, also points to what he calls "a fundamental paradox of narrative", which is based on inverse relations between the notions of reportability and credibility: the more uncommon or unexpected the event is, the less credible it is [10, p. 6].

Eventfulness as the defining constitutive feature of narrative should be understood as a set of causally-bound events, which is a formal and substantive basis for structuring of this discoursive type. Therefore, it is logical that linguists and semioticians have tried to work out the structural invariant of narrative – its pattern.

Formal and semantic structure of narrative. One of the first attempts of narrative formal-structural analysis was put forward by Ronald Barthes. His theory rests on assumptions about the homogeneity of discourse in terms of formal organization and, therefore, the possibility of constructing a narrative text analogous to a clause model. Barthes proposed a three-level model of narrative discourse with the following semiotic levels: 'functions' (similar to ideas developed by V. Propp), 'actions' (in the sense used by Greimas when he defines characters as 'actants'), and 'narration' (which is roughly the level of discourse as understood by Todorov) [11, p. 243]. Barthes stressed that a special function "has a meaning only insofar as it takes its place in the general line of action of an actant; and this action in turn receives its ultimate meaning from the fact that it is being told, that is, entrusted to a discourse which possesses its own code" [11, p. 243]. In the theory developed by J.A. Greimas [12] this division corresponds to a superficial level of objective manifestation, anthropomorphic action, and level of conceptual operations.

The first level, which describes the characters and their actions in their semantic and subject specificity, is the level of *functions*, which has two classes: distributional and integrative. *Distributional* functions fall, in their turn, into *cardinal* and *catalyses*. Cardinal functions operate within logical and chronological links in the text, these are the moments of 'risk' in the narratives that create or solve situational uncertainty. They "form together finite sets combining very few terms; they are logically controlled, at once necessary and sufficient" [11, p. 250]. In other words, they make up a kind of framework, the skeleton of the story. Catalyses in narrative fill in space between cardinal functions and link them together, a catalysis "precipitates, delays, or quickens the pace of discourse, sums up, anticipates, and sometimes even confuses the reader <…> it constantly reactivates the semantic tension of discourse" and, therefore, the main function of these units is phatic, i.e. that of maintaining contact between the narrator and the recipient [11, p. 249]. *Integrative* functions help to reveal the emotional state of actants, their personality traits, character, identity and the atmosphere of events either implicitly (*indices*) or explicitly (*informants*). They identify people and circumstances in the events, thus creating illusion of reality, they "authenticate the reality of the referent to root fiction in the real world" [11, p. 249].

The second level, the level of actions, is based on the generalization of characters behavior as represented by actants and their functions. The notion of *actant* was first introduced by L. Tesnière to describe general syntactic functions, where he proposed a model consisting of three actants necessary for narrative action: agent, patient, and beneficiary [13]. J.A. Greimas, basing his work on the findings of Lévi-Strauss, Propp, Souriau and Tesnière, has developed actantial model in which an actant is understood as a class of concepts that combines different roles/protagonists in the same function. All in all he defined six functions which can be combined as binary oppositions on three axes [14]: (1) 'Subject' and 'object' are related on the axis of 'desire', where the subject is a function that combines all the attributes and actions of the protagonist who wants to get some desired object or reach desired goal. Accordingly, an object performs a function that indicates everything what the subject wants; (2) 'Helper' and 'opponent' are related within modality of 'power', where helper/donator is an actant who helps the subject, and the opponent generalizes the class that brings together all the characters and/or other forces that are opposing the subject, hindering the subject from getting what is desired; (3) 'Sender' and 'receiver' are related on the basis of modality of 'knowledge', where the sender is an actant who instigates the action, giving a task to the subject. And the recipient/receiver/beneficiary is an actor receiving some benefit from the actions of the subject or the helper.

A similar classification of actants in narrative, however, this time referred to as 'agents of actions' was proposed by van Dijk, where he defines the following [6, p. 298]: (1) 'antagonists' – two agents, who have contradictory purposes. One of the antagonists is the 'loser' and the other is the 'winner', basing on the outcome of intended result of certain action (failure or success); (2) 'helper' and 'collaborator' are understood as agents of auxiliary action, where helper takes part in a complex action, and collaborator takes part only in one or few actions in a complex

action, both as intended by another agent; (3) 'interferer' is an agent who aims to prevent action(s) of one of the antagonists, the helper(s) or the collaborator(s).

There is a possibility that agents may bear syncratic features, simultaneously combining different functions in story construction, being, for example, a helper or a collaborator for one of the antagonists and at the same time an interferer to the other.

The third level is the level where the structures of the previous two levels are organized in speech, i.e. in actual narration process. The level of narration is "occupied by the signs of narration, which reintegrate functions and actions into the narrative communication, the latter being articulated by its giver and its recipient" [11, p. 264]. Moreover, any narrative is bound to a situation of narration, with a set of codified rules governing its production and comprehension. Depending on specific communicative situation (institutional or everyday talk with an array of further situational and contextual details, which may either limit the speaker or otherwise – give them free reign), the speaker may choose what to tell, and how to tell it, i.e. they can choose what can or should be omitted in their story, and how the story has to be delivered rhetorically.

Any contemporary research of narrative inevitably contains quotes and references to the works of Labov & Waletzky [15] and Labov [9], who developed structural approach to the study of narrative. It includes invariant content and semantic parts of this discursive phenomenon, the combination of which provides eventfulness and major characteristics of narrative (subjective entropy, causality, reportability, credibility, etc.). Eventfulness as the defining constitutive feature of narrative should be understood as a set of causally-bound events, which is a formal and substantive basis for structuring of this discursive type.

According to Labov, the constituent components of narrative structure are: abstract, setting of orientation, complicating action, evaluation, resolution, and coda [9, p. 363]. T. van Dijk, in his cognitive theory of discourse, considers the components of the narrative as macrostructure components, an abstract semantic description of the global discourse content. In other words, every part of narrative must correspond to a set of propositions summarized in a macroproposition with invariant cognitive content [2, p. 12]. However, the components defined by van Dijk (setting, exposition, complication, evaluation, resolution and moral) correspond well with those allocated by Labov:

– *abstract/setting* summarizes the story, justifies the reason why it should be told and listened to;

– *orientation/exposition* indicates the temporal and spatial dimension of story and introduces its participants;

– *complicating action/complication* involves the actual event, a 'nuclei' of narrative communication, including the most reportable event and a sequence of other events, producing the causality sequence to enhance credibility of the story told;

– *evaluation* reveals the emotional attitude and judgment of the narrator to the situation and their role in it. Evaluation in narrative is understood as a 'secondary structure' and can occur in different parts of the narrative and be expressed in different ways, it generally penetrates the entire narrative [9, p. 369]. Evaluation is explicated in speech by emotionally expressive statements like: *'Can you imagine, I got scared stiff! I could never expect her to do that!'*, irony: *'... and this blonde simply crashed into his car...'*, derogative vocabulary use, or abuse. Evaluation can be implicated, e.g. by paralinguistic means (gestures, facial expressions, etc.), on the phonetic level (interruption of the narrative by pauses, unusual intonation patterns, stammering), repetitions of the same or semantically close words (which will transmit the emotions of fear, shame, irritation, etc.), or unusual syntax;

– *resolution* exposes the outcome of the situation (either negative or positive) in the result of the agent's resisting the circumstances;

– coda/moral contains the pragmatic meaning of the story, signals the completion of the story.

The models proposed by Labov and van Dijk may be modified further and widened. For example Ochs & Capps offer a narrative model as consisting of seven components [16, p. 173]:

1) *setting* – including time, location, physical, psychological, and socio-historic conditions, bodies of knowledge and other relevant background information;

2) *unexpected event* – unanticipated, usually problematic incident;

3) *psychological/physiological response* – change in person's thoughts, emotions, or somatic state, provoked by either (2), (5), (6), and/or other psychological/ physiological response (3);

4) *object state change* – alteration of the state of an entity in the physical world;

5) *unplanned action* – unintended behavior (non-goal-directed);

6) *attempt* – behavior initiated to attain a goal and resolve a problematic (2);

7) *consequence* – repercussion of (3), (4), (5) or (6).

It has also been noted that in situation of communication, these narrative components can be intro-

duced by participants of the dialogue other than the primary teller [17; 16]. For example, the abstract may belong not to the narrator, but to the listener in form of initiating a question. This can happen, for example, in everyday communication exchanges: *'You're upset. Something happened?'*, or in a situation of forensic questioning: *'What did you do on Friday night, the thirteenth?'*

Narrative structure, such as proposed by Labov, van Dijk, Ochs & Capps, if maintaining all components can be generally described as an 'ideal' narrative, i.e. a narrative, which contains (either implicitly or explicitly) answers to all possible questions that may arise in relation to any of the characteristics of the event, any details in the recipient's mind. Any ideal narrative model, in its turn, can be reduced to what Labov calls a 'minimal narrative' [9, p. 360], which should contain at least two clauses bound by temporal juncture with irreversible temporal order.

Conclusions. Narrative can be defined as a sample of discourse with universal semiotic, formal and semantic structure. It is characterized by regular parameters, deriving from eventfulness category, and a set of characteristic pragmatic and cognitive functions. Despite obvious variety of communicative roles, modes, and media of communication, as well as socio-culturally bound genres, plots and topics, there are unique specifically narrative categories, structure, and functions of narrative that allow to classify it as a universal discoursive pattern, inherent to any speaker in the world, regardless of specific language they use.

REFERENCES:

1. Brockmeier J., Harre R. Narrative. Problems and promises of an alternative paradigm. *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture* / ed. by J. Brockmeier, D. Carbaugh. Amsterdam : John Benjamins Publishing Co. 2001. P. 39–58.

2. Van Dijk T.A. Story Comprehension: An Introduction. *Poetics*. 1980. № 9. P. 1–21.

3. Schmid W. *Narratology. An Introduction* / Trans. from German A. Starritt. Berlin / New York : de Gruyter, 2010. P. 272.

4. Van Dijk T.A. Action, Action Description, Narrative. *New Literary History.* The Johns Hopkins University Press. 1975. Vol. 6. № 2. P. 273–294.

5. Van Dijk T. A. Pragmatic Connectives. *Journal of Pragmatics.* 1979. № 3. P. 447–456.

6. Van Dijk T.A. Philosophy of Action and Theory of Narrative. *Poetics*. 1976. № 5. P. 287–332.

7. Van Dijk T.A. Narrative Macrostructures. *Cognitive and logical foundations*. 1976. № 1. P. 547–568.

8. Lotman J. The Structure of the Artistic Text. / Trans. from Russian by R. Vroon. Michigan Slavic Contributions No. 7. University of Michigan, 1977. P. 314.

9. Labov W. Language in the Inner City: Studies in the Black English. Philadelphia: University of Pensilvania Press, 1972. 412 p.

10. Labov W. Uncovering the event structure of narrative. *Georgetown University Round Table*. Georgetown: Georgetown University Press. 2001. (Retrieved 15 August 2021from https://www.ling.upenn.edu/~wlabov/uesn.pdf)

11. Barthes R. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. Trans. Lionel Duisit. *New Literary History: A Journal of Theory and Interpretation.* 1975. Vol. 6. № 2. P. 237–272.

12. Greimas A.J. On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory / Trans. From French by P.J. Perron and F.H. Collins. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1976. P. 237.

13. Tesnière L. Elements of structural syntax / Translated from French by T. Osborne and S. Kahane. Amsterdam & Philadelphia, PA : John Benjamins, 2015. P. 780.

14. Greimas A. J. Structural Semantics: An Attempt at a Method. Lincoln : University of Nebraska Press, 1983. P. 325.

15. Labov W., Walezky J. Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays on the Verbal and Visual Arts: Proceedings of the 1996 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* / ed. by J. Helms. Seattle, WA : University of Washington Press, 1967. P. 12–44.

16. Ochs E., Capps L. Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2001. 352 p.

17. Hymes D. Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice. London : Taylor & Francis, 1996. P. 258.

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАСТВО

УДК 811.11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.33

ДІЄСЛОВА TO BE, TO HAVE, TO DO: ФУНКЦІЇ У РЕЧЕННІ, ЗАСТОСУВАННЯ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ СЛІВ

THE VERBS TO BE, TO HAVE, TO DO: THEIR FUNCTIONS IN A SENTENCE, THE USE AND WAYS OF THE TRANSLATION OF THE WORDS

Бичок А.В.,
orcid.org/0000-0001-8211-0059
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

Боднар О.Б.,
orcid.org/0000-0002-5453-9859
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

У статті досліджено синтаксичні та граматичні функції дієслів to be, to have, to do у реченні. Продемонстровано залежність коректного перекладу від правильного і швидкого визначення ролі цих слів у реченні. Показано, як переклад може змінюватися залежно від слів, які йдуть після to be, to have, to do. Оскільки дієслово to be є одним із найчастіше вживаних, найпопулярнішим в англійській мові та використовується щодня, майже в кожному реченні, важливо розібратися, як, коли і в яких формах це дієслово вживається. Дієслова to be, to have, to do можуть бути як допоміжними, так і смисловими. Дієслово to be може описувати розташування, стан чи давати характеристику певній особі чи предмету. Дієслово to have може бути смисловим, допоміжним, модальним; залежно від цього змінюється переклад. Також із цим дієсловом побудовано багато сталих конструкцій і стійких словосполучень. Дієслово to do подібно до попередніх дієслів може бути смисловим, допоміжним, в англійській мові з ним побудовано сталі словосполучення. На прикладах показано важливість швидкого і правильного визначення функцій цих дієслів у реченні.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням перекладу дієслів to be, to have, to do.

Розглянуто вживання дієслів з інфінітивом та утворення певних конструкцій, розуміння яких впливає на точність перекладу.

Показано, наскільки важливу роль відіграє знання Use of English, а саме сталих конструкцій. Статтю присвячено також дослідженню методів перекладу сталих конструкцій із конкретизацією та визначенням їхньої функції у реченнях. Продемонстровано важливість аналізу внутрішніх смислових зв'язків між компонентами у словосполученні. Доведено, що немає єдиного універсального способу перекладу. Показано важливість поєднання знань рідної та іноземної мов, вмінь, досвіду і звичайного перекладацького чуття у процесі перекладу дієслів to be, to have, to do.

Ключові слова: to be, to have, to do, переклад, лексичне значення, граматичне значення, інфінітив, дієслово-зв'язка.

The article deals with syntactic and grammatical functions of the verbs to be, to have, to do in a sentence. The dependence of a correct translation on a right and quick defining of the role of the given verbs in a sentence has been demonstrated. The authors showed the change of a translation depending on the words after to be, to have, to do. Therefore, to be is one of the most frequent words and the most popular in English, which is used every day, almost in each sentence that is why it is important to define how, when and in which forms this verb is used. The given verbs to be, to have, to do can have both auxiliary and semantic meaning. The verb to be can describe placement, condition and characterize some person or subject. The verb to have can be semantic, auxiliary and modal meaning and translation can change depending on its meaning. Many phrases are built with this verb. The verb to do has similar meaning as previous verbs; it can have semantic and auxiliary meaning and is used in building phrases in English. The authors provided examples showing the necessity of a quick and correct defining of functions of the given verbs in a sentence to have a correct translation.

The actuality of the given investigation is in insufficient study of the translation of the verbs to be, to have, to do taking into account their roles and functions in sentences.

The usage of the verbs with infinitive and making some constructions, the understanding of which influences the accuracy of the translation.

It was shown the importance of knowing the Use of English including phrases because not knowing the given phrases true translation can not be made. The article is devoted to the investigation of the ways of the translation of phrases The importance of the analysis of internal semantic connection between components in a phrase taking into consideration also a wide context has been shown. It was proved that there is no one universal way of translation. It was demonstrated the importance of combination of a good command of both native and foreign languages, skills, experience and usual translation feeling translating the verbs to be, to have, to do.

Key words: to be, to have, to do, translation, lexical meaning, grammatical meaning, infinitive, verb-conjunction.

Постановка проблеми. Останніми роками у навчальний процес закладів вищої освіти впроваджується теорія перекладу (вступ до теорії перекладу) як лінгвістична дисципліна у галузі спеціальної філологічної освіти. Глобальні аспекти теорії перекладу окреслюють складну картину дидактичних проблем і теоретичних основ перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми перекладу досліджували науковці: В.І. Карабан, Л.Г. Верба, Д.І. Квеселевич, В.П. Сасіна, В.Ю. Паращук, Л.С. Бархударов, Є.В. Бреус, Дж. Мейс та ін., проте багато проблем у курсі «Основи перекладу» залишаються сьогодні недостатньо вивченими. Ми будемо досліджувати на основі педагогічного спостереження, бесід, інтерв'ю стан проблеми використання і перекладу допоміжних дієслів to be, to have, to do в англійській мові. Перспективою у майбутньому буде якісний переклад з англійської мови на українську і навпаки для різних особливих випадків (перекладу анотацій, реклами, матеріалів міжнародних виставок і конференцій).

Виклад основного матеріалу. Дієслова to be, to have, to do виконують у реченнях різноманітні синтаксичні та граматичні функції. Все залежить від того, зберігають, втрачають чи змінюють вони свої первісні значення. Для правильного перекладу цих дієслів важливо швидко і точно визначити їх роль у реченні. Варто пам'ятати про те, що функції та значення допоміжних дієслів, як і їх переклад, можуть змінюватися залежно від того, яке слово іде за ними. Розглянемо окремо кожне із цих дієслів.

I. Функції у реченні дієслова to be [1].

1. Як за смисловим дієсловом, за ним «іде» іменник.

The students are in the classroom	Студенти є в аудиторіях
His native town was in the mountains	Його рідне місто було у горах
He will be here in a few minutes	Він буде тут через декілька хвилин

У реченні під час перекладу використовуються дієслова *є, бути* у тому випадку, якщо за ним (дієсловом) «іде» обставина (прислівник чи іменник із прийменником).

2. Як дієслово-зв'язка: за ним «іде» іменник без прийменників або група слів.

The is a teacher	Вона вчителька
Shakespeare was the greatest poet and playwright of his time	Шекспір був найбільшим поетом і драматургом свого часу.

Якщо дієслово *to be* використовується у теперішньому часі, то воно не потребує перекладу, на відміну від минулого і майбутнього часів.

3. Як допоміжне дієслово: за ним іде дієприкметник теперішнього або минулого часу.

He is working fast	Він працює швидко
The statue is broken	Статуя розбита

Дієслово *to be* не перекладається. Усі часові еквіваленти шукають в українській мові.

4. Модальне дієслово: передує інфінітиву смислового дієслова із часткою *to*, має значення можливості, наміру.

We are to meet at the entrance of the theatre at a quarter to eight	Ми повинні зустрітися біля входу в театр за чверть до восьмої
You are to take a spoonful of this medicine after each meal	Ви повинні приймати ці ліки після кожного прийому їжі
Responsibilities and obligations possessed by companies are to be envied	Можна позаздрити цій відповідальності й тим обов'язкам, котрі мають компанії/фірми

Дієслово *to be*+ інфінітив має модальне значення і може виражати:

а) повинність, яка зумовлена планом або домовленістю і перекладається за допомогою слова *повинен* чи дієсловом у майбутньому часі [2].

Next week the President is to meet with the residents of this small mining town	Наступного тижня Президент має зустрітися (зустрінеться) із жителями цього маленького шахтарського містечка

Форма *was*+ перфектна форма інфінітиву означає, що дія не відбулася;

б) можливість (*to be* + пасивна форма інфінітиву):

Her education which she got in Cambridge is to be envied	Можна тільки позаздрити тій гарній освіті, яку вона отримала, навчаючись у Кембриджі

в) бажання в умовних реченнях, намір. Потрібно зазначити, що іноді для перекладу потрібно використовувати займенник у неозначено-особовому значенні.

New there is a clear imperative before us all: to stand together against the common danger if our nation and the world are to avoid even greater ecological catastrophe	Нині усі мріють тільки про одне – об'єднатися проти спільної небезпеки, якщо наша нація й увесь світ бажають уникнути ще більшого екологічного колапсу

Необхідно пам'ятати, що *to be*+ інфінітив може утворювати і складений присудок, у якому *to be* виступає як дієслово-зв'язка, а інфінітив – як предикатив.

Her wish is to find a constructive answer to his question	Її бажання знайти конструктивну відповідь на її запитання

II. Розглянемо функції дієслова ***to have*** у реченні:

1. Як за смисловим дієсловом у реченні, за ним стоїть прямий додаток.

This material has many valuable qualities	Цей матеріал має багато цінних властивостей/якостей

2. Дієслово *to have* перекладається за допомогою слів *мати, володіти*. Як допоміжне дієслово *to have* буде дієприкметник минулого часу.

I have known him for many years	Я знаю його багато років

У цьому випадку дієслово *to have* не перекладається.

3. У сталих словосполученнях і висловах значення дієслова *to have* зливається зі значенням його прямого доповнення – іменника. Такі поєднання мають стійкий характер і зазвичай реєструються у словниках.

Did you have dinner? Ти пообідав?

Let's have a walk. Давай прогуляємося.

Речення перекладається за допомогою утворення однокореневого дієслова, яке відповідає за значенням прямому додатку [3].

4. Виконуючи функцію модального дієслова, *to have* має таку структуру: за ним іде інфінітив із часткою *to*; речення може виражати необхідність, стимул чи сприяння у здійсненні певних дій з ініціативи особи/предмета, незалежно від волі та бажання, спрямованих на нього.

He has to come here daily	Йому потрібно приходити сюди щодня
We had to change the design of the machine to fit it to the needs of our plant	Ми мусили змінити конструкцію станка, щоби прилаштувати його до потреб нашого заводу
We had them beaten this time	Цього разу ми зробили все, щоб вони програли
The town council has had there houses built in this district	Міська рада побудувала три будинки в цьому районі
We had a note handed to us	Нам вручили записку

Варто зазначити, що поєднання дієслова *to have* + інфінітив означає повинність (обов'язок), виражену необхідністю або силою обставин. Зазвичай українською мовою це перекладається словами: *довелося, доведеться, доводиться.*

The negotiations might fail. In that event the Government would have to decide what to do	Переговори можуть бути невдалими. У такому випадку урядові довелося б вирішувати, що робити далі

Дієслово *to have* у поєднанні зі складним додатком (ім'я + безособова форма дієслова або прислівник) передає:

а) дію, здійснену за ініціативою особи, вираженої підметом:

The town council has bad three houses built	Міська рада збудувала три будинки

б) дію, здійснену поза волею або бажанням особи, що виражена підметом і спрямована на нього:

We had a book handed to us	Нам передали книжку

в) каузативність (спонукання, сприяння здійсненню дії). Українською мовою ми передаємо її за допомогою таких слів, як *владнати; припустити; зробити так, щоб; домогтися того, щоб*; та іншими лексичними засобами:

They will have him back	Вони примусять його повернутися

Потрібно зазначити, що іноді точне значення *to have* можна встановити та визначити лише за допомогою широкого контексту. У такому разі завдання перекладача полягає у використанні різноманітних лексичних засобів, що най-

більш точно передають значення англійського речення.

III. Використання дієслова ***to do*** і його функції у реченні.

1. Як смислове дієслово *to do* використовується у ролі простого присудка.

I do my work honestly	Я виконую свою роботу чесно

У перекладі використовуються часто дієслова *робити, виконувати*.

2. У формі допоміжного дієслова бере участь у формуванні запитальних і заперечних форм дієслів у теперішньому і минулому часах групи Indefinite.

Do you study English or German?	Ви вивчаєте англійську чи німецьку мову?
I didn't go to the University yesterday	Вчора я не ходив/ходила в університет

Як допоміжне дієслово українською мовою не перекладається.

3. Дієслово-підсилювач. Застосовують в особовій формі перед смисловим дієсловом; виконує емоційно-підсилювальну функцію, підкреслює стимул до дії чи прохання (у наказовому способі) [4].

Do come to this lecture	Приходьте ж на цю лекцію
In fact his words did show that he was reluctant to get involved	Насправді його слова дійсно показали, що він не хоче у цьому брати участь

Речення перекладаються за допомогою підсилювальних прислівників: *дійсно, все-таки*, частки *же/ж*.

Дієслово *to do* виконує функцію дієслова-замінника, що грає роль самостійного члена речення (присудка), а тому виділяється наголосом [5]:

Did the Foreign Secretary know that such an arrangement existed?	Чи знав міністр закордонних справ, що існує така домовленість?
His replies in Parliament yesterday clearly implied that he did	Із його відповідей у парламенті можна було чітко зрозуміти, що він знав

Ці речення або перекладаються відповідним дієсловом, реченням, або не перекладаються взагалі. У поєднанні зі словом *so* перекладається *зробити це*.

Дієслово *to do* підкреслює факт виконання дії та підсилює значення цієї дії, вираженої дієсловом-присудком у стверджувальній формі Past або Present Indefinite. Українською ж мовою *to do* перекладається *дійсно, все ж таки, адже*.

Порівняємо використання дієслів *to be, to have, to do* як смислових дієслів, дієслова-зв'язки, модального дієслова та допоміжного дієслова:

1) як смислове дієслово [6]:

My book is on the table.	Моя книга на столі.
I have a nice family.	У мене чудова сім'я.
I do my morning exercises every day.	Кожен день я роблю зарядку.

2) як дієслово-зв'язка:

Great Britain is a constitutional monarchy.

Велика Британія – конституційна монархія.

3) як модальне дієслово:

What am I to do? Where am I to do? – Що мені робити? Куди мені йти?

You don't have to do there. – Вам не потрібно йти туди.

4) як допоміжне дієслово:

I am watching TV now. – Зараз я дивлюся телевізор.

His lectures are attended by all the students. – Його лекції відвідують всі студенти.

I've had my meals already. – Я вже поїла.

Do you smoke? – Ти палиш?

Do you study English or French at the University? – Ти вивчаєш англійську чи французьку мову в університеті?

Висновки. Отже, проаналізувавши значення, ролі, функції дієслів *to be, to have, to do,* можемо зробити такі висновки: немає єдиного універсального способу перекладу, надзвичайно важливим є поєднання знань рідної та іноземної мов, вмінь, досвіду і звичайного перекладацького чуття у процесі перекладу дієслів *to be, to have, to do.*

Бачимо, що багато проблем у курсі «Основи перекладу» залишаються сьогодні недостатньо дослідженими. Важливим буде вивчення сталих фраз і конструкцій із дієсловами *to be, to have, to do* і їхнього перекладу українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский = Learn to Translate by Translating from English into Russian : учебное пособие. Москва : Новое знание, 2004. 287 с.

2. Казакова Т.А. Практические основы перевода : учебное пособие. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 230 с.

3. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода : учебное пособие. Москва : Знание, 2000. 182 с.

4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учебник. Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
5. Морозов М.М. Пособие по переводу. Москва : Знание, 1956. 160 с.
6. Основи перекладу: граматичні та лексичні аспекти / за ред. В.К. Шпака. Київ : Знання, 2007. 310 с.

УДК 811.133.1'25:791
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.34

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ФРАНКОМОВНИХ НАЗВ КІНОФІЛЬМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

TRANSLATION STRATEGY OF FRENCH-LANGUAGE FILM TITLES INTO UKRAINIAN

Гуз О.П.,
orcid.org/0000-0002-2058-1477
старший викладач кафедри романських мов та інтерлінгвістики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Хірочинська О.І.,
orcid.org/0000-0002-2441-2654
старший викладач кафедри романських мов та інтерлінгвістики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено основні стратегії перекладу франкомовних назв кінофільмів українською мовою. На основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців виокремлено основні функції назв кінофільмів. Названо найважливіші чинники, які мають вплив на переклад назви фільму з однієї мови іншою. Виявлено проблеми та труднощі перекладу франкомовних назв кінофільмів українською мовою. Перераховано основні помилки, які виникають під час перекладу назв фільмів. Скомпоновано дослідницьку базу оригінальних назв художніх фільмів. Розглянуто переклади франкомовних назв українською мовою, проаналізовано основні стратегії такого перекладу. Зазначено, що перекладачі найчастіше користуються такими способами перекладу, як дослівний (прямий), трансформація, цілісна заміна. Наведено конкретні приклади до кожного способу перекладу. Проведено порівняльно-зіставний аналіз оригінальних назв і їх українських еквівалентів. Вказано, що здебільшого франкомовні назви, які перекладаються за допомогою дослівного перекладу, містять: назви професій і соціальний стан головних героїв; імена та прізвища головних персонажів; біографічні назви; назви, що позначають сімейні й особисті стосунки героїв фільму з іншими персонажами; назви, які містять філософські й абстрактні поняття. Під час аналізу стратегії трансформації виявлено, що україномовні перекладачі часто вдаються до лексико-семантичних, граматичних, синтаксичних трансформацій, які відображаються в таких перекладацьких прийомах, як додавання, опущення та вилучення. Показано на конкретних прикладах, що стратегія цілісної заміни назв франкомовних фільмів насамперед простежується у комедіях, любовних мелодрамах, у яких показані стереотипні суспільні упередження, порушуються теми сімейних стосунків, висміюються недоліки французького суспільства. Зроблено висновок про те, що вибір стратегії залежить від вихідної назви фільму, лінгвокультурного навантаження, жанру фільму, глядацької аудиторії та маркетингових стратегій.

Ключові слова: переклад, стратегія, назва фільму, французька мова, українська мова.

The article deals with the main strategies of translation of French-language film titles into Ukrainian. Based on the analysis of the works of domestic and foreign scientists, the main functions of film titles are singled out. The most important factors that influence the translation of the title of the film from one language to another are named. Problems and difficulties of translating French-language film titles into Ukrainian have been identified. The main mistakes that occur when translating movie titles are listed. The research base of original titles of feature films is composed. Translations of French names into Ukrainian are reviewed. The main translation strategies of the French films titles into Ukrainian are analyzed. It is noted that translators most often use the following methods of translation: literal (direct), transformation, holistic replacement. Specific examples for each method of translation are given. A comparative analysis of the original names and their Ukrainian equivalents was performed. It is stated that mostly French-language names, which are translated by literal translation, contain: names of professions and social status of the main characters; names and surnames of the main characters; biographical names; names that denote the family and personal relationships of the film's characters with other characters; names that contain philosophical and abstract concepts. The analysis of the transformation strategy revealed that Ukrainian-language translators often resort to lexical-semantic, grammatical, syntactic transformations, which are reflected in such translation techniques as addition, omission and deletion. It is shown by concrete examples that the strategy of integral replacement of the names of French-language films is first of all observed in comedies, love melodramas,

which show stereotypical social prejudices, raise issues of family relations, and ridicule the shortcomings of French society. It is concluded that the choice of strategy depends on the original title of the film, linguistic and cultural loadedness, the genre of the film, the audience and marketing strategies.

Key words: translation, strategy, film title, French language, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Як відомо, сьогодні кінематограф залишається одним із наймасовіших видів мистецтва, який притягує до себе увагу не лише любителів кіно, але й лінгвістів і перекладачів. За умов стрімкої глобалізації світу переклад кінофільмів стає особливим видом міжкультурної та міжмовної комунікації. Зазвичай популярність того чи іншого фільму залежить від його назви, що є своєрідним орієнтиром та інформатором під час вибору фільму, одним із перших факторів, який спонукає глядача до його перегляду та відіграє важливу роль у правильному розумінні та сприйнятті сюжету. Більше того, слово або ціла фраза, котрі виконують функцію назви, повинні давати уявлення про жанр фільму, натякати на зміст і врешті-решт привертати увагу. Кректність формулювання назви є однією з умов правильного розуміння глядачем сюжету й ідеї кінокартини, тому під час перекладу назв кінострічок, призначених для міжкультурної трансляції, перекладач повинен вміти трансформувати їх, щоб забезпечити адекватне сприйняття фільму представниками іншої лінгвокультури [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному перекладознавстві існує велика кількість наукових робіт, присвячених вивченню проблем перекладу назв фільмів, це праці І. Алексеєвої, Г. Антропової, Л. Бархударова, В. Виноградова, В. Горшкової, Н. Грінченко, З. Громової, Г. Денісової, Т. Ісмаілової, В. Комісарова, І. Мілевич, Ю. Подимової, Г. Полякової, Г. Ткачової, Ю. Фролової та ін., однак важливим і недостатньо дослідженим питанням залишається переклад франкомовних назв фільмів українською мовою, що зумовлює актуальність обраної нами теми.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є аналіз перекладів французьких кіноназв, досягнення якої здійснюється вирішенням таких завдань: 1) скомпонувати дослідницьку базу оригінальних назв художніх фільмів; 2) розглянути переклади франкомовних назв українською мовою; 3) виділити основні способи перекладу; 4) провести порівняльно-зіставний аналіз оригінальних назв і їх українських еквівалентів.

Виклад основного матеріалу. Художній фільм – це явище, що розкриває пріоритети у житті того чи іншого народу, а також засіб формування картини світу у відтворенні художніх цінностей [7, с. 153]. З огляду на беззаперечну значимість кінематографу у сучасному світі та перманентне зростання популярності цього виду мистецтва одним із найактуальніших питань сьогодення є переклад у кіно, яке уособлює певним чином соціальне замовлення суспільства. Переклад кінофільмів – дуже важлива галузь творчого і комерційного перекладу, це відповідальний і складний процес, що потребує чималих зусиль від перекладачів. Дослідники вважають: переклад назв фільмів можна порівняти з перекладом афоризмів і прислів'їв, тому що вони мають схожі текстові ознаки та принципово схожий підхід до перекладу [1, с. 242]. Художні фільми покликані розважати, навчати та надихати глядача. Зарубіжні фільми дають аудиторії можливість дізнатися щось нове про людей і культуру країн, котрі беруть участь у їх виробництві. Досить часто саме фільм є головним джерелом і засобом створення образу іншої культури.

Однією з головних складових частин успіху кінофільмів є якісний переклад назв фільмів, що вимагає творчого підходу та поінформованості як із теоретичного боку, так і з практичного. Сучасний перекладач у сфері кіноіндустрії повинен уміти перекладати фільми будь-якого жанру, адже інтерес до фільмів, знятих за кордоном, ніколи не зникне. Назва фільму відіграє важливу роль у розумінні жанру фільму, встановлює зв'язок між назвою та змістом, привертає увагу потенційного глядача своєю оригінальністю [10]. Назва фільму – ключ до інтерпретації фільму, згідно з нею глядач формує власний прогноз щодо змісту кінострічки ще до її перегляду. Дивлячись фільм, глядач сприймає все, що відбувається на екрані, через призму привабливої назви. Окрім цього, назва має властивість налаштувати глядацьку аудиторію на особливий емоційний стан. Вдала та зрозуміла назва для носія іншої мови та культури, не перевантажена граматичними конструкціями, здебільшого є гарантом успіху фільму на кіноринку. За словами Л.В. Ухової та Ю.М. Черніциної, створення ефективної з погляду сприйняття й інтерпретації назви кінематографічного продукту, з одного боку, забезпечує кінопрокатну компанію касовими зборами, а з іншого – є дуже важким процесом [17, с. 101].

В. Леонарді вважає, що назва надзвичайно впливає на успіх або, навпаки, провал фільму, оскільки вона є «першим контактом» або «першим враженням» для публіки [19, с. 127].

В.Є. Горшкова підкреслює, що бажання перегляду чи абсолютне внутрішнє відторгнення у потенційного глядача з усією очевидністю доводить важливість і значення назви для подальшої долі фільму як у плані його сприйняття/неприйняття публікою, так і у плані економічному, можливих зборів або збитків [4, с. 32]. Як зауважує Ю.М. Подимова, назва одночасно виконує такі функції: 1) сигнальну (привертає увагу читача); 2) інформативну (дає уявлення про фільм); 3) змістовну (передає основну тему або ідею) –зумовлює зв'язок заголовка з усім змістом фільму [14].

На думку З.В. Громової, назва фільму відіграє декілька дуже важливих функцій, які неможливо було би реалізувати за її відсутності. По-перше, назва ідентифікує фільм, без неї була би неможлива будь-яка розмова про кінематограф, була б ускладнена робота всієї кіноіндустрії, адже позначення фільму необхідне на всіх етапах виробництва – від верхнього рядка у сценарії до назви рецензії у журналі чи Інтернет-порталі. По-друге, без назви фільму неможлива реклама і його подальше просування. По-третє, назви допомагають нам розібратися у нескінченному потоці рецензій, трейлерів, статей, новин, назви допомагають структурувати інформацію про кінематограф і все, що з ним пов'язано. По-четверте, назва – це засіб спрямувати глядацьке сприйняття кінокартини в той чи інший бік. Розставляючи акценти певним чином, виносячи у назву конкретні думки, автори фільму доносять до глядача головну думку картини, її задум [6, с. 33].

У своєму дослідженні Г.В. Антропова дотримується думки, що основними функціями назв кінофільмів є номінативна, інформативна, рекламна й образотворчо-декоративна [2, с. 19]. Ю.Б. Фролова, окрім номінативної та інформативної функцій, виокремлює також експресивно-апелятивну, адже назва психологічно готує глядача до сприйняття фільму, впливає на його почуття та позначається на його емоціях [17, с. 35]. Ю.В. Ведєнєва наголошує на існуванні вторинних функцій назв кінофільмів, таких як: оцінна (оцінка персонажів або подій) і спонукальна (бажання закликати публіку до здійснення конкретних дій) [3, с. 141].

Назва фільму, як і назва будь-якого іншого твору – це дуже важливий компонент усього фільму, котрий вимагає окремого й ретельного ставлення, коли йдеться про переклад. Здійснюючи переклад назв кінофільмів, перекладач має бути професійно обізнаним: правильно й обґрунтовано використовувати ту чи іншу трансформацію під час перекладу, враховувати специфіку перекладу фільмів, що належать до різних жанрів; бути ознайомленим із сюжетом фільму; знати як культуру країни, де був створений фільм, так і культуру країни, мовою якої фільм перекладається; творчо підходити до процесу перекладу та дотримуватися критеріїв, яким має відповідати переклад назви і всього фільму взагалі [9].

Існує безліч чинників, котрі впливають на переклад назви фільму з однієї мови іншою. Одним із таких чинників можна вважати відмінність двох культур, що відбивається на кожній сфері людського життя і робить їх унікальними та неповторними. Окрім культурологічного аспекту, перекладачеві слід враховувати граматичні, лексичні та стилістичні відмінності двох мов. Займаючись перекладом назви фільму, перекладач повинен максимально наближено передати назву до її оригіналу, виконати усі функції реклами з метою впливу на потенційного глядача та здійснити переклад назви фільму, що не буде суперечити його внутрішньому контексту. Під час перекладу назв фільмів найгострішою проблемою для перекладача (задля отримання якісного перекладу) залишається правильний вибір трансформації, за допомогою якої слід донести до глядача певну частку насиченості інформацією, а саме назву. Це дає можливість зрозуміти загальну сюжетну лінію та викликає чималу заінтригованість і бажання переглянути певну кінострічку. Т.А. Ісмаілова вважає, що переклад повинен здійснюватися з урахуванням таких факторів, як відмінність систем вихідної мови (ВМ) і перекладної мови (ПМ), розбіжність норм ВМ і ПМ, розбіжність узусів носіїв ВМ і ПМ, інакше мета комунікації не буде досягнута, назва фільму виявиться незрозумілою для цільової аудиторії [8 с. 39].

Працюючи над перекладом назви фільму, перекладачі зіштовхуються з низкою проблем, зокрема їм зустрічаються слова, значення яких важко або неможливо повною мірою передати мовою перекладу. Там, де існують труднощі, існують і помилки. Помилки у перекладі назв фільмів можна розподілити на декілька груп: 1) викликані недостатньою обізнаністю перекладача або просто його небажанням працювати зі словником, що зрештою призводить до створення дослівного/буквального перекладу назви; 2) спричинені відсутністю у перекладача чуття побачити у назві алюзії; 3) зумовлені неспроможністю перекладача виявити стилістичні особливості назви, що призводить до значних стилістичних розбіжностей між назвою-оригіналом і назвою-перекладом; 4) помилки, пов'язані з невідповідністю

назви змісту фільму [18]. Через те переклад назв фільмів стає справжньою лінгвістичною та перекладацькою проблемою, котру не завжди просто вирішити.

Ми проаналізуємо франкомовні назви художніх фільмів, які вийшли на екрани в українському перекладі. Відомо, що французькі кінофільми здавна користувалися в Україні попитом серед шанувальників кіно, адже французький кінематограф – це відмінна якість і смак, шарм і вишуканість, унікальність і неповторність, різноманіття жанрів, високий відсоток естетичності та власна історія. Серед європейських країн Франція займає першу позицію за кількістю кінокартин, які імпортуються на український ринок. Розглядаючи оригінальні французькі назви в україномовному варіанті, зауважимо, що в одних випадках простежується тенденція до абсолютного збереження назви, в інших випадках назви зазнають часткових або кардинальних змін. На нашу думку, великим недоліком є те, що українські перекладачі, на превеликий жаль, здебільшого не роблять самі переклад назви з оригінальних фільмів, а послуговуються перекладами назв, запропонованими російськомовними перекладачами. Перекладаючи франкомовні назви художніх фільмів, зазвичай користуються такими способами перекладу, як дослівний (прямий), трансформація, цілісна заміна [16, с. 106]. Іноді дослівний переклад комбінується з вільним.

Дослівний переклад, на думку більшості спеціалістів, є найпростішим і найефективнішим способом перекладу назв фільмів і застосовується у тих випадках, коли у назві фільму відсутні культурно-специфічні компоненти та відчутні суперечності між формою та змістом [5, с. 122]. Прямий переклад полягає у передачі структури речення без зміни його конструкції та без істотної зміни порядку слів. Якщо у назві не міститься реалій чи лінгвокультурних елементів, незрозумілих глядачеві, така стратегія дозволяє отримати цілком адекватний переклад і зберегти логічні зв'язки вихідної та перекладної мови. Для реалізації стратегії дослівного перекладу перекладачі насамперед використовують такі перекладацькі прийоми, як транскрипція або транслітерація, особливо в тих випадках, коли назва фільму представлена певним онімом, наприклад, антропонімом, топонімом тощо.

Назви французьких кінофільмів, які перекладаються дослівно, досить часто складаються з одного або двох-трьох слів і не викликають труднощів для здійснення рівноцінного українського перекладу. Наявність в обох мовах однакових понять, легкість перекладу власних назв за допомогою транскрипції дозволяють досягнути ідентичності у перекладі. Дослівний переклад у цьому разі забезпечує точну передачу оригінального авторського задуму [15, с. 146].

Здебільшого франкомовні назви, що перекладаються за допомогою дослівного перекладу, містять:

1. Назви професій і соціальний стан головних героїв: «Le Pianiste» (2002) («Піаніст»), «La Danseuse» (2016) («Танцівниця»), «Un Prophète» (2009) («Пророк»), «Le Professionel» (1980) («Професіонал»).

2. Імена та прізвища головних персонажів: «Marguerite» (2015) («Маргарита»), «Eva» (2018) («Єва»), «Samba» (2014) («Самба»), «Bambou» (2009) («Бамбу»), «Anna» (2019) («Анна»), «Lupin» (2021) («Люпен»).

3. Біографічні назви фільмів: «Marie Antoinette» (2006) («Марія-Антуанетта»), «Molière» (2007) («Мольєр»), «Rodin» (2017) («Роден»), «Guy de Maupassant» (1982) («Гі де Мопассан»), «Camille Claudel» (1988) («Каміла Клодель»), «Jeanne d'Arc» (1999) («Жанна д'Арк»), «Coco avant Chanel» (2009) («Коко до Шанель»).

4. Назви, які позначають сімейні й особисті стосунки героїв фільму з іншими персонажами: «Ma Mère» (2004) («Моя мати»), «Mon roi» (2015) («Мій король»), «Mon garçon» (2017) («Мій син»), «Mon frère» (2016) («Мій брат»), «Une sirène à Paris» (2020) («Русалка в Парижі»), «Mon oncle d'Amérique» (1980) («Мій американський дядечко»), «Ils» (2006) («Вони»).

5. Назви, що містять філософські й абстрактні поняття: «Le passé» (2013) («Минуле»), «L'Avenir» (2016) («Майбутнє»), «Une vie» (2016) («Життя»), «Éternité» (2016) («Вічність»), «La fidélité» (2000) («Вірність»), «La Haine» (1995) («Ненависть»).

Стратегія трансформації назви фільму може бути зумовлена як суто мовними, так і соціокультурними та прагматичними факторами. Проаналізувавши франкомовні назви кінофільмів, які вийшли на екрани у XXI ст., ми дійшли висновку про те, що україномовні перекладачі досить часто вдаються до лексико-семантичних, граматичних, синтаксичних трансформацій, які відображаються в таких перекладацьких прийомах, як додавання, опущення та вилучення. Латвійська дослідниця І. Мілевич звертає увагу на той факт, що останнім часом перекладацькі трансформації дедалі більше зумовлені когнітивними процесами та специфікою мінливої картини світу, а це відображається й у мистецтві загалом,

і в кінематографі зокрема [12, с. 67]. На думку Г.В. Антропової, найбільш поширеною трансформацією у перекладі є модифікація, котра надає перекладачеві певної свободи та простору для творчого підходу [2, с. 17].

Прикладами стратегії трансформації служать такі назви:

1. Додавання: «Les profs» (2013) («Божевільні вчителі»), «Knock» (2017) («Афера доктора Нока»), «Attila Marcel» (2014) («Мій Аттіла Марсель»), «De Gaulle» (2020) («Генерал де Голль»), «Saint-Laurent» (2014) («Святий Лоран. Страсті великого кутюр'є»), «L'école buissonnière» (2017) («Як прогуляти школу з користю»), «Les beaux jours» (2013) («Найкращі дні попереду»).

2. Опущення: «Beaumarchais, l'insolent» (1996) («Бомарше», дослівно: «Бомарше, зухвалець»), «Le Fabuleux Destin d'Amélie Poulain» (2001) («Амелі», дослівно: «Казкова доля Амелі Пулен»), «Thérèse Desqueyroux» (2012) («Тереза Д.», дослівно: «Тереза Дескейру»), «Un long dimanche de fiançailles» (2004) («Довгі заручини», дослівно: «Довга неділя заручин»).

Застосування згаданих трансформацій зумовлене передусім рекламною функцією назв фільмів. Вони дозволяють натякнути глядачеві, яким буде сюжет або жанр фільму, чи просто заінтригувати. Також додавання емоційного забарвлення у перекладі деяких назв фільмів, звичайно ж, із дотриманням жанру, сюжету й оригінальної назви, сприятиме більшій популярності картини.

Незважаючи на основні вимоги, які стоять перед перекладачем (збереження семантико-структурної рівності та комунікативно-функціональних властивостей), випадків зміни назв фільмів у перекладі досить багато [10, с. 145]. Стратегія цілісної заміни є однією з найпопулярніших серед сучасних перекладачів і вимагає від них чималих зусиль, творчих здібностей, особливої майстерності та бездоганних знань про культурологічні особливості обох країн. До повної заміни назви фільму зазвичай вдаються лише у разі неможливості передати прагматичний зміст вихідного тексту через використання реалій, гри слів, навмисно змінених стійких виразів, авторської словотворчості тощо, зміст яких зрозумілий лише тим, хто знайомий із мовною й етнокультурною специфікою соціуму [11, с. 312]. Досить часто перекладачі, котрі обирають прийом цілісної заміни, наражають себе на комунікативну невдачу, і навпаки, приваблива та вдала назва є показником високої професійності перекладача і, звісно, запорукою успіху кінострічки. Досить часто перекладачі свідомо реконструюють французьку назву, щоб: 1) логічно її поєднати з тематикою і жанром фільму; 2) виправити малоцікаву назву; 3) усунути труднощі усвідомлення; 4) зробити назву більш милозвучною [15, с. 146].

Проаналізувавши фактичний матеріал, ми виявили, що цілісна заміна назв франкомовних фільмів насамперед простежується у комедіях, любовних мелодрамах, у яких показані стереотипні суспільні упередження, порушуються теми сімейних стосунків, висміюються недоліки французького суспільства тощо. Оскільки режисер знімає фільм, спираючись насамперед на культурні реалії, гумор і менталітет свого народу, іноземному глядачеві не завжди просто їх усвідомити та зрозуміти. Власне, більшість назв французьких фільмів зумовлені певними культурними особливостями, сприйняття яких часто викликає певні труднощі у глядацької публіки, що і змушує перекладачів вдаватися до повної заміни назви. Наприклад, французький фільм «Bienvenue chez les Ch'tis», який вийшов на французькі екрани у 2008 р., а в Україні з'явився у прокаті у 2011 р., був перекладений українською як «Лашкаво прошимо». На наш погляд, це досить вдалий переклад, оскільки назва інтригує незвичним звучанням і відразу дає зрозуміти, що це комедія. Якби перекладач зробив дослівний переклад назви кінострічки «Ласкаво просимо до Шті», вона б не викликала стільки інтересу та резонансу серед україномовних глядачів, оскільки, на відміну від французів, для більшості українців слово Шті (жителі північної частини Франції) нічого не говорить.

Популярний французький фільм «La môme» (2007) про легендарну співачку, королеву французького шансону Едіт Піаф вийшов в український прокат під назвою «Життя в рожевому кольорі». Вибір такої назви зумовлений культурною традицією українського глядача, для якого Едіт Піаф нерідко асоціюється саме з однією з найвідоміших її пісень «La vie en rose». Перекладач навмисно зробив контекстуальну заміну оригінальної назви, оскільки слово môme українською перекладається як «дівчинка», що є не зовсім вдалим для українського варіанту назви. Ми вважаємо, що український переклад у цьому випадку є досить оригінальним, оскільки він є більш емоційно наповненим і робить безпосередній натяк на жанр і сюжет фільму.

Наступні приклади теж демонструють тенденцію, коли перекладачі відмовляються від дослівного перекладу назви і вдаються до повної її заміни. Адаптувавши назву до сюжетної лінії, вони намагаються зробити її більш дотепною,

атрактивною, ефектною, інтригуючою аби уникнути помилкової асоціації в українського глядача та привернути його увагу до перегляду фільму: «Monsieur et Madame Adelman» (2017) («Він і вона»), «Rien à déclarer» (2010) («Митниця дає добро»), «Un plan parfait» (2012) («Заміж на два дні»), «De vrais mensonges» (2010) («Випадковий роман»), «Une fille facile» (2019) («Моє спекотне літо»), «La ch'tite famille» (2018) («Від сім'ї не втечеш»), «En liberté» (2018) («Щось не так з тобою»), «Raid dingue» (2016) («Візьми мене штурмом»), «MIlF» (2018) («Гарячі матусі»), «Tais-toi!» (2003) («Невдахи»), «Qu'est-ce qu'on a fait au Bon Dieu?» (2014) («Божевільне весілля»).

Висновки. Отже, проведений нами аналіз фактичного матеріалу показав, що переклад назв кінострічок – дуже непроста та відповідальна робота. Перекладач повинен творчо підходити до процесу перекладу та дотримуватися критеріїв, яким має відповідати переклад назви й усього фільму взагалі. Під час перекладу франкомовних назв фільмів українською мовою найчастіше застосовуються такі стратегії: дослівний (прямий) переклад назви, трансформація назви та цілісна заміна. Вибір стратегії передусім залежить від вихідної назви фільму, лінгвокультурного навантаження, жанру фільму, глядацької аудиторії та маркетингової політики.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо у подальшому вивченні цієї теми, а саме особливостей французько-українського перекладу кінодіалогів, що містять ідіоматичні вирази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика : учебное пособие. Санкт-Петербург : Союз, 2005. 288 с.

2. Антропова А.В. Названия американских, английских и российских кинофильмов: сопоставительная характеристика и проблемы перевода : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.20. Екатеринбург, 2008. 28 с.

3. Веденева Ю.В. Функциональная парадигма заглавий поэтических произведений на материале англоязычных стихотворений, предназначенных для детей. *Вестник СамГУ.* 2008. № 60. С. 140–142.

4. Горшкова В.Е. Название фильма как единица перевода и составляющая образа-смысла. *Вестник Пермского политехнического ун-та. Проблемы языкознания и педагогики.* 2014. № 10. С. 26–37.

5. Грінченко Н.О. Стратегії адекватного перекладу назв англомовних кінофільмів, що містять культурно-специфічні компоненти. *Наукові записки Нац. університету «Острозька академія». Сер. «Філологія»*. 2018. Вип. 1 (69), ч. 1. С. 121–123.

6. Громова З.В. Основні помилки при перекладі назв кінофільмів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки.* 2013. № 9 (1). С. 28–33.

7. Данилова И.И., Мелкумян К.Э. Прагматическая адаптация при переводе названий англоязычных фильмов на русский язык. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2016. № 4. Ч. 2. С. 153–155.

8. Исмаилова Т.А. Перевод названий фильмов. *Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 9. Исследования молодых учёных.* 2017. Вып. 15. С. 38–40.

9. Журавель Н.В., Білецька О.В. Особливості перекладу назв художніх фільмів з німецької мови українською. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/7625/7627 (дата звернення: 01.09.2021).

10. Капустіна О.В., Фесенко І.Л. Проблеми перекладу титульних назв. *Інституційний репозитарій «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*. 2017. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21742/154-157.pdf?sequence=1 (дата звернення: 20.08.2021).

11. Лук'янова Т. Стратегії адаптації при перекладі назв англомовних фільмів українською мовою. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2011. Вип. 15. С. 310–313.

12. Милевич И. Стратегии перевода названий фильмов. *Русский язык за рубежом.* 2007. № 5. С. 65–71.

13. Полякова А.А. Трансформации названий кинофильмов при переводе с английского языка на русский. *Огарев-online.* 2017. № 14. URL: http://journal.mrsu.ru/arts/transformacii-nazvanij-kinofilmov-pri-perevode-s-anglijskogo-yazyka-na-russkij (дата звернення: 5.08.2021).

14. Подымова Ю.Н. Названия фильмов в структурно-семантическом и функционально-прагматическом аспектах : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01. URL: http://www.dissercat.com/content/nazvaniya-filmov-v-strukturno semanticheskom-ifunktsionalno-pragmaticheskom-aspektakh (дата звернення: 24.08.2021).

15. Ткачева А.Н. Особенности российской локализации французских кинозаголовков. *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* 2019. Т. 12. Вып. 2. С. 144–148.

16. Ухова Л.В., Черницина Ю.М. Рекламные функции перевода названий зарубежных художественных фильмов. *Верхневолжский филологический вестник.* 2015. № 3. С. 100–107.

17. Фролова Ю.Б. Реализация переводческих трансформаций при переводе на русский язык названий французских кинофильмов. *Известия Саратовского университета. Сер. Филология. Журналистика.* 2009. Т. 9. Вып. 2. С. 34–37.

18. Хоть горшком назови? URL: www.thinkaloud.ru/feature/buz-titles.doc (дата звернення: 18.08.2021).
19. Leonardi, V. Translating film titles: linguistic skills, cultural awareness or marketing strategies? *Язык, коммуникация и социальная среда.* 2011. № 9. С. 180–201.

УДК 81'25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.35

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ І ЇЇ РОЛЬ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (для здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового, PhD) рівнів вищої освіти денної та заочної форм навчання)

TRANSLATION EQUIVALENCE AND ITS ROLE IN THE CONTEXT OF TRANSLATION IN ENGLISH LESSONS (for full-time and part-time students of the first (Bachelor's), second (Master's) and third (PhD) levels of higher education)

Гурко О.В.,
orcid.org/0000-0002-2839-2400
докторка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті описано питання перекладацької еквівалентності та її репрезентації на заняттях з англійської мови для здобувачів першого, другого та третього рівнів вищої освіти денної та заочної форм навчання. З'ясовано, що публіцистичні тексти є багатоаспектними, передають здебільшого об'єктивну когнітивну інформацію, експліковану незалежними від контексту мовними маркерами. У мові газет спостерігаємо не лише спеціальні терміни, але й елементи полеміки, у яких автор почасти виражає власну думку, й відповідно перед перекладачем постає завдання правильної інтерпретації представленої інформації. Питання про вивчення специфіки перекладу лексики у контексті сучасних періодичних газет «The Observer», «The Guardian» та інтернет-видань студійовано у статті. У науковій розвідці виявлено лінгвостилістичну специфіку перекладу газетно-публіцистичної лексики, обґрунтовано трактування тропів як особливого виду мислення та стилістичного прийому та репрезентовано основні типи еквівалентності задля правильного розуміння й майбутнього перекладу текстів газетного стилю здобувачами вищої освіти.

У межах дослідження виокремлено 5 рівнів еквівалентності під час перекладу газетного тексту і вказано на граматичні та стилістичні маркери, які функціонують у межах газетної лексики. Під час перекладу доповідей, інтерв'ю та промов перекладач використовує метафори, іншомовні слова, прислів'я, вигуки, пасивні конструкції, спонукальні звороти.

На основі проаналізованого матеріалу установлено, що адекватність під час перекладання газетної лексики можна досягнути в тому разі, коли збережено комунікативну функцію та смислове навантаження висловлювань осіб, котрі передають інформацію. Крім того, перекладаючи газетні тексти, варто дотримуватися певної стратегії та пам'ятати про те, що вони мають свій стиль, ідеологію та певні тематичні спрямованості. Перспективу подальших студій вбачаємо у докладному студіюванні синтаксичної структури метафор у мові американської преси.

Ключові слова: переклад, газетні тексти, рівні еквівалентності, здобувачі вищої освіти, граматичні та стилістичні маркери.

The article deals with the issues of translation equivalence and its representation in English lessons for full-time and part-time students of the first, second and third levels of higher education. It has been found that journalistic texts are multifaceted, present mostly objective cognitive information, expressed by context-independent language markers. In the language of newspaper, we observe not only special terms but also elements of controversy, in which the author partly expresses his own opinion and accordingly the translator faces the task of correct interpretation of the presented information. The issue of studying the specifics of vocabulary translation in the context of modern periodicals "The Observer", "The Guardian" and online publications is studied. Scientific research reveals the linguistic and stylistic specifics of the translation of newspaper and journalistic vocabulary, substantiates the interpretation of tropes as a special kind of thinking and stylistic approach and represents the main types of equivalence for the correct understanding and future translation of newspaper style texts by higher education students.

Within the framework of the research, 5 levels of equivalence during the translation of a newspaper text has been singled out. Grammatical and stylistic markers that function within the newspaper vocabulary have been pointed out. The translator uses metaphors, foreign words, proverbs, exclamations, passive constructions, and persuasive expressions when translating reports, interviews and speeches.

Based on the analyzed material, it is established that the adequacy of the translation of newspaper vocabulary can be achieved if the communicative function and the semantic load of the statements of persons who transmit information are preserved. When translating newspaper articles, it is worth following a certain strategy and remembering that these texts have their own style, ideology and certain thematic orientations. The prospect of further exploration is seen in a detailed study of the syntactic structure of metaphors in the language of the American press.

Key words: translation, newspaper texts, levels of equivalence, higher education students, grammatical and stylistic markers.

Постановка проблеми. Питання студіювання перекладацької еквівалентності та її представлення на заняттях з англійської мови для здобувачів вищої освіти є досить актуальним, оскільки для перекладу будь-якого тексту варто враховувати та знати всі ймовірні лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники перекладу тексту. Публіцистичні тексти є багатоаспектними, передають здебільшого об'єктивну когнітивну інформацію, експліковану незалежними від контексту мовними маркерами, та містять не лише спеціальні терміни, але й елементи полеміки, у яких автор почасти виражає власну думку, й відповідно перед перекладачем постає завдання правильної інтерпретації представленої інформації.

У перекладознавчих студіях сьогодення відбувається неабияке переосмислення ролі та діяльності перекладача з урахуванням антропоцентризму. Дискусійним є питання про правильне передавання та маркування лексем газетного спрямування, а також дослідження тропів як особливого виду мислення та стилістичного прийому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед нагальних проблем новітнього перекладознавства особливу увагу привертає питання про вивчення специфіки перекладу лексики у контексті сучасних періодичних газет та інтернет-видань. Спираючись на студіювання вітчизняних і зарубіжних дослідників (В.В. Балахтар, К.С. Балахтар [1], О.В. Гурко [2], Д. Дор [6], Дж. Кіт [7], І.В. Корунець [5], О.О. Жулавська, О.В. Назаренко [3] та ін.), зауважимо, що дотримання основної інформативної функції та збереження еквівалентності є основним під час перекладу. Крім того, здобувачам вищої освіти під час перекладу варто розуміти та диференціювати поняття «еквівалентність» і «перекладацька еквівалентність». Еквівалентність – це максимальна спільність змісту двох різномовних текстів, що допускається відмінностями мов, на яких створені ці тексти, а перекладацька еквівалентність – реальна змістова схожість текстів оригіналу і перекладу, що досягається перекладачем у процесі перекладу [4, с. 54].

Постановка завдання. У науковій розвідці ставимо за мету виявити лінгвостилістичну специфіку перекладу газетно-публіцистичної лексики та репрезентувати основні типи еквівалентності задля правильного розуміння й майбутнього перекладу текстів газетного стилю здобувачами вищої освіти. Поставлена мета зумовила потребу виконати такі завдання: по-перше, описати рівні еквівалентності, а по-друге, виокремити граматичні та стилістичні маркери у межах газетної лексики.

Виклад основного матеріалу. У межах нашого дослідження, услід за В.Н. Комісаровим [4, с. 56], розрізняємо 5 рівнів еквівалентності: 1) ціль комунікації; 2) опис ситуації; 3) спосіб опису ситуації; 4) структуру висловлення; 5) лексико-семантичну відповідність.

Еквівалентність ***першого рівня*** полягає у збереженні лише тієї частини змісту оригіналу, яка становить мету комунікації. Наприклад:

The early bird catches the worm [9] / *Хто рано встає – тому Бог дає.*

Little things amuse little minds [8] / *Народжений повзати літати не буде.*

Not a pin to choose between them [9] / *Один іншого вартий.*

У зазначеному фактичному матеріалі еквівалентність виявляється у передаванні сутності приказок і представленні їхнього аналогу в українській мові. Задля відтворення цієї інформації повідомлення мови оригіналу замінюється іншим зі схожою специфікою.

У реченні *Misfortune shows those who are not really friends* / *У бідності та інших життєвих нещастях справжні друзі – це надійний прихисток* [9] комунікативний ефект досягнуто за допомогою своєрідного зображення людських стосунків, зокрема зміст слова «*misfortune*» розширено під час перекладу. У другій частині спостерігаємо антонімічну конструкцію, що додає експресії цьому висловлюванню.

That day we didn't wait long and decided to have a tiger by the tail [9] / *У той день ми не чекали задовго й вирішили кинути виклик долі*.

It costs an arm and a leg to keep a hospital's doors open [8] / *Потрібно багато грошей, щоб утримувати лікарню*.

У проілюстрованих прикладах використано

українські еквіваленти ідіом для передавання найточнішого змісту та збережено функцію оригіналу.

Із зазначеного випливає, що несхожість змісту оригіналу і перекладу, несумісність поєднання лексичної та синтаксичної організації становить підґрунтя першого типу. Цей рівень еквівалентності використовують тоді, коли неможливе докладне відтворення змісту під час перекладу або в тому разі, якщо буде порушене правильне передавання тексту читачем, що спричинить виникнення інших асоціацій та уможливить неадекватне висновкування.

У ***другому рівні*** еквівалентності загальна частина змісту оригіналу та перекладу не лише передає аналогійну мету комунікації, але й відбиває однакову позамовну ситуацію. Утім, змінено спосіб опису тієї чи тієї ситуації.

A shock occurs when a 'live' part of some device is touched [8] / *Якщо доторкнутися до відкритої частини пристрою, то відбудеться удар електричним струмом.* У цьому прикладі неможливо пов'язати структури оригіналу та перекладу відношенням синтаксичної трансформації; у перекладі збережено мету комунікації.

У реченні *He* ***told*** *me about your relationships / Він* ***повідав*** *мені про ваші стосунки* фіксуємо появу синонімічної конструкції.

Третій рівень охоплює мету комунікації, описує аналогійну ситуацію і зберігає загальні поняття, за допомогою яких ця ситуація позначена в оригіналі. Наприклад:

Cloudy weather affects many people in northern Europe [8] / *Через похмуру погоду багато людей північної Європи скаржаться на поганий настрій*.

England are able to bank on Barkley [8] / *На Барклі можна розраховувати*.

Don't get me wrong, I don't mind playing bad guys [8] / *Зрозумійте мене правильно, я не проти грати злодіїв.*

У проілюстрованому фактичному матеріалі спостерігаємо збереження основних змістових частин речення, що мають аналогійні відповідності, проте деякі частини висловлення переставлені.

Сутність ***четвертого рівня*** еквівалентності полягає у структурній організації оригіналу, репрезентації певної інформації, яка входить до загального змісту тексту, що перекладається. Синтаксична структура висловлювання зумовлює можливість використання у ньому слів певного типу у певній послідовності та з певними зв'язками між окремими словами, а також багато в чому визначає ту частину змісту, яка виступає на перший план в акті комунікації [4, с. 55]. Наприклад:

The last time I saw him he was wearing a yellow fleece sweater [8] / *Останній раз, коли я бачив його, він був одягнений у жовтий вовняний светр.*

I don't mind being the bearer of bad news [8] / *Я не проти бути носієм поганих новин.*

У цих варіантах немає перефразування речення у мові перекладу, збережено намір мовця, ситуацію і спосіб мовлення. Для зазначених прикладів характерне використання синтаксичних структур, аналогійних структурам оригіналу, що вможливлює максимально точний переклад тексту. Отже, основна функція цього рівня еквівалентності – схожість до оригінального тексту.

В останньому ***п'ятому рівні*** еквівалентність досягнуто через максимальний ступінь близькості змісту оригінального та перекладного текстів. Наприклад:

The Scottish government announced an 'effective ban' on the oil and gas extraction technique in 2017 [8] / *Шотландський уряд оголосив про «ефективну заборону» на техніку видобутку нафти й газу в 2017 році.*

Many investors looking to add more "ethical" companies to their portfolio are beginning to look at developing economies [9] / *Багато інвесторів, які прагнуть додати «етичніші» компанії до свого портфоліо, починають дивитися на країни, що розвиваються.*

У проілюстрованому фактичному матеріалі фіксуємо збереження мети комунікації, вказівки на ситуацію та способу її опису, а також спостерігаємо схожість із синтаксичною структурою оригіналу (чітку відповідність слів).

Зауважимо, що відмінності між оригіналом і перекладом виникають також через стилістичні особливості мов. Саме тому у наведених нижче реченнях під час перекладу з англійської мови українською додано лексеми ***події*** та ***з питань*** задля ширшого передавання змісту речення та розгорнутішого висловлення думки. Наприклад:

Spain had a great influence on the countries of Europe, especially Portugal and Italy [9] / ***Події*** *в Іспанії зробили дуже великий вплив на країни Європи, особливо на Португалію та Італію*.

The Board has proposed a world conference on food supplies [8] / *Рада запропонувала всесвітню конференцію* ***з питань*** *постачання продовольства*.

Спираючись на те, що в межах нашого дослідження аналізуємо здебільшого власне публіцистичний підстиль, до якого вналежнюємо газетні статті, доповіді, інтерв'ю, промови на з'їздах,

конгресах, конференціях, уважаємо доцільним виокремити основні граматичні та стилістичні маркери, які має використовувати мовець під час перекладу. Отже, у нашій розвідці розрізняємо:

1) метафори:

Royal rivalry ***takes root*** *at Chelsea* [8] / *Королівське суперництво* ***вкорінюється*** *в Челсі.*

My brother is ***a black sheep*** *of the family* [8] / *Мій брат –* ***біла ворона*** *в сім'ї.*

A force of nature [9] / ***Сила природи***;

2) іншомовні слова:

Freshen up your bedroom ***repertoire*** *with the latest linens* [8] / *Освіжіть* ***репертуар*** *вашої спальні з найсучаснішою постільною білизною.*

Andre Williams: farewell to R&B's raunchiest ***raconteur*** [8] / *Андре Вільямс: прощання з найгучнішим* ***хуліганом*** *R&B.*

Attaché attire *wins friends* / ***Одяг аташе*** *завойовує друзів* [8];

3) прислів'я:

There's still gold in the old hits [8] / *Є ще порох в порохівницях.*

There's no place like home [9] / *Немає кращого місця, ніж рідний дім.*

Hope springs eternal in the human breast [9] / *Надія вмирає останньою;*

4) приєднувальні конструкції:

Macron under fire ***as*** *yellow vest violence wrecks Champs Elysées* [8] / *Макрон у вогні,* ***в той час як*** *жовті жилети насильно розвалюють Єлисейські поля.*

Cult heroes: Cambridge striker ***who*** *wore odd boots and punched his manager* [8] / *Культові герої: Кембриджський нападник,* ***який*** *носив дивні черевики і вдарив свого менеджера.*

The Cambridge Analytica scandal changed the world – ***but*** *it didn't change the company* [8] / *Скандал Кембріджської Аналітики змінив світ,* ***але*** *вона не змінила* ***компанію***;

5) пасивні конструкції:

Team Sky ***saved by*** *Britain's wealthiest man* [8] / *Команду 'Скай'* ***врятовано*** *найбагатшою людиною Великої Британії.*

Lighthouse ***is repainted*** *in wild weather* [9] / *Маяк* ***перефарбували*** *у несприятливу погоду.*

Anger and fear in community ***hit by*** *random knife attacks* [8] / *Гнів і страх в громаді* ***спричинені*** *випадковими нападами з ножами;*

6) вигуки:

Welcome to hell, fellas! *Now the world of fashion is coming for you, too. – Arwa Mahdawi* [8] / ***Ласкаво просимо до пекла, хлопці!*** *Тепер світ моди прийде і за вами також. – Арві Махдаві.*

Pattern! Colour! Print! *The cult label that's changing the way we dress* [8] / ***Візерунок! Колір! Принт!*** *Культова етикетка, яка змінює те, як ми одягаємося*;

спонукальні звороти:

Let's save *the forest for the nature's sake!* [9] / ***Збережімо*** *ліс заради природи!*

Don't write off *Ireland, says Marshall* [8] / ***Не списуйте*** *Ірландії, говорить Маршал).*

Know *the score* [8] / ***Знай*** *своє справжнє становище.*

На основі проаналізованого матеріалу висновкуємо: адекватність під час перекладання газетної лексики можна досягнути в тому разі, коли збережено комунікативну функцію та смислове навантаження висловлювань осіб, котрі передають інформацію. Вищенаведені структури, індуковані розмовним синтаксисом, сприяють уналежненню деяких із них до основних вербалізаторів газетної мови.

Висновки. Переклад – це досить копітка праця, а збереження еквівалентності є одним із основних завдань, із яким зіштовхується перекладач під час перекладу текстів різноманітної тематики. З огляду на це основною метою перекладу є співвідношення інформації, збереження та вилучення різних елементів речення, передавання максимальної сутності змісту оригіналу та співвідношення інформації. Отже, перекладаючи газетні тексти, які відіграють неабияку роль у житті людини, варто дотримуватися певної стратегії та пам'ятати про те, що вони мають свій стиль, ідеологію та певні тематичні спрямованості. Перспективу подальших студій вбачаємо у докладному студіюванні синтаксичної структури метафор у мові американської преси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балахтар В.В., Балахтар К.С. Адекватність та еквівалентність перекладу. *Спецпроект: аналіз наукових досліджень* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 травня 2011 р. Буковина : БДФА, 2011. URL: http://www.confcontact.com/20110531/fk-balahtar.htm

2. Гурко О.В. Основні способи перекладу англійських антонімічних одиниць українською мовою (на матеріалі засобів масової інформації). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 6. С. 35–39.

3. Жулавська О.О., Назаренко О.В. Переклад: теоретичні та практичні аспекти : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2017. 133 с.

4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : учебное пособие. Москва : ЭТС, 2001. 424 с.
5. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2008. 512 с.
6. Dor D. On newspaper Headlines as Relevance Optimizers. *Journal of Pragmatics*. 2003. P. 696. URL: https://www.researchgate.net/publication/229005694_On_Newspaper_Headlines_as_Relevance_Optimizers.
7. George Keith. Translating analysis. Oxford : Oxford University Press. 2005. 124 p.
8. The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/international
9. The Observer. URL: https://www.theobserver.com

УДК 81'25/.373.231
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.36

ЕТНОСПЕЦИФІЧНІСТЬ ВЛАСНИХ ІМЕН І ПЕРЕДАЧА ЇХ ЗНАЧЕНЬ У МОВІ ПЕРЕКЛАДУ

ETHNOSPECIFICITY OF PROPER NAMES AND TRANSMISSION OF THEIR MEANINGS IN THE TRANSLATION LANGUAGE

Долинський Є.В.,
orcid.org/0000-0003-4074-4648
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету

Незважаючи на те, що власні імена становлять незначну частку лексичної системи, через етноспецифічність своєї форми та змісту вони залишаються важливою проблемою і лінгвокраїнознавства, і перекладознавства. Антономастичні новоутворення перекладаються зазвичай змішаним способом, тобто шляхом одночасного застосування транскодування, пояснення, опису. У рамках дослідження представлено приклади власних імен, під час перекладу яких виникають труднощі, та порівняльний аналіз перекладу художнього твору, що можна використовувати для вивчення прийомів перекладу, для глибшого вивчення англійської лексики та її стилістичних аспектів, а також під час читання, аналізу або перекладу художньої літератури, публіцистичних творів і газет англійською мовою.

Одержані результати можуть бути використані у підготовці освітніх курсів із лексикології, стилістики, лінгвокраїнознавства та перекладознавства англійської мови та для створення відповідних навчальних посібників, підручників і словників. Інформація щодо таких особливих імен допоможе майбутнім перекладачам уникнути помилок, пов'язаних із можливою неправильною інтерпретацією імен як таких, що не мають символічного значення. Для правильної інтерпретації тексту недостатньо одного лише «мовного знання», також необхідно володіти і певними знаннями про фрагмент дійсності, про який мовиться.

Доведено, що культурно-асоціативний компонент значення власних імен як такий, що визначає перехід останніх у власні імена-символи, можна найточніше виявити й описати у межах лінгвокраїнознавчої теорії слова, тобто вивчення значення слова у тісному зв'язку з культурно-історичною традицією народу – носія мови.

Ключові слова: власні імена, переклад, етноспецифіка, вивчення англійської мови.

Despite the fact that although proper names make up a small part of the lexical system, they still remain an important problem of linguistics and translation studies due to the ethno-specificity of their form and content. Antonomastic new formations are usually translated in a mixed way, namely, by the simultaneous use of transcoding, explanation, description. The study presents examples of proper names in translation, which are difficult and comparative analysis of the translation of a work of art, which can be used to study translation techniques, to study English vocabulary and its stylistic aspects, as well as when reading, analyzing or translating fiction, journalistic works and newspapers in English.

The obtained results can be used in the preparation of educational courses in lexicology, stylistics, linguistics and English translation and in the creation of appropriate textbooks, textbooks and dictionaries. Information on such special names will help future translators to avoid mistakes related to possible misinterpretation of names as non-symbolic. For the correct text interpretation is not enough just "language knowledge" it is necessary to have modern and certain knowledge about the fragment of reality in question.

It is proved that the cultural-associative component of the meaning of proper names as determining the transition of the latter into proper names-symbols can be most accurately identified and described within the linguistic theory of the word, ie the study of the meaning of the word in close connection with cultural and historical tradition, which is a native speaker.

Key words: proper names, translation, ethnospecifics, learning English.

Постановка проблеми. Власні імена займають чільне місце у складі лексики будь-якої мови, в тому числі і англійської. Вони слугують для називання людей і тварин, географічних і космічних об'єктів різних класів, а також різних об'єктів матеріальної та духовної культури. Специфіка власних імен давно привертала увагу не лише географів, істориків і лінгвістів, а й перекладачів. Їх своєрідність призвела до того, що власні імена почали вивчати в особливій галузі лінгвістики – ономастиці. Основним питанням, яке хвилює теорію перекладу з моменту її виникнення і донині, залишається питання про ступінь близькості перекладу до оригіналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ономастики присвячували свої праці відомі лінгвісти, серед яких Л. Белей, В. Калінкін, Е. Магазаник, М. Мельник та ін. Серед наукових праць із перекладу, де аналізується передача власних імен, можна назвати монографії В. Виноградова, С. Влахова і С. Флоріна, Н. Гарбовського , а також Д. Єрмоловича та ін.

Актуальність теми визначається необхідністю подальшої розробки теоретичних положень ономастики, з одного боку, та їх перекладу – з іншого. Оскільки власні імена через особливості їхньої семантики не виділялися як окрема група, це не могло не вплинути на рівень їх дослідженості. Хоча робота переважно будувалася з урахуванням загальних тенденцій вивчення семантики та функціонування мовних елементів, вона виконана у руслі лінгвокраїнознавчих і перекладознавчих досліджень, актуальність яких є беззаперечною.

Постановка завдання. Метою статті є опис і пояснення особливостей семантики власних імен, визначення їх комунікативно-стилістичних функцій у текстах, художніх творах. Основними завданнями є: встановлення специфіки перекладу власних назв, до складу яких входять почесні імена; визначення проблеми перекладу власних назв у сфері науки; опис антономастичних імен як етноспецифічних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Проблема правильного перекладу власних імен українською мовою полягає у тому, що не всі звуки англійського мовлення можуть бути точно виражені засобами українського алфавіту і, відповідно, передача англійських імен, прізвищ і назв матиме за необхідності більш або менш приблизний характер. Ймовірно, саме тому в минулі часи англійські власні імена передавалися в англійській літературі за допомогою транслітерації, тобто шляхом передачі графічної форми слова без урахування його фонетичного змісту.

Часто перед або після транскрибованої назви компанії для відома українського читача дається пояснення, чим займається ця компанія, наприклад: *Автомобільна компанія Дженерал моторз корпорейшн.*

Назви політичних партій і державних установ зазвичай перекладаються:

Liberty Party – Ліберальна партія; Security council – Рада безпеки.

Назви географічних об'єктів передаються двома способами: шляхом перекладу (калькування), коли вони складаються з називних імен (*Cape of Good Hope – Мис Доброї Надії; Lake Superior – Озеро Верхнє*) і шляхом транскрипції залежно від того, що є традиційним у міжнародній практиці, наприклад: *Midway – Мідвей; Newfoundland – Ньюфаундленд.*

Особливу увагу ми хочемо приділити перекладу назв закладів, підприємств, географічних об'єктів тощо, які містять почесні імена. І. Корунець зазначає [3, с. 112], що в англійській мові почесне ім'я передує назві підприємства/органу, яке є у його складі, тоді як в українській мові воно завжди йде за назвою підприємства/органу: *Humboldt State College – Державний коледж ім. Гумбольдта; George Washington Library – Бібліотека ім. Джорджа Вашингтона; Національна бібліотека України ім. академіка Вернадського – Ukrainian Academician Vernadskyi National Library* [7].

Назви літературних, наукових премій зазвичай перекладаються двома способами – зі збереженням імені, яке має премія, або шляхом трансформації іменника у відповідний відносний прикметник: *Nobel Prize – Нобелівська премія (премія імені Нобеля); Taras Shevchenko Prize – Шевченківська премія (премія ім. Т.Г. Шевченка); Rylskyi Translation Prize – перекладацька премія ім. Максима Рильського* [7].

Саме тому англійські почесні імена здебільшого трансформуються, де можливо, у відносні прикметники в українській мові, як відповідні англійські іменники. Цього правила потрібно також дотримуватися у перекладі назв, що містять часто використовуваний прикметник «державний», однак останній в англійській мові може інколи пропускатися, що не потрібно вважати перекладацькою помилкою. Можливі два види перекладу таких імен: *Київська державна кіностудія ім. О. Довженка – Kyiv State Dovzhenko Film Studio, Kyiv Dovzhenko Film*

Studio; Львівський державний університет ім. Івана Франка – Lviv I.Franko State University, Lviv I. Franko University [7].

Почесні імена, які походять від загальних назв чи від тих, що позначають історичні/революційні події, можна передавати двома способами: 1) лише перекладом або 2) транслітерованим/транскрибованим варіантом чи шляхом пояснення у дужках водночас: *Львівська фірма кондитерських виробів «Світоч» – Lviv Svitoch (Torchlight) Confectionary Firm* [6].

Деякі назви інститутів передаються з означеним артиклем у англійському перекладному відповіднику: *Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов – The Horlivka Foreign Languages Teachers' Training Institute (now University); Київський медичний університет ім. Богомольця – Kyiv Bohomolets Medical University; Музична школа ім. М. Лисенка – The M. Lysenko Musical School* [6].

Потрібно неодноразово наголошувати на тому, що місце почесних імен в англійських перекладах чітко визначене і може бути змінене, лише коли цього вимагає мовна ситуація (стиль) чи зміст.

Іноді прізвища у власних назвах зі сфери науки й економіки на професійному жаргоні позначають прилад, пристрій, метод, процес тощо і перекладаються відповідно: *Gunn oscillator – генератор на діоді Ганна, Hall switch – перемикач на датчику Голла.*

Окремі англійські терміни, що не мають у своєму складі прізвища, можуть перекладатися термінами із прізвищем: *energy operator – оператор Гамільтона, interfacial phase – (міжфазовий) шар Гіббса, thermal noise – шум Джонсона.* Такі англійські терміни мають зазвичай й інші дублетні українські відповідники, які не містять прізвища: *thermal noise – тепловий шум, energy operator – оператор енергії*. Подібним чином деякі англійські термінологічні сполучення із прізвищем мають дублетні українські відповідники: *Dow oscillator – генератор Доу, генератор з електронним зв'язком; Coriolis acceleration – прискорення Коріоліса, поворотне прискорення*.

Слід мати на увазі, що іноді у деяких українських відповідниках англійських термінів, котрі містять прізвища, відбувається заміна, тобто вживається інше прізвище: *Giaque's temperature scale – шкала Кельвіна, basic Bessemer process – томасівський процес.*

Товарний знак, своєю чергою, посідає особливе місце серед власних назв. Власна назва дається окремим об'єктам, що належать до певного класу речей, які індивідуально виокремлюють із цього класу. Кожна власна назва присвоюється об'єкту внаслідок індивідуального акту номінації, котрий може супроводжуватися юридичною фіксацією. Хрематоніми можуть слугувати основою для товарних знаків: марка олівців «*Кох-і-Нор»* в обох випадках не викликатиме плутанини: ці предмети належать до далеких одна від іншої галузей [5, с. 65].

У номенклатурному корпусі налічується багато власних назв (скажімо, хрематоніми як марочні назви численних продуктів виробничої діяльності – холодильник *«Nord»*, автомашина *«Volvo»*, майонез *«Торчин»*, кава *«Жокей»* тощо). У підмові економіко-матиматичного моделювання часто вживаються лексичні одиниці, віднесення яких до номенклатури чи до термінології залишається суперечливим питанням. Наприклад, кілька лексичних одиниць, що, як видається, мають статус номена: *крива Енджела* (англ. *Engel Curve*) – «крива, що описує зв'язок між кількістю спожитого товару та рівнем доходу»; *товар Джіфена* (англ. *Giffen good*) – «товар, зниження ціни на який призводить до падіння рівня попиту» тощо. У структурі цих номенів атрибутивну роль відіграє антропонімічний компонент, тобто власна назва [4, с. 57].

Цікаво спостерігати за процесом перетворення власних назв на терміни. Тут етап номенклатури взагалі оминається, адже деякі товарні знаки та марочні назви давно не сприймаються як такі, бо перейшли в розряд загальних назв. Вони увійшли до багатьох мов і стали міжнародними. До найбільших типових прикладів Т. Соболєва й А. Суперанська відносять *термос* (1914), *целофан* (1935), *бікіні* (1945). Найбільш типовий приклад перетворення товарного знака на термін – лексична одиниця *пеніцилін* (*penicilline*) [5, с. 86].

Розглядаючи це питання, неможливо не звернути увагу на особливості перекладу назв підприємств. Отже, назви підприємств (фірм, компаній, корпорацій тощо) не перекладаються, а транскодуються: *Dow Chemical – (концерн) Доу кемікал, General Motors – (корпорація) Дженерал моторс, Sony Corporation – Соні корпорейшн.*

За словами В. Карабана [1]: «Загальний елемент у складі назви (corporation, company тощо) також не перекладається, якщо він є частиною назви підприємства, оскільки в англійських текстах назва підприємства нерідко дається без характеристики підприємства, вираженого звичайно зазначеним загальним елементом, у перекладі доцільно вводити такий елемент (іноді разом із поясненням щодо сфери діяльності), особливо коли підприємство є маловідомим або невідомим

взагалі: *Texaco – нафтодобувна компанія Тексако; General Electric – електротехнічна корпорація Дженерал електрик; White Manufacturers Ltd. – компанія Вайт мануфекчереріз лтд., Stanson & Brothers – фірма Стенсон енд бразерс*» [1, с. 215].

Абревіатури у складі назв компаній звичайно транскрибуються: *CHC Ltd. – Сі-Ейч-Сі Лімітед, GMN – компанія Джи-Ем-Ен, IK Marketing – компанія Ай-Кей Маркетинг.*

За словами В. Карабана [2, с. 25], власні імена можуть бути етноспецифічними не лише за формою, а й за значенням, хоча, як відомо, більшість власних імен не має значення. Ідеться про власні імена-символи, «алюзивні» слова, так звану «антономазію», тобто вживання власних імен не у притаманній їм функції ідентифікації особи, а як загальних слів – для позначення людей із певними характеристиками, об'єктів, явищ тощо, наприклад, *Apollo – красень, Xantippe – сварлива жінка (дружина), Bethesda – лікувальне джерело, Eve – жінка* і т. ін. Такі власні алюзивні імена відмінні й від метафори, оскільки вони не мають більше жодного, крім асоційованого значення, і від метонімів типу: *a Rembrandt – картина Рембрандта,* тому що не утворені внаслідок еліпсу словосполучення *(a painting of Rembrandt – a Rembrandt).*

Знання асоціативних значень власних імен, безперечно, становлять певну частку лінгвокультурної компетенції перекладача і поряд із «інтернаціональними» власними іменами-символами (наприклад: *Juda – іуда, Othello – ревнивець, Cerberus – непідкупний і суворий сторож*) існує значна частка етноспецифічних символічних власних імен, наприклад, англійські *Belgravia – вищий світ, Watergate – гучний політичний скандал, Chicago (attr.) – гангстерський*. Крім того, антономазія спостерігається у випадку різних власних імен – антропонімів, топонів, омонімів тощо, і тому становить для перекладача певну складність.

Антономастичні імена можуть бути певним чином «інтернаціоналізмами» – деякі власні антономастичні імена існують у значній кількості мов через запозичення (транскодування): *Croesus – Крез, Lovelace – ловелас, Wall Street – фінансові кола США, Areopagus – ареопаг, mentor – ментор* тощо. Водночас кожна мова має значно більшу кількість етноспецифічних антономастичних власних імен. Наприклад, в англійській мові зустрічаємо такі власні назви, як: *Sam – американський солдат, Tommy – англійський солдат, Andrew – лакей, Judy – жінка, Jill – кохана, Jane – молодичка* і т. ін.

Можна виділити дві великі групи антономастичних власних імен за основою їхнього утворення: 1) від антропонімів *(Adam – людина, чоловік, Caesar – самодержець; верховна влада, Fritz – німецький солдат*) тощо; 2) від топонімів (*Cheshire – чешир (сир), Burgundy – червоне бургундське вино; бордовий колір, Fleet Street – британська преса; the City – фінансові (та комерційні) кола Великої Британії, China – порцеляна*).

Антономастичні власні імена звичайно перекладаються трьома способами: 1) шляхом транскодування (транслітерування або транскрибування), наприклад, *Dracula – Дракула, Abernethy – абернеті, Downing Street – Даунінг-стріт*; 2) описово (*Joe Miller – старий дотеп, Rubicon – безповоротне рішення, Cockaigne – уявна земля достатку, Johnny – парубок-франт*; 3) одночасним застосуванням транскодування та пояснення або опису (*alexander – александер (коктейль із лікеру, джину та вершків), Fleet Street – Флiт-стріт (британська преса), cheshire – чешир (сорт англійського сиру))*.

Важливим моментом у перекладі антономазій є визначення наявності асоційованого значення у власного імені. Одним із покажчиків можливої наявності такого значення може бути наявність при ньому означення, вираженого звичайно прикметником (нерідко прикметником кольору). Такі антономастичні утворення перекладаються описово, хоча іноді застосовується і семантичне калькування: *hard John – агент ФБР, black Maria – поліцейський автомобіль для перевезення ув'язнених, blue Peter – прапор відплиття, merry Roger – веселий Роджер (піратський прапор)*.

Власні назви, алюзивні слова можуть входити до складу складних слів і фразеологізмів, які перекладаються переважно описово: *Johnny-on-the-spot – хлопчик на побігеньках, John-a-dreams – мрійник, Jack-leg lawyer – адвокат, що береться за сумнівні справи, Argus-eyed – такий, що все бачить, Davy Jones – морський диявол*.

Інколи такі «символічні» імена можуть зовсім не перекладатися і в перекладі вилучаються: *Johnny-come-lately – пізнє прибуття, Judas hole – вічко у дверях для підглядання, Cheapside bargain – дешева (купована) річ*.

Власні алюзивні імена та складні слова, що їх містять, притаманні головним чином жаргону, сленгу та розмовній лексиці. Часто вживаються в розмовно-побутовому мовленні. Багато їх вживається у сленгу для позначення людей і груп людей. Наприклад, у британському сленгу для позначення людини вживається *Joe Blow*, для позначення австралійця – *Alf, Fred, Roy*, ірландця – *Mick, Paddy* та *Patsy*, шотландця – *Jock*, валлійця – *Taffy*, скромної людини – *Milquetoast*.

Їх переклад значною мірою залежить від функції у реченні та тексті взагалі. Наприклад, у мовленні афроамериканців ім'я *Charlie* вживається для позначення білої людини, але якщо воно використовується як звертання, то тоді перекладається кличною формою загального іменника – *хлопче, чолов'яго* тощо.

Наприклад, антономастичні імена вживаються також у науковій мові головним чином для позначення різних фізичних та інших одиниць, приладів і методів дослідження: *einstein – ейнштейн (одиниця енергія), watt – ват, newton – ньютон, ohm – ом* тощо. Як можна пересвідчитися, такі антономазії в науковій мові перекладаються описово або із застосуванням назви предмета, явища або об'єкта, позначеного таким антономастичним утворенням: *Delphi – метод експертних оцінок, Fahrenheit – термометр Фаренгейта.*

Антономазія розглядається як 1) вживання загальної назви замість власної або навпаки й 2) описове визначення особи, наприклад: *Autolycus* (*міф., літ.* Автолік – син та учень Гермеса, персонаж «Зимової казки» В. Шекспіра) – хитрий і спритний злодій і розбійник.

Алюзивність власних імен пов'язана з тим, що ім'я ототожнюється з особливостями його носія або з певною ситуацією. Згадка алюзивного власного імені у тексті викликає цілий ланцюг асоціацій, основною відправною точкою яких є початковий (буквальний) образ, відомий читачу з певного літературного джерела. Для адекватного сприйняття інформації перекладу необхідно насамперед встановити джерело походження, а саме: 1. Історичні *Rockefeller* (Рокфеллер) «багатство»; 2. Літературні: а) в англійській літературі: *Lancelot* – 1. Ланселот (один із лицарів легендарного короля Артура); 2. уособлення краси та мужності; б) в американській літературі: *Simon Legree* – 1. Сімон Легрі – торговець «живим товаром» (персонаж повісті Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (1852), який відрізнявся особливою жорстокістю у поводженні з неграми); 2. жорстока, безпощадна людина; 3. Біблійні: *Dorcas* – **1.** *бібл*. Доркас; ім'я жінки-християнки в «Новому Завіті», яка шила одяг і роздавала його бідним; 2. благодійниця; 4. Міфічні: *Daedalus* – 1. *гр. міф*. Дедал, батько Ікара – скульптор і будівничий, який спорудив лабіринт критському цареві Міносу; 2. скульптор, творець.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що специфіка власних імен є дійсно важливим питанням мовознавства та перекладознавства. Проблеми перекладу власних назв, імен і прізвищ є особливо актуальними для перекладачів, оскільки є еталоном відтворення іноземної мови та, насамперед, нашої рідної мови. Для правильної інтерпретації тексту недостатньо одного лише «мовного знання» – необхідні й певні знання про фрагмент дійсності, про який ідеться. Семантику певного слова і власного імені можна визначити, тільки врахувавши повною мірою сферу діяльності.

Встановлено, що топоніми власних імен мають онтологічні закладені характеристики, які зумовлюють їх функціонування як стилістично маркованих елементів тексту. Ці характеристики включають мовні та позамовні параметри символічного топоніма як лексичної одиниці, як-от, культурно-історичну і національну співвіднесеність топоніма через призму його семантики. Показано, що функціональні особливості символічних локальних і глобальних топонімів реалізуються у складі стилістичних прийомів алюзії, уособлення й антономазії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карабан В.І. Переклад англійської наукової та технічної літератури. *Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.

2. Карабан В.І., Олійник Т.С. Етноспецифічність власних імен та передача їхніх антономастичних значень у перекладі. *Київський університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Іноземна філологія*. 1998. Вип. 27. С. 25–27.

3. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова книга, 2000. 448 с.

4. Привалова М.И. Собственные имена и проблема омонимии. *Вопросы языкознания*, 1979. № 5. С. 56–68.

5. Соболева Т.А., Суперанская А.В. Товарные знаки. Москва : Высшая школа, 1986. 176 с.

6. Conveying the names of companies, corporations, firms. *Студопедия*. URL: https://studopedia.su/8_58785_CONVEYING-THE-NAMES-OF-COMPANIES-CORPORATIONS- FIRMS.html (дата звернення: 08.08.2021).

7. Names of companies, corporations, firms. *Инфопедия.* URL: https://infopedia.su/6x3131.html (дата звернення: 09.08.2021).

UDC 811.11-112
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.37

STYLISTIC EXPRESSIVE MEANS IN FICTION TRANSLATION (on the basis of Arthur Hailey's novel "Flight into Danger")

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ У ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ (на прикладі твору англійського письменника Артура Хейлі «Політ у небезпеку»)

Komarnytska O.I.,
orcid.org/0000-0001-9156-4482
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi

Herasimova O.M.,
orcid.org/0000-0002-9239-1090
Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi

The article is dedicated to the study of expressive means translating from English into Ukrainian on the material of the novel of the English writer Arthur Haley "Flight into Danger".

Expressiveness is currently one of the most actively studied linguistic categories. The interest in the problem of expressiveness that has arisen in recent decades is explained by attention to the linguistic personality, and more precisely, to the description of a language as the means of expression and at the same time influence on the linguistic personality, its behavior and internal spiritual activity.

By embodying his opinion in a linguistic form, the author of the message inevitably expresses his attitude to the subject or situation. Very often this attitude is subjective, so the expression is seen as the manifestation of the speaker's individuality, which is expressed in feelings, emotions and evaluations of the subject. The author's style finds its expression in a language, in one or another selection of language means and can have a certain influence on the addressee.

Some scholars believe that although the category of expressiveness partially intersects with such linguistic phenomena as emotionality and evaluation, these concepts are not identical in a language and speech. In a number of linguistic works, proper distinction is not carried out. As a result the concepts of emotional, evaluative and expressive are not delimited and are used synonymously. Emotionality inherently accompanies expressiveness in its broad sense. Others argue that the distinction between emotional and expressive coloring is impossible, and then we are talking about emotionally expressive vocabulary (expressive and evaluative vocabulary).

Translation of works the language of which testifies to the writer's close connection with people, their roots, traditions and culture, is especially difficult for a translator. One of these masters, whose work is marked by the stamp of originality and individuality of a style, is the English writer Arthur Haley. In the given study, an attempt is made to identify some features of conveying expressiveness translating from English into Ukrainian the novel "Flight into Danger", which occupies a prominent place in the creative work of the writer.

Key words: expression, emotional coloring, fiction, stylistic means, ways of translation.

Статтю присвячено дослідженню засобів вираження експресії у перекладі з англійської мови українською на матеріалі художнього твору англійського письменника Артура Хейлі «Політ у небезпеку».

Експресивність нині є однією з найбільш активно досліджуваних лінгвістичних категорій. Інтерес до проблеми експресивності, що виник в останні десятиліття, пояснюється увагою до мовної особистості, а точніше, до опису мови як засобу виявлення і водночас впливу на мовну особистість, її поведінку і внутрішню духовну діяльність.

Втілюючи свою думку у мовну форму, автор повідомлення неминуче висловлює своє ставлення до предмета чи ситуації. Дуже часто таке ставлення є суб'єктивним, тому експресія розглядається як виявлення індивідуальності мовця, що виявляється у почуттях, емоціях і оцінках суб'єкта. Ця авторська експресія виражається у мові, в тому чи іншому відборі мовних засобів і може чинити певний вплив на адресата.

Деякі науковці вважають, що хоча категорія експресивності і частково перетинається з такими лінгвістичними явищами як емоційність і оцінка, дані поняття є нетотожними в мові та мовленні. У низці лінгвістичних робіт належне розмежування не проводиться, внаслідок чого поняття емоційного, оцінного й експресивного виявляються не розмежованими і використовуються синонімічно. Емоційність іманентно супроводжує експресивність у її широкому розумінні. Інші ж стверджують, що розмежування емоційного й експресивного забарвлення є неможливим, і тоді йдеться про емоційно-експресивну лексику (експресивно-оцінну лексику).

Художній переклад творів, мова яких служить свідченням тісного зв'язку письменника з народом, його корінням, традиціями і культурою, являє особливу складність для перекладача. Одним із таких майстрів пера, творчість яких відзначено печаткою самобутності й індивідуальності стилю, є англійський письменник Артур Хейлі. У нашому

дослідженні зроблена спроба виявити деякі особливості передачі експресивності у перекладі з англійської мови українською його твору «Політ у небезпеку», що займає помітне місце у творчості письменника.

Ключові слова: експресія, емоційне забарвлення, художній твір, стилістичні засоби, способи перекладу.

Introduction. The topicality of this study is due to the importance of studying the stylistic means of expression in the translation of works of art, as well as the need to adequately convey the expressive function of the work of art into Ukrainian, as this issue is insufficiently studied.

Analysis of recent research and publications. There are many opinions on the definition of the concept "expression" among linguists. Many scientists have dealt with this issue, including V. Kukharenko, O. Valihura, I. Arnold, V. Chabanenko, V. Shakhovskyi, I. Halperin and others.

Setting objectives. Based on the above, we can formulate the task of research, which is to identify and analyze the stylistic means of translation of works of art on the example of the work of English writer Arthur Haley "Flight into Danger".

Presenting main material. In recent decades, the problem of emotionality has been among the most discussed in linguistics. Experts describe the current state of the science of language as follows: their purpose in its life, their functions for the development of the human personality and its improvement.

Emotions and various ways of expressing them have long been one of the most intriguing questions that have ever arisen in the process of human self-knowledge, so the increased interest in the verbal design of emotions is not surprising. However, despite the close attention that linguists have paid to the problem of emotionality for more than twenty years, many aspects remain debatable [4, p. 58].

The current situation in the field of translation of fiction – in particular, the translation of numerous works of modern English and American writers into Ukrainian – requires the derivation of patterns of language, typical of quality translations, and the development of some general rules that translators could navigate, encountering "difficult to translate" elements. In this regard, the purpose of this work is to establish lexical and syntactic means of adequate rendering of descriptions and expressions of emotional state in fiction translation of works by modern English writers into Ukrainian.

In the given study, we have chosen Arthur Haley's work "Flight into Danger" for analysis, based on the author's extensive use of various stylistic devices to describe dramatic relationships between the characters. The novel is dedicated to the hard work of pilots, during which extreme situations often arise. A special feature of Arthur Haley's work is the use of expressive concretization, which allows to clearly reveal the psychological portraits of the characters, their reactions, words and actions [4, p. 65].

Analyzing the translation of the work, we focused on the features of structurally equivalent and structurally non-equivalent types of translation, as well as on preserving the principles of expressive and emotional adequacy of the translation of this work.

If we analyze Arthur Haley's work "Flight into Danger" from these positions, we can find examples of such emotional means in it.

The emotional content of the text of this work has a macro component that combines modal emotional meanings that are intentional. It is worth noting that the text is formed by the image of the author and his point of view on the object of the image [6, p. 110].

In general 50 sentences were analyzed, in which the following expressive means were revealed. We came to the conclusion that the most frequent is the use of metaphor – 60%, epithet is 30%, comparison – 15%, proverbs and sayings – 7%, the rest are such stylistic devices as: inversion, paradox, irony, synecdoche, antonomasia and parallel constructions.

So, let's review the methods of emotional means translation used in translation into Ukrainian. One of the most common methods is expressive concretization (EC) at different levels: lexical, syntactic and complex (at several levels simultaneously).

To achieve adequacy, it is necessary to actualize the author's empathy, is to comprehend and adequately convey the author's assessment – an attempt to look calm in a difficult emotional situation. Since the Ukrainian-speaking recipient is accustomed to the explicit expression of the author's assessment in the literary text, in order to create such a communicative effect, the translator is forced to use the EC technique [6, p. 112].

"Well, it was fun, – Spencer smiled, – two have already attached". –"Дуже добре, – весело кинув Спенсер, – двох уже прилаштували".

The English sentence hides the author's irony, caused by a negative attitude to events, dictated by the complex, dramatic situation that arose on board the aircraft.

In other words, the more specific in meaning and less expressive in color English lexeme *"посміхнувся"* is translated by a more specific in meaning and expressive in color word-combination *"весело кивнув"*.

At the same time, we believe that this translation does not fully reflect the tragedy of the situation,

when it is hardly necessary to say that there is fun on board of the disaster liner, rather there is sarcasm in Spencer's emotional reaction, so rather speech it must be said that he was the one who smiled. We would add a reinforcing element to this translation that shows Spencer's emotional state, translating this passage as follows:

"Дуже добре, – Спесер криво посміхнувся, – двох уже прилаштували".

Such expressiveness gives the text a negative assessment, which, in particular, is achieved due to the metaphorical nature of the Ukrainian language, which makes it possible to operate with such expressions as *"крива посмішка".*

No less important in translation process is the actualization of the author's empathy, the achievement of adequacy in the translation of the author's remarks, which also contributes to the use of expressive concretization [3, p. 67], as evidenced, in particular, the following examples:

"He pushed the thoughts from him in violent self-disgust. There were things to do, things requiring his complete concentration". – "З почуттям внутрішнього обурення він відкинув ці думки. Його чекала робота, що вимагає граничної концентрації".

"He listened to the acknowledgment, his eyes gazing bleakly at the frozen sea of cloud below and ahead. Vancouver Control sounded as crisp and impersonal as ever but he could guess at the verbal bomb he had exploded down there on the far western seaboard and the burst of activity his words would have triggered off". – "Він вислухав у відповідь подяку і став пильно вдивлятися в замерзле море хмар, що розкинулося навколо. Голос ванкуверського диспетчера звучав як завжди, чітко і безособово, але він міг собі уявити, який переполох почався на далекому західному узбережжі і який вибух активності викликало його повідомлення".

The following example refers to the expression of the strongest emotion, namely a sudden fear, which also requires a special approach to translation:

"He is not a pilot! We will all perish! We all dash to!». – "Він не пілот! Ми загинемо! Всі ми розіб'ємося!".

In this case, it seems to us, the translation should be strengthened and adapted for the Ukrainian reader.

The expression *"Ми всі загинемо! Всі ми розіб'ємося!"* in its duration in terms of the situation is very cumbersome and does not correspond to the very dynamics of the emotion of fear. We think it's a good idea to translate this passage as follows: *"Нам кінець, він не пілот, ми розіб'ємося".* It seems that this version of the translation is more consistent with both the dynamics of the situation and the dynamics of the emotional state of the speaker. In the given example, in order to provide adequate communicative influence on the Ukrainian recipient, it is also necessary to actualize the author's empathy – to adequately convey the speaker's attempt to describe the tragedy of the situation.

A great deal of specificity, expressiveness and explicitness of the Ukrainian version is given by the use of the circumstances of the imminent catastrophe, as well as the presence of lexical ladders *"he-we-all"*, which should be preserved when translating this passage.

In this case, another version of the translation is possible, which will introduce into this passage the semantics of "assumption": *"Він не пілот! Ми можемо загинути! Ми можемо розбитися".* In such a translation, there is a neutral version of *"можемо розбитися",* but this method of translation does not explain the author's attitude to the event, does not have the same emotional impact on the reader as the previous version of the translation.

At the same time, it seems to us that there are cases when translators resort to an unjustified reduction of the emotional situation, for example:

"It's murder, – the man mumbled. – I never felt like this before". –"Жахливо, – пробурмотів він, – я ніколи не відчував себе так погано".

We consider this text must be translated as follows: *"Я вмираю – пробурмотів чоловік. Я ніколи не відчував такого раніше".* – in order to keep the emotional colour of the situation.

At the same time, the following example makes it possible to state that it is not always necessary to use complex translation transformations in order to express the emotional state, as the original text allows the Ukrainian reader to feel all the nuances of the emotional situation:

"No. She'd gag on it. Your wife is nearly unconscious, Childer. Hold it, now, that's nature's own anesthetic. Don't worry. She'll be all right". – "Ні. Ваша дружина без свідомості, Чилдер! Підтримуйте цей стан - це природна анестезія. Не турбуйтеся, все буде добре".

In the following example, the use of EC reception is dictated, along with the requirement to update the author's empathy, the norms of expression of the Ukrainian language:

"What are you guys doing – having a supper?". – "Чим ви, чорт би вас забрав, там займаєтеся, напевно вечеряєте?"

In this case, the original does not contain the expression *"чорт би вас забрав".* In this case, the translator followed the path of consciously expanding the emotional field of the text in order to

convey a complex emotional situation. The translator believed that adequacy could not be achieved without resorting to the EC, because to convey the communicative intention of the author it is necessary to explain the author's assessment (here: the expression of contempt for action, condemnation). The use of more general and neutral lexemes in this case does not convey the outraged mood of the speaker to the situation.

Although, for example, the translator in this case had to go the other way and translate this passage as follows: *"Чим ви там займаєтеся, напевно вечеряєте, так це не дуже вчасно?"*

However, using this version of the translation would reduce emotional stress, because the expression *"так це не вчасно"* has a more colloquial color, it is impossible to fully explicitly convey the assessment of the situation by the speaker due to much less expressive charge of the expression and more neutral.

This extended way of conveying emotional evaluation coincides with the way of verbal reflection of reality, the way of perception of the text in the mind of the Ukrainian-speaking recipient and is able to evoke a similar emotional response.

A separate problem is the translation of emotionally colored metaphors, for example:

"Like a monstrous weed, fear was taking root in the minds of most of the passengers. There were some who probably still failed to realize exactly what was going on. But most of them, especially those who could hear the groans and retching of the ones who were ill, felt the presence of a terrible crisis. The doctor's words over the public address system, once they had sunk in, had provided plenty to think about. The hubbub of dismay and conjecture following them had soon died away, to be replaced by whispers and uneasy snatches of conversation". – "Як гігантський бур'ян, страх вкорінюється у свідомості більшості пасажирів. Були деякі, хто, напевно, ще не зрозумів, що відбувається. Але більшість з них, особливо тих, хто міг почути стогони і звуки, які видавали інші пасажири, відчували, що відбувається страшна криза".

In our opinion, the translation of metaphors makes it possible to identify the creative potential of the translator, for example, this text can be translated variably: *"Страх проростав у свідомість як величезний бур'ян" – "Свідомість пасажирів була заражена страхом, який повільно зростав наче гігантський бур'ян"* і т. ін.

Another example also relates to the problem of translation of metaphorical statements, and more precisely to the variability of translation:

"Try blowing on your hands, don't panic, everything will be fine". –"Стули пельку, не панікуй, все буде гаразд".

In this case, the English expression, which literally sounds like *"подуй на свої руки"* is translated by us into a more expressive and understandable to the Ukrainian-speaking reader expression *"стули пельку".*

The English version, namely the expression *"Try blowing on your hands"* has a more general meaning, that is a greater degree of abstraction and neutrality, compared to Ukrainian metaphorical units, characterized by a sharp emotional connotation, a high degree of expressiveness and specificity.

Thus, without the use of EC technique, the emotional assessment in the literary text would remain unexpressed, and therefore, the adequacy requirement would not be met [2, p. 56].

Thus, to achieve adequacy it is necessary to actualize the situation in terms of emotional tension, to correlate the degree of this tension with the Ukrainian culture of emotion, in other words with the Ukrainian national-emotional behavior, and to adequately convey this empathy, it is necessary to use EC text [1, p. 25], such as the following:

"Doctor, – the woman was saying intently, – that young girl, the stewardess – I've seen her keep going up to the pilots' cabin. Are they well? I mean, supposing they're taken ill too – what will happen to us?" She clutched at her husband. Hector, I'm frightened. I wish we hadn't come…". – "Доктор, – допитувала його рішуче налаштована дама, – ця дівчина, стюардеса - я бачила, вона йшла в пілотську кабіну. Там все нормально? Я маю на увазі, якщо припустимо, що вони захворіють, що ж буде з нами? – вона вчепилася в свого чоловіка. Гектор, я боюся. Мені здається, ми ніколи не доберемося...".

At the same time, it is noteworthy that the expression *"the woman was saying intently"* is translated as *"допитувала його рішуче налаштована дама",* although the original text rather indicates that the woman looked intently at the doctor, and her determination to there is not a word in the original text.

Scholars point out that exclamatory sentences or rhetorical exclamations serve as a syntactic means of transition from one statement to another, as well as the expression of the author's assessment [1, p. 156]. They contain a special expression, increasing the tension of speech, for example:

"Very well, Doctor," said Janet quietly. "I'll do that". – "Добре, доктор! Я так і зроблю".

Note that in this version of the translation the whole lexical construction *"said Janet quietly"*

has disappeared, instead an exclamation mark is inserted in the text of the translation, and this method of translation completely changes the original emotional content of the text:

"Добре доктор, – прошепотіла Джанет, – я так і зроблю".

It is difficult to say how successful this version of translation is, because in fact it significantly affects the emotional situation, instead of a certain amount of sadness and confusion, there is an emotional background of determination.

The analysis shows that the lexical level, compared to the syntactic, poses to the translator several more complex tasks, non-fulfillment of which has a stronger effect on the quality of translation, but he also provides a wide range of means to solve these problems.

The syntactic level creates difficulties for the translator, mainly due to the discrepancy of specific means of emotion in the original and translated languages, but, on the other hand, this fact often helps the translator, because when using in the text of translation the translated statement may in some cases exceed the original expressiveness.

Thus, the translation methods are used to actualize the emotionally colored empathy, convey the author's attitude, provide some communicative influence on the Ukrainian-speaking recipient, taking into account the peculiarities of his linguistic consciousness (linguistic picture of the world), in other words, to achieve adequacy.

Conclusions. Thus, the peculiarities of using the technique of expressive concretization in the translation of literary texts from English into Ukrainian in this paper are considered in connection with a set of factors that can be divided into two groups: extralinguistic and linguistic.

Extralinguistic factors include, in particular, differences in the means of verbal reflection of reality in the linguistic pictures of the world of native speakers of Ukrainian and English, as well as the importance to adequate render a communicative-pragmatic component in translation, that is to render the communicative intention of the author taking into account the installation on the Ukrainian-speaking reader.

Having conducted the study of the use of emotional means in the translation of Arthur Haley's work "Flight in Danger" we can conclude that the semantic field of this work is permeated with emotional discourse, when even neutral in meaning lexemes and inversions acquire emotional colors. In this regard, the given work most fully gives the translator the opportunity to show their creativity, to give the translation a level of art, as well as the necessary level of emotion.

The prospects for further research are to study the ways to translate emotional means based on the works of art of modern American writers and to develop practical recommendations on how to render them into the Ukrainian language.

REFERENCES:

1. Валігура О.Р., Борецька О.Ю. Стилістика англійської мови A Guide to English Stylistics. Тернопіль : Лібра Терра, 2009. 200 с.
2. Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов. Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. 224 с.
3. Єфімов Л.П. Стилістика англійської мови. Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. 240 с.
4. Зорівчак Р.П. Словесний образ у художньому перекладі. Проблеми художнього перекладу. Київ : Дніпро, 1982. 364 с.
5. Hailey A. Flight Into Danger. Опасный полет (Текст адаптирован для изучения английского языка). Москва : Корона-Принт, КАРО, 2004. 236 с.
6. Kukharenko V.A. A Book of Practice in Stylistics. Vinnytsia : Nova Knyga, 2003. 160 p.

УДК 651.926
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.38

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ (на прикладі спортивної термінології)

PECULIARITIES OF ENGLISH TERMS TRANSLATION (on the example of sports terminology)

Коробова І.О.,
orcid.org/0000-0001-8253-9330
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Національного університету фізичного виховання і спорту України

Останніми роками актуальним стає висвітлення подій у сфері спорту, поповнення методичного забезпечення освітнього процесу та нових досліджень і розробок із питань становлення та розвитку професійного спорту, а також забезпечення професійного та висококваліфікованого міжкультурного комунікативного процесу серед усіх учасників спортивної сфери, що зумовлює актуальність обраної теми. Мета дослідження – встановити специфіку та способи перекладу англійських термінів українською мовою на прикладі спортивної лексики загалом. Методи аналізу та синтезу теоретичного матеріалу дали змогу опрацювати теоретичну частину; методи систематизації та класифікації було використано для виокремлення способів перекладу з англійської мови українською; за допомогою описового методу проаналізовано конкретний фактичний матеріал; метод кількісних підрахунків дав змогу виявити частотність використання певного способу перекладу спортивної термінології.

Терміном називається спеціальне слово або словосполучення, котре вживається для точного вираження поняття з певної галузі знань. Серед зафіксованих спортивних термінів у Великому тлумачному словнику української мови наявні нечленовані (складаються лише з однієї морфеми) та членовані (із двома та більше морфемами). Особливості перекладу спортивної термінології з англійської мови українською варто розглядати з позиції функціонально-стильового призначення тексту, у якому вона вживається. Спортивна термінологія перебуває на межі термінологічного поля і загальнолітературної мови з огляду на своє соціальне та культурне значення, і, таким чином, залежить від контексту. Переклад термінів з англійської мови українською у сфері спорту найчастіше відбувається за допомогою тлумачення, транслітерації, еквівалентів, калькування, описового та змішаного способів. Перспективою подальших досліджень може бути дискурсний аналіз текстів англійською мовою сфери спорту.

Ключові слова: спорт, термін, лексема, переклад, англійська мова.

At the present stage of mankind development covering events in the field of sports, replenishing the methodological implementation of the educational process, new research and development on issues of formation and development of professional sports, as well as ensuring a professional and highly skilled intercultural communication process among all participants in the sports sector become the enormous relevance. The purpose of the study is to establish the specifics and methods of translating English terms into Ukrainian on the example of sports vocabulary as a whole. Methods of analysis and synthesis of theoretical material allow to work out the theoretical part; methods of systematization and classification are to distinguish methods for translating; the descriptive method is analyzed the specific actual material; the method of quantitative calculations allow to identify the frequency of using a certain translating way of sports terminology.

The term is a special word or phrase to accurately express the concept of a certain field of knowledge. Among the sports terms in the Great interpretation dictionary of the Ukrainian language, there are available undivided (consist of only one morpheme) divided (with two and more morphemes). Peculiarities of sports terminology translation by English are considered in terms of the functional-stylistic purpose of the text to be used. Sports terminology is on the verge of the terminological field and the general literary language in its social and cultural significance and thus depends on the context. The translation of English sports terms into Ukrainian is carried out by interpretation, transliteration, equivalents, calculation, descriptive and mixed methods. Further research is in the aspect of discourse analysis of English sports texts.

Key words: sports, term, lexeme, translation, English.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства актуальним стає висвітлення подій у сфері спорту, поповнення методичного забезпечення освітнього процесу та нових досліджень і розробок із питань становлення та розвитку професійного спорту, а також удосконалення спортивної галузі, тому що спорт займає чільне місце як в Україні, так і в усьому світі. Постає потреба забезпечення професійного та висококваліфікованого міжкультурного комунікативного процесу серед усіх учасників спортивної сфери. Незважаючи на наявні дослідження, питання, що стосуються перекладу спортивної термінології, залишаються не вивченими у повному обсязі, а це зумовлює актуальність обраної теми, адже терміни, пов'язані зі спортом, постійно збагачують українську літературну мову.

Постановка завдання. Мета дослідження – встановити специфіку та способи перекладу англійських термінів українською мовою на прикладі спортивної лексики загалом. Об'єктом дослідження є спортивна термінологія

як складова частина терміносистеми української та англійської мов. Предметом дослідження є особливості перекладу спортивних термінів з англійської мови українською. Матеріал дослідження взято із тлумачного словника сучасної української мови [1], словника спортивної та ігрової термінології А. Рума [24], сучасного електронного перекладного словника (ABBYY Lingvo) [22] й електронного Cambridge Dictionary [23].

Методи аналізу та синтезу теоретичного матеріалу дали змогу опрацювати теоретичну частину у галузі термінознавства та перекладознавства; методи систематизації та класифікації було використано для виокремлення способів перекладу з англійської мови українською термінів спортивної сфери; за допомогою описового методу проаналізовано конкретний фактичний матеріал; метод кількісних підрахунків дав змогу виявити частотність використання певного способу перекладу спортивної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади творення і функціонування термінологічної лексики вивчали В. Даниленко, Г. Наконечна, О. Селіванова, Е. Скороходько, О. Суперанська, Н. Подольська та ін. Значна кількість мовознавців вивчають зародження та формування термінологічної лексики конкретної галузі, їх граматичну специфіку та семантичні особливості. Так, В. Марченко, А. Письмиченко, І. Чепіга досліджують будівельну терміносистему, Т. Михайленко, Я. Яремко – військову, Т. Панько – економічну, Т. Дячук – соціально-економічну, Л. Бантишев, О. Іовенко – суспільно-політичну, І. Верста – соціолінгвістичну, С. Кришталь – фінансову, О. Сербенська, М. Вербенець – юридичну, І. Козелко – мовознавчу. Питаннями теоретичних і практичних проблем перекладацьких трансформацій займалися Т. Корольова, О. Селіванова, В. Щетінкін та багато інших. Що ж стосується спортивної термінології, то вона є об'єктом вивчення таких українських мовознавців, як Л. Іващенко [19], Н. Кондратенко [4; 5], М. Паночко [7; 8], І. Процик [9] та Ю. Б. Струганець [13].

Виклад основного матеріалу. Щодо визначення поняття *терміна*, то єдиного не існує і сьогодні. Б. Головін і Р. Кобрін під терміном вважають слово чи підрядне словосполучення, яке має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття та застосовується у процесі пізнання й освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів і відношень між ними [16, с. 5]. В. Даниленко під терміном розуміє слово (або словосполучення) спеціальної сфери вживання, що є найменуванням спеціального поняття і вимагає дефініції [18, с. 15]. Терміном називається спеціальне слово або словосполучення, котре вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо [14, с. 158]. Нами було визначено термін як слово або словосполучення, що використовується у певній галузі знань.

На думку О. Реформатського, найсуттєвішими рисами терміна є обмежена сфера використання та точне співвідношення слова та предмета чи явища [20, с. 165]. Автори колективної монографії «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (за редакцією І.К. Білодіда) найхарактернішу ознаку терміна вбачають у його однозначності в межах однієї термінологічної системи, до якої він належить. Це можливе лише у тому разі, коли термін виступає однозначним, але це не означає, що поза межами однієї сфери слово не може набувати інших значень, тобто проявляти свою полісемічну природу [18, с. 158].

Жодна природна мова у творенні термінів не може обійтися власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань використовує лексичні та словотворчі засоби високорозвинених літературних мов, поєднуючи національні й інтернаціональні елементи [11]. Прямі запозичення формують спільний лексичний фонд навіть у неспоріднених мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців із різних країн, однак надмірне захоплення чужими термінами ускладнює спілкування членів одного суспільства [2, с. 109].

Українська спортивна терміносистема почала формуватися із початком укладання словників із часів проголошення незалежності України, зокрема, вагомий внесок зробили словники: В.Г. Осінчук, І.К. Попеску «Визначення основних спортивних термінів фізичної культури і спорту» (1995); І. Янків «Словник-довідник труднощів перекладу спортивних термінів» (2000); укл. М.Д. Зубалій, В.В. Сіркізюк «Короткий спортивний словник-довідник» (2003); О.В. Боровська «Короткий тлумачний словник термінів галузі фізичної культури та спорту» (2003); І.В. Пущина, В.М. Зайцева «Сучасна українська спортивна термінологія» (2003); В. Наумчук «Словник-довідник з теорії та методики фізичного виховання» (2004); О.А. Свентьєв «Словник футбольних термінів» (2007); «Гімнастична термінологія» (2008) та багато інших [10, с. 94].

Вважаємо, що особливості перекладу спортивної термінології з англійської мови українською варто розглядати з погляду функціонально-стильового призначення тексту, у якому вона вжива-

ється. Так, В.С. Виноградов [15, 16–17] виділяє 6 основних функціонально-стильових типів текстів, серед яких – суспільно-інформативні (тексти газет, журналів, радіо та телебачення). Тексти цього типу розраховані на певний вплив суспільної думки, однак функція повідомлення інформації залишається в них основною і є такою, що формує типологію тексту. Особливістю термінів спорту та причиною їх виокремлення на тлі всіх інших є саме характер відносної еквівалентності з огляду на функціональну належність текстів, у яких вони вживаються. У зв'язку з цим постає питання еквівалентності перекладу [12, с. 167]. За В.С. Виноградовим, еквівалентність – це збереження відносної рівності смислової, семантичної, стилістичної та функціонально-комунікативної інформації в оригіналі та перекладі. Еквівалентність оригіналу та перекладу – це насамперед спільність розуміння інформації, що є у тексті, включаючи і ту, яка впливає не лише на розум, але й на відчуття рецепієнта, і яка не лише експліцитно виражена у тексті, а й імпліцитно віднесена до підтексту [15, с. 18]. Тому під час перекладу спортивних статей потрібно корегувати стиль оригіналу; як наслідок, відбуваються різноманітні синтаксичні трансформації рематематичного характеру, що свідчить про відносну еквівалентність: *Manchester United's friendly at Preston on Saturday is the latest to be called off because of positive cases, while Norwich have been similarly impacted, Arsenal scrapped their US pre-season tour and Newcastle lost three goalkeepers to self-isolation for one fixture. – У суботу у Престоні матч «Манчестер Юнайтед» став останнім, що був скасований через позитивні випадки через Covid, тоді і «Норвіч» зазнав подібного впливу, «Арсенал» скасував передсезонний тур до США, а «Ньюкасл» втратив трьох воротарів, що були відправлені на самоізоляцію*[1] (переклад автора – *І. К.*).

Аналізуючи текстологічні аспекти перекладів фахових текстів спортивної тематики, Т. Іщенко акцентує на граматичних, лексичних, стилістичних та інших відмінних характеристиках між текстами мовою оригіналу та перекладу, що найбільш помітно у роботі з науковим (через «наявність вторинної експресивної функції в англійському науковому тексті та повну її відсутність в українському») та газетно-журнальним стилем («значна частка прагматичної адаптації з урахуванням прагматики реципієнта тексту») [3, с. 266].

Велика кількість невластивих іншим стилям лексичних поєднань та образне вживання слів (метонімії та метафори) у газетно-публіцистичному стилі викликають певні труднощі перекладу текстів спортивної тематики, які полягають у відмінностях між метафоричними системами та відсутністю у мові перекладу характерних для мови оригіналу метафоричних образів [6].

Щодо термінів, то деякі дослідники пропонують розділяти спортивні терміни на три групи: загальновживані слова, що отримали спеціальне значення у контексті спортивних заходів; загальноспортивні терміни, які існують у терміносистемах двох або більше видів спорту і мають спеціальне значення, істотно відмінне від загальновживаних, або невластиві загальнолітературній мові лексеми; терміни, що застосовуються безпосередньо в одному виді спорту [6]. Так, класифікація Є. Гурєєвої [17, с. 115] включає такі тематичні групи: назви видів (acrobatics, aerobics, alpinism, archery, arm wrestling, athletics, auto cross-country, baseball, basketball, biathlon, boat racing, boxing, chekers, cross-country, cross-country skiing, cycle racing, football, golf, gymnastics, hockey, horse racing, hurdling, javelin throwing, judo, karate, marathon race, mountaineering, parachute jumping, pentathlon, polo, race, rally,relay-race, shaping, shooting, skating, skiing, struggle, sumo, surfing, swimming,tennis,valleyball, walking, windsurfing) і підвидів спорту (pursuit, mass start, individual race, sprint, relay у біатлоні); найменування діячів спорту (driver, marshal, referee; classic style skier, freestyle skier; pitcher, batter, catcher, goaltender); назви техніко-технічних прийомів (tactic, technique, overtake, braking, shooting); назви спортивних снарядів (javelin, muffler, shot, stick, weight); назви транспортних засобів (bicycle, canoe, ski); назви порушень і штрафних заходів (penalty); назви місця діяльності, зон і кордонів (tennis court, stade velodrome, the blue line); назви видів змагань і їх частин (tournament, championship, inning, overtime, play off); назви амуніції (trapper, flipper, headgear); назви міри, величин і статистичних категорій (gol); назви якостей спортсменів (endurance, sharpshooting, plasticity); назви способів і результатів підготовки спортсменів до змагань (training, warming up, stretching); назви спортивних об'єднань (team, league); назви звань і розрядів (master of sports, first-class sportsman, merited coach); суддівські терміни контролю на змаганнях («box!», «out!», «ball!»).

Серед зафіксованих спортивних термінів у Великому тлумачному словнику української мови наявні нечленовані та членовані лексеми. Нечленованими є лексеми, щокотрі складаються лише з однієї морфеми (невідмінювані слова, що

[1] Усі приклади речень наведено із сайту https://www.bbc.com/sport

збігаються з кореневою морфемою); членованими – лексеми із двома та більше морфемами.

На думку деяких науковців, терміни належать до категорії тих лексичних груп, які зазвичай мають повний збіг лексичного значення у різних мовах, наприклад, термін *стипльчез. Steeplechase – a long race in which horses or people have to jump over fences, bushes, etc., either across the countryside or, more usually, on a track* [23]. – *У легкій атлетиці – це біг на 3 тисячі метрів, коли спортсмени загалом долають 7 штучних водних перешкод і 28 бар'єрів на маршруті, а в кінному спорті – долають природні перешкоди. Походить від англійських слів steeple – дзвіниця й chase – гонка* (пояснення автора – *І. К.*). Щоб зрозуміти семантику слова, доводиться її описувати. Оскільки термінолексема *стипльчез* належить до безеквівалентної лексики, то у всіх мовах існує однаковий термін *стипльчез.*

Однак зустрічаються у мові слова-терміни, що характеризуються багатозначністю. Великий тлумачний словник української мови визнає такі лексеми і як спортивні терміни, і як слова широкого вжитку та терміни, що входять до складу інших терміносистем, наприклад, *score – «рахунок», «оцінка» (дзюдо), «сума балів» (легкоатлетичне багатоборство); draw – «жеребкування» (у видах спорту, у яких суперника визначають цим методом), «нічия» (футбол), «постановочний кидок», малювати, тягнути.*

У теорії перекладу аксіоматичним є твердження про те, що переклад ніколи не обмежується вибором із числа тих елементів, які зафіксовані у словниках як еквіваленти певному слову оригінала. У практиці перекладацької діяльності зустрічається багато випадків, коли використовуються слова, безпосередньо не передбачені словником, тому що він неспроможний передбачити всі конкретні сполучування слова, у які воно потрапляє і які урізноманітнюють його зміст [21, с. 170]. Стає очевидним, що загальновживана лексика і термінологія знаходяться у семантичній єдності.

Існують також лексичні одиниці, котрі не мають наявних ознак спортивного терміна і термінологічних властивостей набувають лише у контексті, наприклад, *runway – «злітна смуга» (авіація), але «зона розбігу» (легка атлетика); postman – «листоноша», але «центровий» (баскетбол); travelling – «подорож», але «пробіжка» (вид порушення у баскетболі та гандболі).*

Переважна більшість термінів спорту належить до інтернаціональної лексики. Як показує аналіз джерел, такі слова транскрибуються або повністю (транслітеруються), або частково, наприклад, *football – футбол, golf – гольф, tennis – теніс.* Також важливими методами перекладу є метод комбінованої реномінації, дескриптивної перефрази, транскрипції та метод калькування, наприклад, *short-water race – заплив на короткій воді, open tournament – опен-турнір.*

Як свідчить огляд нових спортивних термінів, у сучасній українській мові вони з'являються здебільшого двома способами: запозиченням й адекватним перекладом, наприклад, *бейсбол (Кваліфікація до чемпіонату Європи з бейсболу.) – baseball (The official news source of Major League Baseball including previews, recaps, trades, rumors, press releases and more), single (Who Should Use the Single Offense?) – сингл (Швеція зіграла сингл-мікст, Україна потрапила в топ-10.), dublle – дабл, ролінг – rolling, дроп – drop.* Однак чим довше певний вид спорту розвивається, тим активніше іншомовні терміни витісняються лексемами української мови, наприклад, *голкіпер – воротар (Воротар збірної України Георгій Бущан зайняв шосте місце у рейтингу воротарів на Євро-2020, що здійснили найбільшу кількість сейвів.), офсайд – поза грою (Якщо гравець знаходиться в офсайді в момент передачі м'яча його товаришем по команді, то «поза грою» фіксується ув той момент, коли гравець торкається м'яча).*

Висновки. Отже, у процесі перекладацької роботи з текстами спортивної тематики необхідно досягти точної, достовірної та цілісної передачі змісту оригіналу з дотриманням стилістичних та емоційних особливостей, звертаючи увагу на лексико-семантичні та структурні відмінності між мовою оригіналу і перекладу. Перекладаючи спортивні терміни, варто враховувати лексичну відповідність матеріалу, що перекладається, інформативність і суспільну направленість. Спортивна термінологія перебуває на межі термінологічного поля і загальнолітературної мови з огляду на своє соціальне та культурне значення і, таким чином, залежить від контексту. Переклад термінів з англійської мови українською сфери спорту найчастіше відбувається за допомогою тлумачення, транслітерації, еквівалентів, калькування, описового та змішаного способів.

Перспективою подальших досліджень може бути дискурсний аналіз текстів англійською мовою сфери спорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.

2. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. та ін. Основи термінотворення: Семант. та соціолінгвіст. аспекти. Київ, 2000. 218 с.

3. Іщенко Т.В. Деякі особливості перекладу фахових текстів спорту. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство).* 2014. № 126. С. 354–259.

4. Кондратенко Н.В. Спортивна лексика в українському політичному дискурсі як реалізація параметра агональності. *Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків* : колективна монографія / за заг. ред. Ковалевської Т.Ю. Одеса, 2014. С. 369–382.

5. Кондратенко Н.В. Тематичні групи спортивної лексики в українській політичній комунікації. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Філологія».* 2014. № 4. С. 121–126.

6. Огороднікова О.В., Палєй Т.А. Переклад текстів спортивної тематики: особливості та різновиди. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство.* 2018. Вип. II (11). С. 91–97.

7. Паночко М.М. Семантика спортивних термінів як результат метафоризації. *Дослідження з словотвору та лексикографії.* Київ : Вища школа, 1995. С. 90–92.

8. Паночко М.М. Украинская спортивная термінологія : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1978. 20 с.

9. Процик І. Українська футбольна лексика першої половини ХХ ст.: втрачена своєрідність чи польський вплив? *Проблеми слов'янознавства.* 2016. Вип. 65. С. 77–95.

10. Самсон Ю.П. Становлення української спортивної терміносистеми у сучасний період. *Молодий вчений.* 2020. № 9.1 (85.1). С. 93–96.

11. Симоненко Л.О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність.* 2001. Вип. IV. С. 3–8.

12. Скрипніченко О.С. Проблеми перекладу спортивних термінів (на матеріалі англійської та української мов). *Вісник СумДУ*. 2006. № 11 (95). Т. 2. С. 166–170.

13. Струганець Ю.Б. Семантика, структура, функціонування футбольної лексики в українській літературній мові початку ХХІ століття : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

14. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с.

15. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва, 2001. 224 с.

16. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1987. 105 с.

17. Гуреева Е.И. Спортивная терминология в лингвокогнитивном аспекте : дис. … канд. филол. наук : 10.02.19. Челябинский государственный университет. Челябинск, 2007. 175 с.

18. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. Москва : Наука, 1977. 246 с.

19. Иващенко Л.С. Функционирование терминологической спортивной лексики в публицистике и каналах масс-медиа. *Мова*. 2007. № 12. С. 215–218.

20. Реформатский А.А. Мысли о терминологии. *Современные проблемы русской терминологии*. Москва, 1986. С. 163–198.

21. Чужакин А. Общая теория устного перевода и переводческой скорописи. Москва : Р. Валент, 2002. 160 с.

22. ABBYY Lingvo. URL: www. lingvo.ua.

23. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org

24. Room A. Dictionary of sports and games terminology. London : McFarland & Company, Inc., Publishers Jefferson, North Carolina. 180 p.

УДК 37:811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.39

ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЧА ІВАНА БАБИЧА У СПОГАДОВОМУ ДИСКУРСІ

THE FIGURE OF UKRAINIAN TRANSLATOR IVAN BABYCH IN MEMORIE DISCOURSE

Король Л.Л.,
orcid.org/0000-0001-7356-6556
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті на матеріалі спогадів колишніх колег презентовано особистість українського перекладача та педагога Івана Бабича, який наприкінці XX ст. переклав французькою низку творів українських письменників і тим сприяв поширенню літературної присутності України у світовому культурному просторі. Залучення маловідомих і неопублікованих раніше матеріалів нефікційної прози, що вперше стали об'єктом окремого наукового дослідження, поповнило біографію І. Бабича новими фактами, цінними спостереженнями, міркуваннями, розширивши відомості про біографічний світ майстра перекладу в контекстах історичної доби й оточення митця. Зосереджено увагу на рисах характеру перекладача, які домінують у досліджуваних спогадових текстах. Розкрито суб'єктивний оцінний характер спогадового дискурсу. Спостережено, що позитивні судження спогадовців, які домінують у досліджуваному дискурсі, врівноважуються окремими судженнями, у яких імпліцитно подано негативні ставлення. Цінність таких спогадових ракурсів розглядається у контексті відходу від канону біографічної глорифікації, котра заважає об'єктивній і різноаспектній реконструкції постаті відомого перекладача. Зауважено, що біографічне осмислення життєвого шляху та творчого доробку І. Бабича невіддільне від загального контексту ідей культурного саморозвитку особистості. Наголошено на багатовимірності особистості митця, широкій усебічній освіченості, шляхетності його вчинків, гуманістичній спрямованості. Стверджується думка, що постать І. Бабича як представника вітчизняної школи літературного перекладу заслуговує на те, щоб його життєвий шлях, літературно-перекладацька діяльність, індивідуальний авторський стиль, формування мовної особистості та педагогічні ідеї стали предметом спеціального вивчення та посіли належне місце як на терені крайової історії, так і у вітчизняній біографіці.

Ключові слова: біографіка, особистість, спогадовий дискурс, І. Бабич, літературно-перекладацький простір І. Бабича.

The article on the basis of the memoirs of former colleagues presents the personality of the Ukrainian translator and educator Ivan Babych, who in the late twentieth century translated into French a number of works by Ukrainian writers and, hence, contributed to Ukraine's literary presence in the world cultural space. The involvement of little-known and previously unpublished materials of non-fiction, which for the first time became the subject of separate research, supplemented I. Babych's biography with new facts, valuable observations, and considerations, expanding in the historical and environmental context information about the biographical world of the master of translation. The focus is on the character traits of the translator that dominate the researched memoirs. The subjective evaluative nature of the recollective discourse is revealed. It is observed that the positive opinions, which dominate in the researched discourse, are balanced by several judgments, in which negative attitudes are implicitly presented. The value of such memoirs is seen in the context of the leaving the canon of biographical glorification, which obstructs the objective and multifaceted reconstruction of the famous translator's figure. It is pointed out that the biographical understanding of I. Babych's life and creative work are inseparable from the general context of cultural self-development. The multidimensionality of the artist's personality, all-encompassing education, nobility of his actions, humanistic orientation is emphasized.

It is pointed out that the figure of the "Ukrainian Frenchman" deserves that his life, literary and translation activities, individual author's style, the linguistic personality formation, and his pedagogical ideas to become the subject of special study in the fields of regional history and Ukrainian biographic science.

Key words: biography, personality, memoire discourse, I. Babych, I. Babych's literary and translation space.

Постановка проблеми. Біографічним дослідженням належить помітне місце у формуванні поглядів на вітчизняну історію, культуру, освіту з позицій усвідомлення прогресивних ідей і тяглості діалогу минулого із сучасністю. Сенс та об'єктивність такого діалогу насамперед базовані на процесі повернення до сучасного загальнокультурного обширу імен тих достойників, які незаслужено опинилися на його маргінесі.

Важливими джерелами у дослідженнях біографічного світу відомих постатей минулого, до котрих уналежнюємо й постать українського перекладача французького походження, педагога, поліглота Івана Бабича, є спогади їхніх сучасників. На особливе місце ставимо оповідачів із професійного кола митця, з ким удалося поспілкуватися в рамках реального часу.

Біографічний простір талановитої людини – безодня, пірнаючи до якої, дослідник щоразу натрапляє

на приховані у ній перлини. Кожна з них є безцінною знахідкою, адже може не лише доповнити вже усталені біографічні реконструкції, а й кардинально їх змінити. Колись залишені поза увагою або невідомі факти, свідчення, міркування раптом починають відігравати ключову роль у спробах відновити цілісну картину біографічного буття особи, переконливо підтверджуючи факт змінності та рухливості самої біографічної реконструкції як феномену, особливості якого зумовлені соціокультурними процесами, часовими трендами, світоглядними позиціями автора [3, с. 67–68].

На продовження цієї думки української вченої у галузі біографіки Л. Буряк констатуємо, що опрацювання спогадового дискурсу дає можливість увиразнити полтавський період життєдіяльності І. Бабича (1974–1989 рр.), на який припав рясний літературно-перекладацький ужинок митця, і розкрити, що не менш важливо, особливості його внутрішнього світу на тлі відносин із колегами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими для нашого дослідження є ідеї: української біографіки щодо відповідності пантеону діячів літератури, науки й освіти особливостям сучасного історико-культурного процесу та характерові сприйняття колись відомих постатей широким читацьким загалом (Л. Буряк, О. Галич, О. Кирилюк, Н. Любовець, Л. Оляндер, В. Попик, Т. Черкашина); міжкультурного посередництва перекладачів у часи, коли носії рецепції перебували по різні боки «залізної завіси» (М. Іваницька); значущості бабичевих літературних напрацювань у контекстах явленості України у міжкультурному просторі (С. Алексеєнко, А. Дяченко, З. Матяшова, В. Мирний, Л. Король, Я. Кравець, Н. Кришталь, Л. Халявка, Л. Черчата).

Попри те, що публікації вирізняються розмаїттям оприявлених фактів, аргументованістю розмислів і висновків, сьогодні ще не створено ґрунтовної синтетичної праці про біографію та творчу спадщину І. Бабича, як і не осмислено колосальний виховний потенціал його постаті. Актуальність пропонованої праці випливає з того, що спогадова спадщина про Майстра слова не була предметом окремого наукового студіювання.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити сутнісні характеристики особистості українського перекладача, педагога Івана Бабича шляхом аналізу текстів спогадового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Спогади, нотатки називають документальною, нефікційною прозою або літературою факту, позаяк у їхню основу покладено документальні матеріали, особисті спомини наратора, змодельовані у форматі вільного викладу [7, с. 25].

Цінність спогадів для осмислення постаті у літературі справедливо вбачається у здатності «компенсувати різні документальні лакуни, руйнувати стереотипи, подавати об'єктивну інформацію про оточення й добу» [8, с. 86], адже посвідник минулих подій, наратор актуалізує спромогу реципієнта доторкнутися до історичної реальності, усвідомити її глибше [8, с. 86–87], осягнути на рівні емоційного співпереживання подій і наслідків.

Дослідниця документознавчих джерел О. Коляструк, унісонуючи, слушно наголошує на особливому статусі пересічних спогадовців: погляд такого автора «вихоплює із життя такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються і тому не беруться до уваги в аналізі» [5, с. 145].

Цитовані вище міркування вважаємо виваженими, водночас відзначимо, що через регламентованість обсягу статті у центрі уваги перебуватимуть опубліковані [6] й усні спогади вчителів-ветеранів Карлівської середньої школи № 3 (нині Карлівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 3 Карлівської районної ради Полтавської області) періоду трудової діяльності у закладі майбутнього українського перекладача (1952–1962 рр.) та викладачів Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка (нині національний педагогічний університет), котрі працювали там у період трудової діяльності у закладі І. Бабича (1964–1989 рр.).

Окремо зауважимо, що ми аксіоматично сприймаємо тезу про суб'єктивність спогадів, яка «дає змогу побачити концепцію певного історичного періоду в подіях і людях» [4, с. 195] і, як помітив Ю. Бумбур [2], може не виражатися безпосередньо у слові, але бути притаманною всьому спогадовому текстові.

Особливість спогадового дискурсу полягає й у тому, що він реконструює образ тієї чи тієї постаті крізь призму ставлення спогадувача до пережитих подій і його сучасних оцінних поглядів на їхній перебіг, результат, наслідки тощо.

Спираючись на тезу Г. Берестнєва, що «якісна оцінка дійсності за ознаками "хороший – поганий" формує основу будь-якого виду людської діяльності, аж до фундаментальної оцінки істинності» [1, с. 99], простежуємо, що мірило «хороший – поганий» яскраво репрезентують і спогадові судження про особистісні риси І. Бабича.

Так, до семантичного поля «хороший» належать:

– інтелектуальність, різнобічна освіченість (*І. Бабич – людина високого розуму, енциклопедичних знань* (В. Бєлий); *І. Бабич із-поміж усіх вирізнявся й* ***інтелектуально****, і творчо.* (Р. Дмитренко); *Мимоволі відчувалася його* ***ерудованість****, висока* ***освіченість****.* (Д. Білоконь); *Висока* ***освіченість*** *Івана Трохимовича виявлялась у тому, що він вільно володів шістьма мовами: французькою, українською, англійською, німецькою, польською, російською, хоча читав і міг спілкуватися багатьма іншими європейськими мовами. І не лише в лінгвістичному розумінні, а насамперед у культурному.* (Л. Данилюк); *Ми називали його "ходячою енциклопедією", настільки глибокими та різнобічними були знання цієї людини. З ним дійсно можна було говорити на будь-які теми, кожного разу впевнюючись у його компетентності в усіх сферах.* (Л. Алефіренко));

– гідність (*Окремо відзначив би його* ***гідність****. За потреби, міг постояти за себе.* (Д. Білоконь); *Разом із тим Іван Трохимович мав почуття* ***гідності****. Він не дозволяв себе принижувати. Не терпів розперезаності, хамства. Міг дуже ввічливо, але твердо відбити безпардонну словесну атаку будь-якого високопоставленого недоброзичливця* (В. Андерш); *Він жив, керуючись законом людської* ***гідності****, а не облудливого конформізму, що було б набагато простіше* (В. Бєлий));

– порядність (*Іван Трохимович був* ***високопорядною*** *людиною. Жодні обставини не змусили його відступитися від цього канону* (В. Бєлий); *Насамперед, він був винятково* ***порядною людиною****.* (В. Андерш); *Жан (Іван) Бабич – еталон* ***порядності*** (Н. Волкова));

– професіоналізм (*Його високий* ***професіоналізм*** *не може викликати жодних сумнівів.* (В. Бєлий); *Таких людей і називають* ***професіоналами.*** (М. Прядун); *Іван Трохимович –* ***професіонал*** *і у творчій праці, і у викладацькій та виховній діяльності* (В. Шепелєва);

– готовність прийти на допомогу (*Він* ***безвідмовно йшов на допомогу****, якщо хтось звертався з проханням про консультацію.* (Л. Данилюк); *А скільком із нас він* ***допоміг****!* (Н. Волкова); *Вражала його щиросердна* ***готовність прийти на допомогу****.* (Г. Кудрявцева); *Щире* ***прагнення допомогти*** *– його особлива риса.* (Н. Вишня));

– мудрість (*Іван – це не просто розумна, а* ***мудра*** *людина.* (В. Костенко); *Часом І.Т. Бабичеві приписували лібералізм, адже більшість його студентів мали високі оцінки. Однак то була не поблажливість, а* ***мудрість*** *і толерантність Наставника.* (Л. Данилюк));

– тактовність (***Тактовний*** *зі студентами, він вибудовував педагогічну взаємодію не на залізній дисципліні, не на страхові, а на повазі та співпраці.* (Л. Данилюк); *Якщо й робив комусь зауваження, то делікатно й* ***тактовно****, щоб не образити, не завдати болю.* (В. Андерш));

– скромність (*Про його* ***скромність*** *свідчить те, що ніколи про себе не заявляв уголос, не любив метушні, фанфаронства.* (Л. Данилюк); *Пам'ятаю у 1974-ому він показав на кафедрі першу свою книгу:* ***скромно****, спокійно,* ***без*** *тіні* ***самохвальства****, витяг темно-зелений том із портфеля…* (Р. Дмитренко));

– працелюбність *(Він дуже багато перекладав. Усі, зазвичай, на перервах голосно розмовляють у лекторській, а він, примостившись за столом, щось швидко пише на аркушах…* (В. Котельчук); *Іван Трохимович багато працював і як педагог, і на ниві творчості та саморозвитку* (В. Бєлий));

– талановитість (*Можна довго говорити про його літературний* ***талант,*** *про дар любити слово...* (В. Бєлий); ***Талановита людина****, видатна…* (Г. Кудрявцева); *Неможливо не сказати про його* ***талановитість*** (Т. Щевлюкова));

– доброта (*Він –* ***добротворець****.* (Н. Федосієнко); *Найкращим свідченням про* ***велике серце*** *І.Т. Бабича вважаю його ставлення до людей.* (В. Шепелєва); *Його* ***доброта*** *була безмежною Вона огортала, захищала кожного, хто з ним сходився на життєвих стежках.* (Р. Дмитренко); *...він умів створити навколо себе специфічний клімат взаєморозуміння, злагоди,* ***добра****.* (Л. Алефіренко));

– почуття гумору (*Дотепер цитую його жартівливий вислів: «Якщо жінка у своїй сумочці швидко знаходить те, що шукає, вона – не леді».* (Т. Щевлюкова); *Людина, яка вже завоювала таке визнання, таку повагу в колах культурної еліти країни, яких в інституті не мав ніхто, Бабич по-юнацьки цінував гумор, позитивно ставивсь і до наших жартів, і до студентських витівок* (Р. Дмитренко)).

Як бачимо, мозаїка думок, вражень, переконань колег про І. Бабича упорядковується у цілком вичерпну характеристику особистості, домінувальними рисами якої постають: інтелектуальність, різнобічна освіченість, гідність, порядність, професіоналізм, талановитість, готовність прийти на допомогу, тактовність, мудрість, скромність працелюбність, доброта, почуття гумору.

Дискурс спогадів, на наш погляд, є тим тлом особистісних суджень, яке дає цінні уявлення про особистість І. Бабича, розкриваючи не лише окремі риси, а і їхні ланцюжки-мікрохарактерис-

тики (ампліфікації). Наприклад: *«Досвід нашого спілкування показав, що основними рисами Івана Трохимовича незмінно були висока* ***порядність, інтелігентність, чемність, привітність, доброта****.* (М. Прядун); *То була людина-глиба.* ***Високоосвічений, скромний, інтелігентний*** *– цими трьома словами все сказано.* (Л. Данилюк); *Насамперед він належав до плеяди рідкісних людей, котрі гармонійно поєднали в собі високий* ***професіоналізм, талановитість*** *і кращі людські якості:* ***чесність*** *й* ***ерудованість, доброту*** *і* ***галантність, щирість*** *і* ***люб'язність****. Я би сказала, що то була* ***сонячна, світла людина****, яка випромінювала радість, повагу, любов. Завжди* ***усміхнений****, завжди* ***доброзичливий****,* ***співчутливий****...* (Л. Алефіренко); *Майже 30 років ми працювали в тандемі, проте я жодного разу не розчарувалась у ньому, як у колезі, викладачеві,* ***розумній, благородній, скромній людині****.* (Н. Волкова); *У Карлівці всі пам'ятають його* ***непересічним, інтелігентним, розумним*** *педагогом-гуманістом, людиною* ***культурною*** *та* ***врівноваженою****.* (Н. Федосієнко); *Мені поталанило знати цю* ***прекрасну, чуйну, скромну****,* ***Богом поцілувану людину****, адже я працювала в педінституті в 1972–1974 роках.* (В. Шепелєва).

Прикметно, що подеколи спогадовці закцентовують увагу на ключових властивостях особистості І. Бабича, вдаючись до заперечення негативних, на їхню думку, рис: *Він* ***не був*** *аморфною людиною,* ***не був*** *підлабузником.* (Д. Білоконь); *За всі роки, що ми разом працювали, я* ***не бачила*** *його роздратованим, непривітним, сердитим.* (Л. Алефіренко); *Цього ж не приховаєш: він* ***не був*** *поміж фаворитів місцевих орудників, бо закомплексованим конформістом* ***не був****, та* ***й не міг прагнути*** *для себе такого чину:* ***не той*** *рівень особистісного розвитку,* ***не той*** *склад розуму,* ***не та*** *свідомість.* (А. Дзюбенко).

На підтвердження тих чи тих позитивних рис І. Бабича кафедрали наводять короткі, насичені невідомими раніше фактами історії, як-от: «*Бабич був дуже чуйною, співчутливою людиною. Пам'ятається такий епізод: якось, коли він працював на посаді завідувача кафедри, мені поставили попередній діагноз серйозного захворювання. На щастя, він потім не підтвердився, але після перших відвідин лікаря я простотаки впала у відчай. Іван Трохимович знайшов настільки теплі слова, щоб мене заспокоїти, та так упевнено їх промовляв, що я фізично відчула полегшення, немов світ мені розвиднився».* (В. Андерш); *«Пам'ятаю, до інституту приїхав міністр освіти. Московського високопосадовця пафосно супроводжувало все місцеве начальство. Аж раптом той аж лицем засяяв, коли помітив нашого Івана. Метнувся назустріч, усміхається, руку тисне, дружньо обіймає, про справи розпитує. На обличчях свити – здивованість і розгубленість. Потім усі вони попрямували далі, а Іван Трохимович залишився стояти так скромно, тихесенько, непомітно… Ми йому жартома: "Овва який! Це ж кого тут міністри впізнають?!", – а він якось зашарівся, а відтак сумно посміхнувся, нічого не сказав…»* (Г. Кудрявцева); *Якось моєму чоловікові знадобився грамотний технічний переклад документів, пов'язаних із раціоналізаторською діяльністю. Звернулися до Івана Трохимовича, і той за пару ночей усе зробив, приголомшивши нас своєю оперативністю. Ми тоді не здогадувалися, що в таких справах цінна кожна хвилина, а в нього молодший брат був досвідченим винахідником, тож Іван і на цьому знався. Уявіть, що чоловік подав свою заявку на відкриття всього-на-всього на день раніше, ніж хтось із Росії!* (Г. Кудрявцева); *Приміщення кафедри на вул. Сковороди обслуговувала бабця Галя, яка жила в нестатках, але годувала з десяток приблудних котів. Я не раз бачила, як Іван Трохимович цікавився її здоров'ям, пригощав чимось, дістаючи пакунки зі свого величезного портфеля.* (В. Шепелєва).

У спогадах про І. Бабича помітні ототожнення оповідачів із колегою, які заторкують і спільну професійну діяльність, і наукові зацікавлення, і захоплення: ***Ми з ним*** *викладали французьку мову, яку обоє понад усе любили.* ***Ми з ним*** *відверто говорили про наболілі проблеми* (Н. Волкова); *«****Ми з ним*** *неодноразово обговорювали тонкощі слововживання, розмаїття форм того чи того слова, деякі аспекти семантики, компаративістики.* (Л. Данилюк); ***Ми з ним*** *багато років працювали пліч-о-пліч* (Н. Вишня); ***Ми з ним*** *дуже багато спілкувалися, навіть обмінювалися кулінарними рецептами* (Л. Алефіренко); *Та* ***ми з Іваном*** *гори вернули!* (В. Костенко); ***Нам із ним*** *як кураторам раз у раз приходилося їздити в колгоспи* (В. Котельчук).

Шляхом уподібнення «Я і він (Бабич)» спогадовці демонструють єднання з авторитетним колегою, причетність до спільної дії, немов креслячи додаткові інформаційні штрихи на канві колективної приязності.

Сучасники не оминули увагою ставлення І. Бабича до родини: *Чув, що Бабич був надзвичайно турботливим чоловіком і батьком, багато працював задля добробуту родини.* (Д. Білоконь); *Не можу не відзначити, що Іван Трохимович*

був сім'янином, яких рідко зустрінеш, чудовим чоловіком та батьком. (Р. Дмитренко); Дійсно, без площини родинних стосунків реконструкція образу І. Бабича не буде повною. Утім, сімейне тло почасти слугує для акцентування на особистісному та професійному вимірах: *Він був не лише науковцем, у чому дехто безпідставно сумнівався (або, на жаль, не хотів визнавати), а й хорошим господарем, люблячим чоловіком, був зразковим батьком та дідусем* (Н. Волкова).

На тематично протилежних спогадових шальках розташовується нечисленна група характеристик, що містять імпліцитно виражені негативні або наближені до таких ставлення: *Можливо, як перекладач він був одним із кращих, бо працював дуже багато. Пам'ятаю, хтось із їхніх сусідів нарікав, що стукіт його друкарської машинки не дає їм спати по ночах.* (С. Алексеєнко); *Його по-справжньому не пари цікавили, а художні переклади, але ж ті переклади тоді не вважалися науковою роботою!* (С. Алексеєнко); *Як викладач французької мови Бабич з-поміж інших нічим надзвичайним і не вирізнявся.* (С. Алексеєнко); *Ми тоді політінформації зі студентами готували, активно ідейним вихованням займалися, а йому ця робота не дуже імпонувала. Його переклади більше цікавили, або, наприклад, такі речі, як студентське радіо чи літературний вечір. Але ж політінформація на занятті – то серйозна справа.* (В. Андерш); *Він чомусь горою стояв за тих студентів, яких ні адміністрація, ні ми не хотіли бачити в інституті. Навіть двієчників жалів, захищав їх.* (В. Котельчук).

Цінність подібних суджень вбачаємо у тому, що вони, слугуючи противагою позитивним, дають змогу виформувати живий образ на основі відходу від усталеного канону біографічної глорифікації, розгледіти певні контроверзи та дражливі епізоди інтегрованості І. Бабича у радянський соціопростір.

Привертають увагу й рефлексійні вияви спогадового дискурсу, якими зазвичай завершують тексти. У них спогадовці дають самим собі відповідь на невербалізоване запитання: «Ким був І. Бабич? У чому непроминальність його постаті?», що засвідчує внутрішні переосмислення минулого з позицій сучасного. Наприклад: *То була людина, завелика для свого часу і, певно, для інституту й кафедри завелика.* (Н. Вишня); *Ось така то була постать. Особистість з великої літери.* (М. Прядун); *Усі ми з вдячністю пам'ятаємо нашого унікального Жана, який був, є й завжди буде в наших серцях. Ніби про нього писав французький поет Жозеф Делорм:*

Нас доля всіх за рангом розміщає:

Нездар усунувши, талантів звеличає. (Н. Волкова);

Великий гріх що, й сьогодні Іван Трохимович Бабич належно не вшановується, що його внесок у літературу досі належно не поцінований. (Н. Волкова); *На мою думку, та на переконання багатьох колег, барельєф І.Т. Бабича повинен бути на стіні старого корпусу педагогічного університету (поряд з А. Макаренком та В. Сухомлинським), бо то був, без перебільшення, видатний діяч, який так багато зробив для України та Франції.* (В. Шепелєва).

Переважна більшість спогадників солідаризуються у переконанні, що І. Бабич заслуговує на те, щоб його життєвий шлях, літературно-перекладацький наробок, а отже, й інтелектуальна біографія посіли належне місце у крайовій історії, вітчизняній біографіці, перекладознавстві та лінгвоперсонології.

Висновки. Спогадовий дискурс – це насамперед джерело нових уявлень про постать І. Бабича як професіонала, інтелігента-культурника свого часу, людину багатьох чеснот, котре різноаспектно подає його портрет. Виявлені та введені у науковий обіг факти збагачують життєпис майстра художнього перекладу новими ракурсами, поглиблюють уявлення про його морально-етичну позицію, а також про особливості професійного середовища, у якому жив і творив митець. Реконструкція образу І. Бабича у спогадовому дискурсі ґрунтована на зв'язку з подіями та проблемами тогочасного буття. Водночас постать митця увиразнюють рефлексивні розмисли колег про нього, прагнення осмислити минувшину крізь призму сучасного.

Перспективи подальших досліджень простежуємо в аспектах гендерного розмежування у реконструкціях образу І. Бабича й аналізі спогадового дискурсу таких груп, як рідні, студенти та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берестнев Г. Иконичность добра и зла. *Вопросы языкознания.* 1999. № 4. С. 99–113.

2. Бумбур Ю. Авторська рефлексія в літературному творі (на матеріалі прози Джона Фаулза) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.06. URL: http://avtoreferati.ru/avtorskaya-refleksiya-vliteraturnom-proizvedenii-na-materiale-prozydzhona-faulza.html (дата звернення 01.09.2021).

3. Буряк Л.І. Іван Лисяк-Рудницький: матеріали до біографії у вимірі оточення і часу. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 18. С. 67–94.

4. Галич О. Мемуари: масова чи елітарна література? *Актуальні проблеми слов'янської філології* : збірник наукових статей / ред. В. Зарва. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. С. 191–196.

5. Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145–153.

6. Король Л.Л., Кришталь Н.А., Черчата Л.М. Слово про Івана Трохимовича Бабича : історико-біограф. нарис. Полтава : РВВ ПНТУ, 2010. 64 с.

7. Онищенко О. Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Черкаси, 2019 204 с.

8. Онищенко О. Літературний портрет Івана Франка у спогадах родичів письменника. *Філологічний дискурс*. 2017. Вип. 5. С. 85–86.

УДК 81'255.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.40

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ

TRANSLATION STRATEGIES AS MEANS OF MANIPULATION

Рябчук О.В.,
orcid.org/0000-0003-2109-7422
викладач кафедри іноземних мов
Поліського національного університету

Разумна К.А.,
orcid.org/0000-0002-1085-534X
старший викладач кафедри іноземних мов
Поліського національного університету

Сіваєва О.С.,
orcid.org/0000-0003-0123-9446
старший викладач кафедри іноземних мов
Поліського національного університету

Стаття присвячена огляду таких перекладацьких стратегій, як доместикація та форенізація, в аспекті маніпуляції свідомістю читачів або глядачів. У статті робиться спроба теоретичного осмислення одомашнення та очуження як перекладацьких стратегій, визначення їх взаємин з традиційним співставленням доместикації і форенізації. Про доцільність використання тієї чи іншої стратегії перекладачі сперечаються давно. Зокрема, полеміка стосується буквального (або дослівного) і вільного перекладу, а також пошуку золотої середини між цими двома поняттями. Питання про вибір доместикації або форенізації як домінуючої стратегії в перекладі сягає корінням давньої суперечки про вільний і дослівний переклад. Звісно, аргументи, наведені в статті стосовно використання того чи іншого підходу, досить вагомі і рівнозначні. Вони не можуть допомогти ідентифікувати найкращий варіант. У більшості випадків перекладач поєднує обидві стратегії на свій розсуд, а ось успішність перекладу вже може бути оцінена за знаходженням золотої середини, тобто рамок, вихід за які вже свідчитиме про надмірне прагнення або до доместикації, або до форенізації. Також у статті висловлюється припущення про ефективність застосування стратегії очуження як механізму протидії маніпуляціям. У рамках перекладознавства цей прийом розглядається як різновид мовної гри, перекладацької стратегії і спосіб іншомовного побутування твору як витвору мистецтва. Спочатку очуження під час перекладу пов'язували зі стратегією форенізації. Однак останні дослідження в галузі художнього перекладу доводять доцільність використання очуження як прийому форенізації та доместикації. Будучи пов'язаним з зазначеними стратегіями, очуження не зводиться до жодного з зазначених прийомів. Аналіз застосування перекладацьких стратегій був проведений на основі американських серіалів, зокрема комедійного серіалу «Всі ненавидять Кріса».

Ключові слова: переклад, перекладознавство, стратегія, доместикація, форенізація, очуження, маніпуляція.

The article is devoted to an overview of such translation strategies as domestication and foreignization in the aspect of manipulation of readers or viewers. The article attempts to theoretically comprehend domestication and estranging as translation strategies and determine their relations while comparing them to domestication and foreignization strategies. The controversy over the appropriateness of using a particular strategy is heard in the polemics of translators regarding

literal and free translation, as well as in the search for “the golden mean” between these two concepts. The question of the choice between domestication and foreignization as the dominant strategy in translation has largely begun with the long-standing controversy over free and literal translation. Certainly, the reasons presented in the article regarding the use of one or another approach are equivalent and cannot help identify the best option. In most cases, the translator combines both strategies at his own discretion, but the success of the translation can already be assessed by finding “the golden mean”, a framework beyond which will already indicate an excessive desire for either domestication or foreignization. The article also suggests the effectiveness of the estranging strategy as a mechanism to resist manipulation. In the field of translation studies, this technique is considered as a kind of language game and translation strategy. Initially, the concept of estranging was associated with the strategy of foreignization. However, recent researches in the field of literary translation prove the compatibility of the estranging of both: foreignization and domestication strategies. Being associated with these strategies, the estranging strategy is not limited to any of the above techniques. The analysis of the translation strategies which were used in an article was conducted on the basis of American shows, and especially on the example of the comedy series “Everyone Hates Chris”.

Key words: translation, translation and interpretation, strategy, domestication, foreignization, estranging, manipulation.

Постановка проблеми. Сучасна перекладацька парадигма давно вийшла за рамки лінгвістичної теорії перекладу і ефективно розвивається як міждисциплінарний напрям, дозволяючи інкорпорувати досягнення літературознавства, семіотики, культурології для вирішення своїх завдань.

Термін «стратегія перекладу» є неоднозначним і розуміється по-різному, тому необхідно зробити застереження, що під стратегіями перекладу в цій статті розуміються основні завдання перекладача стосовно вибору тексту для перекладу і вироблення методу його перекладу. До того ж обидва види завдань детермінуються різними факторами – культурними, економічними, політичними [4, с. 240].

Розуміння стратегії в широкому сенсі включає також фактори відбору текстів для перекладу. Це стає все більш актуальним для перекладу в кіно, оскільки сучасні технології дозволяють займатися перекладом і озвученням кіно практично в домашніх умовах будь-якому ентузіасту, який має можливість підбирати матеріал відповідно до своїх уподобань. Відбір текстів для перекладу надзвичайно діагностичний щодо особливостей приймаючої культури [9], проте у статті увага буде зосереджена безпосередньо на процесі перекладу текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що такі науковці, як В.Є. Горшкова, В.Ю. Михайлин, В.Б. Шкловський, Т.А. Казакова, К. Коскінен, Л. Венуті, присвятили огляду перекладацьких стратегій багато уваги. Автори цієї статті спираються на дослідження наведених вище науковців.

Слід зазначити, що перекладацькі стратегії постійно досліджуються, тому вони потребують постійного аналізу. Одним з актуальних питань теорії перекладу є визначення маніпулятивного потенціалу стратегій доместикації та форенізації.

Постановка завдання. Основною метою статті є розгляд традиційної опозиції стратегій форенізації і доместикації і вивчення їх маніпулятивного потенціалу, а також розгляд третьої перекладацької стратегії – очуження – і її антиманіпулятивного ефекту на матеріалі перекладу в кіно. Необхідно відзначити, що перераховані вище стратегії є універсальними і застосовуються до перекладу будь-якого тексту, в тому числі і нехудожньої літератури.

Виклад основного матеріалу. У перекладознавстві існує підхід, згідно з яким виділяється лише два методи перекладу: «Або перекладач залишає, наскільки це можливо, в спокої автора і переносить читача до нього, або він залишає в спокої, наскільки це можливо, читача і переносить до нього автора» [4, с. 242]. Саме на основі цього протиставлення дослідники виділяють дві основні перекладацькі стратегії – форенізацію і доместикацію – залежно від того, чи прагне перекладач зберегти лінгвістичні і культурні відмінності оригінального тексту або намагається зробити його більш доступним і зрозумілим в приймаючій культурі.

Л. Венуті зазначає, що доместикація являє собою «етноцентричне редукування оригінального тексту відповідно до культурних цінностей мови перекладу» [4, с. 242]. Іншими словами, це спосіб репрезентації чужого і незрозумілого тексту в зрозумілих термінах приймаючої культури [2, с. 53]. Як приклад доместикації можна навести фрагмент діалогу з американського серіалу «Всі ненавидять Кріса» (Таблиця 1).

Таблиця 1

Оригінал	Варіант перекладу
I’m starting a neighborhood watch.	Я збираюся зробити загін дружинників в кварталі.
Now you need to elect a Block Watch captain.	Вам потрібно вибрати командира загону дружинників.

Приклад ілюструє роботу механізму «одомашнення» іншокультурних явищ в перекладі. Американська програма “Block Watch” насправді полягає лише в повідомленні (reporting) поліції про підозрілі дії осіб в вашому районі, водночас рух дружинників передбачає активне патрулювання району. Дружинник може вимагати припинення протиправних дій, а в деяких містах він наділяється правом перевірки документів і затримання порушників.

Інформування поліції про різні порушення також входить в обов’язки дружинника, але не є суттю цього явища. У рамках української культури нас з дитинства привчають до того, що скаржитися недобре, тому в цілому ставлення до інформаторів у суспільстві є негативним. В американській культурі співпраця з поліцією, навпаки, заохочується. Перекладач під час перекладу цього фрагмента керувався цінностями української культури і вибирав варіант «загін дружинників», а не «районний спостерігач».

Стратегія доместикації застосовувалася перекладачами з часів Римської імперії, коли вони не тільки оминали всі іншокультурні маркери в грецьких текстах, але і додавали алюзії на римську культуру, навіть змінювали імена грецьких поетів на свої, видаючи переклади за оригінальні твори. Досі така стратегія залишається найбільш поширеною перекладацькою стратегією в багатьох країнах. І вибір тексту, і його переклад здійснюється в разі доместикації відповідно до «домашніх» літературних канонів.

У період Романтизму, навпаки, наполягали на використанні методу, який дозволить читачеві отримати враження від оригіналу в усій його іншокультурності. Найкращою стратегією перекладу вважалася форенізація. Така стратегія змінює традиційно негативне уявлення про інтерференцію, тобто вплив вихідної мови на мову перекладу, і перетворює її в цінність.

Приклад форенізації можна також побачити в серіалі «Всі ненавидять Кріса» (Таблиця 2).

Таблиця 2

Оригінал	Варіант перекладу
Black people did not go this crazy again until the L.A. riots.	Темношкірі ніколи так не скаженіли до заворушень в Ел-Ей.

У перекладі цитованого фрагмента не спостерігається спроб уточнити для україномовного глядача природу заворушень в Лос-Анджелесі, крім того, зберігається звичний для представників американської культури спосіб іменування цього міста.

З огляду на визначення форенізації і доместикації можна судити про їх ідеологічний характер (нав’язування читачеві / глядачеві цінностей іноземної мови). Дійсно, під час доместикації, перекладаючи текст чужої культури відповідно до канонів і цінностей власної культури, перекладач впливає (часто неусвідомлено, в силу усталених традицій і очікувань читача) на свідомість читача, зміцнюючи позиції усталених літературних і ціннісних канонів, які є маніфестацією смаків та інтересів правлячої еліти.

Вплив на свідомість *споживача* перекладу можна позначати терміном «маніпуляція». Під маніпуляцією розуміється вплив під час відсутності кооперації. Багатьма теоретиками перекладу підкреслюється особливий характер художнього перекладу, пов’язаний з «необхідністю створювати в процесі перекладу тексти, що мають здатність безпосереднього естетичного впливу» [6, с. 301]. Водночас відзначається і неминучий ідеологічний вплив на переклад [1, с. 106].

Під час форенізації читачеві / глядачеві нав’язуються норми і цінності чужої культури. Проте кінцевою метою такого перекладу може бути збагачення національної культури через контакт з іноземною.

Дослідження етичних складових перекладу показують, що стратегії перекладу неминуче виникають у відповідь на культурну ситуацію в країні, що приймає, іноді економічні міркування стоять за стратегією перекладу, але вони завжди визначаються поточним культурним і політичним становищем [4, с. 240].

Це підтверджується прикладами перекладів, які виявилися особливо успішними в американській культурі. Одним з таких прикладів є переклад низки творів Дж. Гуареші (Giovanni Guareschi) – італійського письменника, який здобув надзвичайну популярність в Америці 1950–1960-х рр. в зв’язку з тим, що він описував у своїх роботах життя села, в основі якого лежать християнські демократичні цінності, які були близькими і для американської аудиторії. Важливим також є той факт, що головним героєм цих робіт був пастор, який виходив незмінним переможцем з усіх сатиричних лайок з антигероєм – майором-комуністом [3, с. 403].

Розглянемо те, як співвідносяться між собою стратегії доместикації і форенізації. Інколи в результаті надмірної форенізації під час перекладу з екзотичної мови відображаються не особливості тієї чи іншої культури, а стереотипи про неї, наявні в культурі приймаючої країни [2, с. 56; 1]. Крім того, доместикація часто може

перетікати у форенізацію. Наприклад, документи Єврокомісії, наповнені термінологією і неідіоматичними (з точки зору національних мов) структурами, перекладачі намагалися доместикувати під час перекладу фінською мовою, щоб зробити тексти більш доступними звичайним людям і сприяти просуванню цілей Єврокомісії. Однак коли замість запозиченої лексики (coordinate – koordinoida) в перекладі стали активно використовувати її фінські аналоги (coordinate – yhteensovittaa), результатом цієї наддоместікації стала форенізація, досить комічна [2, с. 90]. Таким чином, замість просування цілей Єврокомісії перекладачі ці цілі, навпаки, підривали.

Зі сказаного можна зробити висновок, що в окремому перекладацькому проєкті не може бути чистої доместикації або форенізації, але кожен переклад включає в себе застосування обох стратегій з різним ступенем доместикації або форенізації. Хоча традиційно форенізація протиставляється доместикації [4, с. 241], вони повинні розглядатися як комплементарні, а не протилежні [2, с. 53], тому що будь-який переклад включає в себе і те, і інше.

Перекладацька практика показує, що будь-який переклад – це неминуча доместикація. Дійсно, твір, потрапляючи в іншу культуру за допомогою перекладу, так чи інакше стає феноменом приймаючої культури.

Під час форенізації текст перекладу стає місцем прояву чужої культури, навіть якщо вона проявляється в термінах мови перекладу. Хоча форенізація намагається викликати відчуття іноземного елементу, вона обов'язково є реакцією на якусь ситуацію в приймаючій культурі і може відповідати культурному або політичному порядку денному [4, с. 242]. З цього можна зробити висновок, що сам факт присутності форенізації в перекладі зумовлює наявність доместикації.

Під час перекладу в кіно використовуються обидві стратегії: 1) стратегія відображення культурогенного дейксису; 2) стратегія збереження загальної тональності [5, с. 184].

Стратегія відображення культурогенного дейксису виражається в адекватній передачі під час перекладу смислових опор, власних імен та специфічних національних реалій [5, с. 184]. Зосередимо увагу на передачі власних назв, не розглядаючи випадки, коли власні імена стають частиною гри слів. На прикладі власних назв простежується етнічна приналежність, що збільшує важливість адекватної їх передачі при перекладі кінодіалога шляхом транслітерації або транскрибування [5, с. 162].

Друга стратегія перекладу кінодіалога – збереження загальної тональності – проявляється в досягненні природності, прийнятності звучання перекладного тексту. Зокрема, необхідно зберегти стилістичні особливості мови (наприклад, використаний мовний регістр) персонажів фільму. Оскільки текст кінодіалога калькує схему природної розмови і призначений для виголошення акторами, репліки перекладеного кінодіалога повинні відрізнятися легкістю проголошення і природністю звучання [5, с. 183–184]. Ключовою у такому разі випадку буде природність, що має на увазі орієнтування на норму мови перекладу, тобто доместикацію, під час перекладу кінодіалога.

З огляду на зазначене можна зробити певний висновок. Якщо маневрування в режимі «форенізація – доместикація» буде проходити в такому порядку: доместикація перекладу в цілому і форенізація маркерів етнічної приналежності, то пропорційність цих стратегій в перекладі не порушуватиме конвенційної норми перекладу, очікувань глядачів. Однак водночас не буде порушуватися і ковзання поверхнею сенсу. Маніпуляція (тобто нав'язування свідомості цінностей тієї чи іншої культури) буде працювати, на думку дослідника-дескриптивіста, байдуже, в якому напрямі.

Коли створюється ілюзія прозорості процесу перекладу, сприйняття культурних маркерів стає автоматизованим. В.Б. Шкловський зазначає, що під час автоматизації сприйняття мова «не може бути побачена нами, а пізнається з перших рис. Мова проходить повз нас мовби запакована. Ми знаємо, що вона є, по місцю, яке вона займає, але ми бачимо тільки її поверхню»[10, с. 14]. Таке ковзання на поверхні сенсу створює більш ніж сприятливу основу для маніпуляції свідомістю.

З огляду на це найбільш цікавим є прийом очуження. Вперше очуження як прийом мистецтва був розглянутий В. Шкловським: «Метою мистецтва є дати відчуття мови як бачення, а не впізнавання. Прийомами мистецтва є прийом очуження речей і прийом тяжчої форми, що збільшує труднощі і довготу сприйняття»[10, с. 14].

У рамках перекладознавства цей прийом розглядається як різновид мовної гри, перекладацької стратегії і спосіб іншомовного побутування твору як витвору мистецтва [8, с. 341].

Спочатку очуження в перекладі пов'язувалося зі стратегією форенізації [4, с. 244]. Однак останні дослідження в галузі художнього перекладу доводять сумісність очуження як з вектором форенізації, так і з вектором доместикації. При цьому очуження є самостійною стратегією перекладу. Хоча

очуження пов'язане з зазначеними стратегіями, воно не зводиться до жодної з них [8, с. 342].

У таблиці 3 наведемо приклад з епізоду серіалу «Всі ненавидять Кріса» ("Everybody hates Chris"), в якому маленька сестра головного героя *дізнається всю правду про Санту*:

Таблиця 3

Оригінал	Варіант перекладу
Everybody knows there's no Santa Claus, Tonya. – There's no Easter Bunny or Tooth Fairy, either? – No, baby, he-he-he did not mean that. – Somebody better give me my teeth back.	Так немає ніякого Санта-Клауса, Антоніна! – Пасхального кролика і Зубної феї теж немає? – Ні, дитинко, він не це мав на увазі. – Поверніть мені мої зуби, швидко!

Дивною для українського глядача буде не тільки розмова про Великоднього зайця або Зубну фею, яких немає в українському фольклорі, а й наявність українського імені Антоніна як звернення до маленької чорношкірої дівчинки. Таким чином, видається дещо цікавим в іншому світлі поглянути на стратегію очуження і спробувати вписати її в положення про присутність форенізації і доместикації в кожному перекладацькому проєкті.

Що стосується загальної тональності перекладу, то в серіалі «Всі ненавидять Кріса» вона також порушує очікування глядачів. Наприклад, звернення директора школи до учнів, що побилися: *Ви двоє – в мій офіс*, де природніше було б перекласти *в мій кабінет*, а мама в перекладі на українську мову повинна просити сина прийти зі школи раніше, щоб *забрати зарплату*, а не *забрати чек* (очевидна форенізація).

Висновки. Таким чином, в кіноперекладі широко застосовуються стратегії доместикації та форенізації, а також прийом очуження. З погляду теорії перекладу очуження є порушенням конвенційного маневрування в режимі «доместикація – форенізація» в окремому перекладацькому проєкті. Стратегія очуження негайно сигналізує про симулятивність, невідповідність знака і контексту, порушення безперервності контексту його інтерпретації. Отже, глядач має прийти до осмислення, тому стратегія очуження може використовуватися як механізм протидії маніпуляції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fawcett P. Translation and Language. Linguistic Theories Explained. London : Routledge, 1997. 106–108 p.
2. Koskinen K., Pokorn N. The Routledge Handbook of Translation and Ethics. London : Routledge, 2020. 508 p.
3. Venuti L. The Translation Studies Reader. London and New York : Routledge, 2000. 403–406 p.
4. Venuti L. Strategies of translation : Routledge encyclopedia of translation studies. London and New York : Taylor and Francis Books Ltd, 2001. 240–244 p.
5. Горшкова В.Е. Переклад в кіно : монографія. Іркутськ : Іркутський державний лінгвістичний університет, 2006. 278 р.
6. Казакова Т.А. Художній переклад. Теорія і практика : навч. посіб. Санкт-Петербург : ИнЪязиздат, 2006. 556 с.
7. Куницына Е.Ю. О дерзкий новый русский Шекспир. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология. Искусствоведение».* 2009. Вып. 10 (148). С. 58–64.
8. Куніцина Е.Ю. Шекспір – Гра – Переклад : монографія. Іркутськ : ІДЛУ, 2009. 425 с.
9. Переведи мене через made in: кілька зауважень стосовно художнього перекладу і про пошуки канонів. URL: https://www.researchgate.net/publication/283044076_PEREVEDI_MENA_CEREZ_MADE_IN_neskolko_zamecanij_o_hudozestvennom_perevode_i_o_poiskah_kanonov (дата звернення: 01.2002).
10. Шкловський В.Б. Мистецтво як прийом. Про теорію прози. Москва, 1990. С. 7–20.

УДК 811.112.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.41

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАНЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ «ХВОРОБИ ТВАРИН» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

THE PECULIARITIES OF THE TERMINOLOGICAL FIELD "ANIMAL DISEASES" IN THE ENGLISH LANGUAGE

Цвид-Гром О.П.,
orcid.org/0000-0003-4348-9398
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Білоцерківського національного аграрного університету

Марчук В.В.,
orcid.org/0000-0002-8692-8656
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Білоцерківського національного аграрного університету

Рейда О.А.,
orcid.org/0000-0003-2227-7994
старший викладач кафедри іноземних мов
Білоцерківського національного аграрного університету

Івлєва К.С.,
orcid.org/0000-0002-9539-4086
старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Стаття присвячена характеристиці особливостей формування термінологічного поля «хвороби тварин» в англійській мові. На основі аналізу досліджуваного матеріалу автор простежує генезис термінології англомовного термінологічного поля «хвороби тварин», визначає основні джерела її збагачення. Доведено, що різноманітність, численність і специфіка термінологічних одиниць англомовного термінологічного поля «хвороби тварин» як об'єкт дослідження викликає величезний інтерес і вимагає його вивчення. Величезний обсяг сучасної ветеринарної термінології пояснюється розмаїттям відображених нею категорій наукових понять.

У статті наголошується, що ветеринарна термінологія вкрай різноманітна і може бути класифікована на різні види за різними ознаками. Залежно від сфери застосування ветеринарні терміни діляться на терміни ветеринарної науки і терміни ветеринарної практики. Залежно від поширеності вживання в мові терміни можна розділити на три групи: загальновживані (загальнонаукові), базові – галузі медицини та біології, власні (вузькоспеціальні) терміни. Термінологія ветеринарної медицини складається із 3-х основних термінологічних груп: анатомічної, клінічної та фармацевтичної, кожна з яких визначає своє коло понять.

У статті аналізуються основні приклади і способи перекладу англійської ветеринарної лексики. Особлива увага звертається на переклад науково-технічних термінів, які вживаються у сфері ветеринарної медицини. У статті досліджено проблеми перекладу ветеринарної лексики з англійської українською мовою. Формування нових термінів у кожній галузі ветеринарії заслуговує на окрему увагу, оскільки терміни послідовно стають частиною загальної мови. Між загальною / кодифікованою мовою та мовою науки існує дуже тісний взаємозв'язок. Мова науки становить приблизно три чверті всіх письмових і друкованих матеріалів загальної мови. Хоча загальна мова обслуговує всіх її користувачів, мова науки вимагає певного рівня наукової освіти, оскільки терміни як назви понять лише вказують на їхнє значення.

Ключові слова: термінологія, мовознавство, ветеринарна медицина, термінологічне поле, хвороби тварин, епонімом, власні терміни.

The paper characterizes peculiarities of the terminological field "animal diseases" formation in the English language. According to the analysis the author traces the terminological field genesis and determines its main sources of replenishment in the English language. The analysis proves that diversity, multitude and specificity of the field units arouse a huge interest and requires deeper studying.

The huge amount of modern veterinary terminology is explained by the exceptional variety of categories of scientific concepts reflected by it. The article emphasizes that veterinary terminology is extremely diverse and can be classified into different species on different grounds. Depending on the scope, veterinary terms are divided into terms of veterinary science and terms of veterinary practice. Depending on the prevalence of use in the language, the terms can be divided into three groups: commonly used (general scientific), basic – medicine and biology, own (narrowly specialized) terms. The terminology of veterinary medicine consists of 3 main terminological groups: anatomical, clinical and pharmaceutical, each of which defines its range of concepts.

The article deals with the problems of translating veterinary vocabulary from English into Ukrainian. The special attention applies on translation of scientific and technical terms that is used in the field of veterinary medicine. The formation of new terms in each field of veterinary science deserves due attention, as the terms consistently become part of the common language. There is a very close relationship between the common (codified) language and the language of science. The language of science accounts for about threequarters of all written and printed material in the common language. Although common language serves all its users, the language of science requires a certain level of scientific education, since the terms as the names of certain concepts only indicate their meaning.

Key words: terminology, linguistics, veterinary medicine, terminological field, animal diseases, eponyms, proper terms.

Дослідженню ветеринарної термінології в англійській мові присвячено роботи багатьох наукових працівників. Так, Ю.Ю. Тимкина розробила класифікацію ветеринарної термінології в англійській мові [1, с. 23]. Епоніми у ветеринарній медицині англійською мовою та греко-латинську основу ветеринарно-медичної термінології досліджувала Л.Н. Комарова [1, с. 56]. Термінологічні скорочення в оригінальних текстах англійською мовою з ветеринарної медицини стали предметом досліджень С.А. Яковлевої та Л.Н. Комарової. Мовознавцями виконано низку досліджень ветеринарної термінології, які визначають її основні характеристики.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених ветеринарній термінології у сучасній і зарубіжній літературі, лінгвістичний аспект вивчення термінологічної лексики все ще потребує глибокого дослідження. Саме тому ця тема набуває актуальності.

Об'єктом дослідження є термінологічні одиниці англійського мови, що формують термінологічне поле «хвороби тварин», представлені тисячами найменувань. Нас приваблює не тільки чіткість цієї групи слів, що стосується спеціальної лексики ветеринарної медицини, але і їхня відносна однорідність, що дає можливість максимально повно та системно досліджувати термінологічне поле. Вирішуючи питання ветеринарної термінології, оголошується всеохоплююча потреба міжнародного співробітництва, у рамках якого особливо важливою для подальшого розвитку суспільства, підтримки прогресу науки та техніки є міжкультурна комунікація спеціалістів у сфері ветеринарії.

Мета статті – дослідити специфіку формування термінологічного поля «хвороби тварин» в англійській мові, визначити основні джерела збагачення його термінології. Вивчення загальних тенденцій розвитку досліджуваної термінології в англійській мові й особливостей її формування є цікавим аспектом як з теоретичного, так і із практичного погляду. Очевидно, що тривале перебування в тіні інших наук призвело до того, що мова ветеринарії не потрапляла у сферу інтересів лінгвістів. Справді, ветеринарія багато в чому є медичною наукою. Гуманна і ветеринарна медицина з моменту зародження лікувальної справи розвивалися спочатку разом, але поступово ветеринарія виділилася в самостійну сферу. Однак зв'язок обох галузей наявний і нині. Один із аспектів цього зв'язку – захист людства від хвороб, які можуть бути передані від тварин – зооантропонозів [3, с. 96]. Їх налічується більше 150. Ветеринарія сьогодні – це галузь людського пізнання і діяльності, яка бурхливо розвивається й охоплює широкі верстви суспільства. Цілі ветеринарної діяльності такі: підтримка здоров'я тварин, профілактика їхніх захворювань, боротьба із хворобами, загальними для людини і тварин, гарантування безпеки продуктів харчування тваринного походження, запобігання потраплянню на територію країни інфекційних хвороб тварин.

Термінологія ветеринарної медицини – це сукупність найменувань, що позначають поняття ветеринарії як науки, і спеціальних номенклатурних найменувань ветеринарії як сфери професійної діяльності. Сучасна термінологія ветеринарної медицини є однією з найбільших і складних в понятійному, змістовому відношенні систем термінів. Лексикон ветеринарної медицини становить кілька сотень тисяч слів і словосполучень. Величезний обсяг сучасної ветеринарної термінології пояснюється розмаїттям відображених нею категорій наукових понять.

Ветеринарна термінологія вкрай різноманітна і може бути класифікована на різні види за різними ознаками. Залежно від сфери застосування ветеринарні терміни діляться на терміни ветеринарної науки і терміни ветеринарної практики. Термінологія ветеринарної науки – це терміни, які використовуються у ветеринарних наукових працях. Сферою її існування і фіксації є наукова і навчальна ветеринарна література. Варто зазначити, що практично будь-який термін, що вживається у сфері ветеринарної практики, входить в наукову ветеринарну лексику, тоді як не всякий доктринальний термін знаходить відображення в тих чи інших ветеринарних документах. Залежно від поширеності вживання в мові всі терміни, використовувані у ветеринарній науці і практиці, можна розділити на три групи: загаль-

новживані (загальнонаукові), базові – галузі медицини та біології, власні (вузькоспеціальні) терміни.

Термінологія ветеринарної медицини складається із 3-х основних термінологічних груп: анатомічної, клінічної та фармацевтичної, кожна з яких визначає своє коло понять. Анатомічна термінологія називає органи тварини та їхні функції, клінічна – позначає назви хвороб, їхні симптоми, хворобливі стани, фармацевтична – дає назви лікарських препаратів. Найбільш частотними є лексичні одиниці, що позначають назви хвороб, процеси і методи лікування. Це пов'язано з науковим прогресом у ветеринарній медицині, появою нових методів діагностики і лікування, приладів та інструментів медичного призначення, визначених галузей в області ветеринарії.

Отже, термінологічне поле «хвороби тварин» можна визначити як структуровану сукупність спеціальних номінацій ветеринарної медицини, яка є засобом отримання, зберігання і репрезентації спеціальних знань, якими володіє фахівець, номінує хвороби тварин. За своїм генетичним складом термінологічне поле «хвороби тварин» англійської мови представлено:

1) запозиченнями із класичних мов (54%);

2) національними термінами (41%);

3) термінами, запозиченими з європейських мов (5%).

Основний корпус термінологічних одиниць термінологічного поля «хвороби тварин» англійської мови представлений запозиченими латинськими і грецькими термінами. Початок термінології медицини і ветеринарії поклав Гіппократ. Навіть назву поширеної в наш час ракової хвороби придумав Гіппократ. Саме він увів медичний термін «карцинома», який походить від латинського слова cancer, що в перекладі означає «рак», «краб».

Значний внесок у розвиток медичної та ветеринарної термінології зробив учень Платона Аристотель, який створив першу класифікацію тварин. На початку XIV ст. Л. Русієм була написана «Гіппіатріка», яка була видана в Константинополі. У ній зібрані роботи в галузі ветеринарії, головним чином грецьких ветеринарів. Довгий час вона була посібником для лікування тварин у всій Європі.

Розвиток науки ветеринарної медицини та відповідне поповнення її термінологічного апарату в англійській мові відбувалися з 1791 р., коли був заснований Королівський ветеринарний коледж, якому судилося стати першим навчальним закладом, що почав підготовку лікарів-ветеринарів у Великобританії. Відтоді ветеринарна медицина все більше і більше поповнювалася новими назвами хвороб.

Латинь, прийнята в певний історичний період як мова науки в західноєвропейських країнах, залишила глибокі сліди у формуванні національних мов науки. Латинська залишалася мовою науки до середини XIX ст. Однак ситуація із чільною позицією латинської мови починає змінюватися в період Пізнього Відродження. Мова ветеринарної медицини розвивається паралельно з європейськими мовами. Пов'язано це з новими відкриттями, що сприяли створенню нових термінів і прагненню вчених використовувати в номінації своїх відкриттів багатство національної мови. До середини XIX ст. латинська мова остаточно відходить на другий план, поступаючись місцем національним мовам. У цей період у досліджуваному термінологічному полі з'являються неокласицизми (терміни, утворені за допомогою грецьких і латинських коренів), які вживаються на позначення хвороб тварин. Наприклад, *pseudocowpox* (помилкова віспа корів) від грец. *pseudes – несправжній, фальшивий* + *cowpox – коров'яча віспа*; *pseudorabies* (фальшивий сказ) від грец. *pseudes* + rabies – *сказ*.

Варто зауважити, що терміни, запозичені із класичних мов, входять у міжнародний термінологічний фонд, проте є асимільовані запозичення, оскільки підкоряються правилам англійської мови. Сучасна ветеринарна наука користується, в основному, латинськими термінами або лексичними елементами грецької мови. Запозичення зберігають сліди свого іншомовного походження у вигляді звукових, орфографічних, граматичних і семантичних особливостей. Терміни, що позначають хвороби, запозичені із сучасних європейських мов, становлять невелику кількість (5%), серед яких найбільш поширені номінації із французької мови. Зазначене явище зумовлено тим, що у XIX ст. викладання медицини і медична література в Європі, зокрема у Франції, відігравали істотну роль в розвитку британських і американських лікарів гуманної і ветеринарної медицини. До прикладів запозичених із французької мови термінів можна віднести такі: *teak* / *тик* (франц. *Tic* – «судорожне посмикування м'язів») – різновид клонічних судом, які проявляються миготінням, погойдуванням, рухом вух [5, с. 135]; *shock* / *шок* (франц. *shoc* – «удар», «поштовх», «потрясіння») – різке ослаблення всіх функцій організму, зумовлене швидким і сильним зовнішнім подразненням нервової системи, розладом гемодинаміки, обміну речовин і дихання [5, с. 99];

ergotism / *ерготизм* (від франц. *ergot* – «ріжки» + гр. *-ismos* – «хвороба», «стан»), *рафанія* – отруєння, яке настає у тварин після поїдання ними дикорослих злаків.

Поява запозичених термінів, що зумовлено інтенсивним розвитком ветеринарії, як сфери науки, так і практичного обслуговування, потребує їх ретельного вивчення, а також знання латинської й іноземних мов. Більшість термінів продовжують активно змінюватися в наші дні на базі різних ветеринарних дисциплін. Дослідження показало, що особливість англомовного термінологічного поля «хвороби тварин» полягає у прагненні використовувати національні терміни, оскільки з вибірки термінів, що позначають хвороби тварин, загальним обсягом 1 560 одиниць 639 є споконвічно англійськими, що становить 41%. Власні терміни, що з'явилися в термінологічному полі «хвороби тварин» англійської мови, представлені великим корпусом епонімічних термінів. Епоніми – терміни, що містять імена, що відображають розвиток ветеринарії як науки, позначають поняття, безпосередньо пов'язані із причинами, діагностикою хвороб тварин і їх лікуванням [2, с. 36]. Як приклад наведемо номінацію хвороб, які отримали свою назву на честь особи, прізвище якої пов'язано з дослідженням і відкриттям хвороби: *Aujeszky's disease, Barlow's disease, Chagas disease, Christmas disease, Legg-Calve-Perthes disease, Marek's disease*. Багато назв хвороб тварин пов'язані з місцем їх виявлення і діагностикою. Наприклад, *Eastern equine encephalomyelitis* – східний кінський енцефаломієліт, гостре нейровірусне захворювання, що вражає центральну нервову систему тварин і людини; *Nairobi sheep disease* – африканський гастроентерит овець (Найробі – місто поблизу екватора, столиця Кенії); *Newcastle disease* – хвороба Ньюкасла, псевдочума птахів, виявлена на північному сході Англії, поблизу міста Ньюкаслу. У досліджуваному термінологічному полі багато термінів містять назву тварин, для яких характерне захворювання, наприклад: *bovine spongiform encephalopathy* – губкоподібна енцефалопатія великої рогатої худоби; *swine dysentery* – дизентерія свиней; swine erysipelas – рожа свиней; swine influenza (swine flu) – свинячий грип.

У деяких назвах містяться позначення частин тіла, уражених хворобою: *foot-and-mouth disease (hoof-and-mouth disease)* – ящур, хвороба, що вражає копитних тварин, а також свиней, що характеризується ураженням слизових оболонок ротової та носової порожнин, ураженням кінцівок; *bluetongue* – інфекційна катаральна лихоманка овець, «синій язик», блютанг, яка проявляється ураженням слизової оболонки, набряком язика, лихоманкою, водночас язик тварини набуває брудно-синього кольору.

Отже, аналіз досліджуваного матеріалу дозволив простежити генезис термінології англомовного термінологічного поля «хвороби тварин», визначити основні джерела її збагачення. Різноманітність, численність і специфіка термінологічних одиниць англомовного термінологічного поля «хвороби тварин» як об'єкт дослідження викликає величезний інтерес і вимагає його вивчення в когнітивному ракурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Исследования по русской терминологии. Москва : Наука, 1971. 250 с.

2. Касевич В.Б. Когнитивная лингвистика: В поисках идентичности: языки славянской культуры. Москва, 2013. 123 с.

3. Какзанова Е.М. Лингвокогнитивные и культурологические особенности научного дискурса (на материале математических и медицинских терминов-эпонимов). Москва : РАН, 2011. № 11. С. 123–156.

4. Какзанова Е.М. Номенклатура и термины-эпонимы: обзор мнений. *Вестник Московского государственного лингвистического университета.* Серия «Лингвистика». 2010. № 5. С. 21–25.

5. Комарова Л.Н. Эпонимы в ветеринарной медицине на английском языке. Приоритетные направления развития науки и образования. Чебоксары : Интерактив плюс, 2016. № 11 (4–2). С. 119–121.

6. Суперанская А.В. Общая терминология : вопросы теории. Москва : Либроком, 2012. 248 с.

РОЗДІЛ 5
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'42'44'808: 811.111/161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.42

ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ВІКУ УКРАЇНСЬКИХ ТА АВСТРАЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

LINGUOCONCEPTUAL REPRESENTATION OF THE AGE CATEGORY OF UKRAINIAN AND AUSTRALIAN POLITICIANS

Ляшук А.М.,
orcid.org/0000-0003-3186-5755
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Моделювання мовної особистості базується не тільки на системі мовних засобів, якими послуговується мовець під час спілкування, а й з урахуванням позамовних змінних: ґендеру, віку, соціального статусу. У політичному дискурсі на індивідуальний мовний портрет політика накладає відбиток політичний контекст і чинні норми національного законодавства. У пропонованій статті реконструйовано один із параметрів мовного портрета мовної особистості політика – віковий. Досліджуваний матеріал дозволив простежити способи вербалізації категорії віку в політичній комунікації в зіставному аспекті з урахуванням впливу соціально й індивідуально зумовлених чинників. Визначено когнітивні та соціолінгвістичні особливості вираження соціозумовленої категорії віку в мовному портреті сучасного українського й австралійського політика. Виокремлено шість концептуальних моделей. Функціонування стереотипів сприйняття соціальних ролей молодших за віком політиків як менш досвідчених і менш здатних до ефективного управління впливають на представлення вікових характеристик мовної особистості в концептуальній моделі *Вік = Стара система* та *Вік = Молодість = Зміни.* Дихотомія молодого та старого маніфестує взаємодію прогресивного та консервативного, успішного та неуспішного, професійного та непрофесійного в концептуальній моделі *Вік = Досвід = Вузькоспеціалізовані експертні знання = Технократія* та *Вік = Молодший вік = Непрофесіоналізм.* Емпіричний матеріал продемонстрував стратегемність політичного дискурсу, українські й австралійські політики вдаються до комунікативної стратегії позитивної самопрезентації, з одного боку, та дискредитації через комунікативні тактики іронії і натяку щодо оцінки діяльності опонентів, з іншого боку.

Ключові слова: мовна особистість, вік, австралійський політик, український політик, концептуальна модель, політичний дискурс.

Modeling of the linguistic personality is based not only on the system of language means used by the speaker during communication, but also on the terms of considering extra-linguistic variables: gender, age, social status. In political discourse, a politician's individual language portrait imposes an imprint on the political context and existing norms of national legislation. In the proposed article, the age category was reconstructed as one of the parameters of the language portrait of the linguistic personality of a politician. The studied material allowed establishing the ways of the age category verbalization in political communication in a comparative aspect, taking into account the influence of socially and individually determined factors. Cognitive and sociolinguistic features of expression of the socially determined age category in the language portrait of modern Ukrainian and Australian politicians have been considered. Six conceptual models have been defined. The existing stereotypes of perceiving social roles of younger politicians as less experienced and less capable of effective management affect the representation of age characteristics of the language personality in the conceptual model *Age = Old System* and *Age = Youth = Changes*. The dichotomy of the young and the old manifests the interaction of progressive and conservative, successful and unsuccessful, professional and unprofessional in the conceptual model *Age = Experience = Narrow-specialized expert knowledge = Technocracy* and *Age = Younger age = Unprofessionalism*. Empirical material has demonstrated the strategic character of the political discourse. Ukrainian and Australian politicians are resorting to a communicative strategy of positive self-presentation, on the one hand, and to a communicative strategy of opponents' discreditation through communicative tactics of irony and hint as for the assessment the opponents' accomplishments, on the other hand.

Key words: linguistic personality, age, Australian politician, Ukrainian politician, conceptual model, political discourse.

Постановка проблеми. Інтердисциплінарність лінгвістичних розвідок передбачає залучення до мовного аналізу даних інших наук, зокрема соціології, психологіє, ґендерології, когнітивістики, що дозволяє комплексно підійти до опису об'єкта дослідження. Моделювання мовленнєвої діяльності особистості в комунікативному просторі відбувається з урахуванням

культурологічних, психологічних та соціологічних аспектів її діяльності. Вивчення «наскрізних понять, які по-різному висвітлюються в окремих мовознавчих дисциплінах, але мають єдину природу» [5, с. 4], зумовлене потребою встановлення відповідних моделей дослідження цих наскрізних понять. Одне з них – соціальний портрет комуніканта, для моделювання якого необхідно враховувати такі характеристики, як вік, стать, рівень освіти, місце народження, соціальний статус особи. Зазначені риси є об'єктом дослідження низки дисциплін, зокрема й соціолінгвістики, когнітивної риторики, лінгвопрагматики, психолінгвістики, стилістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавчі дослідження соціального портрета загалом та соціального статусу зокрема, започатковані Д. Хаймсом, С. Ервін-Тріпп, У. Лабовим, отримали продовження у працях Ю.М. Караулова [7], В.І. Карасика [6], Н.В. Петлюченко [10], С.І. Потапенко [11], С.І. Куранової [8], Л.Л. Славової [13], О.А. Семенюка [12], О.В. Мазепової [9], Г.І. Богина [2], Н.В. Деренчук [4], С.В. Голик [3] та інших.

Соціолінгвістичні характеристики мовної особистості та взаємодія між учасниками спілкування в певному соціумі (з метою з'ясування живого механізму мовної варіації та змін [1, с. 45–45]) зумовлюють потребу в конструюванні цілісного мовного портрета з урахуванням низки параметрів. У сучасних мовознавчих розвідках поряд із поняттям «мовна особистість» (Ю.М. Караулов та В.І. Карасик) уживають суміжні поняття «мовний портрет», «соціальний портрет», які не є тотожними, але тісно взаємопов'язані.

Моделювання мовної особистості базується не тільки на системі мовних засобів, якими послуговується людина під час спілкування, а й з урахуванням позамовних змінних: ґендеру, віку, релігії, національності, соціального статусу. Такий процес пов'язаний з індивідуальним процесом портретування, результатом якого є вербалізація мовної діяльності учасників комунікації через конструювання їхнього мовного портрета у відповідному дискурсі.

Щодо дихотомії «мовна особистість – мовний портрет» варто зазначити, що природа поняття «мовна особистість» відображена в мовній діяльності та ступені сформованості комунікативної компетенції. Мовний портрет є виявом мовної особистості, що знаходить своє вербально-семантичне втілення в комунікації, зокрема в політичній. Соціальний портрет репрезентується через мовний портрет і може бути відтворений на основі реконструкції одиниць, що представляють ґендерні, вікові та соціальні характеристики особистості.

Постановка завдання. Актуальність статті зумовлена спрямованістю лінгвістичних розвідок у руслі антропоцентричної парадигми на визначення засобів реконструкції мовного портрета представників соціальних груп у різних лінгвокультурах, зокрема мовного портрета політика на матеріалі українського й австралійського політичного дискурсу. *Метою* пропонованого дослідження є визначення концептуальних моделей репрезентації категорії віку українських і австралійських політиків. Серед основних *завдань* дослідження такі: охарактеризувати когнітивні та соціолінгвістичні аспекти вираження соціопараметра віку в комунікації українських і австралійських політиків. *Об'єкт дослідження* – мовний портрет сучасних українського й австралійського політиків. *Предмет дослідження* – когнітивні та соціолінгвістичні особливості вираження соціозумовленої категорії віку в мовному портреті сучасних українського й австралійського політиків.

Виклад основного матеріалу. На індивідуальний мовний портрет політика накладає відбиток політичний контекст. У кожній лінгвокультурі діють норми національного законодавства. Так, народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг *двадцяти одного року*, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років [21]. Згідно з австралійською законодавчою системою до парламенту та сенату можуть бути обрані громадяни Співдружності *віком 21 рік*, які не мають подвійного громадянства [47]. Як бачимо, вік, коли громадянин може стати членом парламенту, є однаковим в Австралії й Україні. Проте вік парламентарів здебільшого значно вищий за 21. Для порівняння представимо статистичні дані щодо віку осіб, які були та/або є членами парламенту.

Відповідно до соціологічного аналізу передвиборчої кампанії 2019 р., більшість кандидатів у Верховну Раду як у загальнодержавному, так і в одномандатних округах були віком 36–59 років. Кандидатів пенсійного віку, 60 років і більше, утричі менше, ніж кандидатів із категорії «молодь» – 35 років і менше. У 2019 р. майже третина кандидатів у народні депутати були молодші 35 років. За віком найстаршими парламентарями України є 88-річні [30].

Австралійський парламент залишається сферою діяльності політиків середнього віку: кількість політиків віком 40–59 років становить біль-

шість, лише 26 (11,5%) є молодшими 40 років. Сорок один політик (18%) віком 60 років і старше. Наймолодшим парламентарем був 20-річний. Найстарішим членом парламенту був 71-річний. Середній вік федеральних політиків Австралії становить 51 рік [52].

Зважаючи на об'єктивні соціологічні дані, на основі аналізу мовного матеріалу реконструюємо один із параметрів мовного портрета мовної особистості політика – віковий. «Вивчення слів дає нам ключ до розуміння всього мовного процесу, тоді як вивчення всього мовного процесу дає ключ до розуміння особистості і всієї сфери біосоціальної динаміки» [16, с. 19]. Когнітивний ракурс дослідження дозволяє нам виокремити концептуальні моделі репрезентації категорії віку, послуговуючись концепцією С.А. Жаботинської, визначаємо концептуальну модель як поняттєву структуру фрагмента знань (без урахування застосованих до неї когнітивних операцій), що репрезентують сприйняття людиною світу. Виокремлено такі концептуальні моделі репрезентації категорії віку:

1. *Вік = Досвід.*
2. *Вік = Досвід = Відмова від політичної кар'єри.*
3. *Вік = Досвід = Вузькоспеціалізовані експертні знання = Технократія.*
4. *Вік = Стара система.*
5. *Вік = Молодість = Зміни.*
6. *Вік = Молодший вік = Непрофесіоналізм.*
7. *Вік = Досвід.*

У політиці людина середнього віку вважається найбільш готовою до реалізації себе на політичній ниві широкого масштабу [13, с. 58], насамперед тому, що цей вік асоціюється з уміннями та знаннями, набутими протягом життя та діяльності особи, що в текстовій площині представлено лексичною одиницею – ***досвід***. Наприклад, експрем'єр В.Б. Гройсман, підкреслюючи високу кваліфікованість своїх однопартійців, висловився: *«Люди, які опинились у команді, – це люди, які мають **досвід** проведення реальних змін»* [25]. Подібну семантику озвучив депутат Г.М. Немиря про Ю.В. Тимошенко: *«**Досвід** – це очевидний критерій під час обрання керівника уряду, коли перед країною стоять серйозні **виклики** в економіці і в державному управлінні»* [22], тому *«дуже багато людей воліють бачити на посаді голови уряду **досвідчену** людину, яка знає, що таке економіка»*.

Депутат фракції «Батьківщина» О.В. Кужель, яка є давнім соратником Ю.В. Тимошенко, у 2019 р. зазначила, що «прем'єрство Юлії Тимошенко було б виправдане, зважаючи на те, що **молодій команді** В. Зеленського потрібно опиратися на **досвідчених** політиків». Депутатка зазначала: «Якщо їм потрібна буде **допомога** і **досвід**, вони покличуть. Якщо **ні, то це буде їхній особистий ризик і відповідальність**» [22].

Вербалізована в мовленні ментальна репрезентація ототожнення понять **досвідченість = досвід = допомога,** протиставлена когнітивній структурі **недосвідченість = ризик = відповідальність,** спрацьовує на реалізацію прагматичної інтенції позитивної репрезентації лідера своєї партії в тактиці позитивної самооцінки, що підвищує статус мовця і знижує статус політичного опонента – **молодої** команди.

Інший приклад вербалізації цієї моделі такий: «*Олексій Миколайович – **професіонал**, який має **досвід ефективної** роботи **як в органах державної влади, так і в бізнес-структурах**. Це **вкрай** важливо з точки зору формування політики Мінекономіки»* [32]. Політик розширює розуміння найкращого політичного віку додатковими характеристиками, вираженими епітетами **професіонал, ефективний,** підсилює свою думку інтенсифікатором **вкрай.** Використання порівняння **як в органах державної влади, так і в бізнес-структурах** звертає увагу на необхідну якість успішного політика – мати розуміння наявних проблем та потреб в обох сферах.

П.О. Порошенко в конкурентній боротьбі за свою електоральну нішу зі С.І. Вакарчуком зазначив: «Виклики перед країною такі, що одного голосу замало, **потрібна сила і досвід,** які в **нашої команди** є». Тоді як у мовній грі слів **одного голосу замало** політик реалізує комунікативну стратегію дискредитації в тактиці натяку на непрофесіоналізм команди опонентів: **одного голосу замало** перекликається з назвою партії під лідерством Святослава Вакарчука – «Голос» [26].

В англійській мові у структурі досліджуваної концептуальній моделі додається поняття знань, які є невід'ємним елементом, дотичним поняттю досвіду. Вибір мовних засобів **deep knowledge** у висловлюванні *"He was also regarded as a fierce scrutineer in committees, grilling politicians and agency heads with a **deep knowledge** of the bureaucracy"* зображує екслідера лібералів Алістара Кое, що пішов у відставку на початку 2021 р., як запеклого рецензента роботи комітетів із глибокими знаннями в галузі адміністрування [41]. Іншим прикладом цього контексту є висловлювання *"I think Australia is frustrated that there is a politician out there who is not **focused on their needs and issues**"*, де вказується, що політик має

бути сфокусованим на потребах та питаннях своїх виборців. У подяці своїй команді, з якою А. Кое пропрацював багато років, він додав: *"You are the people who entrusted me as your candidate and sent me to parliament, and you are the people who* ***turned out in force*** *as we fought an unprecedented by-election in 2014"* [41], де мовний вираз *who turned* ***out in force*** вказує на позитивний досвід, отриманий у роботі із сильною командою. Лідер Національної партії в сенаті Австралії Барнабі Джойс підтримує думку, що політики старшого покоління – це цінний ресурс, на що вказує семантика лексичної одиниці **asset** (*useful, valuable, quality, skill*) у висловлюванні сенатора **"aging politicians can be assets"** [40].

Австралійський сенатор Джойс підкреслював, що визначення віку суб'єктивне, особливо стосовно політичного віку: *"I never sort of concur with the view that because* ***you're old, you're not of political worth*****"** [40], зауважив, що стара за віком людина не обов'язково немає політичної ваги. Політик визнає, що зараз стерті часові межі між тим, коли ти молодий чи старий, важливим залишається факт суспільної користі, на що вказує вибір лексичних одиниць **old, extremely worthful, useless** у його висловах: *"I think that people can be* ***old and extremely worthful"****. "And what does old mean these days, I don't know, at what age you are old, and at what age you are young. However, if you are* ***useless****, I think you* ***should go"*** [40]. Вибір лексичних засобів (**I think, what does old mean**, **never sort of concur)** та риторичний прийом зіставлення, виражений в антитезі "at what age you are **old**, and at what age you are **young**", спрацьовує для підкреслення власної філософської позиції австралійського політика в питанні віку. Експрем'єр-міністр Тоні Еббот також убачає набуті з віком знання та досвід важливими для політика: *"On our side of politics we need to have* ***the skills and experience*** *of someone like Peter Dutton in Federal Parliament",* на що вказують лексичні одиниці **skills and experience** [47]. Репрезентація **досвіду** в австралійській політичній комунікації відбувається через поняття **wisdom**, наприклад: *We've got a lot a lot of ageing politicians and a lot of* ***wisdom*** *and grey hairs*, де лексема **ageing** – «старіючі» – набуває позитивної конотації завдяки розкриттю семантики «мудрий», «розумний» слова **wisdom.**

Репрезентація цієї концептуальної моделі в українському й австралійському політичному дискурсі демонструє подібність.

Вік = Досвід = Відмова від політичної кар'єри

В українському політичному дискурсі наповнення цієї концептуальної моделі представлено лексичними засобами, які виражають небажання продовжувати політичну діяльність, зокрема: ***«відмовитися від мандата, мандат не цікавий, не потрібен мандат, ефективніший поза парламентом»***: *«Навіть більше, я пишаюся тим, що тоді вперше в історії українського парламенту* ***відмовився від мандата.*** *Я показав людям, що мені мандат* ***не****цікавий. Зараз усі говорять про депутатську недоторканність і її зняття, я показав, що мені* ***не*** *потрібен мандат, щоб* ***не*** *ховатися* ***ні*** *за недоторканністю,* ***ні*** *за якимись привілеями,* ***ні*** *за преференціями. Я міг робити справу в парламенті, але в той момент зрозумів, що один я буду* ***ефективніший поза парламентом»*** [33]. Використання повторів та заперечень, зафіксоване у виступах С.І. Вакарчука після оголошення складення мандата народного депутата, роблять мовлення політика експресивним завдяки виконанню функції змістового, логічного й емоційного підсилення висловлювання.

Можемо також говорити про своєрідну політичну апатію австралійських політиків, які досягають певного віку, за 50 чи 60 років, що в мовному матеріалі представлено метафоричним виразом **post-public twilight** у значенні постпублічної апатії щодо продовження кар'єри. Наприклад: *Howard purchased an internal truce by flagging his* ***voluntary retirement*** *as early as 63* [52]. Джон Говард пішов назустріч своєму внутрішньому спокою, оголосивши своє добровільне звільнення з посади прем'єра в 63 роки: *I have said before that if the party wants me to lead it to another election, which will be at the end of next year, I am* ***happy*** *to do so. After that obviously one has to recognise****, I'll then be in my 63'rd or 64'th year, and you start to ask yourself and that's fair enough. And nothing is forever*** [52]. Лексичні засоби ***voluntary retirement, fair, enough, nothing is forever***, що розкривають семантику бажаного, достатнього, справедливого, проте того, що не може тривати вічно, ужиті австралійськими політиками, говорять про свідоме рішення залишити політичну арену з інтенцією поступитися місцем іншим.

До маркерів, які репрезентують цю модель, належать також метафори, які створюють образну картину концептуальної моделі: фразеологічний зворот ***up stumps on a stellar career*** вербалізує поняття складених повноважень (наприклад, *the former attorney-general Nicola Roxon,* ***who upped stumps on a stellar career at just 46*** [46]). Стосовно представника лейбористів Крега Емерсона, який пішов з посту успішного міні-

стра в 59 років, ужито фразеологічний вираз ***pull the pin on***, що розкриває семантику «завершити», «забити цвях», «поставити хрест на кар'єрі»: *who still looks young having* ***pulled the pin on a senior ministerial career*** [46].

Щодо прихованих або ж не таких очевидних причин того, чому успішні високопосадовці віддають перевагу тому, що «піти в тінь» на піку своєї кар'єри, є особисті: ***My two smart and loving children, Olivia and Edward <…> will reach primary school age during the next parliament*** [46]. Завуальований підтекст змушеного вибору між сім'єю та кар'єрою прочитується в риторичній фігурі переривання думки в мовленні політикині Келі Одваєр, яка в 42 роки вирішує припинити кар'єру міністра. Ця думка підтверджується коментарем від лейбористів, який висловлює жаль лексичними одиницями ***disappointing***, ***have not done, support***, що були вжиті для відображення того, що не були створені умови для політика-жінки суміщати материнство (двоє дітей) та роботу: ***It's really disappointing*** *that the Liberal Party* ***have not done more to support*** *Kelly O'Dwyer as* ***a mother*** *to stay in public life* [46].

Отже, досліджувана концептуальна модель актуалізує відмінності у ставленні українських і австралійських політиків до питання щодо припинення політичної кар'єри. Небажання австралійських парламентарів продовжувати політичну кар'єру асоціюється з віком, усвідомленою необхідністю поступатися молодшому поколінню політиків, тоді як в українському політикумі на перше місце виходять саме ідеологічні чинники.

Вік = Досвід = Вузькоспеціалізовані експертні знання = Технократія

У сучасній українській мові закріпився термін **«технократ»** на позначення особи, яка зазвичай не є членом тієї чи іншої партії, не робить політичної кар'єри, більшу частину життя працює у сфері своєї експертизи [19]. Термін **«технократія»** уживається щодо уряду експертів, де міністрами стають не політичні фігури, а кращі спеціалісти у своїх сферах, віддалені від політичних та бізнесових впливів. Урядові посади розподіляються не за політичними квотами, а за «професійними якостями», тобто за експертною компетенцією людини, що дозволяє їй залишатися поза впливом олігархів.

Експертиза є дуже потужним ресурсом для політика, особливо коли експерт переходить від позиції радника до особи, що ухвалює рішення, поєднує репутацію і надійність своєї професії з авторитетом і владою держави. Ресурс експертизи переходить у рівень привілею і створює таким політикам нерівномірно виграшні умови в публічних виступах та дебатах порівняно з іншими учасниками комунікації. Вони не тільки мають об'єктивну перевагу у знаннях, вони також мають апріорі позитивний образ в очах аудиторії.

Проте українські політики у складі теперішнього уряду (із 2019 р.), що мають високі досягнення у своїх галузях, часто не мають відповідного адміністративного досвіду. Відсутність досвіду адміністрування може призвести до неспроможності політика протистояти умовам бюрократії, що в мові відбивається в метафоричному порівнянні ***бюрократична машина «з'їла»***, наприклад: ***«після Майдану на цій посаді був Павло Шеремета, але бюрократична машина швидко «з'їла» його <…>»*** [36].

В англійській мові термін **technocrat** розкривається у протилежному, більш негативному ракурсі, де семантична структура терміна вміщує семи зі вказівкою на «експерта в науці чи технологіях, який має велику владу чи значний вплив на уряд чи промисловість», наприклад: *We believe there is a danger in policy-makers blindly trusting the technocrats* [44]. Термін **technocracy** містить семи *controlled, influenced*, які експлікують уряд чи соціальну систему, що контролюються або перебувають під впливом експертів науки та технологій, наприклад: *We live in a technocracy where progress involves the mastering of increasingly complex data. In her opinion, technocracy was not incompatible with democracy* [44].

В австралійському політичному дискурсі термін **autocratic technocracy** позначає зосередження політичної влади в руках невеликої групи людей, які покладаються на думку експертів. Цей термін став особливо вживаний під час пандемії 2020–2021 рр., коли автократична технократія проявилася передусім у маргіналізуючій ролі парламенту й у встановленні обмежень щодо громадянського суспільства залежно від експертної думки медиків: *How many times have we heard Prime Minister Scott Morrison, or a premier, say they have to follow the medical advice? And <…>* ***"technocracy"*** *because of the* ***dominant role played by medical-scientific experts. Severe restrictions on an individual's freedom*** *of movement, association, and to earn a livelihood have been* ***declared*** *by them, or on their advice* [49].

Простежується подібність в актуалізації концептуальної моделі автократичної технократії в українському й австралійському політичному дискурсі. Саме в часи надзвичайних ситуацій, наприклад COVID-19, технократія сприяє своєчасному, рішучому та заснованому на доказах

ухваленню рішень, надає цьому процесу раціонального й аполітичного характеру, оскільки об'єднання політиків і експертів мінімізує ризики недовіри громадськості.

Вік = Стара система

Ментальна структура *Вік = Стара система* на позначення старого політичного ладу, який потрібно змінювати, вербалізується в мовленні українських політиків такими лексичними елементами, як: ***стара політика, історичний музей, режим, епоха договірняків, попередні сили, колишні***, наприклад: ««*Батьківщина» готова спільно з новою владою ламати* ***стару систему»****; «<…> не хочу допустити реваншу* ***попередніх сил****, які п'ять років грабували країну»* [22]. Так, у передвиборчих виступах 2019 р. С.І. Вакарчук заявляв, що його партія сподівається *«змінити* ***стару політику*** *і залишити її в цьому* ***історичному музеї****»* [28]. Політична інтенція С.І. Вакарчука щодо відсторонення олігархів від політичного контролю маніфестується в мові в метафоричному порівнянні старої системи з ***історичним музеєм***, де нове прогресивне покоління політиків протиставлене поняттю «музейної втоми», когнітивно асоційованої у свідомості з нудьгою, тишею та законсервованістю. Також у виступі С.І. Вакарчук використав алюзію на фразеологізм «крутити як циган сонцем» щодо діючих партій: *«які вже* ***28 років крутять світом*** *в Україні і* ***так ні до чого й не*** *довели, тому треба давати дорогу* ***новим*** *політикам»* [33]. Значення фразеологізму, маніфестоване в семах *розпоряджатися, за власним розсудом, верховодити* [34], є когнітивною ланкою до мовного емоційного вираження негативної оцінки роботи старої політичної системи.

Концептуальна модель *Вік = Стара система* репрезентує розуміння віку як цілого часового простору функціонування політики, який насамперед характеризується корупцією. Наприклад, індивідуально-авторська метафора В.О. Зеленського до Ю.В. Тимошенко: ***«Епоха договірняків скінчилася назавжди»*** [35], що стосується тривалого часу функціонування корумпованої влади, побудована за допомогою асоціативних зв'язків із лексемою ***епоха*** та з використанням сленґової лексеми ***договірняк*** із переосмисленим значенням спортивного матчу, що був навмисно програний.

У вербалізації концептуальної моделі *Вік = Стара система* знаходить відображення властиве політикам виявлення солідарності з новим поколінням влади, яке символізує прогресивні зміни. Політики старшої вікової категорії, проявляють маніпулятивну мовну єдність із більш молодим поколінням, реалізують прагматичну інтенцію залишитися при владі. Конструювання когнітивної опозиції **«справжні демократичні сили» / МИ – ВИ / Вони** є формою контролю свідомості і «включає втручання у процеси розуміння, формування упереджених ментальних моделей і соціальних уявлень, як-от знання й ідеології, що підкреслюють Наші добрі справи, та наголошують Їхні погані сторони» [14; 15, с. 359].

Позиціонування свого групового позитивного обличчя **МИ** реалізується в мовленні депутатів, наприклад щодо розколу партії «Голос»: *«Цінності, які* ***ми*** *декларували під час парламентських виборів, зараз діаметральні до дій керівництва партії.* ***Ми****, 10 народних депутатів «Голосу», не можемо закривати очі й ігнорувати те, що керівництво партії відійшло від демократичних та антиолігархічних принципів»* [24]. Навпаки, народний депутат IX скликання Антон Поляков у своєму виступі стосовно узгодження статусу Національного антикорупційного бюро України з вимогами Конституції України використовує мовну опозицію **МИ** та **ВИ**: *«у* ***Вашому*** *законопроєкті, який* ***Ви*** *збираєтеся прийняти»* [31].

Ментальна структура *Вік = Стара система* когнітивно пов'язана з поняттям корупції. Наприклад, у висловленні ***«****Так давайте одразу дамо йому цю* ***посаду на все життя, а після смерті хай його діти займають цю посаду****»* [31] депутатом А. Поляковим реалізується комунікативна стратегія конфронтації, що втілена за допомогою риторичного прийому іронії щодо тих, хто роками тримається за корумповані посади.

Лексема ***мастодонти,*** ужита Ю.В. Тимошенко стосовно своїх політичних опонентів (*«щоб не дати можливості перемогти в мажоритарних округах* ***мастодонтам*** *корумпованого* ***режиму, що діяв п'ять років і який зараз впав****»* [26]), називає вимерлу групу великих ссавців, схожих на слона. Щодо людини, у переносному значенні лексема переважно розкриває семантику негарної, неповороткої, незграбної людини великого розміру.

Юлія Тимошенко заявила, що президентські вибори 2019 р. стали *««метеоритом» для політиків, які були при владі останні п'ять років, і падіння якого* ***вимило їх, як динозаврів****»* [26]. Емоційно забарвлена лексика увиразнює структуру висловлення і наповнює його додатковим оцінним значенням. Зображально-оцінна функція метафори відтворена через зіставлення двох планів на основі подібності: **метеоритом вимило їх, як динозаврів**. Лексична одиниця ***динозавр***,

ужита у значенні «ретроград, консервативна людина» підкреслює як вікову різницю, так і різницю в мисленні різних поколінь.

Уживання таких лексичних одиниць із семантичними компонентами *вимерлий*, *застарілий, відсталий від сучасності, неповороткий, консервативний, незграбний,* дозволяє політикині реалізувати комунікативну стратегію образи стосовно тих політиків, що перебувають при владі вже довго і неспроможні мінятися, щоб відповідати вимогам часу. На користь іміджу Ю.В. Тимошенко по-перше, спрацьовує комунікативна стратегія самопрезентації, збереження власного позитивного обличчя; по-друге, реалізацією комунікативної стратегії протиставлення створюються умови відмежовування політикині від невигідної для її політичного обличчя позиції бути серед тих, кого відносять до перешкоди оновленню та реформуванню влади.

Така семантика маніфестується у прикладі австралійської політичної комунікації: *"So **another** leadership change, **another** prime minister removed in the Australian fashion, and suddenly Bill Shorten is **the new Tony Abbott** and Malcolm Turnbull is **the old John Howard** and **it's sort of like the 90's again**, except on speed*"; **"*Nothing** has changed and **everything** has changed and we are really **none the wiser"*** [37], де нові зміни серед політичних обличь не приводять до змін у політичній ситуації. Виразна риторична фігура антонімічних рядів (**another** leadership change – **another** prime minister**, the new** – **the old, nothing** –**everything**) із синтаксичними повторами посилює ефект песимістичної патетики щодо засилля старої політики, вираженої лексичними засобами **like the 90's again** та we are **none the wiser** [39].

Отже, у способах репрезентації концептуальної моделі *Вік = Стара система* в українській і австралійській політичній комунікації спостерігається подібність, що свідчить про загальну тенденцію протиставлення категорій молодого – старого, прогресивного – консервативного. Проте в україномовному матеріалі спостерігаємо використання мовно-риторичних засобів, що викликають негативні асоціації й актуалізують приховані контексти, надають політичному мовленню більшої емоційності.

Вік = Молодший вік = Непрофесіоналізм

У суспільстві «молодший вік» стереотипно сприймається як недосвідченість, відсутність досвіду роботи, неспроможність виконувати певні обов'язки чи отримати певну посаду. Відмічаємо, що негативне сприйняття політика молодого віку проявляється не тільки в опозиції *старший вік – молодший вік,* а спостерігається між політиками однієї вікової групи різного ґендеру. Наприклад, депутат чоловічої статі висловлюється щодо колеги жіночої статі: *«Чудова, **молода**, розумна, працювала в державних органах чи в органах місцевого самоврядування **хоч** один день»* [17]. Лексичні одиниці з позитивною конотацією ***«чудова, молода, розумна»*** зі вказівкою на вік та зовнішність депутатки, використані з риторичною фігурою сарказму, підсиленому інтенсифікатором **хоч**, використані, щоб охарактеризувати політикиню як непрофесійну. Іншими прикладами мовного представлення цієї концептуальної моделі є: **«дівчинка 32-років**, **дівчинка,** яка пропрацювала в системі охорони здоров'я і ні дня» [29]; **«профан в економіці»** [20].

Досліджувану концептуальну модель в австралійському політичному дискурсі репрезентує, зокрема, інше метафоричне порівняння молодих політиків, яке знаходимо у висловленні *"it's a **tough road going up against** all of the people who know what they're doing, and they're **little chickens in a big hen house**"* [39]. Мовними засобами ***tough road, going up against*** також підкреслюється поблажливість до молодого покоління політиків з огляду на складність та специфічність політичного процесу та необхідність іти проти думки всіх. Маніпулятивність реалізації прийому видимої поблажливості полягає у формуванні протилежної думки і спрацьовує на дискредитацію опонента, де поняття «молоді люди» у цьому порівнянні з **курчатами у великому курятнику** – they're **little chickens in a big hen house** – набуває додаткової образності юного, слабкого, нерозумного покоління політиків, що підсилено лексичною антонімією протиставлення лексем **little** та **big.** Так, концептуальна модель *Вік = Молодість = Непрофесіоналізм* представлена в обох зіставлюваних дискурсах. Комунікативна стратегія дискредитації опонента відображає стереотипне ставлення до осіб молодшого віку як до недосвідчених та непрофесійних.

Вік = Молодість = Зміни

Зазначена концептуальна модель, яка демонструє те, що молодь уособлює зміни, представлена в українському й австралійському політичному дискурсі. В українському політичному дискурсі мовними маркерами репрезентації цієї моделі є такі лексичні одиниці, як ***«ріст»***, ***«потрясіння»***: *«Те, що зараз відбувається, – це проблема **росту**. Коли я була головою компанії, я це вже бачила, тому я досить спокійно до цього ставлюся. Коли компанія швидко росте, усередині відбуваються певні **потрясіння**»* [18].

У текстовій площині австралійської політичної комунікації ця модель представлена, зокрема, коли йдеться про появу нових облич в австралійській політиці, де метафорично зазначається потреба в молодих представниках у парламенті, як у «ковтку свіжого повітря», наприклад: *"But we need some **young people** in Parliament to bring **a breath of fresh air**"* [43].

Реалізуючи комунікативну стратегію позитивної самопрезентації та завуальованого самовихваляння, один із наймолодших австралійських політиків Кай Конаглен іронічно характеризує свою стрімку політичну кар'єру як щось неймовірне, що в мові вербалізується синтаксичним паралелізмом у формі риторичної фігури анафори: ***If you were** to ask me a month ago **if I'd be** running for Parliament at the age of 20, **I'd say you were** joking* [43]. Повтор умовних конструкцій сприяє накопиченню емоційного потенціалу висловлювання, яке відбувається поступово і приводить до експресії. Вибір мовних засобів у висловлюванні *"There is a lot of people who have voted for me, and for those people I'm incredibly thankful, that you would **give a young person a go,** and put me your number one vote"* [43] підкреслює вагомість першого поштовху і шансу, який потрібен молодому політику, що вербалізується семами *старт, можливість* у фразеологічному виразі ***give a go*** [43]. Концептуальна модель *Вік = Молодість = Зміни* вербалізується в мовленні як українських, так і австралійських політиків.

Висновки. Отже, моделювання мовної особистості в політичній комунікації враховує соціально й індивідуально зумовлені чинники, серед яких дихотомія молодого та старого маніфестує взаємодію прогресивного та консервативного, успішного та неуспішного, професійного та непрофесійного тощо. Концептуальні моделі представлення тих чи інших характеристик мовної особистості є основою функціонування стереотипів сприйняття соціальних ролей молодших за віком як менш досвідчених і менш здатних обіймати відповідальні посади, та навпаки. Досліджуваний матеріал дозволив простежити способи вербалізації категорії віку в політичній комунікації в зіставному аспекті. Так, категорія віку в українській і австралійській політиці реалізується крізь призму шести ментальних структур, які є спільними для двох лінгвокультур. В українському й австралійському політичному дискурсі категорія віку в поєднанні з іншими індивідуально-особистісними характеристиками сприймається як потужний ресурс, що із часом переходить у вагомий привілей на шляху створення успішної кар'єри. Емпіричний матеріал продемонстрував стратегемність політичного дискурсу, українські й австралійські політики вдаються до комунікативної стратегії позитивної самопрезентації, з одного боку, та дискредитації через комунікативні тактики іронії і натяку щодо оцінки діяльності опонентів, з іншого боку. Більш детальний аналіз зазначених стратегій у зіставному аспекті є перспективою наших майбутніх наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белл Р. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы. Пер. с англ. Москва : Международные отношения, 1980. 318 с.

2. Богин Г.И. Модель языковой личности в её отношении к разновидностям текстов: автореф. дис. … докт. филол. наук: 10.02.19. Ленинград, 1984. 31 с.

3. Голик С.В. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень. *Вісник Львівського університету*. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 21. С. 258–264.

4. Деренчук Н.В. Мовний портрет сучасного українського політика : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2018. 228 с.

5. Карасик В.И. Язык социального статуса. Москва : Институт языкознания АН СССР ; Волгоградский педагогический институт, 1991. 495 с.

6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 259 с.

8. Куранова С.І. Перспективи дослідження публічної мовної особистості в аспекті жанрової та регістрової теорії. *Мовознавство.* 2017. № 5. С. 42–54.

9. Мазепова О.В. Еволюція поняття «мовна особистість» у сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2014. Вип. 48. С. 274–286.

10. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.

11. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу). Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2004. 359 с.

12. Семенюк О.А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико- гумористичному тексті : автореф. дис. … докт. філол. наук: 10.02.01 ; 10.02.02. Київ, 2002. 32 с.
13. Славова Л.Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 358 с.
14. Brown P., Levingson S. Politeness: Some Universals in Language. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.
15. Dijk T.A. van. Discourse and manipulation. *Discourse & Society*. 2006. Vol. 17. № 3. P. 359–383. DOI: 10.1177/0957926506060250 (дата звернення: 05.09.2021).
16. Zipf G.K. Human behavior and the principle of least effort: An introduction to human ecology. Hafner, 1972. 573 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Ґендер в деталях. URL: https://genderindetail.org.ua/-verhovnoil (дата звернення: 02.04.2021).
2. Голос змін. URL: https://goloszmin.org/news/ (дата звернення: 05.09.2021).
3. Громадське. URL: https://hromadske.ua/posts/tekhnokratychnyi (дата звернення: 27.08.2021).
4. Е-правда. URL: https://www.epravda.com.ua/ (дата звернення: 31.08.2021).
5. Конституція України. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/v (дата звернення: 02.09.2021).
6. Новини України. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/political/625447 (дата звернення: 02.04.2021).
7. Новини України BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/7 (дата звернення: 21.05.2021).
8. Новини України BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-5 (дата звернення: 01.09.2021).
9. Новини України BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-9 (дата звернення: 25.08.2021).
10. Новини України BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48582937 (дата звернення: 06.08.2021).
11. Новини України BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ (дата звернення: 25.08.2021).
12. Новини України BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news567523 (дата звернення: 01.09.2021).
13. Новини України 18000. URL: https://18000.com.ua/strichkap (дата звернення: 02.03.2021).
14. Опора. URL: https://www.oporaua.org (дата звернення: 12.08.2021).
15. Персональна сторінка депутата Верховної Ради А. Полякова. URL: https://www.facebook.com/polyakov.206/ (дата звернення: 09.08.2021).
16. Персональна сторінка депутата Верховної Ради Б. Приходько. URL: https://www.facebook.com/borisprykhodko/7 (дата звернення: 04.09.2021).
17. Радіо свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30038103.html (дата звернення: 13.08.2021).
18. Словник української мови. URL: https://sum.in.ua/s/krutyty (дата звернення: 05.09.2021).
19. Слово і діло. URL: https: slovoidilo.ua/2019/11/19/ (дата звернення: 07.08.2021).
20. 36. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: https://dif.org.ua/article/evroatlantisti (дата звернення: 11.08.2021).
21. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/4 (дата звернення: 02.09.2021).
22. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/ (дата звернення: 01.09.2021).
23. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/2017-11-20 (дата звернення: 05.09.2021).
24. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/ (дата звернення: 03.09.2021).
25. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/8 (дата звернення: 05.07.2021).
26. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/2 (дата звернення: 15.08.2021).
27. ABC news Australia. URL: https://www.abc.net.au/news/ (дата звернення: 12.07.2021).
28. Cambridge Dictionary of English. URL: https://dictionary.cambridge.org/ (дата звернення: 05.09.2021).
29. Cambridge Dictionary of English. URL: https://dictionary.cambridge.org/ (дата звернення: 05.09.2021).
30. Conversation. URL: https://theconversation.com/s (дата звернення: 05.09.2021).
31. Couriermail Australia. URL: https://www.couriermail.com.au/news/ (дата звернення: 01.09.2021).
32. Parliament of Australia. URL: https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/2 (дата звернення: 22.08.2021).
33. Parliament of Australia. URL: https://www.parliament.vic.gov.au/ (дата звернення: 05.09.2021).
34. Parliament of Australia. URL: https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo (дата звернення: 05.09.2021).
35. Parliament of Australia. URL: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/ (дата звернення: 01.09.2021).
36. Premier Minister transcripts. URL: https://pmtranscripts.pmc.gov.au/taxonomy/8 (дата звернення: 23.07.2021).

РОЗДІЛ 6
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'27.373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.43

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АГРЕСІЇ У МЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ КОМЕНТАРІВ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ FACEBOOK)

AGGRESSION VERBALIZATION IN THE SOCIAL NETWORK DISCOURSE (BASED ON FACEBOOK COMMENTS)

Малишева М.Г.,
orcid.org/0000-0002-1910-4833
аспірантка кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено дослідженню агресивної мовленнєвої поведінки у мережевому дискурсі. Метою розвідки обрано аналіз виявів вербальної агресії у коментарях користувачів україномовного сегменту соціальної мережі Facebook, задля чого було визначено семантичне наповнення терміносполуки «вербальна агресія», проаналізовано оказіоналізми як репрезентанти вербальної агресії у мережевому дискурсі й надано комплексну характеристику виявлених маркерів вербальної агресії. Вербальну агресію потрактовано як емоційно різкий стиль мовленнєвої поведінки з елементами мови ворожнечі, що реалізується не лише у конфліктній взаємодії комунікантів, а й у висловленні агресивно маркованої позиції щодо певної ситуації або особи. Наголошено на тому, що об'єктом агресії може виступати не лише співрозмовник, а й треті особи або ситуація, тобто предмет мовленнєвої дії. Серед продуктивних шляхів створення оказіоналізмів із інвективним потенціалом зафіксовано префіксальний спосіб, контамінацію, основоскладання, навмисне передавання звуків однієї мови графічними засобами іншої мови. Встановлено, що оказіоналізми є виявом креативності та словотворчості мовця, способом реалізації мовної гри, користувачі з агресивним стилем мовленнєвої поведінки вживають оказіоналізми з метою спровокувати співрозмовника або спостерігача до агресивної реакції. Виявлено тенденцію до кодування інвектив або їхніх елементів за допомогою равлика, астериска, крапок; зафіксовано поширення скатологічної лексики у дискурсі соціальних мереж. З'ясовано, що оказіональні трансформації прецедентних висловлень є джерелом інтернет-мемів. Перспективами подальших розвідок визначено вивчення виявів агресивної мовленнєвої поведінки у мережевому дискурсі та створення колекції лексем, що маркують цей стиль поведінки, для системи автоматизованого пошуку деструктивних настроїв у соціальних мережах.

Ключові слова: вербальна агресія, мережевий дискурс, оказіоналізм, соціальна мережа, маркери вербальної агресії.

The paper is dedicated to the study of aggressive verbal behavior in the social media discourse. The purpose of the study is to analyze displays of verbal aggression in the comments of Ukrainian-speaking segment of the social network Facebook; which the semantic meaning of the term phrase "verbal aggression" was defined for. Occasionalisms as samples of verbal aggression in the social discourse were analyzed, and a complex depiction of the identified markers of verbal aggression was provided. Verbal aggression is commonly defined as an emotionally blunt verbal behavior with elements of verbal discord which is channeled not only into the confronting interactions of communicants but also into aggressively marked statements towards a given situation or person. It was noted that the subject of aggression can be not only the interlocutor but also third parties or a situation, i. e. a subject of speech. The prefix method, portmanteau, compound words, deliberate substitution of sounds of one language by characters of another language were highlighted among the most efficient ways of creating occasionalisms with invective potential. Occasionalisms are proven to be a display of creativity and word formation of a speaker, a way to realize their verbal game. Users with an aggressive verbal behavior style engage with occasionalisms to provoke an interlocutor or observer to have an aggressive reaction back. A tendency to code invectives or their elements with the use of at sign, asterisk, dots, and the spread of scatological vocabulary in the social media discourse were recorded. It was found that occasional transformations of precedent statements are a good source for Internet memes. The outlook for the further research is to study the demonstration of displays of aggressive verbal behavior in the social network discourse, and to create a collection of tokens that mark this style of behavior in order to systemize automated search for destructive tones in social networks.

Key words: verbal aggression, social media discourse, occasionalism, social network, markers of verbal aggression.

Постановка проблеми. З об'єктивних причин нині спостерігаємо стрімке зростання аудиторії інтернет-ресурсів. Наявні обмеження на пересування та проведення масових заходів перешкоджають «живому» спілкуванню у реальному часі, тому основним майданчиком для комунікації

стає Інтернет. Соціальні мережі надають можливість спілкування у режимі онлайн із необмеженою кількістю співрозмовників, незважаючи на мову та на відстань між комунікантами. Однією з переваг комунікації у мережі Інтернет є певна анонімність, яка дає змогу мовцям приховати або змінити свою особистість і вільно висловлювати думки. Утім, недоліком мережевого спілкування є відсутність фізичного, візуального й аудіального контакту між співрозмовниками, що зменшує емоційність комунікації, хоча цю ваду частково зрівноважують голосові та відеоповідомлення, емотикони, пунктуаційні знаки тощо. Своєрідна анонімність і фізична віддаленість комунікантів один від одного створюють відчуття вседозволеності, адже під час «живого» спілкування суспільна думка та фізична присутність діють як стримувальні фактори. На нашу думку, панічні настрої через пандемію та необхідність дотримування соціальної дистанції порушують емоційну рівновагу та підвищують рівень агресії у суспільстві. Відсутність можливості фізичного втілення агресії під час спілкування у мережі Інтернет спонукає користувачів до висловлення гострих емоцій за допомогою мовних засобів, тому дослідження вербальної агресії як різновиду мовленнєвої поведінки у комунікативному просторі мережі Інтернет набуває принципового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальна агресія як мовленнєве явище постає у центрі уваги українських (Л. Білоконенко, Е. Боєва, Н. Войцехівська, В. Урсул, С. Форманова, Л. Швелідзе та ін.) і зарубіжних (В. Апресян, Т. Воронцова, В. Жельвіс, Т. Копилова, Ю. Щербініна та ін.) науковців. Дослідники розглядають вербальну агресію як деструктивну або конфліктогенну мовленнєву поведінку, в основі якої лежить установка адресанта на комунікативне домінування [1, с. 8; 2, с. 29]; як висловлення негативного або критичного ставлення адресанта до адресата [3, с. 1; 4, с. 122]; як засіб висловлення гострих емоційних переживань [5, с. 8; 6, с. 47–48]; як особливо неприйнятне у поточній мовленнєвій ситуації вираження негативних почуттів, емоцій або намірів за допомогою слів [7, с. 36; 8, с. 6]. У наукових розвідках натрапляємо також на такі синоніми на позначення цього явища, як «мовленнєва агресія» (Н. Войцехівська, Т. Воронцова, Т. Копилова, Ю. Кріпак, О. Кузик, П. Смирнов), «комунікативна агресія» (Т. Кузнєцова), «мова ворожнечі» (О. Кислова, І. Кузіна, І. Дирда), «мовна агресія» (В. Апресян), «інвектива» (В. Жельвіс, С. Форманова). Окремі прояви вербальної агресії досліджено на матеріалі політичного (О. Гуз, Н. Кондратенко, О. Кузик), масмедійного (О. Гуз, О. Кузик) та інших типів дискурсів, також наявні поодинокі розвідки у галузі мережевого спілкування (Т. Воронцова, М. Карпенко, Н. Кондратенко, С. Форманова). У центрі нашої уваги постали оказіоналізми як засоби реалізації агресивної мовленнєвої поведінки у спілкуванні в україномовному сегменті Facebook.

Постановка завдання. Мета дослідження – простежити реалізацію агресивної мовленнєвої поведінки користувачів соціальної мережі Facebook на прикладі оказіональних перетворень. Мета зумовила розв'язання таких завдань: визначити семантичне наповнення терміносполуки «вербальна агресія»; проаналізувати оказіоналізми як репрезентанти вербальної агресії у мережевому дискурсі та надати комплексну характеристику виявлених маркерів вербальної агресії.

Об'єктом дослідження є агресивна мовленнєва поведінка користувачів соціальних мереж, а предметом – засоби вербалізації агресії у коментарях соціальної мережі Facebook.

Джерельною базою слугував україномовний сегмент соціальної мережі Facebook за 2021 рік. Методом суцільного добору для подальшого аналізу відібрано 450 коментарів, що містять маркери вербальної агресії. Під час відбору повідомлень задля дотримання етичних принципів ми не брали до уваги особові відомості авторів коментарів. Усі коментарі досліджено і подано без редагування зі збереженням авторської орфографії та пунктуації.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняних наукових розвідках досі відсутнє загальноприйняте потрактування поняття «вербальна агресія». Так, Н. Войцехівська пов'язує явище вербальної агресії з «гострими емоційними переживаннями» та «прагненням одного мовця задовольнити власну інтенцію на тлі протесту з боку іншого учасника, зокрема через свідому відмову від співробітництва» [9, с. 8]. За Ю. Кріпак, вербальна агресія є певною стратегією, що має на меті негативний вплив на адресата [10, с. 143]. С. Форманова визначає вербальну агресію як «навмисне вираження негативних емоцій, які мають інвективне прагматичне значення з метою виплеснути своє обурення за неадекватну поведінку людей» [11, с. 122]. Також Ю. Щербініна зазначає, що більшість наявних дефініцій надають занадто вузьке визначення або висвітлюють це явище лише з одного боку, адже сформулювати вичерпне і всебічно науково обґрунтоване потрактування вербальної агресії виявляється

вкрай складним, оскільки вербальна агресія має безліч видів і форм прояву та реалізується у багатьох ситуаціях [12, с. 6].

Проаналізований фактичний матеріал дає змогу зафіксувати деякі спостереження. На нашу думку, вербальна агресія є емоційно різким стилем мовленнєвої поведінки з елементами мови ворожнечі. Об'єктом агресії може виступати не лише співрозмовник, а й треті особи або ситуація, тобто предмет мовленнєвої дії. Н. Кондратенко слушно зазначає, що «в інтернет-спілкуванні дописи й коментарі учасників дискусії часто не суперечать одне одному і не містять протилежних думок, а є висловленням агресивно маркованої позиції щодо певної ситуації або особи» [13, с. 229].

Простежимо реалізацію агресивної мовленнєвої поведінки користувачів соціальної мережі Facebook на прикладі оказіоналізмів. У «Словнику сучасної лінгвістики» натрапляємо на таке потрактування: «Оказіоналі́зм / Оказіоналі́зми (лат. *occasionalis* – випадковий) – авторські, індивідуально-стилістичні неологізми, що вражають своєю новизною, незвичністю» [14, с. 324]. Оказіоналізми відображають особливості світобачення мовця, є виявом креативності та словотворчості, способом реалізації мовної гри.

Серед продуктивних способів створення оказіоналізмів фіксуємо префіксальний, зокрема префікс зе- на позначення людей і явищ, що пов'язані із шостим Президентом України Володимиром Зеленським. Утворення і поширення оказіоналізмів із префіксом *зе-* було частиною виборчої кампанії чинного Президента України задля створення впізнаваного бренду й окреслення кола «своїх»: *Зе!команда, Зе!Президент* тощо. За Т. Андрєєвою, префікс *зе-* створено шляхом скорочення прізвища до початкового складу [15, с. 129]. Утім, на нашу думку, тут також наявна оказіональна контамінація через омонімію внаслідок транслітерації англійського означеного артикля *the* українською мовою і подальшою його трансформацією у префікс, оскільки префікс *зе-* й артикль the є омофонами («слова, що збігаються за вимовою в усіх чи в окремих граматичних формах, проте мають різне значення й різне графічне оформлення» [16, с. 327]). Варто зазначити, що у негативних контекстах означений артикль *the* виявляє зневажливе ставлення до предмета та підкреслює його вади та недоліки. Розглянемо фактичний матеріал: *Ви ж тут з адекватними людьми спілкуєтеся, а не з* ***зебаранами***. У «Словнику української мови» натрапляємо на таке потрактування лексеми *баран*: «лайл. Про нерозумну, слабодуху людину» [17], а префікс *зе-* актуалізує негативну конотацію й обмежує коло людей прихильниками чинного Президента України В. Зеленського. Оказіональна антонімія *зебарани* / *адекватні люди* та дейктичні елементи посилюють агресивний потенціал висловлювання. Також натрапляємо на: *згодна… але чогось* ***зелохі*** *мовчать щодо ради цього скликаня.* Лексема *зелох* утворена за моделлю *префікс зе- + основа лох* і є оказіональною трансформацією прецедентного висловлення В. Зеленського: *Послушай, я президент этой страны. Мне 42-й год. Я же не* ***лох*** *какой-то***.** За схожою моделлю утворено лексему нелох, що також є оказіональною трансформацією цього висловлення. Натрапляємо на інші перетворення цієї заяви в інтернет-мемах (див. рис. 1):

Рис. 1. Оказіоналізм

Одним із частотних способів оказіонального словотвору виявляємо контамінацію, тобто «об'єднання початку і кінця двох різних узуальних одиниць» [18, с. 90]. Натрапляємо на оказіональні трансформації антропонімів: *Петьман* (ім'я п'ятого Президента України *Петра* Порошенка й іменник *гетьман;* «Словник української мови» надає таке потрактування лексеми *гетьман:* «1. В XVI ст. – виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р. – начальник козацького війська та верховний правитель України. 2. Головнокомандуючий збройними силами Польсько-Литовської держави в XVI–XVIII ст» [19], отже, хоча лексема *гетьман* має позитивну конотацію, неологізм *Петьман* зазвичай вживають у негативних контекстах: *Чому* ***Петьман*** *не в тюрьмі???*), *Путлер* (прізвище президента Російської Федерації В. *Путіна* і прізвище *Гітлер;* новоутворена лексема *Путлер* вмотивована порівнянням діяль-

ності Володимира Путіна й Адольфа Гітлера і має оцінно-зневажливий характер).

Продуктивним способом творення оказіоналізмів є основоскладання: *...воно доповнює* ***г**нокурс*** *з «основ сімейного життя певно»...* Фіксуємо вживання оказіоналізму з оцінною семантикою і табуйованим компонентом, утвореного складанням двох іменникових основ: зашифрованого іменника скатологічного характеру *г**вно* й іменника *курс*. Кодування інвектив є поширеною практикою у мережевому спілкуванні. На нашу думку, насамперед це пов'язано із правилами спілкування у соціальних мережах. Так, у соцмережі Facebook заборонена публікація матеріалів, що містять погрози, ворожі висловлення, насильницькі заклики, мову ворожнечі тощо. Модератори Facebook-спільнот блокують користувачів за неналежну мовленнєву поведінку, зокрема за вживання ненормативної лексики, тому користувачі прагнуть графічно змінити слово або вираз задля формального виконання правил і уникнення автоматичної цензури. Варто зазначити, що закодованою може бути як лише одна буква у слові, так і усе слово, за умови збереження відповідного контексту задля подальшої декодифікації зашифрованої лексеми читачем. Серед засобів кодування лексем натрапляємо на равлика @, астериска *, крапку .. тощо, напр.: *Ти ж вже* ***всра@вся****; Самі* ***сц...куни****, дітей бояться своїх захищати, і інших агітують.* Виявляємо, що не всі лайливі лексеми є закодованими: *у мене 7 років життя пішли у* ***ср@ку*** *через таких* ***імбецилів***. На нашу думку, під час написання повідомлення автор шифрує не ті лексеми, що можуть бути неприйнятними для співрозмовників, а ті, які особисто для нього є некоректними або ті, що, на його думку, порушують правила конкретної спільноти.

У зібраному фактичному матеріалі натрапляємо також на інший оказіоналізм: *говнокомандувач*, утворений від іменника *головнокомандувач* шляхом відкидання складу в основі *головно-* задля утворення скатологічної лексеми *говно-*. Скатологічна лексика є частотною у мережевому спілкуванні, загалом фіксуємо 48 слововживань, напр.: *Жуй сраку* (прецедентне висловлення й інтернет-мем, джерелом є відео українського youtube-шоу «Телебачення Торонто», у якому ведуча в образі пенсіонерки каже фразу *Жуй сраку*). Також натрапляємо на такі оказіоналізми: *лайножер* (основоскладання: іменник *лайно* і дієслово *жерти*, дієслово змінюється на іменник *жер* шляхом відкидання суфіксу *-ти*), *зелайно* (префікс *зе-* + іменник *лайно*) тощо.

Політично марковані оказіоналізми часто стають інтернет-мемами: *піськограй* (основоскладання: іменник *піська* і дієслово *грати,* закінчення *-а* змінюється на суфікс *-о-*, дієслово *грати* змінюється на іменник *грай* шляхом заміни суфікса *-ти* на *-й*, наприклад як *водограй*; джерелом цього мему є виступ В. Зеленського із грою на роялі), *порохоботи* (основоскладання іменникової основи *порох* та іменникової основи *бот* за допомогою інтерфікса *-о-;* іменник *порох* є відсиланням до П. Порошенка, іменник *бот* вживають на позначення людини, поведінка якої нагадує програму: боти зазвичай залишають однотипні коментарі задля пропаганди певних політичних настроїв), *кремлеботи* (основоскладання іменникової основи *Кремль* та іменникової основи *бот* за допомогою інтерфікса *-е-*) тощо.

Оказіональні трансформації констатуємо у закликах до фізичної розправи: ***Скотиняку на гілляку!*** У наведеному прикладі фіксуємо оказіональну трансформацію прецедентного висловлення *Комуняку на гілляку!*, що нині є інтернет-мемом. Ідеологічне гасло *Комуняку на гілляку!* є закликом до знищення комуністів [20, с. 183] і утворене за моделлю *іменник із суфіксом -як- + на гілляку*!, де суфікс *-як-* наголошує на негативних якостях об'єкта й утворює риму, знак оклику підкреслює емоційний стан мовця. Також фіксуємо аналогічні гасла націоналістичного і політичного характеру: *Москаляку – на гілляку!* (*москаль* – зневажлива лексема на позначення росіянина); *Клоуняку – на гілляку!* (йдеться про В. Зеленського, до початку каденції він був відомим коміком). Основою для гасла може бути оказіонально трансформоване прізвище: *Аваку на гілляку!* (А. Аваков, політичний діяч; заміна суфікса *-ов* на *-а*); *Зеленяку на гілляку!* (В. Зеленський; усічення суфікса *-ський* із додаванням суфікса *-як-* і закінчення *-а*); *Шаріяку – на гілляку!* (А. Шарій – блогер, проросійський пропагандист; суфікс *-ij* + *-ак-* + *а*). Трансформації прізвищ необхідні задля утворення рими, завдяки чому гасла мають ритм, комічний ефект і краще запам'ятовуються для подальшого відтворення. Гаслом також вважаємо римовані еліптичні заклики на кшталт: *Вила в сраку й на гілляку!*. Заклик до застосування вил вважаємо прецедентним феноменом, що відсилає до постаті українського політика Олега Ляшка, вила є візитівкою й елементом іміджу політика. Окрім римованих гасел, натрапляємо на заклик до фізичної розправи із структурою *іменник + на гілляку*: ***Вчителя на гілляку*** *за такі методи.* Утім, заклики такого типу не вважаємо гаслами через відсутність ритму і рими. Синонімічними конструк-

ціями є моделі *іменник + на палю* й *іменник + на плаху*: ***Зрадників на палю****! Це зрадники* ***на плаху їх*** *усіх олігархів.* Також фіксуємо заклики-інфінітиви: ***Спалити*** *відділок* ***чортів*** (міфологічна алюзія *чорти* («1. крим., мол. Міліціонер; працівник правоохоронних органів. 2. мол. Хлопець, молодий чоловік» [21, с. 366]), підсилює агресивний потенціал заклику *спалити*); ***Вдушити гада****!* («1. крим.; зневажл. Працівник міліції» [22, с. 99]). До закликів також долучаємо констативи: *Гарний кацап – мертвий кацап*. Цей заклик вважаємо прецедентним висловленням, оригінал належить Філіпу Шерідану: *Гарний індіанець – мертвий індіанець*. За основу для заклику взято граматичну структуру оригінального висловлення із заміною іменника *індіанець* на іменник *кацап* («розм. Зневажлива назва росіянина» [23]).

Частотним виявляємо навмисне «передавання звуків однієї мови графічними засобами іншої мови, тобто вживання слова як фонетичного (графічного) варваризму в тканині іншої мови» [24, с. 23]: *у нас мода така- усе валити на* ***папєрєднікав****.* У цьому прикладі натрапляємо на «русифіковану» лексему *папєрєднікі* (укр. *попередники*), що відтворює особливу рису російської вимови – акання. За Т. Левченко, умисно вжитий суржик є засобом негативної оцінки та висміювання осіб чи явищ [25, с. 74], тому зазвичай виявляємо такі лексеми у негативних контекстах: *Їла б ти його сама (****улучшєніє****), на жаль приходиться і нам.* У цьому прикладі «українофікована» лексема *улучшєніє* (від рос. *улучшение*, укр. *покращення*) є недоброзичливим іронізуванням і має негативну оцінну конотацію.

Як бачимо, оказіоналізми у дискурсі соціальних мереж є маркерами мови ненависті, вони мають на меті спровокувати співрозмовника або спостерігача до агресивної реакції та розпалюють ворожнечу. Загалом зафіксовано 89 оказіоналізмів.

Висновки. Потрактовуємо вербальну агресію як емоційно різкий стиль мовленнєвої поведінки, що реалізується не лише у конфліктній взаємодії комунікантів, а й у висловленні агресивно маркованої позиції щодо певної ситуації або особи. Об'єктом агресії можуть виступати співрозмовник, треті особи або ситуація, тобто предмет мовленнєвої дії. Досліджено реалізацію агресивної мовленнєвої поведінки на прикладі оказіоналізмів. Серед продуктивних шляхів створення оказіоналізмів зафіксовано префіксальний спосіб, контамінацію, основоскладання, навмисне передавання звуків однієї мови графічними засобами іншої мови. Виявлено, що оказіоналізми є джерелом інтернет-мемів.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому вивченні виявів агресивної мовленнєвої поведінки у мережевому дискурсі та створенні колекції лексем, що маркують цей стиль поведінки, для системи автоматизованого пошуку деструктивних настроїв у соціальних мережах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войцехівська Н. Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 34 с. URL: https://goo.su/5sgX

2. Воронцова Т., Копылова Т. Молчание как маркер агрессивного речевого поведения (на материале бытового общения). *Филологический класс*. 2017. № 3 (49). С. 29–33. URL: https://goo.su/5sh

3. Апресян В. Имплицитная агрессия в русском языке. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии.* 2003. URL: https://goo.su/5sgO

4. Форманова С. Інвектива в сучасних інтернет-виданнях. *Молодий вчений.* 2018. № 9.1 (61.1). С. 121–124. URL: https://goo.su/5Yv9

5. Войцехівська Н. Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 34 с. URL: https://goo.su/5sgX

6. Боєва Е., Урсул В. Вербальна агресія та засоби її вираження в сучасному соціумі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки.* 2011. № 13. С. 46–54. URL: https://goo.su/5SgR

7. Смирнов П. Языковые средства выражения речевой агрессии в интернет-коммуникации. *Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки.* 2017. № 14 (263). Вып. 34. С. 34–42. URL: https://goo.su/5SGS

8. Щербинина Ю. Вербальная агрессия в школьной речевой среде : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.02. Москва, 2001. 19 с. URL: https://goo.su/5Ytw

9. Войцехівська Н. Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 34 с. URL: https://goo.su/5sgX

10. Кріпак Ю. Реалізація мовленнєвої агресії в конфліктному та агресивному дискурсах. *Одеський лінгвістичний вісник.* 2014. № 4. С. 140–143. URL: https://goo.su/5sH8

11. Форманова С. Інвектива в сучасних інтернет-виданнях. *Молодий вчений.* 2018. № 9.1 (61.1). С. 121–124. URL: https://goo.su/5Yv9

12. Щербинина Ю. Вербальная агрессия в школьной речевой среде : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.02. Москва, 2001. 19 с. URL: https://goo.su/5Ytw

13. Кондратенко Н. Вербальна агресія у спілкуванні в соціальних мережах: актуалізація етнічних гетеростереотипів. *Записки з українського мовознавства.* 2019. № 2 (26). С. 227–233. URL: https://goo.su/5SH7

14. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с. URL: https://goo.su/6Kvj

15. Андрєєва Т. Оніми як ресурс для неологізації у ФБ-коментарях. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* 2019. № 39. С. 122–145. URL: https://goo.su/6KVi

16. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с. URL: https://goo.su/6Kvj.

17. Словник української мови : в 11 т. URL: http://sum.in.ua/

18. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с. URL: https://goo.su/6Kvj.

19. Словник української мови : в 11 т. URL: http://sum.in.ua/

20. Ставицька Л. Український жарґон : словник. Київ : Критика, 2005. 496 с. URL: https://goo.su/6UNe.

21. Ставицька Л. Український жарґон : словник. Київ : Критика, 2005. 496 с. URL: https://goo.su/6UNe

22. Ставицька Л. Український жарґон : словник. Київ : Критика, 2005. 496 с. URL: https://goo.su/6UNe

23. Словник української мови : в 11 т. URL: http://sum.in.ua/

24. Тараненко О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. II. Текстуальні вкраплення, прецедентні тексти мовою оригіналу. Мовознавство. 2010. № 4–5. С. 21–39. URL: https://goo.su/6o2k

25. Левченко Т. Суржик як засіб пейоративної оцінки у мові засобів масової комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2020. № 85. С. 72–76. URL: https://goo.su/6RwJ

УДК: 81’33-47.44
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.44

КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИСТЕМІ ІНТЕРФЕЙСІВ КОРИСТУВАЧА

COMMUNICATIVE SPECIFIC OF VERBAL AND NON-VERBAL MEANS IN THE COMMUNICATIVE SYSTEM OF USER INTERFACE

Семенова М.А.,
orcid.org/ 0000-0003-3370-7750
аспірантка кафедри прикладної лінгвістики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті висвітлено вербальні та невербальні засоби в комунікативній системі інтерфейсу, оскільки їхня велика кількість призводить до серйозних проблем опису динамічних процесів словника, обґрунтування нової термінології, а також забезпечення взаємопов’язаних й узгоджених лексичних засобів кожної мови. З огляду на це особливого значення набувають дослідження, спрямовані на виявлення специфіки англомовних інтерфейсів smart-технологій. Таким чином, розвиток людино-машинного спілкування ставить перед вченими завдання теоретичного аналізу та усвідомлення комунікативної і знакової природи цього спілкування.

З’ясовано, що інтерфейс користувача – це інформаційна система взаємодії людини з комп’ютером, яка реалізується у вигляді діалогових структур (меню у вигляді блоку даних, у вигляді рядка даних, у вигляді піктограм, а також діалогових вікон). Оскільки термінологія становить вербалізований результат діяльності спеціаліста, заснований на усвідомленні та засвоєнні професійного досвіду, то виявлено, що терміносистема інтерфейсів є своєрідним відображенням того, як спеціаліст концептуалізує і категоризує оточуючу дійсність, які її елементи для нього є релевантними.

У людино-машинній комунікації система природної мови із творчої, мовної, мисленнєвої форми переноситься на алгоритмічну основу комп’ютерних програм, набуваючи при цьому статичної форми штучної мови. Функціональні клавіші людино-машинного діалогу за допомогою процесу вторинної номінації відображають об’єкти реального світу, які оточують користувача. У межах англомовних інтерфейсів інтелектуальних систем лінгвістичні системи мови пред-

ставлені у вигляді інформаційних фреймових структур. До невербальних знаків, які використовуються в людино-машинній комунікації, належать такі: знаки з піктографічним сигналом, знаки з буквено-цифровим сигналом.

Дослідження вербальних та невербальних засобів у комунікативній системі інтерфейсу, активне поєднання знаків з піктографічним і словесним сигналом, а також актуалізація вербальних засобів на рівні системи мовлення та використання дієслівних одиниць як самостійних засобів – усе це представляє сучасні тенденції в розвитку людино-машинного спілкування.

Ключові слова: інтерфейс, вербальні / невербальні засоби, комунікативна система інтерфейсу, термінологія, людино-машинна комунікація.

The article highlights verbal and non-verbal means in the communicative system of the interface, because their large number leads to serious problems of describing the dynamic processes of vocabulary, the justification of new terminology, as well as the provision of interrelated and coherent lexical means of each language. In this regard, research aimed at identifying the specifics of English-language smart-technology interfaces is of particular importance. Thus, the development of man-machine communication sets scientists the task of theoretical analysis and awareness of the communicative, sign nature of this communication.

It was found out that interface is an information system of human interaction with the computer, which is implemented in the form of dialog structures (menu as a data block, as a data string, as icons, dialog boxes). Since terminology is a verbalized result of the specialist's activity, based on the awareness and assimilation of professional experience, it is studied that the terminosystem of interfaces is a kind of "reflection" of how the specialist conceptualizes and categorizes the surrounding reality, what its elements are relevant for him.

In human-machine communication, the system of natural language from creative, linguistic, thinking is transferred to the algorithmic basis of computer programs, while acquiring the static form of artificial language. Functional keys of man-machine dialogue with the help of secondary nomination process reflect objects of real world which surround the user. Within the framework of English-language interfaces of intelligent systems, linguistic systems of language are represented in the form of information frame structures. Non-verbal signs that are used in human-machine communication include: signs with a pictographic signal; signs with an alphanumeric signal.

The study of verbal and nonverbal means in the communicative system of the interface, the active combination of signs with pictorial and verbal signals, as well as the actualization of verbal means at the level of the broadcast system and the use of verbal units as independent means represent current trends in the development of man-machine communication.

Key words: interface, verbal / non-verbal means, communicative interface system, terminology, human-machine communication.

Постановка проблеми. Природна мова є найсильнішою і найскладнішою знаковою системою та основним способом комунікації. Однак протягом останнього десятиліття активний розвиток комп'ютерних каналів інформаційного зв'язку призводить до використання природної мови в рамках людино-машинної комунікації, що представляє мову як важливий інструмент пізнання, який включає процедури здобування знань та операції з ними. Слід врахувати, що система природної мови у такій комунікації переноситься з основної творчої мовно-мисленнєвої активності людини на алгоритмічну основу комп'ютерних програм, набуваючи при цьому статичної форми штучної мови. Штучна мова використовує різноманітні форми номінації природної мови і розвиває її нові номінативні та комунікативні функції. Основною особливістю такого розвитку є необхідність створити номінативні одиниці, зрозумілі людині, але водночас такі, які легко можна задати комп'ютеру на алгоритмічній основі.

Таким чином, головним напрямом, в рамках якого відбувається активний розвиток штучної мови, є створення інтерфейсу в різноманітних його формах. Система природної мови є відправною точкою під час вирішення комунікативно-знакових проблем у системі інтерфейсу користувача. Розвиток людино-машинного спілкування ставить перед вченими завдання теоретичного аналізу та усвідомлення комунікативної і знакової природи цього спілкування, що становить актуальність представленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з термінології в комунікативній системі інтерфейсу нині є в центрі уваги науковців як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Безцінний внесок у розробку різних проблем термінології зробили праці С. Гріньова [8], Р. Піотровського [14], Д. Лотте [13]. Про значимість та інтенсивність досліджень проблем комунікації свідчить збільшення кількості українських наукових публікацій (І. Біскуб [4; 5; 6], В. Литвиненко [12], Ф. Бацевич [2], О. Бєлих [3]).

Постановка завдання. Мета розвідки – дослідження вербальних та невербальних засобів у комунікативній системі інтерфейсу.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

– уточнення основних понять теорії комунікації і термінологічної лексикології для дослідження інтерфейсів;

– з'ясування основних ознак засобу;

– аналіз природи і функціонування вербальних і невербальних засобів у комунікативній системі інтерфейсу.

Виклад основного матеріалу. Завдання, які випливають з мети наукової розвідки, передбачають використання таких методів: *описового* та *співставного* методів (для представлення відібраного матеріалу); методу *структурного аналізу* (для визначення особливостей засобів номінації морфологічного складу інтерфейсів); методу *компонентного аналізу* (для аналізу смислової структури комп'ютерних засобів на основі словникових дефініцій).

Тлумачний словник української мови дає таке визначення. Інтерфейс – це:

1) спільна межа двох об'єктів, взаємодія через яку цілком визначена;

2) межа між двома функціональними пристроями, що визначається функціональними характеристиками, загальними механічними характеристиками сполучення, характеристиками сигналів обміну тощо;

3) зв'язок між будь-якими двома функціональними одиницями, зокрема й організмами;

4) сукупність засобів, що забезпечують взаємодію пристроїв обчислювальної системи та програм, а також їх взаємодію з людиною [15].

Інтерфейси тісно пов'язані з засобами (термінами), які підкреслюють їх співвіднесеність з поняттям, яке належить до спеціальної, тобто професійної, галузі знань чи діяльності. З'ясуванню статусу терміна і його місця в системі мови присвячена велика кількість робіт термінознавців. При цьому під словом «термін» у роботах науковців розуміються різні трактування. Зокрема, до терміна висуваються такі вимоги: однозначність, точність, відсутність експресивності, емоційності (Лотте, 1968), наявність конотату в термінологічному знакові, залежність від контексту (Піотровський, 1985).

А.С. Герд у своїй роботі наводить таке визначення: «Науковий термін (включаючи і науково-технічні терміни) – це одиниця будь-якої конкретної природної чи штучної мови (найчастіше слово чи словосполучення), яка існувала раніше чи була спеціально створена й володіє спеціальним термінологічним значенням, яке виражене або в словесній формі, або в тому чи іншому формалізованому вигляді й досить точно відображає основні (суттєві на даному рівні розвитку науки) ознаки відповідного наукового поняття» [7, с. 11–12]. При цьому автор зазначає, що термін чи слово, чи словосполучення представляє собою один знак, якому відповідає одне поняття.

У основі кожного терміна лежить визначення (дефініція) реалії, яку він позначає, завдяки чому термін представляє собою точну і водночас стислу характеристику предмета чи явища. До ознак терміна відносять такі: *мотивованість* (виникнення терміна визначається потребою назвати спеціальне поняття); *однозначність* (термін позначає конкретне спеціальне поняття у визначеному сенсі); *системність* (термін завжди співвідноситься із спеціальним поняттям, яке займає своє місце в системі понять, а також відображає частину понятійної системи), *наявність дефініції, стилістичну нейтральність* [8, с. 58].

У нашому дослідженні ми використовуємо таке визначення. Термін – це особливий елемент системи, який представляє єдність звукового сигналу, кольорового коду, зображення з відповідним поняттям в організованій системі понять, а також виконує номінативну функцію.

Врахування інформаційного характеру мовної діяльності, в якій відбувається синтез взаємодії мови і мислення, є особливо важливим моментом для термінів, які обслуговують роботу людини в інформаційному середовищі. Отже, прослідковується соціальна зумовленість розвитку інтерфейсів. На розвиток нових термінологічних систем великий вплив має розвиток самих інформаційних технологій, в результаті чого не можна розглядати термін як складову частину лише однієї лексичної системи мови, потрібно враховувати розвиток в інших знакових системах [6, с. 348–351].

У знаково-комунікативній системі інтерфейсу ми розрізняємо два таких типи засобів: *вербальні* і *невербальні*.

Проаналізуємо виявлені вербальні засоби. У людино-машинній комунікації система природної мови із творчої, мовної, мисленнєвої основи переноситься на алгоритмічну основу комп'ютерних програм, набуваючи при цьому статичної форми штучної мови. З огляду на стан розвитку людино-машинної комунікації можна вважати, що природна мова призначена не лише для виконання комунікативної функції мови, але й для реалізації номінативної функції лексичних одиниць. Функціональні клавіші людино-машинного діалогу за допомогою процесу вторинної номінації відображають об'єкти реального світу, які оточують користувача.

Довгий період часу термінологічні школи термінами вважали лише слова, які належать до іменних частин мови, а також іменні словосполучення (Лотте, 1982). Останнім часом дієслівні слова і словосполучення розширили клас термінологічної лексики. Окрім термінів, які мають функцію номінації, вчені виділяють також одиниці, які вказують на семантичні та формальні

відношення, які існують між термінами як в системі мови, так і в системі певної галузі дослідження. Такі одиниці отримали назву реляторів (Піотровський та ін. 1985), в ролі яких можуть виступати не лише дієслова, словосполучення, але й конструкції з прийменниками, а також знаки пунктуації. Релятори, на відміну від термінів, мають лише словесну форму вираження (*«так», «ні», «за алфавітом»* (*„yes“, „no“, „in alphabetical order“*)). Вони зручні для пояснення користувачеві функціонування системи інтерфейсу (*«створити», «шукати»* (*“create”, “search”*)). Широке застосування реляторів у функції термінів очевидне, адже вони охоплюють різні класи лексичних одиниць, а також дають можливість експлікувати як парадигматичні, так і синтагматичні відносини.

Питання актуалізації вербальних засобів у міжособистісній комунікації «людина – машина» є також важливим, оскільки вимоги оперативного складання автоматичних словників, автоматичних систем обробки тексту, інформаційних пошукових систем, які забезпечують роботу людини з комп'ютером, роблять цю проблему надзвичайно гострою.

Можливим шляхом її вирішення є доповнення ланцюжка «мова – мовлення» ще однією складовою частиною – системою мови. За такого підходу система мови розуміється як сховище лексичної і граматичної інформації в її обробленому вигляді. Система мови є динамічною, що дозволяє фіксувати весь комплекс можливих реалізацій системних значень мови в мовленні [1, с. 12]. Система мови в нашому розумінні – це «місток» від мови до мовлення, тобто система правил побудови тексту і його частин.

У рамках когнітивної лінгвістики існує когнітивний підхід до вивчення терміна, який має на меті пояснити постійні кореляції і зв'язки, які виявляються між структурами мови і структурами знань [8, с. 9]. Визначення терміна з когнітивного погляду полягає у відповіді на питання про те, чи постає перед нами спеціальна або ж неспеціальна структура знання. Якщо у дефініції слова застосовуються не спеціальні знання, а знання понятійні у буденній свідомості, отже, це слово є словом загальновживаної мови. Якщо ж у поясненні і в дефініції самого слова використовуються спеціальні знання, то це слово, скоріш за все, вже стало терміном. Термін є хорошим матеріалом для когнітивної лінгвістики, яка допомагає глибше висвітлити природу термінів як елементів лексичної системи, зокрема і їхню мотивацію та внутрішню форму.

У межах англомовних інтерфейсів інтелектуальних систем лінгвістичні системи мови представлені у вигляді інформаційних фреймових структур. Фрейм – це ієрархічно організована структура даних, які є стереотипними знаннями, що включають правила обробки і логічний висновок [11, с. 118]. У межах людино-машинної комунікації фреймові структури становлять одиниці системи мови, у яких зафіксовані основні семантичні елементи [11, с. 45]. Наприклад, структура «*замінити*» містить такі слоти: «*знайти», «замінити», «направлення», «врахувати реєстр», «слово повністю», «спеціальні критерії»* (*“find”, “replace”, “refer”, “consider the registry”, “whole word”, “special criteria”*). Послідовність представлених слотів відображає послідовність роботи користувача з програмою. Сама фреймова структура є одиницею системного мовлення. Заповнення слотами цієї структури робить з неї актуалізовану одиницю.

Отже, засоби, які беруть участь в комунікації, становлять деяку актуалізацію мовних одиниць. Однак через відсутність контексту, тобто цілісних і граматично організованих одиниць мовлення, досліджувані знакові складові частини не є чисто мовленнєвими одиницями у звичному сенсі цього слова. Слід також сказати, що однією з форм комунікації між людиною та машиною є фреймові структури, заповнення яких користувачем відбувається в ході самої комунікації, а також визначає реалізацію тих чи інших потреб. Отже, лексичні одиниці людино-машинної комунікації актуалізуються в рамках системи мови.

Розглянемо невербальні засоби. До невербальних знаків, які використовуються в людино-машинній комунікації, належать такі:

– знаки з піктографічним сигналом;

– знаки з буквено-цифровим сигналом.

Використання візуальних образів у знаковій комунікаційній системі понять – це важливий крок у розвитку потенційних можливостей штучної мови. Візуальне зображення лежить в основі образного мислення. Зорові образи, в тому числі й зображувальні жести та малюнки, мають велику рухомість та пластичність, якої не мають слова. Це й пояснює широке застосування піктограм, а також кольорових сигналів у рамках штучної мови інтерфейсу. Крім того, на нашу думку, використання піктографічних сигналів може сприяти подоланню міжмовних бар'єрів.

Піктографічні знаки є найдревнішим типом письма. Вони мають такі ознаки:

– орієнтовані на конкретні національно-вербальні форми, адже сенс малюнків доступний носієві будь-якої мови;

– можуть представляти не лише зображення окремих предметів, але й мати вигляд складних зображувальних композицій розповідного характеру.

Отже, у рамках штучної мови такі знаки мають беззаперечну перевагу над знаками з сигналом, який виражається природною мовою. Зміст піктографічних знаків, розрахований на сприйняття користувачем, окрім десигната, містить денотат і референт. Наприклад, зображення лупи для терміна «*попередній перегляд*» (“preview”) чи зображення ножиць для терміна *«видалити»* (“delete”). Відтворення та автоматизація дій у рамках знакової системи має велике значення для швидкої реалізації завдань користувачем.

Знакова система вікна, яка постійно доповнюється новими функціями і командами, потребує від користувача збереження великого об’єму інформації в пам’яті. Для швидкої обробки інформації необхідно мати в пам’яті готові ґештальти, з якими можна порівнювати інформацію. Інформація, представлена у знаковій системі вікна, в результаті великого об’єму і постійних змін часто не може перекодуватися в компоненти довгострокової пам’яті. У такій ситуації невербальні (зокрема, піктографічні знаки) можуть стати корисними, тому що зображення легше запам’ятовуються людиною, аніж дескриптивні вербальні команди.

Виробленню швидкої автоматизації дій сприяє значною мірою семантика самих піктограм. У більшості випадків у процес знакотворення невербальних знаків залучена семантика руху рук (*ножиці, відкрита папка*), а також очей (*лупа, бінокль*), що сприяє створенню та розвитку функціональних термінів. Саме тому у знаковій системі інтерфейсу відбувається активний розвиток знаків нарівні з вербальними засобами, які постійно взаємодіють.

Поєднання вербальних та невербальних знаків у комунікативній системі людино-машинного інтерфейсу підпорядковується певним правилам. У віконечках, що ми бачимо, функціональні клавіші спочатку представлені невербальним знаком, а лише потім – вербальним. Декодування користувачем невербальної інформації – піктограм та кольорових сигналів – сприяє швидкій реакції та економить час. Поєднання вербальних та невербальних знаків сприяє сприйняттю користувачем текстового поля як цілого простору з урахуванням таких психологічних установок, як візуальне мислення, пам’ять, увага.

Буквено-цифрові знаки становлять чітку послідовність команд, під час запису яких використовуються назви клавіш, які складаються з букв, цифр, математичних знаків. Наприклад, Ctrl+Alt+Del – *команда виклику системи підтримки*, Alt+F4 – *команда, яка дозволяє закрити документ*. Такі знаки використовуються в меню, а також у підказках. Вони є універсальними, єдиними для будь-яких носіїв мови. Особливістю використання таких знаків, як і у випадку з піктографічними знаками, у досліджуваній комунікативно-знаковій системі є їхнє поєднання з вербальними знаками. У таких випадках буквено-цифрові знаки є абсолютними синонімами вербальних знаків (*Alt+F4 – “закрити”, Ctrl+Y – “відмінити ввід”, Ctrl+X – “вирізати”*). Висока функціональність цих *“швидких клавіш”* спрощує роботу, а також є дуже важливою в роботі людей з обмеженими фізичним можливостями.

Висновки. Отже, інтерфейс користувача – це інформаційна система взаємодії людини з комп’ютером, яка втілюється шляхом діалогу. У такій системі використовуються такі основні форми діалогових структур, як меню у вигляді блоку даних, у вигляді рядка даних, у вигляді піктограм, а також діалогові вікна (запитання – відповідь). Загалом терміносистема інтерфейсів концептуалізує і категоризує оточуючу дійсність.

Прослідковано, що сучасними тенденціями в розвитку людино-машинного спілкування є такі: дослідження вербальних та невербальних засобів у комунікативній системі інтерфейсу; активне комбінування вербальних і невербальних термінологічних знаків в інтерфейсах; поєднання знаків з піктографічним і словесним сигналом; актуалізація вербальних засобів на рівні системи мовлення; використання окремих реляторів, зокрема дієслівних одиниць, як самостійних засобів.

Перспективним вважаємо дослідження нових методів словотвірних моделей в англомовних інтерфейсах smart-технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апполонская Т.А., Глейбман Е.В. Порождающие и распознающие механизмы функциональной грамматики. Кишинев, 1987.

2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/k (дата звернення: 18.08.20).

3. Бєлих О.М., Кузьміч О.А. Модель зв’язку: взаємодія вербального і невербального спілкування. *Literaturoznawstwo, językoznawstwo i kulturoznawstwo jako treści przekazu we współczesnej glottodydaktyce.* Хелм, 2010.

4. Біскуб І.П. Моделювання комунікації людини й комп'ютера в графічних інтерфейсах оперативних систем. *Науковий вісник ВНУ.* 2012. № 6.

5. Біскуб І.П. Англомовний дискурс програмного забезпечення як модель мовленнєвої взаємодії людини й комп'ютера : монографія. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. 388 с.

6. Biskub I.P., Krestyanpol L.Yu. The use of social engineering in developing the concept of smart packaging: *Proceedings of the 2020 IEEE 3rd International Conference on Data Stream Mining and Processing*. DSMP 2020. 348–351. Lviv, 2020. DOI: 10.1109/ DSMP47368.2020.9204105.

7. Герд А.С. Основы научно-технической лексикографии. Ленинград, 1986.

8. Гринев С.В. Введение в терминоведение. Москва, 1993.

9. Жолковский Ю.С., Леонтьева Н.Н. О принципиальном использовании смысла при машинном переводе. *Машинный перевод. Труды института точной механики и вычислительной техники АН СССР.* Москва, 1961.

10. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004.

11. Кусько К.Я. Фреймова реалізація країнознавчого дискурсу (на матеріалі німецькомовних рекламних текстів). *Мовні і концептуальні картини світу.* 2001. №4.

12. Литвиненко В.В. Комунікативна та комунікаційна системи – диференціація понять. *Актуальні питання масової комунікації.* 2013. № 14.

13. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов. Москва : Наука, 1982.

14. Пиотровский Р.Г. Методы атоматического анализа и синтеза текста. Минск, 1985.

15. Тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%B5%D0%B9%D1%81 (дата звернення: 18.08.20).

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.411.16’06-1.09Фоґель:[82.0:808.1]:114/.115
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.45

ДЕБОРА ФОҐЕЛЬ: ТВОРЧЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОСТОРУ (ЗБІРКА ПОЕЗІЙ «ФІГУРИ ДНІВ. МАНЕКЕНИ»)

DEBORAH VOGEL: CREATIVE MODELING OF SPACE (COLLECTIONS OF POEMS “FIGURES OF DAYS. MANNEQUINS”)

Маланій О.О.,
orcid.org/0000-0002-6651-9871
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Констанкевич І.М.,
orcid.org/0000-0003-4193-6780
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена творчості Дебори Фоґель, поетеси, прозаїка, мистецтво- та літературознавця, філософа з унікальною «системою координат», однієї з найерудованіших жінок міжвоєнного полікультурного Львова. З’ясовуються найважливіші фрагменти художнього світу-простору письменниці, його хронотопічні структури. Приділяється увага власне мистецькому конструюванню світу, за допомогою інтер- та мультимедіальності на матеріалі поетичної збірки «Фігури днів. Манекени» у перекладі Ю. Прохаська. Звертається увага на художнє конструювання поеткою модерністичного простору, її так званої «приватної географії» – за допомогою речей, барв, звуків, чисел, символів, геометризації простору, кольористики, «будівельної» складової частини. Простір у поезіях Д. Фоґель – переважно «урбаністичний пейзаж», він постає перед читачами чітко «змонтажованим». Акцентується увага на тому, як письменниця майстерно створює свої натюрморти, пейзажі, гравюри, монтажі, плакати, декорації, «панорами паперових фігур», манекени мовою поезії. Широта її творчих експериментів із жанрами, формами, технікою, засобами свідчить про неабияке мистецьке обдарування і теоретичну обізнаність зі світом мистецтва. Простежується змодельована авторкою ситуація перебування ліричної героїні «на межі», між двома просторовими площинами. Аргументується думка про те, що синтезований і уміло сконструйований художній простір у поезії Д. Фоґель – це переплетіння малярства, графіки, скульптури, архітектури, музики, пластики, танцю; її поезія – вербалізація різних видів мистецтв, а її неординарний творчий спадок – це результат індивідуальних полімистецьких рефлексій, початки яких треба шукати в мистецтвознавчих та літературознавчих розвідках Д. Фоґель («Есеї про мистецтво та прикладну естетику»), у її зацікавленості світовим мистецтвом, знаннями основних модерністичних тенденцій, знайомством із художниками не лише України, а й Європи. Обґрунтовується важливість подальшого поліаспектного дослідження творчого доробку неординарної мисткині Дебори Фоґель.

Ключові слова: художній простір, мультимедіальність творчості, полімистецькі рефлексії, урбаністичний простір.

The article is devoted to the work of Deborah Vogel, poet, prose writer, art and literary critic, philosopher with a unique “coordinate system”, one of the most erudite women of interwar multicultural Lviv. The most important fragments of the writer’s artistic world-space, its chronotopic structures are clarified. Attention is paid to the actual artistic construction of the world, with the help of inter- and multimedia on the material of the poetry collection “Figures of days. Mannequins” translated by Yu. Prokhasko. Attention is paid to the poet’s artistic construction of modernist space, its so-called “private geography” – with the help of things, colors, sounds, numbers, symbols, geometrization of space, colors, “building” component. The space in D. Vogel’s poems is mainly an “urban landscape”, it appears to the readers clearly “assembled”. Emphasis is placed on how the writer skillfully creates her still lifes, landscapes, engravings, montages, posters, decorations, “panoramas of paper figures”, mannequins in the language of poetry. The breadth of her creative experiments with genres, forms, techniques, and means testifies to her remarkable artistic talent and theoretical knowledge of the art world. The author’s simulated situation of the lyrical heroine’s stay “on the border” between two spatial planes is traced. The idea is argued that the synthesized and skillfully constructed artistic space in D. Vogel’s poetry is an intertwining of painting, graphics, sculpture, architecture, music, sculpture, dance; her poetry is a verbalization of various arts, and her extraordinary creative legacy is the result of individual polymathic reflections, the beginnings of which should be sought in Deborah’s art and literary explorations (“Essays on Art and Applied Aesthetics”), in her interest in world art and knowledge.

trends, acquaintance with artists not only in Ukraine but also in Europe. The importance of further multifaceted research of the creative work of the extraordinary artist Deborah Vogel is substantiated.

Key words: artistic space, multimedia of creativity, polyartistic reflections, urban space.

Постановка проблеми. Одними з найважливіших елементів картини світу людини, які є також його визначальними категоріями, є простір та час. Вони ж формують унікальність та неповторність художнього світу кожного митця. Авторська картина світу має свою специфічну структуру хронотопу: він може бути динамічним чи статичним, закритим чи відкритим. Простір і час належать до філософських світоглядних категорій. Хронотоп мистецького твору – важлива проблема для осмислення внутрішнього світу митця, його життєвих координат. Художнє моделювання простору в літературному творі – проблема, яка викликає інтерес не лише в дослідників, а й у читачів, вона завжди залишає поле для дискусій і суб'єктивних оцінок.

Проблема хронотопу, топосів і локусів у літературі не нова, але, як завжди, актуальна. Свого часу концепціям художнього простору присвятили багато своїх досліджень П. Флоренський, М. Бахтін, Ю. Лотман, Д. Лихачов, Д. Топоров, В. Прокоф'єва, Н. Копистянська. Філософсько-естетичні теорії про людину і світ А. Бергсона, Ф. Ніцше, В. Соловйова, П. Успенського й інших дали поштовх появі нових поглядів на хронотоп у малярстві, музиці, літературі. Гастон Башляр у своїй праці «Поетика простору» аналізує розмаїті образи будинку як виразні форми, що описують той чи той феноменологічний досвід простору. Особистісні практики відчуття часу і простору, суб'єктивне сприйняття світу навколишнього і світу внутрішнього стали більш реальними в епоху модернізму, на початку XX ст., дозволили митцям творити власний художній світ. У сучасному вітчизняному літературознавстві ця тема надзвичайно популярна і висвітлена в науковому доробку більшості дослідників, стосується великої когорти письменників – як українських, так і зарубіжних.

Просторові і часові параметри художнього простору у творчості Дебори Фоґель є ***метою*** пропонованої розвідки. Геометрія, кольористика, звучання міського топосу, його своєрідність і навіть перформативність становить інтерес для дослідження і відшуковування смислів мультимедіальності синтезованої творчості Дебори Фоґель. Її поезія, проза та мистецтвознавчі розвідки практично не досліджені в сучасному українському літературознавстві, а тому наше дослідження є актуальним.

Отже – Дебора Фоґель. Таємнича, практично незнана. Маловідома навіть поціновувачам поезії, мистецтва: «Дуже присутня у львівському культурному житті в міжвоєнний час, Дебора Фоґель зовсім відсутня тут тепер, відсутня досі: невідома, неперекладена, непрочитана» [24, с. 6]. Так, згадувана і пов'язана найчастіше із Бруно Шульцем та історією появи його «Цинамонових крамниць». Але тут цілком погоджуємось із Юрком Прохаськом: «<…> несправедливість – вважати її і відчитувати її як вторинну до Шульца, як когось, хто має значення власне лише у стосунку до Шульца, у зв'язку з Шульцом, навіть якщо цей стосунок і зв'язок був справжнім стосунком і справжнім зв'язком у найглибшому і найбезпосереднішому значенні – як коханої, натхненниці і музи» [24, с. 6], або: «Звичайно, що її стосунки з Шульцем і для нього і для неї були надзвичайно важливими, але вони не визначають її як поетку» [4].

Хто ж вона – загадкова письменниця з екзотичним для України ім'ям? Поетеса, прозаїк, мистецтво- та літературознавець, філософ з унікальною «системою координат», Дебора займала провідне місце в українському, польському та єврейському культурному просторі міжвоєнного 20-ліття Львова. Писала польською мовою та їдишем. Трагічна смерть у Львівському гетто в серпні 1942 р. Потому – довгий період забуття. Даниною пам'яті Дебори Фоґель сьогодні є те, що творчості письменниці присвячують дисертації, ґрунтовні полімистецькі дослідження, міжнародні конференції, а її (хоч і незначний за кількістю, але досить цінний за якістю) творчий доробок перекладають і видають в Україні та Польщі, інтерес до її загадкової постаті дедалі зростає.

«**Дебора Фоґель**, що мала репутацію однієї з найерудованіших жінок міжвоєнного Львова <…> погранична, двомовна ідишо-польська авторка, емансипована інтелектуалка з докторатом із філософії («підозріле явище», – іронічно писала сама про себе Фоґель), вона не вписувалася в жодні схеми консервативного галицького суспільства. За іронією, пам'ять про неї з драматичним запізненням оживив геній Бруно Шульца, з яким вона близько приятелювала; їй, що так затято виступала проти об'єктивації жінки в мистецтві, – ніби на жарт – не вдалося уникнути ярлика «музи», під впливом якої Шульц написав «Цинамонові крамниці»» [16]; «Робота з повернення Дебори Фоґель у контекст української літератури триває, але повільно і складно. Бо вона складна, визнаємо це. Читати вірші і прозу Фоґель, розплутувати її елегантні ігри з формою,

її відчайдушно очевидні спроби зростити речовинність реального світу з абстрактним переживанням цих речей у реальних таки фізичних відчуттях – цим милуєшся і захоплюєшся, до цього страшно наблизитися впритул» [20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, Україна поки що досить малими порціями вводить тексти (і контексти) Дебори Фоґель у свій культурний простір. Нею більше цікавляться в Польщі, зокрема: Кароліна Шиманяк (Karolina Szymaniak), професорка кафедри єврейських студій Вроцлавського університету, дослідниця та перекладачка творів Дебори Фоґель, авторка книги про неї «Бути агентом вічної ідеї» ("Byc agentem wiecznej idei"), редакторка та перекладачка її збірки «Акації цвітуть» ("Akacji kwitną"); Катажина Мігдал (Katarzyna Migdał) "Awangardowe oblicze realizmu. Montazż literacki Debory Vogel". В Україні видані збірки поезій Д. Фоґель у перекладі Ю. Прохаська («Фігури днів. Манекени», 2015 р.; «Акації квітнуть. Монтажі», 2018 р.) та книга есеїв «Білі слова. Есеї, листування, рецензії та полеміки» (переклад та упорядкування Анастасії Любас, 2019 р.).

19 вересня 2017 р. в Музеї Ідей у Львові відбулася цікава дискусія «Як наздогнати Дебору Фоґель?» за участі Ірини Старовойт, Юрка Прохаська, Данила Ільницького, Анастасії Любас і Андрія Павлишина, під час якої порушувалися важливі питання повернення на культурну мапу України письменниці з особливим світовідчуттям і трагічною долею.

У 2017 р. захищена кандидатська дисертація (В. Романишин. «Проблеми теорії часопростору міста в літературі (на матеріалі творчості Бруно Шульца та Дебори Фоґель)»). Життя і творчість Д. Фоґель досліджувано у статтях: Ю. Кушнір «Невловима Дебора», Ю. Кучерявого «Міст до Дебори», А. Любас «Як наздогнати Дебору Фоґель», А.-М. Місяк «В тіні Бруно Шульца», Ю. Прохаська «Птаха Фоґель», В. Романишин «Світ нової реальності Дебори Фоґель», Л.-П. Стринадюк «Дебора Фоґель: лети, пташко», М. Челецької «Живе тіло абстрактних фігур», в інших. Найбільше уваги цій неординарній мисткині приділяє нині інтернет-ресурс «Збруч» (Zbruč) – саме на його шпальтах публікуються найцікавіші дослідження, рецензії, матеріали та дискусії.

Постановка завдання. Про саму Дебору можна і треба писати багато. Це потрібно Україні. Але нас нині цікавить проблема, яка перебуває «на межі» мистецтв, проблема інтер- та мультимедіальна, заглиблена у специфіку авторського хронотопу. Отже, спробуємо з'ясувати: як Дебора Фоґель формує, компонує, «монтує», моделює світ навколо себе, створюючи художній простір – «місце розгортання смислів», яким вона його бачить, як розставляє акценти, якими барвами розмальовує, яка геометрія її простору, які «фігури її днів» і як усе це вона творить мовою і засобами поезії. Які топоси і локуси зустрічаємо в її поезії? Які будинки постають перед нами? Яким є власний феноменологічний досвід поетки з таким неймовірним образним світобаченням?

Виклад основного матеріалу. Мистецький простір – і не лише практичний, а й теоретичний, був Деборі знайомий, і навіть дуже. Адже вона і справді була дуже важливою постаттю в мистецькому житті міжвоєнного Львова: «Входила до клубу єврейських студентів-філософів львівського університету <...>, приятелька, шанувальниця і критик знаного львівського артистичного товариства «Артес», яке складали львівські євреї, поляки, українці (серед інших і Роман Сельський), вірмени», «була однією з найяскравіших протагоністок європейського "ренесансу їдишу"», «Захистила дисертацію про Гегеля, але справжня пристрасть її належала критичній і теоретичній рефлексії над авангардом: кубізм, конструктивізм, конструктивний реалізм, монтаж, колаж, теорія симультанізму, кіно. Приятелювала з Віткацим, який залишив її відомий портрет», – розповідає перекладач поезій Д. Фоґель із їдишу та польської Ю. Прохасько [24, с. 6–7]. А ще – відвідувала виставки, читала книги, спілкувалася з митцями і писала рецензії на їхню творчість. Постійно мала потребу «перебувати в темі».

«Контактуючи із Бруно Шульцом і Станіславом Віткевичем (Віткаци), Дебора Фоґель була невтомною поширювачкою нових концепцій мистецтва, шанованою в колах митців авторкою теорії монтажу і фотомонтажу, а також ініціаторкою радикальних спроб перенесення досвіду візуальних практик авангарду на мову літератури, які реалізовувала польською та мовою їдиш» [9]. Відчутне захоплення і вплив на творчість Д. Фоґель новітнього експериментального мистецтва початку 20-х рр. – «фотомонтажу» (про нього вона пише в розвідці «Генеалогія фотомонтажу і його можливості» [21, с. 25–34]) і сюрреалізму, про який Д. Фоґель пише в багатьох своїх мистецтвознавчих розвідках (з'являються імена Бретона, Далі й інших). В есеї про фотомонтаж можемо відшукати імена, роботи, площини, елементи конструкцій, які потім з'являються в поезії Д. Фоґель: мотив людської руки й архітектонічних елементів

у роботах А. Кшивоблоцького [21, с. 31], «взаємне продовження форм кубізму» в Отто Гана [21, с. 33], про «консистенцію та м'ясистість матерії» у Генрика Штренга [21, с. 34], про «прямокутні площини» Катажини Кобро [21, с. 41], «Аналіз кольорового руху» С. Блондера [21, с. 42], «скульптури Г. Віцінського і Марії Яреми як формування простору» [21, с. 43, 47], зрозумілість мистецтва, «композиція простору» [21, с. 46], «функції кубічного простору» [21, с. 50–51].

Щодо естетичних теорій Д. Фоґель, які присутні в поезіях, то це «поезія холодної статики», раціональний конструктивізм найвищої температури і пристрасті, грандіозне втілення власних естетичних теорій і поглядів: про «білі слова», «зужиті слова», «людину-манекена», про значення кольорів, прості речі і підставові фігури, у тому числі мови» [24, с. 7]. Про збірку поезій «Фігури днів. Манекени» говорить сам перекладач Ю. Прохасько: «Рідкісної сили переконливості синтезу преференцій авангарду, які мали для авторки вагу життєвих цінностей <…>» [24, с. 9].

«Дебора Фоґель була доктором мистецтвознавства, яка дуже добре зналася на своєму предметі. Її помешкання було завішене картинами найвизначніших художників свого часу, того ж Марка Шагала. Про це згадують сучасники, ми, на жаль, можемо лише археологічно це реконструювати, бо все було розтягнуто і розкрадено»; «Дебора Фоґель була до всього ще й мистецьким критиком і доктором філософії в галузі естетики. Це було їй найближче» [31].

Загальною ілюстрацією чи заставкою до збірки поезій «Фігури днів. Манекени» Д. Фоґель можуть бути картини К. Малевича чи будь-кого з кубістів (вона любила кубізм, вчилася в Європі, не могла не відчути вплив на собі кубізму). Але нам видається більш логічним для розуміння її творчості сприйняття її «фігурної» поезії крізь призму українського кубофутуризму (Олександри Екстер, наприклад), де, на відміну від кубізму Пікассо, наявні динаміка, рух, швидкість, енергія, поліхромність, яскрава барвистість.

Дебора захоплювалася творчістю Марка Шагала, присвятила йому статтю «Тема і форма в мистецтві Шагала». А ще вона була добре обізнана із творчістю художників Ф. Тойбеса, Макса Фаєрінга, Отто Гана, А. Рімера – з їхнім конструктивізмом та сюрреалізмом, навіть «кубізмом в імпресіонізмі Сезанна», також із творчістю художника Б. Шульца, якого ставила в один ряд із Гойєю, конструктивізмом Генрика Штренга, його геометричними кубістичними елементами, сюрреалістичними елементами подій, абстрактними композиціями. Це в нього запозичила один з улюблених «матеріалів» – «бляху» [21, с. 23], в А. Рімера – кубіста й конструктивіста – «паперових коней» [21, с. 24].

З малярством, образотворчим мистецтвом Дебору Фоґель пов'язує багато що. «Дебора Фоґель багато подорожувала великими культурними містами, скажімо, Берліном, Парижем. Вона приятелювала із подружжям Сельських, із Марґіт Райх-Сельською та з Романом Сельським, який був її контактом до українського Львова. Але не єдиним контактом. Вона мала добрих знайомих і поза "Artes"-ом, скажімо, приятелювала з Олексою Новаківським, проводила багато годин у розмовах з ним. Новаківський їй розповідав, що діється в українському мистецтві» [4]. Мейлех Равіч, помітна постать в їдишомовному середовищі Львова, писав про Фоґель: «Вона розважала товариство своїми величезними знаннями з теорії мистецтв. <…> За кожним словом, яке вона вимовляє, стоять принаймні три прочитані книжки» [17].

Зачитуємося Деборою, її віршами, у яких зримо постають виписані/вималювані натюрморти, картини, пейзажі, урбаністичні малюнки модерного Львова початку 20 ст., геометричні конструкції, кубічні інсталяції, вивіски вітрин, прислухаємося до гомону міських кварталів. І поступово починають звучати голоси – найперш Антонич із його чіткою геометрією вулиць галицького міста, його вікон і звуків («джезом лампіонів»), а потім проявляються львівські обриси Рахелі Ауербах, ледь вловима тінь Зузанни Гінчанки, чутно літературно-мистецькі діалоги з Дарією Віконською, розмови із Бруно Шульцем – з манекенами, тарганами, вітринами цинамонових (у Дебори – помаранчевих!) крамниць.

Урбаністичний простір Дебори Фоґель – в унісон з Антоничевим. В обох – Львів, і не просто місто, це модерне європейське, полікультурне, полінаціональне місто початку минулого століття. Ю. Прохасько стверджує, що «<…> є контекст Львова, і без Фоґель він буде неповний, а сам Львів буде калічний, дефіцитарний, урешті-решт, від'ємний» [5].

«Парадоксальним – до певної міри, периферійним – таким <…> ми можемо побачити м. Львів, де жила Фоґель, простір її «приватної географії». Тут були створені найважливіші її роботи. Саме тут при співпраці із групою «Артес» народилося одне з найоригінальніших явищ у львівському мистецтві того часу – фотоколаж і фотомонтаж. Саме звідси вона вирушала в подорожі до світових метрополій сучасності. І саме тут її було

вбито під час акції ліквідації львівського гетто в серпні 1942 р.» [1].

Чим же для самої Дебори Фоґель було місто, як сприймала вона міський простір, який потім постане як художня рефлексія в її поезіях? Читаємо її лист до Б. Шульца: «Урбанізм – це не кліше. Ми повинні відновлюватися чужинськими містами» [27, с. 207]. Вона пробувала «відновлюватись» і «наповнюватись» Краковом, Парижем, Берліном, це теж був свого роду досвід подорожей, пізнання іншого світу, але сформував її Львів. Це було її місто. Львів для неї – надважливий топос. Не просто локація на мапі. Удвох із Бруно Шульцем «вони любили прогулюватися Львовом, бесідуючи про філософію і мистецтво. Добра приятелька обох Рахеля Ауербах називала ці прогулянки «*правдивими поетично-філософськими симпозіонами»*» [17].

Перед нами – майстерно змонтажовані картинки чітко спроєктованого міського простору – «фігури днів» із «манекенами», де неодмінно проявляється настрій чи характер міста, дійство часто відбувається в уявному місті й абстрактному чітко обмеженому просторі – *«між туманно-сірими, кавово-брунатними, помаранчево-жовтими будинками»*, або *«між сонцями ламп і місяцями реклами, між вишнево-червоними помаранчево-жовтими, листяно-зеленими міськими вулицями»*, де люди стають *«жовтою вулицею, сірою й біло-паперовою вулицею»*. Героїня скаржиться на *«примітивне життя в місті»*, хоча поза ним себе не уявляє. «У монтажах Фоґель місто-світ спочатку позначене лише літерою «Л.», і лише один раз авторка дає його повну назву Львів. Таке місто Л. зіткане з вулиць, а вулиці наповнені «еластичністю, склом і ходою <…>, твердістю й округлістю предметів» [15, с. 154].

Те, що в художньому світі Д. Фоґель не завжди уявне місто, свідчать конкретні географічні топоси – «поштові» адреси її улюбленого міста, які, хоч і зрідка, але з'являються на мапі її Львова: *«вниз вулицею Жовківською, вниз до Лисої вулиці, Бернштайна»*, *«перукарня, вулиця Широка № 15»*, *«вулиця Широка № 20», «всі будинки однакові на вулиці Круглій», «вулиця Широка <…> вулиця Довга <…> вулиця Садова <…> Садова <…> Довга <…> Широка"*.

Головне для авторки та її ліричної героїні – не загубитися у просторі великого (нового) модерного міста, не втратити тожсамість, не розгубити смисли, а навпаки – візуалізувавши власні уявлення про світ, розставити орієнтири, вказівники, створити такий собі «путівник» містом, означивши важливі пункти і локації, де відбулося (чи відбуватиметься) щось важливе, вартісне, знакове. Д. Фоґель виступає в ролі гіда – вона таки добре знає це місто, удень чи вночі впевнено веде за собою читача, чудово орієнтуючись у плетиві будинків, лабіринтах вулиць: *«будинки, жоржини, соняхи кружляють на першій вулиці, на другій вулиці»*, *«вулиці стоять без довжини. В першій стоїть білий дім, в другій один, два, три білі доми, сірі доми»*. Її світ – це місто. Кольорове, різнобарвне. Чи комфортно героїні в місті? Втомившись блукати містом, вона свідомо звужує свій простір: місто – вулиця – будинок – кімната (мушля): *«і стаємо втомленою вулицею, що повертається в туманно-сірий, кавово-брунатний, помаранчевий будинок», «і я виходжу: йти втомленою вулицею, аби повернутися ще раз до холодної перлової мушлі моєї кімнати», «із всесвітніх далеких вулиць людські долі вернулись до кімнат, де живуть»*.

Львів – це «місце, що генерує образи, перетворені у практиках Д. Фоґель і «Артесу», а водночас і місце втілення, довершення естетичних теорій. Він стає певним третім простором, де критичному де- й ремонтажу підлягають основні категорії, що організовують площину мистецтва та філософії, місцем, де підважують тотожності і перекреслюють дихотомії – естетичні, етичні, статеві. Це простір, де візерунки, кліше, усталені взаємини та сприйняття сходяться між собою, із цього зіткнення виникають нові можливості їхньої реконфігурації. Такою є творчість і думка самої Д. Фоґель, що рухається в лімінальному просторі – поміж різними мовами, культурами, групами та місцями» [9].

Місто Дебора Фоґель сприймає через кольори (кольорові скельця): вони міняться від сірого (*«сірі будинки», «сірі вулиці»*) до жовтого і помаранчевого (*«сонце на жовтих вулицях», «сонце великого міста», «жовті ліхтарі», «жовті вікна вулиці»*). Настрій цього міського простору позначений сірим кольором. Але присутня й інша «барвистість»: *«скільки вже було днів паперових білого кольору», «з днями пласко-паперовими як білість», «жовте сонце, біле сонце»*, *«зелені сутінки», «жовте світло, синє світло»*. Сірий демонстративно контрастує і змагається за першість із жовтим та помаранчевим, білим, синім, зеленим. Боротьба кольорів за місто триває.

Д. Фоґель намагалася розфарбовувати «сірі будні» не лише свого життя, бо ж *«сірі вулиці, як море, відбивають барву туги і важкість чекання»*. Про це пише в листах до Б. Шульца: *«Бруно, твій сьогоднішній лист нагадав мені образ старої осінньої колимаги, якою ми мали*

їхати разом у країну барвистості» [27, с. 209], *«це не означає, що з отого дня я не видушила для себе трохи барвистості»* [27, с. 211].

Місто в поетичному світі Д. Фоґель світиться неонами реклам, світлом ліхтарів (*«з жовтими місяцями ліхтарень»*), вікон (*«цитриново-жовті обличчя у вікнах блідо-жовтих будинків»*), відблискує сонячними променями, відбивається веселкою у бляшаних площинах, створюючи ефект змінних картинок у дитячому калейдоскопі, кольорових вітражів у кав'ярнях: *«сонцями цитриново-жовтих, глиняно-брунатних, крейдяно-білих лиць»*, *«о шостій ранку відчиняються червоні, жовті, білі віконниці, о шостій вечора зачиняються кольорові віконниці»*, *«червоне колесо і жовтий автомобіль з 3 червоними колесами»*, *«горщики сірі й блакитні висять на стінах вапнясто-зелених / сірий горщик, блакитний, сірий»*. Зміна кольорів у полотні одного тексту надзвичайно динамічна, контрастна, нервово-емоційна, експресивна.

Вулиці, будинки, мури, подвір'я, вікна – ось композиційні складові частини площини її міста: *«будинки, жоржини, соняхи кружляють на першій вулиці, на другій вулиці»*, *«кутастими бляшаними вулицями»*, *«куля клейкої спеки замикає застиглі вулиці»*, *«між бляшаним жовтим листям будинків, між бляшаними тарелями вулиць»*, *«сонце це тіло гаряче. Волочиться вулицями»* (експресія простору досягається присутністю розпеченого світила та гарячою кольоровою палітрою).

Авторка сама чітко окреслює «адміністративні» кордони свого простору – «великого міста»: *«сонце великого міста»*, *«барви великого міста»*, *«міське сонце і міський місяць»*, *«примітивне життя в місті»*. Дуже зрідка цей простір відкривається, розширюється горизонт і з'являється кавалочок іншого простору: передміський – з будинками, майстернями, гаражами, чи екзотичний, морський – з мушлями, чайками, перлами (*«неділя передміських будинків»*, *«передміські кам'яниці»*). Цікаво, що суто «заміського» простору – гір, скажімо, де часто бувала Д. Фоґель на відпочинку (Сколе) і кликала туди Б. Шульца, – дуже мало: *«про гірський вітер»*, *«пісня про річку»*, *«коні I»*, *«коні II»*, *«гори й плоди»*. Можливо, відповідь знайдемо в листі Дебори (Дозі) до Бруно: *«Мені здається, неначе все в мені померло для гір – хоча вони й надалі «здалеку схожі на сливи небесні в полумиску самоти». Здається, неначе у відлунні останнім і смертельнім тієї метафори скінчився також і розділ поезії тиші, порожньої тиші, пустки, для якої колись у мене було так багато імен. Чи вільно сказати: порожнеча природи? А однак такою вона є для мене сьогодні, отут, у своїй ворожій структурі, без людини, а тим часом, коли вона втиснута в міський краєвид, то приголомшує ароматами, зеленню, відблиском зелені, що лягає в полóвий асфальт»* [27, с. 207].

Поетка навіть чітко означає жанр своїх поезій – «урбаністичний пейзаж»: *«Передміські кам'яниці» («за мотивами Утрілло»)*. (Моріс Утрілло – французький художник, майстер міського пейзажу, графік, який був живописцем старого Парижу. Він малював численні вулички, церкви, кабаре, будинки – *О. М., І. К.*). Це її улюблений жанр, місто – умовне чи конкретне – постає в її чітко структурованому художньому просторі абсолютно самодостатнім персонажем.

Із чого складається цей міський простір, із яких матеріалів «збудований» / спроєктований? Улюблені мисткинею «будівельні» матеріали – порцеляна, дерево, папір, бляха, скло, метал (часто – поїджений ржею або жовтий). Знаковим для читача буде вірш «Матеріали» [24, с. 99], який починається рядками: *«можна жити, як порцеляна і як дерево, як плаский папір і старомудра бляха»*. Означені Д. Фоґель «матеріали» ніби змагаються один з одним за володіння міським простором. У цій видимій конкуренції і незримій війні преференції має дивний на перший погляд «персонаж» – бляха: *«кружальця бляхи»*, *«бляшані тарелі вулиць»*, *«кружальця білої пахучої бляхи»*, *«і жовті кружальця: маленькі сонця із бляхи»*, *«клейка бляха»*. Бляха – усюди. Вона панує в місті. Можливо, зацікавленість цим дуже специфічним для мистецьких візій будівельним матеріалом бере початок у конструктивізмі Генрика Штренга, творчості якого Д. Фоґель присвятила мистецтвознавчу статтю [21, с. 62–65]. У поезії «Два метали» [24, с. 119] наявні ще два: *«червона мідь – фантастична сльоза землі»*, *«мідь – душа днів»*, *«сіре олово – засмучене і безпорадне»*. Така розмаїтість металів та їх уже невід'ємна присутність у світі людей лише підкреслює урбанізовану структуру міського простору, який контрастує із заміським.

Бачимо неозброєним оком дуже багато скла (що може свідчити про крихкість та недовговічність не лише матеріального світу, а й стосунків, почуттів, внутрішнього світу ліричної героїні): *«скляний плід простору»*, *«в плоті скла»*, *«скляні птахи»*, *«зі скляних посудин тіл»*, *«скляні друзки»*, *«як куля безбарвного скла, як пласка шиба водянистого скла. Як довге зітхання холодного скла»*, *«порожнеча – це куля скляна»*.

Відбувається справжнє суперництво бляхи і паперу, скла і порцеляни, міді й олова, яке переростає у справжню «битву» за володіння містом.

Серед того неживого на перший погляд (чи навіть для багатьох непридатного для життя) простору, можемо зрідка зустріти людей (*«осіння декорація з людьми»*), які часто дуже умовні (як «умовні українці» на полотнах М. Кумановського), – це фігури, манекени, порцелянові ляльки: *«фігури носять очі з плям солодкої сіризни»*, *«фігури дерев'яні, загорнені у людський одяг», «легкі ляльки зі скляними очима», «скляні краплі еліптичних очей в зелених вікнах», «гладка порцеляна рожевих ляльок на тихих перукарських вітринах».* Часом у вікнах будинків, чи у «прямокутниках віконниць» з'являються обличчя мешканців цього дивного міста: *«лиця зсуваються в пласкі шиби», «три жіночі голови з цитриново-жовтого картону (кольору покинутих речей)».*

З'являється образ міста-апокаліпсису із сюрреалістичними пейзажами і мешканцями. Але не все так. Чи все не зовсім так. У цьому примарному місті, виявляється, живуть реальні люди – і не просто умовні люди, – *«руде вуличне дівчисько», «багато жінок, багато чоловіків»*, деякі мають імена (*«товсті оселедці у Йозі Шимеля», «балада про вуличну дівчину з химерним іменем Мая», «цнтолива Сусанна», «порохотяг можна придбати у Фріца Вольфа»* – можливо, Дебора їх знала особисто?), дехто з мешканців має чітке професійне маркування: скляр, бляхар, торговці деревом, молочар, продавець помаранчів. Їхні функції у просторі міста чітко визначені і закріплені. Без них це місто було б мертвим. Цей дивовижний симбіоз ремесел і функцій дозволяє нам привідкрити фіранку і побачити полікультурне місто, алюзорно відновивши в пам'яті картинки традиційного галицького міста.

Хоча не лише Львів постає в поезії Д. Фоґель. Париж легким спогадом і ніжними баладами любові вривається в художній простір чітких геометричних фігур і контрастних кольорів. Париж, у якому вона була колись і рекомендувала поїхати Б. Шульцу: «Балада паризьких площ», «Балада паризьких вулиць», «Балада про Сену», «Бульварна балада про Париж», «Лавочки на Єлисейських полях». Французьке місто, *«місто барвистого мотлоху»*, місто синіх туманів і синіх бруківок у Д. Фоґель має чіткі мапування і конкретні локаційні вказівки: *«над зеленою Сеною», «на Пляс де ля Конкор в Парижі», «бульвар Шанс-Елізе», «сталевими шамп'єлисейськими полями», «йдучи з Трокадеро», «а вертикаль – тур д'Ейфель», «йдучи з Міроменілю, з тисняви Пляс Орлеан, з Пляс Гергель і Лямот», «такі вулиці, як Кампань-прем'єр, такі вулиці, як Муленде Бер, або вулиці прив'ялі Монмартра», «на Пляс Пігаль у Парижі», «на Пляс Себастополь та Орлеан».* У її поезіях присутні елементи тревелогу, є згадки про Марсель, Ліверпуль, Шербур, Лондон, Мадрид, Нью-Йорк та Берлін, пов'язані з ними спогади й особисті враження. Справжня інтерактивна мапа подорожей і життєвих колізій.

Геометрія її художнього простору чітка, розкреслена, «фігурна». Тут Д. Фоґель виступає справжнім модерним архітектором. Визначальна «фігура днів» – сірий прямокутник. «Фігура дня» [24, с. 15] – знаковий вірш для усвідомлення сприйняття та конструювання Деборою простору, він (прямокутник) – найчастіше вживана геометрична фігура в експресіях як зовнішнього, так і внутрішнього простору: *«сірий прямокутник. другий. третій. сім разів відкривається бляшаний прямокутник», «між чотирма сірими стінами прямокутника світу»*. Крізь усю збірку простежується обрис прямокутника. Він – улюблена геометрична форма поетки / художниці / архітекторки. У нього вона «втискує» дні, роки, людські тіла, вулиці, будинки: *«день – прямокутна брила», «лиця стають прямокутниками», «у вікнах-прямокутниках набіло мальованих», «плаский паперовий прямокутник, що не прагне нічого», «прямокутник – душа солодкої монотонності», «шоста застільна пісня, випита за синій келих ночі, має називатись танцем прямокутників»*.

Поезія «Вірші про фігури» [24, с. 105] теж присвячена прямокутнику: *«прямокутник є фігурою нашого життя», «прямокутник – душа солодкої монотонності»,* де *«прямокутник – душа зречення»* – протиставляється квадрату: *«квадратна площина солодкої меланхолії – це життя, це світ»,* колу: *«місто – душа кола. Коло – втомлене тіло»*, еліпсу: *«еліпс – єдине тіло, яке ще чекає зустрічі на вулицях міста», «еліпс розуміє розкидані планети і всіх самотніх людей», «еліпс – туга простору і яскрава далеч щасливих зірок»*. Така собі гра-конструктор (лего, пазли) з різних фігур-елементів – будуй свій простір, своє місто, грайся, експериментуй!

Цей простір, незважаючи на очевидну герметичність фігур, – динамічний, рухливий, мінливий, готовий до трансформацій і метаморфоз: *«прямокутник дня зімкнувся», «скільки разів уже відчинявся, скільки ж разів зачинявся бляшаний прямокутник»* (і тут з'являється інша фігура, у яку переплавляється цей бляшаний прямокутник): *«жовтим сонячним колом з обидвох боків»*. В іншій поезії «Переріз» [24, с. 16] простір різко

змінює не лише свою форму (фігуру), а і структуру (матеріал, сутність): *«багато днів було вже в скляній кулі»*, які, зрештою, стають несподівано *«пласко-паперовими»*! І знову – *«велика куля порожнечі»* Намагання заповнити/наповнити порожнечу різними «фігурами днів» свідчить про постійні пошуки поеткою себе в цьому бурхливому і змінному світі, пошуки нових вражень, емоцій, відчуттів. Цей процес експериментів із формами мав привести Д. Фоґель до віднайдення своєї власної «константи буття».

Стає більш зрозумілою геометрія простору в поезіях Д. Фоґель, скульптурність її «фігур», динаміка і «консистенція» її світу. Отакий набір геометричних фігур – одно- чи різноплощинних – будинки, вікна, мури, очі, руки. Рваний, «шматований» простір (як у Пікассо), але поліхромний, яскравий (як в О. Екстер). Але картинка-ілюстрація – це лише завіса, за якою – вир життя, емоцій, пристрастей, туги, чекання, самотності, любові, глибинний простір почуттів. І цей простір живий, рухливий, аж ніяк не статичний, сповнений звуків, кольорів, речей, дій. Простір мистецький (малярський, графічний) і літературний промовляють голосом одного автора: «Я сприймаю речі з дуже близької перспективи. Це дозволяє мені відмовитись від звичної дистанції до світу речей, відстані, сповненої інтерпретаціями, які так міцно зростаються з речами, що здаються нам тотожними речам і сприймаються як такі» [21, с. 111].

Об'ємний простір в її поезіях дуже часто граничить із пласким, кубічний – з округлим, бляшаний – зі скляним, наповнений – із порожнечею: *«кожен день чотирикутник з синім крайчиком ночі»* перетворюється на *«день у день біла кісточка в плоті скла», «сірі паперові мушлі чайок», «паперові чотирикутники», «трикутники білого картону, жовтого»* перетворюються на *«скляні краплі еліптичних очей в зелених вікнах»*. Це простір постійно змінює свої контури, обриси, деформується, ніби за допомогою комп'ютерної графіки і сучасних технологій – у просторі поетичного слова він набуває то чітко окреслених предметів, фігур кубічного простору, то голографічних хвиль, то плавних, розмитих обрисів акварельного малюнка.

Лірична героїня перебуває «на межі» двох різних просторових площин: *«між двома білосірими, череватими чашами світу скляного плоду простору»*, де *«перед паперовими чотирикутниками застигають червоно заштриховані кружальця», «електричні круглі очі», «в скляному чотирикутнику», «пласкі шиби», «тупі дерев'яні чотирикутники»*, *«шматки пласких дощок»*, вона досить часто сама добровільно усамітнюється, замикається в обмеженому просторі чекання, туги (*«моя кімната», «три вірші про чекання» («скільки можна стояти у вікні»)*), де самотність – теж простір, інколи навіть комфортний, а чекання – час. Такий собі «емоційний мазохізм».

Про потребу усамітнення «Дозя» пише в листі до того ж таки Б. Шульца: *«Добре бути самому, дуже добре бути більш ніж самому – бути самотнім, покинутим, полишеним на волю бездомності. Тоді видно краще»* [27, с. 209]. Що ж хотіла краще роздивитися Дебора Фоґель? Світ навколо? Людей? Себе в цьому світі?

У поезіях Дебори Фоґель простір – «оцифрований», він має чітку структуру чисел, цифр, порядкових номерів – ніби хтось веде відлік, рахує дні, місяці, тижні від чого – чи до чогось (передчуття???): *«сім разів: жовте світло. синє світло. сім разів: жовте сонце. Біле сонце. Підраховуємо незужиті дні», «і знову рахуєм: другий тиждень, третій, четвертий, блок тридцяти сонць: місяць», «три місяці синіх небес», «другий. третій. сім разів», «перший місяць, другий, третій місяць», «день <…> семикратний блок із двох сонць», «пів року лежать дні в зелених сутінках», «рік у рік надходять ті три місяці з сімома лічеными днями на тиждень»*, або ж невизначеність (втрата часу, ліку???): *«багато днів, багато сонць, багато сутінків»*. Ця чітка математична складова частина дуже важлива у світобудові мистецького простору поетки. Д. Фоґель ніби чітко відмірює і вираховує свій власний простір, простір свого існування (очевидно, комфортний). Сакральне для неї й значення числа 7 (в іудаїзмі воно теж має особливу святість): *«сім разів на тиждень <…> сім разів надходить чотирикутник дня», «уже всьоме питаємо <…>», «7 днів тижня», «о 7 вечора», «сім днів хитаються на вивісці із бляхи»;* досить часто повторюється, як мантра – *«сім разів»*.

Художній світ Д. Фоґель має чітке означення дня, пори доби – як календар буднів, графік життя міського простору. Перелік (ідентифікація?) усього: *«щовечора 1 000 сонць. Вже о 4 пополудні сходять», «півроку тягнуться ночі дванадцять годин», «день – це протяглість склистого кольору, розділена на дві половини пласким червони кружечком»* (ну хіба не нагадує світ Сальвадора Далі?), *«білі чотирикутники дня», «півроку тягнуться ночі дванадцять годин, довгі, як дні без тіл», « о четвертій ранку», «сім днів на тиждень», «о шостій ранку», «о шостій вечора», «в понеділок о 6 рано»*.

Як художник, Д. Фоґель майстерно створює свої натюрморти, пейзажі, гравюри, плакати, декорації, «панорами паперових фігур» – мовою поезії. Широта її творчих експериментів із жанрами, формами, технікою, засобами свідчить про неабияке мистецьке обдарування і теоретичну обізнаність із світом мистецтва. Сама ж авторка свідчить у передмові до збірки поезій «Фігури днів» (Львів, 1930 р.): «Мої вірші я розумію як спробу нового стилю, добачаю в них аналогії із сучасним малярством» [24, с. 12]. Тобто сама засвідчує синтезованість своїх поезій і визнає унікальність жанру «поетичних полотен».

Д. Фоґель пише «поетичні натюрморти» (згодом у цьому синтезованому жанрі буде активно працювати Е. Андієвська): «Натюрморт із студінню», «Натюрморт у склі», «Натюрморт із чайками», «Натюрморт з будинками і лампами». Вона створює «поетичні декорації»: «Пласка полуднева декорація», «Осіння декорація з людьми» (назва перегукується з особливо гучними назвами картин С. Далі); пейзажі: «Пергаментований пейзаж»; «урбаністичний пейзаж»; гравюри: «Осіння гравюра». Послуговується малярськими жанрами і семіотикою живопису, графіки, використовує різні техніки («рисунок олівцем»), уживає, як майстерний художник, розмаїті фарби, «використовує» лак, кіновар (червоний пігмент для живопису), кобальт (синій пігмент): *«на пейзажах із кіноварни кораблем», «і корабель з мосяжу і з кобальту»*.

«Осіння гравюра» (що передбачає чорно-білий формат малюнка), постає перед нами модифікованою «розмальовкою» (антидепресантом): *«на сірій цинковій платі світу / прорисовані тонкою голкою / сірі штрихи квадратів: / три, чотири, п'ять коробок-будинків. / Три жіночі голови з цитриново-жовтого картону / (кольору покинутих речей) /ліпляться до молочних шиб», «в три цитриново-жовті тарелі облич»* [24, с. 28].

У поезіях Дебори неодноразово побачимо екфразис чи алюзію до шедеврів світового мистецтва: *«як на фламандських полотнах», «самотні яблука Сезана», «у лавках із синього туману / на картинах маляра Анненкова», «з тіла рубенсівських жінок»*. Поезія «Коні і торси» [24, с. 115] має присвяту: «художнику Кіріко» (Джорджо де Кіріко – італійський художник-графік, відомий своїми експериментами з геометрією форм, звертався до геометричних конструкцій як символів реальних речей, був автором запаморочливих скульптур-манекенів – *О. М., І. К.*).

Щодо синтезованого мистецького простору, то він не обмежується лише словом і малярством, – тут звучать також і музика, пісня, чути співи, голоси, звуки міста: *«пісня кольорової світляної реклами», «любовна пісня»* (у збірці «Фігури днів. Манекени» їх аж три!), *«пісня про барви», «пісня барв уліті», «пісня молока»*. Є навіть цикл «Пияцькі пісні (1930–1932)». Чути звуки зітхань, *«плач подвір'яних мурів»,* а *«червона катеринка дня»* чомусь *«тягне свою бляшану дешеву мелодію»*. Звуки міста: *«скляні звуки», «брязкіт слова», «скалки звуку», «монотонне звучання днів – шибок скляних і круглих вулиць»*. Танечні звуки з урбанізованого простору поезій Д. Фоґель долинають, як Антоничеві «Ротації» (де чути *«за муром джез і танці лямпіонів, балет бальончиків, хор барв, мов хор гобоїв і жовті груди велетенських стадіонів»*): *«капелюх витанцьовував у руці: чи фокстрот, чи то блюз, чи то танго», «мелон танцює сумовито-солодке танго»*. Місто живе повноцінним життям, воно яскраве, сповнене тієї неповторної фоґелівської «барвистості».

Висновки. Синтезований і уміло сконструйований художній простір у поезії Д. Фоґель – це переплетіння малярства, графіки, скульптури, архітектури, музики, пластики, танцю. Її поезія – це вербалізація різних видів мистецтв. Її неординарний творчий спадок – це результат індивідуальних полімистецьких рефлексій. Очевидно, відповідь на багато яких питань, що постають після прочитання її поезії, треба шукати в мистецтвознавчих та літературознавчих розвідках Дебори («Есеї про мистецтво та прикладну естетику»), там усе – впливи, трактування, пояснення, філософські роздуми, імена, теорія краси, змісту і форми. Там поруч – малярство і література. Так, у нерозривному зв'язку, у взаємовпливах, Д. Фоґель бачила ці два види мистецтва. Бо література для неї – це, однозначно, мистецтво («Монтаж як літературний жанр», «Літературні монтажі», «Білі слова в поезії», «Статика, динаміка та актуальність в мистецтві»). Але ця тема потребує ґрунтовного окремого дослідження.

Читаєш, заглиблюєшся у смисли, начитуєш уголос дивовижні тексти, вдивляєшся в переплетіння ліній, барв, фігур і починає ввижатися серед тієї «іржі», «скорботи» і «туги», серед розставань, втоми чекань – особливий голос «птахи Фоґель» (німецькою *Vogel* – «птах» – *О. М., І. К.*). Дебора повертається. Як митець, що сформував свій мистецький і життєвий простір, активувавши його власними рефлексіями і філософськими концепціями. Цей простір непростий. Мало хто зможе, поблукавши лабіринтами її химерних міст, вулиць, зазирнувши у примарні вікна, угледівши фіолетові квіти чи скляні еліпси-очі

порцелянових ляльок, вийти з нього «неушкодженим», не підхопивши «вірусу» її дивовижних словоплетінь, отого марчуківського «пльонталізму» не лише ліній, а й образів, символів, думок, вражень. Мультимедійна поезія Д. Фоґель, яка сформувалася і викристалізувалася в українському, польському та єврейському культурному середовищі, – свідчення якісного поетичного контенту з потужною філософською складовою частиною світового рівня, вона увібрала в себе найпрогресивніші мистецькі віяння українського та європейського культурного простору. Творча (поетична і прозова), мистецтвознавча, літературознавча спадщина Дебори Фоґель потребує подальших мультимистецьких досліджень, філософського аналізу і вдумливого прочитання. Без Дебори Фоґель культурний простір України буде неповноцінним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірчак І. Дебора Фоґель – авангард та Львів. URL: https://naszwybir.pl/debora-fogel-avangard-ta-lviv/ (дата звернення: 02.09.2021).
2. Гра в місто: Дебора Фоґель. URL: https://www.032.ua/afisha/17084/gra-v-misto-debora-fogel (дата звернення: 24.08.2021).
3. Козаченко Б. Про прозу Дебори Фоґель, що не схожа на будь-яку іншу. URL: http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/788/41/ (дата звернення: 24.08.2021).
4. Кучерявий Ю. Міст до Дебори. URL: https://zbruc.eu/node/44323 (дата звернення: 26.08.2021).
5. Кушнір Ю. Невловима Дебора. URL: https://zbruc.eu/node/72335 (дата звернення: 03.09.2021).
6. Лідовська О. Три долі єврейських жінок, які розвивали культуру ідиш. URL: https://lektoriy.ucu.edu.ua/%D1%82%D1%80%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%96-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA-%D1%8F-%D0%BA%D1%96-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D0%B0/ (дата звернення: 29.08.2021).
7. Любас А. Як наздогнати Дебору Фоґель. URL: https://culture.pl/ru/article/yak-nazdognati-deboru-fogel (дата звернення: 23.08.2021).
8. Місяк А.-М. В тіні Бруно Шульца. URL: http://maydan.drohobych.net/?p=4217 (дата звернення: 17.08.2021).
9. Монтажі. Дебора Фоґель і нова легенда міста. URL: https://www.lvivcenter.org/exhibition/montages-debora-vogel/ (дата звернення: 20.08.2021).
10. Пінчевська Б. Єврейське мистецтво Львова 1920–1930-х як спроба адаптації європейського модернізму у Східній Галичині: Дебора Фогель та Владислав Козицький. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FPinchevska_Bohdana%2FYevreiske_mystetstvo_Lvova_19201930-kh_iak_sproba_adaptatsii_ievropeiskoho_modernizmu_u_Skhidnii_Hal.pdf (дата звернення: 20.08.2021).
11. Пінчевська Б. Публіцистика Дебори Фоґель у світлі методології становлення світського єврейського мистецтва Східної Галичини 1920–1930-х. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FPinchevska_Bohdana%2FPublitsystyka_Debory_Fohel_v_svitli_metodolohii_stanovlennia_svitskoho_ievreiskoho_mystetstva_Skhidn.pdf (дата звернення: 20.08.2021).
12. Пінчевська Б. Світське єврейське мистецтво Східної Галичини першої третини XX ст.: Людвік Лілле й Дебора Фоґель. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15188/Pinchevska_Svitske_yevreiske_mystetstvo_Skhidnoi_Halychyny.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.08.2021).
13. Прохасько Ю. Птаха Фогель. *Фігури днів. Манекени* / Дебора Фогель. Київ : Дух і літера, 2015. С. 5–9.
14. Романишин В. Проблеми теорії часопростору міста в літературі (на матеріалі творчості Бруно Шульца та Дебори Фоґель). URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FRomanyshyn_Vira%2FProblemy_teorii_chasoprostoru_mista_v_literaturi_na_materiali_tvorchosti_Bruno_Shultsa_ta_Debory_Fog.pdf (дата звернення: 19.08.2021).
15. Романишин В. Світ нової реальності Дебори Фоґель. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2014. Вип. 20. С. 154–160.
16. Сливинський О. «І сукні, яскраві сукні залишаться після мене». URL: http://www.korydor.in.ua/ua/stories/zuzanna-ginchanka.html (дата звернення: 20.08.2021).
17. Сливинський О. Письменниці міжвоєнного і радянського Львова. Віртуальна прогулянка. URL: https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/female-writers/ (дата звернення: 21.08.2021).
18. Старовойт І. Крутий маршрут із зупинками у Львові: Даґні Юль, Дебора Фоґель, Євгенія Ґінзбурґ. Лекція. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JVZPt1Ny82E (дата звернення: 20.08.2021).
19. Стринадюк Л.-П. Дебора Фоґель: лети, пташко. URL: https://zbruc.eu/node/71463 (дата звернення: 21.08.2021).
20. Улюра Г. Фоґель: мініатюра доби велетнів. URL: https://kyivdaily.com.ua/debora-fogel/ (дата звернення: 22.08.2021).

21. Фогель Д. Білі слова. Есеї, листування, рецензії та полеміки / упор. А. Любас. Пер. з польск. та їдиш. Київ : Дух і літера, 2019. 288 с.

22. Фогель Д. Публіцистика. Пер. з пол. Д. Пінчевської. URL: http://bukvoid.com.ua/library/debora_fogel/publitsistika/ (дата звернення: 16.08.2021).

23. Фогель Д. Твори. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fogel_Debora/ (дата звернення: 16.08.2021).

24. Фогель Д. Фігури днів. Манекени. Пер. з їдишу Ю. Прохаська. Київ : Дух і літера, 2015. 176 с.

25. Челецька М. Дебора Фоґель: ненаписаний роман. URL: https://zbruc.eu/node/83111 (дата звернення: 19.08.2021).

26. Челецька М. Живе тіло абстрактних фігур. URL: https://zbruc.eu/node/91930 (дата звернення: 20.08.2021).

27. Шульц Б. Книга листів / укл. та підгот. до друку Є. Фіцовський ; пер. з пол. А. Павлишина. Київ : Дух і літера, 2012. 360 с.

28. Kaszuba-Dębska Anna. Debora Vogel – Dozia. URL: http://projektszpilki.pl/biografie.php?i=1&lang=pl (дата звернення: 25.08.2021).

29. Szymaniak Karolina. Atom nieodłączny smutku. Na marginesie montaży Debory Vogel. *Akacje kwitną. Montaże* / Debora Vogel. Kraków : Wydawnictwo Austeria, 2006. S. 147–176.

30. Szymaniak Karolina. Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel. Kraków : Universitas, 2006. 337 s.

31. Як наздогнати Дебору Фоґель? (Дискусія). URL: https://chasopys-rich.com.ua/2017/11/20/jak-nazdohnaty-fogel/ (дата звернення: 25.08.2021).

РОЗДІЛ 8
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 8.80.82-09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.46

КОНТРАСТНА ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

CONTRASTING POETICS OF ARTISTIC SPEECH TARAS MELNICHUK

Волосянко І.В.,
orcid.org/0000-0003-0761-1578
викладач кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила

Варварук І.В.,
orcid.org/0000-0002-3407-8813
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила

Качмар В.М.,
orcid.org/0000-0001-5478-8137
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадкістю
Університету Короля Данила

Фінів В.М.,
orcid.org/0000-0001-5288-6104
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила

У статті здійснено спробу дослідження контрастивних одиниць і визначення ключової домінанти ідіостилю художнього тексту Тараса Мельничука (1938–1995) на матеріалі збірки «Чага», що за своєю поетикою ґрунтується на контрастному символотворенні. Проаналізовано особливості втілення естетичного, метафоричного концепту. Творча спадщина митця засвідчила його семантичну унікальність, здатність продукувати художні образи з особливим концептуальним змістом і відображати інтелектуальні можливості людського мислення через поетику тексту, асоціативно-образний потенціал, метафорику, площину неосмислів.

Особливу увагу звернено на контрастивні номінації, які, власне, є домінантними у творенні ідіостилю Т. Мельничука, репрезентують його авторський поетичний текстовий простір; визначено антитезу як важливий стилістичний прийом у формуванні внутрішньої структури поетичної площини автора та підсиленні емоційної канви тексту, вражень реципієнта, ефекту несподіванки; досліджено кольоронази, уведені у тропеїчні структури та стилістичні фігури та формують широке семантичне поле значень. Колір, як продемонстрували поетичні тексти Т. Мельничука, є важливим репрезентантом ідейно-художньої складової частини тексту, а вживання митцем кольористичних образів оприявлює його геніальний талант у розкритті невимовних відчуттів у поєднанні із природними метафоричними алюзіями. Використання колірних образів сприяло не лише відтворенню автором картин довкілля, а і значною мірою її перетворенню, зокрема зовнішніх реалій – на внутрішній світ індивіда, його настрій, прагнення та переживання через засоби проектування.

Відзначено концептуальну роль соціально-психологічного складника в оповідній структурі Т. Мельничука, що сприяє глибшому розумінню художньо-поетичного світу, декодовано смислові імпліцитні опозиції в організації художнього тексту, які ідейно розкривають ще більший пласт конотацій мисленнєвого потоку автора та сприйняття його читачами.

Ключові слова: стиль, авторський стиль (ідіостиль), універсальний ідіографізм, контраст, контрастив, кольороназва, поетичний текст.

The article attempts to study contrasting units and determine the key dominant of Taras Melnychuk's idiosyncratic artistic text (1938–1995) on the material of the Chaga collection, which is based on contrasting symbolism and analyzes the peculiarities of the aesthetic, metaphorical concept. The artist's creative heritage testified to his semantic uniqueness, ability to produce artistic images with a special conceptual content and reflect the intellectual capabilities of human thinking through the poetics of the text, associative potential, metaphors, the plane of nonsense.

Particular attention is paid to contrasting nominations, which, in fact, are dominant in the creation of idiostyle T. Melnychuk, represent his author's poetic text space; the antithesis is defined as an important stylistic device in the formation of the internal structure of the author's poetic plane and strengthening the emotional outline of the text, the recipient's impressions, the effect of surprise; color names are introduced, which are introduced into tropical structures and stylistic figures, forming a wide semantic field of meanings. Color, as demonstrated by T. Melnychuk's poetic texts, is an important representative of the ideological and artistic component of the text, and the artist's use of color images reveals his ingenious talent in revealing indescribable feelings in combination with natural metaphorical allusions. The use of color images contributed not only to the author's reproduction of paintings of the environment, but also to a large extent its transformation, in particular, external realities – the inner world of the individual, his mood, aspirations and experiences through design tools.

The conceptual role of the socio-psychological component in the narrative structure of T. Melnychuk is noted, which contributes to a deeper understanding of the artistic and poetic world; semantic implicit oppositions in the organization of the literary text are decoded, which ideologically reveal an even larger layer of connotations of the author's thought flow and its perception by readers.

Key words: style, author's style (idiostyle), universal idiography, contrast, contrastive, color name, poetic text.

Постановка проблеми. Тарас Мельничук – неординарна та надзвичайно характерна постать в українському літературному вимірі. Його поетична реальність базована на особливих асоціативно-образних елементах, яким притаманний неповторний ідіостиль. На жаль, про феномен цього майстра слова заявляли побіжно чи радше тривіально тільки тоді, коли йшлося про дослідження словесних доробків поетів 70–90 рр. виключно у межах історичного виміру і без системного аналізу його творчості. По-перше, це відбувалося «через кризу методології» [5, с. 126], по-друге, консервативний підхід із такими застарілими формами, як ірраціональність, універсальність тощо та зосередженням суто на формо-змістових маркерах та ідейно-тематичній інтерпретації не дасть можливості через призму вищезазначеного заглянути у світ митця, осмислити його своєрідну художню свідомість.

Наукові розвідки щодо творчої персоналії Тараса Мельничука здійснювали такі науковці, як М. Жулинський, Т. Салига, Г. Штонь, І. Малкович, І. Калинець, В. Осипчук, В. Медвідь, С. Кут та ін. Варто зазначити, що добротного аналізу ідіостилю творчості Тараса Мельничука, який базується на контрасті, бракує й сьогодні. Це й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки – виявити ідіостилістичні константи, окреслити контрастні засоби художнього мислення митця та декодувати їхні імпліцитні смисли.

Методологічної базою дослідження, якою ми послуговувалися у процесі роботи, є описовий, герменевтичний, компаративістський, порівняльно-типологічний і лінгвостилістичний методи.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, значна частина творчого доробку Т. Мельничука назавжди втрачена – більшість рукописних творів згоріло у родинній хаті під час пожежі у 1990 р. Серед науковців і реципієнтів превалює думка, що багатовекторний, складний за своєю структурою світ митця найбільш автентично передає одна книга – «Князь роси», що її належним чином відредагував і видав І. Малкович у 1990 р. у Києві, а в 1992 р. вона була відзначена Державною (тепер – Національною) премією України імені Т. Шевченка. Велику за обсягом частину опублікованої спадщини Т. Мельничука становлять поетичні збірки «Несімо любов планеті» (Ужгород, 1997 р.) та «Чага» (Коломия, 1994 р.). Варто зазначити, що рукопис «Чаги» був готовий до друку ще у 1971 р., а виданий у скороченому варіанті тільки за декілька днів до смерті автора. Ще дві збірки, тематично схожі, опубліковані позапланово: «Із-за грат» (Балтимор, Торонто, 1982 р.) та «Строфи з Голгофи» (Велика Британія, 1990 р.). Про останню, на жаль, майже немає відомостей. Можна тільки зауважити, що в архіві автора дослідження зберігаються рукописні «Строфи з Голгофи» – добірка написаних у 70-х рр. поетичних текстів, які мають ознаки циклічності й у загальних рисах, певно, репрезентують вищезгадану збірку. У сенсі естетичної та художньої якості помітна глибока відмінність між творами, котрі входять до складу «Князя роси», та тими – загалом ранніми, виданими неквапливо та й не на користь автора, – що представлені в усіх інших збірках.

Книжка «Князь роси» відзначається відносною повнотою стосовно манери поетового самовираження; саме з нею ототожнюється вся індивідуальність Т. Мельничука. Інші збірки придатні радше до вивчення етапів еволюції поета та виявлення властивих його світогляду ідейно-тематичних тенденцій, однак матеріалом нашого дослідження послужила не менш якісна художньо обрамлена збірка «Чага», якій із промовистою назвою (чага – наріст на берéзі) притаманний утаємничений, містично-міфологічний пафос, посилена увага до метафоричності, що створюють таке поетичне полотно, яке яскраво

увиразнює автора з-поміж інших. Дослідник творчості Т. Мельничука В. Кононенко, аналізуючи збірку «Чага», зазначив, що у ній «не лише поєднані літературна норма з місцевими висловами, а й головне – відтворений неповторний ідіостиль, насичений поетичними здобутками загальноукраїнського виміру та масштабу. Вивчення текстотвірних засобів Т. Мельничука на тлі мовностильових пошуків поетів його доби, скажімо, Л. Костенко, В. Симоненка, І. Драча, Б. Олійника, М. Вінграновського, відкриває перспективи осмислення новаторських тенденцій, які характеризують творчість тих же таки шістдесятників як представників нової поетичної хвилі» [4, с. 164–165].

Поетичний світ Т. Мельничука декодує надзвичайну текстову символіку, що дає підстави аналізувати його як творця власного, наповненого особливими знаково-символічними образами та колізіями, стилю мислення, який відтворює його авторську картину світу. Така семантична унікальність митця свідчить про здатність продукувати художні образи з особливим концептуальним змістом і відображати інтелектуальні можливості людського мислення через поетику тексту, асоціативно-образний потенціал, метафорику, площину неосмислів.

У контексті сказаного детермінуємо ідіостиль як «індивідуальний стиль, сукупність основних стильових особливостей, які характеризують твори того чи іншого автора у певний період або всю його творчість» [9, с. 14]. Підтримуємо думку дослідниці Л. Ставицької про те, що «ідіостиль письменника включає в себе ідіолект, виявляється у мовній і комунікативній компетенції, усвідомленому виборі засобів спілкування, мовному чутті та смаку» [9, с. 15]. Окрім наведених категорій, варто додати «глибинні текстотвірні домінанти та константи», які визначали хронологію та послідовність утворення того чи іншого тексту.

Термін «ідіостиль» постав як симбіоз понять «**ідіолект**» (перша частина *ідіо-* вказує на соціокомунікативну природу індивідуального мовлення) і «**стиль**», а тому, оперуючи міркуванням щодо абсолютної синонімічності термінів *ідіостиль* та *індивідуальний стиль,* слід пам'ятати про умовну соціолінгвістичну складову частину першого . Це, власне, і стиль художнього твору, і стиль письменника чи його творчості загалом.

Як показав наш аналіз, формування ідіостилю Т. Мельничука відбувається через різнотипні за семантикою «кванти знань», зокрема *контрастні номінації* (особливо на лексико-семантичному рівні) та *кольороназви*, що значною мірою репрезентують авторський поетичний текстовий простір. Розглянемо детальніше кожне із цих понять.

Контраст (фр. contraste – протилежність) – різко окреслена протилежність у чомусь. У своїй основі має антитетичний принцип світосприйняття, тобто принцип антонімії. Цей прийом був здавна відомий народній свідомості та зафіксований, зокрема, у фольклорі (напр., казка «Правда і кривда»), у мистецтві та художній літературі; подеколи набував концептуального оформлення, як у романтизмі, зорієнтованому на напружене протистояння бінарних опозицій (можливе – дійсне, ідеал – буденність тощо). Навіть для деяких письменників контраст набуває словотвірної функції. Реалізуючись через зіставлення уявлень, контраст може відтворювати креативні задуми чи імпліцитні площини тексту, оприявлювати те, що зазвичай явно автор словами не передає.

Поняття різноманітності, зокрема суперечності, які формують логіко-філософську основу контрасту, використовували ще в античній філософії. Здавна мислителі та художники зауважували, що ключовими у творчості є прийоми контрасту (Аристотель), протилежності, опозиційності (Августин), колізії (Гегель). Поєднання непоєднуваного, різке зіштовхування полярного, розкриття взаємовиштовхувальних сторін однієї сутності й досі супроводжують креативне пізнання світу як автором твору, так і реципієнтами.

В естетиці XX ст. важливу роль естетичної опозиції як закономірності художніх структур підкреслював С. Ензенштейн (1964), М. Бахтін (1963). Психофізіологічну основу опозиції виявив Л. Виготський, котрий довів, що у художньому творі завжди локалізовано щось протилежне, тобто відбувається внутрішня напруга між змістом і формою.

Контраст у поетичному тексті XX ст. є універсальною категорією, активний розвиток якої у художньому мовленні пов'язаний із епохою, загостренням соціальних конфліктів і сприйняттям письменниками реальної картини світу (у тому числі історико-політичної).

Синтез непоєднуваного, рівноправності та конфлікто-контрастних начал відображені й у творчості Т. Мельничука. Так, контраст в ідіостилі автора функціонує як семантико-функціональна основа художнього тексту, як первинний принцип виразності художньої творчості загалом. Це композиційно-стилістичний прийом «розгортання» мовлення, особливо художнього, який виражається у різкому протиставленні.

В основі його світовідчуття – полярність світобудови, дуалістична природа сущого, що і пере-

дає контрастні поняття (життя і смерть, вічність і мить, день і ніч, світло і тьма тощо). Наприклад:

«*Світ – це кузня* ***життя****,*
А днесь – ***смерті****?*
Знову ***світло****, знову* ***тінь»*** [7, с. 131].

Контраст функціонує як один із видів семантико-стилістичної організації поетичного тексту та виражається у системі різнорівневих опозицій. «Засобом вираження контрасту є різні види антонімів, елементи композиції тексту» [10, с. 263–264]. Аналіз поетики Т. Мельничука засвідчив, що домінантну роль в організації художнього тексту відіграє контрастна семантика, смислові опозиції, котрі відображають осмислення життя митцем, його креативну, поетичну картину світу. Розглянемо приклад:

Мертвим воздасться за їх діла.
Не ***мертвим*** *–* ***живим***! [7, с. 32].

Або:

Най барвінок ***сміється і плаче****.*
Най сміється край мойого серця,
А плаче – на могилі козачій [7, с. 41].

У структурі поетичних текстів Т. Мельничука дуже важливі зміни динамічного характеру. У творах, де певним чином фігурує багатофазова композиція, характерний *прийом повістування*, тобто непослідовне «перетворення низки одночасних ознак на низку послідовних сприйнять» [8, с. 540]. Певна дійсність закріплюється у тексті знаками, позбавленими конкретної тематичної ваги; саме тоді вона виступає тільки формою. Під час читання значущість тематичних ознак постійно знижується і таким чином підпорядковується самій послідовності руху повістування як постійного структурування художньої свідомості. Зміст виступає інтегралом значень попередніх образів. Символічна історична дійсність виступає диференціалом низки думок, викликаних наскрізними образами. Не останню роль у цьому процесі відіграє *антитеза*, що сприяє змалюванню картин, у яких зіставляються прямі та переносні значення слів. Порівняймо:

Не знаю, чи білій березі-красуні,
Що могла б вийти заміж
Навіть за ***красеня-чорнобривця****,*
Любий такий незугарний,
Майже ***потворний*** *син* [7, с. 28].

Як важливий стилістичний прийом у формуванні внутрішньої структури поетичної площини, антитеза підсилює емоційний посил тексту, враження реципієнта, ефект несподіванки. Дослідниця Л. Васильєва слушно відзначала, що через протиставлення «виявляються імплікації, виникають нові конотативні та смислові значення, виразніше відчувається контекст, чіткіше виступає авторська позиція» [1, с. 170–171]. Особливо це виявляється у співвідношенні антитези як різновиду контрасту.

У дослідженнях науковців (Л. Бабенко, Л. Бабаханова) класифікацію антитез здійснено за структурно-семантичним і композиційно-стилістичним принципами. Саме тому ця риторична фігура є однією із ключових і ґрунтується на протиставлянні мовних елементів різних рівнів текстової організації. За структурою антитеза може бути розгорнутою (складною) і нерозгорнутою (простою) залежно від стилістичних засобів, сполучуваності чи типу конструкцій, у яких вона вживається.

Як показав матеріал дослідження, у поетичних текстах Т. Мельничука антитеза у вигляді антонімічних пар часто використовується у межах одного речення, що ідейно розкриває ще більший пласт конотацій мисленнєвого потоку автора та сприйняття його читачами. Порівняймо:

І не хочеться ***ненавидіти*** *– хочеться* ***жить*** [7, с. 15].

Характерною ознакою творчої манери поета є уміння вибудовувати ряд антонімічних пар, що сприяють створення певного образу. Наприклад:

Таємниця двох…
Вічна і до кінця не розгадана.
Таємниця двох –
Найпрекрасніша з таємниць.
Без неї стала б ***змією***
Лоза виноградна,
Людина – вовком
І отрутою – води криниць [7, с. 137].

Антитеза, котра виражається за допомогою контрастних понятійних категорій, виконує у поетичному тексті зазвичай виражально-експресивну функцію, уможливлює створення певного тону й ілюструє домінантні для автора семантичні опозиції.

Тісний зв’язок між значенням слова та темою художнього твору був охарактеризований Г. Винокуром під час розгляду поетичної мови в її художній функції, мови як матеріалу мистецтва: «Встановлення тих кінцевих значень, які ніби просвітлюються крізь прямі значення слів у поетичному мовленні, спрямоване на дешифрування поезії» [2, с. 53–54].

Емоційно-образні ускладнення виявляються у таких випадках у наявності персоніфікаційного ефекту, який щоразу формується індивідуально у різних поетів. Варіативне зіставлення виникає й завдяки накладанню або поєднанню наведених номінацій. Воно може здійснюватися об’єднанням

слів-основ у структурі складного прикметника або ж на синтаксичному рівні, у тричленних конструкціях, іменні компоненти яких пов'язуються за формою і семантикою.

Звертаємо увагу і на те, що в досліджуваному поетичному дискурсі Т. Мельничука особливе смислове наповнення мають **кольороназви**, забезпечуючи контрастність його поетичної картини світу та формуючи його виразний авторський стиль.

Неодноразово дефініції на позначення кольороназв (*кольоронайменування* (Т. Пастушенко), *кольоратив* (А. Швець), *кольоронім* (О. Паливода), *хроматизм* (С. Форманова) та ін.) були предметом наукових зацікавлень учених. Особливе смислове наповнення ці номінації мають у поетичному тексті, де грані осмислення, сприйняття та розуміння світу часто перехрещуються і формують абсолютне нове начало. Поети послуговуються грою кольорів у природі, щоб «характеризувати зміну людського чуття» [11, с. 404]. Підтримуючи теоретичний постулат І. Франка, зауважимо, що використання колірних образів сприяє не лише відтворенню автором картин довкілля, а й значною мірою її перетворенню, зокрема зовнішніх реалій – на внутрішній світ індивіда, його настрій, прагнення та переживання через засоби проектування. Колір-образ здатен створити певний асоціативний шлейф.

Кольороназви упоезії Т. Мельничука зазвичай уведені у тропеїчні структури та стилістичні фігури, які формують широке семантичне поле значень. Розглянемо приклад:

На Вкраїну дорога моя, на Вкраїну –
Із усіх безнадій і надій,
Чи то в ***чорну****, чи то в* ***ясну*** *годину,*
Бо там слово моє і дім мій [7, с. 26];

Людині дано святе право
Згоряти самому й палити інших.
Людині дано ***зелені*** *трави,*
В які падають ***червоні*** *вишні.*
Людині дано святу радість –
Вибирати і бути вибраним [7, с. 84].

Асоціативний ряд образного мислення автора особливо розширюється завдяки використанню непрямих протиставлень кольороназв *чорну – ясну*, *зелені – червоні*. Такі метафоричні сполуки втрачають своє первинне значення, набувають нових контрастивних площин і смислів, засвідчуючи неординарне та креативне сприйняття світу поета.

Серед учених давно побутує думка, що акцентуація уваги на семантиці колірних ознак увиразнює поетичне полотно, надаючи йому неповторних асоціативних і конотативних нашарувань, символіки. Колір, як продемонстрували поетичні тексти Т. Мельничука, є важливим репрезентантом ідейно-художньої складової тексту, а вживання митцем кольористичних образів демонструє його геніальний талант у розкритті невимовних відчуттів у поєднанні із природніми метафоричними «феєріями».

Висновки. Результати дослідження показали, що контраст як домінантна, неповторна ознака поезій Т. Мельничука є продуктивним, дієвим «застосунком», який повною мірою сприяє здійсненню прагматичної спрямованості тексту, увиразнює творчі доробки митця з-поміж масштабів літературного контенту. Він сприяє ефективності донесення позиції автора і, відповідно, трактуванню очікуваного автором декодування. Контрастиви, як показав фактичний матеріал, актуалізують, послаблюють, підсилюють, а подекуди конкретизують і категоризують поетичну концепцію світу Т. Мельничука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильєва Л. Художественная речь. Москва : Русск. яз., 1983. 225 с.
2. Винокур Т. О языке современной драматургии. *Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза*. Москва : Наука, 1977. С. 130–197.
3. В'язовський Г. Світ художньої літератури. Київ : Дніпро, 1987. 252 с.
4. Кононенко В. Текст і смисл : монографія. Київ – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 272 с.
5. Кут С. «Реквієм 1934-го» (Т Мельничук і літературний процес 1920-х – 1930-х рр.). *Молода нація. Український молодіжний науковий альманах.* Вип. 9. 1998. С. 182–188.
6. Кут С. Текст як розповідь: структуральний аналіз творчості Тараса Мельничука. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія.* Вип. V. 2000. С. 125–130.
7. Мельничук Т. Чага. Коломия : «Вік» – «Просвіта», 1994. 176 с.
8. Потебня О. Слово и миф. Москва : Правда, 1989. 624 с.
9. Ставицька Л. Про термін ідіолект. *Українська мова.* 2009. № 4. С. 3–17.
10. Стариченко В. Большой лингвистический словарь. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 264 с.
11. Франко І. Краса і секрети творчості. Київ : Наукова думка, 1980. 440 с.

УДК 821.161.2-2.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.47

ПРОБЛЕМА ВАНДАЛІЗМУ У ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

THE PROBLEM OF VANDALISM IN LESYA UKRAINKA'S DRAMATURGY

Кочерга С.О.,
orcid.org/0000-0002-0784-6848
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»

Стаття написана у продовження досліджень спектру комунікації особистості з культурною спадщиною у творчості Лесі Українки. Питання людської деструктивності, зокрема вандалізму, письменниця неодноразово порушувала у своїх працях, епістолярії. Мотив руйнації, варварства вважаємо наскрізним у творчості Лесі Українки (поезія «Ра-Менеїс», драми «На руїнах», «Кассандра», «Бояриня» та ін.). У літературознавстві цей аспект проблематики у драматургії авторки досі не розглядався. Метою статті є аналіз мотивів репрезентації актів вандалізму в художньому світі письменниці, що є наслідком девіантної поведінки окремих персонажів. Основними об'єктами дослідження обрано драматичні твори «У пущі», «Руфін і Прісцілла», «В дому роботи, в країні неволі». У студії використано також фрагмент чорнового варіанту «Руфіна і «Прісцілли».

Доведено, що Леся Українка пропонує художнє осмислення насамперед вандалізму щодо витворів образотворчого мистецтва, артефактів. Мотивом для деструктивних дій особи та натовпу переважно слугують ідеологічні переконання, зокрема релігійна нетерпимість, фанатизм, брак толерантності. У випадку масових погромів чітко вказано на маніпуляційні технології, до яких вдаються ініціатори злочину. Під впливом ідейної заангажованості в особистості відбувається нівеляція естетичних критеріїв, тож культурний об'єкт розцінюється виключно як ворожа пам'ятка, котра потребує знищення.

Окрему увагу приділено вандалістським інтенціям, що їх зумовлюють переважно національне та класове приниження, імперська зневага до мультикультурності, характерної для населення держав-загарбників, а також непримирима імагологічна опозиція, яка не втрачає значення у сучасному глобалізованому світі. У статті проаналізовано вандалістські вчинки або наміри таких персонажів, як проповідник Годвінсон, християнка Прісцілла, неофіт Нартал, раб Гебрей. Визначено два типи вандалізму, пріоритетні у художньому світі Лесі Українки: ідеологічний; вандалізм як помста. Письменниця пропонує різнобічні погляди на причини емоційного вибуху особи, наслідком чого стає знищення об'єктів культурної спадщини, інколи наводить контроверсійні аргументи подій, що потребують вдумливої інтерпретації. У висновках наголошено на тому, що у драмах Лесі Українки конфлікт твору нерідко досягає апогею у вандалістському вчинку, який є важливим елементом його композиційної побудови.

Ключові слова: вандалізм, артефакт, колоніалізм, конфлікт, образ.

The article deals with the problem of the perception of cultural heritage by the characters in the works of Lesya Ukrainka. The issue of human destructiveness, in particular vandalism, is repeatedly raised in dramas, poetry, and epistolary of the writer. We consider the motive of destruction and barbarism to be pervasive in the works of Lesya Ukrainka (poetry Ra-Meneis, dramas On the Ruins, Cassandra, Boyarynya, etc.). In literary studies, this aspect of the author's drama has not yet been considered. The aim of the article is to analyze the motives for the representation of acts of vandalism in the artistic world of the writer, which is a consequence of the deviant behavior of particular character. The main objects of research are the dramatic works In the Forest, Rufin and Priscilla, In the House of Work, in the Land of Captivity. The research also overviews a fragment of a draft of Rufina and Priscilla.

It is proved that Lesya Ukrainka offers an artistic understanding of vandalism toward to works of fine arts and artifacts. The motive for the destructive actions of a person and crowd are mainly ideological beliefs, in particular religious intolerance and bigotry. In the case of mass destructions, the manipulative technologies used by the initiators of the crime are clearly indicated.

Particular attention is paid to vandalism, which is caused mainly by national and class humiliation, imperial disregard for multiculturalism, which is common for the population of the invading states, as well as irreconcilable imagological opposition, which does not lose significance in modern globalized world. The article analyzes the vandalism or intentions of such characters as the preacher Godwinson, the Christian Priscilla, the neophyte Nartal, the slave Jew. Two types of vandalism have been identified. The first one is of the ideological kind, and the second is a vandalism as revenge. The writer offers diverse views on the causes of a person's emotional outburst, which results in the destruction of cultural heritage. Lesya Ukrainka makes controversial arguments that require thoughtful interpretation. The conclusions emphasize that the act of vandalism often becomes the apogee of Lesya Ukrainka's drama, as well as an important element of its compositional construction.

Key words: vandalism, artifact, colonialism, conflict, image.

Постановка проблеми. Базовою константою світогляду Лесі Українки слушно визнати орієнтацію на досягнення світової культури, а культурософські питання стали наскрізними у її творчому доробку. Сама письменниця з висоти часу постає визнаним інтелектуалом епохи фронтиру двох сторічь, особистістю, котра, за М. Євшаном, «приймаючи ціле насліддя культури, вживаючись

у вартості, установлені давнішими культурами… має тим краще змогу розвивати вповні інтенсивно духове життя…» [2, с. 154–155].

У драмах Лесі Українки відтворено цілий спектр комунікації особистості з культурною спадщиною. Тема спадку є наскрізним мотивом її різножанрового доробку, її турбували і відмова від нього, знищення, ігнорування тощо. У світі інтересів Лесі Українки не могли не опинитися питання людської деструктивності, зокрема такої її форми, як вандалізм. Нині у світі запобігання вандалізму є однією з найактуальніших проблем, тож доцільно осмислити цей феномен у світлі художніх образів письменниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У XX столітті соціокультурна детермінація особистості та формування її духовно-моральних засад стали активно розроблятися багатьма мислителями, серед яких найбільш авторитетні праці залишили Е. Гуссерль, Ж.-П. Сартр, П. Тейяр де Шарден, М. Гайдеггер, Е. Фромм, К. Ясперс та ін. Зокрема, проблеми вандалізму стали об'єктом міждисциплінарних досліджень, у які значний внесок зробили юристи, психологи, філософи, педагоги, однак досі ці аспекти системно не вивчалися на прикладі художньої творчості визначних письменників. Лише принагідно порушених питань торкалися у своїх студіях авторитетні дослідники творчості Лесі Українки М. Драй-Хмара, М. Зеров, В. Агеєва, Г. Гаджилова, Л. Демська-Будзуляк, Л. Масенко, О. Турган, Я. Поліщук та ін., хоча парадигма вандалізму у творчості Лесі Українки представлена досить широко.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз мотивів репрезентації актів вандалізму у художньому світі письменниці, смислового навантаження образів руйнації та їхньої ролі у характеристиці персонажів драматичних творів.

Виклад основного матеріалу. Хаос, закладений у людині, може виявлятися у деструктивній поведінці, спрямованій як на природнє середовище, так і на предметний світ культури. Вандалізм є однією із форм агресивної поведінки людини. Під цим словом розуміють зловмисне руйнування або пошкодження культурно-історичних пам'ятників, інших матеріальних і культурних цінностей, суспільних об'єктів. Зазвичай Леся Українка зображає вандалістські акти у причинно-наслідковому зв'язку, доповнюючи градацією емотивних станів їхніх виконавців, жертв, спостерігачів, що додає експресивності художньому тексту.

Етимологію слова «вандалізм» виводять від назви давньонімецьких племен, котрі розграбували Рим 455 р., однак сам термін є винаходом часів Французької революції. Вперше його використав для назви доповіді член конвенції Генеральних Штатів абат Блуа Грегуар 1794 р. Основним сутнісним елементом вандалізму прийнято вважати навмисність деструктивності. Переважно у дефініції цього поняття акцентують на аспекті відсутності смислу руйнування матеріально-культурних надбань, до чого найчастіше вдаються представники неосвічених прошарків або ж аморальні типи, схильні до епатажних вчинків.

Наслідки вандалізму проявляються у матеріальних збитках, що призводять до моральних травм, а вандалістська політика, яка заохочує до руйнування широкі маси, призводить до цивілізаційної деградації. Нерідко вандалістські руйнування спричинюють війни, різновиди бунтів, вибухи ідеологічних протистоянь, численні форми геноциду. Мотивація актів наруги суттєво відрізняється у її ініціаторів, що доводять класифікації, зазвичай відмінні між собою, у низці досліджень, однак більшість науковців схиляються до обов'язкового виокремлення таких його різновидів, як: вандалізм ідеологічний, мстивий, вандалізм як гра, як спосіб збагачення тощо. У подібному переліку варто виділити «Я-особистісний» вандалізм, який є засобом самоствердження у лиходійстві, міфологічним маркером чого є Герострат. Вчені звернули увагу на те, що вандалізм може бути як усвідомлений, так і неусвідомлений, здійснений одинаками та колективом однодумців, котрі можуть або хизуватися своїм вчинком, або виправдовувати його власною логікою, яка на позір може здаватися навіть шляхетною. Зазвичай у погромах особливо важить емоційний сплеск, тож «руйнівні дії пояснюються різними фрустраційними станами, почуттям досади, переживанням нездатності досягти чогось» [4, с. 28]. Із часом резонансні вчинки наруги стають дедалі більш вигадливими, однак можна погодитися з Е. Фроммом, котрий, засуджуючи *убогих духом*, констатував: «Для здійснення акту вандалізму не треба ні особливого старання, ні розуму, ні терпіння; все, що потрібно руйнівникові, – це міцні м'язи, ніж або револьвер…» [13, с. 277].

Леся Українка засвідчила тяжіння до своєрідної літературної «музеєфікації» культурних пам'яток, які нерідко стають об'єктами вандалізму. Поринаючи у світ різних цивілізацій, авторка часто вдається до зображення архітек-

турних споруд, статуй, що із часом стають символами ідей, естетики, вірування кожної епохи. Давно минулі віки вступають у діалог із прийдешнім насамперед за допомогою мови каменю, який найменш підвладний руйнівній силі часу. Завдяки мандрівкам, що випали на її долю, Леся Українка мала можливість безпосередньо побачити найзнаменитіші споруди Давнього Єгипту, Греції, Риму. За цими величними творіннями або їхніми знівеченими залишками її уява розгортала грандіозні картини фізичного і духовного змагання задля увічнення істин, які колись здавались непорушними. Значна кількість культурних пам'яток прадавніх епох згадується у праці Лесі Українки «Стародавня історія східних народів», котра переконливо доводить, що «саме оригінальні культурні (вужче – мистецькі) здобутки з-поміж помітних досягнень цивілізації Леся Українка цінувала найбільше» [6, с. 108]. Прикметно, що у частині, присвяченій давньому Єгипту, авторка виокремлює цілий розділ під назвою «Пам'ятники», де наголошує на унікальній спадщині краю, яка відрізнялася від надбань інших країн «якщо не красою своєю, то розмаїтістю тем, простотою і надто грандіозністю», вважаючи що мистецькі роботи єгиптян були своєрідною формою комунікації з майбутнім – «Вони все будували на вічність» [12, с. 203]. Звертала увагу Леся Українка і на сліди понівечення, що випали на долю пам'ятників східних народів, їхнє «вікове плюндрування», руїни, які свідчили, як війська переможців свого часу плюндрували все, що слугувало релігійно-культурній самопрезентації подоланих. Згадує і вандалів-туристів, котрі своїми вчинками демонстрували ігнорування чужих набутків, як-от: «Над дверима Хеопсової піраміди один німецький мандрівець видовбав величезними ієрогліфами імення короля Прусії і тим, звичайно, показав увесь свій вандалізм» [12, с. 154]. Неодноразові фіксації оглядів руїн у різних країнах мають місце в листах Лесі Українки.

Художня інтерпретація актів руйнації та мови руїн є іманентною для художнього світу Лесі Українки. Ілюстрацією агресії щодо культурної спадщини слід вважати її вірші «Напис в руїні», «Епілог», «Ра-Менеїс». В останньому авторка кількома штрихами зневажливо змальовує безумців-грабіжників, які посягнули на культурну спадщину предків: «Руйнувать стали руки безбожних гробниці і храми» [11, с. 241]. Леся Українка виразно засуджує чужинців, що бездушно колекціонують рештки екзотичної матеріальної культури чужої території, вбачаючи у них руйнівників духовної аури національної пам'яті.

У драматичних творах із наявністю образів мистецьких артефактів Леся Українка переважно приділяє увагу актам творення, креативності задуму і процесу його втілення, однак у її драматичних текстах зафіксовано і руйнівні дійства, що віддзеркалюють складні перипетії історичних змагань. Класичний приклад військового варварства і вандалізму містить драматична поема «Кассандра». Кульмінаційним маркером подолання Трої стає руйнація статуї Паллади, яка вважалася берегинею міста. Серед низки творів, де зображено варварську розправу завойовників і її наслідки, показовою є драматична поема «На руїнах». Ідейним центром тексту та символом наруги завойовників у ній постає топос Єрусалиму, столиці старовинного Юдейського царства, спаплюженої вавилонським військом на чолі з царем Навуходоносором II. Однак жалі над руїнами обезсилюють вигнанців, тому Тірца з характерною для неї пасіонарністю намагається викоренити паростки культу жертви серед співвітчизників і закликати їх до самовідданої праці задля відродження етносу.

Вважаємо за необхідне проаналізувати девіантну поведінку окремих персонажів драматургії Лесі Українки, здатних на вчинки, які суперечать усталеним у суспільстві нормам поведінки, установкам і цінностям або ж ініціюють колективні вандалістські дії. Мистецький вандалізм є одним із вузлів сюжету драматичної поеми «У пущі». Акту деструкції у творі передує опис конструктивної праці талановитого скульптора Річарда Айрона над роботою, що відкривала новий етап його творчих шукань у складних обставинах ігнорування мистецтва громадою пуритан. Айрон продовжує на чужині свої заняття пластичним мистецтвом із єдиною мотивацією – «для краси», натомість приземлені колоністи «замість мрій… потребують хліба» [10, с. 37]. Намагання Айрона виліпити туземку у «своїм дикарськім убранні» викликає підозри громади. Головному опонентові Айрона Годвінсону вдається за допомогою вправних маніпуляцій громадською думкою викликати гнів колоністів, спрямований на художника, який нібито «невинну дівчину» спонукав до служби Астарті, що для вірян уособлювала усіх богів язичництва. Побачивши статую індіанки, святенники все-таки відчули «подив до гарного твору», але Годвінсону вдається «розпалити релігійний фанатизм громади й нацькувати її на Річарда» [7, с. 36]. Нагадавши розгубленій юрбі про знищення Мойсеєм «кумира золотого», він промовисто вказує на статую як «гидоту ідолянську». Страшне масове побоїще у тексті зафіксоване в одній із

ремарок: Метью Фільдінґ «великою палицею своєю збиває статую з примосту, вона падає і розбивається. Громадяне хапають, де тілько під руку попадається, усе належне до скульптури: ескізи, бюсти і т. ин., навіть знаряддя, толочать, трощать, кидають у комінок…» [10, с. 84]. В одну мить відважні англійці, з якими митець мав намір «змагатись за нове життя», вочевидь перетворюються на «невігласів», «диких людей», інквізиторів свободи думки та мистецької фантазії, вандалів. На думку Л. Масенко, цей погром є свідченням цілковитої підпорядкованості пуритан авторитету фарисея Годвінсона, а «причиною злочину стало масове поневолення розуму і підкорення людей волі головного ідеолога» [5, с. 44]. Розбита статуя індіанки врешті призвела до болісної творчої кризи митця, яку той не зміг подолати. Таким чином, вандалізм руйнує не лише матеріальні цінності, але й тонку матерію мистецької інспірації, деформує і збіднює перцепцію її поціновувачів.

Зауважмо, що у творах Лесі Українки знищення культурних пам'яток найчастіше зумовлює фанатизм віруючих, однак релігійний вандалізм у її творах далеко не одноманітний, майже завжди картини руйнації супроводжують психологічні ескізи очевидців, котрі усвідомлюють цінність знищеного. Їхня гостра реакція зазвичай викликана не лише болісним усвідомленням втрати унікальної естетичної пам'ятки, що втілює сакральність світогляду предків, але й жаскою жорстокістю мародерів. Прикладом такої кульмінаційної ситуації слід вважати історію з руйнацією коштовної фрески у драмі «Руфін і Прісцілла».

За сюжетом твору, громада християн ухвалила «замазати» фарбою або глиною головну оздобу дому господаря – фреску, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру. Згідно з давньогрецькою міфологією Адоніс – це юнак-красень, із яким пов'язаний культ воскресіння весни. У художніх роботах європейських митців зображення Адоніса і Венери відзначалася підкресленою чуттєвістю. Гість Руфіна, делятор і провокатор Круста, дозволив собі у присутності християн підкреслити еротичність фрески, а згодом і зіставляти Діонісів культ із християнством, порівнювати Адоніса з Ісусом, що для останніх було неприпустимо, однак варто згадати слова Ієроніма, які наводить Дж. Фрейзер у праці «Золота гілка»: «Рідне місто Господа, Віфлеєм… знаходиться в тіні гаїв ще більш давнього бога, Адоніса, і там, де проливав сльози немовля Ісус, був оплаканий коханий Венери» [14, с. 459]. Єпископ і громада задля заперечення ідолянського культу вдаються до вандалістської акції, оскільки «предивна мозаїка» нібито може викликати блюзнірські думки у присутніх. Цей вчинок остаточно підриває довіру до християн із боку Руфіна, котрий намагався прийняти віру дружини попри внутрішній спротив філософа-скептика. Утім, він, хоч і «з великим болем», надає карт-бланш дружині:

І. Іди руйнуй,
що хочеш і як хочеш. Та не змушуй
мене до того докладати рук –
се понад силу, я того не можу… [9, с. 189].

Звістка про те, що мистецьки відтворений міф покриває шар білої фарби, свідчить про повсякчасний двобій культур, агресію ідеології, яка утверджується пізніше, до естетичних знаків минулих пріоритетів соціуму. Ніхто із присутніх не захищає розкішну фреску, причому дружина Руфіна Прісцілла, котра у громаді християн вважається мало не святою, сама просить дозволу чоловіка, не без сумнівів і внутрішнього протистояння, «малюнки знищити». У чорновому варіанті твору фанатизм Прісцілли ще більш виражений. У ньому вона виступає ініціатором знищення статуй богів, споруджених перед будинком відповідно до звичаїв епохи язичницького політеїзму. Натуралістичні сліди розправи християнки засвідчує уламок ноги на п'єдесталі; агресія щодо символів іншої релігії керує її вчинками:

П. Я власне через те їх поскидала,
бо я ненавижу оту красу… [9, с. 389]).

Отже, релігійний фанатизм здатний перекреслити будь-які етичні й естетичні табу. Аналогічний приклад має місце у драматичній поемі Лесі Українки «Адвокат Мартіан», де ініціатором нищення ідолянського олтаря і статуї постає юнак Ардент.

Окремої уваги заслуговують вандалістські інтенції, відображені у творах Лесі Українки, які слід вважати наслідком пристрасного прагнення справедливості з боку колонізованого народу, що зазнав чимало утисків від завойовників. У її драмах об'єктом гніву стають культурні надбання і мистецькі шедеври імперій, які водночас засвідчували руйнацію національної замкнутості природи творчості. Протест проти грабіжницької політики агресорів є складником конфлікту у драматичній поемі «Оргія». Вандалізм у деяких текстах Лесі Українки постає терористичним злочином, на який штовхає болісний брак волі, безвихідь, неможливість застосувати інші форми спротиву. Зразком такого типу вандала, ставлення до якого контроверсійне як із боку інших персонажів, так і реципієнтів, слід вважати образ Нартала із драматичної поеми «Руфін і Прісцілла».

Нартал – колишній номад-раб, котрого викупив молодий патрицій Кней Люцій, надавши юнакові статус відпущеника, ставши йому другом і вчителем. Люцій зробив чимало для освіти Нартала та зміни його світогляду, однак той гостро відчував духову залежність. І притлумлений гнів африканця вибухнув, коли він остаточно розчарувався у християнстві, побачив у ньому лише ще один спосіб поневолення людини. Нартал уже встиг оцінити унікальні культурні надбання Риму, але, опинившись у в'язниці, він остаточно усвідомив, що імперія процвітає завдяки завойовницькій політиці, її розбудова відбувалася водночас, а частково і завдяки нищенню інших культур, присвоєнню їхнього потенціалу, асиміляції, що стала смертоносною для переможених народів. Тож прагнення до помсти колишнього раба стає його ідеєю-фікс, перед якою безсилі освіта і морально-етичні застороги. Нартал лякає усіх декларацією бажання спалити Рим, розвіяти «римський попіл вітром», «щоб і трава не виросла» [9, с. 201], що видається усім божевіллям. Тільки Люцій не може повірити у такий намір друга, і врешті сам варвар мусить визнати, що на це б йому не вистачило відваги.

Слід наголосити на тому, що кожен із подібних персонажів-бунтарів у Лесі Українки вважає за доцільне здійснювати руйнівні вчинки не лише задля помсти у неволі, але і зробити це свідомою метою за умови отримання свободи та влади. Ненависть до чужого, ворожого може стати ідеологічним прапором, причому йдеться не тільки про пригноблені нації, але й класи. Запальна знедолена особа, зазнавши безпощадної експлуатації, не здатна міряти культурні об'єкти мистецькою вартістю, вона стає сліпою і глухою, відсікає частку природи людяності у самій собі, стає прикладом для наслідування, очільником натовпу, який легко піддається спокусі деструкції. У такому разі вандалізм і навіть вандалістські інтенції стають свідченням саморуйнації «Я», деградації спільноти, наслідки якої не завжди можна оцінити неозброєним оком сучасників. Тільки з висоти часу стає очевидною трагедію історичних відтинків, позначених масштабними вандалістськими злочинами, що засвідчують згущення психічних відхилень під впливом аксіологічних пріоритетів, проголошених політиками й ідеологами волюнтаризму.

Проблема вандалістських інтенцій порушена у діалозі Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі». Розгорнений у ньому конфлікт між рабами, Єгиптянином і Гебреєм, у літературознавці досі оцінюють неоднозначно. Щодо власне гебрея, то у ньому найчастіше вбачають месника, людину революційних переконань. На питання, що зробив би він, отримавши волю, Гебрей відповідає Єгиптянові:

Розруйнував би
усі ті храми ваші й піраміди!
Порозбивав би всі камінні довбні! [8, с. 268]

Як бачимо, його наміри цілком суголосні планам, які виголошує із прокляттями «безумний варвар» Нартал із драми «Руфін і Прісцілла». На думку Л. Демської-Будзуляк, раб-гебрей «прагне знищення полону, ідеальна реальність полягає для нього у повному викоріненні рабства» [1, с. 94]. О. Забужко відносить діалог «В дому роботи, в країні неволі» до творів, що репрезентують широку «ґалерею "образів насильства" в Лесі Українки», котра завжди передає їх «не в зовнішньо-подієвому вираженні, а в "інтериоризованому", морально-психологічному» [3, с. 226]. Оскільки для творів Лесі Українки характерний профетизм, що слушно відзначають дослідники її творчості, то нескладно побачити в образі раба-гебрея проекцію на вандалізм більшовиків, яким буквально через якийсь десяток років після написання твору буде позначений прихід до влади колишніх палких революціонерів. Актуалізується і вічна проблема нездатності толерувати традиції та культуру чужинців, і ця непластичність зумовлює бажання тотального винищення культурних надбань, що плекалися століттями і є втіленням художнього генія народів.

Висновки. Леся Українка зарекомендувала себе справжнього інтелігенткою, із притаманною їй відкритістю до світу та толерантністю. Цілісна натура, спрямована виключно на позитивні сигнали читачеві, вона не цуралася естетики руйнації, без якої не буває перетворення. Конфлікт твору нерідко у її драмах досягає апогею у вандалістському вчинку, що є важливим елементом композиційної побудови. Широко репрезентована у творчості Лесі Українки типологія персонажів, для яких руйнування творчої спадщини попередніх поколінь стає надідеєю. Переважно їх об'єднує фанатизм і внутрішнє рабство, що є наслідком фізичної чи ідеологічної залежності. Найчастіше свідомі руйнівні вчинки, здійснені героями її драм, репрезентують ідеологічний вандалізм і вандалізм як помсту. Вандалістські інтенції, зображені письменницею, укорінені в імагологічній опозиції, трагізм якої досі залишається актуальним у глобалізованому світі.

Зазвичай вандалізм ідентифікує біфуркаційний вибух агресивного потенціалу спільноти, особис-

тості, однак у конкретному прояві він може мати вагоме мотиваційне підґрунтя, що робить сам вчинок контроверсійним. Варто також пам'ятати, що мистецтво, попри його конструктивну мету, – це завжди певна руйнація старих канонів, що також є одним з аспектів палітри деструкції у творчості Лесі Українки та заслуговує подальшого дослідницького осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки. Київ : Академвидав, 2009. 184 с.
2. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. 658 с.
3. *Забужко О. Notre dame d'Ukraine*: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007. 604 с.
4. Любченко А.О., Савельєва Н.М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму: навчальний посібник. Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
5. Масенко Л.Т. Пророк і фарисей (Ключова образна опозиція в драматургії Лесі Українки). *Урок української*. 2000. № 3. С. 39–44.
6. Романов С. «Стародавня історія східних народів» і поезія Лесі Українки на єгипетські теми (порівняльний аспект) *Леся Українка: доба і творчість*. Т. 3. Луцьк, 2009. С. 106–121.
7. Соколова В. Ідеологія та життєва практика пуританства у драмах Бернард Шоу «Учень диявола» та Лесі України «У пущі». *Слово і час*. 2012. № 7. С. 27–39.
8. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 1. Луцьк, 2021. 512 с.
9. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 2. Луцьк, 2021. 424 с.
10. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 3. Луцьк, 2021. 656 с.
11. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 5. Луцьк, 2021. 928 с.
12. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 10. Луцьк, 2021. 528 с.
13. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва, 2009. 635 с.
14. Фрэзер Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. Т. 1. Москва, 2001. 528 с.

УДК 82.161.2.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.48

РАДЯНСЬКА КИРГИЗІЯ (1929 РІК) ІВАНА БАГМУТА Й МИХАЙЛА ПОГРЕБЕЦЬКОГО: НАЦІОНАЛЬНІ ТРАВМИ

I. BAHMUT'S AND M. POHREBETSKYI'S SOVIET KYRGYZSTAN (1929): REPRESENTING NATIONAL TRAUMAS

Пупурс І.В.,
orcid.org/0000-0001-5353-731X
доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу компаративістики
Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У 1929 році Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства організувала експедицію до Хан-Тенгрі. Михайло Погребецький (професійний альпініст) очолив групу дослідників, серед яких був і український письменник-початківець Іван Багмут. Обидва написали подорожні нариси: «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тієнь-Шану» І. Багмута (1930 рік) і «Хан-Тенгрі» М. Погребецького (1934 рік). Ключовими імагологічно-етнографічними об'єктами І. Багмута й М. Погребецького стали киргизи (як тубільці), українці (як емігранти) й дунгани (як переселенці з Китаю). Чому вони? По-перше, ці народи разом з узбеками й росіянами домінували на теренах радянської Киргизії (65% населення – киргизи). По-друге, до складу експедиції М. Погребецького входила ще група кінооператорів Всеукраїнського фотокіноуправління, завданням яких було зняти не лише сходження на Хан-Тенгрі, але й побут саме киргизів, українців і дунган.

Історія азійсько-європейських взаємин на території російського Туркестану пережила різні етапи – це і неприйняття, і відкрита ворожнеча, і намагання співіснувати мирно. Водночас і киргизи, і дунгани, і українці, про яких оповідали І. Багмут і М. Погребецький, перебували ще в постравматичному стані, коли їхні національні болі, образи, переживання (головним чином набуті за часів царської Росії) не були забуті й повністю вилікувані. Власне, у подорожніх нарисах І. Багмута і М. Погребецького (більшою мірою останнього) творився імідж Радянського Сходу (1929 рік) як місця, де лікуються травми та формується національно багатолике населення, дружелюбне один до одного. Тобто вповні в руслі більшовицької ідеології щодо братерства й рівності народів. А для підсилення ефекту правильності

такої радянської політики авторами використовувалась і типово більшовицька опозиція Минуле (Царське, Колоніальне, Травматичне, Негативне) – Сучасне (Соціалістичне, Антиколоніальне, Антитравматичне, Позитивне).

У статті досліджено прояви національних травм киргизького, українського та дунганського народів крізь призму радянського орієнталізму (створення іміджу щасливого й успішного Радянського Сходу, прихований колоніалізм, модернізація тощо), речниками якого стали І. Багмут і М. Погребецький. Також проаналізовано їхні образи Киргизької республіки (1929 рік) у рамках порівняльної типології та літературознавчої імагології.

Ключові слова: Радянська Киргизія, киргиз, українець, дунган, національна травма, І. Багмут, М. Погребецький.

In 1929 the expedition to Khan Tengri was organized by All-Ukrainian Scientific Association of Oriental Studies. Mykhailo Pohrebetskyi (a professional alpinist) led a team of researchers. One of them was Ivan Bahmut (a novice Ukrainian writer) who must write about the Ukrainian migrants' life and traditions. They wrote the essays about their travel: I. Bahmut's *Travel to the Celestial Mountains* (1930) and M. Pohrebetskyi's *Khan Tengri* (1934). The main ethnic subjects of I. Bahmut and M. Pohrebetskyi were the Kyrgyz (as indigenous population), the Ukrainians (as immigrants) and the Dungans (as the settlers from China). What exactly are they? First of all, these ethnic groups as well as Uzbeks and Russians (ethnic Kyrgyz made up about 65 percent of the population) were dominate in Soviet Kirghizia. Secondly, among the members of M. Pohrebetskyi's expedition were the cameramen from All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU). They had the official task of shooting films about Khan Tengri's climbing along with Kyrgyz, Dungan and Ukrainian livestyles.

A history of Asian-European relations on the territory of Russian Turkestan is characterized by different stages, from non-acceptance, open animosity to peaceful coexistence. But in the I. Bahmut's and M. Pohrebetskyi's travel essays the Kyrgyz, the Dungan, the Ukrainians were in a posttraumatic state, when their national pains, sufferings, emotional experiences, received at time of Tsarist Russia, were not forgotten. Their national wounds had not healed. Properly speaking, in I. Bahmut's and especially in M. Pohrebetskyi's text an image of Soviet East like a place, where people are being treated for traumas, is seen. They also present an image of Soviet East like a place, where different nations are friendly. In other words, their Soviet East is formed along Bolshevist ideology concerning brotherhood and equality between nations. At the same time, the Soviet creating of a new modernity as outcome of Bolsheviks' policy (korenizatsiia etc.) is constantly mirrored in their texts. Parallel with this goes propaganda of Soviet regime. But I. Bahmut didn't admire the Soviet Kyrgyz reality like M. Pohrebetskyi. If M. Pohrebetskyi's *Khan Tengri* is filled with the examples of Soviet progress in architecture, medicine, industry, agriculture and other spheres of Central Asia, I. Bahmut's *Travel to the Celestial Mountains* is practically bereft of it. Occasionally I. Bahmut detected the problems of Soviet oriental management (the dilapidated building of the State Bank, the frequent alcoholic drinks' advertising, the poverty and so on).

The paper focuses on their national traumas in the context of historical, imagological, comparative research of the I. Bahmut's and M. Pohrebetskyi's images of Soviet Kyrgyzstan in 1929. Simultaneously, a soviet orientalism (the imagological creation of happy and successful Asiatic republic; a hidden colonialism), difference between I. Bahmut's and M. Pohrebetskyi's poetics etc. are the stuff of this research work.

Key words: Soviet Kyrgyzstan, Kyrgyz, Dungan, Ukrainian, national trauma, I. Bahmut, M. Pohrebetskyi.

Постановка проблеми. У 1929 р. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства організувала експедицію до Хан-Тенгрі, другої за висотою вершини Тянь-Шаню. Групу дослідників, серед яких був Іван Багмут, очолив Михайло Погребецький. Обидва написали нариси про їхню подорож до цього малодослідженого на той час піка, що височіє між Казахстаном, Киргизстаном і Китаєм. У 1930 р. вийшла 5-титисячним тиражем «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тієнь-Шану» І. Багмута, а в 1934 р. – 15-титисячним накладом «Хан-Тенгрі» М. Погребецького (1у 960 р. з'явилася доповнена книга М. Погребецького – «В серце небесних гір»). Таким чином україномовні читачі дізналися про перипетії експедицій до Хан-Тéнгрі та паралельно про уклад життя радянського Сходу.

20–30-ті рр. XX ст. – це часи, коли формувався канон радянського орієнталізму, який передусім оголошувався антиколоніальним. І ззовні здавалося, що так і є. Хоча попередні колоніальні сходознавчі традиції, які базувалися на російсько-імперському баченні Сходу, нікуди не зникли, а були видозмінені або вміло завуальовані. Це було зроблено завдяки коренізації, індустріалізації та іншим складовим частинам модернізації, яку тоді дієво впроваджувала комуністична партія в Радянському Союзі. Водночас *Минуле* (політика царської Росії щодо азійських територій і населення) нещадно критикували й принижували, а *Сучасне* (політика радянської Росії щодо азійських територій і населення) підносили та вихваляли; суто з *Минулим* пов'язували й національні травми, а їхнє успішне лікування – із *Сучасним.* Тобто антиколоніальний радянський орієнталізм – це значною мірою по-радянському прихований колоніалізм. Образи Радянської Киргизії І. Багмута й М. Погребецького цілком віддзеркалюють вищесказане.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині найповнішим дослідженням про життєвий і творчий шлях І. Багмута залишається праця Івана Зайця – «Іван Багмут. Літературно-критичний нарис» (1964, 1985 рр.). Останніми роками з'явилися статті М. Васьківа, Я. Цимбал та інших вітчизняних літературознавців про подорожню літературу І. Багмута.

Щодо М. Погребецького, то його славетну альпіністську біографію було яскраво описано Іллею

Ветровим: «Первый на Хан-Тенгри. Путешествия М.Т. Погребецкого» (1971 р.); «Колумб небесных гор» (1993 р.).

Серед нещодавніх постколоніальних, історико-культурологічних, імагологічних робіт про Киргизію часів радянської влади можна виокремити англомовну монографію Алі Ігмена (Ali Igmen) "Speaking Soviet with an accent: culture and power in Kyrgyzstan" (2012 р.).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проявів національних травм киргизів, українців і дунган крізь призму порівняльно-типологічного й імагологічного вивчення образів Киргизької АРСР (1929 р.) І. Багмута й М. Погребецького.

Виклад основного матеріалу. Іван Багмут (як український письменник) та Микола Коляда (як український композитор) були прикомандировані до експедиції на Хан-Тенгрі для збирання етнографічного матеріалу серед переселенців-українців Туркестану. Орієнталізоване *Українське* мало стати стрижневим у їхніх звітах. Натомість у центрі уваги М. Погребецького як професійного альпініста була суто гора Хан-Тенгрі та її навколишній ареал, про які він намагався дізнатися якомога більше до подорожі. Тому східна імагопоетика «Хан-Тенгрі» та «В серці небесних гір» базується не лише на мандрівній імагопозиції автора, як Багмутова «Подорож до небесних гір <…>», а й на знаннях, почерпнутих із попередньої історичної, географічної літератури про центральний Тянь-Шань, а саме «Геологічних нарисів Туркестану» Д. Мушкетова («Геологические очерки Туркестана» Д. Мушкетова, 1928 р.) тощо.

У ті часи Середня Азія вже не була однорідним національно-східним простором, а являла собою вповні мультикультурну комбінацію *Азійського* (*Киргизького*, *Казахського*, *Дунганського*, *Узбецького* тощо) і *Європейського* (*Українського*, *Російського* тощо). Основними імагологічно-етнографічними об'єктами І. Багмута і М. Погребецького стали киргизи (тубільці), дунгани (переселенці з Китаю) та українці (емігранти). Чому вони? По-перше, ці народи разом з узбеками й росіянами домінували на теренах радянської Киргизії (65% населення – киргизи). По-друге, до складу експедиції М. Погребецького входила ще група кінооператорів Всеукраїнського фотокіноуправління (далі – ВУФКУ), завданням яких було зняти не лише сходження на Хан-Тенгрі, але й побут саме киргизів, українців і дунган.

Історія азійсько-європейських взаємин на території російського Туркестану пережила різні етапи – це і неприйняття, і відкрита ворожнеча, і намагання співіснувати мирно. Водночас і киргизи, і дунгани, і українці, про яких оповідають І. Багмут і М. Погребецький, перебували ще в постравматичному стані, коли їхні національні болі, образи, переживання (головним чином набуті за часів царської Росії) ще не були забуті й повністю вилікувані. Власне, у подорожніх нарисах І. Багмута і М. Погребецького (більшою мірою останнього) творився імідж Радянського Сходу (1929 р.) як місця, де лікуються травми та формується національно багатолике населення, дружелюбне один до одного. Тобто вповні в руслі більшовицької ідеології щодо братерства й рівності народів. А для підсилення ефекту правильності такої радянської політики авторами використовувалась і типово більшовицька опозиція *Минуле* (*Царське*, *Колоніальне*, *Травматичне*, *Негативне*) – *Сучасне* (*Соціалістичне*, *Антиколоніальне*, *Антитравматичне*, *Позитивне*).

Киргизи: у процесі лікування «Радянським»

За спостереженнями І. Багмута і М. Погребецького, найбільш травмованою і такою, що потребує негайного «радянського лікування», виявилася корінна нація – киргизька. Усміхнений азіат, як на зворотній обкладинці «Подорожі до небесних гір <…>» І. Багмута, мав стати символом успішного *Радянського Киргизького*. Але цікаво, що в цьому процесі «радянського лікування» киргизів, завуальованого у вищезгадану опозицію *Колоніальне* (Російська імперія) – *Антиколоніальне* (Радянський Союз), продовжувалося типово колоніальне годування *«Своїм»* («Європейським» = «Цивілізованим» = «Радянським»).

По-перше, радянський киргиз має жити цивілізовано, тобто осіло, як європейці, а не кочувати. Щодо цього І. Багмутом і М. Погребецьким було зауважено, що нині киргизи намагаються жити в кишлаках (села), але їх усе-таки тягне до звичного кочового життя, тому вони продовжують «джайляу» (кочування з худобою літом).

По-друге, радянський киргиз має мислити цивілізовано, тобто перейняти європейсько-соціалістичний погляд на життя, поступово відмовлятись від власних звичаїв і традицій. Для цього були створені кочові центри, які складалися з різних юрт: юрти породіллі, юрти кочового кооперативу, юрти меддопомоги, юрти агрономічної консультації, юрти кочової ради, червоної юрти (один із таких центрів був описаний М. Погребецьким [3, с. 52]). Отже, лікування *«Радянським»* відбувалась у звичному та рідному місці для киргизів, у їхній традиційній оселі – юрті.

Мабуть, ідеологічно найважливішою серед цих радянських юрт була червона юрта. За словами М. Погребецького, вона являла собою «вогнище радянської культури», де розміщувалися школа та клуб, у яких велася боротьба з «одвічною темрявою, забобонами, впливом мулів, баїв, манапів, многоженством, алимом, шлюбами з малолітніми, поневоленням жінок, побутовими хворобами» [3, с. 36].

Радянська влада розуміла, що для успішного лікування треба використовувати національні атрибути, як-от «юрта» або «кок-бору = козлодрання» (національна гра кочівників, яка стала розважальним доповненням до радянського мітингу). Цю дозволену східну екзотику було колоритно змальовано в нарисах І. Багмута і М. Погребецького. І лише в її рамках перевага киргиза над «європейцями» була очевидна. Наприклад, майстерність киргизьких вершників у верховій їзді або вправність киргизьких жінок у встановленні юрти, або недолуга участь і поразка європейця в «кок-бору».

Натомість за межами *Свого* / *Киргизького* киргиз, який відмовлявся від лікування «*Радянським*», не мав жодного шансу, щоб наблизитись і зрівнятись із «європейцями». Водночас активно проводилось роз'яснення, що *Киргизьке* – це варварське, напівродове, напівфеодальне тощо, та проводилася демонстрація успішності *Радянського* на архітектурному, промисловому, сільськогосподарському, медичному й інших рівнях життя. Щодо останнього, то наприкінці 20-х рр. XX ст. індустріалізація Центральної Азії набирала обертів. Цілком слушно М. Погребецьким було зауважено, що «за п'ять років соціалістичного будівництва наново перебудовано країну» [3, с. 17], роз'яснено, що почали орати безмежні киргизькі степи, з'явилися нові заводи та фабрики, будуються гідроелектростанції, плавають теплоходи на Іссик-Кулі тощо. А на широких вулицях Фрунзе (столиця Киргизької АССР) «красуються вже нові будівлі: друкарня, школи, їдальня, лікарня, а на околиці шкіряний завод <…>» [3, с. 18], продають багато різних газет.

Водночас позитивний ефект лікування *«Радянським»* підсилено критикою колишньої царської політики щодо *Киргизького*:

1. «Брудні арики, де вранці миються, перуть і звідки п'ють воду – це приречена вже на смерть екзотика дорадянського Сходу, це залишки, це спадщина царської Росії» [3, с. 19].

2. «Понад півсторіччя царська Росія володіла Киргизією, але тільки радянська влада пустила теплоходи через Іссик-Куль» [3, с. 25].

3. «Базар визначає фізіономію міста: переселенські підводи та узбецькі ашхани – осілий світ; верхові киргизи, що приїхали з гір, – кочовий світ. На межі цих двох світів стоїть Каракол, правлячи за ланку осілого й кочового життя. Збудований 1869 р., як форпост войовничих замислів російського царату, нині він являє собою аванпост радянської культури, що наступає на рештки напівродового, напівфеодального побуту кочовика» [3, с. 29].

Тобто, за словами М. Погребецького, царська Росія нічого позитивного для киргизів не зробила: 1) руйнувати екзотику східного побуту не намагалася, «хай залишаться варварські традиції – так легше керувати»; 2) привнесла негативні риси європейської культури – горілку та сифіліс – цей «неодмінний авангард колоніального культуртрегерства»; 3) забирала кращі землі, підтримувала хабарництво («чагим») і глумливий суд, експлуатувала бідняків; 4) створювала провокації між народами тощо [3, с. 33].

І все це призвело до Центральноазійського повстання, яке історики ще називають першою колоніальною революцією XX ст., коли були попалені майже всі європейські села, багато європейців перебито, а худобу їх було забрано. Повстання було жорстоко придушено: киргизів розстрілювали, вішали, катували, незважаючи на вік і стать. Більшість із них були змушені тікати в гори, кидаючи і продаючи своїх дітей, оскільки не мали можливості їх прокормити. Тисячі киргизів іммігрували до Китаю. До тексту «Хан-Тенгрі» М. Погребецького долучено вирізку із царських «Семиреченских ведомостей», у якій було надруковано, що повстанців-киргизів треба морити голодом і не милувати [3, с. 34], а також сумну киргизьку пісню про ці події. Травма «1916 р.» (рік, коли відбулося Центральноазійське повстання) була і продовжувала залишатися найболючішою для киргизів, але водночас допомагала в лікуванні «Радянським» як антиподним до «Царського».

Зрозуміло, що перетворити відразу всіх киргизів на «радянську людину» було неможливо. Серед персонажів киргизької національності, які фігурують на сторінках нарисів І. Багмута і М. Погребецький, є «вповні радянські киргизи» (киргизка – голова аульної ради), «киргизи, які ще перебувають у процесі "радянського лікування"» (таких більшість) і «киргизи, які категорично відмовляються від "Радянського"» (баї, басмач Джантай). Вміщено й короткі монологи про те, що за радянської влади киргизів теж стали вважати за людей. Адже, за словами очевидців, до рево-

люції кожен, хто був одягнений не по-азійському й не по-селянському, міг у киргиза забрати коня, барана тощо, образити й ударити його. Водночас киргиз мусив мовчати і все приймати як належне. А нині «радянські начальники» киргизів не б'ють, не примушують працювати. Радянським киргизам лише треба платити податки. «Руські» не забирають їхніх земель, оскільки радянська влада принесла примирення між європейцями й азіатами.

Варто ще додати, що в І. Багмута та М. Погребецького як спостерігачів *Середньоазійського* / *Киргизького*, *Узбецького*, *Казахського* тощо час від часу проявляються риси типових колонізаторів, зокрема відчуття культурної переваги й вищості щодо дивних і брудних азіатів. Це простежується і під час їхнього вибору їдальні в м. Фрунзе, і під час гостювання в юрті, господарем якої був казах, який ніколи не бачив ні електрики, ні потягів, ні автомобіля (М. Погребецькому та його товаришам видається незрозумілими і неприйнятними бруд й антисанітарія закладів громадського харчування; той факт, що жінки обсмоктують кістки за чоловіками, та інше). Нерідко в таких описах *Азійського* наявна доля іронії, як-от у Багмутовому живописному портреті киргизок:

– «вони намотують собі на голову білої тканини так багато, що голова схожа на великий білий макортет. Дивуєшся, як киргизи умудряються мати таке чисте біле головне вбрання, будучи страшенно брудними» [1, с. 13–14];

– у багатьох киргизок «нафарбовані щоки, брови наведені чорною фарбою, або брови вибриті і замість них проведено рівну чорну рису. Ось їде киргиз на коні, а за ним «розфуфирена» жінка на корові <…>» [1, с. 14–15].

До речі, відчуття вищості подеколи підтримують у них і самі киргизи, коли називають І. Багмута й М. Погребецького «начальниками» або звертаються до них як до лікарів (мають на увазі їхню освіченість і наявність у них аптечок із таблетками й іншими ліками).

Українці: *Своє (Українське)* на *Чужому (Киргизькому)*

Перших земляків (двох українських селян) І. Багмут зустрів у поїзді: вони зайшли до його вагону після м. Оренбурга. У цих безмежних степах така зустріч була цілком прогнозованою, оскільки перші безземельні селяни з України, Дону, Північного Кавказу, центральних губерній Росії почали оселятися тут із кінця XIX ст. і перших років XX ст. Причинами міграції стали будівництво та створення інфраструктури залізниці Оренбург – Ташкент (реальна можливість отримати роботу), а також Столипінська аграрна реформа (реальна можливість отримати землю). Отже, «потяг» як місце знайомства абсолютно випадково виявився ще й одним з історично причетних і важливих міграційних знаків появи *Українського* на території *Середньоазійського*. У «Хан-Тенгрі» М. Погребецького цю історію міграції було роз'яснено в дискурсі критики царського колоніалізму: «Після періоду воєнної колонізації, яка відбувалася водночас із загарбанням середньоазійських земель, почалася в Киргизії й селянська колонізація. Для царської влади таке переселення було способом зменшити густість населення й відвернути селянські повстання. Переселяли до Киргизії селян із найбільш перенаселених внутрішніх губерній: Воронізької, Полтавської, Київської» [3, с. 21].

Зі слів земляків І. Багмут дізнався, що тут проживають багато українців (херсонці і тавричани), а в «Ак-Булатськім районі їх приблизно 1 500 дворів» [1, с. 8]. М. Погребецьким було ж відзначено, що зі «113 національних сільрад Киргизії 51 сільрада – українські» [3, с. 21]. Селяни, яких зустрів І. Багмут у поїзді, відразу ж поскаржилися, що їхнім дітям важко вчитися в російських школах. Тому вони намагаються власним коштом будувати українські школи та просять І. Багмута поклопотатись у Харкові, щоб «звернули увагу на них, дали допомогу культурними силами» [1, с. 8]. Далі акбулатські українці розповіли, що сьогорічний врожай поганенький, оскільки гарно пшениця тут родить один раз на два – три роки. Щодо сільськогосподарських методів, то українці продовжують господарювати по-своєму, майже не переймають традицій і навичок тубільців. Так, для них зрозумілою є вся користь верблюда (невибагливість у їжі, прекрасна тяглова сила, чудова вовна), але не подобається їм ця тварина як свійська: «До його трудно привчатися. Корисна худоба, але погана, розсердиться – обригає всього» [1, с. 9].

Тобто розмова повелася навколо двох віковічних питань, які незмінно хвилювали українців, – це збереження власної мови та бажання спокійно й успішно працювати на землі. Парадоксально, але українські колективні травми передусім були спричинені саме мовною дискримінацією та земельними проблемами.

У Середній Азії мігранти-українці продовжували зазнавати психологічних і тілесних травм знову ж таки через власну мову й отриману для користування чужу землю. Щодо останньої, то під час Центральноазійського повстання (1916 р.) киргизи палили і грабували українські села, вига-

няли українців із своїх земель. Але цікаво, що на цій травматичній ситуації киргизьких українців, на відміну від їхніх кривдників – киргизів, ні І. Багмут, ні М. Погребецький не наголошують. Вона згадується лише в одному епізоді: візник (імовірно, українець за походженням) згадав про часи повстання, коли «було попалено майже всі європейські села в окрузі, чимало перебито «руських» <…> Його теж було тяжко поранено та спалено все подвір'я, але це якось забулось, вивітрилось і в нього, навіть хоч і по-своєму «скривдженого», лишився в пам'яті лише жах розправи царського уряду над повстанцями-киргизами» [1, с. 32]. Другий візник, підключившись до бесіди, мимовільно додав, що зараз вони живуть мирно з киргизами, «може б коли й немирно було, та <…> советська власть» [1, с. 32]. До речі, у перші роки утвердження радянської влади в Туркестані місцеве азійське населення почало активно виганяти європейських емігрантів, що призвело до погромів, сутичок, національної ворожнечі тощо. Слогани на кшталт «Радянська Киргизія для киргизів» або «Радянський Казахстан для казахів» були популярними у 20-ті рр. XX ст. Але поступово це вдалося зупинити. Проблем для українців як некорінних мешканців Киргизької Республіки додала й радянська політика коренізації, оскільки киргизи як представники титульної нації мали переваги в отриманні роботи.

Можливо, відсутність документальних свідчень українців про Центральноазійське повстання та сучасні неприємні українсько-киргизькі взаємини в текстах І. Багмута та М. Погребецького – це наслідок їхньої власної або офіційної цензури, оскільки Радянський Союз, а отже, і Радянський Схід – це про дружбу, а не про ворожнечу, народів. У будь-якому разі травмованими або ображеними *Киргизьким* місцеві українці не виглядають.

Натомість тубільне населення їх сприймає як європейців, дуже схожих і навіть ідентичних до руських. Таке «російське поглинання» *Українського* стало важливою національною проблемою для мігрантів-українців Радянської Киргизії. Адже вони прагнули зберегти й побудувати *Своє* (*Українське*), а ніяк не *Русифіковане Українське*, на території *Чужого* (*Киргизького*).

У назві другого розділу «Подорожі до небесних гір <…>» І. Багмута відзначено українською мовою – «Україна чи Середня Азія?», та російською – «Украинцы утеряли свое национальное лицо». Таке коротке мовне маркування інформації акцентує увагу на двох ключових фактах присутності *Українського* на Сході. Перший є приємним, оскільки виявилося, що українська національна культура поширилася та продовжує популяризуватися за межами України: чути українську мову, на привокзальних базарчиках продають вареники, висять афіші українських драматичних труп. І. Багмутові від цього *Українського* навіть азійський степ видався українським, але «гори на горизонті, велика спека, назва станцій, як Ауліє-Ата, або щось подібне, та киргизи й киргизька мова нагадують, що від України 4 000 кілометрів» [1, с. 11].

Другий факт – це офіційні відомості від радянської влади м. Фрунзе, що «украинское население утеряло свое лицо, обрусело». Таку відповідь отримав І. Багмут, запитавши в заступника КирЦВК, як обслуговуються «національно-культурні потреби українського населення Киргизії» [1, с. 15]. Чиновник також повідомив, що і «коренізація» = «киргізація» радянського апарату відбувається мляво: не хочуть російські службовці вивчати киргизьку мову. «Центр, як центр», – підсумовується І. Багмутом і відзначається, що він ще подивиться по селах, як «сохранилось национальное лицо украинского населения» [1, с. 15]. Те, що він і його товариші по експедиції побачили далі, було неоднозначним: дещо зігріло їхні українські душі, а дещо засмутило.

Так, у селищі Рибаче їх відправили ночувати до «руського», який виявився чистокровним українцем. У селі Кок-Пак (українська назва – «Капки») діти, називаючи себе «руськими», розмовляли українською («по-хохляцькому»). Чулась м'яка українська говірка чоловіків, жінок, дітей у Лебединці, Дмитрівці, Красній річці й інших європейських / українських селах, через які пролягав шлях експедиції до Хан-Тенгрі. В ущелинах Тієнь-Шаню лунали українські пісні, які співали радянські прикордонники, більшість із яких були українцями.

Під час перебування в містечку Караколі їм пощастило побачити, як представлено на Радянському Сході українське театральне мистецтво й фільмографію. Тогочасний Каракол був одним з основних культурних осередків Киргизії, оскільки мав власну будівлю театру. Українську драматичну трупу, яка тоді гастролювала в Караколі, було організовано в м. Армавирі. До речі, театральне мистецтво цього кубанського міста тісно пов'язано з українською культурою: перший сезон 1908 р. (час заснування місцевого театру) відкрила українська трупа П. Прохоровича; там часто ставили різні українські п'єси. Від режисера цієї армавирської трупи, який розмовляв чистою російською мовою, І. Багмут і М. Погребецький дізналися, що вони

досить успішно гастролюють Середньою Азією. Їхній репертуар – «Тарас Бульба», «Сватання на Гончарівці», «Степовий гість» тощо. І. Багмут поцікавився в режисера, чому відсутні сучасні українські п'єси. Й отримав пояснення, що вони мусять догоджати смаку місцевих українців – це обов'язкова наявність національного колориту, а саме одягу (козацький жупан), танку (гопак), співу (українська пісня), їжі (горілка). «Ми сидимо одну дію і бачимо, – описав враження від вистави «Тарас Бульба» І. Багмут, – що п'єса цілком відповідає взятій настанові: в одній лише дії тричі п'ють горілку, тричі вибивають гопака і тричі співають «Вип'ємо, хлопці <…>» <…> Ми сумні йдемо з цієї вистави» [1, с. 26].

Щодо українського кіно, то в Каракольському кінотеатрі демонстрували «Тараса Шевченко». Зрозуміло, що тут ідеться про двосерійний німий фільм 1926 р., режисером якого був Петро Чардинін, а роль Тараса Шевченка зіграв Амвросій Бучма. І. Багмут написав, що картина їх звеселила своїми перлами – «я пас ягнятів за селом» та подібними неграмотними цитатами з «Кобзаря» Т. Шевченка.

Такі прояви *Українського*, звичайно, мали місце в Радянській Киргизії, цьому сприяла радянська політика щодо національних меншин, але дуже частими подіями не були. Очевидно, що найпершими константами *Українського* серед *Киргизького* залишалися «європейські» (українські) села. На противагу киргизькому кишлаку (брудні глиняні халупки, відсутність дерев), українське село – це зелений оазис, де стоять мазані хати з очеретяними стріхами, ростуть тополі коло тину, в арках купаються качки, у калюжах сидять свині, бігають курчата. Під час перебування в цих селах М. Погребецькому здалося, що він насправді в Україні. Лише гори й місцеві азіати порушили його ілюзію.

Отже, на території Середньої Азії українці будували *Своє* (*Українське*). І переробляли по-своєму ті навички господарювання, які вони перейняли в киргизів. Зокрема, за прикладом кочівників-киргизів українці стали теж влітку переселятися в долини з гарною травою, щоб випасати скот і птицю. Але там вони будували невеличкі хатки, а не ставили юрти, як киргизи. Загалом же осередки киргизької України виглядали як центри хліборобської цивілізації, які гармонійно вкоренились у дикий кочовий світ. І. Багмут навів слова одного селянина з Київщини, який переїхав до Туркестану перед війною: він задоволений своїм азійським життям і за Батьківщиною не сумує. І видається, що *Українське* може вповні стати природною частиною Середньоазійського, а їхня киргизька Україна – омріяним куточком щастя. Якби не одне спостереження І. Багмута, що серед дітей і дорослих європейських етносів майже не побачиш вродливих людей (навіть більше – «рідко побачиш фізично здорову») [1, с. 17]. Ми не знаємо достовірно, що хотів сказати цим реченням І. Багмут. Можливо, що кліматичні умови Киргизії є пагубними для представників європейських націй. Можливо, це Багмутовий натяк на напружені відносини між європейськими мігрантами й місцевими азіатами.

Дунгани: Китай, їжа, опіум

Представлені в «Подорожі до небесних гір <…>» І. Багмута та «Хан-Тенгрі» М. Погребецького й імагологічні характеристики дунган:

– в І. Багмута читаємо, що «дунгани – китайці тюркського походження мусульманської віри. Під час заколотів у Китаї переселилися до Росії сюди жити. Вони фахівці обробляти опій і непогані кухарі» [1, с. 13];

– у М. Погребецького згадується про невелику кількість дрібних торговців дунган, які проживали в Пішпекі в 1916 р., додається такий коментар: «Дунгани (по-китайськи «хуей-дзу»; самі себе називають чжун-ян) – народність монгольського походження. Живуть у північно-західному Китаї, зокрема у провінції Сіньцзян. У 1850 р. дунгани разом з уйгурами повстали проти Китаю. Після розгрому повстання значна частина їх втекла в Ілійський край, на північ від Тянь-Шаню. У 1871 р. Ілійський край був захоплений Росією, але потім знову повернений Китаю. Дунгани, які жили в Ілійському краї, перейшли на територію Росії. Тепер у Радянському Союзі дунгани середньоазіатські (приблизно 25 тисяч осіб) живуть у Казахській і Киргизькій РСР. Колгоспи середньоазіатських дунган вирощують головним чином рис, опійний мак, бавовник» [2] (примітка № 9 у книзі «В серце небесних гір»).

Цитоване коментування датується 1960 р., коли в Радянському Союзі вже було створено кириличне письмо для дунган (хуей) та було в рази більше, ніж у 20–30-і рр. XX ст., етнографічно-історичної інформації про них. А от для учасників експедиції до Хан-Те́нгрі 1929 р. дунгани були невідомою екзотикою, цікавими екземплярами для живописання *Середньоазійського*.

Так, в описі міста Фрунзе І. Багмут відзначив, що «на базарі немає європейських їдалень. Є в місті лише одна. Зате – цілі вулиці – дунганських ашхане (їдалень). Ми довго вибираємо до якої зайти, заходимо в кухню, щоб оглянути її

з боку санітарії і гігієни, і, зрештою, спиняємося на пивній «Возрождение Китая» [1, с. 13]. Меню закладу – пиво, червоні помідори, дунганська локшина, кумис і пельмені. За словами І. Багмута, дунганська локшина – це страва, яка так добре приправлена червоним перцем і оцтом, що аж обпікає рот. Оскільки в пивній не знайшлося на всіх ложок, то довелося їсти паличками: «Привчаємося їсти паличками, хоч спочатку це дуже незручно. Локшина тягнеться на пів метра, вислизає з паличок; нам доводиться уважно вивчати, як їдять дунгани <…>» [1, с. 13]. На сторінках 28–29 «Хан Тенгрі» М. Погребецького вміщено фото й опис того, як дунганський кухар робить цю локшину.

Повідомили І. Багмут і М. Погребецький і про ще одну професійну діяльність дунган на території Киргизії – це виробництво опіуму. Дунгани були першорядними фахівцями з вирощування опіумного маку. Декотрі з них мали власні плантації маку, інші, як кваліфіковані робітники («опіумщики»), працювали на плантаціях європейців. Робота з опіумом була дуже важкою. «Мені, – написав І. Багмут, – розповідали місцеві люди, що робітник, збираючи опіум, їсть багато м'яса, інакше він не може працювати, падає отруєний» [1, с. 18].

Варто відзначити, що в подорожніх нарисах І. Багмута і М. Погребецького *Дунганське* презентується невід'ємною частиною *Китайського*. Нерідко китаєць – це насправді дунган, а китайське – дунганське: «Китайські квасні, китайські пральні, китайські харчевні. За рундуками з галантерейним дріб'язком стоять чорноволосі із жовтими вилицюватими обличчями продавці <…> Це дунгани та таранчі – вихідці з китайських провінцій Шен-сі, Шань-сі, Ган-су, Сінь-Цзян. До Фрунзе прилягає ціла слобода дунганських будівель. Дунгани розмовляють китайською, таранчі – тюркською <…>» [3, с. 19–20]. Про реакцію дунган на те, що їх називають китайцями, ні І. Багмут, ні М. Погребецький не написали. Хоча саме від розправи з боку китайської влади дунгани були змушені переселитися в райони Пішпеку, Токмака й Каракола. Власне, асоціювання дунган із *Китайським* (переїхали з Китаю – китайці) аналогічне до – українців з *Європейським* (переїхали з Європи – європейці). Цей принцип ґрунтується на географічному, а не етнічному походженні мігрантів.

Подеколи І. Багмут і М. Погребецький порівнювали *Дунганське* з *Киргизьким* або *Європейським*: a) верх дунганських підвод нап'ято з матерії, оздобленої китайськими малюнками, а киргизьких – із чию (рослина); b) серед європейців немає вродливих і здорових, а «діти дунган – прекрасні екземпляри. У них виразні очі, прекрасний засмаглий колір обличчя <…>» [1, с. 17]. Отже, дунгани виявилися заможнішою і здоровішою нацією. Наскільки ж вони тужили за батьківськими землями і чи прагнули повернутися до Китаю, то ці питання щодо національних травм дунган у нарисах І. Багмута і М. Погребецького не порушувалися.

Висновки. «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тієнь-Шану» І. Багмута і «Хан-Тенгрі» М. Погребецького належать до документальної прози, яка відображає процес побудови нового радянського суспільства та формування канону радянського орієнталізму. Образи Киргизької АРСР (1929 р.), описані І. Багмутом і М. Погребецьким, дещо відмінні, оскільки робились різні акценти, говорячи про ідентичні місця, події, людей тощо. Увага І. Багмута була більшою мірою зосереджена на житті українських мігрантів. Позбавлений його нарис і тієї постійної пропаганди й вихваляння успіхів радянської політики модернізації на теренах Киргизстану, яка наявна в М. Погребецького. Помічались І. Багмутом, на відміну від М. Погребецького, і проблеми, як-от зашарпана будівля державного банку або алкоголізм. Якщо Багмутові орієнтальні образи формувалися суто на його враженнях і емоціях, то М. Погребецького – на сходознавчих знаннях і власній оцінці побаченого. Національні травми киргизів, українців і дунган пов'язувалися тільки з дорадянськими часами. Повстання 1916 р. описувалось як трагедія тільки для киргизького народу, не акцентувалась увага на неприємних моментах україно-киргизьких взаємин і ставленні дунган до Китаю. Загалом же радянська Киргизія (1929 р.) І. Багмута і М. Погребецького виявилася вповні мультикультурною республікою, де киргизи, українці, дунгани, які прагнули зберегти власну національну ідентичність і забути про травми минулого, будували своє мирне і щасливе життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багмут І. Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тієнь-Шану. Харків : Державне видавництво України, 1930. 131 с.
2. Погребецький М. В серце небесних гір. Київ : Молодь, 1960. 295 с.
3. Погребецький М. Хан-Тенгрі. Пер. з рос. Х. Лін. Харків ; Одеса : Дитвидав, 1934. 175 с.

УДК 81’373.2.:821.161.2”20”
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.49

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ОНОМАСТИКИ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «КЛУБ «СТАРИЙ ПЕГАС»

SOME FEATURES OF POETIC ONOMASTICS IN VOLODYMYR DANYLENKO’S NOVEL “OLD PEGASUS CLUB”

Ромас Л.М.,
orcid.org/0000-0003-1755-5857
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті автор долучається до дослідження одного з актуальних питань сучасної філологічної науки – вивчення значення й ролі онімних одиниць у тексті літературно-художнього твору. На матеріалі роману «Клуб «Старий Пегас» відомого українського письменника Володимира Даниленка проаналізовано семантику імен, прізвищ головних героїв, специфіку їх дисонансного поєднання в тексті. Виявлено різноманітні види літературно-художніх онімів, охарактеризовано їх структуру, функційне навантаження, роль у втіленні авторського задуму.

У дослідженні здійснено аналіз власних назв роману Володимира Даниленка «Клуб «Старий Пегас». До уваги взято імена головних героїв, власні назви, які входять до складу заголовку роману, а також топоніми. Виявлено, що інтерес письменника викликають особи, що є знаковими для сучасного суспільства, впізнаваними завдяки своїй популярності, особи, які відіграють або відігравали важливу роль в історико-культурному житті народу. Автор не подає їхніх справжніх імен, але завдяки влучному опису зовнішності, дій і вчинків читач впізнає героїв, а їхні імена в тексті є дуже промовистими.

Особлива роль у творах В. Даниленка відводиться іменам античного й біблійного походження. Зокрема, у статті тлумачиться символіка назви, пов’язана з іменем міфічної істоти. Семантика деяких антропонімів влучно й однозначно характеризує персонажів, надаючи читачеві конотативну інформацію, що містить вказівку і на певні прикмети носія, і на його оцінку.

Констатується, що топоніми є невід’ємною ознакою ідіостилю Володимира Даниленка. У романі «Клуб «Старий Пегас», як і в більшості попередніх творів, письменник використовує назви, які є прикметними для певного регіону чи міста. Топоніми створюють художній простір та водночас є джерелом пізнавальної інформації, пов’язаної з Києвом чи іншими містами і селами України. Літературно-художні антропоніми вказують на національність, соціальний статус, сімейний стан героя, виділяють певні риси характеру чи зовнішності, а також виражають емоційне ставлення до найменованого героя, підтверджують креативність автора у виборі імен і прізвищ.

Ключові слова: власна назва, онім, антропонім, топонім, літературно-художній онім, художній простір.

In the given article, the author deals with the study of one of the pressing issues of modern philological science – the study of the meaning and role of onymic units in the frame of literary and artistic work. The semantics of the names, surnames of the main characters of the novel, the specifics of their dissonant combination in the text have been carefully analyzed on the material of the novel “Old Pegasus Club” by the famous Ukrainian writer Volodymyr Danylenko. Various types of literary and artistic onyms have been revealed. Their structure, functions, the role in the embodiment of the author’s idea have been characterized.

The study analyzes the proper names of Volodymyr Danylenko’s novel “Old Pegasus Club”. The names of the main characters, proper names that are part of the title of the novel, as well as place names have been taken into account. It has been found that the writer`s interest is aroused by persons who are significant for modern society, recognizable, due to their popularity, persons who play or played an important role in the historical and cultural life of people. The author does not give their real names, but thanks to the accurate appearance description, actions and deeds, the reader knows the characters, and their names in the text have become charactonyms.

A special role in the works by V. Danylenko is given to the names of ancient and biblical origin. In particular, the article explains the symbolism of the name associated with the name of a mythical creature. The semantics of some anthroponyms accurately and unambiguously characterize the characters, providing the reader with additional, connotative information that contains both an indication of certain features of the carrier, and his/her assessment.

It is stated that toponyms are an integral feature of Volodymyr Danylenko’s idiosyncrasy. In the novel “Old Pegasus Club”, as in most previous works, the writer uses names that are characterictic of a particular region or city.

Toponyms create a chronotopic space and at the same time are a source of cognitive information related to Kyiv or other cities and villages of Ukraine. In turn, literary and artistic anthroponyms indicate the nationality, social status, marital status of the character, highlight certain traits of character or appearance, as well as express the emotional attitude to the named character, prove the author’s creativity in choosing names and surnames.

Key words: proper name, onym, anthroponym, toponym, literary and artistic onyx, artistic space.

Постановка проблеми. Серед розмаїття творів сучасної української літератури романи й повісті Володимира Даниленка привертають увагу дослідників своєю глибиною, метафоричністю, філософічністю, містичністю та мовним багатством. У його авторському арсеналі – літературна

мова і діалектні особливості описуваного регіону. Більшість власних назв у текстах Володимира Даниленка має змістове наповнення, стає своєрідним номінативним кодом персонажа [1].

У сучасній філологічній науці питання поетичної ономастики (В. Калінкін) [2] та літературно-художньої ономастики (Л. Белей) [3] актуальне, оскільки іменні новації автора є ознакою його ідіостилю. Більше уваги вивченню власних назв приділяють українські мовознавці Е. Боєва, С. Бук, І. Ільченко, Т. Крутенька, О. Петренко. Існують цілі школи, дослідження яких представлені фундаментальними працями. Це донецька (В. Калінкін), ужгородська (Л. Белей), одеська (Ю. Карпенко, О. Карпенко) школи. Саме ці провідні вітчизняні школи мають ґрунтовні напрацювання. Переважно це мовознавчі праці, а літературознавчі студії в цій галузі представлені поодинокими розвідками (О. Астаф'єв, З. Гузар, І. Денисюк).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо говорити конкретно про дослідження власних назв у текстах В. Даниленка, то наявна лише стаття Наталії Майбороди «Особливості ономастикону повісті В. Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате», у якій авторка доходить висновку, що оніми у повісті «Сонечко моє, чорне й волохате» виконують такі функції: текстоутворювальну, характеризувальну, хронотопічну, експресивно-виразову [5]. Що стосується означеної проблеми в романі «Клуб «Старий Пегас», то до неї ще ніхто не звертався. У цьому й полягає актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити вибірковий аналіз власних назв роману Володимира Даниленка «Клуб «Старий Пегас».

Виклад основного матеріалу. Ю.О. Карпенко зазначає: «У художній літературі головною є стилістична функція, яка проявляється у специфіці внутрішньої форми власної назви і містить соціальні, ідеологічні, характеристичні дані та викликає певну оцінку, емоційне ставлення до зображуваного» [6, с. 4–39]. У конкретному літературно-художньому тексті кожний елемент, у тому числі й власне ім'я, виконує певну функцію залежно від ідейно-тематичної та жанрової орієнтації. У творах В. Даниленка власні назви є чинником письменницького стилю, виявом авторського ставлення до героя. Прототипами героїв своїх творів письменник обирає осіб, що є знаковими для сучасного суспільства, впізнаваними завдяки своїй популярності, осіб, які відіграють або відігравали важливу роль в історико-культурному житті народу. Це відомі письменники, політичні та культурні діячі. Автор не подає їхніх справжніх імен, але завдяки влучному опису зовнішності, дій і вчинків читач впізнає героїв Їхні оніми в тексті є дуже красномовними (Ганна Жебрій, Юлій Солодчук, Михайло Тодосьович Плювако, Броніслав Нищота, Жора Піцик, Інна Дупелич, Зоя Стрикало та ін.).

Особлива роль у творах В. Даниленка відведена іменам античного й біблійного походження. Зокрема, аналіз власних назв у романі «Клуб «Старий Пегас» треба було б почати з заголовка. Пегас (від грец. "Pegasos" – «джерело») – крилатий кінь, син Посейдона. У 3 ст. до н. е. александрійські поети створили легенду про Пегаса як про коня поетів. Якось музи співали так гарно, що вся природа слухала їх у мовчанні й нерухомості, а гора Гелікон від захоплення почала швидко рости і доросла аж до неба. Тоді олімпійські боги наказали Пегасу повернути гору на землю. Кінь ударив по горі копитом, утоптавши її в землю, а на місці удару забило джерело Гіппокрена, вода якого дарує натхнення поетам. У переносному розумінні «осідлати Пегаса» означає «стати поетом» [8, с. 194]. У романі Володимира Даниленка назву *Пегас* має клуб, членами якого є письменники, які фактично нічого не пишуть, бо натхнення їх давно полишило. Особливого значення словосполученню надає слово «старий», оскільки члени клубу вже всі пенсійного віку і ходять на його засідання за інерцією. Описуючи реалії літературного клубу, Володимир Даниленко ставить перед читачем резонне питання про те, чого варта література, якщо вона не народжується з натхнення й справжнього досвіду, а тільки імітує (більш чи менш вдало) ці якості. Традиція імітації сягає корінням радянського минулого: саме звідти й винесено образ письменника-трибуна, інженера людських душ, пафосного промовця та щирого прислужника влади. Нова епоха, на жаль, не поламала цю традицію, принаймні у стінах клубу «Старий Пегас», що став комфортним осередком для колишніх пристосуванців та життєвих аутсайдерів [9, с. 249–250]. Існування самого клубу нікому не потрібне, бо все, на що здатні його члени, обмежується збиранням грошей на похорон, виголошуванням промов-некрологів і втішанням себе згадками про минуле. Ось як автор описує цю організацію: «У клуб «Старий Пегас» приходили переважно літні люди. І ця пластикова цвинтарна папороть у великій зеленій вазі, і давній пил на стінах, і протерті шкіряні крісла, що пам'ятають піт від страху бути виключеним зі «Старого Пегаса»,

залишилися з минулих часів у стінах цієї обшарпаної вілли з колись розкішними кахлями, стелями і килимами» [10, с. 12].

Номінація персонажів у романі на ім'я та прізвище характерна для творів Володимира Даниленка. Власні назви як один із чинників творення художнього образу надають авторові можливість інтерпретувати раніше відоме значення слова. Головний герой роману – Юлій Солодчук. За однією із версій, солодом у давнину називали цукор. Це послужило основою для прізвиська. Солодити означало розслаблятися, пліткувати. Прізвисько відображало особливості характеру й поведінки героя. Ярослав Поліщук справедливо зазначає: «Імператорське ім'я дисонує з комічним прізвищем, але це один з улюблених прийомів автора, що творчо розвиває бурлескно-травестійну традицію укрліту» [9, с. 241]. Юлій Солодчук – натура творча, відповідальна, яка мала «амбіції змінити культурну атмосферу клубу: він видавав книжки молодих авторів, гуртував навколо організації свіжі сили, пробував оживити її роботу. Проте радикальні зміни провести не вдалося: «Старий Пегас» залишився таким же примітивним і мертвим для творчості осередком, як і раніше. Він виштовхує самого Юлія як щось чужорідне, що не пасує до його монотонного стилю і узвичаєних ритуалів (найчастіше – похоронних, що має виразну символіку)» [9, с. 251].

Ім'я Ганна – одне з найпопулярніших імен світу. У перекладі з івриту воно означає «милосердна», «миловидна», «благодійниця». Ганна Жебрій – кохана жінка Юлія Солодчука – черства, холодна, егоїстична, меркантильна жінка. Її прізвище асоціюється зі словом «жебрати», «жебракувати» – просити кошти для життя у вигляді милості. Ганна «жебрає» на почуттях чоловіків, живе у світі вигаданих цінностей. Вона не може любити, співчувати. Використавши одного чоловіка, переходить до іншого.

У будь-якому літературно-художньому тексті головним і надскладним завданням письменника є створення образу людини. У різних родах літератури воно має свою специфіку. Те, що домінує в одному роді, відходить на другий план в іншому. Епос завжди надавав перевагу описові зовнішнього вигляду героя. Характеристика внутрішнього світу, дій, мовленнєва характеристика та паралельні образи тривалий час мали периферійний характер. Динаміка розвитку образу героя, зміни, що відбуваються з ним, – усе це в епічній літературі відображається переважно через опис зовнішності. О. Астаф'єв зауважує, що суттєвою ознакою природи епічного характеру є те, що епос відтворює його «тільки через індивідів, їх вчинки і страждання, і чим життєвіше переплітаються вони з подіями, що розвиваються, тим переконливіше він притягує до себе основний інтерес» [11, с. 203]. Стосовно епосу (роману) Т. Бовсунівська пише: «Основна властивість епічного мистецтва полягає у відтворенні дійсності» [12, с. 9]. Найчастіше герой в епосі зображується через опис зовнішності, прізвище досить часто або говорить про характер, або демонструє якусь рису зовнішності, або, навпаки, контрастує, є повною протилежністю зовнішності героя. Наприклад, ім'я Жора Піцик. Уперше читач зустрічається з ним у кабінеті Юлія Солодчука. Спочатку В. Даниленко подає характеристику його зовнішності, яка свідчить про його характер: «<…>і в кабінет зайшов Жора Піцик. Довге й давно не мите волосся, розчесане вітрами, алкогольна засмага на обличчі видавали в ньому натуру вільну від будь-яких умовностей, включно з тактом і етичними церемоніями» [10, с. 13]. «Львівський лексикон» подає таке тлумачення слова: «піцик (іронічне, зневажливе) – низький, непоказний чоловік» [13]. У романі читаємо: «А Піцик важить кілограмів дев'яносто» [10, с. 15]. Така невідповідність значення слова і зовнішності героя зумовлена, можливо, прагненням письменника продемонструвати, що людина перебуває не на своєму місці.

Ще одним таким прикладом є прізвище Плювако. Подібне прізвище (Плєвако) носив відомий російський адвокат, судовий оратор. Його монологи були завжди красивими, влучними, короткими й невимушеними. Герой роману В. Даниленка Михайло Тодосьович Плювако – ректор університету, професор, відомий співак. Він на всі випадки життя мав лише три заготовлені промови, які він виголошував залежно від ситуації. У романі так про це сказано: «Перша проповідь була радісною і називалася «Про бичків». У ній він повідомляв, скільки на його фермі народилося бичків, а скільки теличок. Плювако мав ресторанний, будівельний, сільськогосподарський бізнес. Усе навколо університетського подвір'я було забудоване його будинками, а вздовж основних міжнародних трас працювали його придорожні ресторани. Друга проповідь мала виховний характер і називалася «Закохайте у себе студентів!». А третя була песимістичною і називалася «Про амеб» [10, с. 30]. В одному з інтерв'ю В. Даниленко сказав, що сатира в його романі спрямована проти імітації вищої освіти, літературної творчості та любові [14]. Початок нового навчального року в університеті описа-

ний у вигляді карнавалу. Та й вся система освіти постає недолугою. Автор дотепно змальовує стан справ в університеті, в якому панує дух фальшу та примітивізму [9, с. 246]. У випадку з вибором анторопоніма Михайло Тодосьович Плювако В. Даниленко дещо відходить від своєї традиції подавати ім'я та прізвище. Додавання по батькові свідчить про значимість і відповідний соціальний статус персонажа.

Заступник Юлія Солодчука у клубі «Старий Пегас» зветься Броніслав Нищота. Ім'я Броніслав слов'янського походження. Воно означає «славний захисник» [15, с. 84–85], що загалом відповідає його посаді, але й свідчить про те, що це людина старшого, віджилого покоління, бо сьогодні це ім'я зустрічається досить рідко і переважно у західних слов'ян. Це зайвий раз підтверджує думку про те, що характеристичні літературно-художні антропоніми здатні вказувати на вік. Нищота в романі – людина, яка займається похоронами померлих членів клубу «Старий Пегас». Він вважає, що все тримається на ньому, бо в країні немає рівних йому у виголошенні надгробних промов, і навіть мріяв видати власну збірку некрологів [10, с. 12]. «Словник української мови» за редакцією Б. Грінченка тлумачить слово «нищота» як бідність, злидні [16, с. 565]. Читаючи роман, часто думаєш про те, що некрологам, які написав Нищота, уже немає ліку.

Семантика деяких антропонімів влучно й однозначно характеризує персонажів, надаючи читачеві додаткову (конотативну) інформацію, що містить вказівку і на певні прикмети носія, і на його оцінку. Зокрема, прикладами цього є імена героїв попередніх творів В. Даниленка: Юрко Басюра, Семен Пендюрко («Тіні в маєтку Тарновських»), Анатоль Прожога, Степан Собіпан, Станіслав Кошель, Семен Буцалюк («Клітка для вивільги»), Любов Дєньга, Єва Икавка, Мотря Борзило («Сонечко моє, чорне й волохате»). Автор роману «Клуб «Старий Пегас» – уродженець Житомирщини, який володіє діалектом свого регіону й дивовижним талантом оповідача. У його текстах літературно-художні антропоніми працюють і на текст, і на підтекст. Письменник підбирає імена для своїх персонажів дуже виважено, адже від цього залежатиме ставлення до них читачів.

Ядро онімного простору роману «Клуб «Старий Пегас» становлять антропоніми Юлій Солодчук, Ганна Жебрій, Михайло Тодосьович Плювако. Усі інші, хоча їх і можна назвати периферійними, відіграють не менш важливу роль у розкритті авторського задуму (Павло Жилун, Зоя Стрикало, Дарка Гнилоп'ят, Марфа Блинда, Жанна Безносюк, Стасько Півень, Пилип Філіпов, Микита Косогляд, Орися Кука, Інна Дупелич, Бодя Бевзь та ін.). О. Сколоздра вважає, що саме у власну назву автор вкладає оцінку іменованого героя та послуговується нею як найлаконічнішим додатковим засобом характеристики персонажа [1, с. 5]. Власна назва викликає у читача низку асоціацій, які впливають на розуміння твору та його декодування. О. Астаф'єв наголошує на тому, що в художньому творі вибір імен для персонажів є одним із елементів моделюючої системи, ім'я подається як певна передумова розкриття духовного світу героїв [17, с. 5]. Вчений зазначає: «Авторське втручання у випадку імен може бути виражене за допомогою вибору і відсилання до різних конотацій. У таких випадках ім'я функціонує на правах своєрідного епітета» [17, с. 4]. Промовистість імен і прізвищ, їх дисонансне поєднання в романі В. Даниленка виявляє себе різними способами і на всіх рівнях літературно-художнього тексту.

За допомогою різноманітних топонімів, що також є невід'ємною ознакою ідіостилю, автор окреслює художній простір літературного твору. Ідучи за розвитком сюжету, у романі «Клуб «Старий Пегас» можна виділити різні тематичні групи топонімів: назви країн (Україна, Польща, Росія, Естонія); назви регіонів (Одеська область, Житомирська область, «окупірований» Крим, Придністров'я); назви міст (Київ, Ворзель, Житомир, Львів, Кишинів); назви районів (Брусилівський, Коростишівський); назви сіл (Кам'яний Брід, Кочереве, Осівці, Хомутець); назви островів (Труханів острів); назви вулиць і станцій метро (Велика Васильківська, Андріївський узвіз, вулиця Яблунівська, вулиця Театральна, Велика Бердичівська, Хрещатик, бульвар Шевченка, Ярославів Вал); назви частин і територій міста, мікрорайонів (Осокорки); назви міських площ і ринків (Бесарабський ринок, площа Богдана Хмельницького); назви водних об'єктів та гір (річка Глибочиця, Карпати); назви державних установ та організацій (Міжнародний університет культури (МУК), Всесвітній університет культури (ВУК), Інститут літератури АН УРСР, Кабінет міністрів, Фундація українських літераторів (ФУЛ)); назви магазинів, фірм, закладів харчування, закладів культури і спорту (букіністична крамниця «Купідон», ресторан «Егоїст», ресторан «Фамілія», гастрономчик «Лесик», кафе «Марокана», ресторан «Фелліні», готельчик «Буржуа» театр на Подолі, кінотеатр «Київ», клуб «Старий Пегас», стадіон Лобановського).

Висновки. Володимир Даниленко в романі «Клуб «Старий Пегас», як і в більшості своїх творів, використовує назви, які є прикметними для певного регіону. Топоніми створюють художній простір та водночас є джерелом пізнавальної інформації, пов'язаної з Києвом чи іншими містами і селами України. Літературно-художні антропоніми вказують на національність, соціальний статус, сімейний стан героя, виділяють певні риси характеру чи зовнішності, а також виражають емоційне ставлення до найменованого героя, підтверджують креативність автора у виборі імен і прізвищ, вказуючи на неповторність стилю письменника. Дослідження поетичної ономастики роману «Клуб «Старий Пегас» В. Даниленка сприяє розумінню змісту твору в цілому та окремих його аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сколоздра О.Р. Онімна та апелятивна номінація осіб у малій прозі Івана Франка : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2009. 18 с.

2. Калинкин В.М. Поэтика онима. Донецк : Юго-Восток, 1999. 408 с.

3. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.

4. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX століття. Ужгород, 1995. 120 с.

5. Майборода Н.Г. Особливості ономастикону повісті В. Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате». *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Дніпро : Ліра, 2018. Вип. 19. С. 110–118.

6. Карпенко Ю.О. Літературна ономастика : збірник статей. Одеса : Астропринт, 2008. 328 с.

7. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики :* Збірник наук. праць. Одеса, 2000. Вип. 4. 175 с.

8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

9. Даниленко В. Клуб «Старий Пегас» : післямова / Я. Поліщук ; Втеча старого Пегаса. Львів : ЛА «Піраміда», 2019. С. 241–251.

10. Даниленко В. Клуб «Старий Пегас». Львів : ЛА «Піраміда», 2019. 252 с.

11. Астаф'єв О. Епічна подія як явище феноменологічної актуалізації. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. Тернопіль : ТНПУ, 2007. Вип. 22. С. 196–215.

12. Бовсунівська Т.В. Основи теорії літературних жанрів : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 519 с.

13. Словопедія. Лексикон львівський. URL: http:/slovopedia.org.ua/101/53407/1065719.html (дата звернення: 27.08.2021).

14. «Любов – це глибокий духовний зв'язок з людиною, а кохання – пристрасть, схожа на бурхливу хімічну реакцію : інтерв'ю з Володимиром Даниленком / записала Ольга Юсенко. URL: https://elita.org.ua/volodymyr-danylenko-liubov-tse-hlybokyy-dukhov (дата звернення: 27.08.2021).

15. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 376 с.

16. Словник української мови : в 4т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 2. 574 с.

17. Астаф'єв О. Символіка, семантика і функція імені в художньому творі. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. Тернопіль : ТНПУ, 2009. Вип. 28. С. 3–30.

УДК 821.161.1(477)–311.6.09«18»:398.8(=161.2)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.50

НАРОДНІ ПІСНІ ТА ДУМИ В РОСІЙСЬКОМОВНОМУ РОМАНІ П. КУЛІША «ЧЕРНАЯ РАДА. ХРОНИКА 1663 ГОДА» (1860 РІК)

FOLK SONGS AND DUMAS IN P. KULISH'S RUSSIAN-LANGUAGE NOVEL "BLACK COUNCIL. CHRONICLE OF 1663" (1860)

Терехова І.О.,
orcid.org/0000000256305175
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено функціональні особливості народних пісень і дум на матеріалі російськомовного роману П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года». Творчість цього автора досі лишається маловивченою. Значна частина спадщини не перевидавалася, а більшість творів залишилися в забутті, так і не здобувши належної оцінки в літературознавстві. Це і визначає актуальність запропонованого дослідження.

Об'єктом вивчення став маловідомий, забутий сучасниками російськомовний роман П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года», виданий у 1860 році в Санкт-Петербурзі.

Предметом дослідження обрано народні пісні та думи, що постають у тексті історичного роману П. Куліша у вигляді художніх вкраплень.

У запропонованій роботі використано такі методи дослідження: аналітичний, системний, історико-порівняльний, генетично-типологічний.

У статті висвітлена думка про те, що фольклор став підґрунтям для розкриття художньої дії російськомовного роману П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года». З'ясовано також, що історизм у творі письменника поєднаний із фольклоризмом.

У дослідженні визначено генезис віршованих вкраплень у тексті роману, охарактеризовано їхні художні функції. Розглянуто питання взаємовпливу прози та лірики на прикладі російськомовного історичного твору П. Куліша.

Віршовані вкраплення в романі репрезентовано переважно цитаціями з народних пісень і дум. Їхня роль у творі епізодична, однак вони виконують композиційну та сюжетотворчу функції.

Уривки з народних пісень і дум допомагають розкрити ключові проблеми російськомовного історичного роману П. Куліша, зокрема проблему прекрасного, проблему національної зради, проблему трагізму жіночої долі. Також вони відтворюють життя та побут запорізького козацтва, доповнюють характеристику образу Кирила Тура.

Отже, віршовані вкраплення з народних пісень і дум увиразнюють сюжет роману П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года», стають елементом текстової структуризації подій, підкреслюють соціально-історичну лінію роману, допомагають якомога глибше розкрити характер персонажів.

Ключові слова: народна пісня, роман, Куліш, фольклор, дума, художній персонаж.

The article examines the functional features of folk songs and Dumas on the material of the Russian-language novel by P. Kulish "Black Rada. Chronicle of 1663". The work of this author is still poorly studied. A significant part of the inheritance was not republished, and most of the works remained in oblivion, and did not receive a proper assessment in literary criticism. This, in turn, determines the relevance of the proposed research.

The object of study was the little-known, forgotten by his contemporaries, Russian-language novel by P. Kulish "Black Rada. Chronicle of 1663", published in 1860 in St. Petersburg.

The subject of research is folk songs and Dumas, which are presented in the text of Kulish's historical novel in the form of artistic inclusions.

In the proposed work, the following research methods are used: analytical, systemic, historical-comparative, genetic-typological.

The article highlights the opinion that folklore became the basis for revealing the artistic impact of the Russian-language novel by P. Kulish "Black Rada. Chronicle of 1663". It was also found that historicism in the writer's work is combined with folklorism.

The study defines the genesis of poetic inclusions in the text of the novel, characterizes their artistic functions. The issues of interaction between prose and lyrics are considered on the example of the Russian-language historical work of P. Kulish.

Poetic inclusions in the novel are represented mainly by quotations from folk songs and Dumas. Their role in the work is episodic, but they perform compositional and plot-creating functions.

Excerpts from folk songs and thoughts help to reveal the key problems of the Russian-language historical novel by P. Kulish, in particular the problem of beauty, the problem of national treason, the problem of the tragedy of women's fate. They also help to recreate the life of the Zaporozhian Cossacks, complement the characterization of the image of Cyril Tur.

So, poetic inclusions from folk songs and Dumas determine the plot of P. Kulish's novel "Black Rada. Chronicle of 1663", become an element of the textual structuring of events, emphasize the socio-historical line of the novel, help to reveal the character of the characters as deeply as possible.

Key words: folk song, novel, Kulish, folklore, Dumas, artistic character.

Постановка проблеми. У добу романтизму літературні жанри народних пісень і дум здобули поширення. Тогочасне захоплення фольклором активізувало використання народної поезії на рівнях епосу, лірики та драми. Це явище цілком закономірно, оскільки народнопоетична творчість виступає «як специфічна ознака світоглядно-філософської української національної ментальності, що віддзеркалює уявлення про світ і людину в ньому» [1, с. 335].

Запропоноване дослідження віддзеркалює проблему єдності лірики й епосу в маловідомому російськомовному романі «Черная рада. Хроника 1663 года» П. Куліша, який видавався лише в XIX ст., а згодом опинився в забутті. Тому як ніколи актуалізувалася потреба дослідження забутої спадщини автора.

Російськомовний роман «Черная рада. Хроника 1663 года» П. Куліша унікальний тим, що поєднує в собі історичну та фольклористичну домінанти. Письменник застосовує фольклорний матеріал для відтворення художньої дії твору. Він використовує тексти народних пісень і дум в епіграфах до кожного з розділів свого роману (зазначимо, в україномовному варіанті роману «Чорної ради» їх немає) та вводить в основний текст як віршовані вкраплення. Це увиразнює текст твору, надає дії динамізму і водночас ліричності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народна поезія за своєю структурою досить мобільна, тому органічно вписується в художню розповідь прозового твору. Щодо цього Т. Нечаєнко зазначає: «Організація «тканини» художнього твору, створеної певним автором, розглядається виконавцем, з одного боку, як певне завдання щодо власної діяльності, з іншого – у пошуку нових засобів та конструкцій образно-виразного прихованого недомовленого в обраному тексті. Цей процес <…> часто звертається до такого цілеспрямованого коментаря подій, як музика» [10, с. 61]. Сама форма народних поетичних творів увиразнює змістову домінанту прозового твору: «Вірш як пісня, чи твір, наближений до пісні, має музичну природу, де рима та ритм являють собою його музичну суть і є складовою частиною його форми, яка допомагає виявленню смислового й образного змісту» [10, с. 62].

Питання взаємодії поезії та прози натепер не досить досліджено. Проте в сучасному літературознавстві з'являються поодинокі праці. Дослідниця Н. Миш'якова розглядала аспект взаємодії літератури та музики в історично-культурному ракурсі. А. Махов досліджував музичну природу слова. А. Томан виділив аспект взаємовпливу музики та літератури, висвітлений у роботі «Зримая музыка в литературе». Дослідниця З. Валюх вивчала функціонування словесного образу пісні на матеріалі «Марусі Чурай» Ліни Костенко.

Що ж стосується проблеми взаємодії поезії та прози в маловідомому російськомовному романі П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» (1860 р.), то вона майже не досліджувалася в сучасному літературознавстві. Винятком можна назвати працю О. Федорука «Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту» (2019 р.), де народна поезія розглядалася у творі переважно на текстологічному рівні. Тому запропоноване дослідження відзначається своєю науковою новизною та перспективністю вивчення в майбутньому.

Постановка завдання. Основні завдання роботи такі:

– з'ясування генезису віршованих вкраплень народнопоетичного характеру в російськомовному романі П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» (1860 р.);

– визначення художніх функцій цитацій із народної поезії в романі;

– детальне розкриття ключових проблем твору за допомогою матеріалу з народних пісень і дум;

– дослідження проблеми взаємовпливу прози та лірики на прикладі російськомовного роману П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» (1860 р.).

Виклад основного матеріалу. П. Куліш був письменником, творчість якого сформувалася на ґрунті фольклору. Пісням і думам він надавав особливого значення. Так, про роль народної пісні він говорить у своїй ранній повісті «Огненный змей»: «Народная песня для Украинца имеет особенный смысл, неуловимый для постороннего слушателя. Не имея никакого понятія об исторіи свого народа, простой деревенский парубок, вслушавшсь в грустные напевы про Козаков, живым чувством переносится в прошедшую их жизнь. Он и сам не в состояніи рассказать нам того <…>, но если б он дал вам свою душу, вы б изумились, какой богатый мір поэзіи звучит под такою угрюмою оболочкой!» [6, с. 236].

П. Куліш захоплюється народною поезію, уводить її в текст своїх прозових романів: російськомовного «Черная рада. Хроника 1663 года» (Москва, 1857 р.; Санкт-Петербург, 1860 р.) та україномовного «Чорна рада. Хроніка 1663 року (Санкт-Петербург, 1857 р.). Тут, за слушним зауваженням В. Івашківа, «Куліш переважно обмежився спорадичним цитуванням уривків народнопоетичних творів, що зробило

художню дію роману більш динамічною, а сам твір композиційно та сюжетно довершеним. Це позначилося й на ідейно-суспільній тенденційності твору – переробка тексту була процесом перетворення національно-патріотичного історичного роману у твір соціально-історичний уже без очевидної національно-патріотичної тенденції» [4, с. 14].

Віршовані вкраплення в романі П. Куліша взято переважно з народних пісень і дум. Їхня роль в романі епізодична, однак вони виконують композиційну та сюжетотворчу функції.

На початку роману до цитації народної поезії вдається Черевань, представляючи гостям свою доньку Лесю:

В світлоньку входить –
Як зоря сходить;
В світлоньку ввійшла –
Як зоря зійшла! [11, с. 3].

Наведені рядки з народної пісні можна порівняти з текстом давньої колядки «Ой рясна-красна в лузі калина»:

А ще найкраща батькова дочка.
Щедрий вечір, добрий вечір!
По двору ходить – як місяць сходить.
Щедрий вечір, добрий вечір!
В сінечки ввійшла – як зоря зійшла [13].

У поданих народнопісенних уривках провідним є зображення краси, причому вона настільки ефектна та видовищна, що справляє незбутнє враження. Для того у віршованому тексті використано паралелізм: дівоча врода порівнюється з яскравістю зорі. Застосування такого художнього прийому не є випадковим, оскільки для українського фольклору характерне поклоніння небесним світилам. Згодом це сформувалося у так званий астральний культ, риси якого виділяє В. Жайворонок у своєму дослідженні «Знаки української етнокультури». Дослідник зазначає, що здавна в народній творчості сформувався: «культ небесних світил; <…> віра у зв'язок усього на землі з небесними світилами» [2, с. 19]. Тому часто в народних піснях образ дівчини порівнюється з образом зорі.

Слова з народної пісні, що проговорює Черевань, прокоментовані автором роману. Він ніби на відстані милується красою своєї героїні: «Красавица потупила глаза и наклонила вниз голову, как полный цветок к траве. Она как будто тяготилась сознанием, что она так очаровательна, – как будто старалась скрыть блеск красоты своей. Но красота ея сіяла как бы сверхъестественным блеском, и никто не мог оторвать от нея глаз» [11, с. 53–54].

Красою Лесі захоплюються й інші персонажі роману. Зокрема, її наречений Сомко відзначає, що кращої дівчини не було і не буде в усій Україні. Ці слова надали ще більший відтінок зображенню: «но торжество любящей и любимой женщины умерило ея девическое смущеніе и придало новый блеск красоте ея» [11, с. 110]. Кирило Тур також схилявся перед вродою Лесі, яка настільки його вразила, що він готовий був викрасти дівчину, переступивши через давні козацькі звичаї, не думаючи про очікуване покарання: «Сам, пане гетмане, видишь, что за пышная красота! поневоле за серце хватает!» [11, с. 127].

Отже, наведені уривки з роману «Черная рада» ілюструють Кулішеве захоплення красою. Це є очевидним, оскільки прекрасне – одна з найважливіших літературно-естетичних категорій доби романтизму. Романтики захоплювалися красою, вбачали в ній божественну суть. У російськомовному романі «Черная рада» П. Куліш подає філософські роздуми стосовно краси своєї головної героїні Лесі, проте в україномовному його варіанті вони майже відсутні.

Зазначимо, що проблему прекрасного П. Куліш розглядає і в іншому своєму творі «Огненный змей». Тут відтворено образ сільської дівчини Марусі. Однак її врода порівняно із красою Лесі має іншу природу – диявольську. Марусею оволодіває огненний змій, від того вона починає з більшою силою гарнішати та розцвітати. Ця краса не викликає ефекту замилування та поклоніння, як бачимо в «Черной раде», а навпаки, відштовхує та дещо насторожує.

Друге віршоване вкраплення в романі «Черная рада. Хроника 1663 года» є фрагментом із народної думи «Про Хмельницького та Барабаша»:

Ми дачи не даем,
В військо Польске не йдем:
Не лучче б нам з Ляхами,
Мостивими панами,
Мирно проживати,
Аніж пійти лугів потирати,
Своїм тілом комарів годовати [11, с. 79].

Наведені слова належать черкаському полковнику, наказному гетьманові Барабашеві. Зміст думи полягає в тому, що Богдан Хмельницький перехитрив Барабаша, якого король Владислав призначив бути старшиною над усім козацтвом. Б. Хмельницький напоїв Барабаша доп'яну, зняв з його руки золотий перстень і здобув королівські листи із привілеями. У кінці він жорстоко карає Барабаша за зраду. Варто зазначити, що поданий уривок із народної думи органічно введений у текст роману «Черная рада. Хроника

1663 года» та ілюструє громадянську позицію Череваня.

Між давніми приятелями Шрамом і Череванем виникає суперечка через зіткнення інтересів стосовно подальшої долі України. Черевань зайняв нейтральну позицію, для нього понад усе – спокійне, розмірене життя. Дається взнаки авторський коментар до слів героя, що виступає як підтримка позиції Шрама: «А что нам, бгатіку, до Украины? – **сказал с тупым добродіем Черевань**, – <…> Слава Богу, будет с нас, пока нашего веку. Я, будучи тобою, сидел бы лучше дома да попивал наливки с пріятелями, нежели биться по далеким дорогам да ссориться с пьяными крикунами» [11, с. 78]. Шрам обурився та в запалі почуттів назвав приятеля Барабашем. Таке порівняння дуже образило Череваня. Заслуговує на увагу його психологічна реакція, яка в російськомовному й україномовному романах різниться: ««Я Барабаш?», –**вскричал он изменившимся голосом»** [11, с. 78]; ««Що ж оце ти сказав, багатику?», – **ледві промовив через силу»** [8, с. 47]. Як бачимо, у російськомовному тексті роману Черевань глибоко протестує, намагається захистити себе, проте в україномовному – він не знаходить сил для протистояння. Однак Шрам наполягає на своєму і називає Череваня справжнім Барабашем, наводячи на доказ своїх слів рядки з народної думи.

Черевань доводить йому, що він не Барабаш та вирішує їхати разом зі Шрамом. Також він обіцяє, що завжди буде зі своїм товаришем. Варто зауважити, що коли Черевань дає обіцянку перед Братством Сагайдачного, автор вимальовує зовсім різні психологічні реакції того самого героя. Складається таке враження, що один герой в однакових за змістом романах виступає як різний типаж: ««Даю, бгат, и обещаю!» мог только промолвить Черевань, **смеясь от довольства самим собою**» [11, с. 80], в україномовній «Чорній раді» реакція інша: **«сміючись: рад був, що розважив Шрама»** [8, с. 48]. Бачимо, що в російськомовному романі Черевань є самовдоволеною особистістю, яка обстоює свою позицію, а в україномовному – він доброзичливий пан-хлібосол, для якого інтереси інших важливіші за свої. Також у «Чорній раді» відсутній подальший авторський коментар до слів Череваня: «В это время он, казалось, выпрямился и помолодел: так старый козацкій дух, вспыхнувшій в нем на минуту, оживил его душу, подавленную тучным и ленивым телом» [11, с. 80]. Ім'я зрадника Барабаша, героя наведеної думи, згадується і наприкінці роману, де воно стає прозивним і маркує запроданців України: «Теперь Барабашей полна гетманщина!» [11, с. 315].

Заслуговують на увагу пісенні вкраплення в романі, що стосуються жіночої долі. П. Куліш, як достовірний оповідач епохи, намагається без зайвих прикрас змалювати особливості тогочасного побутового колориту. Предметом його роздуму стає роль жінки в суспільстві та в родині. У романі він доходить висновку: «<…> женщина привыкла тогда выносить слишком много сильных душевных потрясеній» [11, с. 131]. Зображувану епоху П. Куліш називає «грубою», «когда женщину принимали в спутницы жизни только по матерьяльным нуждам» [11, с. 147]. Віршоване вкраплення стосовно подальшої долі Лесі у шлюбі з Кирилом Туром є тому яскравим доказом:

Любив мене, мамо, Запорожець,
Водив мене босу на морозець <…> [11, с. 152].

Це рядки з народної пісні «Любив мене, мамо, Запорожець», які наспівує Петро, малюючи у своїй уяві родинне життя Лесі з Кирилом Туром. Супроводжується пісенний уривок відповідним коментарем: «эта шибай-голова замчит тебя между Черногорцев: там женщины целуют в руку мужчин, а те на них даже взглянуть считают милостью! Будешь ты скакать через саблю этого дикаго Тура, не раз вспомнишь песню <…>» [11, с. 152]. Контекст запропонованої пісні П. Куліш використовує також в іншому своєму творі «Моє життя. (Жизнь Куліша)» [9] на означення жіночої долі Катерини Іванівни. Варто зауважити, що у фольклорі існує інший аналог пісні, цитованої П. Кулішем, де головний герой не запорожець, а чорноморець:

Чорноморець, матінко, чорноморець,
Вивів мене, босую, на морозець <…> [12, с. 350].

Більшість віршованих вкраплень у романі вжита Кирилом Туром. Імовірно, таким чином автор намагався якомога повніше розкрити образ героя. Пісням Тура, як і пісням Божого чоловіка, приділена значна письменницька увага. Це є закономірним, оскільки обидва художні персонажі постають утіленням авторської ідеї. Дуже цінним є зауваження В. Івашківа про те, що Кирило Тур – це Божий чоловік у молоді роки, а Божий чоловік як дійова особа роману П. Куліша – це Кирило Тур у старості [5, с. 198].

Кирила Тура не варто оцінювати лише поверхово. Під грубою, дещо брутальною зовнішністю козака-характерника ховається вразлива душа, про що в романі говорить Сомко: «У него только в глазах лукавство и насмешка, а душа такая, как будто

он вырос в церкви, а не на Запорожьи» [11, с. 141]. Якомога краще розкрити його образ допомагає цитація віршових вкраплень, що постає засобом вираження внутрішнього світу героя.

Кирило Тур у своїх почуттях проявляє героїзм і відвагу. Побачивши Лесю, він одразу закохується та вирішує йти проти усталених законів козацтва, незважаючи на те, що вона наречена гетьмана. Висловлюючи свої почуття до красуні, Тур декламує пісенні рядки:

Журба мене сушить, журба мене вялить;
Журба мене, моя мати, скоро з ніг извалить
[11, с. 131].

Цей уривок презентований початковими рядками народної пісні «Журба ж мене сушить». Від невзаємного кохання Кирило Тур мучиться, страждає, ним оволодіває журба, яка виснажує душу та тіло. Щоб позбутися неприємних почуттів, він вирішує викрасти кохану всупереч її бажанню.

Наступна віршована цитація відображає сутність Кирила Тура. Заради увіковічення в народних піснях і думах він ладний віддати своє життя:

Слава не вмре, не поляже,
Рицарство козацьке всякому роскаже [11, с. 159].

Тут вжито слова з народної думи «Про Івана Коновченка». Козацька слава для Кирила Тура була понад усе. Стосовно цього П. Куліш подає свій коментар, наводячи алюзії з німецьким фольклором: «Межу тем как этот удалец, действуя по-разбойничьи, мечтал о рыцарской славе (что, впрочем, водилось и в Немецком рыцарстве) <…>» [11, с. 159].

Змагаючись з Петром за серце Лесі, Кирило Тур наспівує:

Ой панночко наша, панночко шаблюко!
З бусурманом зустрівалась, да й не двійчи цілувалась! [11, с. 163].

Це кінцеві рядки народної соціально-побутової пісні «Ой поважай стару матір, хоч вона й не рідна». Тут образ шаблі постає як важливий, цінний для козака атрибут, наділений одухотвореними рисами. Кирило Тур надавав особливого значення шаблі, говорив: «Война с неверными – наша мать, а булатная сабля – наша сестра!» [11, с. 354]. Зазначимо, що вислів кореспондує з народним козацьким прислів'ям: «Береженого Бог береже, а козака шабля стереже». На образі шаблі П. Куліш акцентує в іншому своєму творі «Огненный змей», де переповідається легенда про диво-шаблю, наділену магічними властивостями. Тримаючи її в руці, завжди здобудеш перемогу в бою. Однак такий успіх має диявольську природу та не приносить щастя власникові.

У тексті роману є віршовані вкраплення, які вражають своєю ліричністю та підкреслюють глибинність душі Кирила Тура. Коли до Турової світлиці завітав батько Пугач разом зі своєю чурою, герой одразу передбачив очікуване покарання. Однак, щоб не засмучувати сестру і матір, Кирило Тур виходить із хати та наспівує козацьку пісню:

Ой коню мій, коню! заграй підо мною
Да розбий тугу мою,
Розбий, розбий тугу по темному лугу
Козакові молодому [11, с. 225].

Ці рядки взято з народної пісні «Ой кряче, кряче та й чорненький ворон». Щоправда, перший рядок змінено, зокрема введено звертання «вороний коню»:

Вороний коню, заграй підо мною [12, с. 59].

Однак пісня, наспівана Туром, не заспокоїла матір Кирила, а ще більше засмутила та викликала сльози: «она <…> начала так горько плакать, что и железное сердце стараго Запорожца смягчилось» [11, с. 226]. Під вікном знов пролунав дзвінкий, але дуже сумний голос Кирила Тура. Він декламує слова з тієї ж пісні:

Ой згадай мене, моя стара нене,
Як сядеш у вечері їсти:
«Десь моя дитина на чужій стороні.
Да нема од неі вісти!» [11, с. 226].

Зазначимо, що в народній козацькій пісні, порівняно з піснею Тура, відрізняються 2-й і 4-й рядки:

Ой згадай мене, моя стара нене,
Сідаючи та й обідати, –
Десь моя дитина на чужій сторонці
Та нікому та й одвідати [12, с. 59].

У поданому уривку Кирило Тур висловлює своє ніжне та трепетне ставлення до родини, хоч у тексті роману він нечасто про це говорить, переважно вихваляється тим, що козак має бути вільним.

У романі подано ще пісенний уривок, який вражає своїм ліризмом і глибиною:

Ой котрий, козаченьки, буде в вас у місті,
Поклонітьця старій неньці, нещасній невістці;
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином над Кирилом чорний ворон кряче!
[11, с. 243].

Це слова з народної пісні «Ой з-за гори високої» про полковника Нечая, героя визвольної війни під супроводом Богдана Хмельницького. В українському фольклорі існує приблизно сто варіацій цієї пісні. Віршований текст П. Куліш передав точно, лише змінив ім'я Нечая на ім'я свого героя. Відбуваючи покарання, Кирило Тур

припускав думки, що може не вижити. Коли Петро запитав його, що передати перед смертю сестрі та матері, він відповів віршами цієї пісні. Також автор подає ремарку до його слів: «При имени матери и сестры что-то похожее на грусть мелькнуло в лице Запорожца» [11, с. 243]. Як бачимо, образ Кирила Тура є цілісним, глибинним. Його не варто трактувати однозначно.

Окремо в романі варто виділити віршовані вкраплення, які стосуються козацтва та його побуту. У розмові батька Пугача із Гвиновкою процитовано рядки:

Запорожскій козак
Не боится собак? [11, с. 207].

У творі багато уваги приділено відтворенню світу козацтва, його звичаїв, манери спілкування, мисленню. П. Куліш показує, що привітання між козаками – цілий ритуал, відомий лише їм. Згодом це узвичаїлося в повсякденні та закарбувалося на рівні прислів'їв. Щодо цього В. Чабаненко зазначає: «Історична пам'ять про козацтво стимулює виникнення в україномовному середовищі різного роду фразеологічних сполучень, зокрема прислів'їв і приказок на зразок: <…> «То не козак, що боїться собак» <…>. Козацький фольклор і фольклор про козацтво становлять вагому частину духовного, культурного і художньо-естетичного надбання українців» [14, с. 408].

Зазначимо, що на окреслення побуту козака П. Куліш подає коментар – цитацію народної пісні часів Хмельниччини, що наведена у примітці до основного тексту: «Дивують Ляхи, вражиі сини, що ті козаки вживають: // Вживають вони щукурибаху да соломаху з водою» [11, с. 91].

Останнє віршоване вкраплення в романі також стосується козацтва:

В нас у Січі то и розум, хто Отче-наш знае;
Як у-ранці вставши, вмиетця, то чарки шукае;
Чи чарка то, чи ківш буде, не глядить переміни,
Гладко пъють, як з лука бъють до ночноі тіни
[11, с. 319].

Це текст пісні, яку заспівав один із братчиків на банкеті у Брюховецького. Князь Гагін, який теж був у числі запрошених, як почув пісню, побачив поведінку козаків, злякався та втік. Саме цього і очікував Брюховецький. Варто зазначити, що подібні рядки П. Куліш цитує і в іншій своїй роботі «Записки о Южной Руси»: «Мій батько робив гладко, то й я в його вдався. Чи чарка, чи ківш буде, не глядять переміни, гладко п'ють, як з лука б'ють до ночної тіни» [3, с. 316].

Висновки. Отже, російськомовна «Черная рада. Хроника 1663 года» П. Куліша позначена жанрово-стильовим синкретизмом фольклорного походження. Вкраплення з текстів народних пісень і дум надають роману ще більшого художнього увиразнення: вирізняють сюжет твору, виступають елементом текстової структуризації подій, також допомагають глибшому розкриттю характерів персонажів роману.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валюх З. Словесний образ пісні в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай». *Рідне слово в етнокультурному вимірі.* 2015. С. 333–340.

2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

3. Записки о Южной Руси / издал П. Кулиш. Санкт-Петербург, 1856. Т. 1. 332 с.

4. Івашків В. Фольклор у науковому та письменницькому дискурсі Пантелеймона Куліша. *Бюлетень. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. До 200-річчя Пантелеймона Куліша.* 2019. Число 48(64). С. 10–15.

5. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 448 с.

6. Кулиш П. Огненный змей. Повесть из народных преданий *Киевлянин* на 1841 год. Издал Михаил Максимович. Киев, 1841. Книга вторая. С. 181–288.

7. Кулиш П. Отпаденіе Малороссіи от Польши 1340–1654 : в 3-х т. Москва : Университетская типографія, 1889. Т. 3. 415 с.

8. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року та оповідання. Київ : Веселка, 1990. 256 с.

9. Куліш П. Повість про український народ ; Моє життя. Жизнь Куліша. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. Київ : Український світ, 2005. 382 с.

10. Нечаєнко Т. Музика як важливий елемент розкриття образної сфери сценічної словесної дії. *Культура і сучасність.* 2017. № 1. С. 60–65.

11. Повести П.А. Кулиша : в 4-х т. Санкт-Петербург. Т. 1 : «Черная рада. Хроника 1663 года». 1860.

12. Українське народне багатоголосся : збірник пісень / упоряд. З. Василенко та ін. Київ : Державне видавництво «Мистецтво», 1963. 538 с.

13. Українські народні пісні. URL: https://proridne.com/Українські%20народні%20пісні/ОЙ%20РЯСНАКРАСНА%20В%20ЛУЗІ%20КАЛИНА.

14. Чабаненко В. Козацтво і фольклор. Енциклопедія історії України : у 8-и т. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка – Ком. С. 406–408.

УДК 82.32
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.51

ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ONTOLOGICAL DIMENSIONS OF VASYL STEFANYK'S WORKS

Цюп'як І.К.,
orcid.org/0000-0002-9547-3390
професор кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті розглядаються особливі форми авторського світовідчуття і світовираження, які полягають у певних онтологічних вимірах дійсності, що являють собою неповторну і цілісну картину художнього світу майстра новели – Василя Стефаника, аналізуються поняття «онтологічні виміри», «архетип»; простежується своєрідність вираження трагічного в новелах Василя Стефаника, виявляється зображення образу смерті як одного із провідних образів; з'ясовується природа художності онтологічних вимірів дійсності у творчості письменника. У роботі тлумачиться поняття «онтологічні виміри» і образ-архетип. Виявлено провідні образи-архетипи (земля, хата, діти). Досліджено елементи модерного письменства у творчості Василя Стефаника. Наголошується на новаторстві Василя Стефаника як модерніста, з'ясовується його роль у світовому літературному процесі.

Описано такі ознаки робіт автора, як новаторство та модерність, а також принцип персоніфікації як елемент новелістики. У статті досліджуються прояви авторського осмислення дійсності крізь призму естетичного освоєння дійсності, яке постає як цілісна картина буття галицького селянства, зануреного в суттєві реалії. Наголошується на внутрішній формі експресивного вияву онтологічних вимірів у новелах «Виводили з села», «Синя книжечка», «Палій», «Стратився»: страждання, біль, туга.

У новелах Василя Стефаника виокремлено новий тип авторського світовідчуттям і світовираження, представлений в онтологічних економічних опозиціях. Розглядається феномен української новели XIX–XX століть як унікальне літературно-мистецьке явище.

Проведено аналіз особливостей художнього розкриття онтологічних вимірів у тестах новели та репрезентовано художню модель новели через естетизацію обраних протиставлень: життя – смерть, страждання – життя, біль – життя (на прикладі новел «Басараби», «Ангел», «Стратився», «Новина», «Палій», «Камінний хрест», «Катруся», «Лесева фамілія», «Межа», «Синя книжечка», "Morituri", «Похорон», «Кленові листки», «Лан», «Сама-саміська», «Вечірня година»). Простежується своєрідність утілення авторської концепції буття як екзистенційного переживання – відчуття сутності перебування духа в певній часопросторовій площині.

Ключові слова: онтологічні виміри, новела, модернізм, трагічне, архетип, символ, внутрішня форма, антитеза.

In the article particular forms of the author's worldview and world expression are considered, which consist in certain ontological dimensions of reality establishing a unique and integral picture of the artistic world of the novel's master – Vasyl Stefanyk. The concept of "ontological dimensions", "archetype" is analyzed; the originality of the expression of the tragic in Vasyl Stefanyk's novels is traced, the image of the vision of death as one of the leading symbols is revealed; the nature of the ontological dimensions of reality in the work of the writer is clarified. The paper explains the concept of "ontological dimensions" and the image of the archetype. Leading images-archetypes (land, house, children) are revealed. Elements of modern writing in the works of Vasyl Stefanyk are studied. Vasyl Stefanyk's innovativeness as a modernist is emphasized and his role in the world literary process is clarified.

The features of the author's works such as innovation and modernity, as well as the principle of personification as an element of novels are described. The article examines the manifestations of the author's understanding of reality through the prism of aesthetic development of reality, which appears as a holistic picture of the existence of the Galician peasantry, immersed in essential realities.

In the article a new type of authorial worldview and worldview is highlighted Vasyl Stefanyk's novels, presented in oncological economic oppositions. The phenomenon of the Ukrainian novel of the XIX–XX centuries is considered as a unique literary and artistic phenomenon.

The analysis of features of artistic disclosure of ontological dimensions in novels tests is carried out and the artistic model of the novel through aestheticization of the chosen oppositions is represented: life – death, suffering – life, pain – life (on an example of short stories "Basarabi", "Angel", "Paliy", "Kaminnyi Khrest", "Katrusya", "Leseva familia", "Mezha", "Synia Knyzhechka", "Morituri", "Pokhoron", "Klenovi lystky", "Lan", "Sama-Samiska", "Vechirnia hodyna"). The originality of the embodiment of the oncological author's concept of being as an existential experience-feeling of the essence of the spirit's stay in a certain time-space plane is traced.

Key words: ontological dimensions, novel, modernism, tragic, archetype, symbol, internal form, antithesis.

Уся Україна у 2021 р. вшановує великих митців – Лесю Українку та Василя Стефаника, відзначає їхнє 150-річчя від дня народження. Власне, саме творчість Василя Стефаника натепер потребує переосмислення в дусі новітніх реалій. Свого часу творчий доробок новеліста сприймався як важлива суспільна подія, як літературний феномен, на який одразу звернули увагу. Однак зі зміною соціально-політичної парадигми варто по-новому подивитись на творчість модерного

письменника-експресіоніста. Усе модерне письменство, до якого належить і художня спадщина Василя Стефаника, є мистецтвом стилю і мистецтвом форми. На цьому наголошує Роман Піхманець («Василь Стефаник і становлення українського модернізму», 2000 р.) [1, с. 94–117], звертає увагу на твердження Дмитра Загула про об'єднувальну категорію, на основі якої всі новітні течії й угруповання творять художні й теоретичні парадигми (1919 р.).

Дослідник зазначав, що мистецька форма є формою органічною, вона є тільки представленням виявлення внутрішньої суті матеріалу, а модерне мистецтво – це феномен «породжуючої форми». І саме в цьому Василь Стефаник як майстер новели сягнув вершин майстерності. Невипадково Іван Франко визначав В. Стефаника як «абсолютного пана форми». Вшанування пам'яті видатного новеліста втілено в антології «Василь Стефаник: в європейській пресі 1899–1936 рр.», у виданні тритомника творів письменника (2020 р.), виходять дослідження науковців (Є. Баран, М. Хороб, Л. Дорошенко, Р. Піхманець, О. Черненко, М. Стех, І. Костецький та інші), з'явився психологічний роман Степана Процюка «Троянда ритуального болю. Роман про Василя Стефаника» (2010 р.).

О. Білоус зазначає: «Гостра соціальна спрямованість і новаторські якості новелістики Василя Стефаника, демократична сутність і художня майстерність, висока гуманістична спрямованість моральних шукань – усе це, безумовно, не тільки відразу окреслило першорядне значення прози для історії національної літератури, але й зумовило широкий інтерес до спадщини письменника в багатьох країнах уже на межі XIX–XX століть» [2, с. 225]. Новаторство, модерність стали визначальною ознакою творчості Василя Стефаника, його прагнення максимально концентровано вилити у слові думки і почуття давали майстерну стислість думки, відшліфованість слова і величезну драматичну напругу. Соломія Павличко наголошувала, що поняття «модернізм» прийшло з європейського Заходу, що відбивало загальне почуття сучасності-модерності, пов'язане зі зміною естетичних орієнтацій, яка відбувалася наприкінці століття [3, с. 43].

Означена тенденція творчої природи Василя Стефаника торкається і онтологічного наповнення його творів. Онтологічне розуміється нами як сутнісні принципи буття, які у філософському осмисленні сприймаються і як рівні надчуттєвої, надраціональної інтуїції («трансцендентальна онтологія» Е. Гуссерля, «критична онтологія» М. Гартмана, «фундаментальна онтологія» М. Гайдеггера). У передмові до «Антології світової літературно-критичної думки XX ст.» дослідниця Марія Зубрицька зазначила, що початок XX ст. ознаменувався подіями та явищами, які засвідчили нове осмислення людини, світу, традиційних цінностей, про докорінно відмінне розуміння онтології художнього тексту [4, с. 17].

Осмислення буття в його невичерпних зв'язках із людиною, її вторинною реальністю (онтологія естетичного) включає у свою проблематику естетичний ідеал, співвіднесений із дійсністю як такий, що визначає не тільки ставлення до світу за законами краси, а й власне самотворення і виявлення себе у творчості. Предметом дослідження за такого підходу є внутрішня людська сутність, головні аспекти якої – трансцендентне осмислення, раціональне (емоційне, чуттєве), яке здійснюється на основі методології і методів пізнання (аналіз, синтез, ідеалізація, редукція) і застосовувані у світлі епістемології нових парадигм, які визначаються рефлексіями вчених і фіксують прийняті наукові погляди. Такі рефлексії називають парадигмальними. Коли ж моделі світоглядної рефлексії окремі вчені сприймають як дійсність, а не як наукову онтологію. Домінантою парадигми в контексті онтології естетичного є поняття «гармонія», яке можна поставити навіть ширше поняття «матерія», оскільки гармонія жодними причинами не визначається, не має ні фізичного, ні біологічного вияву, а має універсальний смисл, як атрибутивна даність Універсуму. Водночас гармонія є суспільною категорією, вкоріненою в буття, у духовний світ, свідомість, що продукує ідеальні образи, відкриває горизонти майбутнього. Сама людина і є тим гармонійним центром, навколо якого обертаються всі інші, творені нею духовні іпостасі у формі естетичних онтологічних вимірів буття. Останні виводяться зі співвідношення ідеалу та дійсності. «Нова парадигма онтології естетичного є тією призмою, крізь яку в контексті сучасності бачиться і прочитується українська новела, відкриваючи нові обрії осмислення й аналізу порушених аспектів» [5, с. 9]. Зводячи всі науково розрізнені концептуально важливі інформаційні факти порушених проблем в одну логічно узгоджену і переконливу картину в обраному порядку, ми усвідомлюємо, що представити її в цілком завершеному вигляді неможливо. В аналізі новелістики Василя Стефаника інколи використовуємо принцип персоніфікації уявлень і понять: «персоніфікація – це процес і результат перетворення вербалізованих

відчуттів, уявлень і понять на сутності із самостійним буттям в об'єктивному світі. Для позначення різних сторін чи конкретних проявів даного феномену в літературі вживаються різні терміни: «реіфікація», «об'єктивізація» («об'єктивація»), «оречевлення», «онтологізація», «субстантивація», «гіпостаризування»» [6, с. 161].

Науковець М. Кормін дійшов висновку, що мистецтво є прообразом ідеальної онтології: «Естетика по-своєму бере участь у розв'язанні глибинних метафізичних питань про смисл буття, про гідність і призначення людини, свободу особистості, у ній онтологія й аксіологія внутрішньо пов'язані одна з одною» [7, с. 35].

Вписуючись у нову парадигму, усі ці багатогранні аспекти стверджують у їхній єдності, що вся предметно-духовна діяльність людини постає як результат універсального самотворення і відтворення нею власної природи, вибудовує пластичні гармонійні художні моделі, такі структури, у яких вона реалізується як усезагальний індивід, що належить до роду іншої людини, людства, бачених кожним крізь онтологічну призму.

У цьому контексті визначаємо онтологічні виміри новелістики Василя Стефаника як однозначно пов'язані з екзистенційними переживаннями буття в його антитетичній опозиції – життя – смерть, життя – страждання, життя – біль. Такій антитезі підпорядковано побудову художньої естетичної концепції автора.

Простежується вона вже в першому його друкованому творі «Виводили з села». Смислове навантаження, яке лежить на образі закаменілої червоної хмари, асоціюється з болем, невідворотністю долі, приреченістю. Потім увага звертається на героя. І вже сприймають як дійсність, а не як наукову онтологію, то інші онтологічні чинники формують емоційне сприйняття. Посиленням трагічності є введення елементів народного світовідчуття у формі похоронних голосінь: «Відки тебе візирати, де тебе шукати?!» [8, с. 23]. Такі крики, питання, прохання входять до складу архаїчної обрядовості і пов'язані з найбільш значущими в житті людини подіями – похоронами, весіллями, рекрутчиною. Фахівці стверджують, що якщо об'єднати всі вигуки, оклики «тугиболю», то постане «поетичний ритм, що в'яже поодинокі логічні й синтаксичні фрази таких припадкових імпровізацій у нерівномірно-ритмічну строфу». Головний же принцип голосінь випливає з музичної системи версифікації, який спирається на речитативну форму:

« <…> Ти вже йдеш, синку?

<…> А ти на кого нас покидаєш?

<…> Миколаїку, та не йди-бо! Та заки ти повернешси,

То пороги в хаті поскривлюються, то вугли погниють» [8, с. 22].

Навіть природа співзвучна почуттям і думкам героїв: «Ліс переймав голос мамин, ніс його в поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім вже не буде орати» [8, с. 22].

Простежується прозорий підтекст хронотопічної конструкції, де домінантним виступає заперечення «вже не буде».

Таке наростання напруги, створюване формою голосінь, творить палітру відчаю і болю, спричинених трагічним онтологічним відчуттям буття через панування невідворотного фатуму, через присуд долі. Так, у новелі «Синя книжечка» невідворотний фатум усюди чатує на головного героя, після смерті дружини та дітей він втрачає владу над реальною дійсністю і пливе за течією: «Пив, а пив, а пив, пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову та й має йти десь наймати́ся, служби собі шукати» [8, с. 18]. Михайло Нечиталюк зазначав: «Тут уже наявні характерні риси новелістичного почерку Стефаника – лапідарність стилю, глибокий ліризм, драматизм і трагізм» [9, с. 10].

Безземелля, подвійний соціальний і національний гніт, великі податки створювали жахливі умови життя селян Галичини, вони тисячами емігрували до Канади та США в пошуках кращої долі. Тонку натуру письменника вражали новини зі злиденного життя покутського селянства.

У заключній частині новели закріплюється і стверджується провідна думка автора. Науковець Роман Піхманець уживає поняття «архетип» (уведене ще Карлом Юнгом) для аналізу новелістики Василя Стефаника: «Це не є образи, форми або ідеї, а лише їх первинні схеми, психологічні передумови; вони становлять ту частину психологічного змісту архаїчно-колективних уявлень, які «ще не пройшли будь-якої свідомої обробки і являють собою ще тільки безпосередню психічну даність»» [10, с. 103]. Одним із провідних архетипів новелістики В. Стефаника є образ – архетип землі, присутній часто як причина ранніх хвороб, виснаження, важкої праці («Палій», «Камінний хрест», «Катруся», «Лесева фамілія», «Межа» й інші). Земля для галичанина являла собою мрії про щасливе заможне життя, прагнення бути газдою, відчуття повноти буття, вона позбавляла онтологічного страху

смерті. Загалом образ землі набуває всезагального космогонічного звучання – земля все народжує і земля все ховає. Із землі все з'являється і в землю йде.

Вагомими образами-архетипами є образи хати як цілого мікрокосму українця (пригадаймо прощання з хатою в новелі «Синя книжечка»): «Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов – так заплакала» [8, с. 20].

Ще один онтологічний вимір буття в новелах В. Стефаника пов'язаний з антитетичним протиставленням життю – образом смерті: «У художньому царстві Василя Стефаника домінує зображення смерті в такому «прадавньому» смислі, тобто силою, яка постійно перетворюється на життя. Таке розуміння – вітаїзм смерті – властиве естетиці експресіонізму» [8, с. 116].

У новелах "Morituri", «Похорон», «Кленові листки», «Стратився», «Лан», «Сама-саміська», «Вечірня година» репрезентовано таке онтологічне переживання смерті, яке виявляється в авторському світовідчутті і світовираженні завдяки використанню натуралістичних описів стану смерті: «"Ой умру, умру, вже виджу, що мені нема виходу", – шепотіла Катруся» [8, с. 46].

Василь Стефаник майстерно естетизує зображення смерті: «А потім мама вмерли. Гріб мамин недалеко від Маріїного Цвіту із маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Маріїної на мамин гріб. Був я там раз. Сидів між гробами, і нагадалася мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там та й пішов із могили. Лиш вишневий цвіт із гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби-м не йшов <…>» [8, с. 109].

Автор використовує прозору символіку – гріб – вишневий цвіт («Вечірня година»); самогубець – красень на смертному ложі («Стратився»); вбивство – батьківська любов («Новина»).

Як містичне явище смерть трактується самими героями у творі «Басараби». В основі самогубства родини покладено давнє прокляття за вбивство семи немовлят.

Василь Стефаник наділяє своїх персонажів досить часто народною мудрістю, особливим ставленням до смерті, наприклад у новелі «Ангел» смерть сприймається як природнє завершення життєвого колообігу у природі.

Інакше очікують на смерть невдоволені життям герої В. Стефаника, вони не можуть прийняти невідворотність долі. Найбільший протест викликає смерть дітей («Стратився»), коли гине молода людина в розквіті сил.

Таким неприйняттям наділені й ті герої, яких було несправедливо ображено за життя, і тут В. Стефаник виявскравлює антитетичне протиставлення «страждання – радість».

Наприклад, у новелі «Палій»: Федорова радість, у зв'язку з усім попереднім подієвим планом звучить як утвердження онтологічного смислу буття:

« – Все моє най вігорить! Все, що-м лишив на єго подір'ю.

Він скакав, танцював, реготався» [8, с. 144].

Василь Стефаник моделює трагічне світосприйняття героя через фізичні реалії, де герой своїми вчинками протистоїть місцевому багатію, протистоїть своїй долі, усьому світу.

Онтологічне як процес переживання дійсності передбачає наявність певних ритмів, він наявний у безперервному процесі розвитку через перешкоди і протиставлення.

Натепер існує велика кількість різноманітних літературно-критичних підходів до теми новелістики. В. Стефаника. Виявлені новітні підходи до аналізу онтологічних рівнів можна розгорнути ширше, із залученням аналізу жанрово-стильових домінант, питань ритму та внутрішньої структури тексту.

Хочеться зазначити, що така ритмізована структура новелістики В. Стефаника повною мірою виявляє драматичну напругу й експресію. Наповнення тексту новел риторичними питаннями, вигуками, зойками, голосіннями, побажаннями, прокльонами, старечим спогадами, дитячим пізнавальними оповідками пронизує новели майже фізичним відчуттям болю, часто викликає емпатію від витворених автором психологічних станів розпачу, суму, безнадії. Через біль і співпереживання знедоленим селянам досягається катарсисне очищення, відбувається перехід на інший онтологічний рівень, де вершинним досягненням людства буде не просто спостереження за хворими, вмираючими, голодними і занедбаними людьми, а активна позиція, дія, в основі яких буде лежати концепція людинолюбства.

В основі онтологічної моделі світобудови Василя Стефаника передусім лежать не соціально-психологічні чинники, а онтологічне переживання дійсності, перебування в певному часопросторовому процесі, у якому закладена вся емоційна палітра, але з опертям на біль, страждання, очікування смерті, важку працю і цінність життя.

У новому парадигмальному контексті українська новела Василя Стефаника постає явищем

феноменальним, багатоаспектним, логічно вписується у світовий літературний процес і аналізується відповідно до вироблених наукою критеріїв, що й створює передумови для подальшого аналізу місткого арсеналу зображально-виражальних засобів від мікро- до макрорівнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Піхманець Р. Василь Стефаник і становлення українського модернізму. *Українознавчі студії.* 2000. № 2. С. 94–117.

2. Білоус О. Творчість Василя Стефаника як ланка причинного зв'язку між рецепцією та перекладом. *Наукові записки.* Серія «Філологічні науки». 2000. Вип. 104 (1). С. 224–227.

3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 447 с.

4. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів : Літопис, 2001. 832 с.

5. Цюп'як І. Українська новела 20–80-х рр. XX ст. в контексті сучасних інтерпретацій. Дніпропетровськ : НГУ, 2013. 197 с.

6. Айдинян Р. Понятие религии и генезис религиозно-мистических представлений. *Категории исторических наук :* сборник статей. Ленинград, 1988. 320 с.

7. Кормин Н. Онтология эстетического. Москва : Наука, 1992. 117 с.

8. Стефаник В. Кленові листки. Київ : Дніпро, 1987. 237 с.

9. Нечиталюк М. Мов океан глибокого чуття… *Кленові листки* / В. Стефаник. Київ : Дніпро, 1987. С. 5–16.

10. Піхманець Р. Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича : монографія. Київ : Темпора, 2012, 580 с.

УДК 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.52

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОМАНІ МАКСА КІДРУКА «ДОКИ СВІТЛО НЕ ЗГАСНЕ НАЗАВЖДИ»

CURRENT PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY IN MAX KIDRUK'S NOVEL "UNTIL THE LIGHT GOES OUT FOREVER"

Чонка Т.С.,
orcid.org/0000-0002-5567-813X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології (українське відділення)
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ

У статті здійснено аналіз роману «Доки світло не згасне назавжди» сучасного українського письменника Макса Кідрука крізь призму досліджуваної тематики. Охарактеризовано спектр суспільно-етичних та філософсько-психологічних питань, порушених у тексті. Констатовано, що в романі висвітлено низку актуальних для сучасного українського суспільства проблем: якості освіти; взаємин між підлітками, батьками й дітьми (та загалом у родині); вимушене заробітчанство поза межами країни, наслідками якого є розпад сімей, зростання дітей без батьківської опіки тощо. Доведено, що фантастичну сюжетну лінію можемо трактувати як візуалізацію тієї боротьби, яка ведеться в душі героїні та, припускаємо, є інтерпретацією фройдівського вчення про неможливість гармонійного поєднання в людині трьох елементів: природного «я», раціоналістичного «я» та морального «я» («над-я»), що породжує різноманітні психози. Досліджено специфіку авторського стилю – шляхом поєднання фантастики і науки розкривати нагальні проблеми суспільства. Акцентовано на своєрідності побудови діалогу «автор – герой – читач», який передбачає шлях інтерпретації твору на засадах інтелектуальної гри. Автор пропонує читачеві змістовні епіграфи, які можемо схарактеризувати як сконцентрований ідейний зміст розділів; список рекомендованої для прослуховування під час роману музичних творів, самі назви і зміст яких можемо вважати додатковим суттєвим тлом для основних подій сюжету. Уперше запропоновано додаток для Android та IOS, який містить матеріали для візуалізації локацій, де відбуваються події твору, і додаткову інформацію щодо сюжетних ліній. Митець скеровує читача до свого попереднього роману «Не озирайся і мовчи», головний герой якого, Марк Грозан, невипадково є героєм і роману «Доки світло не згасне назавжди».

Бачимо необхідність у подальшому дослідженні «метароману» «Зазирни у мої сни» (2016 рік), «Не озирайся і мовчи» (2017 рік) та «Доки світло не згасне назавжди» (2019 рік) у ракурсі досліджуваної тематики, убачаючи необхідність уведення їх до програм для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

Ключові слова: сучасна українська література, ідіостиль, діалог «автор – герой – читач».

The article focuses on the analysis of the novel “Until the light goes out forever” of the modern Ukrainian writer Max Kidruk through a prism of the theme under investigation. The range of socio-ethical and philosophical-psychological issues raised in the text is characterized.

It is stated that the novel highlights a number of issues relevant to modern Ukrainian society: the quality of education; relationships between adolescents; parents and children (and in the family in general); forced employment outside the country, which results in the breakdown of families, the growth of children without parental care and so on. It is proved that the fantastic plot line can be interpreted as a visualization of the struggle that takes place in the soul of the heroine and, we assume, is an interpretation of Freud’s doctrine of the impossibility of harmonious combination of three elements: natural “I”, rationalist “I” and moral “I” (“super-I”), that gives rise to various psychoses.

The specifics of the author’s style is studied – by combining fiction and science to reveal the urgent problems of the society. Emphasis is placed on the originality of the dialogue “author – hero – reader”, which provides a way of interpreting the work on the basis of an intellectual game. The author offers the reader meaningful epigraphs, which can be characterized as a concentrated ideological content of sections; a list of musical works recommended for listening during the novel, the names and content of which can be considered as an additional essential background for the main events of the plot.

For the first time, an application for Android and IOS, which contains materials for visualizing the locations where the events of the work take place and additional information about the plot lines has been proposed. The writer directs the reader to his previous novel “Do not look back and be silent”, the protagonist of which, Mark Grozan, is not accidentally the hero of the novel “Until the light goes out forever”.

We see the need for further study of the “meta-novel” “Look into my dreams” (2016), “Do not look back and be silent” (2017) and “Until the light goes out forever” (2019) in the perspective of the researched topic, seeing the need to introduce them to programs for secondary and higher educational institutions.

Key words: modern Ukrainian literature, idiostyle, dialogue “author – hero – reader”.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження творів сучасної української літератури беззаперечна. Відрадно зазначити, що з кожним роком якість цієї літератури зростає. Творча постать Макса Кідрука привертає увагу неординарними, експериментаторськими творами та щирим бажанням письменника вести живий діалог зі своїм читачем, про що свідчать його тури, зокрема й #101містоДНБ, та запрошення до спілкування в кінці кожної його книги. Варто зазначити, що М. Кідрук експериментує насамперед із метою долучити до читання молодь, на чому митець акцентує під час кожної презентації. Тому вбачаємо необхідність у літературознавчих коментарях, які допоможуть читачеві якнайповніше відкрити для себе творчість письменника-сучасника і сприяють розумінню актуальних проблем сучасного суспільства, представлених у ній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість молодого українського письменника Макса Кідрука стала об’єктом студій Т. Бондаренко, яка дослідила індивідуальний стиль митця на прикладі творів «Бот», «Твердиня», «Навіжені в Мексиці», «Навіжені в Перу» і «Трансфер»; Л. Костецької – жанр трилеру й образи-символи в романі автора «Не озирайся і мовчи», О. Мороз – оніми в художньому дискурсі М. Кідрука на матеріалі роману «Твердиня», О. Огульчанської – своєрідність хронотопу в романі «Де немає Бога», Г. Овсяницької – жанровий симбіоз твору «Доки світло не згасне назавжди», І. Пасько – жанрові та стильові особливості романів «Бот» та «Бот: Ґуаякільський».

Сам автор назвав роман «Доки світло не згасне назавжди» соціальною драмою і науковою фантастикою, «яка має під собою жорстке наукове підґрунтя», він також заперечив жанрове визначення свого твору як медичний трилер. Ми погоджуємося з думкою Г. Овсяницької, що роман усе ж таки містить і елементи трилера, готики, наукової фантастики, авантюрного роману та соціальної драми – через гостросюжетність і тканину проблем, яку письменник розгортає перед читачем [Див.: 3].

Постановка завдання. Отже, предметом даної наукової розвідки став роман сучасного українського письменника Макса Кідрука «Доки світло не згасне назавжди» (2019 р.). Нашою метою є інтерпретація проблематики твору та дослідження специфіки ідіостилю письменника.

Виклад основного матеріалу. Макс Кідрук – письменник-інтелектуал, який ставиться до написання своїх творів як до ґрунтовної наукової праці: студіює чимало наукової літератури. За словами самого письменника, роман «Доки світло не згасне назавжди» ґрунтується на наукових фактах щодо людської фізіології, зокрема про перевиробництво нейронних зв’язків (синапсів) у мозку немовлят. Для кращого розуміння роботи людського мозку автор зазначив низку науково-популярних книг, як-от: Дін Бернетт, «Наш дивакуватий мозок», Брюс Худ, «Ілюзія Я, або Ігри, в які з нами грає мозок», Лоран Коен, «Дивовижні історії про мозок <…>», Кайя Норденген, «Мозок усемогутній», Ерік Кендел, «У пошуках пам’яті <…>», Тімоті Верстінен та Бредлі Войтек, «Мозок Зомбі. Науковий підхід до поведінки ходячих мерців». Спілкується із професіоналами в різних галузях людської діяльності (для більшої достовірності автор консультувався з лікарем-анестезіологом щодо медичних аспектів, учителькою

математики щодо поведінки старшокласників та ЗНО, правником щодо юридичних нюансів під час ДТП). Ретельно підбирає епіграфи та музику: усі 15 епіграфів є цитатами з пісень британського гурту "Iron Maiden" – одного з улюблених гуртів письменника, яку пропонує для прослуховування під час прочитання даного тексту. Вагомими в контексті роману є вже самі назви пісень, які ми переклали з англійської: «1. Сам по собі. 2. Фальшивий біль. 3. Зламаний. 4. Під сонцем. 5. Дзеркало милосердя. 6. Танець смерті. 7. Перископ. 8. Пам'ятаю коли. 9. Народжені у 58 році. 10. Підніми мене. 11. Я сказав «привіт». 12. Липневий дощ. 13. Підніміть свій прапор. 14. Кохання потрапило в пекло. 15. Суїцидальні листи. 16. Прошу пробачення. 17. Кожна частинка мене. 18. Дорога. 19. Ніколи там. 20. Остання нагорода. 21. Я відмовляюся. 22. Коли сходять легенди. 23. Підніміться над припливами. 24. Врятуй мене. 25. Допоможи. 26. Залишайся зі мною. 27. Чи сонце коли-небудь зійде?» [1, с. 549]. Вони, як і епіграфи, є вагомими позасюжетними елементами, без яких неможливо зрозуміти авторський задум роману, адже слугують не лише музичним тлом для читання – їхні слова (ще раз наголосимо – навіть самі назви) можна інтерпретувати як складову частину основних емоційно-психологічних ліній твору.

Для роману «Доки світло не згасне назавжди» автор зі своєю командою розробив додаток для Android та IOS, який містить матеріали для візуалізації локацій, де відбуваються події твору, та (що найважливіше!) подає додаткову інформацію щодо сюжетних ліній персонажів: батька головної героїні Григора Ситника та його першої дружини Уляни Джикії, учителя Якова Чорная й Анни Ославської, зокрема читач має змогу прочитати і щоденник Анни, у якому розкрито науково-фантастичне тлумачення дивних снів, які бачать Анна й Рута. Автор розповідає продовження історії Марка Грозана – головного героя попереднього роману «Не озирайся і мовчи» (2017 р.), з яким він пропонує читачеві поспілкуватися в месенджері (новаторський прийом М. Кідрука з метою залучення до читання молоді). Однозначно, цей персонаж з'являється у творі невипадково (саме тому в мобільному додатку автор скеровує свого читача до цього роману), адже Марк потрапив до паралельної реальності внаслідок ряду проблем, з якими, на жаль, усе частіше стикаються підлітки в нашому реальному світі.

Усі ці підказки подає автор своєму читачеві в передмові [1, с. 5–7] та післямові [1, с. 549–556], з яких, по суті, і потрібно починати прочитання роману: читач, який уже має досвід знайомства із творчістю М. Кідрука, знає про це.

Обов'язковим для об'єктивного сприйняття тексту є перегляд авторської відеопрезентації роману [Див.: 2], адже саме в ній письменник надає всі необхідні орієнтири для вдумливого читача, що є першим кроком до творчого діалогу. Під час презентації митець наголошує, що в романі поєднані соціальна драма й фантастика, яка має жорстке наукове підґрунтя. Ми підемо услід за автором і почнемо наш аналіз із визначення саме соціально-психологічних проблем, порушених у ньому. Насамперед варто виокремити проблеми стосунків дітей і батьків та спілкування між підлітками.

Головна героїня – 17-літня Рута Статник – дівчина з яскравою екзотичною зовнішністю, яка передалася їй у спадок від матері, Аліни Алієвої – казашки, та неординарним світоглядом, сформованим під впливом читання книжок, рекомендованих її шкільним учителем Яковом Чорнаєм, серед яких твори Девіда Мітчелла, Ханью Янагіхару, Джонатана Франзена, Хлої Бенджамін тощо. «Шукачі безсмертя» Хлої Бенджамін, на нашу думку, опинилися в цьому переліку невипадково, адже в романі йдеться про можливість передбачати майбутнє і про вибір між реальністю й ілюзією, минулим і майбутнім, а це саме ті екзистенційні моменти, які доведеться пережити і Руті. Отже, це ще один крок автора у грі зі своїм читачем.

Починається роман непривабливою сценою опису процесів «нудоти й блювоти дівчини, накачаної алкоголем» – що може бути реальнішим... Сестрі Рута пояснила: «Я намагалася розповісти Ларі про сварку з батьком, але йому не до того було. Мені стало геть хріново, і я взялася пити. Разом з усіма. Хлебтала все, що під руку лізло: текілу, горілку, якусь коричневу бурду <…>» [1, с. 24]. Проте для Рути все завершується набагато трагічніше: скориставшись її непритомним станом, Бодя Лаврик (Лара), по суті, ґвалтує дівчину, про що вона навіть не здогадується, поки не дізнається, що вагітна. Отже, напередодні ЗНО й випускного вона завагітніла від хлопця, якого навіть і не кохала. Лара, звичайно ж, не готовий брати відповідальність на себе, тому просить Руту позбавитися дитини. За порадою сестри Індії дівчина просить допомоги в матері, яка не змогла приховати правди від чоловіка. Григір не може стримати свого гніву і звинувачує доньку в її ганебних учинках, забороняє робити аборт. Рута в усьому звинувачує батька: якщо б він не влаштував їй скандалу через те, що вона рекламувала нижню білизну, вона б не втекла з дому, не напилася б так, що й не пам'ятала про зґвалтування,

а отже, не було б цих проблем. Небажання порозумітися, звинувачення одне одного в усіх нещастях призводять до ще гірших наслідків, насамперед до спроби самогубства Рути. Читач мимоволі починає співчувати героїні й засуджує Григора, адже бачить ситуацію крізь призму її емоцій. І тут варто звернутися до авторських «підказок», до «додаткових гілок сюжетного дерева» (за висловом М. Кідрука) у додатках. Одна з історій, подана поза основним сюжетом, відіграє далеко не другорядну роль, бо психологічно обґрунтовує й пояснює мотиви поведінки Григора. З основного сюжету читачеві відомо, що батько Рути змінився після смерті старшого сина від першого шлюбу, Дем'яна, який розбився на машині, подарованій батьком на вісімнадцятиліття. Проте лише історія стосунків Григора з його першою дружиною Уляною Джикією, подана в мобільних додатках [Див. посилання 1, с. 39], розставляє всі крапки над «і»: Уляна звикла міняти хлопців, як рукавички, виходить заміж за Григора заради квартири, яку «Азовмаш» давав лише сімейним (проте жертва виявилася марною, бо квартири їм так і не дали); вона народжує небажаного сина й зовсім не опікується хлопчиком, віддавши його на виховання чужій людині, розкошує за гроші, які пересилає їй Григір із заробітків з Індії. Коли Дем'янові виповнилося чотири, Уляна викрадає всі Григорові заощадження за чотири роки й тікає до коханця за кордон, залишивши чоловікові Дем'яна. Григір розірвав контракт в Індії, щоб бути із сином, без роботи, без дружини залишився з дитиною на руках, виховав до 18 років, подарував машину – втратив його і дізнався, що Дем'ян – не його син, що його стільки років обдурювали: «Він не знав, як тепер жити з усім цим, і дратівлива неспроможність визначитися зі ставленням до власного минулого поволі підточувала його, аж поки чоловік не став усередині пошрамованим і крихким, як шматок старого дерева, загризений ущент короїдами». Григір ні з ким із близьких не поділився своїм болем, спочатку запив, опісля повністю віддався релігії: від веселого, життєрадісного чоловіка й турботливого батька залишилася лише тінь. Як бачимо, Григір теж заслуговує на співчуття. Проте його вибір – це теж утеча від реальності, яка зробила нещасливою його родину. На жаль, утеча від проблем, якою б вона не була, це завжди «темрява», яка засмоктує людину, віддаляє її від повноцінного життя в суспільстві й родині. Відповідно, «темрява», яка засмоктувала Руту в її снах, не така вже й фантастична.

Ще однією причиною непорозуміння Рути з батьками є вибір майбутньої професії: дівчина мріє стати письменницею, проте її мати бачить молодшу доньку лікарем (у випадку зі старшою Індією, яка мріяла стати дизайнером, материні плани реалізувалися – Індія навчалася на третьому курсі медичного університету). Краще за рідну сестру розуміє ці проблеми наречений Індії Ілля Ісаєв, адже він сам пережив подібне насильство з боку батька, який, володіючи мережею стоматологічних клінік, змусив сина вступити на стоматологічний факультет Тернопільського медичного університету (крім того, батько Іллі неодноразово проявляв і фізичне насилля щодо дружини й сина, що одного разу навіть призвело до важких тілесних ушкоджень). Тому Ілля щиро співпереживав Руті, про що неодноразового говорив з Індією: «<…> якщо це робить її щасливою, чому вона має відмовлятися? Навіть якщо їй зараз не вдається», проте дівчина чомусь дивно відреагувала: «Вона таки стане лікаркою, а її молодша сестра може стати тим, ким мріяла», вона образилася на Іллю через те, що той на боці Рути. «В Іллі крутилось на язиці: тому що це правильно – боротися за те, у що віриш, що мрії – це чи не найважливіше з усього, за що слід триматися в житті <…> Я захищаю Руту, бо її не захищаєш ти <…> Ти повинна завжди ставати на її бік» [1, посилання на мобільний додаток, с. 85]. У своєму житті Ілля пережив подібну ситуацію: йому було важко, бо не мав нікого, кому б міг розповісти, що його на перший погляд ідеальна родина якраз навпаки – є справжнім пеклом. Батько вперше зламав йому руку, коли Іллі було лише шість років, постійно бив дружину – і це просто так, бо йому чомусь це подобалося; після того, як Ілля, захищаючи матір, потрапив від побоїв батька до лікарні, Георгій Ісаєв припинив його бити, завів собі коханку, з якою жив в особняку за містом, далі іншу, а коли постарів, то все частіше з'являвся на квартирі, де жив Ілля з матір'ю, насолоджуючись відчуттям, що вони його бояться. В Іллі не було рідних сестер чи братів, проте він мав брата Левка, якого в родині після одного випадку нарекли схибленим і всі почали сторонитися його, усі, крім Іллі, який продовжував підтримувати брата попри все, «бо той був єдиний, на чию підтримку він міг сподіватися, коли сам був малий». Він був упевнений у тому, що Рута завжди буде на боці сестри й переконував у цьому Інді: «Твоя сестра стоятиме за тебе горою. Завжди <…> І те, що ні я, ні ти не пішли тим шляхом, яким прагнули би піти, не причина ставитися до неї так, наче вона перед тобою чимось завинила».

Знайомлячи читача з Богданом Лавриком (Бодею, Ларою), хлопцем головної героїні, письменник ніби побіжно повідомляє про те, що його батьки розлучилися три роки тому, мати перебра-

лася до Тернополя, а син залишився жити в батьковому будинку в Колоденці сам, бо батько Лари вже майже десять років працював у Португалії, і Богдан, закінчивши школу, на канікулах «побував у нього й допомагав на будівництві. Нелегально, звісно. За три неповні місяці хлопець заробив достатньо, щоб дорогою додому купити в Польщі старезний «мерседес». За документами машина була 1990 р. випуску, хоча після повернення до України Лара вичитав в Інтернеті, що модель 230TE не випускають ще з 1986-го <…>» [1, с. 15]. Новаторством М. Кідрука є введення до тексту твору візуалізації певних об'єктів, як, наприклад, номерного знака машини – крупним шифром "PL WRA 56775" [1, с. 15] – ця нібито незначна деталь є концептуально вагомою для подальшого розвитку подій у романі. Саме на цій машині з польськими номерами, незареєстрованій в українській базі на справжнього власника, Лаврик здійснив смертельний наїзд на Іллю Ісаєва. «Свій» адвокат пояснив Ларі, що той спокійно може уникнути відповідальності за смерть хлопця, покинувши машину.

Проте повернемося до фантастичного в романі: саме після спроби суїциду Рита відчула екзистенційний страх утрати життя, зрозуміла, що всі проблеми можна вирішити, саме тоді з'ясувала, що у снах, які вона бачила з дитинства, вона може змінювати минуле. Після того, як дівчина змінила перебіг подій, що спричинили її вагітність, у снах її почали переслідували істоти, зовні подібні на її рідних, які бажали її смерті. Простежуємо в даному контексті беззаперечні перегуки із вченням З. Фройда, який розглядав людину як поєднання трьох елементів: природного «я» (носій плотських бажань та інстинктів), раціоналістичного «я» (розважлива, суха й фальшива свідомість) та морального «я» (тобто підсвідомість людини), яке З. Фройд називає ще «над-я», – надсвідомість, яку суспільство нав'язує людині. Як наслідок, між усіма елементами особистості точиться боротьба, що породжує різноманітні комплекси, тобто психози, і саме підсвідомість стимулює людську діяльність, зокрема художню творчість (пригадаймо, що Рута мріє стати письменницею).

Важливо усвідомити, що саме в людині закорінене зло, приховане тваринне начало, тому вона ніби перебуває на краю прірви, яка таїться в її душі. Тож добро мусить збороти зло в самій людині, у її душі, що дасть змогу змінити й оточення навколо неї, і людство загалом. Ця боротьба між світлом і темрявою відбувається в Рутиних снах, коли її підсвідоме починає перемагати. Отже, спасіння Рути залежить насамперед від неї самої, від її внутрішнього вибору між світлом і темрявою, адже кожна людина своїми вчинками створює цю ауру навколо себе, реалізовує власну екзистенцію. Отже, фантастичну сюжетну лінію можемо трактувати як візуалізацію тієї боротьби, що ведеться в душі героїні: коли тобі 17, то нерідко здається, що весь світ проти тебе (можливо, тому потвори у снах Рути мали вигляд її найближчого оточення, зокрема батьків і сестри), особливо якщо це оточення, як тобі видається, не хоче сприймати тебе такою, як ти є, засуджує твої вчинки, не сприймає твої плани і мрії, намагається нав'язати своє бачення твого життя.

Вагомими для інтерпретації авторського задуму є цитування світових письменників у романі (ще один авторський виклик для інтелектуального читача): у розмові із сестрою Індія, зокрема, характеризує свої стосунки з Іллею словами Карлоса Руїса Сафона: «Важить не те, що тобі дають, а те, чим заради тебе поступаються» [1, с. 84]. Саме ці слова спонукають Руту змінити минуле: «Вона спробувала розрулити все правильно, природним шляхом, і не змогла <…> Ілля мертвий, Інді її ненавидить, батьки вважають божевільною. Їй нема за що чіплятися в цій реальності. І водночас вона знала, що може все виправити. Достатньо лише перенестись у сновидінні в той день, коли загинув Ілля, і врятувати хлопця. І тоді все стане так, як було» [1, с. 414]. Рута постає перед екзистенційним вибором – повернути до життя нареченого сестри, ризикуючи власним життям, чи залишитися живою, але чужою для своїх рідних. У її свідомості чітко відлунюють слова Анни: «Ніщо не дається просто так. Безжальний світ завжди знайде спосіб помститися <…> Облиш минуле <…> Ніякі жертви не виправлять того, що вже сталося. Ти повинна навчитися жити, пам'ятаючи минуле, але не змінюючи його. Ти маєш навчитися жити з помилками – не відпускати їх, не шукати ефемерного полегшення, просто жити далі, давши спокій тому, що відбулося <…> Нікому не буде діла до всього, що ти назмінювала, якщо не буде тебе» [1, с. 361, 364–365]. Проте вона обирає життя Іллі і щастя сестри, після чого ні на мить не могла заснути, бо темрява наздоганяла її, а істоти завжди були поряд, не залишаючи їй права на спасіння.

Фінал роману відкритий: після видалення Тимофієм Русецьким locus coeruleus, що відповідає за фазу швидкого сну (на думку Анни, його видалення могло врятувати їх від істот), Рута впадає в парасомнію (розлади сну, викликані психічними, неврологічними або соматичними

захворюваннями, які супроводжуються нічними жахами, галюцинаціями або викликають сонний параліч). Рута в той час спостерігала у своєму сні, як «хмари розійшлись, і розпаленіле літнє сонце <…> засліпило її» [1, с. 542]. Годинник на смартфоні весь час показував 9:19, проте заряд батареї з 96 впав до 93, «удалині над пагорбами розгорталося сіре полотнище дощу. Тхнуло сирою землею <…>» [1, с. 545]. Лікар констатував, що її розум і мислення перебувають у стані невизначеності і він, на жаль, не знає, як довго це триватиме.

Песимістичними є слова останньої пісні "Five Finger Death Punch" "Will The Sun Ever Rise" («Чи сонце коли-небудь зійде?»), рекомендованої автором. Проте згадаймо назву роману «Доки світло не згасне назавжди» і сонце, яке зупинилося над головою Рути в її сонному паралічі, – гра слів, яку автор і пропонує розгадати своєму читачеві. Пісня завершується запереченням – «ні», не зійде, але назва роману і сонце у фіналі все-таки дають підстави читачеві сподіватися на happy end попри те, що щасливий кінець не є властивим творам Макса Кідрука.

Висновки. Наше дослідження дає підстави констатувати, що специфікою авторського стилю Макса Кідрука є поєднання фантастики і науки з метою розкриття нагальних проблем суспільства, які стосуються кожної окремої родини й людини; письменник будує свій твір на засадах інтелектуальної гри-діалогу «автор – герой – читач», який і визначає шлях інтерпретації твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кідрук М. Доки світло не згасне назавжди : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 560 с.

2. Кідрук М. Доки світло не згасне назавжди : презентація. URL: http://www.youtube.com/watch?v=PSsI7n3iO_0 (дата звернення: 10.08.2021).

3. Овсяницька Г. Жанровий симбіоз твору М. Кідрука «Доки світло не згасне назавжди». URL: http:// ukrlit-2017.blogspot.com/2020/02/blog-post_57.html (дата звернення: 10.08.2021).

РОЗДІЛ 9
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091–31’06:821.[111(73)+131.1]
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.53

РЕМІНІСЦЕНЦІЇ «ІМЕНІ РОЗИ» УМБЕРТО ЕКО У «КНИЖКОВИХ ТАЄМНИЦЯХ» ОТТО ПЕНЦЛЕРА

THE REMINISCENCES OF “THE NAME OF THE ROSE” BY UMBERTO ECO IN THE “BIBLIOMYSTERIES” BY OTTO PENZLER

Мітіна Л.С.,
orcid.org/0000-0003-0060-419X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітаристики та мистецтвознавства
Харківської державної академії культури

У статті досліджено міжтекстовий дискурс роману Умберто Еко «Ім’я рози» (1980 рік) та серії «Книжкові таємниці» (2015–2018 роки) Отто Пенцлера через ремінісценції як таку форму інтертекстуальності, що відображає «образи літератури в літературі». Проведено сюжетний аналіз та виокремлено сім основних характерних особливостей детективної складової частини роману У. Еко (хронотоп – Бенедиктинський монастир на півночі Італії, кінець листопада 1327 року). Досліджено жанрово-типологічні особливості кожного з обраних творів серії О. Пенцлера, виявлено такі види ремінісценцій, як прямі, або незмінні, модифіковані, або трансформовані, та приховані, або неявні. Визначено таку кількість ремінісценцій у розглянутих творах та виокремлено їхні хронотопи:

1) «Компедіум Срема» (2014 рік) Френсіса Пола Вілсона – 8 прямих, 14 модифікованих, 2 приховані (хронотоп – Монастир де Санто-Томас, Авіла, центральна Іспанія, 1496 рік);

2) «Прийнятна жертва» (2012 рік) Джеффрі Дівера – 4 прямі, 7 модифікованих, 2 приховані (хронотоп – Ермосійо, штат Сонора, Мексика, 2011 рік);

3) «Кондор серед стелажів» (2015 рік) Джеймса Грейді – 2 прямі, 5 модифікованих, 3 приховані (хронотоп – Бібліотека Конгресу, Будівля Томаса Джефферсона, Вашингтон, США, березень 2011 року);

4) «Євангеліє від цариці Савської» (2014 рік) Ліндсей Фей – 5 прямих, 8 модифікованих, 2 приховані (хронотоп – Лондон, Велика Британія, вересень 1902 року);

5) «Це є у книзі» (2013 рік) Мікі Спіллейна та Макса Аллана Коллінза – 3 прямі, 6 модифікованих, 2 приховані (хронотоп – Нью-Йорк, США, 1980-і роки, літо).

Встановлено, що означена серія як сукупність текстів виявляє щодо роману У Еко властивість інтертекстуальності, зумовлену наявністю у текстах, що приймають, різних видів ремінісценцій початкового тексту, а з урахуванням жанрових особливостей текстів-реципієнтів взаємодія текстів відбувається в детективній площині тексту-джерела, що є відмітною рисою розглянутого інтертекстуального дискурсу.

Ключові слова: Умберто Еко, «Ім’я рози», Отто Пенцлер, “Bibliomysteries”, ремінісценція, міжтекстовий дискурс, інтертекстуальність.

The article explores the intertextual discourse of Umberto Eco’s novel “The Name of the Rose” (1980) and Otto Penzler’s book series “Bibliomysteries” (2015–2018) through the reminiscences as a form of the intertextuality that reflects “images of the literature in the literature”. The plot analysis is carried out and seven main characteristic features of the detective component of the novel Eco are singled out (chronotope – Benedictine monastery in Northern Italy, late November 1327). The genre-typological features of each of the selected works of the Penzler’s series are studied and the following types of the reminiscences are revealed: direct, or unchanging; modified, or transformed; and hidden, or implicit.

The following number of the reminiscences in the considered works is defined:

1) “The Compendium of Srem” (2014) by F. Paul Wilson – 8 direct, 14 transformed, 2 hidden (chronotope – Real Monastery de Santo Tomas, Avila, Central Spain, 1496);

2) “An Acceptable Sacrifice” (2012) by Jeffery Deaver – 4 direct, 7 transformed, 2 hidden (chronotope – Hermosillo, Sonora, Mexico, 2011);

3) “Condor in the Stacks” (2015) by James Grady – 2 direct, 5 transformed, 3 hidden (chronotope – Library of Congress, Thomas Jefferson Building, Washington, DC, USA, March 2011);

4) “The Gospel of Sheba” (2014) by Lyndsay Faye – 5 direct, 8 transformed, 2 hidden (chronotope – London, Great Britain, September 1902);

5) “It’s in the Book” (2013) by Mickey Spillane and Max Allan Collins – 3 direct, 6 transformed, 2 hidden (chronotope – New York, USA, 1980s, summer).

It is established that the specified series as a set of texts reveals in relation to the novel Eco property intertextuality due to the presence in the receiving texts of different types of reminiscences of the original text. Taking into account the genre features of the recipient texts, the interaction of the texts takes place in the detective plane source text, which is a distinctive feature of the considered intertextual discourse.

Key words: Umberto Eco, "The Name of the Rose", Otto Penzler, "Bibliomysteries", reminiscence, intertextual discourse, intertextuality.

Постановка проблеми. За влучним визначенням Ш. Грівеля, «немає тексту, окрім інтертексту» [1, с. 104], або кожний новий текст – це своєрідна проєкція відповідних попередніх текстів, а у вузькому сенсі – їх ремінісценція. Тому, як уточнює Ю. Кристєва, «будь-який текст є продуктом вбирання і трансформації якогось іншого тексту» [2, с. 259]. Водночас, за У. Еко, виникає «інтертекстуальний діалог» як «феномен, за якого в даному тексті відлунюються інші тексти» [3, с. 431]. Саме такий діалог, або пару «прототекст – інтертекст», становлять роман «Ім'я рози» Умберто Еко (Umberto Eco, 1932–2016 рр., Італія) та серія «Книжкові таємниці» Отто Пенцлера (Otto Penzler, 1942 р., США).

О. Пенцлер – відомий редактор детективів, укладач енциклопедій детективу та володар численних нагород за свої біографічні, критичні, укладацькі й інші літературні роботи. Також власник магазину детективної літератури «Таємнича книга» (Mysterious Bookshop, Нью-Йорк), де і мешкає. Саме як власник магазину О. Пенцлер отримав престижну премію «Ворон» (Raven, 2003 р.). Коли у 2010–2012 рр. в нього виникли серйозні фінансові проблеми, звернувся до своїх друзів – відомих авторів детективів із проханням створити для свого магазину твір з оригінальною книжковою таємницею. Отримані твори друкувались окремо мінімальним нумерованим накладом з автографом автора та публікувалися в електронному вигляді, причому багато з них були перекладені десятками мов (українських перекладів поки що не має). Крім того, О. Пенцлер видав їх окремо збіркою «Книжкові таємниці», що мала підзаголовок «Кримінальні історії у світі книг та книгарень». Нині вийшло два томи збірки [4; 5], кожний із яких містить 15 творів (повість або оповідання) 15-ти різних авторів, третій том планується до виходу найближчим часом.

«Ім'я рози» [6] – перший роман У. Еко, видатного італійського вченого і письменника, є насамперед семіотичним романом, який, у свою чергу, має форму середньовічного детектива, що слушно посідає високі (13 та 23) місця серед 100 найкращих детективних романів усіх часів, за версіями спілок письменників детективів, відповідно британських (CWA) і американських (MWA). Водночас це постмодерністський роман, що має багатошарову структуру, насичену численними семантичними, символічними, культурними й іншими кодами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність окремих досліджень творчості авторів серії О. Пенцлера, робіт з аналізу їхніх творів, що входять до складу означеної серії, нині нами не знайдено.

Дослідженню роману У. Еко присвятили свої праці Д. Затонський (аналіз роману У. Еко і як детективу англійського типу, і як антидетективу, або пародії на нього) [7]; О. Костюкович (роман У. Еко як історичне обрамлення думок, що безпосередньо стосуються головних проблем сьогоднішнього світу) [8]; Ю. Лотман (аналіз пластів змістів, які можуть бути зчитані з текстової поверхні роману) [9]; І. Набитович (аналіз сакрохронотопних характеристик роману як можливості міто-ритуальної мандрівки в діяхронічному та синхронному вимірі; дослідження архітектонічної й ідейно-естетичної спорідненості повісті Наталени Королевої «1313» та роману У. Еко) [10; 11]; М. Прокопович (аналіз кардинальної зміни вектора ціннісних орієнтацій середньовічного світогляду в романі У. Еко) [12]; М. Суіні (дослідження роману У. Еко як сучасного погляду на середньовіччя та середньовічні суперечки про універсалії) [13]; О. Харлан (визначення основних рис жанру ретро-детективу шляхом аналізу роману У. Еко) [14]; М. Челецька (аналіз інтелектуального детективу У. Еко як моделі відкритого тексту) [15]; Г. Шовкопляс (аналіз роману У. Еко як типологічної моделі постмодерністського детективу) [16] та інші. Зауважимо, що серед численних дослідників роману опинився навіть його автор (роман як космологічна структура, метафізика детективу тощо) [17].

Віддаючи належне зазначеним працям вітчизняних та зарубіжних літературознавців, визначимо необхідність сумісного дослідження згаданих вище текстів, бо робіт у цьому напрямі виявити не вдалось.

Постановка завдання. Спробуємо дослідити міжтекстовий дискурс роману У. Еко «Ім'я рози» та серії «Книжкові таємниці» О. Пенцлера через ремінісценції, як таку форму інтертекстуальності, що відображає «образи літератури в літературі» [2, с. 253]. Зосередимо увагу на розв'язанні таких

завдань: виокремлення характерних особливостей детективної складової частини роману У. Еко; визначення для кожного з обраних творів серії О. Пенцлера таких видів ремінісценцій, як прямі, або незмінні, модифіковані, або трансформовані, та приховані, або неявні.

Виклад основного матеріалу. Головний герой еківського роману влучно визначає його детективну складову частину: «ми тут намагаємось з'ясувати щось, що сталося у громаді, яка живе книгами, між книгами, для книг, а отже, важливо й усе те, що говориться тут про книги» [6, с. 129]. Тож ремінісценції книжкового детективу У. Еко можна знайти в усіх творах серії О. Пенцлера за визначенням, та ми обмежимось для розгляду лише п'ятьма текстами, що здалися найбільш цікавими. Кожен із них має свій номер в означеній серії, відповідно 17, 7, 28, 18, 15.

Умберто Еко (Umberto Eco, 1932–2016 рр., Італія). **«Ім'я рози»** ("Il nome della rosa", 1980 р.) [6].

Бенедиктинський монастир на півночі Італії, кінець листопада 1327 р. Тут планується диспут між теологами римського папи на чолі з великим інквізитором та представниками римського імператора – монахами-францисканцями. Але трапляється низка вбивств монахів, які пов'язані з великою монастирською бібліотекою, що терміново потребує проведення розслідування. І саме в цей час до монастиря прибувають два францисканці – монах Вільгельм Баскервільський та його учень – послушник Адсон.

Характерні особливості детективної складової частини роману:

– низку бібліотечних убивств розслідують два монахи – детектив-учитель та помічник-учень, які є алюзією відомої пари Холмс – Ватсон із творів Артура Конан Дойла за іменами, діалогами, вчинками та методами слідства;

– монах – детектив є колишнім інквізитором, а нині вченим-теологом;

– визначальною метою розслідування є пошук ключової книги – другого тому «Поетики» Аристотеля, присвяченого комедії;

– маскувальною книгою є «Апокаліпсис», бо спочатку детективи помилково пов'язували низку вбивств із сімома ангельськими карами;

– великий інквізитор, що прибуває до монастиря з особливою місією, провадить своє типове розслідування – здобуває тортурами зізнання в невинних та страчує останніх;

– організацію вбивств здійснюють бібліотекарі під керівництвом сліпого доглядача Хорхе (алюзія на Хорхе Луїса Борхеса), щоб приховати єретичні, на їхній погляд, книжки;

– розкриття вбивств і знайдення ключової книги призводить до знищення останньої, а також усієї бібліотеки з монастирською вежею, до нових жертв.

Френсіс Пол Вілсон (F. Paul Wilson, 1942 р., США). **«Компедіум Срема»** ("The Compendium of Srem", 2014 р.) [18].

Монастир де Санто-Томас, Авіла, центральна Іспанія, 1496 р. Дуже близький до роману У. Еко хронотоп, причому просторове зміщення можна не враховувати, бо відома екранізація «Імені рози» Жан-Жака Анно (1986 р.) знімалася майже поряд – у кастильському замку Калатрава-ла-Нуева.

Головні герої – монах-інквізитор Аделяр (колишній учений), монах-бібліотекар Раміро (керівник монастирської бібліотеки та її укладач) і Великий інквізитор Іспанії Томас де Торквемада. Аделяр випадково купує дивну книгу з незрозумілою назвою «Компедіум Срема». Цей товстий том із металевою обкладинкою, що майже нічого не важить, містить опис невідомої людської цивілізації, має невизначену кількість сторінок, яких завжди сто – у разі перегортання останніх сторінок зникає відповідна кількість перших, та численні кольорові, об'ємні та рухомі ілюстрації. Крім того, книга є ментально інтерактивною, бо текст відображається рідною мовою конкретного читача. Вона не проклинає Церкву та не зводить огуду на Отця, Сина або Святого Духа. Головна єресь книги в тому, що Бог і Його Церква в ній просто відсутні.

Монахи провадять слідство щодо походження книги, розмотують у зворотному порядку ланцюг володарів книги. Але цей процес переривається вбивством колишнього власника, замаскованим під самогубство. Тоді монахи здійснюють під орудою Великого інквізитора низку спроб зі знищення єресі. Але ні полум'я, ні сокира ката, ні свята вода, ні різноманітні хімічні розчини не залишають на книзі жодних слідів, до того ж вона ще й не тоне у воді. Тож єресь ховають у таємній могилі, гробарів страчують, але книга повертається до свого зберігача – Раміро, як толкієнівський перстень усевладдя.

Прямі ремінісценції:

– склад головних персонажів: монах-інквізитор, монах-бібліотекар, великий інквізитор;

– місце дії – середньовічний монастир, на третьому поверсі якого розташована бібліотека;

– у центрі розслідування – ключова книга;

– розслідування провадять два монахи;

– великий інквізитор бере безпосередню участь у розслідуванні;

– убивства вчиняє монах-бібліотекар;

– монах-бібліотекар приховує ключову книгу в бібліотеці та деякий час намагається її знищити;

– провідний розслідувач намагається врятувати ключову книгу.

Модифіковані ремінісценції:

– зміщення монастирського хронотопу (незначне в історичному та географічному аспектах);

– головні події не відбуваються в монастирській бібліотеці;

– провідний розслідувач є колишнім ученим та дійсним інквізитором;

– другий розслідувач є бібліотекарем;

– монастир та бібліотеку тільки збудовано, ще продовжуються деякі роботи з її благоустрою;

– у бібліотеки – тільки один бібліотекар, він же її керівник та укладач;

– ключова книга – «Компедіум Срема», автор і походження невідомі;

– розслідуються не вбивства, а походження ключової книги;

– розслідування здійснюється під орудою великого інквізитора;

– розслідування переривається вбивством, замаскованим під самогубство;

– після завершення розслідування монахи-розслідувачі намагаються разом із великим інквізитором знищити ключову книгу;

– другий розслідувач скоює вбивство першого;

– рівень єресі ключової книги доведено до максимального;

– ключова книга є віртуальною, бо існує тільки в текстовому просторі.

Приховані ремінісценції:

– твір має назву ключової книги;

– монастир розташований поряд із замком, де знімалася відома екранізація роману У. Еко.

Джеффрі Дівер (Jeffery Deaver, 1950 р., США). **«Прийнятна жертва»** (“An Acceptable Sacrifice”, 2012 р.) [19].

Ермосійо, штат Сонора, Мексика, 2011 р.

Головні герої – два агенти спецслужб Мексики та США і наркобарон-книголюб. Мета – знищення наркобарона для запобігання запланованому вибуху туристичного автобуса. Наркобарон зібрав у своєму будинку-фортеці унікальну бібліотеку із 22 тисяч книг, переважно першодруків, багато з яких існують в єдиному екземплярі. Прийнятна жертва – наркобарон і можливі поплічники поруч. Неприйнятна жертва – його бібліотека.

Один з агентів під виглядом помічника букініста доставляє наркобарону замовлений першодрук «Крамниці старожитностей» Ч. Діккенса і залишає на видному місці в бібліотеці невелику книгу Ф. Шиллера у шкіряній палітурці – першодрук «Розбійників». Вміст останньої книги замінено на бомбу з відповідним механізмом – ще одна прийнятна жертва. Після очікуваного знаходження «Розбійники» знешкоджуються, а наркобарон спокійно відправляється у спальню, де й гине від вибуху ніби власного айпада.

Прямі ремінісценції:

– склад головних персонажів: два розслідувачі та бібліотекар – доглядач і укладач бібліотеки;

– головні події відбуваються в бібліотеці;

– ключова та маскувальна книги – першодруки;

– організатор і планувальник убивств – доглядач і укладач бібліотеки.

Модифіковані ремінісценції:

– монахів-розслідувачів замінено на двох спецагентів;

– у бібліотеці – тільки один бібліотекар, він же її керівник та укладач;

– бібліотекар видає книги тільки собі;

– мета розслідування – пошук шляхів знищення бібліотекаря;

– ключова книга («Крамниця старожитностей» Ч. Діккенса) використовується буквально – як ключ до бібліотеки;

– маскувальна книга («Розбійники» Фрідріха Шиллера) модифікується у вибуховий пристрій з усіма зовнішніми ознаками першодруку;

– бібліотека є місцем розгортання подій, які не завдають шкоди її книгам.

Приховані ремінісценції:

– розслідувачі не мають часу на саме розслідування, тож діють, як великий інквізитор в У. Еко, – знищують вірогідне зло без доказів, хоча і без тортур;

– спираючись, свідомо чи несвідомо, на досвід детективів У. Еко, розслідувачі значно ускладнюють свій план, але зберігають неушкодженою унікальну бібліотеку, хоча йдуть на можливі людські жертви.

Джеймс Грейді (James Grady, 1949 р., США). **«Кондор поміж стелажів»** (“Condor in the Stacks”, 2015 р.) [20].

Бібліотека Конгресу, Будівля Томаса Джефферсона, Вашингтон, США, березень 2011 р.

Агент ЦРУ Кондор після лікування отримує призначення у спеціальний відділ Бібліотеки Конгресу – бюро інвентаризації. Він повинен переглядати художню літературу з бібліотек військових баз, що зачиняються, посольств тощо на наявність зайвих предметів та записів. Книги поступають у пересувних коробах, вивантажуються, перевіряються і знову завантажуються в ті ж короби та направляються на утилізацію. І вже

в перший день Кондор виявляє невідповідність у кількості коробів у наявності та за документами.

Ця авторемінісценція повертає нас на 40 років, до відомого трилеру Дж. Грейді «Шість днів Кондора» (1974 р.) та не менш відомої п'ятдесятивідсоткової екранізації Сідні Поллака «Три дні Кондора» (1975 р.). Тоді молодий аналітик ЦРУ Кондор також звернув увагу на помилку у книжковій логістиці, що призвело до знищення всього його відділу, який займався аналізом світової детективної літератури та розташовувався неподалік від Бібліотеки Конгресу.

Співробітниця бібліотеки веде боротьбу з еротикою в літературі, оманою вилучає відповідні книги з фондів регіональних бібліотек до сховища Бібліотеки Конгресу. Потім ці книги розміщуються у відповідних коробах бюро інвентаризації для подальшого знищення. Але все це виявляється маскуванням, бо під час пересування коробів у різні місця бібліотеки закладається вибухівка. Та Кондор розкриває цю схему і серйозними зусиллями знешкоджує її.

Прямі ремінісценції:

– головні персонажі – співробітники бібліотеки;

– бібліотека є центром розвитку сюжету.

Модифіковані ремінісценції:

– розслідування провадить один співробітник бібліотеки, який є агентом ЦРУ;

– розслідування стосується зникаючих коробів книг та їхнього нового змісту;

– співробітниця бібліотеки формує таємний фонд «єретичних» книг для їх подальшого знищення за ознакою наявності еротичних сцен; короби завантажуються послідовно за назвами книг цього фонду та за алфавітом;

– на час розслідування як маскувальні книги використовуються всі наявні видання таких творів:

– "Call Me Sinner" («Називай мене грішницею», 1961 р.) Аллана Маршалла (Allan Marshall) – один із псевдонімів Дональда Вестлейка (Donald Westlake, 1933–2008 рр., США);

– "Caretakers" («Доглядачі», 1983 р.) Табіти Кінг (Tabitha Jane King, 1949 р., США);

– "Carpetbaggers" («Першопрохідці», 1961 р.) Гарольда Роббінса (Harold Robbins, 1916–1997 рр., США);

– "Delta of Venus" («Дельта Венери», 1977 р.) Анаїс Нін (Anais Nin, 1903–1977 рр., Франція);

– під час розслідування «детектив» знищує обох бібліотечних злодіїв.

Приховані ремінісценції:

– співробітник бібліотеки підготовлює її знищення як великого сатанинського храму єретичної думки;

– «детектив» запобігає вибуху бібліотеки;

– автор закінчує свою оповідь цікавим розділом «Привиди, які промайнули перед нашими очима», де висловлює подяку та подає перелік із 20-ти авторів, ремінісценції на твори яких можна знайти в його тексті. До цього переліку від себе додамо самого Джеймса Грейді й Умберто Еко.

Ліндсей Фей (Lyndsay Faye, США). **«Євангеліє від цариці Савської»** ("The Gospel of Sheba", 2014 р.) [21].

Лондон, Велика Британія, вересень 1902 р.

До помічника бібліотекаря Лондонської бібліотеки звертається один із членів братства Соломона за консультацією стосовно Євангелія від цариці Савської у вигляді рукопису XVI ст. Братство вивчає святі таємниці, наведені легендарним царем Соломоном. Інший член цього товариства випадково знайшов у своєму будинку таємну бібліотеку магічних текстів, одним із яких виявилось означене Євангеліє. Ця книга, що містить потужні церемоніальні ритуали, викладені безпосередньо царицею Савською після зустрічей із царем Соломоном, негативно впливає на здоров'я читачів, окрім її власника. Помічник бібліотекаря встановлює автентичність рукопису, але після цього стан його здоров'я швидко погіршується. Тож він припускає, що книгу отруєно, звертається до свого приятеля – доктора Ватсона та його друга – Шерлока Холмса. Славнозвісний детектив встановлює, що отрута знаходиться не у книзі, а в бавовняних рукавичках, що призначені для роботи з нею.

Прямі ремінісценції:

– головні герої – помічник бібліотекаря та власник таємної бібліотеки;

– одне з головних місць розвитку подій – бібліотека;

– у центрі розслідування – ключова книга;

– твір подано як рукопис головного героя;

– у розслідуванні беруть участь детектив та його помічник.

Модифіковані ремінісценції:

– розслідування провадить помічник бібліотекаря;

– пара «детектив – помічник» використовується як епізодичне тло розслідування;

– розслідувач звертається по допомогу до детектива та його помічника тільки наприкінці розслідування;

– ключова книга – Євангеліє від цариці Савської;

– розслідуються не вбивства, а ймовірне отруєння відповідних читачів ключової книги;

– отруту розміщено не на сторінках книги, а в бавовняних рукавичках для роботи з нею;

– розслідувач також отруюється під час вивчення ключової книги;

– ключова книга є віртуальною, бо існує тільки у просторі тексту.

Приховані ремінісценції:

– твір має назву ключової книги;

– розслідування завершують детектив та його помічник, які є не алюзією, а безпосередньо героями Артура Конан Дойла.

Мікі Спіллейн (Mickey Spillane, 1918–2006 рр., США), Макс Аллан Коллінз (Max Allan Collins, 1948 рр., США). **«Це є у книзі»** (“It’s in the Book”, 2013 р.) [22]. *Повість є доопрацюванням М.А. Коллінза рукопису з архіву М. Спіллейна.*

Нью-Йорк, США, 1980-і рр., літо.

Дон Ніколас Джиральді майже сорок років очолював нью-йоркську мафію, увесь цей час він, за чутками, фіксував усі реальні події свого бізнесу у спеціальній книзі. Цю комірну книгу мафії лише здалека бачили тільки кілька людей із найближчого оточення Дона. Коли останній давав якусь інформацію щодо поточних справ, то завжди додавав «це є у книзі», маючи на увазі свій таємний записник.

Після смерті Дона комірна книга зникла, бо Джиральді таємно передав її довіреній особі, яка не входить до складу сім’ї. У книзі зацікавлені поліція, окремі найвищі держслужбовці та нове керівництво мафії. Усі сторони наймають для пошуків книги приватного детектива Майка Хаммера, який раніше надавав конфіденційні послуги померлому.

М. Хаммер разом із помічницею починають розслідування з нью-йоркського собору Святого Патрика. Згодом, долаючи складнощі та скоївши декілька вбивств, детектив отримує таємну книгу, яка виявляється першим виданням англійською (1640 р.) «Державця» (1513 р.) Нікколо Мак’явеллі (1469–1527 рр.).

Прямі ремінісценції:

– головні герої – детектив та його помічник;

– у центрі розслідування – ключова книга;

– твір подано як розповідь головного героя.

Модифіковані ремінісценції:

- помічник детектива – жінка;
- ключова книга – «Державець» Нікколо Мак’явеллі:

– першодрук англійського видання;

– містить характерні ознаки всіх таємних угод мафії;

– є метою розслідування;

– маскувальна книга – книга таємних угод мафії:

– до кінця розслідування виконує роль ключової книги;

– виявляється міфом;

– залишається ключовою після завершення розслідування для окремого кола персонажів;

– католицький храм є тільки місцем пошуків ключової книги, а не місцем її зберігання;

– твір Н. Мак’явеллі є ключовою книгою тільки у просторі її власника, бо пояснює зміст усіх таємних угод;

– ключова книга поза простором її власника перетворюється за зовнішніми ознаками безпосередньо на сховище цих угод, або в маскувальну книгу.

Приховані ремінісценції:

– ключова книга позначена в назві твору без назви самої книги;

– назва твору є фразою власника ключової книги щодо останньої.

Висновки. Міжтекстовий дискурс роману Умберто Еко «Ім’я рози» та серії «Книжкові таємниці» Отто Пенцлера досліджено через ремінісценції як таку форму інтертекстуальності, що відображає «образи літератури в літературі». Проведено сюжетний аналіз та виокремлено сім основних характерних особливостей детективної складової частини роману У. Еко. Досліджено жанрово-типологічні особливості кожного з обраних творів серії О. Пенцлера та виявлено такі види ремінісценцій, як прямі, або незмінні, модифіковані, або трансформовані, та приховані, або неявні. Визначено таку кількість ремінісценцій у розглянутих творах:

1) «Компедіум Срема» (2014 р.) Френсіса Пола Вілсона – 8 прямих, 14 модифікованих, 2 приховані;

2) «Прийнятна жертва» (2012 р.) Джеффрі Дівера – 4 прямі, 7 модифікованих, 2 приховані;

3) «Кондор серед стелажів» (2015 р.) Джеймса Грейді – 2 прямі, 5 модифікованих, 3 приховані;

4) «Євангеліє від цариці Савської» (2014 р.) Ліндсей Фей – 5 прямих, 8 модифікованих, 2 приховані;

5) «Це є у книзі» (2013 р.) Мікі Спіллейна та Макса Аллана Коллінза – 3 прямі, 6 модифікованих, 2 приховані.

Встановлено, що серія «Книжкові таємниці» О. Пенцлера як сукупність текстів виявляє щодо роману «Ім’я рози» У. Еко властивість інтертекстуальності, зумовлену наявністю у текстах, що приймають, різних видів ремінісценцій початкового тексту. З урахуванням жанрових особливос-

тей текстів-реципієнтів взаємодія текстів відбувається в детективній площині тексту-джерела, що є відмітною рисою розглянутого інтертекстуального дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ильин И. Постмодернизм : словарь терминов. Москва, 2001. 384 с.
2. Хализев В. Теория литературы. Москва, 1999. 398 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 1. 608 с.
4. Bibliomysteries: Stories of Crime in the World of Books and Bookstores / ed. by Otto Penzler. New York : Pegasus Crime, 2017. 526 p.
5. Bibliomysteries / ed. by Otto Penzler. New York : Pegasus Books, 2018. Volume Two : Stories of Crime in the World of Books and Bookstores. 532 p.
6. Еко Умберто. Ім'я рози. Пер. з італ. М. Прокопович. Харків : Фоліо, 2006. 575 с.
7. Затонский Д. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. Харьков : Фолио, 2000. 256 с.
8. Костюкович Е. Орбиты Эко. *Имя розы* / У. Эко. Санкт-Петербург, 2000. С. 645–649.
9. Лотман Ю. Выход из лабиринта. *Имя розы* / У. Эко. Санкт-Петербург, 2000. С. 650–669.
10. Набитович І. Концепт лабіринту як сакрального локусу (на прикладі новелістики Х.Л. Борхеса, романів У. Еко «Ім'я рози» та К. Мосс «Лабіринт»). *Маґістеріум.* Київ, 2010. Вип. 38 : Літературознавчі студії. С. 45–51.
11. Набитович І. Архітектонічна та ідейно-естетична симетрія повісті Наталени Королевої «1313» та роману Умберто Еко "Il nome della rosa". *Lublin Studies in Modern Languages and Literature.* Lublin, 2008. P. 87–113.
12. Прокопович М. Середньовіччя Умберто Еко. *Ім'я рози* / У. Еко. Харків : Фоліо, 2006. С. 3–18.
13. Суини М. Лекции по средневековой философии. Москва, 2001. Вып. 1 : Средневековая христианская философия Запада. 304 с.
14. Харлан О. Ретро-детектив у сучасній європейській літературі: модифікації жанру. *Наукові праці ЧДУ КМА. Серія «Філологія. Літературознавство».* 2010. Т. 135. Вип. 122. С. 84–88.
15. Челецька М. Код лабіринту як предмет дослідження семіотичної антропології. *Studia Methodologica.* 2008. Вип. 24. С. 132–138.
16. Шовкопляс Г. Рецепти від Умберто Еко. Дещо про написання постмодерністських детективів. *Філологічні науки.* 2016. № 8. С. 119–123.
17. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». Санкт-Петербург, 2007. 92 с.
18. Wilson F.P. The Compendium of Srem. New York : Mysterious Bookshop, 2014. 81 p.
19. Deaver J. An Acceptable Sacrifice. New York : Mysterious Bookshop, 2012. 64 p.
20. Grady J. Condor in the Stacks. New York : Mysterious Bookshop, 2015. 73 p.
21. Faye L. Gospel of Sheba. New York : Mysterious Bookshop, 2014. 69 p.
22. Spillane M., Collins M.A. It's in the book. New York : Mysterious Bookshop, 2013. 66 p.

РОЗДІЛ 10
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК [316.774:004]:32
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.54

МЕМИ І МЕСЕДЖІ:
ЯК РОЗВАЖАЛЬНИЙ КОНТЕНТ РОЗКРИВАЄ ПОЛІТИЧНІ ТЕМИ

MEMES AND MESSAGES:
HOW ENTERTAINING CONTENT REVEALS POLITICAL TOPICS

Старкова Г.В.,
orcid.org/0000-0002-2424-7732
кандидатка культурології,
доцентка кафедри управління соціальними комунікаціями
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Розважальний контент – невід'ємний елемент сучасної сміхової культури та медіаспоживання. Звичним джерелом такого змісту є соціальні мережі. Мем – візуальний або аудіовізуальний твір найчастіше гумористичного характеру – можна назвати всюдисущим різновидом розваги для сучасного користувача. Деякі автори займаються створенням такого контенту, але його основні риси – контекстуальність і вірулентність. Через це, з одного боку, майже неможливе однозначне тлумачення, наявне обмеження цільової аудиторії та впливу через донесення певної інформації, з іншого – майже неможливо відстежити першоджерело. Мем значною мірою подібний до анекдоту – є іронічною реакцією на реальні ситуації або феномени.

Специфіка українського користувача – особливо у східній, південній і центральній частинах країни та за кордоном – споживання російськомовного контенту. Наприклад, надані студентами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця зразки мемів переважно російськомовні. Це загрожує викривленням сприйняття суспільства та державної політики, адже споживання аудіовізуального контенту призводить до толерування зображуваного.

Проте є чимало пабліків / спільнот і сторінок у соціальних мережах з українським контентом. Усі вони так чи так відображають ставлення до ситуації в державі або поза нею.

Сторінка "GONI Мемаси» не позиціонує себе як політична, але найчастіше надає контент такого характеру. Її автор – рівненський ведучий і діджей Михайло Юрчук (Micik Gonibez). Він створює меми не щодня, але іноді кількість опублікованого налічує десятки. Усе залежить від того, чи викликає щось реакцію автора. Михайло Юрчук широко використовує так звані шаблони мемів для створення власного контенту, але часто додає тло жовтого кольору й обов'язково – напис "GONI". За цими ознаками авторські зразки легко ідентифікувати в добірках інтернет-засобів масової інформації.

Ключові слова: політика, суспільство, фольклор, мем, меседж, медіа, соціальна мережа.

Entertainment content is an integral part of modern laughter culture and media consumption. The usual source of such content is social networks. A meme – a visual or audiovisual work of often humorous nature – can be called a ubiquitous form of entertainment for the modern user. Some authors create similar content, but its main features are contextuality and virulence. Because of this, on the one hand, it is almost impossible to interpret unambiguously. There is a limitation of the target audience and influence due to the delivery of certain information; on the other – it is almost impossible to trace the source. The meme is very similar to an anecdote – it is an ironic reaction to real situations or phenomena.

The specifics of the Ukrainian user (especially in the eastern, southern, and central parts of the country and abroad) is the consumption of Russian-language content. For example, the samples of memes provided by the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics students are mainly in Russian. This threatens to distort society's perception and public policy because the consumption of audiovisual content leads to tolerance of the image.

However, there are many publics (communities) and pages on social networks with Ukrainian content. In one way or another, all of them reflect the attitude to the situation in the country or abroad.

The GONI Мемаси page does not position itself as political, but most often provides the content of this nature. Its author is Rivne presenter and DJ Mykhailo Yurchuk (Micik Gonibez). He does not create memes every day, but sometimes the number of published is calculated in dozens. It all depends on whether something provokes a reaction from the author. Mykhailo Yurchuk makes extensive use of so-called meme templates to create his content but often adds a yellow background, and the inscription "GONI" is a must. According to these features, the author's samples are easy to identify in the selections of online media.

Key words: politics, society, folklore, meme, message, media, social network.

Постановка проблеми. У повсякденній мові термін «мем» найчастіше уживається на позначення аудіовізуального контенту – зображення або відео, – який завдяки своїй гумористичності або актуальності копіюється та швидко поширюються користувачами інтернету [1, с. 233]. За формальними ознаками меми є різновидом сучасного фольклору [2]. Так само вони допомагають поширенню конкретних тем, наприклад політичних.

Нині меми настільки популярні, що інформаційні інтернет-портали роблять регулярні добірки найсмішніших, кращих, тематичних тощо. Зокрема, такі поважні загальноукраїнські видання, як hromadske.ua, «Українська правда», УНІАН, Цензор.НЕТ. Поява таких публікацій незіставна із професійними стандартами, зазвичай редакції не роблять жодного аналізу, у найліпшому разі – невеликі коментарі щодо змісту мему з посиланнями на попередні інформаційні матеріали за темою. Добірки є суто розважальними і не несуть корисної інформації. Навіть більше, виражена в жарті позиція, що з'являється на сторінках «серйозних» видань, завдяки емоційній зарядженості запам'ятовується краще, а отже, іноді стає вагомішою за факти. В інформаційній журналістиці це неприйнятно для будь-яких тем, для суспільно-політичних і поготів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники аналізують меми в категоріях різних гуманітарних наук, але найчастіше – у контексті інформаційних війн. Наприклад, стаття Людмили Павлюк присвячена дослідженню мемів у масмедійних репрезентаціях російсько-української гібридної війни [3]. Варто підкреслити, що вчені Російської Федерації також активно досліджують сучасний мережевий фольклор, їхні доробки, безсумнівно, варто розглядати крізь призму державної пропаганди та намагатися уникати цитування.

Водночас розбудови дослідницької групи «Моніторинг актуального фольклору» виглядають відповідними загальносвітовому контексту. Так, у статті «Життєвий цикл мема в чайках, бакланах і качечках» [4] доводиться, що мем – одиниця інформації, що має дві властивості: 1) містить «запакований» та потенційно змінюваний комплекс значень; 2) для розшифровки повідомлення («розпакування») потрібне знання контексту, до якого відсилає мем. Дослідники нагадують, що така здатність в семіотичній теорії Чарльза Пірса притаманна знакам-індексам – у процесі існування мем так само швидко стає індексом із кількома означуваними. Висловлення за допомогою індексів часто є ігровим, а іноді обставляється підкреслено «дитячою» поведінкою. Це, переконані вчені, має одну функцію – створювати відчуття, що висловлене безпечне, наприклад позаполітичне, а також знайти та закріпити нові означувані, які служать для впізнання «своїх». Адже «здатність зчитувати меми передбачає наявність спільного знання, тому об'єднує людей, а успішні меми сприяють складанню групової ідентичності» [4, с. 301].

За допомогою індексів ми отримуємо нові комунікативні можливості. Якщо йти далі, то мем можна вбудувати в соссюрологію, яку вправно аналізує Оксана Просяник [5], але це потребує окремого дослідження. Категоріальний апарат семіотики дозволяє науковцям вписати меми в логіку філології, мовознавства, культурології тощо.

Постановка завдання. Історії відомі приклади, коли нову хвилю популярності фольклорні твори отримували в обробці професійного митця (наприклад, «Щедрик» Миколи Леонтовича). Іноді – навпаки, інформація про автора губилася (це стосується, серед іншого, деяких віршів Тараса Шевченка). Категорія авторства здавна є умовною для усної народної творчості, популярність зразків якої зумовлена актуальністю порушених тем для широких верств [7]. З поширенням інтернету проблема авторства та дотримання прав творців вийшла на інший рівень, бо з'явилася можливість для нескінченного неконтрольованого копіювання [8]. Першоджерело майже неможливо відстежити, якщо воно не буде вказано (у програмному коді, на зображенні тощо). Якщо на першому місці для користувача – прагнення розважитися, то зрозумілий, підкріплений емоціями зміст для нього важливіший за все інше.

Мережевий фольклор не втрачає і рис, притаманних авторським творам: закладені від початку думки не лише поширюються, а й привласнюються. Меми, безсумнівно, не слугують єдиним джерелом інформації, однак вони вбудовуються в «інформаційну бульбашку» людини та «підсилюють» її [3]. Неможна недооцінювати таку особливість у жодному разі, а особливо ж у суспільно-політичних темах, бо індекси вказують на негативні, на думку аудиторії, явища. Тому інститути влади охоче привласнюють знаки-індекси або борються з ними [4], залежно від політики.

Мешканці України – дуже строката аудиторія. Хоча з початком російської агресії намітилися тенденції до формування громадянської ідентичності, соціокультурний простір країни – «складна взаємодія різних ідентичностей – національних, етнічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних, регіональних, на які, у свою чергу,

впливають процеси міжкультурні комунікації, культурної дифузії, актуалізації етнокультурних смислів та контекстів, процеси продукування регіональних групових етнокультурних та соціокультурних ідентичностей» [9, с. 361]. Законодавче унормування останніми роками забезпечило населення україномовними навчанням, сферою послуг, друкованими виданнями, кіно та телебаченням, але перехід у побуті триватиме ще довго. Можна впевнено стверджувати, що «несерйозні» меми й інші розваги зрозумілою з дитинства мовою – останнє, від чого відмовляться користувачі. Це тією чи іншою мірою стосується всіх прикордонних регіонів, але вплив російськомовного контенту найбільш поширений. За останніми соціологічними опитуваннями, сукупно російську мову в побуті використовують понад половина населення України [10].

Наприклад, студенти Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця охоче споживають російськомовні меми [1; 2]. Часто вони транслюють елементи поширюваної Російською Федерацією через спеціально створені для цього канали дезінформації [11]. На початку пандемії COVID-19 студенти надали понад 200 зразків тематичного мережевого фольклору, що їм сподобалися. Серед них кілька про діяльність Білла Гейтса в боротьбі з розповсюдженням вірусу. Наприклад, він ніби із супутника «опромінює» мешканців Підмосков'я «гомосексуалізмом» (для українського суспільства, яке, передусім офіційно, цілком толерує ЛГБТІ, це менш актуальна тема) або на тлі салюту та «рептилоїдів» вітає із «Днем чіпування» (яскрава алюзія на День Перемоги, який, скажімо, в Україні має вже зовсім інший візуальний код).

Сучасна сміхова та розважальна культури напряму пов'язані з медіаспоживанням. Переважно це стосується соціальних мереж. Нині існує чимало сторінок з українським контентом. Усі вони так чи так відображають ставлення до ситуації в державі або поза нею, але доцільно роздивитися принаймні один конкретний приклад.

Виклад основного матеріалу. Facebook-сторінка *GONI Мемаси* [12] – не найпопулярніша україномовна, за нею стежать майже 26,5 тисяч користувачів. Є, наприклад, «Баба і кіт» – приблизно 480 тисяч, «Мемаграм» – понад 155 тисяч. Проте ступінь поширення контенту у будь-якого зі згаданих ресурсів більший, адже їхні дописи не лише репостять користувачі, а й регулярно – з посиланням на першоджерело або без – додають у свої добірки інтернет-медіа. І в цьому сенсі позиція *GONI Мемаси* ліпша, адже в контенту є специфічне візуальне оформлення: тло пісочно-жовтого кольору та напис "GONI" з розтягнутою буквою "О". Його розробив автор – рівненський ведучий, діджей і графічний дизайнер Михайло Юрчук (Micik Gonibez). Сторінка наповнюється не щодня. Як пояснює сам творець, усе залежить від того, чи з'являється в інформаційному полі те, що викликає емоційну реакцію. Тут і далі ми цитуватимемо інтерв'ю на youtube-каналі "radiopause" [13].

«Я не є на 100 % автором усіх мемів, я це називаю компілятивний плагіат, тобто там підглянув, там дочув, там своє додумав, і вийшов мем. Або візуалізація. Тобто десь ти побачив цікаву фразочку у стрічці новин. Якщо я встиг помітити, чия це фразочка, то я відмічаю людину», – зауважує М. Юрчук, додає, що через такий спосіб створення контенту не дуже ображається, коли його меми поширюють без посилання.

Через відносно малу популярність сторінки автор не вважає, що є лідером думок і може формувати суспільну думку. Він не позиціонує *GONI Мемаси* як сторінку на політичну тематику, але вона переважає. М. Юрчук констатує, що жарти часто «не заходять» підписникам, адже він бачить інформацію раніше, тому доводиться пояснювати контекст.

Позицію М. Юрчука легко визначити за його словами (нумерація за згадуванням в інтерв'ю, а не за важливістю тем):

1. Жорстка критика політики Російської Федерації, особливо її агресії проти України. «Я жартую. Я не аналітик, не журналіст, просто є можливість пожартувати. Не зло, а іноді зло. Але, знову-таки, без погрожування життю. Не люблю таких. Жарт повинен бути жартом. Жарт може бути нижче пояса, жарт може бути вище пояса, може бути сарказм, але про когось там вбити <…> окей, тільки про сепаратистів».

2. Критика негативних дій влади України. «Мем – просто звичайна реакція на якусь подію. Дякуючи зміні влади в Україні, хоча й у попередньої влади було багато приколів, з яких можна було посміятися, сучасна влада надає щоденний потік інфоприводів, з яких можна як мінімум злостно посміятися».

3. Критика українців, які публічно проявляють проросійську позицію. «Люди підписувалися купами. «Ах, він про Пороха (Петро Порошенко – *авт.*) пожартував». «Боже, ти вже перевзувся», «Уже в зелених кедах» (натяк на партію «Слуга народу», яка має айдентику зеленого кольору – *авт.*). Тобто люди в хейтингу Зеленського в цій справі (ідеться про введення

санкцій проти проросійського бізнесмена Віктора Медведчука – *авт.*), що хоча б трохи «нагнули» Медведчука. Втрачається радість, коли ти хочеш знайти вкакування в цій ситуації. Порадійте пару днів. Так, потім випливли всякі моменти, що його прикрили, але не прикрили, а канал уже новий з'явився, і ще таке, тобто він викручується. Да, тут уже можна напружуватись. А ці пару днів – порадійте, що Медведчуку погано. Просто порадійте, хто б це не зробив».

Хоча список, вірогідно, не вичерпний, автор використовує меми-індекси відповідних тем на сторінці *GONI Мемаси*.

Наприклад, 12 липня 2021 р. на офіційному інтернет-порталі президента Російської Федерації публікують статтю Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Наступного дня на неї прореагував М. Юрчук, який виставив мем, на якому козацький ватажок перед озброєним загоном закликає: «В сторону криків «адінарот» – вогонь». Допис набрав 1,7 тис реакцій, 8 коментарів та 237 поширень.

У мемі від 23 червня М. Юрчук на шаблоні з героєм фільму «Джанґо вільний» Келвіном Кенді у виконанні Леонардо Ді Капріо візуалізує новину, що в тимчасово окупованій Ялті крокодили, які втекли з тераріуму під час повені, покусали російського військового. Шаблон має дві частини: 1) К. Кенді ніби почув щось і озирнувся; 2) крупний план і допис з реакцією героя. У зразку він каже: «Крокодилам слава», що натякає на відомий патріотичний лозунг: «Слава Україні! – Героям слава!». Допис набрав 1,7 тис реакцій, 31 коментар та 109 поширень.

Багато мемів М. Юрчук присвячує членам Офісу Президента, щодо яких є підозри про обстоювання російських інтересів. Передусім це стосується голови Офісу Президента Андрія Єрмака та його радника Олексія Арестовича. Автор зазвичай вдається до образ. Так, 15 червня на сторінці *GONI Мемаси* з'явився креолізований текст, на якому зображено два фрагменти з мультфільму про Дональда Дака: на одному качка прокидається серед ночі із фразою «А може, Арестовича катують?! І змушують писати і говорити всіляку прутню», на іншому – відвертається, засинає з думкою «Та ні <…> Так вміло вдавати конченого неможливо». Допис набрав 1,3 тис реакцій, 20 коментарів та 131 поширення.

Мем від 7 липня є реакцією на привітання головою фракції «Слуга народу» у Верховній Раді Давидом Арахамією зі сторіччям Комуністичної партії Китаю (далі – КПК), яке опублікували засоби масової інформації раніше в той самий день. М. Юрчук додав обличчя політика до стилізованої фотографії засновника КПК Мао Цзедуна. Допис набрав лише 587 реакцій, 16 коментарів та 39 поширень. Це може говорити про складний код, який не дозволив «розшифрувати» мем, або про те, що аудиторію ця надважлива та показова для нинішньої влади тема не зацікавила. Адже привітання та схвальні відгуки партійного високопосадовця України про Комуністичну партію Китаю розходяться з офіційною позицією щодо розвитку демократії та подальшої євроінтеграції. США – один із стратегічних партнерів України в її боротьбі за відновлення цілісності територій – уважають КНР своїм найголовнішим ворогом. Такі приклади дозволяють зрозуміти, які теми потрібно висвітлювати та пояснювати, наприклад, європейським і американським інформаційним проєктам в Україні («Радіо Свобода», «Голос Америки» тощо).

Висновки. Основний недолік розважального аудіовізуального контенту – формування лояльності до способу тлумачення порушених тем. Водночас передбачити охоплення згубного впливу та способи його застосування навряд чи можливо, що не дає такій «зброї» стати стовідсотково надійною [1, с. 233].

Аналіз мемів однієї зі сторінок надає змогу напрацювати алгоритми, які потенційно можна застосувати для інших випадків. Великий потенціал вбачається в розкритті політичних тем, як-от ступінь поширення якогось розважального контенту може слугувати показником адекватності соціологічних досліджень. Беззаперечно, потрібно враховувати «інформаційну бульбашку», зокрема тих, хто проводить дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Information wars in the post-Soviet media: infodemic and means of its neutralizing / I. Ivanova et al. *Revista San Gregorio*. 2021. № 44. P. 228–240.

2. Старкова Г. Сучасний фольклор і медіаграмотність: точки дотику. *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи :* збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2018. С. 41–53.

3. Pavlyuk L. Memes as markers of fakes and propaganda topics in media representations of the russian-ukrainian conflict. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serie "Zhurnalistski nauky". 2019. № 3. P. 87–94. DOI: 10.23939/sjs2019.01.087

4. Жизненный цикл мема в чайках, бакланах и уточках / А. Архипова и др. *Искусство кино.* 2018. №№ 1–2. URL: https://cutt.ly/FQq13Rj

5. Просяник О. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції : монографія. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. 276 с. ISBN 978-966-1630-40-5

6. Денисюк Ж. Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі. Київ : НАКККіМ, 2017. 384 с. ISBN 978-966-452-268-4

7. Лисюк Н. Фольклор як політична зброя. *Слово і час.* 2005. № 11. С. 65–71.

8. Кравчик-Василевська В. Електронний фольклор як явище цифрової культури. *Слов'янський світ :* щорічник. Київ. 2009. Вип. 7. С. 127–138.

9. Римаренко С. Трансформації соціокультурного простору України. *Гілея :* науковий вісник. 2016. Вип. 114. С. 361–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_114_94

10. Динаміка соціально-політичних настроїв та оцінок населення України, червень – липень 2021 р. URL: https://smc.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/SMC-2021-07-14.pdf

11. Огляд дезінформації пропагандистських ЗМІ від 19 квітня 2020 р. URL: https://www.nrada.gov.ua/oglyad-dezinformatsiyi-propagandystskyh-zmi-vid-19-kvitnya-2020-roku/

12. GONI Мемаси. URL: https://www.facebook.com/gonimem/

13. Розмови. *GONI Мемаси.* URL: https://youtu.be/g9aRIQ_2FBk

УДК [398.91/.94:81'373.42]:81-112](=161.1/.2)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.55

ДО ПРОБЛЕМИ МІЖЖАНРОВИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ У ФОЛЬКЛОРІ: АНЕКДОТ – ПРИСЛІВ'Я

ON THE ISSUE OF INTERGENRE CONNECTIONS IN FOLKLORE: ANECDOTE – PROVERB

Шимків Я.В.,
orcid.org/0000-0002-8155-443X
аспірантка філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті простежено, як прислів'я може утворюватися від інших жанрів. зроблено акцент на міжжанровому переході від анекдоту до паремії. Одним із перших цей шлях поповнення прислівного фонду дослідив український учений Іван Франко. Цінні спостереження він виклав у тритомнику (у шести книгах) «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1901–1910 роки). Проблему зв'язку паремії з анекдотами вивчав також російський науковець Ю. Курганов. У праці «Анекдот как жанр» він наголосив на виразному взаємозв'язку цих генологічних одиниць, що передусім виявляється в їхній контекстуальності. Смисловим ядром кожного анекдоту є кінцева фраза, у якій міститься вся «сіль» сказаного. Саме фінальна дотепна фраза найчастіше (унаслідок постійної відтворюваності твору) починає функціонувати самостійно, набуває ознак паремії. Прислів'я як пуант певного сюжету поступово втрачає первісний тісний контакт із першоджерелом та формує свою самостійну значеннєву палітру. У контексті досліджуваної проблеми варто взяти до уваги працю М. Сумцова «Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах». У результаті проведеного аналізу окремого тематичного пласта народної гумористики вчений дійшов висновку, що такий тип анекдоту характерний не тільки для українського фольклору, а і для словесності інших народів. Водночас наголосив, що саме анекдоти цього типу дають імпульс до виникнення нових паремій. Вельми важливими для зрозуміння генези прислів'їв та приказок є дослідження О. Потебні. Особливою продуктивністю вирізняються ідеї, висловлені у праці «Из лекций о теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка». Хоч автор і зосередився на взаємозв'язку байки та паремії, проте докладно осмислив функціональний потенціал лаконічної смислогенеруючої фінальної фрази. Також О. Потебня відзначив, що, подібно до байки, анекдот тяжіє до інакомовності, яка сприяє дальшому утворенню багатозначних паремій. Під час вивчення шляху міжжанрового переходу за маршрутом «анекдот – паремія», особливо в контексті його міжнародного відтинка, заслуговує на ретельне вивчення розвідка М. Драгоманова «Турецькі анекдоти в українській словесності», де авторитетний фольклорист не тільки вказав турецькі першоджерела для понад двадцяти популярних українських анекдотів, а й окреслив схильність жанру до редукції, тобто переходу у скристалізовану знакову фразу. Чи не найвагоміший внесок у справу фіксації та дальшого студіювання анекдоту зробив В. Гнатюк, який упорядкував збірник «Галицькі народні анекдоти». Дослідник виходив із позиції, що анекдот – це своєрідний жанр, для якого немає заборонених тем, який вирізняється яскравим «фінальним пуантом», тим несподіваним поворотом думки, який завдяки чіткості, лаконічності, інформативності, художній досконалості тяжіє до емансипації, самостійного життя у формі прислів'я.

Ключові слова: анекдот, паремія, прислів'я, приказка, міжжанровий перехід, генеза жанру.

The article traces how proverbs can be formed shaped by other genres. The emphasis is placed on the intergerns transition from anecdote to paremia. Ivan Franko was one of the first to explore this way of replenishing the proverbial fund. He presented his valuable observations in the three-volume collection "Halychyna-Ukrainian Folk Proverbs" (Lviv, 1901–1910). The issue of the connection between paremia and anecdotes was also studied by Yuhym Kurganov. In "Anecdote as a Genre", he emphasized the distinct relationship between these genealogical units, which is primarily evident in their contextuality. The semantic core of each anecdote is the final phrase, which contains the essence of what is said. In fact, it is the final witty phrase which most often (due to the constant reproducibility of the work) begins to function independently and acquires features of a paremia. The proverb as a point of a certain plot gradually loses its initial close contact with the original source and forms its own meaning palette. In the context of the researched topic, it is necessary to take into account the paper by M. Sumtsov: "A study in the field of anecdotal literature. Anecdotes about fools". Analyzing a separate thematic layer of folk humour, the researcher concludes that this type of anecdote is characteristic not only for Ukrainian folklore, but also for the literature of other nations. At the same time, he stressed that anecdotes of this type had given impetus to the emergence of new paremias. O. Potebnia's study is very important for understanding the genesis of proverbs and sayings. In particular, the ideas expressed in the work "From lectures on the theory of literature. Fable. Proverb. Saying". Although the author focused on the relationship between fables and paremias, he understood in detail the functional potential of the laconic sense-generating final phrase. O. Potebnia also noted that like a fable, an anecdote tends to be euphemistic that contributes to the further formation of multifaceted paremias. In studying the path of intergenre transition along the route "anecdote – paremia", especially in the context of its international dimension, M. Drahomanov's research "Turkish anecdotes in Ukrainian literature" deserves careful attention, where the authoritative folklorist not only pointed out Turkish primary sources for more than two Ukrainian sources, but also outlined the tendency of genre reduction, i.e. the transition to a crystallized symbolic phrase. Perhaps the most significant contribution to the matter of recording and scrutinizing anecdotes was done by V. Hnatiuk, who organized the collection "Halychyna folk anecdotes". To the researcher's mind, an anecdote is a kind of genre for which there are no forbidden topic, and it is characterized with a bright "final point", the unexpected turn of thought, which, due to clarity, conciseness, informativeness and artistic perfection, tends to emancipation and the independent live in the form of a proverb.

Key words: anecdote, paremia, proverb, saying, intergenre transition, genre genesis

Постановка проблеми. У статті зроблено акцент на з'ясуванні питання зв'язку між жанрами анекдоту та прислів'я. Наголошено на міжжанровому переході за схемою: анекдот прислів'я. Зазначено, що встановлення таких взаємозв'язків допоможе краще зрозуміти смисловий потенціал коротких паремійних формул, а також довести «інтеграційні процеси» у жанровій системі фольклору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки окреслена проблема не потрапляла в поле дослідницької уваги сучасних фольклористів, то за основу розвідки взято напрацювання класиків українського уснословеснознавства. Зокрема досвід М. Драгоманова, О. Потебні, І. Франка, М. Сумцова, В. Гнатюка й інших.

Постановка завдання. Мета – на основі докладного аналізу прислів'їв та приказок з'ясувати, які з них виникли внаслідок редукції анекдотів. На прикладах довести тяжіння дотепних фінальних анекдотичних фраз до «самостійного» життя, тобто до переходу в жанр паремії. На прикладах зі збірників авторитетних дослідників-фольклористів показано такі переходи та висвітлено, як встановлення першоджерела допомагає переосмислити відомі зразки паремійного репертуару.

Виклад основного матеріалу. Жанрова система фольклору не є закрита. Відомо чимало прикладів взаємодії між жанрами. Так, вельми активно «співпрацює» з іншими жанр анекдоту. Існує певне жанрове поле, у яке він входить, але із плином часу ті тексти, у яких «живе» анекдот, зникають або редукуються до однієї кінцевої фрази. Твори, що вирізняються особливою популярністю, із часом стягуються до єдиної фінальної фрази, тобто зникає потреба відтворювати повний текст твору.

Анекдот – це жанр народної словесності, який набув особливої популярності і займає провідні позиції вже тривалий час. Його характеризують як дуже стійку генологічну одиницю, що побутує в контексті мовлення, тобто належить до так званих розмовних, які повною мірою реалізують свій потенціал лише в певній ситуації. «Не для публікації» – саме так перекладається жанроназва «анекдот». Гадається, це не випадково, адже є чимало пікантних елементів, які не можна викласти на папір, тому їх здебільшого озвучують в усному мовленні. Анекдот вирізняється особливим сміховим наповненням, він став тим жанром, який найповніше і найвиразніше передає особливості народної гумористики. Першим, хто почав активно вживати цей термін, був Іван Франко. У передмові до І тому «Етнографічного збірника» дослідник чітко розмежував усі жанри фольклорної прози за «формами літературними». Ідентифікував і анекдот, паралельно використовував на позначення творів цієї формації назву «фацеції».

Про контекстуальність як суттєву рису анекдоту згадували чимало дослідників. Це спостеріг і Ю. Курганов у праці «Анекдот как жанр». Автор уважає, що анекдот у тексті зазвичай малопомітний, локальний, його ключове завдання – показатися раптово і різко, тому анекдот уважа-

ють динамічним, рухомим і мобільним [1], він не є центральним у мовленнєвому потоці, проте в ньому сфокусований основний зміст бесіди. Поза контекстом анекдот втрачає своє значення, його доречно відтворювати лише в тій ситуації, до якої він допасований, у якій звучатиме органічно. Ю. Курганов обстоює позицію, що «анекдот не можна розглядати як традиційний текст у тексті, це радше жанр у жанрі» [1].

Анекдот цікавий не лише своїм дотепним змістом, важлива й форма подачі, від якої залежить рівень сміхової емоції, що її передає оповідач. Часто-густо в анекдоті суть криється не тільки у слові, але й у міміці, жесті, в акторській майстерності. Від цих елементів розповіді залежать успіх та якість анекдоту.

Іван Франко вивчав анекдоти не тільки з наукового боку, а й використовував їх у своїх творах як основу белетристичних шукань. В оповіданні «У кузні» спостерігаємо, як автор гармонійно вводить анекдот у межах оригінального художнього полотна. Власне, в автобіографічному оповіданні йдеться про батька-коваля і його сина, який уважно спостерігає за батьковою роботою, а нерідко й долучається до неї. До батька приходили різні люди у своїй потребі і, як тонко зауважив І. Франко, до коваля повертали, «як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш» [6, с. 161]. Зважаючи на настрій і панування щирої атмосфери, під час перебування в коваля люди ділилися один з одним різними побрехеньками, як-от про те, що багатий батько вирішив навчити свого сина ковальського ремесла, тому віддав його на науку до коваля, але, побоюючись того, щоби «дитина не попеклась або щоб іскра не випекла їй ока», просив коваля, щоби умістив його сина в коші, прибитім на стіну. Мовляв, дитя буде придивлятися до всього, та й так навчиться. Хлопець «учився» так упродовж семи років. Коли приїхав батько подивитися на його досягнення, коваль дав хлопцеві випечене залізо, щоби той скував рало. Син почав кувати рало, але, на жаль, не вдалося цього зробити, і заліза залишилося зовсім мало. Коваль запропонував йому зробити підкову, але і підкови не вийшло. Заліза ще менше залишилось – коваль сказав, щоби хоч голку спробував викувати, однак спроба теж була невдала. Залишився дуже маленький шматок заліза. Хлопець занурив його у воду і вийшов ***цілісінький пшик***, тобто ця наука звелася на ніщо. Цікаво, що на основі цього анекдоту, що його І. Франко органічно вплів у текстуру оповідання «У кузні», виникла окрема приповідка: «То такий коваль, що вміє зробити із заліза пшик». Відповідний зразок дослідник зафіксував у рідних Нагуєвичах та помістив до другого тому корпусу «Галицько-руські народні приповідки». На сторінках видання упорядник подав короткий коментар: «Сміються з недотепного коваля».

Жанр анекдоту не замкнутий, не є «річчю в собі». Як і кожен елемент жанрової системи фольклору, він контактує, взаємодіє з іншими генологічними одиницями народної словесності. Одним із виразних прикладів такої взаємодії є перехід анекдоту до стягненої формули паремії. Значну кількість ілюстрацій такої редукції зафіксовано у збірниках українських пареміографів. У праці Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» і в корпусі І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» подано чимало приповідок, що виникли на основі народних анекдотів. У відповідних коментарях упорядники вказували на анекдотичну основу поданих текстів. Наприклад: *Баба богу сє молила, а горівку любила* (загальне значення: і фарисеї моляться; молитва не чинить ще моральною людиною) [4, с. 10]; *Не за то бито, що ходила в жито, тільки що дома не ночувала* (дівчина, прогулявши з парубками всю ніч, покарана батьком чи матір'ю, жалілася: «Та жем пішла в жито <…> та же мі побили <…> та же роблю, не дармую». Приповідка вживається, коли хтось, толкуючись, обминає есенціональні моменти справи, а зупиняється на побічних, що не вияснюють діла, але ставлять його у фальшивому світлі) [4, с. 33].

Приповідки, які походять від анекдотів, зазвичай зберігають первісний гумористичний заряд. Зважаючи на тісний зв'язок паремії з анекдотом, Іван Франко виокремлював дотепність як один із головних атрибутів жанрової природи приповідок. Чимало прислів'їв із гумористичним тоном виконують розважальну функцію й емоційно забарвлюють текст: *Коли не прийду до церкви, то все паски святять* [11, с. 45]; *«Коли ви будете говіть?» – «Тоді, як хліба не стане»* [11, с. 44]*; Питався чорт баби: «Що о Бозі люде говорять?» – «Славлять, величають!» – «А що о мені?» – «Якось вас дуже на зуби взяли!»* [11, с. 46]. Особливого колориту набувають вислови, які мають певні формули, як-от церковні: *Благослови, Владико, дерти з бідного лико* [4, с. 59]. Така примовка використовується, коли на бідного накладено якусь плату або ж коли його грабують за незаплачений податок. Для підсилення гумору початок взято із церковної формули, якою починають службу Божу. *Боже, помилуй нас грішних і вас горішних* [4, с. 72] – іронія в тому, що

в підгірських селах, які тягнуться одним ланцюжком уздовж річки, існують деякі антагонізми між горішнім і долішнім кінцем села. Між ними відбуваються насміхи, передразнювання. У жартівливому зітханні до Бога *«горішні»* постають наче поза числом *«нас грішних»*, тобто всіх людей, як щось стороннє, другорядне. Ці короткі та водночас ущипливі вислови «позволяють приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором українського народу» [3, с. 21]. Для цілісного розуміння паремії варто враховувати співвідношення змісту і форми. Зазвичай у прислів'ях на перший план виходить змістова частина (хоч не завжди), а у приказках – формальна. Проте більшість зразків прислів'їв і приказок поєднують у собі те й інше. Водночас ці жанрові модифікації паремій є відшліфованими елементами, які активно використовують у мовленні, що мотивовано їхньою прагматикою. Збалансованість форми і змісту в пареміях доводить їхню логіко-естетичну єдність, адже стійкість, цілісність, відтворюваність, експресивність – ті чинники, які впливають на чіткість викладу та загальну естетичну виразність. Багатозначні за своєю природою паремійні одиниці поза контекстом відкриті до численних інтерпретацій. Наприклад, відоме прислів'я *«оглядайся на задні колеса»* [11, с. 215] чи *«близько видати, далеко цибати»* [11, с. 503]. Кожне прислів'я можна вважати завершеним, якщо сприймати його в конкретній життєвій ситуації, тобто у відповідному актуалізаційному контексті. «Мистецька викінченість – результат праці багатьох поколінь, які ретельно відшліфовують кожну деталь тексту, зберігаючи тільки найцінніше та найнеобхідніше» [7, с. 140–141].

Олександр Потебня виводив генезу жанру з байок, і вони нерідко знаходять своє вираження у глибокомістких фінальних фразах – це один із шляхів поповнення паремійного фонду. Подібно до байки, анекдот теж має властивість «вплітатися» у текст фінальною, вельми доречною фразою, яка акумулює в собі сутність сказаного. Байка виконує функцію ілюстрації, певного прикладу. Натомість анекдот доповнює ілюстрацію, уточнює й осмислює ситуацію. Аполог, тобто алегорія й анекдот, як писав Ю. Курганов у праці «Анекдот как жанр», часто перепліталися, таким чином сходячись в одній спільній рисі з байкою – в інакомовності.

Сліпець питає поводиря:

– Де ти був?

– Молока ходив пити.

– Яке воно?

– Біле.

– Що це таке «біле»?

– Таке, як гусак.

– А гусак який?

– Такий, як мій лікоть.

Сліпець помацав лікоть і сказав: «Тепер знаю, яке молоко».

Кінцева фраза цього тексту є неочікувана, у ній є деяка абсурдність того висновку, який вийшов із загальних асоціацій. Вона може як навчити, так і розсмішити: навчити правильно будувати логічний ланцюжок на конкретних поясненнях. Обґрунтувати цей текст анекдотом буде слушно, якщо надати йому ознаки ключової репліки в розмові, переходу на інший тематичний план. Коли анекдот уже розповіли, у кінці стає зрозуміло, що він нібито «спрацював».

Як у переході з байки в паремію діє закон «згущування», таким чином може утворюватися паремія на основі анекдоту. Важливим елементом є «скорочення не самого образу байки, а висновку, узагальнення, життєвого правила, здобутого за допомогою цього образу» [8, с. 74]. Щоби можна було ствердити, що таке узагальнення здобуто за допомогою образу, закладеного в байці чи іншому творі, необхідно, щоб у самому узагальненні лишався слід образу. Наприклад:

– Чи знаєте ви, що між тварин запанував мир? – сказала лисиця півневі.

– Так, – відповів півень, – ось і собаки наші біжать із тією самою звісткою [8, с. 70].

Прислів'я може утворюватися не тільки від байки, вихідним джерелом може слугувати будь-який інший жанр. Саме у спостереженні корениться виникнення прислів'я, оскільки у змісті може приховуватися дидактична функція, інакомовність образу, тоді цей короткий твір стає поетичним.

Наскрізною рисою прислів'їв та приказок є їхня поетичність, адже від того, який сенс вкладається в той чи інший вислів, залежатиме й розуміння паремій. Наприклад, кажуть, що комусь «везе», тобто все вдається, О. Потебня відносить це до приповідки, а фраза «дураку счастье везет» уважається прислів'ям, що виникло з казок, у яких дурневі все вдається. Інший приклад – «вот убил бобра» – це приповідка, що вживається в іронічному розумінні, а виникла із прислів'я «не убить бобра, не видать добра». Оскільки ще в XVII ст. в Україні водилися бобри, і полювання на них було важливим джерелом прибутку, то й утворилося таке прислів'я [8, с. 82].

Деякі популярні теми знаходять своє відображення в різножанрових формах. Генологічний тип опрацювання певного сюжету залежить від

того, які акценти розставлено у творі, що саме виводиться на авансцену. Наприклад, анекдот «концентрує весь пафос на змалюванні дотепної ситуації, максимально її підсилює, нерідко через гіперболізацію, штучне нагнітання деяких елементів, що забезпечують виразний комічний ефект». Анекдотичні сюжети опинилися і в полі зору М. Сумцова. Важливим здобутком у царині української фольклористики є його праця «Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах». Дослідник аналізує анекдоти однієї тематичної групи, у яких головним персонажем є дурень, недоумкувата людина, що потрапляє в недолугі ситуації. Такий тип анекдотів характерний не тільки для фольклору українців, але і для словесності інших народів. Сформувалися окремі цикли анекдотів про дурнів, які живуть у селах чи містах, своєю безглуздою поведінкою викликають сміх у своїх сусідів. Не менш цікавим видається цикл анекдотів про представників окремих етносів. У таких творах часто в гіпертрофованому форматі описано ментальні особливості жидів, поляків, росіян / москалів, німців, французів, італійців, англійців, турків, індійців та інших. У таких анекдотах, як зауважив М. Сумцов, простежується територіальна приуроченість [10, с. 8]. Значний пласт анекдотів про дурнів, як випливає із праці М. Сумцова, дав імпульс до розвитку численних паремій із виразним акцентом на висміювання глупоти. Авторові вдалося зібрати і згрупувати великий матеріал, встановити внутрішньологічний та історико-літературний зв'язок між багатьма мотивами, представити їх у належній послідовности.

Цінними в контексті питання переходу анекдоту у прислів'я є спостереження І. Франка, які дослідник висловив у «Галицько-руських народних приповідках».

«Антоні, а де мої коні?» [4, с. 7]. Таку приповідку записав Іван Франко в Нагуєвичах, вона має кумедну передісторію. У християн дуже шанованим святим є Антоній Падванський, він належить до 14 святих помічників і вважається патроном від загублених або вкрадених речей. Одного разу в жида вкрали коні і хтось йому порадив «дати на мшу» (тобто на службу Божу) до святого Антонія, щоби коні знайшлися. Священник гроші взяв, літургію відслужили, а коней все нема, уже й кілька днів минуло. Тоді жид у неділю пішов до костелу, став перед образом св. Антонія і голосно з докором крикнув: «Антоні, а де мої коні?». Неподалік стояв справжній злодій, якого теж було звати Антоні. Подумавши, що жид знає про його крадіжку, він перелякався, взяв жида за руку і виводячи його з костелу, шепнув: «Та цить, Мошку, не кричи! Віддам тобі коні, лиш не кажи нікому, що то я вкрав». Таким чином через Антонія жид отримав свої коні, а фраза «Антоні, а де мої коні?» прижилася в розмовному жанрі, походячи зі звичайного діалогу.

«Вмілисти варити, а ни вмілисти давати» – в основі цієї приповідки лежить анекдот про цигана-косаря, якого господар після роботи нагодував борщем і кашею так, що циган не міг їсти пирогів.

Ось детальніший зміст цього анекдоту: якось прийшов циган до газди, а той за столом обідав. Циган подивився і сказав на те: «То Ви, мій газда, добре харчуєтеся!». Господар пообіцяв, що й цигана так нагодує, якщо він прийде завтра до роботи. Упродовж декількох днів господар давав завдання циганові, а той все намагався схитрувати. Після роботи в полі господиня частувала чоловіка, наймита і цигана борщем. Циган їв, а господар із наймитом не дуже. Подала молоко, а потім м'ясо. Циган й каже: «Вмілисти, газдине, варити, а не вмілисти давати. Чомусти ни давали вперед мнєсо, а потому борщ?». А коли дала господиня пироги, то циган аж трусився: «Дайте мині, газдине, до дому!». Так було прийнято, що після завершення роботи їли в господарів тільки, із собою не давали, тому циган удруге повторив: «Вмілисте варити, а ни вмілисти давати. Чомусти не давали вперед пироги, а потому молоко?» [2, с. 252–253]. Цю приповідку зафіксовано і в корпусі В. Гнатюка «Галицько-руські народні анекдоти».

З анекдотичних діалогів формуються смішні фрази, які починають побутувати в розмовній мові, і такі вислови виконують смислогенеруючу й естетичну функції. Тенденція до скорочення і конденсації думки загалом характерна для фольклорної традиції. Народні прозові жанри мінімізують словесну оболонку і звужуються до короткого ядерного вислову. В анекдоті, наприклад, усе зводиться до неочікуваної дотепної фінальної формули. Як спостеріг Ю. Курганов, спрацьовує принцип точності та неочікуваності, так званий момент ліричного відступу, який закінчується немовби ударом, вчасно і неочікувано водночас [1].

Про добре розвинену сміхову культуру в Україні писав ще М. Драгоманов. Він звернув увагу на те, що запозичені українські анекдоти є вторинними, це позначається на логіці викладу (порівняно із прототипом вони не завжди передають тонкощі автентичного гумору), однак зберігають свою дотепність. Дослідження М. Драгоманова є цінні з боку компаративістичного аналізу анекдотичної

літератури. Український фольклорист проаналізував уснословесні контакти Туреччини й України, на прикладі більш як двох десятків анекдотів довів інтенсивність інтеграції елементів турецької культури в український духовний простір. У фольклорі обох країн знайдеться чимало анекдотів, які схожі один з одним сюжетами. Первісно в турецькій народній словесності були розвинуті анекдоти з улюбленим персонажем – Ходжею Насреддіном. Цей герой контраверсійний, бо постає то в ролі дотепника із кмітливим розумом, то прикидається дурнем. Турецькі анекдоти знайшли своє продовження в українській словесності завдяки тенденції жанру до мандрівки. Це спостеріг і проаналізував Михайло Драгоманов у статті «Турецькі анекдоти в українській словесності» [9, с. 221]. Хоч у цих творах первісно головним персонажем є турок, проте на аналогічний сюжет можна натрапити в українській традиції, щоправда, він може застосовуватися до когось із представників інших етносів: циганів, жидів чи представників іншої національности.

Є низка анекдотів, які висміюють дурість, глупоту. Цілу низку таких творів дослідив М. Сумцов у праці «Разискания в области анекдотической литературы. Анекодоти о глупцах». В одній із чергових історій про дурнів, що її опрацював харківський учений, натрапляємо на сюжет, який пояснює походження популярного прислів'я *«носити сонце в решеті»*. У творі йдеться про те, що один чоловік на ім'я Іван бачив, як жінка вибігає з хати з відрами, стає навпроти сонця, ставить відро, накриває його фартухом і несе до хати (а в хаті немає жодного вікна). Чоловікові стало цікаво, що таке жінка робить, а вона йому відповідає: «Хочу сонце спіймати і в хату внести; була стара хата, то було видно в ній, а нову поставили – то ніяк світла не наношу» [10, с. 92]. Цей вислів іронічно вживають для характеристики недотепного чоловіка, який марнує час на безхосенну роботу, виявляє неабияку дурість.

У фольклористичних студіях Миколи Сумцова можна натрапити на окремі вислови, які стають зрозумілі лише у відповідному контексті. Автор намагався показати, як певні епізоди через свою «пікантність» можуть перейти в повноцінний жанр анекдоту. Наприклад, образну пораду матері *«Ти ж, моя доню, хоч по курячій головочці збирай та у скриню клад»* [10, с. 125] донька розуміє буквально і справді ріже курей та відкладає їхні голови. Слова матері потрібно розуміти по-іншому, а саме: щоби щось мати, потрібно завчасно підготуватися до цього, у цьому контексті – прясти. Інший вислів, первісну анекдотичну сутність якого висвітлює М. Сумцов, є «кинути оком» (*«бросать глаз»*) [10, с. 125], так вчить мати сина залицятися до дівчат. В українській мові є ще й інший відповідник *«пускати бісики»*, що означає кокетувати очима, загравати з кимось. Кумедними в цьому анекдоті є дії хлопця, який знову ж таки буквально сприйняв пораду матері та закидує ошелешену дівчину очима бика чи вівці.

Максимальне підсилення дотепної ситуації, гіперболізація, штучне нагнітання елементів – усе це забезпечує комічний ефект. Анекдот поєднує в собі дві яскраві і, здавалось би, непоєднувані ознаки: неймовірність та достовірність. Виходячи із цих критеріїв, анекдот набуває такої сили, яка відкриває правду, висвітлює те, що досі було свідомо приховуване [1].

«Анекдот вводится в разговор не для того, чтобы сделать его более интересным, колоритным, ярким, не для того, чтобы развлечь или увлечь. Его цель иная: он должен высветить, актуализировать узлы разговора, представить наиболее рельефно, выпукло, убедительно многие его аспекты. Отсюда – исключительна важна точность попадания» [3]. Анекдот перебуває на межі монологу і діалогу, хоча загалом він вирізняється тим, що діалог може і не відбуватися, важлива ситуація, що працює на функцію так званого оголення [1].

Серед зібрань українських видань анекдотів найпомітніше місце належить збірнику Володимира Гнатюка «Галицькі народні анекдоти». Дослідник дав визначення анекдоту як жанру, що охоплює всі види людської діяльності, для нього немає заборонених тем. У передмові до «Галицько-руських анекдотів» він зазначив: «Народний гумор зовсім моральний, хоч він не надумується називати правдивим іменем, обговорювати і виставляти на жарт речі, які в інших колах, із слабшими і вразливішими нервами, викликали би відразу. І тут не сам предмет притягує нас, але його ставлення до світу і середовища» [2, с. XII]. Анекдоти функціонують у мовленні, акумулюють основну енергію в інформативно містких, дотепних фразах, які дуже нагадують приповідкові формули. Наприклад, фраза *«як гримит, най блискає»* має таке походження:

Була хата низька, а постіль висока; а жінка поставила на жертку і зачила пускати бруньте. А чоловік варив вечерю і побачив:

– Ано, жінко, що такого?!

– Гримит!

А він що вхопить вуглик з п'єцу, все в неї кине поміж голи.

– Як гримит, най блискає [2, с. 23].

Щоби краще зрозуміти цей вислів, очевидно, варто навести аналогічні вислови з переносними значеннями, як-от: *взяв чорт коня, нехай бере і вуздечку, згорів сарай – гори і хата (стодола).* Ідеться про ситуацію, коли виникає певний відчай, людина тоді ставиться до проблеми іронічно, мовляв, якщо сталася велика неприємність, то інші, що слідують за нею, є незначними.

Зрозуміти значення ще одного відомого прислівного виразу допоможе анекдот із Гнатюкового корпусу. *«На празнику гості посідали за стіл, поставлено м'ясо, а газда припрошує: «Жийте, гостеньки! Їжте си печінки, крайте си серце»»* [2, с. 10]. З народних уст відомо, що фразу *«в'їдатися в печінки»* застосовують, як хтось комусь дуже набрид, надокучив, відповідно, *«їжте си печінки»* говорить про зворотне – людина сама собі набридає через якусь проблему чи біду, про що свідчить частка «си», тобто сам собі. У «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка маємо запис *«Ти мені печінки виїв»*, що значить попсувати чиєсь здоров'я, догризти до живого [5, с. 526]. Дієслово *«краяти»* означає ділити щось на шматки – так, як подано в анекдоті, проте сіль цієї фрази полягає в неоднозначному розумінні, оскільки *краяти серце* – це робити комусь боляче. Іван Франко у своєму тритомному корпусі «Галицько-руські народні приповідки» подав один із прикладів, записаних у Нагуєвичах, де такий вислів уживається в пісні:

Моя Гануся з иньшим розмовляє,

Моє серденько як на тарели крає [5, с. 306].

До речі, анекдот як форма, яка порушує дражливі питання, критично викриває їх, накладає неоднозначне розуміння тієї чи іншої ситуації. Отже, *їсти печінки* і *краяти серце* – не тільки про гастрономічні вподобання, але й про характер і почуття.

Висновки. Анекдот, хоч і належить до розмовних фольклорних жанрів, усе ж менш залежний від контексту вживання, здатен випрозорити зміст «у загальних рисах» і без відповідної актуалізаційної ситуації. Саме тому через встановлення анекдотичного першоджерела можна вийти на пояснення смислу так званих «затемнених» паремій.

Анекдот може реалізуватися як у формі вербальній, коли сутність полягає у грі слів, так і у формі дієвій, коли певний жест, рух, міміка, недоладна дія спричиняє сміховий ефект. Більшість анекдотів органічно поєднують словесне і дієве начало. У жанрі простежується весь діапазон виявів комічного: від гумору через сатиру аж до сарказму. Тобто в арсеналі анекдоту вся шкала виявів народного сміху.

Анекдот – жанр української словесності, який невеликий за обсягом, конкретизує увагу на єдиному епізоді, пропонує несподіваний кінцевий поворот, що творить фінальний пуант твору, так званий сміховий вибух, який дає емоційний розряд, у якому власне закладено суть жанру. Саме цей «фінальний пуант», зважаючи на свою «вимовність», «знаковість», може виокремитися як самостійний твір – прислів'я. Прислів'я, що мають таку генезу, значно «вимовніші». Відтворення таких зразків порушує цілий комплекс додаткових конотацій, зумовлених «силовим полем» першоджерела.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анекдот как жанр. *Електронна бібліотека RuLit :* вебсайт. URL: https://www.rulit.me/books/anekdot-kak-zhanr-read-289816-1.html (дата звернення: 04.09.2021).

2. Галицько-руські анекдоти. Переднє слово : В.М. Гнатюк. *Етнографічний збірник.* Львів, 1899. Т. VI. С. I–XII.

3. Галицько-руські анекдоти / І. Франко. *Етнографічний збірник.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 32. С. 21.

4. Галицько-руські народні приповідки / І. Франко. *Етнографічний збірник.* Львів : НТШ, 1901. Т. X. 200 с.

5. Галицько-руські народні приповідки / І. Франко. *Етнографічний збірник.* Львів : НТШ, 1908. Т. XXIV. 300 с.

6. Оповідання : у 50-ти т. / І. Франко. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 21. С. 159–170.

7. Пилипчук С. Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка : наукове видання. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 220 с.

8. Потебня О. З лекцій теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка / за ред. О. Ветухова, Ф. Зелинського. 4-те вид., 1-е українською мовою. Харків : Державне видавництво України, 1930. 112 с.

9. Драгоманов М. Розвідки про українську народну словесність і письменство : у 4-х т. Львів, 1899. Т. I : Турецькі анекдоти в українській народній словесності. С. 217–260.

10. Сумцов Н. Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах. Харьков, 1898. 200 с.

11. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 635 с.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.56

РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ «HUMANISTYKA MIĘDZY NARODAMI. INTERDYSCYPLINARNE STUDIA POLSKO-UKRAIŃSKIE»[1]

Шевченко Т.М.,
orcid.org/0000–0002–8118–9663
доктор філологічних наук,
завідувач кафедри української літератури
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Колективна монографія, підготовлена відомими представниками польської гуманітаристики, професорами Ярославом Лавським і Люцианом Суханеком, зроблена на основі матеріалів виступів науковців з України та Польщі на конференції «Наукова співпраця українських та польських гуманітаріїв», яка відбулася в Києві 20-21 вересня 2019 р. Науковий діалог філологів, істориків, культурологів, філософів був присвячений не якійсь конкретній темі, а передбачав рефлексію як таку вчених двох країн над самою ідеєю наукового і культурного співробітництва слов'ян у гуманітаристиці. Колективна монографія, у якій зібрані статті українських і польських вчених, інтегрує різні позиції і способи бачення цього діалогу в різних сферах. Її можна вважати результатом метарефлексії над різними механізмами, які визначають вектор розвитку гуманітарних наук в освітній та академічній сферах Польщі та України. Вчені, які представили досвід різних наукових і життєвих практик, продемонстрували їх інтенційний рівень, орієнтований на перспективу кооперації і синергізму у вирішенні загальних питань буття минулого і сучасності.

Продуктивна співтворчість гуманітаріїв, представлена в цій книзі, знайшла своє відображення в її композиції. У вступному слові редакторів видання наголошено на важливості польсько-українського діалогу в гуманітаристиці як загальнолюдського аксіологічного феномену і як одночасного інструменту і простору авторефлексії східноєвропейського соціуму. Перший розділ книги «Етос гуманістики: Схід Європи» присвячений різним етичним аспектам наукової та просвітницької діяльності сучасного викладача вищої школи, реформування науки в напрямку міждисциплінарності, впливу процесів глобалізації на міжнародне співробітництво академій, університетів, наукових шкіл. У статтях Агнешки Чайковської, Люциана Суханека, Ярослава Лавського, Богуслава Допарта, Галини Корбич проаналізовані різні шляхи розгерметизації епістемологічного простору науки і освіти в Україні і в Польщі як наслідок процесів релятивізації і демістифікації гуманітарних наук (і знання взагалі) в Європі. Пошук нових підходів і зміна концептуальних рамок самої філософії гуманітарної освіти в Східній Європі, яка характеризується плюралізмом групових цінностей, розривом з історією та раціональністю, демократизмом і самодостатністю індивідуально-особистісних практик в освіті, визначає актуальність представлених матеріалів. У них осмислені множинні підходи і точки зору, продемонстроване глибоке розуміння каталізаторів чинних процесів і наслідків діяльності.

Другий розділ монографії «Сполучні ланки і мости Центральної Європи» присвячений обговоренню конкретних нагальних проблем українсько-польського співробітництва. Зокрема, його мовні аспекти в сучасному глобальному світі стали предметом вивчення Артура Брацького. Дорота Рембішевська зосередилася на діяльності Інституту славістики Польської Академії наук в контексті українсько-польського діалогу в сучасних умовах. Віолетта Вейс-Мілевська дослідила роль польських наукових видань у вигнанні. Євген Нахлік представив результати досягнень українсько-польської літературної компаративістики в незалежній Україні. Олександр Астаф'єв презентував доповідь про українсько-польський діалог літератур як спосіб подолання цивілізаційної кризи.

Третій розділ монографії «Вдивляння в історію» являє собою різні спогади, пов'язані з конкретними персоналіями та інституціями, відповідальними за підтримку наукової традиції в Україні та Польщі

[1] Humanistyka między narodami. Interdyscyplinarne studia polsko-ukraińskie. Red. Jarosław Ławski i Lucjan Suchanek. Białystok–Kraków: Temida 2, przy współpracy Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku 2020. 494 s.

та їх кооперацію. У низці робіт відображений аналіз їх діяльності з погляду минулого і сучасності. Різні культурні, наукові, громадські та політичні практики, проаналізовані в матеріалах Магдалени Саганяк, Марека Рутківського, Анни Яницької, Галини Парафіянович, Зигмунда Вожнички конституюють визначальну для двох народів систему цінностей і переконань, засновану на конкретних моральних, наукових, культурних та інших досягненнях представників європейського дискурсу.

Четвертий розділ «Інтерпретації літературних феноменів» повністю присвячений творчості письменників Центральної Європи. Сергіуш Пясецький, Юзеф Ігнацький, Владислав Реймон, Владислав Оркан, Ольга Даукште – ось далеко не повний перелік письменників, творчість яких стала об'єктом дослідження Артура Малиновського, Кшиштофа Коротких, Світлани Сухаревої, Даріуша Піхоти, Вероніки Рихти, Наталії Шаболтас, Кацпера Усса та інших. У цьому розділі несподівано пов'язані епохи бароко, романтизму і символізму, химерно з'єдналися жанри казки, записок, поеми, сатиричного роману.

Таким чином, різні аспекти українсько-польського діалогу, проаналізовані в цьому виданні, являють історично і культурно-ідеологічно зумовлений, комунікативний світоглядний дискурс, що породив систему різних наукових і художніх текстів і контекстів, із притаманними центральноєвропейському мисленню пов'язаністю і доцільністю, у яких зчеплені принципи філософсько-рефлексивного пізнання й осмислення світу і людини в двох різних і водночас близьких мовних, творчих і комунікативних практиках. Головна цінність представлених у книзі позицій – це, мабуть, визнання культурного, освітнього, академічного, наукового, літературного, історичного поліфонізму, що відкриває простір для справжнього діалогу між дослідниками гуманітаристики двох народів. Безумовною перевагою методологічної бази досліджень стали відмова від догматизму віджилих свого часу традицій і стереотипів, референтність до традиції і, разом із тим, множинність індивідуальних наукових підходів, використання різноманітних прийомів аналізу. Вважаю, що представлена монографія безумовно заслуговує на увагу в широких колах, а її матеріали безсумнівно посприяють розширенню наукової бази сучасної гуманітаристики.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 18

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 36,97. Замов. № 1121/436. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.